

A DRÁGASÁG

Írták BERNÁT ISTVÁN
BUD JÁNOS
GARTNER HENRIK
HELLER FARKAS
HERZFELD FRIGYES
JANKOVICH BÉLA
KATONA SÁNDOR
TONELLI SÁNDOR
VÁGÓ JÓZSEF
VARGA JENŐ
VARRÓ ISTVÁN
WOLFF VILMOS

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG KIADÁSA

BUDAPEST, 1912
RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA, IV. SZERVITA-TÉR

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Bevezetés.

I

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1910. év őszén elnökének, báró Láng Lajosnak kezdeményezésére elhatározta, hogy tüzetesen foglalkozik a drágaság kérdésével.

Ezen határozat értelmében Társaságunk kebelében több előadást tartottunk; más egyesületekkel karöltve kisebb szakértekezleteket rendeztünk; Társaságunk folyóiratában, a Közgazdasági Szemlében sok anyagot közöltünk és most végre közzétesszük e kötetet.

Tulajdonképeni tervünk az volt, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság adatokat gyűjt, szakvéleményeket szerez be és az egész anyaggyűjteményt nyilvánosságra hozva, nagyszabású enquêtet rendez, melyen megfelelő szakértő vezetése alatt a különböző nézetek a drágaság mibenlétéről és okairól kidomborodtak s az ellentétes vélemények kifejezésre jutottak volna.

Az igazgatóválasztmány ily értelemben adott megbízást a Társaság igazgatójának, a ki azonban csakhamar jelentést tett arról, hogy a nyert megbízásnak csak részben tehet eleget.

Adatgyűjtésre Társaságunk nem vállalkozhatott: a múltra vonatkozó adatok gyűjtése nagy anyagi áldozatokat és sok esetben hivatalos eljárásokat igényel; kérdéses is, hogy mennyiben bírnak a múltból rendelkezésre álló, nem rendszeresen, kritikai módszer nélkül gyűjtött adatok értékkel.

A szóbeli enquête megtartását azért ejtettük el, mert az e téren szerzett tapasztalatok nem voltak biztatók.

Maradt tehát a szakvélemények beszerzésének és anyagközlésnek feladata, melynek úgy feleltünk meg, hogy a legilletékesebb egyesületekhez, érdekképviseltekhez és szakemberekhez fordultunk azzal a kérelemmel, hogy a drágaság problémájának egyik vagy másik részéről véleményüket nyilvánítsák. Az ezen felhívások és velejáró tárgyalások során beérkezett anyagot az igazgatóválasztmány felhatalmazása alapján dr. Tonelli Sándor iparegyesületi titkár rendezte sajtó alá.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatója:
Mandelló Gyula.

II

Ez a kötet több különböző felfogású szerzőnek a drágaságra vonatkozó tanulmányát tartalmazza. Az egyes szerzők maguk választották meg a problémának azt a részét, a melyet ismertetni óhajtottak és egyéni meggyőződésük nézőpontjából világították meg a kérdést. Noha e rendszernek megvolt az az előnye, hogy ellentétes nézetek is jutottak kifejezésre, vele járt az is, hogy a kötet anyaga nem egyenletes és nem terjeszkedik ki a kérdés minden részletére.

Különösen hiányos a kötetben a drágaság külső jelenségeinek ismertetése. Nincsenek benne felsorolva azok a kezdeményezések, actiók, kormányhatósági és törvényhozási jellegű intézkedések, a melyeket a drágaság világszerte kiváltott. Részben e hiányok pótlása, részben azon események ismertetése, a melyek a kötetnek ez év elején történt lezárása óta felmerültek, e bevezető sorok feladata.

Azt hisszük, elegendő, ha ez események ismertetésében 1888-ig megyünk vissza, mikor a német socialpolitikai egyesület körkérdés alakjában kutatásokat indított a nagy- és kiskereskedelmi árak egymáshoz való viszonyának megállapítására és a detail-árak magassága okainak földerítésére. Ez ankét eredményeit az egyesület két kötetben tette közzé Lexis, van der Borcht, Bayerdorffer, Gerlach és Wolff szerkesztésében. Eredményképen megállapították, hogy a detailáraknak a városokban igen gyakran emelkedniök kell, még a nagykereskedelmi árak hanyatlása esetén is. A kisember ugyanis, a ki a városi földjára emelkedését a házbér emelkedésén érzi, kénytelen ezt a fogyasztóra áthárítani. A nagykereskedelem ettől a sajátos árképző tényezőtől többé-kevésbé független.

1891-ben Falkner, az amerikai senatus megbízásából indított hasonló anyaggyűjtést. 1897-ben az olasz kormány egy parlamenti bizottság kiküldését kezdeményezte a dél-olaszországi nyomor tanulmányozására. A bizottság, a melynek Frojo, Nitti, Baldassera, Bordiga, Colajanni és Graziani voltak a tagjai, működését az árviszonyok tanulmányozására is kiterjesztette. Viszonylag alacsony árak idejére esvén működése, a fősúlyt a kiskereskedelem árdrágító hatásának kutatására fektette.

Az általános szempontok ezzel a részletkérdéssel szemben később tolultak előtérbe, mikor a kilenczvenes évek második felében az árak általános emelkedése megkezdődött. Az irodalomról, a mely e kérdés körül keletkezett, a kötet végén közölt bibliographia számol be. Míg azonban e bibliographia arról tesz tanúságot, hogy a tudomány hamar fölismerte a kérdés jelentőségét és hozzálátott annak vizsgálatához, a

kormányok és egyéb közfunkciókat ellátó szervek sokáig tanácstalanul állottak vele szemben és nem méltatták olyan figyelemre, mint fontosságához képest kétségtelenül megérdemelte volna.

1909-ben Bráf osztrák földművelésügyi minister statistikai adatgyűjtést rendelt el annak megállapítására, hogy a vámvédelem okozta drágulás birtokkategóriánként milyen mértékben érezeti hatását. Ez adatgyűjtés eredményét azonban, mint az a kötetben is meg van említve, a földművelésügyi ministerium az agráriusok nyomása folytán nem merte közzétenni és annak eredményeiből csak egyes adatok láttak egy Pántz ¹⁾ képviselő által közzétett röpiratban napvilágot. Ugyanezen évben a német birodalmi statistikai hivatal fölvételeket eszközölt, hogy az áremelkedés hatását a kisjövedelmű családoknál megállapítsa. E háztartási költségvetések a hozzátartozó magyarázó szöveggel együtt a Reichs-Arbeitsblattban tettek közzé.

Az angol Board of Trade-) szintén évek óta gyűjti az anyagot, de nemcsak Nagy-Britanniára, hanem a többi államokra vonatkozólag is. Ez anyaggyűjtés eredményei 1908 tói kezdve terjedelmes kötetekben tettek közzé. Az egyes kötetek kiterjeszkednek a munkabérekre, lakbérekre, élelmiszerek és egyes esetekben ipari cikkek áaira is. Eddig megjelent Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Belgium és az Egyesült-Államok kötete. Specialis felvételeket eszközöltetett ezenkívül a Board of Trade a nőmunkások és egyes iparágak munkásainak bér- és megélhetési viszonyaira vonatkozólag is.

1910-ben az antwerpeni szabad kereskedelmi congressuson szinte önmagától nyomult előtérbe a drágulás kérdése. Az előadók nagy része, noha ez a programban nem volt kitűzve, a vámvédelemnek a megélhetésre gyakorolt drágító hatását kutatta. E szempontból a congressus tárgyalási napló³⁾ igen becses adatokat tartalmaznak. Az 1913-ban New-Yorkban rendezendő szabad kereskedelmi congressus előkészítő bizottsága a drágaság kérdésének tárgyalását felvette a congressus programjába.

Szintén 1910-ben Massachussetts állam kormánya⁴⁾ bizottságot küldött ki a drágaság okainak kutatására és orvosszereinek megállapítá-

¹⁾ Pantz Ferdinand: *Die Archschutzoll-Politik Hohenblums und der österreichische Bauernstand*. Wien 1910.

²⁾ *Cost of Living of the Working Classes*. I. United Kingdom. II. German Empire. III. France. IV. American Towns. V. Belgium, London 1908 – 12.

³⁾ *Rapports et Discussions du Congrès du Free Trade*. Anvers 1910. I. E. Buschman.

⁴⁾ *Report of the Commission on the Cost of Living*. Boston 1910, Wright und Potter.

sára. Noha a második rész, a mely a javaslatokat tartalmazza, inkább csak tapogatózásnak tekinthető, a kutatások több becses eredményre vezettek. Ezen eredmények egy kötetben vannak letéve, melyre a közölt tanulmányokban több ízben utalás történik.

Svájcban két nagy érdekképviselőt, a Schweizerischer Gewerkschaftsbund és a Bauernbund foglalkozott Írásbeli ankét formájában a drágaság kérdésével. Munkálatainak eredményét mindkettő jelentésben foglalta össze és a kormány elé terjesztette.

Az 1910. évi Japan Year Book a Japánban tapasztalt drágasággal foglalkozik és ismerteti a kormánynak ez irányban indított actioját.

Ausztriában főként a szabad érdekképviselők vállalkoztak a drágaság kérdésének vizsgálatára. 1910. elején a Niederösterreichischer Gewerbevereine drágasági anyaggyűjtést indított és az anyagot beérkezés szerint hivatalos lapjában tette közzé. Abból a felfogásból indulva ki, hogy a drágulás oka főként a mezőgazdasági és ipari termelés közötti egyensúly megbillenésében keresendő, kutatásait főként az őstermelés viszonyainak föltárására irányította. Az egyesület anyaggyűjtése ez idő szerint még folyamatban van. A Gremium der Wiener Kaufmannschaft a húsdrágaság és a város hússal való ellátásának kérdését tette tanulmány tárgyává és Herber dr. által megszerkesztett jelentését ¹⁾ a kormány elé terjesztette. Foglalkoztak a kérdéssel csaknem az összes kereskedelmi és iparkamarák. A Kulturpolitischer Verein a kormány támogatásával a kérdés minden részét felölelő drágasági ankétet tervezett, a mely azonban egyelőre elmaradt.

Az osztrák parlament, illetve a képviselőház és az urakháza közgazdasági bizottsága, részint egyes kérdések kapcsán ad hoc, részint egyenesen idevonatkozó indítványok kapcsán szintén több ízben foglalkozott a drágaság kérdésével. 1912 júliusában Schönburg herceg sürgősségi indítványt ²⁾ nyújtott be az urakházában a drágaság ügyében, a mely felhívta a kormányt, hogy *a)* mezőgazdasági politikáját a termelés fokozására irányítsa, *b)* tanulmányozza a takarmányvámok eltörlésének és a balkáni marhabehozatal megengedésének kérdését és gondoskodjék évenként megejtendő állatszámlelésről, *c)* gondoskodjék intenzívebb mezőgazdasági oktatásról, *d)* indítson kutatásokat a közvetítő kereskedelem áremelő hatásának és azoknak a módoknak megállapítására, a melyek segítségével a közvetítő kereskedelem lehetőség szerint kapcsolható, *e)* eszközöltessen rendszeres munkabérstatistikai és háztartás-költségvetési felvételeket és csatlakozzék az ezen irányban megindított

¹⁾ Herber Johann: *Die Fleischteuerung in Wien*. Wien 1910.

²⁾ *Stenographisches Protokoll*. Herrenhaus. XXI. Session. 10. Juli 1912.

nemzetközi actiokhoz, *f)* az államvasutak a szükséghez képest tarifareduktiókat engedélyezzenek, *g)* nyújtson be törvényjavaslatot a kivándorlás szabályozásáról, mely egyrészt a kivándorlók védelmét, másrészt munkaerejüknek a hazai piacz részére való biztosítását czélozza, *h)* vésesse revisio alá az ipartörvényt abból a szempontból, hogy mely intézkedései járulnak hozzá az ipari termékek árának emeléséhez és gondoskodják ezek megfelelő módosításáról, *i)* a villamosságnak ipari czélokra való felhasználását megkönnyítendő, nyújtsa be a régóta ígért villamossági törvényjavaslatot.

Szintén az urakházában Baernreither ¹⁾ is nyújtott be indítványt, mely szerint a kormány az alárendelt hatóságok és autonom testületek bevonásával indítson kutatásokat, hogy az érvényben levő kereskedelmi szerződések *a)* milyen irányban és mértékben módosították a hazai termelési költségeket és a termékek exportképességét, *b)* mennyiben drágították meg a féglyártmányokat és ezen a réven a kész termékeket, *c)* az élelmiszer-vámok milyen hatást gyakorolnak az áralakulásra és fogyasztásra, *a)* milyen módon volna a kikészítési eljárás a szükségletnek megfelelően kibővítendő. Mindkét indítványt az urakházának közzgazdasági bizottsága és maga az urakháza elfogadta és a kormánynak a kívánt intézkedések megtétele céljából kiadta.

Az osztrák parlamenthez hasonlóan a drágaság kérdése másutt is bevonult a parlamentekbe és vele való foglalkozásra készítette a városi hatóságokat is. Ezek a parlamenti tárgyalások, noha eredményekről még alig lehet beszélni, arra utalnak, hogy a jelenlegi agrárvámok rendszere Közép-Európában a mostani vámpolitikai periódus lejártával aligha lesz fenttartható. Bár Németországban a birodalmi kancellár még 1912 májusban kijelentette, hogy Németországnak nincs oka, hogy kereskedelmi szerződéseinek és vámpolitikájának rendszerén változtasson, alig hihető, hogy ez a kijelentés ilyen ridegen megálljon. Különösen legújabbán a tengerentúli fagyasztott hús behozatalára és a keleti marhabehozatalra tett könnyítések, arra utalnak, hogy fordulat előtt állunk, a melynek az lesz egyik legfontosabb következése, hogy egyrészt az agráriusok, a kik ma csaknem egész Közép-Európában a fennálló vámpolitikai rendszernek legerősebb támogatói, az ellenzékbe fognak átmenni, másrészt pedig a közélélmezési politika viszonyai tekintetében igen lényeges változások fognak beállani.

Az angol szénsztrájk alkalmával az alsóházban Sherwell képviselő királyi bizottság kiküldését indítványozta a munkásosztály köreiben mutatókozó általános elégtelenség okainak kipuhatólása céljából. Ez a

¹⁾ *Stenographisches Protokoll.* Herrenhaus. XXI. Session. 10. Juli 1912.

javaslat Hobhouse indítványára oda módosított, hogy a bizottság a mai adatgyűjtésnél szélesebb alapon bízássék meg az életfentartási költségek kérdésének kutatásával. A Board of Trade eddigi munkája csak adatgyűjtés volt, a kiküldendő bizottság ezzel szemben az áremelkedés és az életfentartási költségek emelkedésének okaira is terjeszkedik ki. A bizottság ki is küldetett és a Board of Trade-el kapcsolatosan már meg is kezdte működését.

Hasonló kutatásokat indított meg a francia közmunkaügyi ministerium is és terjedelmes kötetet¹⁾ tett közzé a munkabérek, árúk és életfentartási költségek változásairól az utolsó ötven év folyamán. Statisztikai adatgyűjtést rendelt el az Egyesült-Államok, India és Kanada kormánya is. A német sociálpolitikai egyesület munkálatait és az Egyesült Államok kormányának legutóbbi kezdeményezését egy nemzetközi conferentia összehívását illetőleg, később ismertetjük.

A mi a városok actióit illeti, azok ismertetése túlságosan sok helyet venne igénybe és nem is vág bele a bevezetés ker*etébe. Elegendőnek tartjuk annak megemlítését, hogy a drágaság ellensúlyozása és enyhítése céljából a nagyvárosok egymásután létesítenek élelmezést ellátó hatósági üzemeket és a drágaság hatása közvetve nagyarányú községezési politikában jelentkezik.

A drágaság a tömegekre is igen erős hatást gyakorolt. Az életfentartási költségek emelkedése a szervezett munkásságot Európaszerte megmozgatta. Az utolsó évek nagy sztrájkjai csaknem kivétel nélkül erre vezethetők vissza. Az 1911. év idevonatkozó eseményei még élénk emlékezetben állanak. Az Észak-Franciaországban kitört forradalmi jellegű mozgalmak, a berlini nagy népgyűlések és a bécsi utcai harcok azt mutatják, hogy a kérdés már elhagyta a discussio medrét és erőszakos megoldást is keres.

A megfelelő ellenhatásokat a drágaság nálunk is kiváltotta. 1904-ben a főváros rendezett ankétet az élelmiszerek drágulása tárgyában. 1908-ban a kormány hívott össze ankétet a pénzügyministeriumban a drágaság általános és helyi okainak megállapítása céljából. Ennek az ankétnek előadói anyaga,²⁾ a mely a drágaság általános okait ismerteti, valamint a kamarák és törvényhatóságoknak előterjesztései, a melyek igen széles köröknek a drágaság kérdéséről alkotott felfogását tükröztetik vissza, értékesek.

Az érdekképviseltek közül az Országos Iparegyesület 1909-ben kezdett behatóan foglalkozni a kérdéssel és pályázatot írt ki a drágaság

¹⁾ *Salaires et coût de l'existence jusqu'en 1910*. Paris 1911. Ministère du Travail.

²⁾ *Drágasági ankét iratai*. Budapest 1908. Államnyomda.

kérdését tárgyaló munkákra. A pályázat eredménye a kötetben részletesen ismertette van. A kérdést az egyesület azóta is állandóan evidenciában tartotta és esetről-esetre javaslatokat terjesztett elő a kormánynak és a városnak. Hasonlóan állandóan foglalkozott a drágaság kérdésével, bár sok tekintetben ellentétes szempontból, legnagyobb mezőgazdasági érdekképviselőnk, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is.

1909. novemberében a kereskedelemügyi miniszter körlevelet intézett a kereskedelmi és iparkamarákhoz, a melyben felszólította őket a drágaság okainak megjelölésére és gyakorlati javaslatok tételére. Ennek a körlevélnek, minthogy a válasz határideje nagyon rövid időre, alig néhány hétre volt kitűzve, eredménye nem lett. 1910 novemberében ismét a főváros hívott össze értekezletet a húsdrágaság okainak megállapítására, majd néhány nappal később a Magyar Közgazdasági Társaság és a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, közösen rendeztek ankétet a drágaság általános okainak kikutatása céljából. ¹⁾ 1912-ben a statisztikai hivatal igazgatósága határozta el, hogy széleskörű adatgyűjtést indít a munkabérek és árak változásainak megismerése céljából. Megkezdte ilyenmű statisztikai adatok gyűjtését a K. K. Statistische Zentralkommission is, a mely a gyűjtés eredményeit időről-időre a „Handelsmuseum“ című hivatalos közlöny „Warenpreisberichte“ című mellékletén teszi közzé. Az idén márciusban a Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés rendezett ankétet a többtermelés kérdésében. Az ankétnek úgy előadói, mint felszólalói erősen foglalkoztak a drágaság kérdésével is.

A hírlapi közleményekre, folyóiratokban megjelent cikkekre, önálló tanulmányokra e helyen főlegesen bővebben kiterjeszkedünk, ezekről eléggé beszámol a kötet végén közölt bibliographia. Utalunk azonban „A drágaság kérdése Magyarországon 1901-1910-ben” című tanulmányra, a mely az idevágó fontosabb eseményeket és mozzanatokat ismerteti.

Minél inkább magára irányozta azonban a drágaság kérdése a közérdeklődést és minél nagyobb mértékben kezdett vele foglalkozni a tudomány is, annál inkább bizonyult, hogy megfelelő megbízható statisztikai és tényálladáki anyag nem áll azok rendelkezésére, a kik vele foglalkozni akarnak. Kísérletek történtek ugyan, – mint a hogy ez a fentebb közöltekből is kitűnik, – ilyen anyag gyűjtésére, ezek a kísérletek azonban egyrészt elszigeteltek voltak, másrészt nem épültek fel megfelelő tudományos alapokon. Ezek a tapasztalatok a német socialpolitikai egyesületet arra indították, hogy bizottságot küldjön ki, a mely szigorúan

¹⁾ *Drágasági ankét.* Gyorsírói felvétel. M. Gy. 0. Sz. »Közlemények« 1910 decz.

tudományos elvek szerint végezzen és végeztesen kutatásokat az áralakulás tekintetében. A bizottság elsősorban a császári statisztikai hivattal állapodott meg olyan gyűjteményes munka kibocsátására nézve, a mely a főbb gabonatermények bel- és külföldi nagykereskedelmi árait tartalmazza, harmincz évre visszamenőleg, a különböző statistika-felvételi módszerek összehasonlításával és kritikai méltatásával. Ez a gyűjteményes munka további tudományos értékű megállapítások alapjául fog szolgálni.

Az áralakulás elemeinek megállapítása a bizottság további feladata. A vizsgálódás itt eltérő szempontok szerint történik az extensiv és intensiv mezőgazdasági területeknél; kutatások eszközöndők a telepítés és termelés jelen állását és kilátásait illetőleg, a melyek valószínűleg választ fognak adni arra a kérdésre, hogy a mezőgazdasági válság végérvényesen befejeződött-e már, vagy újabb kiújulásra kell-e számítanunk. Az intensiv mezőgazdasági területeknél a mezőgazdasági termelés, különösen a hús- és tejtermelés, valamint a malomipar viszonyai és a piacz szervezete vizsgálandók és állapítandók meg. Mindezek a kérdések már országonkint, illetve terület-típusonként megfelelő szakembereknek adattak ki tanulmányozásra és válaszadásra. A tervezett gyűjteményes munka első két kötete „Untersuchungen über Preisbildung bei agrarischen Produkten” czímmel Sering szerkesztésében 1913 legelejen fog megjelenni.

Két másik csoportban is az ipari termények áralakulásának és az életfentartási költségek változásainak vizsgálata történik hasonló szempontok szerint. Noha így a német socialpolitikai egyesület már a maga erejével és saját hatáskörében gondoskodott róla, hogy a munkálatok megindíttassanak, szükségesnek látta, hogy a munkában az egész világ tudományos élete résztvegyen és 1911. október 8-án tartott ülésében a következő határozatot hozta:

„A socialpolitikai egyesület szükségesnek tartja, hogy az egyesület kutatásainak mintájára az összes kulturállamokban tudományos adatgyűjtések eszközöltessenek az áralakulásra vonatkozólag és hogy nemzetközi bizottság létesíttessék e munkálatok végzése céljából.”

Ezt czélozza az Irving Fisher-féle javaslat is. Fisher, a ki az utolsó évek folyamán beható vizsgálódásokat folytatott a pénz vásárló erejét illetőleg és tanulmányainak eredményét „The purchasing power of money” czímű művében fektette le, még a múlt év folyamán összekötetésbe lépett a különböző államok közigazdasági, socialpolitikai és statisztikai egyesületeivel és testületeivel, kiváló magán-személyekkel és körkérdést intézett hozzájuk, hogy hajlandók volnának-e a drágaság kérdésének nemzetközi vizsgálatában résztvenni. Megfelelő válaszok birtokában az Egyesült-Államok kormányához fordult, a mely

ez év marczius 8-án törvényjavaslatot terjesztett a congressus elé egy nemzetközi conferentia összehívására vonatkozólag, a mely hivatva volna megállapítani a drágaság mértékét, okait, hatásait és lehető orvosszereit, illetőleg az egyes kormányok által azonos elvek szerint intézendő kutatások és vizsgálódások módszerét. E conferentia költségeire a törvényjavaslat húszezer dollárt irányzott elő.

Ezzel egyidejűleg Irving Fisher és Stephan Bauer, a kük eredetileg egymástól teljesen különállóan dolgozták ki egy ilyen nemzetközi anyaggyűjtés tervezetét, közös memorandummal¹⁾ fordultak a tudományos világhoz, kifejtették az életfentartási költségek magasságára és emelkedésére vonatkozó nemzetközi kutatás programját és az összes szakembereket közreműködésre szólították fel. Ez a közös memorandum, minden bizonnyal Bauer befolyása következtében, már lényegesen tágabb szempontokból kívánja a vizsgálódást megindítani, mint az eredeti Fisher-féle javaslat, a mely szerzőjének teoriájához képest a fősúlyt a pénz vásárló ereje változásának kutatására kívánta fektetni és a remedium egyik eszközéül már anticipando a magánszámlára történő arany verésének felfüggesztését jelölte meg.

A közös memorandum a megindítandó munkálatok czélját a következőkben foglalta össze:

1. A munkabérek, az életfentartási költségek és árak azon vonalának változására vonatkozó adatokat az egész világon összegyűjtendők, hogy ezekből összehasonlító áttekintés legyen nyerhető.

2. A változások legfőbb okainak megállapítandók, tekintettel az egyes országokban mutatkozó eltérésekre.

3. A rendelkezésre álló orvoslások módozatairól javaslatok teendők.

Kimutatja a memorandum, hogy az eddig összegyűjtött anyag nagyon hézagos és nem nyújt felvilágosítást az áremelkedés relatív mértékéről és nem nyújt támpontokat annak további alakulására nézve. Az eddigi indexszámok úgyszólván kizárólag a nagykereskedelmi árakra vonatkoznak és legjobb esetben is az ár- és munkabérealakulás igen kis területére terjednek ki. A tények teljes ismerete nagyobb bepillantást nyújtana a hely és időbeli különbségekbe, a melyek *a)* a pénzegység vásárló ereje és *b)* a jövedelem, különösen a munkabérek vásárló ereje tekintetében mutatkoznak.

A vásárló erőnek ez a két faja ugyanis nem mozog mindig azonos irányban. Ha például az árak és a munkabérek egyformán emelkednek, a pénzegység vásárló ereje hanyatlik” ugyan, de a munkabérek vásárló

¹⁾ Irving Fisher und Stephan Bauer: *Preissteigerung und Reallohnpolitik. Annalen f. Soz. Pol. u. Gesetzgeb.* 1912. I. 3-4.

ereje a régi marad. Ha ellenben nagyobb mértékben emelkedik azon javak ára, melyek a munkabéren beszereztetnek, mint a munkabér, világos, hogy nem csupán a pénz vásárló ereje, hanem a munkabér vásárló ereje is csökken, vagyis ez esetben a reális bér hanyatlásáról van szó.

Mindkét probléma a legnagyobb fontosságú és jelentőségük megállapítása a tervezett bizottságnak egyik legfontosabb feladatát alkotná. Az árindexstatistika nyers anyaga ugyanis a legtöbb államban már megvan és csak szakértő vezetés mellett eszközrendő számszerű munkára van szükség, hogy gyakorlati értékű indexszámokat kapjunk.

A tervezett bizottság második feladata volna az okok megállapítása, a melyek a pénzegység és a jövedelem vásárló erejének változásait előidézték. A feladat itt ismét két irányban oszlik meg: *a)* a pénzérték és *b)* az árak változásának kutatása.

A pénzérték változásának „megismerése, az aranytermelés növekedésével kapcsolatos tények, úgymint a csekkforgalom kiterjedése, a jegyfedezet, leszámítolás, alapítási tevékenység kérdése, fizető eszközök forgási sebessége stb. kutatása alapján történék.

Az árak vizsgálata viszont a mezőgazdasági, bányászati és ipari termékek termelésében és forgalombahozatalában mutatkozó változásokra vonatkoznék. Ide tartozik még mindazon tényezők gondos vizsgálata is, a melyek a világnak élelmiszerekkel és nyersanyagokkal való ellátását, az életmódot és az ipari lakosságnak koncentrációját befolyásolják, valamint azok, a melyek az emberiséget fogyasztói minőségében érintik.

A munkálatoknak harmadik, a reformokra vonatkozó része szintén két feladatot állít a bizottság elé, u. m.:

a) javaslatok tétele, a melyek alkalmasak arra, hogy a valuta- és banktörvényhozás révén a pénz vásárló erejének változása megátoltassék;

b) javaslatok olyan intézkedésekre, a melyek alkalmasak a munkabérek vásárló erejének emelésére, vagy legalább is megakadályozzák annak hanyatlását és útját állják annak, hogy az ipari munkások munkaképessége a kellenél csekélyebb táplálkozás folytán csökkenjen.

A tervezett bizottság természetesen csak tanácsadó jellegű volna. A képviselt nemzetek nem volnának kötelesek a javasolt orvoslási módokat elfogadni, a kiküldöttek tulajdonképeni működése csak a mainál pontosabb és behatóbb anyag összegyűjtésére szorítkoznák. Ha a bizottság arra az eredményre jutna, hogy javaslatai nemzetközi egyezmény útján megvalósíthatók, ez a rész már további diplomatiái tárgyalások hatáskörébe tartoznék.

A memorandum indokolása kifejti még, hogy a bizottságnak internacionális és hivatalos jellegűnek kell lennie, hogy egyrészt a működés

általános volta, másrészt annak anyagi fedezete és kivihetősége biztosságnak. Csakis hivatalos jellegű bizottság léphet ugyanis hivatalokkal megfelelő formában érintkezésbe. A munkálatok befejezése után a statisztikai anyag további gyűjtése, egy, esetleg két állandó jellegű irodára – egy Európában, egy Amerikában – volna bízandó. Ez annál inkább szükséges, mert a munkabérek, létfenntartási költségek és árak változásaira vonatkozó állandó és folytonosan vezetett adatok hiánya évről-évre erősebben érezhető.

A bizottság kiküldésére, a memorandum szerint, a jelen időpont, mikor általános érdeklődés mutatkozik, úgy a tudományos körökben, mint a gyakorlati életben az összes említett kérdések iránt és mikor mindenfelé igen jelentős részletmunkák kezdődtek meg, kiválóan alkalmasnak látszik. Ma, mikor mindenfelé az árak emelkedése a legerősebb ellenhatásokat váltja ki és mikor a legtöbb szakember véleménye szerint további ár-emelkedés várható, itt az ideje, hogy tudományos alapon kerestessenek eszközök a törvényhozásoktól várható gyakorlati reformok számára.

Eddig a memorandum. Eredményekről természetesen még ma, mikor a törvényjavaslat, a mely a nemzetközi conferentia összehívásáról intézkedik, még tárgyalás alatt van és mikor a javaslat még nem ment át a bíráló kerestttüzén, nem lehet beszélni. Egy részleges hatásról azonban már be lehet számolni. Olaszországban Nitti kereskedelemügyi miniszter, a ki régebben maga is részt vett egy drágasági bizottság működésében, adatgyűjtést rendelt el, teljesen a Fischer-féle memorandumban lefektetett elvek alapján, kimondottan azzal a céllal, hogy a begyűlt anyag a később összeülő nemzetközi conferentiának rendelkezésére bocsáttassék.

A kérdés általános ismertetése céljából ennyit láttunk szükségesnek előrebocsájtani. A többiről a kötet lapjai beszélnek. Ismétljük, a kötetben különböző szerzők tanulmányairól lévén szó, egymással ellentétes nézetek is fordulnak elő; ez azonban az ilyen anyaggyűjtemény jellegű munkák természetéből folyik. A közleményekért a tudományos felelősséget az egyes szerzők viselik. Hisszük azonban, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság így is elég becses anyagot gyűjtött össze a további vizsgálódás számára, melynek nyomán mások is elindulhatnak.

Megjegyezzük még, hogy a kötetben közölt bibliographia és a drágaság kronológiájának pótlását a „Közgazdasági Szemle” időről-időre folytatónak közölni fogja.

Tonelli Sándor.

A DRÁGASÁG.

A drágaság kérdése elméleti világításban.

1.

A drágaság kérdéséhez, mely magánosokat, különböző értekezleteket, hivatalos gyűléseket, sőt még a képviselőházat is foglalkoztatta mélyremenő jelentőségénél fogva, a közgazdasági politika tényezői bőven hozzászóltak. Nem egy érdekes szempont nyert megvilágítást, számos nem kevésbé érdekes adatot is bányásztak ki a hozzászólók a hivatalos és a nemhivatalos statistika tárházából. Az alaphang azonban természetesen ezeknél az előadmányoknál, értekezéseknél és felszólalásoknál már eleve adva volt a szerint, hogy az író vagy szónok melyik gazdasági táborból való, mert mint az illető tábor jó katonái, bár számos esetben a tárgyalagosságra való legnagyobb törekvés nyilvánult meg, mégis mind a saját igazukat, az általuk képviselt csoport hibátlan voltát igyekeztek bizonyítani és egyúttal, minthogy az árak emelkedéséért valakit felelőssé kellett tenni, azt is ki akarják legtöbbször mutatni, hogy más érdekeltség, nem a sajátjuk, a felelős a drágaságért.

Természetes, hogy eme vitában a középpontban az a kérdés állott, hogy mik a drágaság okai, mert hiszen a mint Schmoller¹⁾ szépen mondja, az árak emelkedése által érintettek könnyen hibát látnak és vádat emelnek ott is, a hol nincsenek is olyan mulasztások, melyekért valaki felelőssé tehető. Ezekkel a vádakkal szemben tisztára mosni magát csak a drágaság okának a felderítésével lehet.

Az ez irányban megindult harcban, mint az ily vitákban egyébként rendszeren történni szokott, az a kérdés, hogy voltaképp mi is a drágaság lényege, nem is vonta magára a figyelmet, annyira elfoglalt mindenkit annak a kutatása, hogy az okok hol fekszenek. Pedig a kérdés lényegének a megvizsgálása sokkal biztosabban vezet az okok helyes felismerésére is, éppen a drágaság kérdésében, mint a rendelkezésünkre álló sok tekintetben hiányos statistikai anyag, mely az összes árról és azok alakulásáról nem tud képet nyújtani. Olyan bonyolult folyamatnál, minő az áralakulás, az ily adatok kezelése rendkívül kényes dolog, mert

¹⁾ *Grundriss* II. kötet 116. oldal.

ezek a számok, még ha tökéletes adatgyűjtéssel állanánk is szemben, a közreható tényezők egész csoportjai hatását csak összesítve állítanák szemeink elé, és ekkor is nagy óvatosság kellene ahhoz, hogy ezeket az adatokat az árelmélet világánál helyesen megmagyarázzuk. Azok a nagy hiányok azonban, melyek a rendelkezésünkre álló áradatokban még a felszínes szemlélő előtt is mutatkoznak, czélszerűnek tüntetik fel, hogy legalább is ezen anyag vizsgálása mellett a közgazdasági elmélet világosságát is kutatásainknál segítségül hívjuk. Az újabb irodalom az árelmélet és a jövedelemeloszlás elmélete terén számos új szempontot hozott felszínre, melyek nem egy irányban érdekes világot vetnek ezekre a jelenségekre. Elvárhatjuk tehát, hogy azok a drágaság tüneményének a megmagyarázásához is alapos eszközt adnak a kezünkbe.

Ehhez képest az alábbiakban a közgazdaság elmélete segítségével első sorban a drágaság lényegét kívánom megvizsgálni és ez úton megközelíteni a drágaság okainak a felderítését. Természetesen a kérdés részleteinek a felöleléséről ily módon le kell mondanunk, de azt hiszem, a főszempontok megvilágítása itt is a legfontosabb és ha ezeket megtaláltuk, a részletek megértése már sokkal kevesebb nehézséget fog okozni.

Vessük fel tehát mindenekelőtt azt az egyszerűnek látszó kérdést, hogy mit értünk drágaság alatt? A felelettel mindenki igen gyorsan kéznél lesz, hogy az árak magasan állásakor beszélünk drágaságról. Mélyebben vizsgálva azonban ezt a feleletet nem tarthatjuk kielégítőnek, részint azért, mert semmitmondó, részint pedig, mert bizonyos értelemben hamis feltevésen nyugszik. Ha ugyanis az árak magasságáról ilyformán mint valami abszolút tényről beszélünk, akkor az árak színvonalát olyan természetűnek fogjuk fel, a minő p. o. az emberi test hőmérséklete, melynek megvan a maga normális színvonala; ha ezen felül emelkedik, az orvos magas hőmérsékről, lázról beszél; ha alája süllyed, rendellenes alacsony hőmérséket állapít meg.

Az árnál azonban nincs így a dolog, itt normális színvonallról legalább is a jelzett értelemben nem szólhatunk. A classikus nemzetgazdaságtan számolt ugyan a normal-ár fogalmával, értvén ez alatt a tetszés szerint szaporítható javaknál a termelési költségeknek megfelelő színvonalat az árnak; az áralakulás törvényeinek az újabb vizsgálataiban azonban még azokat az írókat is meggyőzték arról, hogy a termelési költségek az árat még a tetszés szerint szaporítható javaknál is sokkal ritkábban határozzák meg, mint a hogy azt régen hitték, a kik egyébként a normal-ár fogalmát elfogadják. De még ha erre az álláspontra helyezkedünk is és a termelési költségekkel nagyjában megegyező árat elfogadjuk normal-árnak, akkor sem beszélhetünk alacsony és magas árakról a fenti

értelemben, mert hiszen a termelési költségek éppenséggel nem állandók; a technika változása azokat épp úgy befolyásolja, mint a termelési tényezők beszerzésének a feltételei. Ennélfogva egyes árúknál is aligha, az összes árúkra vonatkozólag általában azonban semmiképp sem beszélhetünk magas vagy alacsony árakról oly értelemben, hogy valamely normális színvonalból indulunk ki. Normalis árszínvonal ugyanis nincsen.

Van ennek a felhozottakon kívül még egy másik oka is. Nem rendelkezünk ugyanis oly mértékkel, minő a hőmérő vagy hossz-, terület- és űrmértékeink, melylyel az árat állandóan egyenlő egységekhez, mondjuk értékegységekhez hasonlíthatnók. Az árak mérése tudvalevőleg pénzben történik, a pénzre vonatkozólag pedig a tudomány felderítette, hogy az maga is értékváltozásoknak alávetett áru. Igaz, hogy értékingadozásai lassúk és gyakorlati szempontból tekintve rövid időközökben értékét állandónak tételezhetjük fel, a valóságban azonban mégsem állandóan egyforma mérték a pénz és kivált távolabbi időszakokat hasonlítva össze, értékének az ingadozásai erősen éreztetik hatásukat. Ha p. o. valamely cikk ára ma épp olyan mint volt száz év előtt, akkor igen téves volna azt hinni, hogy az illető cikk ma egész azonos feltételek mellett, szerzhető meg, mint száz évvel ezelőtt, mert p. o. 200 korona ma nem ér ugyanannyit, mint 100 forint ért száz év előtt. Állandó változásnak alá nem vetett mértékünk tehát az árak mérésére épp oly kevésbé van, a mily kevésbé beszélhetünk abszolút normális árszínvonalról.

Hogy egyébként mennyire nem az ár abszolút magassága a mérvadó gazdasági életünkben, azt könnyen megérthetjük, ha szemünk elé állítjuk, hogy az érték, melyen az ár is nyugszik, a javak viszonya az ember szükségletkielégítéséhez, mely egyrészt a szükséglet sürgőssége, másrészt az annak kielégítésére rendelkezésre álló javak mennyisége alapján az azoknak jutó fontosságot jelzi. Ez a viszony azonban a javak és az egyén szükségletkielégítése között a jelzett közvetlenségében, mihelyt valamelyes szilárdabb tulajdoni rend kialakult, nem érvényesülhet, mert a körülötte levő tárgyak nagy része nem áll többé az embernek szabad rendelkezésére, hanem embertársai tulajdonában van. Ezekről csak akkor kaphatja azokat saját céljaira az egyén, ha őket vagy erőszakkal vagy a jogrend megszilárdulása után valami ellenérték nyújtásával azok átengedésére tudja bírni. Minél egyoldalúbban alakul azután a munkamegosztás és később a capitalismus térfoglalása folytán az egyén termelése, annál inkább vész el a körülöttünk levő javak és az egyének szükségletkielégítése közt a közvetlen kapocs, mert annál inkább csak egyfajta jószágokkal rendelkezik minden egyén; annál nagyobb fontosság jut tehát annak, hogy embertársaink mily jelentőséget tulajdonítanak az általunk termelt vagy egyébként kezünkben levő javaknak és a részünkről telje-

sített szolgálatoknak, mert ettől függ már most, hogy az ő termékeikből, melyekre szükségünk van, mit és mennyit hajlandók nekünk átengedni. „Míg tehát az érték a maga subjectiv természetében is a kezünkben levő gazdasági erő, saját gazdasági helyzetünk prizmáján megtörve adja vissza a javak és a szükségletek egymáshoz való viszonyát, addig e mellett mindjobban előtérbe lép és jelentőségében nyer az a viszony, melyben a társadalom, a körülöttünk élő egyének becslése szerint az egyes javak és szolgáltatások egymáshoz vannak. Minél szorosabbra fűződnek a közgazdaság szálai, minél jobban veszíti az egyéni gazdaság önállóságát, annál inkább ez az egyéni hatalmi körön kívül álló viszony lesz a döntő az egyén jólétére nézve, mert ez határozza meg, hogy mi áll a társadalmi termelés eredményéből rendelkezésére. A társadalmi értékbecslésben, vagyis az árban, a mint ezt az értékbecslést pénzben kifejezve nevezzük, az nyilvánul meg, hogy mily jelentőséget tulajdonít a társadalom egymás között az egyes javaknak és mily arányban cseréli ki azokat egymással a társadalom adott helyzete, a népesség száma, a vagyonmegoszlás, a termelés, osztálytagozódás stb. adott állapota mellett, mert az árra mindez befolyással van. De ha pénzben fejezzük is ki ezt az árat, vagyis a számos egyéni értékítélet összetalálkozása folytán kialakuló egységes értékítéletet, akkor is szem előtt kell tartanunk, hogy a mögött mégis csak az az arány áll, melyben a javak és szolgáltatások végeredményben egymás között kicseréltetnek. A pénz csak két részre osztja ezt a folyamatot, a mennyiben közvetlen kicserélés helyett a kezünkben levő jószágot vagy általunk teljesítendő szolgáltatást pénzzé teszszük és a pénzt ismét árúért cseréljük be. Ha tehát a pénz közvetítésével is, mégis az árúé azok, amelyek egymáshoz viszonyba kerülnek és saját jólétünkre az a döntő, hogy mily viszonyban állanak saját javaink és szolgáltatásaink a pénzhez, mint általános értékmérőhöz, illetőleg ennek közvetítésével a többi, általunk szükségelt javakhoz, mert hiszen, a mint arra már rámutattunk, ez dönti el, mi fog a keresztülviendő cserék, illetőleg adásvételek keresztülvitele után szükségletkielégítésünkre rendelkezésre állni.

Ha már most ezeket szem előtt tartjuk, akkor könnyen megérthetjük, hogy nem az árak absolut magassága érdekel bennünket és hogy a szükségletkielégítés szempontjából az egész közömbös. A javak viszonya saját szükségletkielégítésünkhöz ugyanis, vagyis az árúé subjectiv értéke számunkra attól függ, hogy a kezünkben levő javak a társadalmi termelés és fogyasztás helyzetét véve alapul, mennyit érnek, azoknak a többiek mily jelentőséget tulajdonítanak és azokat mily egyenértékért hajlandók elfogadni, mert ettől függ, hogy a javak és a szükségletkielégítésünk közt milyen a feszültség. De tényleg ugyanaz a jószágmennyiség állhat rendelkezésünkre különböző árak mellett is, mert hiszen magában véve az,

hogy a kezemben levő javak egységének megfelelő társadalmi értékbecslés' 2 vagy 3 koronában jut-e kifejezésre, még nem dönti el, hogy tényleg mi áll rendelkezésemre. Ez attól is függ, hogy a 2 vagy 3 koronát, a mi csak csereeszköz, mire tudom fordítani, illetőleg érette mit kapok. Mindaddig, míg 3 koronáért is csak annyit kapok, mint előbb 2 koronáért, ugyanaz a jószágmenyiség fog csak rendelkezésemre állni, mint előbb és az értékbecslésem, vagyis a javak jelentősége számomra nem változott.

Annak azonban, hogy az ár változása egyéni szükségletkiegítési színvonalamat és értékbecslésemet ne változtassa, az a feltétele, hogy *a viszony, melyben az egyes javak egymással kicseréltetnek*, ne változzék. Míg ez az arány állandó marad, addig szükségletkielegítésünk színvonala sem változik. Ha ez a viszony állandó marad és csupán az árak abszolút magassága változik, akkor egész hasonló eset áll elő, mint hogyha egy zenedarabot valamely más, magasabban vagy alacsonyabban fekvő hangnemben játszunk el. A hangintervallumok itt épp úgy megmaradnak, mint az árak magasabb kifejezésénél feltételeztük az árúk egymás közt való viszonyának az állandóságát. Látjuk tehát, hogy ha a közgazdaság concertjének ilyen transponálása, magasabb hangnembe áttüntetése lehetséges volna, ha az árak egy csapásra az egész vonalon (minden árúnál és szolgáltatásnál egyaránt) p. o. kétszeresükre emeltetnének, ez nem érintené a gazdasági közület tagjainak a helyzetét.

Szükségesnek tartottuk ezt kidomborítani, hogy figyelmünk ráirányuljon, arra, mennyire csak névleges az árak abszolút színvonala és hogy mennyire az árak egymáshoz való viszonyán, az értékarányokon fekszik a társadalom helyzetét illetőleg a súly. Ez az arány pedig az abszolút árak változása mellett is állandó maradhat épp úgy, mint a hogy az egyenlet nem változik, ha mindkét oldalát ugyanazzal a számmal megszorozzuk vagy elosztjuk. Elvontan tehát igaza van Stuart Millnek, a midőn azt állítja, hogy a pénz megkészszerzése és az áraknak megduplázása a gazdasági helyzetet meg nem változtatná; hozzá kell azonban tennünk, hogy csak az esetben, ha ugyanazon emberek kezében volna egyszerre a kétszeres pénzösszeg, mint régebben annak a fele és hogy ezt a közgazdaságot a külföldtől teljesen elszigeteltnek tételezzük fel.

Ha azonban, a mint láttuk, az árak abszolút magassága lényegileg közömbös is, annál nagyobb fontosság fűződik az árak közötti arány, a javak egymásközi kicserélése arányának az állandóságához. A mint tudjuk, az ember gazdasági tevékenysége, mihelyt a minden előrelátás híján levő, majdnem állati színvonalból felemelkedik – és a gazdasági tevékenység nevét voltaképp csak ettől kezdve érdemi meg – mindinkább

értékítéletek uralma alá kerül, mert csak ezek teszik lehetségessé, hogy lépten-nyomon gazdasági hibát el ne kövessünk. Ezen értékítéletek alapja addig, míg a családok saját gazdaságukban mindent maguk állítanak elő, túlnyomólag a subjectiv értékítéletek. A mint azonban társadalmi, közgazdasági termelés fejlődik ki, az ezer szál, mely az idegen gazdasági egységeket összefűzi, mindjobban a társadalmi értékítéletek, az árak alapjára helyezi egyik lábbal az egyes gazdaságokat. Hiszen a legtöbb jószág, akár a fogyasztáshoz kell, akár a termeléshez, kívülről, más gazdaságokból szereztetik be, tehát ezekre nézve a külső beszerzési feltételek, az árak színvonala, a javak egymásközi értékaránya a mérvadó. Erre az értékviszonyra alapítja mindenki számításait. A termelő épp úgy ezen az alapon dönti el, mit, mennyit, mily anyagok felhasználásával termeljen, mint a fogyasztó, hogy az egyéni szükségleteihez mértén legeredményesebben mire fordítsa jövedelmét. Egy szóval bevételeit és kiadásait az egyéni gazdasági tevékenység mai önállótlanága mellett mindenki az árúknak egymásközi kicserélése arányára, az egyes árúk értéke közötti feszültségre alapítja és az egész közgazdasági élet ezekhez az értékviszonyokhoz alkalmazkodik. Ez az alkalmazkodás azonban természetesen csak addig lehetséges nagyobb nehézségek nélkül, csak addig megy simán, a míg nagyjában állandó az egyes árúk közötti értékviszony. A mint ugyanis nagyobb eltolódások következnek be, állandó, a gazdaságban oly fontos számítás biztos alap híjján nehézségbe ütközik és az egyesek részéről kicserélés, értékesítés szempontjából birt javaknak vagy kínált szolgáltatoknak mások részéről tulajdonított jelentősége megváltozván, ez által voltaképp a kézben levő gazdasági erők aránya is változik, megváltozik nevezetesen az, hogy mely részt biztosíthat az általános árú- és szolgáltatáscserére alapított gazdasági életben kiki magának a közgazdasági termelés eredményéből.

Szigorúan véve ez bizonyos mértékig voltaképp az árúk értékarányának minden kis eltolódásával, tehát minden árváltozással bekövetkezik. Minden árváltozás elméletileg megbontja azt az egyensúlyt, mely az árviszonyok hosszabb állandóságával előáll. Ez az egyensúlyhelyzet ugyanis abból keletkezik, hogy mindenki tudja, mely jelentősége és bece van a közgazdaságban saját árújának, vagyonának vagy szolgáltatásának és azzal is tisztában van, mely feltételek közt juthat a mások kezében levő javakhoz és mások szolgálataihoz. Ez által mindenkinek módjában áll anyagi erejét és egyéni viselkedését a közgazdaság állapotához mérni, abba mintegy pontosan beleilleszteni. A sehol sem hiányzó és társadalmi kérdésekben is oly nagy szerepet játszó tétlenségi mozzanat azután megszokottá teszi ezt az állapotot és mindenki részére bizonyos standardhoz vezet. Ezt a megszokott állapotot bolygatja meg, zavarja meg

voltaképp minden árváltozás. Természetesen csak elvontan tekintve, mert szerencsére az egyén és a társadalom életnyilvánulásai, mint egyéb életnyilvánulások, nincsenek matematikai pontossággal meghatározva és így az érzékenységük sem oly nagy, mint a matematikai ingáé. Éppen ezért a gyakorlatban, legalább érezhetően, még számbavehetőbb árváltozások, a szóban forgó értékarány tetemesebb eltolódásai sem befolyásolják általánosságban megélhetésünket.

És ez igen nagy szerencse, mert az árúk értékének egymáshoz való viszonya voltaképpen soha sem állandó. Csak, ha a gazdasági élet egy adott pillanatban készített keresztmetszetét vesszük, csak akkor tételezhetjük fel az árúk közti értékarány állandóságot, mert az idő folyásával az folytonosan változik. Ez nem is lehet másképp, mert hiszen alig képzelhető más fogalom, melyre az élet összes tényezői oly jelentős befolyással volnának éppen folytonos változásuk által, mint az érték, mely lelkünk és testünk folytonos változásait épp úgy visszatükrözi, mint a külső természeti és társadalmi viszonyok változásainak szakadatlan sorát. A népesség számának, alkatának, foglalkozásának, jövedelmének a folytonos ingadozása, a termelési technika fejlődése épp úgy befolyásolja a javak egymásközti értékviszonyát, mint az egyének lelki világának az alakulása. Hogyan lehetne tehát a javaknak tulajdonított érték és azok kicserélésének a feltétele állandó?

Rendes körülmények közt a kereskedelem mai fejlett állapota, mint-hogy éppen a legfontosabb cikkekben a piac az egész művelt világra úgyszólván kiterjed, megóvjva a gazdasági életet a nagyobb zökkenésektől és a különböző termelési és fogyasztási viszonyok folytonos kiegyenlítésével az árhullámzásokat lehetőleg enyhíti. Ezért az árak olyan óriási változásai, mint a milyenek régebben úgyszólván napirenden voltak, ma ritkaság számba mennek. Mindazonáltal egyes gazdasági tényezők rövidebb időn belül való jelentősebb változásai, a mint éppen a huszadik század beköszöntésével úgyszólván egyidejűleg kezdődő áremelkedések mutatják, ma is hirtelenebb változásokat idézhetnek elő az árviszonyokban. Egyelőre nem akarjuk vizsgálni a fogyasztási vagy a termelési viszonyok változása okozta-e a szóban forgó áremelkedést, csak azt akarjuk megállapítani, hogy az árviszonyok eme változása a gazdaságok egymáshoz való viszonyának a változását is jelenti.

Az egyes gazdaságok egymáshoz való viszonyának a hirtelen változása azonban az életfeltételek gyors változását is magával hozza. Ez pedig nem lehet hatás nélkül az egész közgazdasági szervezetre. Mihelyt a szélesebb rétegek által jelentékenyebb mértékben fogyasztott cikkek árai hirtelen nagyobb emelkedést mutatnak, ezt a közgazdaság egész szervezetének meg kell éreznie, mert mindenkit érintvén ez a jelenség, a visszahatásnak

is általánosnak kell lennie. Hogy mily irányban, úgyszólván magától értetődik: az eredeti értékviszonyok fentartása irányában. Hiszen nem absolut számokra volt építve a közgazdaság előző egyensúlyhelyzete, - bár bizonyos téltenségi momentum jelentőségével főképp a pénz értékváltozásával szemben, amint arra Wieser¹⁾ is felhívja a figyelmet, ezek is bírnak, - hanem az árúk egymásközi értékarányára. Ennek az értékaránynak a megtartása tehát az, mire mindenki törekszik, mert, ha ezt az értékarányt sikerül önmagára, a saját gazdaságában termelt vagy pedig vagyonában levő javakra, a részéről kínált szolgáltatokra, valamint a megszerezni kívánt jószágokra nézve visszaállítani, akkor megszokott életmódját megtarthatja. A tömegfogyasztás tárgyát tevő jószágok árának hirtelen és jelentős emelkedése tehát ellenhatás gyanánt az eredeti árviszonyok, az eredeti árfeszültség megtartására irányuló törekvést vált ki a közgazdaságban, hasonlóképp, mint a hogy minden egyensúlyban levő test helyzetéből kimozdítva törekszik eredeti helyzetét visszanyerni. A megdrágult cikkek fogyasztói az ő termelői minőségükben magasabb követelésekkel állanak elő. A munkás magasabb bért követel, a hivatalnok fizetésemelést kíván, a háztulajdonos emeli a lakbéréket, a vállalkozó pedig a megdrágult nyersanyagok, emelkedett munkabérnek megfelelően magasabb árakat követel és lehetőleg emeli a nyereséget is, csupán *a* tőkésnek mint olyannak, mondjuk a járadékosnak, nem áll módjában közvetlenül magasabb követelésekkel előállani. Másszóval, hogy egyik korábbi hasonlatunkkal éljünk, egyes fontosabb és általános fogyasztás tárgyát képező cikkek árának a jelentékenyebb emelkedése előidézi az irányzatot az árconcertnek az ezen áremelkedések által megadott magasabb hangnembe átültetésére, felcsavarására.

Természetesen csak irányzatról szólunk, melynek éppenséggel nem kell mindig sikerrel végződnie. Hiszen mindig többé-kevésbé pszichológiai tényezőknek a megváltozott objectív helyzettel szemben való küzdelméről van szó az eredeti árviszonylatok megtartására irányuló törekvésben, mely épp ezért teljes sikerrel talán sohasem járhat, vagyis az eredeti árviszonylatoknak még csak nagyjában való helyreállítása is az objectív helyzet gyökeresebb változása mellett bizonyára sohasem sikerül. Ha azonban ez egy csapásra lehetséges volna, akkor a javak drágulásának épp oly kevés hatása volna a közgazdasági életre, mint a Stuart Milltől feltételezett pénzmegkészszerződésnek. Vagyis másképp kifejezve, ha a drágaság egészen általános volna, ha minden árú és szolgálat ára egyenlő mértékben emelkednék, akkor lényegileg nem is volna egyáltalában drágaság.

¹⁾ V. ö. *Der Geldwert und seine geschichtlichen Veränderungen. Zeitschr. f. Volksw., Sozialpolitik und Verwaltung* XIII kötet 52-53. old.

Ha tehát, mint ma, a drágaság általános voltát panaszolják, ez csak szólásmód, mely a tényállást elferdíti. Nem a drágaság általános volta, sokkal inkább annak részleges volta, nem mindenre kiterjeszkedése okozza a zavarokat, a nagy eltolódásokat az árúk és szolgálatok előbbi megszokott értékviszonyában és ez által a megélhetés viszonyaiban. Ha igazán általános volna a drágaság, akkor minden a régiben maradna, csak az árak kifejezései változnának. Az irányzat a drágaság általánosítására a közgazdaság szervezetének a védekezése a bajjal szemben. Oka, hogy a közgazdaság igyekszik az eredeti értékarányok és értékviszonyok helyreállítására. Ezért a drágaság problémája voltaképpen éppen ott kezdődik, a hol annak általános jellege nem érvényesül, vagyis ott, a hol az eredeti értékarány fönn nem maradt, hanem megváltozott.

Az árconcertnek, az egész közgazdasági élet symphoniájának magasabb hangnembe való átültetésénél természetesen egyik főnehézség abban van, hogy az egyes hirtelen felemelkedett árakhoz való alkalmazása a többinek nem kis időt igényel és végeredményben, a mint már előbb jeleztük, talán sohasem sikerül. De még ha sikerülne is, ha az előbbi értékviszonyok állanának is egészen helyre egy bizonyos idő múlva, akkor sem mondhatnók, daczára a fenti tételünk elméleti helyességének, hogy ismét a régi állapot állt helyre és pedig azért nem, mert az átmeneti idő egyesek, de nagyon valószínűleg egész osztályok viszonyait is lényegesen megváltoztatja. Ha az árak változása lassan történik, ekkor is változhatik egyeseknek, sőt egész osztályoknak a helyzete, de akkor a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásra hosszabb idő áll rendelkezésre, az átmenetek úgyszólván észrevétlenül történnek, miért is az eredeti árviszonyok megtartására törekvő irányzat a változást előidéző erő lassú nyomása és a könnyebb alkalmazkodás, valamint az alig észrevehető átmenetek folytán kevésbé jut érvényre, vagy pedig nem is jelentkezik. Fordítva áll ez a hirtelen bekövetkező árváltozásoknál, melyeknél az alkalmazkodás éppen az események hirtelen, hosszabb átmenetet nélkülöző voltánál fogva igen meg van nehezítve. Bár az eredeti értékviszonyok végképp soha vissza nem állanak, mégis idővel, esetleg mint p. o. a XVI. és XVII. század ármozgalmai mutatták, ismételt ingadozások után bizonyos egyensúly-állapot jön újból létre, midőn azután végképp megállapítható a mérleg arra nézve, mily körök, illetőleg osztályok nyertek vagy veszítettek az ármozgalommal. Ha tehát később végeredményben a hirtelen áremelkedések is egy egyensúly-helyzetnek engednek teret, mégis a többé-kevésbé hosszú átmeneti idő az, a mi egyesekre és egész osztályokra küzdelemmel és veszteségekkel, igaz, másokra nézve ezzel szemben nyereségekkel jár, melyek azonban még csak fokozzák azt az ellenséges indulatot, mely az „általános” drágasággal

szemben mutatkozik. *A drágaság tehát egy átmeneti állapot, mely az értékváltozásokhoz való lassú, sima alkalmazkodás helyett, zökkenésekben, megrázkódtatások árán való alkalmazkodás, és a változások hirtelen nagyobb mértékben való fellépésében bírja eredetét.*

Ezeket a változásokat, valamint azoknak gyorsabb ütemben való lefolyását épp oly kevésbé szabad magukban véve károsaknak tekinteni, mint a közgazdasági élet erősebb lüktetését előidéző egyéb jelenségeket. Áldásos- vagy káros-e hatásuk, az végeredményben attól függ, mily irányban történnek e változások. Mindazonáltal, ha sok tekintetben az erők egészséges megfeszítéséhez vezet is az árák hirtelen változása és fokozott tevékenység is észlelhető ily korokban, a hirtelen változások az erősebben érintett rétegekre bizonyos fájdalmas folyamatot képviselnek, melylyel szemben a közgazdaság szervezete mintegy ellenhatásként az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést hozza létre.

A drágaság tehát lényegében egy megzavart egyensúly, az árák és a jövedelmek közti egyensúlynak a felbomlása, mely körülmény hatásának a fontosságát abból nyeri, hogy közgazdaság, vagyis vállalati termelés mellett minden egyén nem közvetlenül a természettől, hanem embertársai termelésétől és azoknak a részéről kínált javakkal szemben elfoglalt becslésétől függ. Az árák változása, minthogy az árák képezik az ezen gazdasági rendszer éltető elemét tevő csere alapját, mélyen belenyúl abba, hogy ki mennyit kap a termelés összeredményéből. És pedig egyformán áll ez az árák emelkedéséről, valamint az árák jelentékenyebb súlyedéséről; csakhogy természetesen mindig más és más csoportok azok, melyeket a folyamat fájdalmasan érint. Mihelyt az eredeti érték, helyesebben árviszonyok megváltoznak, az egyesek, sőt egész társadalmi osztályok részesedése a termelés összeredményében megváltozik. Az tehát, a mi az árviszonyok megváltozását fontossá, az életbe mélyen belevágóvá teszi, az ár és a jövedelem közötti összefüggés. Minthogy pedig az eredeti árviszonylatok teljesen soha helyre nem állnak, és egyébként is a drágaságnak nevezett *átmeneti* állapot nagy jövedelem- és vagyoneletolódásokhoz vezet, *a drágaság kérdését hatásában lényegileg Jövedelemeloszlási kérdésnek kell tekintenünk*, a mint hogy az árdepressiók hatásának a súlypontját is a jövedelemeloszlás terén kell keresnünk. Hogy az utóbbi esetben a kérdésnek a jövedelemeloszlási lényege szembetűnőbb, ez csak azért van, mert itt az illető földbirtokos, gyáros stb. osztály közvetlenül termelői minőségében, melyben jövedelméhez jut, van megtámadva, míg a drágaságnál inkább a fogyasztó érdeke szenved sérelmet. A fentiek megfontolása után azonban nem szenvedhet kétséget, hogy a drágaság hatása is jövedelemeloszlási vonatkozásaiban bírja lényegét. Benne nem az érdekel minket elsősorban,

hogy az árak mily magasságot érnek el, hanem az, hogy a népességnek a társadalmi termelés eredményében való osztozása tekintetében mily változásokat visz végbe. Hogy a drágaság kérdésének a súlypontja nemcsak hatását illetőleg esik a jövedelemeloszlás területére, hanem igen gyakran a kérdés kiindulási pontját is ezen a területen találjuk meg, az későbbi vizsgálatainkból ki fog tűnni.

Mielőtt azonban a kérdés ezen oldalainak a bonczolására rátérnénk, a drágaság általánosítására törekvő irányzatról kell még néhány szót szólnunk. Nevezetesen azoknak az okoknak a közelebbi vizsgálata érdemli meg érdeklődésünket, melyek ezt az általánosító törekvést előidézik. Eddig ugyanis csak arra az összefüggésre utaltunk, és pedig egész általánosságban, mely az árviszonyok állandósága és az életmód általános színvonala között van. A szokott életszínvonal, a mint láttuk, ha egyes osztályoknál alacsony is, megszokás folytán beletörődést eredményez, azoknál pedig, a kik a kiindulási pontú vett egyensúlyhelyzet mellett magas színvonalon éltek, ahhoz való görcsös ragaszkodást szül, mely az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést előidézi. Közelebbi vizsgálatra azonban kitűnik, hogy maga a termelési folyamat mai szervezettségében, midőn azt a vállalkozó irányítja, bizonyos körülmények közt, sőt fontosabb, szélesebb köröket érdeklő cikkek drágulása mellett természetesen az árszínvonal általános felemelésére és az eredeti árfeszültség megtartására törekvő irányzatot vált ki. Teszi pedig ezt a költségtörvény és a vállalkozó jövedelemeloszlási szerepének combinait hatása alatt.

Hogy ezt megérthessük, tisztában kell azzal lennünk, hogy a mai közgazdasági termelés mellett a termelési költségek épp oly kevésbé érvényesülnek közvetlenül, mint a hogy láttuk, hogy az érték is a vagyoni különbségek és a javak megszerzethetése társadalmi lehetőségének a prizmáján megtörve bocsátja sugarait mai gazdasági tevékenységünkbe. A vállalkozó nemcsak a természettel folytat küzdelmet, hogy értékes kincseit rendelkezésére bocsássa, hanem mindazokkal is, a kikre a termelés keresztülvitelénél a természetén kívül rászorul, tehát a munkással', a tőkessel, a nyers- és félgyártmány tulajdonosával is, valamint küzdelme a készárúnak a piacra vetésével sem ért véget, mert ekkor kezdődik a viaskodás a vevőkkel, kiktől minél jobb árat akar termékei számára biztosítani. Épp ezért az ő költségei nem is lehetnek azonosak az elhagyatott szigeten gazdálkodó Robinson termelési költségeivel, melyek tényleg csak abból a haszon- és munkaáldozatból állanak, a melyet a feláldozandó nyersanyag vagy végzendő munka okoz. Ha Robinson egy sikeresebb, eredményesebb eljárást talál fői, költségei okvetlen csökkennek. A vállalkozó termelési áldozatai, költségei ezzel szemben éppen-

séggel nem egyedül a természeti feltételektől és az eljárási módok sikerességétől, hanem embertársai ama hajlandóságától is függnnek, hogy a termelésben közreműködjenek. Ha sikerül is egy gyümölcsözőbb termelési módot találnia, ez költségeit még nem csökkenti feltétlenül, mert ha az annak keresztülviteléhez megkívántató tőkét csak drágábban szerezhetheti be, vagy ha időközben a munka drágább lett, termelési költségei végeredményben még esetleg növekedhetnek is. Szóval a vállalkozó termelési költségeit illetőleg nem függ közvetlenül a természettől, hanem a mások tulajdonában levő javak és a mások részéről teljesítendő szolgálatok megszerzési lehetőségeitől, vagyis áraitól. Bár tehát ezeknek az áraknak az emelkedése a közvetlen, az ellenálló természet elleni küzdelem fokát visszatükröző termelési költségeket nem érinti, a vállalkozó termelési költségeit az mégis növeli. A szélesebb körök és fontosabb termelési ágak részéről fogyasztott cikkek árainak az emelkedése, a nyersanyagárak vagy a félgyártmányok árainak a felszökése épp úgy növeli a vállalkozó kiadásait, mint az élelmiszerárak nagyobb fokú emelkedését idővel követő munkabéremelkedés.

Már most az a kérdés, a termelési költségek emelkedését okvetlenül nyomon kell-e követnie az előállított jóságok áremelkedésének? Ha a költségtörvényt oly értelemben magyarázzuk, hogy a termelési költségek határozzák meg az árat, akkor a költségek emelkedésének az árak emelkedését is okvetlenül magával kell hoznia, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy itt is csak addig áll ez, a míg az emelkedett ár mellett is megmarad a fogyasztás az eddigi méretek közt, mert egyébként a termelés megszorítása áll be és esetleg csak a kedvezőbb viszonyok közt, kisebb költségekkel termelő vállalkozók maradnak a piacon. Hogy azonban a termelési költségek árirányító szerepe mindenképp korlátoltabb, mint régebb hitték, arra újabban Földes igen szépen rámutatott.¹⁾ De hiszen feltétlenül nem is érvényesülhet az az elv, hogy a termelési költségek növelése az árat is emeli. Ha ez így volna és a nyersanyagárak, a tőkekamat és a munkabér emelése minden esetben az árakat megfelelően emelnék, akkor mire az egész vonalon végigment a drágaság hulláma, az összes áraknak megfelelő felcsavarása és végeredményben az eredeti árviszonyok helyreállása következne be.

Az összefüggés a termelési költségek növekedése és az árak emelkedése között kétségkívül nem is ilyen egyszerű. A termelési költségek emelkedése szükségképp éppen oly kevésbé hozza magával az árak emelkedését, mint a hogy a költségek süllyedése nem okozza feltétlenül az árak süllyedését. Hogy főképp a verseny mozzanatának a túlbecsülésével

¹⁾ *Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, III. Folge. Band XXXI. 744-749. o.*

függ össze ez a régebben általános felfogás, az később még behatóbban fog bennünket foglalkoztatni, itt arra kell a figyelmünket fordítani, hogy az a körülmény, melynél fogva a mai termelési rendszernél a vállalkozó előlegezi a társadalom részére a termelési költségeket és az, hogy éppen mint a termelési folyamat intézője, a vállalkozó egyúttal a jövedelemeloszlásnak is legfőbb tényezője, az ő működésén keresztül tényleg szorosabb kapcsolatba hozza az egyes árakat egymással a nélkül, hogy az áraknak a termelési költségekhez való alkalmazkodásának azt a kényszerűségét hozná magával, mint azt a költségelmélet elfogadta.

A vállalkozó előlegezi a mai gazdasági rend mellett a termelés költségeit a társadalom számára és így ő az, a ki azok emelkedését először megérzi, midőn a nyersanyag tulajdonosa árújáért vele szemben magasabb árat követel és a munkások is béremelésről beszélnek. Midőn azonban ezeket a költségeket viseli, a jövedelemelosztás fontos szerepének tetemes részét is intézi egyúttal, mert a vállalati termelés előtérben állása mellett az anyagi termelésben közvetlenül résztvevők jövedelmeinek tetemes hányada a vállalkozó kezéből származik. A vállalkozó az, a ki midőn az árküzdlemben kénytelen a nyersanyagtulajdonos magasabb árkövetelésének eleget tenni vagy az élelmiszerárak emelkedése által a megszokott életszínvonaláról való lesüllyedéssel fenyegetett munkás magasabb bérkövetelését teljesíteni, legelőször érzi meg hatványozott mértékben az áremelkedést. De természetesen, ő csak előlegezője, de nem viselője akar lenni a társadalom termelési költségeinek. Ha azok emelkednek az által, hogy egyesek magasabb hányadot igényelnek és tudnak is vele szemben kieroszakolni szolgáltatásaikért, melyeket nem nélkülözhet, ő a kapott lökést, mely az árakat fellendíti, tovább adja és az egész vonalon a vállalkozók fokozott árköveteléssel lépnek fel. Az egyes termelési ágak ugyanis szakadatlan lánczolatban sorakoznak egymás mellé és néhány nyersanyag megdrágulása, ha ezek között olyan általános fontosságú nincsen is, minő p, o. a szén, hatását az iparágak egymásra utaltságánál fogva könnyen érezteti az összes vállalatokkal, melyek azután saját termékeik árának az emelkedésével törekszenek erre válaszolni.

Hogy ez nekik mindig és pedig teljes mértékben sikerül, azt természetesen nem lehet állítani. A költségtörvény annyiban feltétlen érvényesül, hogy állandóan nem lehet oly termelést folytatni, mely nagyobb áldozattal jár, mint a milyen hasznot hoz. A vállalkozó sem fogja természetesen termelését állandóan folytatni, ha az árak általános emelkedése és az általa előállított cikkek áremelkedésének ezzel szemben való elmaradása folytán kiadásai a bevételeit eléri. Ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy okvetlenül az emelkedett költségek teljes mértéké-

nek megfelelő áremelkedés szükséges az általa előállított cikkek árában ahhoz, hogy termelését folytassa. Igen könnyen lehetséges az, hogy nyereségét a megnövekedett kiadások csökkentik, de a vállalkozó tőkét és tehetségét mégis legjobban a régebb óta folytatott iparágban véli gyümölcsöztethetőnek. Ha tehát nem tudja teljesen keresztülvinni az egyéb áremelkedések folytán beállt költségtöbbletnek megfelelő emelését annak az árnak, melyet saját termékeiért kap, számos esetben a termelést tovább fogja folytatni és legfeljebb talán más téren igyekszik megtakarításokat elérni és költségeit csökkenteni. Hogy sikerrel jár-e és mily mértékben a vállalkozó törekvése az árak emelésére, az kétségkívül első sorban attól függ, hogy a feltételezett árváltozások mily okokból származtak és miképp befolyásolták az általános fogyasztóképességet. Az azonban kétségtelen, hogy a vállalkozó mint a termelés és a fogyasztás között álló szerv, mint a termelés irányítása által a jövedelemeloszlásnak is középpontjába került tényező fokozott mértékben érzi meg és közvetíti az egész közgazdaság még érintetlen rétegeivel a magasabb árhullámokat. Ő nála találkoznak mintegy az eredeti árszínvonal megtartására irányuló törekvések és *ő azokat a költség és nyereség közötti feszültség megtartásából, sőt fokozásából eredő törekvés teljes intenzitásával igyekszik általánosítani, a többi termelési ággal és a fogyasztó közönséggel egyaránt elismertetni.*

Az elmondottak részben már megadják annak a magyarázatát, miért bír a közgazdasági élet mai szervezeténél fogva az áremelkedések általánosítására nagyobb hajlandósággal, mint az ársülyedések generalizálására. A vállalkozó, mint a termelés költségeinek előlegezője és a közgazdasági élet legactívabb tényezője, erősen érdekelve van az áremelkedések általánosításában, bárhol is jelentkezzenek azok; ellenben másrésről az árak sülyedésének a saját termékeitől való távortartása fontos érdeke, úgy, hogy a jelentkező árdepressiókat éppenséggel nem érdeke általánosítani. A vállalkozó részéről az árküzdlemben elfoglalt helyzet bővebb elemzése még más okokat is fog feltárni, melyek a drágaság általánosítását sokkal jobban elősegítik, mint az árdepressiók terjesztését, hasonlóképp a pénz értékalakulásának vizsgálata is.

Azok a drágasághullámok egyébként, a melyek a vállalkozó árkövetéseinek közvetítésével elárasztják az egész közgazdaságot, számos oldalról fokozásban részesülnek. A munkás egyre nagyobb bérkövetésekkel lép fel, a földbirtokos emeli a haszonbért és a háztulajdonos felemeli a lakbért. Természetesen minél nagyobb az állandó fizetésből élők csoportja, annál hosszabb sorozata indul meg a fizetésemelés iránti mozgalmaknak és az állammal szemben támasztott igények ily körülmények közt előbb-utóbb épp úgy adóemelésekhez kell, hogy vezessenek,

mint a hogy az önkormányzati testületek is igyekeznek bevételeiket emelni, részint, mert az általános drágaság a közszükségletek ellátásához is nagyobb összegeket kíván, részint pedig azért, mert az arány a régebben megállapított szolgáltatások és azok felhasználhatósága között tényleg megváltozott. Így azután valóságos verseny, hogy ne mondjuk hajsza áll be az árkövetelések fokozásában és nem csodálkozhatunk, ha a folyamat lényegét fel nem ismerő felületes szemlélőtől a napjainkban érezhető drágaság hatása alatt oly gyakran halljuk azt a felkiáltást, hogy hova fog az árak emez egymásból folyó lánczolatossá felcsavarása vezetni?! Valóban, az árak emelkedése, a bérek felszállása, a hivatalnoki fizetések emelése, az adócsavar erősebb meghúzása és az élet további drágulása látszólag körforgásszerűen vonják egyik a másikat maga után, úgy, hogy megállásra e mozgalomban nem nyílik kilátás. De csak látszólag. Hiszen ez éppen a felbomlott egyensúlynak, a mérleg ide-oda billenésének a következménye.

Sokáig nem találja meg egyik fél, egyik csoport, egyik osztály sem az igazi helyet a termelés eredményén való osztozás iránti küzdelemben. Mindenki megfeszíti erejét, eleinte, hogy biztosítsa magának a megszokott életszínvonalat, később, az ármozgalom általánossá válása után, esetleg azért is, hogy a felbomlott egyensúlyban magának jobb helyet biztosítson, melyet azután csak küzdelem árán hajlandó feladni. Így azután természetesen sokáig tart, a míg az egyensúly helyre áll, a míg a közgazdaság összes rétegei abba a helyzetbe kerülnek, mely a fennálló erőviszonyok mellett az egyensúlyt biztosítja. Minél közelebb jut a közgazdaság ehhez a helyzethez, annál inkább lecsendesednek a drágaság hullámai és annál kevésbé érzi a közönség magasaknak az árakat. Az új árviszonyok, melyek most már egymáshoz hangolódtak, ismét lassankint megszokottá válnak és helyreáll a normális állapot.

II.

Az árviszonylatok minden eltolódásának a legérzékenyebb hatása, mely természetesen a drágaság vagy az árdepressio korszakaiban – hirtelen következvén be – legerősebben és legfájdalmasabban jelentkezik, a termelés eredményében való részesedés arányának a megváltozása. Az a rész ugyanis, mely a társadalmi termelés eredményéből kinek-kinek jut, mindig szorosan összefügg az árakkal, azzal a viszonytal, melyben az egyes egyének részéről kicserélni óhajtott jóságok vagy szolgáltatások a többihez a becserélés lehetőségét illetőleg állnak. Hiszen a teljesített szolgálatok vagy az eladott árú ár az, mely a legtöbb esetben az egyének jövedelmét képezi. A földbirtokos jövedelme a föld

termékeinek árától, a tőkésé a tőke árától, az elérhető kamattól, a munkásé a munka árától, a munkabértől, a vállalkozó nyeresége pedig a kész termékek és termelési tényezők árától egyaránt függ, mert a kettő közötti különbséget határozza meg tiszta nyereségét.

Ez azonban az áráktól való függésnek csak az egyik oldala, mert mindezek a termelők, persze különböző mértékben, még más, az elmélet szempontjából még nem eléggé méltányolt irányban is függenek az áraktól, t. i. mint fogyasztók. Ez a függés természetesen megvan azoknál is, a kik mint termelők, vagyis jövedelmük alakulása szempontjából a szorosabb értelemben vett áráktól nem függenek, mert nem az anyagi termelésben való részvételből húzzák jövedelmüket. Az államhivatalnok, az ügyvéd, a festő, a színész jövedelme, ha annak pénzértékét nézzük, különböző fokban ugyan, de mégis általánosságban független az árak alakulástól, mindamelllett természetesen a tényleges jövedelmük, az, a mit a társadalmi termelés eredményéből maguknak biztosítani tudnak, mégis nagy mértékben függ az árak színvonalától.

Ebből is látszik már, a mi a továbbiakból még jobban ki fog tűnni, hogy az áráktól való függés mily rendkívül bonyolult. Az elmélet eddig, ámbár az ártörvényekkel behatóan foglalkozott, nem vizsgálta eléggé az áraknak azt a befolyásait, melyet azok a gazdasági alanyoknak fogyasztói minőségükben való érintése útján magára a jövedelemeloszlás folyamatára gyakorolnak, pedig éppen a drágaság kérdése egyik legfényesebb bizonyítéka annak, hogy mily nagy szükség van a jövedelemeloszlás ezen oldalának a vizsgálatára is, mert magában a termelői minőségben szabott ár csakis egyik eleme a tényleges jövedelemnek, melynek a pénzbeli jövedelemtől való eltérését az elmélet kellőképpen úgyszólván csak a munkabérenél domborította ki a névleges bér és tényleges bér szembeállításával. Pedig sok tévedés kell, hogy csúszsék a jövedelemeloszlásról alkotott képünkbe, ha csak azt látjuk, hogy miként növeli p. o. egyik osztály a bevételeit és e mellett nem fordítunk figyelmet arra, hogy kiadásai nem változtak-e talán szintén?

Az egyes gazdasági csoportoknak az árak alakulástól való függése bonyolult volta dacára meg kell kísérelnünk annak a természetét felderíteni, másképp a drágaság tüneményének úgy szólván csak külső megjelenési alakját ismerjük az árak magasságában, ellenben tulajdonképpen lényegét nem értjük meg. Ide vonatkozó vizsgálataink kiindulási pontjául azt választhatjuk, a mit a drágaság lényegére vonatkozólag fent megállapítottunk.

Ha ugyanis a drágaság fenti értelmezéséből, abból indulunk ki, hogy az az árak egymás között, valamint a jövedelmek és az árak közötti egyensúly felbomlásában áll, mely egyensúly, mint a mérlegnél, ismételt

kilengések után megint helyreáll, akkor először is tisztán kell, hogy álljon előttünk az, hogy az árváltozások okozta társadalmi hatások vagyis a társadalmi termelés eredményében való részesedésben bekövetkezett eltolódások két csoportra oszlanak. Azokra, melyek az átmeneti korszakban, az árhullámozások és az egyensúlykeresés korszakában állnak elő és azokra, melyek állandóak és maradandók, mert az egyensúly helyreállításával kapcsolatosak, annak járuléka. E megkülönböztetés azért szükséges, mert nyilván az átmeneti korban, melyet mint a drágaság valódi megtestesítőjét ismertünk föl, más irányzatúak a változások a jövedelemeloszlásban is, éppen a megbomlott egyensúly és az ideiglenes jelleg folytán, más erőknek és tényezőknek kedveznek, mint azok az eltérések, melyek később az egyensúly helyreállításával a régi, kiindulási helyzettel szemben mintáz ármozgalmak végleges és maradandó eredményei keresztülhatolnak. Míg ugyanis az előző csoportba tartozó változások erősen összefüggnek ideiglenes előnyök és fölények kihasználásával, óriási conjuncturális nyereségekkel és nagy nélkülözésekkel egyaránt, addig azok a kiindulási helyzettel szemben mutatkozó változások, melyek mellett az egyensúly létrejön, az összes termelési és fogyasztási tényezők állandó érdekeit inkább tükrözik vissza és márcsak azért is az érdekek bizonyos összhangját tüntetik fel, – ha ez a kiindulási helyzet összhangjától nagyon eltérő is lehet, – mert az árak egyensúlyba helyezkedése állandóbb árviszonylatok kialakulása egyáltalában csak a gazdasági érdekek ellentéteinek bizonyos kiegyenlítődése mellett képzelhető el. Hiszen az árviszonylatok csak akkor állandósulhatnak, ha azok egyfelől a gazdasági szervezetnek és termelési technikának megfelelő kínálaton, másfelől pedig a lakosság kultúrfokának és osztálytagozódásának megfelelő kereslet hatályos érvényesülésén alapulnak. Természetesen távolról sem állítjuk, hogy az árviszonylatok csak az összes jogosult kívánságok teljesülésével állandósulhatnak és hogy a gazdasági egyensúly csak akkor állhat helyre, ha mindenki a termelési technika állásának megfelelő legfőbb szükségletkielégítést érheti el. Az árviszonylatok azonban mégis csak az egyes jövedelmi ágakkal való oly összhangba kerülésük mellett állandósulhatnak, midőn az egyes osztályok számára gazdasági szerepüknek és kultúrszínvonaluknak megfelelő részesedést biztosítanak a társadalmi termelés eredményéből. Hogy az ily egyensúly helyzetben való részesedésbe is erősen beleszól a gazdasági rendünk mozgató erejét kivető magántulajdon és a benne rejlő hatalmi elem, melyhez egyéb az egyes osztályok részéről különböző mértékben igénybevett hatalmi eszközök is hozzájárulnak, azt senki sem vonhatja kétségbe, de az egyensúly helyzete a gazdasági életben csak úgy állhat helyre, ha ezen hatalmi elemek túltengése bizonyos ellensúlyra talált. Ez is mutatja, hogy az egyensúly helyzete a gazdasági fokunkon nélkülözhetetlen, részint pedig kiküszöbölhe-

tétlen hatalmi tényezők csupán szabályozottabb működése mellett állhat helyre, úgy hogy ezek a tényezők inkább az átmeneti, az áringadozási korszakban állnak előtérben. A fentiekből következik továbbá az is, hogy az átmeneti korban a termelői és fogyasztói részesedés, az egyesek és esetleg egész osztályok bevételei és kiadásai közt az összhang sokszor alaposan megbomlik, hiszen éppen ez okozza a drágaság tüneteit, míg ha változott is az újonnan előálló egyensúlyhelyzetben ez a viszony a régivel szemben, mégis a jövedelemeloszlás termelői és fogyasztói oldalának bizonyos összhangba kell egymással kerülnie ahhoz, hogy az árviszonylatok állandósulhassanak. Más termelői és fogyasztói csoportok tehát azok, melyek az átmeneti, az egyensúly keresési korban előtérben állnak, mint azok, a melyek az árak egyensúlyának helyreállása mellett követeléseikkel keresztülhatolnak.

A mint fent láttuk, a vállalkozó az, a ki az áralakulástól a legközvetlenebbül és a legtöbb oldalról függ. Az ő jövedelme nem szerződésszerű, kikötött jövedelem, mint a munkásé, a tőkésé vagy a földet bérbeadó földbirtokosé, hanem egyenesen a termelési tényezők és a termelt árúk ára közötti különbözetből akkul. Őt érintik tehát leggyorsabban és legközvetlenebbül az árváltozások. Első pillanatra ebből azt kellene következtetnünk, hogy tehát ő az, a kik az árváltozások és főképp az árviszonylatok olyan eltolódásai, mint a milyeneket drágaságnak nevezünk, a legsúlyosabban is érintenek. Ha jelentékenyebb áreltolódások vannak, ezt a vállalkozó nemcsak mint fogyasztó, mint árúk fogyasztója érzi, kivált ha nyers- és segédanyagai megdrágulnak, hanem mint termelő is, mert mint ilyen termelési-tényezők fogyasztójaként jelentkezik, ezek tulajdonosai pedig előbbi színvonaluk megtartása érdekében szerződésszerű jövedelmük felemelésére törekszenek. A vállalkozónak tehát, ha csak nem saját ténykedéséből kifolyólag állott módjában kész termékei árát felemelni, legelőször és legérzékenyebben kellene éreznie a drágaságot. Hogy ez általánosságban még sincs így, annak egyik fő oka az, hogy a költségtörvény a fentebb ismertetett módon a vállalkozónak az esetek nagy részében lehetőséget nyújt arra, hogy a vele szemben jelentkező drágaságot tovább adja. A mint ugyanis fent bővebben kifejtettük, a vállalkozó sajátos helyzeténél fogva maga lesz a drágaság propagálója, a midőn emelkedett költségeinek megfelelően kísérli meg saját termékei árának a felemelését. Éppen ezért ő reája nézve legkönnyebben lesz átmeneti jellegűvé a drágaság.

Nagyban előmozdítja ezt már magában a vállalkozó gazdasági szerepe és a vállalatnak, mint specialis gazdasági szervnek a természete. A fogyasztó a drágaságot csak akkor érzi meg és méltatja figyelemre, midőn az már bizonyos fokig előrehaladt. Kiadásait a legtöbb fogyasztó

részleteiben nem igen tartja nyilván és azok összességéről csak igen általános és szétfolyó képe van. Éppen ezért a cikkeknek fillérekkel való drágulását, míg ez csak egyes árúknál következik be, a legtöbb fogyasztó eleinte nem is méltatja figyelemre és a drágaságot egyáltalában csak akkor észleli, midőn az vagy egyes nagyobb mértékben fogyasztott cikkeknel már jelentékeny áremeléseket idézett elő vagy pedig már az árszínvonal általános emelkedése következett be. És ha az emelkedő drágaság kiadásait annyira emeli, hogy bevételei és kiadásai közt az egyensúly elkezd megbomlani, akkor is önmagát sújtja, ha kevesebbet vásárol és épp ezért saját hátránya nélkül úgyszólván csak közvetett módon, a fogyasztói minőségében megérett áremelkedéseknek termelői minőségében való érvényesítése, magasabb követelések támasztása, bérkövetelések, fizetésemelési mozgalom, haszonbér felemelése útján küzdhet az ellen. Hogy pedig sikerül-e az egyik minőségében, t. i. mint fogyasztó megérett rövidülést mintegy átszámítva és átvive másik minőségében, t. i. mint a termelésben résztvevő egyén szerepében érvényesítenie, az kérdéses, és a mint mindjárt látni fogjuk, okvetlenül legalább is hosszabb küzdelmet tesz szükségessé és időt igényel. A vállalkozó ellenben, ki minden fillért elkönnyvel és egyébként is nagy összegeket forgat, természetesen első pillanatra felismeri és megérzi, ha valamely cikk megdrágul; legyen az emelkedés mértékegységenként csak egy fillér valamely hányada is, az ő számításaiban az már érezhetően jelentkezik. Már a jelenség gyors felismerése is tetemesen megkönnyíti helyzetét a védekezés szempontjából. De éppen a termelés és a javak megoszlása szempontjából neki jutó központi helyzetnél fogva a költségei emelkedésének megfelelő áremelések alakjában ő közvetlenül igyekezhet az áremelkedés folytán rája nehezedő tehertől szabadulni és nem kell oly kerülő utat követnie, mint a fogyasztónak akkor, a midőn az élet drágulásáért csakis termelői minőségében támasztott igényei növelésével kárpótolhatja magát.

Azonban a vállalkozó a legtöbb esetben a drágaság korszakában, akkor tehát, midőn az árszínvonal felcsigázása történik, nemcsak az emelkedett árakból származó teher viselése elől tud kitérni, hanem ebből az állapotból könnyen jelentékeny előnyöket is húzhat. Az újabb jövedelemeloszlási elméletek, kezdve Böhm-Bawerk híres tőkekamatelméletén, mely, a mint más helyen kimutatni igyekeztem¹⁾ voltaképp egész jövedelemeloszlási elméletet foglal magában és folytatva a legtöbb amerikai és több német és angol író elméletein, úgy szólván kivétel nélkül nagy súlyt helyeznek arra, hogy a vállalkozó, mint a termelés szervezője és irányítója, a ter-

¹⁾ *A határhaszonelmélete*, Budapest, 1904. IX. fejezet.

mélés eredményében való részesedés tekintetében előnyös helyzetben van. Következik ez egyrészt abból, hogy az ő tulajdonképpeni eleme a piac, melyet ő ismer legjobban, másrészt pedig abból, hogy a mai technika szerinti hatályos termelésre úgyszólván csak az ő kezében nyernek életet a termelési tényezők, minélfogva ma a termelési tényezők igazán hatályos értékesítésére ő úgyszólván az egyedüli értékesítési lehetőség.

A mi legelőször is a termelési tényezők birtokosaival szemben való előnyeit illeti, ezek közül a munkásokkal szemben való előnyös helyzete szorul talán legkevésbé hosszasan fejtegetésre. Kétségtelen ugyan, hogy munkás nélkül a vállalkozó nem tud dolgozni, de a mint arra Seager¹⁾ más összefüggésben rámutatott, van egy határ, melyet ő margin of indifference-nek nevez, a hol a munkás és a gép helyettesíthetik egymást, a hol t. i. ezek alkalmazása a vállalkozónak egyforma kiadást okoz. Tehát a munkás is az esetek jelentékeny részében csak bizonyos bérkövetelések határain belül nélkülözhetetlen a vállalkozóra nézve, bár természetesen mindenhol a gép által nem helyettesíthető. De még ha a munkások túlnyomó többségének a minden körülmények közt való nélkülözhetetlen voltából indulunk is ki, a vállalkozók a munkások óriási éhes tömegeivel állnak szemben, kik nem várhatnak munkájuk értékesítésében kedvező conjunkturákra és ez már magában nagy fölényt biztosít a vállalkozónak, ki mint Böhm-Bawerk kifejezi, a jelenlegi, a fogyasztásra kész javak birtokában van, melyeket a munkásoknak csak akkor enged át, ha gyárába lépnek dolgozni. Bár az újabb elméletek éppen a tényleges fejlemények, az élet közelebbi szemlélete alapján Ricardo szomorú munkabérelméletétől, a Lassalle-féle vasbértörvénytől és a Marx-féle kizsákmányolási elmélettől elfordultak és kellőképp méltányolják a munkások szervezkedése által a bérharcban elért előnyöket, mégis a munkások többségére nézve a vállalkozó fölényét a bérküzdelenben elismerik, sőt egyes újabb írók, mint Pierson²⁾ és Hobson³⁾ rámutatnak arra is, hogy egyelőre mennyire részlegeseknek kell maradni azoknak a sikereknek, melyeket a béremelések terén a munkások szervezkedés által elérhetnek. Utalnak ugyanis arra, hogy a munkásszervezetek csak akkor érhetnek el béremeléseket, ha tagjaik számát korlátozva, vagy legalább is a szervezetbe való belépést igen megnehezítve, alászállítják az illető munkáscsoportokra vonatkozó munkakínálatot, miáltal ellenben a munkások kívül álló tömegei, a szervezetlenek milliói annál súlyosabb helyzetbe kerülnek. Ha Pierson és Hobson talán némileg túl

¹⁾ *Introduction to Economics*. 3 ed. 1908., 260. old.

²⁾ *Principles of Economics*. I. kötet, 270. old.

³⁾ *The Industrial System*. II. ed. 90-91. old.

is becsülik a bérharcz számszerű, pusztán mennyiségi elemei jelentőségét, azért kétségtelenül el kell ismernünk, hogy a munkakínálat csökkentése egyik főeszköze a béremelésnek és hogy ezen kínálatnak az egyik helyen való csökkentése, minthogy maguknak a munkára szorulóknak a száma ez által nem lesz kisebb, másik helyen a kínálat növelésével megboszulja magát.

De nemcsak a munka túlkínálata hozza a munkást a vállalkozóval szemben hátrányos helyzetbe, hanem egyéb körülmények is. A munka fel nem halmozhatása folytán minden munka nélkül eltöltött nap a munkásra nézve egy érték elveszését jelenti, melyet többé vissza nem szerzhet. A nagy vagyoni különbség vállalkozó és munkás közt szintén egyenlőtlené teszi a küzdelmet, a mint ugyanily irányban hat a vállalkozó és munkás műveltsége és gazdasági Ítéltéképessége közötti különbség, ámbár e téren is a munkások szervezkedése és szervezetek higgadtabb mederbe terelődése sokat tesz, mert a hol a munkások szervezkedése a gyermekbetegségeken és az ezekkel járó tagadó állásponton a mai társadalmi szervezettel szemben túljutott, ott képzett, a piaci helyzetet értelmesen megítélni tudó titkárokat alkalmaznak a szervezetek. Az a körülmény azonban, hogy a tanult gyári munkás munkaerejét megfelelően egyedül úgy értékesítheti, ha a vállalkozónál munkába áll, a szervezkedés által is érintetlen marad.

Azok az előnyök, melyeket a termelési tényezők bevásárlásánál a vállalkozó a munkással szemben élvez, annyira igénybevették a tudomány figyelmét, hogy szinte nem is vette észre, hogy a vállalkozó, a tőkessel szemben is nagy előnyben van a piacon. Pedig az, a mit most a gyári munkásról megállapítottunk, hogy megfelelően csak a vállalkozónál értékesítheti munkáját, bár szűkebb értelemben és sokkal több kivétellel, de mégis elég általánosan érvénynyel bír a tőkésre vonatkozólag is. A modern gazdasági szervünk, a vállalat kifejlődésével és a kielesedő gazdasági küzdelemmel párhuzamosan a tőkésre nézve egyre bonyolultabbak lesznek azok a feltételek, melyek mellett maga alkalmazhatja termelésre tőkáját. Vállalkozónak ma már születni, vagy legalább is neveltetni kell; értvén itt természetesen az olyan vállalkozót, ki nagy tőkét alkalmaz vállalatában. A ki az üzleti légkörtől távol bármily magas műveltségben nevelkedett, hacsak nem vállalkozói tehetség, mi azonban más irányú nevelésnél csak kivételesen tör magának utat, az saját nagyobb tőkéjének a gyümölcsöző felhasználására a vállalkozó segítsége nélkül rendszeren nem képes. Tőkét a tőkepiacra viszi és ott kínálja, sőt ott kénytelen értékesíteni és ha nem hajlandók neki oly árat, oly kamatot érte fizetni, mint a milyent szeretne, akkor a legritkább esetben foghat ezzel a tőkével maga termeléshez. Sőt bizonyos fokig még az az analógia

is fennáll a munkással szemben, hogy minden napi veszteség érzékenyen sújtja a nagy tőke birtokosát, ha azt értékesítetlenül heverni hagyja. A mai bank- és tőzsdeszervezet úgyszólván automatikus módon a vállalkozó felé tereli a tőkét és a tőkefelhalmozás előrehaladása a tőke kínálatot is egyre növeli. Így a vállalkozók nagy része a tőkessel szemben is nagy előnyben van és így annak esetleges fokozott követeléseivel szemben könnyen sikeresen ellenállhat.

Áttérve már most annak a viszonynak a jellemzésére, mely a vállalkozó és a fogyasztó között fennáll, mindenekelőtt szemünkbe ötlük az, hogy a pontosan könyvet vezető vállalkozóval, mint már érintettük, a bevételeit és kiadásait, kivált az utóbbiakat kevésbé ellenőrző fogyasztó áll szemben. Míg mint keresők érezzük magunkat, addig még inkább vagyunk a gazdasági számtartás gondolatának az uralma alatt, de ha napi munkánktól kifáradva mint vevők, mint fogyasztók keressük azokat a tárgyakat, melyek elszórakoztatnak és testünket, lelkünket ismét munkaképessé teszik, akkor kevésbé uralkodik rajtunk a gazdasági szellem. Legalább is a fogyasztók igen nagy tömegeiről mondhatjuk ezt. Hozzájárul ehhez természetesen az a fogyasztóra nézve tipikusnak mondható jelenség is, hogy a piacot nem ismeri eléggé. Szorosan összefügg ez ismét azzal a lélektani jelenséggel, melyet most jeleztünk, hogy t. i. az ember mint kereső többé-kevésbé az üzleti világba beilleszkedik, mint fogyasztó ellenben szellemét nem akarja ismét gazdasági dolgokkal, a beszerzési források pontos felkutatásával és a piacnak a tanulmányozásával fárasztani, mi pedig szükséges volna ahhoz, hogy az üzletileg fellépő és mint kereső vele szemben álló vállalkozóval egyenrangú fél lehessen az árküzdlemben. Hogy pedig ez mit jelent, azt kellően csak azóta méltányoljuk, a mióta a subjectív értékelmélet élesen megvilágította az érték- és az áralakulás lélektani rugóit és kimutatta, hogy az ár az egymással szemben álló vevők és eladók subjectív értékbecsléseiből alakul. Éppen azért, mert az árú értékére vonatkozó, lélektani alapon nyugvó ítéleteknek döntő szerep jut az áralakulásban, a piacnak az ismerete, az egymással szemben álló kereslet és kínálat kellő felismerése nagy hatással van arra, hogy az egyes feleknek az árküzdlemben milyen befolyás jut. Mióta tudjuk, hogy a kínálat és kereslet nem mechanikus egymásra hatásában dönti el az árat, hanem az ember ítélőképességének a közvetítésével, azóta méltányolhatjuk csak kellően, hogy a piacon mily egyenlőtlen felek a fogyasztó lélektanát, szükségleteit, életmódját állandóan tanulmányozó vállalkozó és a termelő viszonyai iránt többnyire egészen tájékozatlan fogyasztó.

Ha azonban figyelembe vesszük azokat az eredményeket, melyeket az árelmélet terén a subjectív értékelmélet csapásán haladva, Hobson

hozott felszínre, akkor még jobban kitűnik annak a jelentősége az ár-alakulás szempontjából, hogy az egyes felek mennyire vannak a piaci helyzet felől tájékozva. Hobson ugyanis igen érdekes fejtegetéseiben rámutatott arra, hogy szabad verseny mellett a subjectiv értékítéletek szembenállása adott mennyiség mellett sem állapít meg egyetlen pontot, mint a melyen kereslet és kínálat metszik egymást, tehát csak egy lehető árat, hanem csupán ár határokat.¹⁾ Az úgynevezett határpárok, melyeknek a becslése szerint egységes ár alakul a piacon, csak egy felső és egy alsó határt állapítanak meg az árra nézve, és az, hogy ezen a határon belül hol állapotodik meg az ár, nem függ többé szorosabb értelemben vett gazdasági tényezőktől, hanem főképp attól, hogy mennyire ismerik az egymással szemben álló felek kölcsönösen az árúra és a pénzre vonatkozó becsléseiket. Az, a ki nem tudja, hogy a vele szemben álló fél mennyire hajlandó hangoztatott árköveteléséből, illetőleg pénzajánlatából engedni, könnyen attól a félelemtől indítatva, hogy a vételtől elesik, illetőleg árúja a nyakán marad, oly árba egyezik bele, meiyet éppen azért, mert nem egy fix pontról, hanem csak árhatárokról van szó, módjában lett volna magára nézve előnyösebbé alakítani. Hobson tételének igazolásául gondoljunk csak arra, hányszor történik meg velünk, hogy jelentékenyen többet fizetünk valamiért, a mit élelmesebb társunk sokkal olcsóbban megvásárol; pedig bizonyára még az az ár is, melyen társunk az árúhoz jutott, úgy van megállapítva hogy az eladó nem veszít azon. Teljesen megérthetjük Hobson okoskodásának szem előtt tartásával azt is, hogy miért sokkal érzékenyebb az ár p. o. a nyersanyagok és a félgyártmányok piacán és általában a nagyban való vásárlásnál, mint a detailkereskedelemben. Ott vállalkozó vállalkozóval áll szemben és mindkét fél a leggondosabban számít és beható ismeretével bír a piacnak, mint a hogy az a legtökéletesebb piacon, a tőzsdén jut leginkább kifejezésre, hol az ár a kínálatot és keresletet csak távolról érintő körülmények hatása alatt is számbavehető kilengéseket végez, jeléül annak, hogy mily pontosan tükrözteti vissza a gazdasági helyzetet az összes arra ható tényezők figyelembevételével, míg a detailkereskedelem ezekről a gazdasági finomságokról mit sem tud és az üzleti viszonyoknak éppen a fogyasztó tájékozatlan volta folytán csak igen durva mérlege. Ha az áralakulás folyamatának ezt a természetét szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk azokat az előnyöket alulbecsülni, melyekkel a legtöbb esetben a vállalkozó a piacon a fogyasztóval szemben rendelkezik.

De, legalább az iparágak nem jelentéktelen csoportjában még egy

¹⁾ V. ö. *Economies of Distribution*, New-York, 1907. 14-22. oldal.

másik körülmény is növeli a vállalkozónak a fogyasztóval szemben elfoglalt helyzetének az előnyös voltát. Nevezetesen a vállalkozó az, a kinek legnagyobb és legközvetlenebb lefolyása van az árukulás tényezői között az ember kezében levő legfontosabb tényezőre: a kínált mennyiségre. Természetesen nem egy vállalkozó, hanem az összes vállalkozók kormányozzák az áruból rendelkezésre álló kínálatot és pedig igen különböző mértékben. A mai gazdasági rendünknek ellenségei részéről annyira szemére vetett termelési anarchia, mely a piac áttekinthetőségének és gyakran kormányozhatóságának a hiányából származik és a befektetett tőkék foglalkoztatásának a szükségessége csakúgy korlátozják az egyes vállalkozót a rendelkezésre álló mennyiség szabályozásában, mint a verseny, melyről még szó lesz. Mindamelllett a termelési ágak jelentékeny részében ezen korlátokon belül is elég tág tér marad, melyen belül a vállalkozónak módjában áll a piacra kerülő mennyiséget befolyásolni. A mint azt Commons¹⁾ igen érdekesen megvilágította, még a közvetlenül a természeti erők által létrehozott terményeknél – igaz, hogy az emberi munka és tőke ezek termelésében is egyre nagyobb szerephez jut – sem befolyásolják az értéket és az árat közvetlenül azok az arányok, melyeket az ő kincsei rendelkezésre bocsátásában a természet teremtett, hanem az ember irányító befolyása még ezeknél is erősen jelentkezik az által, hogy az egyik irányban a természet kincseit jobban, a másikban kevésbé siet kiaknázni. Az a körülmény, hogy a vállalkozó, ki ma ezt a szabályozó befolyást gyakorolja és pedig annál erősebben, minél bonyolultabb termelési folyamatot megkívánó áruhoz érkezünk, nem tudja termékeit tetszésszerű mennyiségben egyforma előnyösen értékesíteni, őt gondos számításra készíti abban az irányban, hogy mily fokig emelje ki a természet kincseit és hozza mozgásba a természet hatalmas erőit, a mennyire már t. i. ezeket a technika fejlődése akarátának alávetette. E bíráló tevékenységében nem az vezeti őt természetszerűleg, hogy annyit állítson elő, a mennyit csak lehetséges veszteség nélkül, vagyis nem arra fog törekedni, hogy a mennyiség növelése által az árat a termelési költségekre süllyeszze, hanem, hogy azt lehetőleg ezek fölött tartsa a mennyiség oly szabályozásával, melynek eladása mellett a legnagyobb nyereségre tehet szert. Tökéletesen ez természetesen csak a monopolistának sikerülhet és ennek is csak akkor, ha a monopóliuma korlátlan, mivel szemben még a monopóliumok tanát a legközvetlenebb tapasztalatok alapján fejlesztő amerikai írók is megjegyzik, hogy korlátlan monopólium a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Másfelől azonban az áralakulás jelenségeinek vizsgálatánál, úgy hiszem, nem szoktuk eléggé

¹⁾ *Distribution of Wealth*. 15-17. oldal.

figyelembe venni, hogy a korlátlan monopólium és a teljesen szabad verseny között számos átmeneti állapot van, melyek sokkal jelentékenyebb része kerül kivált a nagy tőkékkel dolgozó termelési ágakban a monopoliumi pólushoz közelebb, mint a szabad verseny pólusához. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk kicsinyelni azt a befolyást, mely a vállalkozónak, mint a termelés kormányzójának a mennyiség irányításában jut és egyúttal a „termelési anarchia” vádját is sok tekintetben enyhébbnek fogjuk tartani, mint a milyennek az első pillanatra látszik. Még ez a többnyire csak részleges monopólium is valamelyes, a monopolistikus elemekkel erősödő, a szabad verseny elemeivel pedig csökkenő, de az esetek nagy részében mégis számbavehető befolyást enged a vállalkozónak a termelt és még inkább a piacra dobott mennyiség szabályozására. Általánosságban legalább is ahhoz elegendő a vállalkozó befolyása a piacra kerülő mennyiségre, hogy a fogyasztóval szemben ezzel is fölényt biztosítson magának, bár természetesen oly esetek is nagyobb számban vannak, midőn az áru romlékonysága vagy más körülmények a fogyasztónak adnak az eladóval szemben előnyt.

A vállalkozó azon előnyei közül, melyeket a termelési tényezők tulajdonosaival és a fogyasztókkal szemben a piacon élvez, természetesen általában egyik sem korlátlan. Már a fentiekben is jeleztem azokat a korlátokat, melyekkel a vállalkozó a piacon találkozik és így most csak néhány rövid kiegészítő megjegyzésre kívánok szorítkozni.

A mi mindenekelőtt a munkásokat illeti, ezek éppenséggel nemcsak a szervezkedésben bírják azt az ellensúlyt, mely a vállalkozónak a bér alacsonyan tartására irányuló törekvéseit korlátok közé szorítja. A munkaadók egymásközötti versenye a munka túlkínálata folytán kivált a közönséges tanulatlan munkánál alig jut érvényre, ellenben minél inkább tanult és különös szakképzettséget igénylő munkásokról van szó, annál jobban érvényesül ez a verseny a bérek emelése irányában. A munkaadók szervezkedése természetesen ezt a munkásokra jótékony hatású versenyt is kizárhatja. Az elhelyezést kereső tőkék gyarapodása és új vállalatok keletkezése ellenben a vállalkozóknak munkások biztosítása iránt folytatott versenyét élesíti és Böhm-Bawerk¹⁾ p. o. oly súlyt helyez erre a körülményre, hogy a vállalkozónak a munkással szemben való fölényét jelentékeny részében a mai gazdasági szervezet mellett rendes körülmények közt ezzel a versenynyel ellensúlyozva látja. Ha nem is megyünk ily messze és a tanulatlan munkára nézve általában a vállalkozók egymás közötti versenyét kevésbé hatályosnak tartjuk

¹⁾ V. ö. *Capital und Capitalismus*, 2. kiadás, II. köt. 385. old.

a munkáskezek túlkínálata folytán, a tanult munkásokkal szemben határozottan jelentőséget kell e versenynek tulajdonítanunk, hacsak nem áll a munkásság egy hatalmas munkaadó szervezettel szemben, melynek azonban a maga részéről is hasonló szervezetet szokott szembeállítani. De a vállalkozó hatalmát a munkással szemben újabban maga az államhatalom szokta a törvényes munkásvédelem, az állami socialpolitika kifejlesztésével számbavehetően korlátozni. A munkaidő megszabása, az úgynevezett védett osztályok, nők, gyermekek részére külön szabályok megállapítása, a munkarendek ellenőrzése és számos más idevágó intézkedés a munkabér alakulására is kihat, különösen, ha meggondoljuk azt, mennyire igaza van Hobsonnak¹⁾, a midőn kifejti, hogy nem az egyén megélhetési szükséglete – természetesen a munkás megszokott standardjának megfelelően – van befolyással a munkabér alakulására, hanem az egész családé, úgy, hogy akkor, a midőn a munkások úgynevezett védett csoportjai munkájukban szűkebb térre szorulnak, a munkabérek végeredményben aligha süllyednek.

A vállalkozó és a tőkés közötti viszony megvilágítására már megemlítettem azt, mennyiben lehet befolyása a vállalkozási célokra kölcsönvett tőke kamatjára annak körülménynek, hogy a tőkés esetleg maga is a vállalkozók sorába léphet, ha tőkéje idegen kezekben keveset jövedelmez. Rámutattam arra, hogy ez csak bizonyos feltételek között lehetséges és hogy a tőke pusztá tulajdona a vállalkozói szerepre még nem képesít. De kétségtelen, hogy hosszabb időn belül a befektetési célokra kölcsönadott tőkék alacsony kamatozása, másrésről pedig a vállalati nyereségek fellendülése mellett a tőkésosztálynak a vállalkozói szerepre inkább való előkészülése a kamatláb túlságos süllyedésének határt szab. Figyelembe kell azonban itt vennünk még egy másik körülményt is. A tőkefelhalmozódás ütemére nem lehet közömbös a kölcsöntőke kamatjának az alakulása. A kamatláb süllyedése – mondanom sem kell, hogy csak a tetemes süllyedése – a tőkegyűjtés folyamatát is lassítja, mert egyre növeli azok számát, a kiknél a felhalmozásban, a javakban a fogyasztástól való visszatartásában rejlő áldozat nem éri el többé azt a hasznot, melyet a megtakarított tőke gyümölcsöztetése a megváltozott körülmények közt rájuk nézve képvisel. A tőkekínálatnak ily módon való alászállása, hacsak más körülményekből kifolyólag nem csappan meg a vállalkozási kedv is, a tőkekamat emelkedését idézi elő. A tőkekamatot tehát a vállalkozók versenye nem szállíthatja le bizonyos határon alul.

A legnagyobb mértékben megérdemli érdeklődésünket az, hogy mennyiben és miben vannak a korlátai annak a bizonyos fölénynek, melyet

¹⁾ V. ö. *The Industrial System*. 2. ed. 83-84. oldal.

– a mint a fentiekben igazolni igyekeztünk – a vállalkozó a fogyasztóval szemben, gyakorolni képes. Erre vonatkozólag ugyanis a legújabb, kiváltképp az amerikai irodalom, érdekes, továbbszövésre érdemes gondolatokat vetett felszínre.

Az a korlát, melyet a termelő és fogyasztó közötti árküzdelemben a közgazdaságtan tudománya Smith Ádám óta kellőképp méltányol, a termelők versenye. Ez az, a mi a classicus nemzetgazdaságtan tanítása szerint az árat olyan színvonalra szállítja le, mely az adott körülmények között a fogyasztóra a legelőnyösebb és a mely a tetszés szerint szaporítható árúknál nagyjában a termelési költségeknek felel meg. A verseny tehát e szerint, ha vannak is átmenetileg az árak a termelési költségeken felül állásából származó nyereségek, azokat idővel eltünteti és az árat a termelési költségek színvonalára süllyeszti. Az árban, legalább is az egyensúlyhelyzetben, – ezt jól meg kell jegyeznünk – ezen tanításnak megfelelően csupán költségelemek foglaltathatnak, melyek közé természetesen a természetében csak lassankint felismert vállalkozói nyereség bizonyos átlagos magasságát is be kell számítanunk.

Természetesen ez csak a szabad versenynek alávetett termelési ágakra vonatkozólag áll, mert ott, a hol monopolistikus elemek mutatkoznak, az árak a termelési költségek színvonalára süllyesztése automaticæ be nem következik. De vajjon a verseny teljesen szabadon és tökéletesen érvényesül-e valahol a vállalkozás terén? Hiszen még ott is, a hol nagyobb tőkére nincs szükség, melyet olyan valakinek, a ki vállalkozói képességét még be nem bizonyította és egyéb biztosítékot sem tud nyújtani a tőkésnek, megszerezni mindig nehéz, vállalat megindítására személyes tulajdonságok és bizonyos előképzettség szükségesek. Igaz, hogy bizonyos termelési ág jövedelmezősége serkentőleg hat az ily feltételeknek minél többek részéről való megszerzése irányában, de ez ismét hosszabb időt igényel, mely alatt a viszonyok is változhatnak, de az üzleti viszonyok ismerete, kivált az egyes termelési ágak viszonyainak a beható ismerete szélesebb körökben nagy mértékben aligha tételezhető föl. Ennélfogva alig tekinthetjük jogosulatlannak azt a felfogást, mely bizonyos monopolistikus elemeket vél felfedezni a termelési ágak tetemes részében. Ezek az elemek természetesen a vállalkozáshoz szükséges feltételek könnyebben vagy nehezebben való megszerzésével erősen összefüggésben állnak. A kis vállalkozónál, ki kevés tőkével fog üzletéhez, kinél ezen kívül nagyobb látókör sem szükséges, a verseny eleme áll egészen előtérben és monopolistikus szempontokat nehezen fedezhetünk föl. Ott azonban, a hol nagy tőke szükséges és a hol a vállalat megindulása bonyolult feltételekhez van kötve, ha a teljes monopólium nagy kivétel is, mégis erősen, úgy hiszem, sokkal

erősebben jelentkeznek a monopolistikus elemek, mint a mennyire azokat árképződésünk szempontjából általában figyelemre szokták méltatni. Legalább is annyit el kell ismernünk, hogy a capitalismus kifejlődésével számbavehető módon növekszik azoknak az eseteknek a száma, midőn az ármegállapítás monopolistikus elemek jelentékeny közrejátszásával történik. A termelő, a vállalkozó a capitalistikns fejlődés előrehaladásával a kevés nagy üzem kialakulásával az illető termelési ágakban bizonyos áttekintést nyer a termelés eredményén, legalább is mást, mint a milyen számos kis üzem mellett lehetséges és ez által módja nyílik az előállítandó vagy legalább is a piacra bocsátandó mennyiség kisebb-nagyobb szabályozására. Ez pedig, a mint Commons¹⁾ igen szépen kifejti, módot nyújt neki arra, hogy a tetmelést oly fokon szakítsa félbe, a melyen a rendelkezésre bocsátott mennyiség értéke még a gyakorolható befolyás mérvéhez képest jelentékenyen vagy kevésbbé jelentékenyen a termelési költségeken felül marad.

De mi következik ebből az árra nézve? Kétségkívül az, hogy az számos esetben nem tartalmazhat kizárólag csak költségelemeket, hanem abban kisebb-nagyobb mértékben oly elemek is foglaltatnak, melyek nem alkotják a vállalkozó tevékenységének vagy az általa egyesített termelési tényezők valamelyikének a mozgásba hozásához szükséges minimális egyenértéket, hanem azon felül vannak. Nem kívánok természetesen itt ezen monopolistikus jövedelmi elemek bővebb fejtegetésébe bocsátkozni; csak jelezni óhajtom, hogy ezek azok a jövedelemeloszlási elemek, melyeket kivált Marshall kitűnő vizsgálatai nyomán járadéknak ismert föl a tudomány és melyeknek beható elemzését találjuk a monopóliumok hazájának, Amerikának új közgazdasági irodalmában, hol meglehetősen központi szerepet tulajdonítanak az árelméleti és jövedelemeloszlási fejtegetésekben az első sorban a vállalkozó és egyes jószágforrások, valamint szabadalmások (Commons szerint az amerikai ipar öthatod része szabadalmakon nyugszik) javára eső járadéktermészetű jövedelmeknek, surplusoknak.

Ha az áralakulásnál és a jövedelemeloszlásnál jelentkező monopolistikus elemeket figyelembe vesszük, akkor kevesebb bizalommal lehetünk gazdasági rendünk iránt abban a tekintetben, hogy az az árat oly határok között szabja meg, melyek között a vállalkozó, vagy a termelés valamely tényezőjének monopolistikus birtokában levő tulajdonos a fogyasztóknak árleszállítás alakjában kénytelen volna a csökkent termelési költségekből vagy más körülményből származó előnyt átengedni. A versenyben mindezek megfontolása után tehát nehezen láthatunk olyan

¹⁾ *Distribution of Wealth*, 15. és 155. oldal.

²⁾ E. i. m. 252. old.

gazdasági erőt, a mely a vállalkozó fentjelzett előnyeit a fogyasztóval szemben a legtöbb árúnál, vagy éppen az egész vonalon teljesen ellen-súlyozná.

Van azonban a versenyen kívül egy másik, legalább is távolabbi kihatásában nem eléggé méltányolt tényező, mely a vállalkozónak a fogyasztóval szemben gyakorolt fölényét, igaz, hogy ismét csak tágabb határok között korlátolja, de hatásában igen erősen és sehogy sem mellőzhetően jelentkezik. Ez a fogyasztók értékbecslése, vagyis a részükről az árúnak tulajdonított jelentőség kapcsolatban fizetőképességükkel. Ez egy korlát, mely a vállalkozót árkövetelésében egyaránt korlátolja, legyen bár a helyzete monopolistikus, vagy a szabad versenynek teljesen kiszolgáltatott.

Annak, hogy a vállalkozók jövedelmezően folytathassák a termelést, az első feltétele, hogy a gyáraikban termelt cikkek iránt szükséglet jelentkezék a fogyasztókban. A mint tudjuk, a vállalkozás sikere érdekében nem ritkán erőszakkal keltik fel a szükségleteket, a mint erre a gyarmati kereskedelem számos példával szolgálhat és a szükségletek mesterséges felkeltése egyes néprétegekben mindennapi jelensége a capitalistikus termelésnek. De a szükséglet távolról sem elegendő. A vállalkozó számára a milliók szükséglete és vágyakozása jobb használati tárgyak iránt, mint a milyenekkel el vannak látva, közömbös és ki nem használható, mert nem párosul megfelelő fizetőképességgel, mely neki lehetővé tenné ezekkel a tömegekkel üzleteket kötni. Mily lendületet hozna a gazdasági életbe, ha varázsütésre a milliók fizetőképessége erősen növekednék. De miben birja a lakosság fizetőképessége forrását? Bár arra a népesség munkakedve, munkabírása, a népesség száma és egyéb tényezők is igen nagy befolyással vannak, végsősorban kétségkívül mégis csak maga a jövedelemeloszlás szabja meg a fizetőképességnek a további alakulását. Hiszen behatóbb vizsgálatra fel kell ismernünk, hogy a fizetőképesség magának a mai gazdasági renddel összefüggő jövedelemelosztási folyamatnak az egyik fázisa, a folyamatnak mintegy első felvonása, mely a kereső lakosság szolgálatainak vagy szolgáltatásainak pénzben való kifizetésében áll. Az így nyert összegek viszonyítva a pénz vásárló képességéhez határozzák meg a fizetőképességet, mely azután a nemzeti termelésből az egyeseknek tényleg kijutó részt határozza ismét meg. Minthogy a fizetőképességnek a termeléssel való kapcsolatáról más összefüggésben mindjárt úgyis bővebben kell szólanom, itt csupán arra kívánom a figyelmet felhívni, hogy a vállalkozóra, mint minden cserélő félre nézve, éppenséggel nem közömbös, hogy milyen fizetőképessége van annak a félnek, a ki vele mint vevő szemben áll.

Annál is fontosabb a vállalkozóra, hogy vevőközönségének a fizető-

képessége emelkedjék, mert a gazdasági élet társadalmi szervezete és a rendszeres piac kifejlődése mellett nem áll módjában, minden egyén fizetőképességét teljesen kihasználni. Folyománya ez annak, hogy az ár nem egyénileg, hanem társadalmi alapon képződik a piacon olyképp, hogy az árhatárokat a piacra vetett mennyiség és az ott megjelent fizetőképes kereslet alapján a határpárok értébecslései állapítják meg és az árhatárokon belül a piaci constellatio alapján, éppenséggel nem szükségképp a két árhatártól egyenlő távolságban egy egységes ár alakul ki, melyet egyaránt fizet azután minden vevő és kap azután minden eladó. Az, hogy az egyes vevők egyénileg milyen fizetőképességgel bírnak, épp úgy figyelmen kívül marad az ármegállapításnál, mint a termelőnek az egyéni termelési költségei. Éppen ez az, a mi az áralakulás társadalmi jellegének a következménye. Természetesen, a hogy az egységes árképződés a csere határán levőnél kedvezőbb viszonyok közt termelő vállalkozónak nagyobb jövedelmet, járadékot biztosít, épp úgy előnyben részesíti azt a fogyasztót is, a ki a csere határán levőnél sokkal nagyobb fizetőképességgel bír és mégis az egységes áralakulás folytán olcsón jut az áruhoz. Így keletkezik a Marshall által elkeresztelt, de már régebben is ismert fogyasztói járadék. Az újabb amerikai irodalomban Clark és a kijelölt úton tovább haladó Seligman az áralakulás társadalmi folyamatát még jobban igyekeztek megvilágítani és rámutattak arra, hogy a piacon kialakuló ár alapján, minthogy az az illető cikket fogyasztó legkisebb fizetőképességű osztály határvevőjének a becslése szerint alakul, egész osztályok, t. i. az összes az illető cikket ugyanily minőségben fogyasztó osztályok élvezik a fogyasztói járadékot. Arra a kérdésre azonban, minthogy abból a feltevésből indulnak ki, hogy a határpárok nem csupán árhatárokat, hanem egy határozott árpontra állapítanak meg, nem felelnek világosan, tartalmazhat-e az illető cikkre nézve határosztályként szereplő vevők osztályára nézve a piacon kialakuló egységes ár fogyasztói járadékot. Szorosan véve ugyanezt a kérdést tulajdonképp csak magára a határosztály szélén álló határvevőre nézve vethetjük fel, mert az osztálynak nála kedvezőbb helyzetben levő, nagyobb fizetőképességgel bíró tagjai okvetlenül élvezhetnek kisebb-nagyobb fogyasztói járadékot éppen úgy, a hogy az ugyanoly minőségben a cikket fogyasztó többi osztály szükségképp élvez ily járadékot. Ha elfogadjuk, a mint úgy hiszem, ha következetesek akarunk lenni, el is kell fogadnunk Hobsonnak az áralakulásra vonatkozólag kifejtett azt a tételét, hogy a piacon, eltekintve a legtökéletesebb piacoktól, a tőzsdéktől, csupán árhatárok képződnek, melyeken belül az ár nem gazdasági, hanem egyéb tényezők, főképp a felek becsléseinek kölcsönös ismerete vagy társadalmi túlsúlya alapján állapodik meg, akkor – bár a mint kifejtettük, a piacon az eladók

nagyobb üzleti ismereteik és üzleti erélyüknél fogva rendszeren előnyben vannak – nem tarthatjuk kizártnak, hogy a vevők, a határvevők is biztosíthatóan maguknak fogyasztói járadékot, kiváltképp akkor, ha ezt nekik az eladók versenye megkönnyíti. Ha az eladók, a vállalkozók fölényét a piacon általában el is fogadjuk, akkor sem zárkozhatunk el az elől, hogy ez még éppenséggel nem hozza magával azt, hogy a vállalkozó teljesen, vagyis annyira képes a határvevők fizetőképességét kihasználni, hogy az árhatárokból azok maguknak semmi hasznot sem tudnak biztosítani, vagyis, hogy pontosan annyit kénytelenek az áruért fizetni, amennyire azt egyénileg becsülik. Bizonyos fogyasztói járadék tehát még a határosztály határvevőjénél is mutatkozhatik, a többi fogyasztó osztálynál pedig, de a határosztály többi tagjainál is szükségképp mutatkozik.

Ezt a fogyasztói járadékot veszélyezteti a drágaság, az árak felcsigázásának a folyamata. Mintegy eltünteteti a fogyasztó testén a gazdasági egyensúlyhelyzetben, midőn bevételeit és kiadásait egyensúlyba tudta hozni, képződött zsirrregeket és a termelő vállalkozó előnyére való terjeszkedést idéz elő a rendszeren bizonyos piacra vetett mennyiség fix függvényének tartott ár helyét a fentiek értelmében elfoglaló árhatárok között. A vállalkozó ugyanis akkor, a midőn több cikknek a megdrágulása folytán költségei növekszenek, az árnak legalább is arányos emelését nem fogja elmulasztani, ha ez a fogyasztás szűkebb térre szorulása nélkül lehetséges, már pedig addig, a míg e téren még a határvevő is, de legalább is a fogyasztók határosztálya (fogyasztói) járadékot élvez, ennek nem lehet nagyobb nehézsége. A vállalkozót ilyenkor nyereségének veszélyben forgása arra indítja, hogy minden üzleti erélyét összeszedve az árhatárok lehető teljes kihasználását megkísérelje és az ilyenkor behövetkezett áralakulás nyeli azután el azokat a fogyasztói járadékokat, melyek egyrészt a termelők versenye és a fogyasztók helyzetének esetleges előnyei folytán, másrészt p. o. a lakosság időközi vagyonosodása következményeképp keletkeznek, melylyel természetesen – minthogy az éppenséggel nem mindig a vállalkozó részéről könnyen áttekinthető tényező – az árak nem emelkednek állandóan egyenlő ütemben. Természetesen a költségeknek az emelkedése a drágulás folytán esetleg végzetes is lehet egyes vállalkozókra és ha ezek a versenyből kimaradnak, akkor a megmaradó vállalkozók a helyzetet a határhoz közel álló vevők fogyasztói járadékainak az elhódítására még alkalmasabbnak fogják a piacra vetett mennyiség csökkenése és egyes kevésbé fizetőképes vevők kiszorulása folytán találni. Az az eset is könnyen bekövetkezhetik, hogy a vállalkozók az emelkedett költségek mellett kisebb mennyiség termelésével és magasabb áron árúba bocsátásával jobban járnak, mint hogyha az előbbi

alacsonyabb ár mellett az előbbi teljes mennyiséget vetnék a piacra és az eredmény itt is az lesz, hogy a fogyasztók egy része kiszorul a piacról, a visszamaradt fizetőképesebb elem pedig elveszti eddig élvezett fogyasztói járadékát az ár felszökése folytán. A lehetősége a dolgok ily alakulásának annál nagyobb, minél inkább nehezítik meg az emelkedett termelési költségek újabb versenynek a támadását újonnan alakuló vállalatok képében. A magas termelési költségek pedig mindaddig, amíg a termelési költségek törvényének az érvényesülése az árak emelkedését az illető termelési ágban elő nem idézte, nem teszik a talajt újabb vállalatok keletkezésére alkalmassá.

Kitűnik az elmondottakból, hogy a drágaság a piacra kerülő mennyiség ideiglenes alászállására is vezethet, de egyúttal az is, hogy az áraknak a termelési költségek emelkedése alapján való felcsigázását lehetőknek kell tartanunk akkor, ha egyszer arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a szabad verseny mellett nem keletkezik a határpárok becsléséből fix árpont, hanem csak árhatárok képződnek. Hogy a jnopolistikus elemek előtérben léte mellett a termelési költségek változása esetén a monopolista sokszor a legnagyobb összhasznot az ár megfelelő emelésével esetleg a kevésbé fizetőképes fogyasztóközönség mellőzése útján biztosíthatja magának, azt alig szükséges bővebben fejtegetni és ez esetben az áremelés lehetőségét minden árelmélet elismeri.

Hosszabb időközöket véve alapul, a fogyasztói járadékoknak a vállalkozók részéről való teljes kihasználását úgy a termelők versenye, mint a határon levő fogyasztóközönség fizetőképességének idővel, kivált, ha számos cikk drágul meg, az alászállása korlátolja, de ez a hatás csak bizonyos idő lefolyása után jelentkezik.

Az elmondottak, úgy hiszem, eléggé megvilágítják azt, hogy a vállalkozó egyrészt a piacon jelentékeny előnyökkel bír, melyek neki lehetővé teszik az esetek nagy számában azt, hogy emelkedett termelési költségeit az ár emelése útján a fogyasztókra hárítsa, másrésztől azonban a költségek emez áthárításának és a vállalkozó piaci fölényének is meg vannak a maga korlátai, melyeknek azonban éppen, – ha úgy szabad magunkat kifejezni – a mai gazdasági rendben a vállalkozónak jutó *activ* és a fogyasztónak osztott *passiv* szerep folytán közös vonásuk az, hogy érvényesülésük több-kevesebb időt igényel, minél fogva éppen az áremelkedések kora, a drágaság átmeneti korszaka az, a mely a vállalkozónak rendesen kedvez. Idővel a termelésnél közreműködő tényezők birtokosainak, kivált a munkásoknak a közreműködésük árának az emelésére irányuló követeléseit a vállalkozónak a fentiek szerint gyakran épp úgy meg kell hallgatnia, mint a hogy lassankint a tőkegyűjtés megcsappanása őt magasabb tőkekamat fizetésére kényszerítheti és a hogy

újabb vállalatok versenye vagy a fogyasztók fizetőképességének a megcsappanása elvonhatja tőle ideiglenes előnyeit, vagy legalább is igen jelentékenyen korlátozhatja azokat. A vállalkozó részéről az áralakulásnál és jövedelemeloszlásnál élvezett és fent bővebben elemzett előnyök és gyakorolt fölények oly természetűek, hogy azok éppen az átmeneti állapotban, az árak felcsigázódásának a korábban alakítják a vállalkozó helyzetét legkedvezőbbé. Nagyrészt, bár éppenséggel nem kizárólag olyanok a fentiekhez képest ezek az előnyök, hogy az egyensúlyhelyzet melleit kell, hogy mérséklődjenek, mert bizonyos időleges körülmények egyes felhasználásában állnak és állandó kihasználásukat éppen azon ellenhatások érvényesülése idézi elő, melyek az egyensúlyhelyzetet egyáltalában lehetővé teszik. Mire az egyensúlyhelyzet – magasabb árak mellett – helyreáll, a vállalkozó előnyeinek legalább is mérséklődniök kell, vagyis az egyensúly csakis az ellenáramlatok érvényesülése után a vállalkozói előnyök mérséklődése mellett jöhet létre. Ha a vállalkozónak, a mi bizonyára elég gyakori eset, sikerül is nagyobb előnyöket az ár hullámzások lefolyása után megtartani, akkor is ezeknek a dolog természeténél fogva rendszeren az átmeneti korban élvezettek mértékén alul kell maradniok.

Hogy az itt kifejtett álláspont megfelel a tudomány részéről a gazdasági életünkről rajzolt képnek, annak igazolására hivatkozni óhajtok ismét főképp az újabb amerikai irodalomra, mely újabban behatóan foglalkozott a jövedelemeloszlás kérdésével és számos új, megfontolásra érdemes gondolatot vetett felszínre és a mely Clarkkal az élen, nagy részt frictios jövedelmet, vagyis egy olyan jövedelmi ágat lát a vállalkozói nyereségben, mely átmeneti jellegű és a mely pl. Clark szerint statikai állapot mellett egyáltalában megszűnik. Ezen álláspont felé az európai írók közül pl. már Schumpeter is hajlik.¹⁾ Habár részemről nem osztom azt a nézetet, hogy a vállalkozói jövedelmet egészen ily múló természetű jövedelmi ágnak lehetne tekinteni – ez egyébként is a vállalkozói tőkeamat és vállalkozói intéződíj kiválasztását teszi a nyereségből szükségessé és azt hiszem, így messzemenő és a gyakorlati élettől távol álló fictiókhoz vezet – és az idézett írók inkább a termelés haladásával, mint ideiglenes árhullámzásokkal hozzák tételüket kapcsolatba, mégis azt vélem, hogy az amerikai irodalomban előtérbe lépő gondolat, mely a vállalkozói jövedelem egyes elemeinek ideiglenes természetét kidomborítja, nagyban és egészben a vállalkozó helyzetének a hasonló megítéléséről tanúskodik, mint a milyennek én azt a fentiekben jellemezni igyekeztem.

¹⁾ *Das Wesen u. defjiauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie.* III. rész. V. fejt.

Mielőtt arra áttérnék, hogy tehát az egyensúly az áraknak a drágaság okozta kilengései után hol állapodik meg, vagyis helyesebben, hogy e tekintetben mily eshetőségek fordulhatnak elő, még egy kicsit mélyebben be kell hatolnunk annak a vizsgálatába, hogy a vállalkozók ideiglenes előnyeivel szemben érvényesülő ellenáramlatok mily intenzitással bírnak. Ez annál is inkább szükséges, mert hiszen az egyensúlyhelyzetet épen ezen ellenáramlatok keresztülhatolása idézi elő, melyeket tehát megfelelően méltányolni kell tudnunk. Azokban, a miket a vállalkozói jövedelem természetét illetőleg kivált a fizetőképesség alakulásával kapcsolatban kifejtettünk, voltaképp annak az érdeklődésünket a legnagyobb mértékben megérdemlő ténynek a megállapítása is befoglalatik, hogy a gazdasági egyensúly helyzete csupán az összes jövedelmi ágaknak egymással valamelyes arányba kerülése mellett lehetséges. Ha ugyanis a vállalkozó, mint a termelés központi szerve az ebből folyó előnyeinek túlságos kihasználásával saját jövedelmét egy bizonyos határon túl felcsigázza, akkor a lakosság fizetőképességének az alászállása a piacon elhelyezhető mennyiségek tetemes csökkenését és az árak leszállításának a kényszerét hozza magával, mi az ipartelepek egy részének a megélhetését is veszélyeztetheti.

Mindig szem előtt kell ugyanis tartanunk, hogy a mai gazdasági rend mellett a termelés, legalább a vállalati termelés, melyről itt szó van, nem saját használatra, hanem mások számára, a piacra történik és csak addig gazdaságos, a míg az árú vevőre és pedig a termelési költségeknél többet adni hajlandó vevőre talál. Mihelyt ez a feltétel nincsen meg és a fogyasztóközönség csak kisebb körben képes a drágán termelt árúkat megfizetni, a termelés a vállalatok egy része számára többé nem fizeti ki magát és hosszabb időn keresztül nem is lehetséges. A vállalkozónak tehát, mint egyébként bármely másik cserélő félnek fontos érdeke az, hogy fizetőképés, lehetőleg jómódú féllal álljon Üzembn, hiszen annál nagyobb nyereségre lehet kilátása. Szegény vevőn csak keveset lehet keresni és itt csak a tömeg teheti jelentékenynyé a nyereséget, ellenben jómódú vevő, ki a cserébe adandó jószágot, a pénzt kevésre becsüli, jó üzletre nyújt kilátást. Ha nincs fizetőképés fogyasztóközönség, akkor a vállalkozás pang.

Ha tehát nem is vonhatjuk kétségbe, hogy a vállalkozó egyéni érdeke, különösen az egyes eseteket tekintve, az, hogy magának a termelési erők bevásárlási árának a nyomása és a kész termékek eladási árának az emelése által a nemzeti termelés eredményéből minél nagyobb hányadot biztosítson, mégis az egész vállalkozói osztály saját hányadának a túlszigázásával azokat a gyökereket szárítja el, melyeken az egész vállalkozás nyugszik. Önkéntelenül fel fog ötleni mindenkinek az az

analógia, mely a vállalkozói jövedelem ezen nézőpontja és az államhatalomnak az adócsavarral szemben jutó befolyása között van. Itt is igen nehéz megjelölni azt a pontot, melyen túlfeszítve az adócsavar a nemzet termelő képességét, tehát magát az adóalapot támadja meg. És mégis kétségtelen, hogy egy ily pontnak szükségkép léteznie kell, a mint azt a vállalkozói nyereség túlfeszítését illetőleg is el kell fogadnunk. Tehát nemcsak a termelők sokszor igen korlátolt versenye, hanem ezen túl, a verseny nem léte esetén is magában a dolog természetében rejlő erő szab a vállalkozói nyereségnek a fogyasztóképesség alászállásában határt. Ez azt jelenti, hogy gazdasági rendünk a versenyen kívül is tartalmazza egy ugyanabból a forrásból mint a vállalkozói nyereség, tehát magából a nemzeti termelés eredményén való osztozásból fakadó korlátját az egyes gazdasági osztályok részesedésének, mely az egyensúly helyzetben bizonyos arányosságot kíván az egyes tényleges (tehát nemcsak a pénzben kifejezett) jövedelmi ágak között. Természetesen távol áll tőlem ezzel valamely igazságossági elvnek a jövedelemeloszlás terén való szükségképpi érvényesülésének a vitatni akarása és annak az állítása, hogy végeredményben mindenki meg kell hogy kapja az őt megillető részt a nemzeti termelésből. Sokkal kevésbé kényszerítő és közvetlen a fizetőképesség alakulásában rejlő erő hatása. Mindamellet, ma még igen tág határok között ugyan, de mégis érvényesülő és hatásában nem mellőzhető erőt kell látnom abban.

Ezen határoknak azonban idővel szűkebbre kell szorulniuk és a jövedelemeloszlás folyamatát számbavehetőbben befolyásolniuk. Ma ugyanis, midőn még nagy, természeti kincsekben gazdag területek kiaknáztatlanok, a vállalkozók új fogyasztókörök bevonása által könnyen közömbösök lehetnek a belföldi fogyasztók fizetőképessége iránt. A nemzetközi viszonylatok, idegen fogyasztóközönségek felkeresése és egyebek okvetlenül enyhítik a fizetőképesség alakulásában rejlő korlátozó erő hatását. A népesség gyors szaporodása ugyancsak ez irányban hat legalább bizonyos vállalkozásokra vonatkozólag. De mindez nem változtat azon, hogy a capitalistikus üzem óriási termelőképessége és a felhalmozódó tőke kihasználása fogyasztó és fizetőképes közönséget tételeznek fel.

Végeredményben ugyanis a jövedelemeloszlás folyamata a legfontosabb szabályozója annak, hogy a társadalmi termelés eredményéből mily rész kerül fogyasztásra és mily rész halmoztatik fel tőkeként. Ha ugyanis kevesek kezében összpontosul a termelés eredménye, az ember élvezőképességének a korlátolt volta folytán,¹⁾ ha még annyira túlfeszíti is azt a felső tízezer

¹⁾ V. ö. Philippovich érdekes fejtegetését a *Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung* XVI. köt. 155-56. old.

a fogyasztott javak minőségének a túlfinomításával, a fogyasztás aránya alászáll és túlcapitalisatio áll be abban az értelemben, hogy a befektetett, a rendelkezésre álló és újonnan keletkező tőke gyümölcsöző felhasználása egyre nagyobb nehézségekre talál. A milliók szükségleteinek az emelkedése beláthatlan távolba tolna ez irányban minden aggályt, ellenben fizetőképességüknek a korlátolt volta máris bizonyos realitást kölcsönöz a fenti nézőpontnak. Midőn a középkorban kevesek kezébe folyt a nemzeti termelés egy igen jelentékeny része, fogyasztóképes közönség híján nem lehetett volna capitalistikus termelést folytatni. Igaz, hogy a tőke is más természetű volt. De a midőn a mai technika mellett és a mai méreteken történik a termelés, akkor a vállalkozó részének a túlságos növekedése a termelés túlcapitalisálódását kétségtelenül előidézheti és pedig annál könnyebben, minél kevésbé fog a tőkének az eddig ki nem aknázott országokba hatolása ez irányban mérséklő befolyást gyakorolni. Csak jelezni kívántam itt e gondolatmenetet, mely az áralakulás vizsgálatánál figyelmen kívül nem hagyható és az egész gazdasági fejlődés jövőjére is érdekes perspektívákat nyit.

Vegyük már most azt a kérdést vizsgálat alá, hogy a drágaság okozta árkilengések és árhullámok lefolyása után hol fog az egyensúly megállapodni és ki lesz az, a ki végeredményben nyer, illetőleg veszít. Ennek a kérdésnek a megoldása természetesen ismét nem egyszerű, azok azonban, a miket a gazdasági egyensúly feltételeire vonatkozólag a fentiekben kifejtettünk, lényegesen megkönnyítik a megoldást.

Azt mindenekelőtt mint további igazolásra nem szoruló tényt elfogadhatjuk, hogy az esetek legnagyobb részében a vállalkozó azoknak az előnyöknek legfeljebb egy részét tarthatja meg állandóan a gazdasági egyensúly helyzetében is, melyekre az átmeneti korszakban kilátása szokott nyílni. Hogy azonban ezen előnyök mily részét lesz lehetséges a maga számára a vállalkozónak biztosítani, az sok körülménytől, első sorban azonban bizonyára attól függ, hogy a drágaság kiindulási pontját mi képezte.

Ha a lakosság számának a pusztá gyarapodása idézte elő a drágasági mozgalmat, akkor kétségkívül előnyös a helyzet a vállalkozóra nézve; az emelkedő árúkereslet és a növekvő munkakínálat egyaránt abba a helyzetbe hozhatják, hogy saját részesedését emelje és ezt az emelkedést állandósítsa is. Wiebe,¹⁾ a XVI. és XVII. században uralkodott nagy drágaság kitűnő ismerője, tényleg a népesség nagyobb fokú gyarapodása esetén tipikusnak tartja az árak emelkedését és ezzel kapcsolatosan a munkabérek süllyedését, úgy, hogy az ő véle-

¹⁾ *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Leipzig 1895. 227. old.

menye szerint ily korszakokban a munkásosztály aránylagos része alászáll, mi a földbirtokos és a vállalkozó osztály részének az emelkedését és a fentiekhez képest ezen kategóriák részére az átmeneti korszakokban kínálkozó előnyöknek az állandósítását jelentené. Wiebe azonban egyrészt a XVI. és XVII. század árforradalmában más indokoknak nagyobb szerepet tulajdonít, mint a népesség gyarapodásának, másrészt pedig arra is rámutat ismételtén, hogy az ebből a korból a munkabérekre vonatkozólag fenmaradt adatok igen hiányosak és megbízható következtetések alapját aligha képezhetik. Részemről úgy vélem, hogy magában a népességnek a számbeli gyarapodása, ha az a fizetőképesség megfelelő emelkedésével nem párosul, legfeljebb kisebb mértékben gyakorolhat áremelő hatást.

Az aligha lehet kétséges, hogy az egyes javakra irányuló szükségleteknek a népesség gyarapodásával beálló növekedése lényegesen emeli a ritkasági tényezőt, mely az egyes javak korlátolt mennyiségében rejlik és így az egyes szükségleti tárgyak értékét egyáltalában emeli. Ez természetesen elsősorban a jószágforrások tulajdonosainak, a föld és az egyéb termelési eszközök tulajdonosainak a járadékszerű jövedelmeit növeli; a vállalkozó azonban, a mint a fentiekből kitűnik, a mennyiben nem maga tulajdonosa a termelési eszközöknek és így mint tulajdonos nem részesül nagyobb mértékben a beállott értékemelkedésben, az értékemelkedés egy jelentékeny részét a termelési javak tulajdonosaitól a közgazdaságban elfoglalt központi helyzeténél fogva könnyen magához ragadhatja és azt maga számára állandósíthatja.

Természetesen magában a népességnek a gyarapodását nem szabad a tulajdoni járadékok és a vállalkozói nyereség növekedése szempontjából túlságos jelentőséggel felruházni, mert, amint már fentebb is érintettük, az áralakulási folyamatba csak a hatályos kereslet, tehát az a kereslet folyhat be közvetlenül, mely mögött fizetési képesség is rejlik. Bizonyos fokig azonban, úgy hiszem, magával a népesség gyarapodásával is növekszik a javakkal szemben álló fizetési képesség, mert a munkaképes egyének számának a gyarapodása a javakért cserébe adható szolgáltatások mennyiségét okvetlenül növeli. Az eredmény azután az, hogy a megnövekedett népességgel a piacon megjelenő keresletnek a fizetőképességgel támogatott része növeli a vevők versenyét, a tehetőseket is nagyobb ajánlatokra bírja és az árak emeléséhez vezet. Csak arra kell figyelemmel lenni, hogy a lakosság növekedése és az azzal már magában összekötött gyarapodása a fizetőképességnek a piacnak csak bizonyos területein éreztetni hatását, mert a fizetőképesség ezen emelkedése, ha a tömeget tekintve nem szabad is azt túlságosan alacsonyra becsülnünk, mégis csak az elsőrendű életszükségletek tárgyait

érinti. A magasabb rendű szükségletek piacza és a fényűzési tárgyak termelői a fizetőképesség ezen emelkedését alig érzik. Ellenben emelkednek a telekárak, valamint a lakbérek és felszöknek az élelmi czikkek árai. Feltéve természetesen, hogy a lakosság gyarapodásával egyidejűleg valamely felfedezés vagy más körülmény folytán nem emelkedik hirtelen a mezőgazdasági termelés eredménye is. Ennek a felismerésén nyugszik tudvalevőleg a földjáradék emelkedő irányzatáról szóló tan.

A második tény, a mely a termelési tényezők tulajdonosai és az elsőrendű szükségletek tárgyait előállító vállalkozók előnyére befolyásolja a népesség nagyobb fokú szaporodása mellett a jövedelemeloszlás folyamatát, éppen a munkaképesség kifejtésével, a javakért cserébe adandó munkateljesítmény fokozódásával függ össze. Ez a tény, melyet a vashérvény szövegezője túlságos sötét színben látott, a munkáért versenyző tömegek növekedése, mely erős nyomást gyakorol a munkabérekre. Ez azután kettőssé teszi a tömegszükséglet tárgyait előállító vállalkozók nyereségét a népszaporulatból; nemcsak az árak emelését idézi elő a növekedett kereslet, hanem az emelkedett munkakínálat a munkabérek leszállítását is lehetővé teszi. Ily módon azután tényleg megkapják azok a vállalkozók is a népszaporulatból eredő nyereségüket, a kik nem termelnek az ez által bekövetkezett szükségletemelkedés számára. Megkapják pedig a termelési költségeik leszállítása alakjában. Előnyük azonban természetesen nem oly jelentékeny, mint a tömegszükséglet számára termelő vállalkozóké, nemcsak azért, mert csupán a termelési költségek oldalán jelentkezett, hanem azért is, mert már a munkások emelkedett megélhetési költségeivel terhelve érkezik az hozzájuk, vagyis a béreszállítás az elsőrendű szükségletek tárgyai árának az emelkedése folytán nem vihető keresztül oly mértékben, mint ahogy az megvalósítható volna magában a munkakínálat növekedésének a ténye alapján. Mindamelllett, hogy e szerint az ily vállalkozók részéről állandósítható előny a megélhetési költségek emelkedése folytán jelentékenyen alatta marad az elsőrendű szükségleti czikkek termelői nyereségének, az ármozgalomnak, magának a drágaságnak a korában, midőn az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása még be nem következett, tetemes nyereségek származhatnak a béreknek a gyarapodott munkakínálattal kapcsolatos leszállítása folytán, mely azután az egyensúly helyzet visszaállásával bizonyos béremelkedésnek ad teret. Azok a vállalkozók, kik fizetőképes külföldi fogyasztóközönség részére termelnek, a népesség szaporodásából származó bércsökkenés folytán igen jelentékeny nyereséget állandósíthatnak a maguk részére, még akkor is, ha népszaporodás okozta bércsökkenés után a munkások megélhetési költségeinek az emelkedése már elő is idézte a bérek némi újabb emelkedését. Könnyen

lehetséges ugyanis, hogy az így már emelkedett és a nehezebb megélhetéssel már számoló munkabérek a bekövetkezett nagy munkakinálat folytán mégis alatta maradnak, a népszaporodás nagyobb fokú fellépését megelőző béreknek, de az is lehet, hogy az egyszer alászállt, de az egyensúly helyzet visszaállásával némileg mégis emelkedő béreket a vállalkozók a termékek árának emelésére használják fel, a mi, ha a külföldi fogyasztók jelentékenyebb fogyasztói járadékkal bírnak és a nemzetközi versenyviszonyok azt megengedik, nem ütközik akadályba.

Ha az igények emelkedése, a jobb életmód iránti szükséglet és az ez által előálló fokozott kereslet idézi elő az árak emelkedését, akkor ennek a hatása eleinte bizonyos irányban hasonló ahhoz, a melyet a népesség szaporodása előidéz. A vállalkozók jól járnak és az emelkedett árak mellett is nagy mennyiségeket hoznak forgalomba. Legerősebben itt is az elsőrendű szükségleti cikkek termelői érzik az előnyöket, mert a tömegek nagy részénél a javuló életszínvonal első sorban az elemi szükségek jobb kielégítését jelenti.

Azonban az ilyen áremelkedésből származó előnyöket a vállalkozók inkább csak átmenetileg, az árviszonylatok kölcsönös alkalmazkodásának a bekövetkeztéig élvezik. Egyrészt ugyanis maga az áremelkedés is könnyen csak ideiglenes marad, mert az igények fokozódásával és az árak emelkedésével bekövetkező nagyobb költsékezés a fogyasztói járadékot gyorsan felemészti és ez által az árak tartását veszélyezteti. Másrészt az emelkedett igények eredményeképp a gazdasági egyensúly, ha csak nem kapcsolatos a jelenség a népesség erősebb szaporodásával, csakis a munkabérek emelkedése mellett állhat helyre. Így azután az elsőrendű szükségleti cikkek előállítására szolgáló jószágforrások igen nagy értékelkedést mutathatnak fel, melynek a hasznát azonban azok tulajdonosai fogják húzni, mert a vállalkozó csakhamar hátrányosan érzi a termelési költségek emelkedését. Ezeknek legfeljebb egy részét sikerülhet a fogyasztókra áthárítani, ez is inkább csak az elsőrendű életszükségletek tárgyát képező cikkeknel, melyekből többet és jobb minőségűt fogyasztanak az igények emelkedése folytán.

Másképp áll a dolog akkor, ha az igények és az életszínvonal általános emelkedése a vásárlóképességnek, a fizetési képességnek a népesség széles rétegeiben való növekedésének a következménye. Ez esetben az árak emelkedésének meg van a biztos és szilárd alapja és ez lehetővé teszi a termelést irányító vállalkozóknak, hogy az árak magasabb színvonalát és az abból rájuk háruló nyereség egy részét még akkor is megtartsák, a mikor az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása már megtörtént. A fizetőképesség ezen emelkedése ugyanis dinamikai jelenség, mely új erők mozgásba hozatalával vagy a régebbiek

fokozott tevékenységével függ össze. Az igények növekedése és a munkások műveltségi színvonalának az emelkedése, amint azt ismételten megfigyelték, egy részről fokozott kereseti tevékenységben, másrészről a végzendő munka alaposabb és tökéletesebb elvégzésével szokott végeredményben karöltve járni. Ismeretes, hogy a jól táplálkozó és magasabb életszínvonalon álló angol munkás munkateljesítménye felülmúlja jelentékenyen a rosszabbul élő munkásokét, ha azok hosszabb ideig is dolgoznak, így azután az igények növekedése és az életszínvonal emelkedése a munkásosztály erő kifejtését és annak eredményét számbavehetően befolyásolhatja és a többi kereső osztályban is a magasabb színvonal biztosíthatása végett fokozott tevékenységhez vezethet és így a közgazdaság hozadékát jelentékenyen növelheti. Így beáll az emelkedő conjuncturák korszaka, mely az üzemek kiterjesztését teszi lehetővé, a tőkék befektetésére új alkalmakat teremt és a fokozott termelés daczára a növekvő fizetőképesség folytán az áraknak állandóan magas színvonalon tartását teszi lehetővé. Ha ilyen körülmények között a fenti értelemben az egyensúly helyre áll is ismét az árak és a bérek, valamint egyéb jövedelmek alkalmazkodása alakjában, és ha a vállalkozók termelési költségeik ez által beálló emelkedése folytán azon nyereségük egy részétől idővel el is esnek, mely akkor keletkezik, a midőn gyorsabb ütemben erősen kezdi hatását éreztetni az árak felhajtásában a fizetőképesség jelentékeny növekedése, mégis a termelés növekedő hozadéka a vállalkozóknak az árban többet biztosíthat akkor is, ha az emelkedett hozadék egy részét a nemzeti termelés eredményén osztozó többi ténnyező a maga számára már el vonta is. A dinamikai körülmények, a termelés hozadékának a számbavehető emelkedése ugyanis itt lehetővé teszik azt, hogy az anyagi termelésben közvetlenül akár mint vezető, akár pedig mint végrehajtó közeg résztvevő egyének javíthassák helyzetüket. Hogy azután viszonylag az ilyen drágasági folyamat a vállalkozóknak vagy pedig a munkásoknak vagy esetleg a tőkéseknek biztosítja-e a nagyobb előnyt, az a tőkeképződés ütemétől és az így fejlődő verseny fokától, a vállalkozók és a munkások szervezkedésétől és egyéb körülményektől is függhet és aligha egységes egyazon közgazdaságon belül is, hanem bizonyára termelési ágak szerint változik.'

Ha egyenesen bérmozgalomról van szó, mely a béreket átmenet nélkül számbavehetően felszökteti és ennek kapcsán általános drágasághoz vezet, akkor az eredmény első sorban attól függ, hogy a most jellemzett emelkedő conjuncturák és az azok alapját képező dinamikai körülmények között megy-e végbe a jelenség. Ha igen, úgy nem tarthatjuk kizártnak, hogy a drágasági hullámok lezajlása után a munkás is, a vállalkozó is előnyösebb helyzetben találja magát absolute tekintve, mint előbb, mert

a közgazdaság növekvő eredményéből, bár különböző arányban, mindketten biztosíthatnak végeredményben maguknak valamit. Azt tehát, hogy a béremelésre irányuló mozgalmak végeredményben sikertelenek, mert a munkás életének a megdrágulása ellensúlyozza a béremelkedésben elért előnyt, nem fogadhatjuk el. Ezt a felfogást szívesen hangoztatják azok, a kik ezzel a bérmozgalmak hiábavalóságát kívánják bizonyítani és ily módon gondolják a társadalmi békét elérhetőnek. Ámbár a közgazdasági élet tényezőinek a bonyolult együtthatása ezen eset bekövetkezését sem zárja ki, mégis a munkások fogyasztásának drágulását illetőleg sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a népesség szaporodási ütemének, foglalkozások szerinti tagozódásának és a termelést vezető osztályok szervezkedése előrehaladásának (a termelt mennyiség feletti uralmuk fokának) és az ország gazdaságpolitikájára gyakorolt befolyásának, mint a munkabérek alakulásának. Semmi esetre sem lehet szükségképpeni kapcsolatot megállapítani a munkabérek emelkedése és a megélhetési költségek ugyanoly mértékben való emelkedése között. Különösen pedig nem lehet ezt a most vizsgált esetre vonatkozólag állítanunk, a midőn a nemzeti termelés hozadékanak az emelkedését tételeztük fel.

Kétségkívül bonyolultabb a kérdés és hevesebb is a bérküzdelem akkor, ha az statikai körülmények között megy végbe, vagyis, ha az nem az emelkedő conjuncturák korába esik és ha a közgazdaság hozadékanak az emelkedése nélkül akarják a munkások helyzetük javítását keresztülvinni. Addig, a m ig a jövedelemelosztás régi, de még ma is átszellőztető elméletének a szempontjából nézzük a kérdést, melynek megfelelően a jövedelemelosztás folyamata közvetlenül az értékűneményekhez csatlakozik és minden termelési tényező a termelésben való közreműködéséért azt az egyenértéket kapja, mely közreműködése értékének megfelel, addig egyáltalában kilátástalannak és keresztülvihetetlennek kell minden bérmozgalmat tartanunk, mely a munka hozzájárulási arányának és a termelés hozadékanak a változtatása nélkül indul meg. Ezen felfogás szerint ugyanis az értékképződést automaticæ nyomon követő folyamat a jövedelemelosztási folyamat, mely csak az egyes termelési tényezők értékének változásával, nem pedig az azok mögött álló egyének erőviszonyai folytán változik. Ha azonban egyszer felismertük, hogy a jövedelemelosztás folyamata nem elvont értéktörvények szerint, hanem a piac concret viszonyai alapján bonyolódik le, akkor nem tarthatjuk kizártnak azt, hogy bérmozgalmak a fentjelzett statikai körülmények között, tehát a közgazdaság hozadékanak a változása nélkül is eredménynyel járhasanak. Hogy tényleg eredménynyel járnak-e, az természetesen más kérdés.

Nyilvánvaló, hogy ily esetekben a nemzeti termelés eredményén való osztozásban beálló eltolódásról, az arány megváltozásáról van szó, miután

a hozadék növekedését eleve kizártuk. Azok az ármozgalmak tehát, melyek az ilyen béremelkedést követik, tényleg tisztán jövedelemeloszlási természetűek és a kínálat és kereslet arányának lényegesebb változásai nélkül mennek végbe, mely változások legfeljebb mint a jövedelmi ágak arányának változása által okozóit értékeltolódások eredményei állnak be. Az egész folyamat az előállított jószágmennyiség változása nélkül, a kereslet és kínálat állandó maradása mellett a termelési költségek emelkedésével indul meg. Ha itten megállna, akkor a béremelkedés tényleg a vállalkozók részesedésének a rovására, a vállalkozói nyereség megrövidülésével történne. Minthogy azonban csak itt kezdődnek voltaképp a drágasági hullámok, midőn a vállalkozó az árak emelése útján igyekszik emelkedett költségeit áthárítani, nagyon téves volna azt következtetni, hogy az ilyen bérmozgalom a vállalkozó hátrányára tolja el a termelés eredményén való osztozás arányát. A főkérdés itt az, hogy a béremelkedésnek az árak emelése útján való áthárítása milyen kilátásokkal bír. Az árak állandó emelése, mi éppenséggel nem szorítkozik mindig a munkabérek többletére, hanem annál magasabb is lehet, bizonyára legtöbb kilátással akkor fog a sikerre birni, ha oly iparágról van szó, melyben túlságos versenytől nem kell félni, mely esetleg termelői szervezettel már rendelkezik is és a mely nagyobb fogyasztói járadékot élvező osztályok részére termel. Az ily iparágakban, a közgazdaság hozadékának az állandó maradása mellett is, végeredményben a bérmozgalomból lehet előnye a munkásnak és a vállalkozónak is és a veszteséget egészen a fogyasztó viselheti fogyasztói járadékából, vagyonából, tehát mintegy saját zsrjából emésztvén fel ezentúl nagyobb hányadot. Az eredmény tehát a vagyonegoszlás bizonyos egyenlősítésére, feleslegek elvonására törekvő irányzat. Természetesen alakulhat a dolog másképp is, főképp ha a béremelkedés általánosabb és olyan termelési ágakat is érint, a melyek termékeit maga a munkásosztály is fogyasztja. Itt már elvileg éppenséggel nincs kizárva az a lehetőség, hogy a munkásosztály emelkedett árak alakjában elveszti azt, a mit a bérek emelkedésén nyert. Mind a mellett ilyen egyszerűen bizonyára a legritkább esetben fog az élet alakulni. Sem a vállalkozók, sem a munkások, sem pedig a fogyasztók homogén, egységes csoportnak nem tekinthetők és éppen ezért azt nem várhatjuk, hogy a drágaság hullámai, melyeket a jelzett viszonyok között a bérmozgalmak felidéztek, egységesen érintsék azokat. Bizonyos, többé-kevésbé mély eltolódások végeredményben a legtöbb esetben be fognak következni, még pedig az egyes csoportokon belül különböző mértékben. A vállalkozók közül kétségkívül a nagy tőkével dolgozók lesznek előnyben, mert az ő fennállásukat nem fenyegeti, ha átmenetileg esetleg nem is lehet az egész kicsikart béremelés erejéig az árakat felhajtani; ellenben a ter-

mêlés határán levő, amúgy is nagy költségekkel dolgozó kisebb iparosok hosszabb átmeneti időt nehezen bírnak ki. Ha azután az iparágat elhagyják, vagy önállóságukat veszítve, munkássá lesznek, akkor az árak további emelése esetleg keresztülvihető, úgy, hogy a nagy vállalkozók végeredményben, kivált, ha a béreket talán valamivel leszállítani is sikerült, a mely esetben a kiindulási állapottal szemben a munkás még mindig nyerhet, az egész drágaságból maradandó hasznot is húzhatnak. Hogy a munkások közül azok nyernek legtöbbet, kiknek sikerült a bérüket növelni, ellenben a kik az így megdrágult czikkeket nem fogyasztják, az természetes és nyerhetnek még az esetben is, ha a megdrágult életszínvonal a termelést vezető osztály nagyobb erőfeszítései folytán közvetve a munkások által fogyasztott cikkek árára is visszahat. De még akkor is, ha a bérek emelkedése folytán a tömegfogyasztás is megdrágul, nyerhetnek a bérmozgalom által az egész drágasági folyamat lezajlása után állandóan is egyes munkáscsoportok. Ezek azok a munkáscsoportok lesznek, melyeknek szervezett voltuknál fogva, vagy pedig azért, mert belőlük kisebb a kínálat, sikerült nagyobb arányú béremelkedést keresztül vinni és melyeknél az élet megdrágulása csak egy részét vonja el annak, a mit a mozgalommal nyertek. Ha az általános fogyasztás drágulásáról van szó, akkor a vagyonosabb elemeken és a közgazdasági termelés eredményéből csak közvetve részesedő csoportokon (hivatalnokok, szabad foglalkozásúak) kívül bizonyára a munkások széles rétegei is viselik jobb helyzetben levő, tanultabb és szervezettebb társaik életszínvonala emelkedésének a költségeit. A tőkés és a fix fizetésűek életszínvonalának súlyedése mellett ily esetben a munkások nagy tömegeinek az életszínvonala romlik meg, míg ezzel szemben a munkások egyes csoportjainak a standardja jelentékenyen emelkedhetik.

Ezekből is kitűnik, hogy a munkabérek emelkedésének és az ár-növekedéseknek összevetett hatása éppenséggel nem olyan egyszerű, mint a milyennek azt egy kitűnő theoretikus, Pierson tartja, a midőn azt a kérdést tárgyalja, hogy igaz-e az az állítás, melynél fogva a béremelkedés által a vállalkozóra rótt teher a munkások növekedett fogyasztóképessége alakjában megtérül a vállalkozóknak.¹⁾ Pierson ugyanis azon a nézeten van, hogy a fogyasztóképesség emelkedése útján a vállalkozó nem kaphatja vissza azt, a mit az által veszített, hogy magasabb bért kell fizetnie; legjobb esetben, még ha tényleg a fogyasztás arányos emelkedése fogja is a béremelkedést követni, a vállalkozók ily módon a béremelés alakjában feláldozott összegnek legfeljebb egy hányadát, azt a

¹⁾ V. ö. *Principles of Political Economy. Translated by A. A. Wotzel, I. kötet,* 286-87. old.

részét kapják vissza, mely a közvetítő kereskedelem kezében maradó hányad leszámítása után fenmarad.

Ez így is volna, ha a közgazdaság egyszerű számítási művelet volna. Tényleg azonban éppenséggel nem az. A béremelés oly különböző irányú hatásokat idézhet elő, hogy nem lehet feltétlenül állítanunk sem azt, hogy a béremelés a fogyasztás teljesen arányos emelkedését és így a feláldozott összeg megtérülését kell, hogy hozza magával a vállalkozó javára, sem pedig az ellenkezőt, mint Pierson teszi. A béremelkedés, ha számba vehető, mindenesetre átalakulást hoz magával a fogyasztás irányában. Nem valószínű, hogy a munkás az emelkedett bért egyszerűen az eddigi szükségletei közt nagyjában arányosan felosztja. Ha állandó a bérjavulás, az általában, mint Pierson is elismeri¹⁾ a munkások színvonalának az emelkedésére, szükségleteik változására szokott vezetni és az eredmény az értékesebb élelmi és az egyszerűbb, néha már a középminőségű iparcikkék iránti szükségletnek a növekedése szokott lenni, ellenben a munkás jobb táplálkozásával a pálinka iránti szükséglet legalább aránylag süllyedhet. Egyes vállalkozókra tehát, a mint már ebből is kitűnik, lehet tényleg új nyereség forrása a béremelkedés, másokra ismét veszteségek kiindulási pontja. Ha valaki p. o. azt állítaná, hogy a vasmunkások bérének az emelkedése a vasgyárosok jövedelmét okvetlenül növeli, ez természetesen nagy tévedést jelentene. De egyáltalában hibás, amint ebből is kitűnik, egységesnek tekinteni a béremelés hatásait illetőleg a vállalkozói osztályt. Ez épp oly hibás, mint a mikor munkabérialap-elmélet azt gondolta, hogy egy adott tőkemennyiségen kell osztoznia egy adott munkástömegnek. A közgazdaság jelenségei sokkal bonyolultabbak. Az, a mi a termelés eredményén való osztozással kapcsolatos, általában csak egy pillanatban tekinthető változatlan, adott mennyiségnek. Minthogy pedig a nemzeti termelés eredményén való osztozás dinamikai folyamat, mely távolról sem akképp megy végbe, hogy egy ideig az egész közgazdaság csak termel és termékeket felhalmoz, melyeket azután egyszerre szétoszt, hanem a termelés eredményén való osztozás első része az egyének tetemes hányadára azon pénzüsszegeknek a vállalkozók részéről való előlegezése alakjában még a termelés végleges lebonyolódása előtt megtörténik, mely pénzüsszegeknek javakért való becserélése éppenséggel nem függ össze szükségképp ugyanazzal a folyamattal, egyáltalában nem lehet állandó összegnek tekinteni azt, a mi mint a nemzeti termelés eredménye felosztásra kerül. De éppen ezért nincs kizárva még az sem, hogy a béremelkedés a fogyasztóképességet annyira emelje, hogy a vállalkozó esetleg a fogyasztás kiterjedése útján talán még fokozott nyereséghez is jusson. Éppen

¹⁾ U. o. 324. old.

ennek az átértése folytán nem lehet kizártnak tartanunk – a mint erről már szó is volt – azt, hogy a drágasági mozgalomból, ha az a munkabérek emelésére irányuló sikeres törekvésekből indult ki, több tényező is helyzetének javulásával kerülhessen ki.

Sokkal ritkábbnak és valószínűtlenebbnek kell ezt tartanunk akkor, ha a termelést irányító körök, a vállalkozók folyamodnak ahhoz, hogy a jövedelemeloszlásra az árak befolyásolása útján közvetlen befolyást gyakoroljanak. Két jól ismert tipikus alakja van ennek a közvetlen befolyásolásnak: az egyik a vállalkozók szervezkedése, a kartellek és trustok alakítása, a másik az államhatalom segítségül hívása főképp vámvédelem nyújtására. Sőt ismételten utaltak arra is, hogy e két eszköz között bizonyos kapcsolat is szokott lenni, a mennyiben a védvámok gyakran megkönnyítik a kartellalakítást, a kartellek és trustok pedig a monopolisták kezében összpontosuló nagy hatalomnál fogva elősegítik az államhatalom befolyásolását a vámvédelem irányában, a mint ennek kitűnő példája a trustok hazájának, az Egyesült Államoknak a vámpolitikája.

A mi a vállalkozók szervezkedését illeti, ez az összes esetek közül a legnagyobb valószínűséget tartalmazza az áremelkedésből származó előnyök biztosítására. Hogy számos trust megalakulása után egy idővel az árak sülyedtek, az nem bizonyít ez ellen, mert tudvalevőleg a termelés gazdaságosabb berendezése és a termelési költségek csökkenése gyakran nyomon követi a trustok megalakulását és így az árak későbbi némi mérséklése mellett is a vállalkozói nyereség az előbbi magaslaton maradhat, sőt még emelkedhetik is. Ezen nem is lehet csodálkozni. A vállalkozók szervezkedése a piac áttekintéséhez és egységes irányításhoz vezet, minélfogva a mennyiségi tényező a vállalkozók egységes kormányzása alá kerül, ez pedig az ár legnagyobb fokú befolyásolását jelenti.

Természetesen a segédanyagokat termelő vállalatok szervezkedése és a termelési tényezők tulajdonosainak a monopóliuma az ily vállalkozói szervezetek nyereségét és befolyását is bizonyos fokig korlátozzák, de a segédanyagok előállításának az üzletkörbe való bevonása, valamint a bányák, szállító vállalatok stb. tulajdonának a megszerzése gyakran elhárítja a trust-nyereségek ilyen korlátait. Egy korlátot azonban nem lehet kiküszöbölni, és ez a fogyasztóképeség mértéke, melyet a legteljesebb egyedárúság mellett is tiszteletben kell tartani, mert különben az árak emelése nem nyereségre, hanem a nyereség csökkenésére vezet. Hogy ez azonban a fogyasztókra nézve csak sovány vigasztalást jelent és a monopolistikus törekvések okozta áremelkedéseket nem mérsékli az összes fogyasztók legnagyobb érdekének megfelelően, az aligha

szorul hosszabb bizonyításra, mert a monopolistára nézve kétségkívül gyakran előnyösebb egy szűkebb körű, de fizetőképesebb vevőközönség részére dolgozni, mint az árak mérséklésével a fogyasztók körének a tágítása.

A mi a vámvédelemből származó áremelkedést illeti, az igen sokban hasonló természetű, mint a most vizsgált áralakulási folyamat. Itt is a versenynek a termelést irányítók javára való megszorításáról van szó, mely az áraknak a vámvédelem mérvéhez és a fogyasztóképesség természetéhez viszonyított kisebb-nagyobb emelését teszi lehetővé. Az ebből származó előnyöket a vámvédelem tartamára a vállalkozók nagyrészt biztosíthatják és állandósíthatják maguknak, mi által a fogyasztói járadékok tetemes részét magukhoz vonhatják. A munkásosztály színvonalának a sülyesztésére a jövedelemeloszlási folyamat ezen mesterséges befolyásolása természetesen épp oly mértékben vezethet, mint a hogy az a jobb módú osztályok életszínvonalát is lenyomhatja. Természetesen téves volna azt kizártnak tartani, hogy egyes munkáscsoportok bérük emelésének a kikényszerítésével az így nyert előny egy részét magukhoz ragadhatják. Mégis ezt inkább kivételes esetnek kell tartanunk, mert sohasem szabad felejtenuk, hogy a termelés eredménye a vállalkozók kezében keletkezik, és hogy olyan, a természeti törvények erejével ható törvények nincsenek, melyek azokat a kezükben levő javak előre meghatározott hányadának a többi osztályok rendelkezésére bocsátására kényszerítenek. A vállalkozók kétségkívül nem azért biztosítanak maguknak vámvédelmet, hogy a munkabéreket emelhessék és így mások számára az ő küzdelmükkel előnyöket szerezzenek.

Általában tehát láthatjuk, hogy a termelők a verseny korlátozásával a maguk javára lényegesen eltolhatják a jövedelemeloszlási folyamatot, akár saját erejükből, akár pedig az államhatalom segítségével hívásával. Az eredménye ennek azután az, hogy az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevő osztályokat, a pusztán tulajdonukból élő egyéneket és a munkásosztály túlnyomó részét az életszínvonalának emelésére irányuló erőfeszítéseiben gátolják, illetőleg magukhoz vonják, a saját céljaik szolgálatába állítják az életenergiát, emberi erő kifejtést, mely a többi osztályoknak a jobb megélhetésre irányuló törekvéseiből származik.

De a gazdasági hatalmuk növelésére és nyereségük gyarapítására irányuló törekvéseikben egy fontos közgazdasági törvény, a járadékok tőkésítése félrehatólan korlátot szab a vállalkozóknak. Az óriási nyereségek, melyeket a vállalkozók monopolistikus szervezkedése biztosít, magukban hordják csökkenésüknek az alapját, eltekintve attól, hogy a fentiek értelmében az árviszonylatok (beleértve a béreket is) kölcsönös alkalmazkodása azokat bizonyos fokig mindig leszállítja. Az egyensúly

helyzet helyreállításával is megmaradt és állandósult többletek ugyanis a jószágforrások forgalmi értékébe belépnek. A mezőgazdasági vámok okozta áremelkedés az emelkedett földjáradék tőkésítése folytán a földárak forgalmi értékének az emelkedéséhez vezet, a mint arra kiváltképp Conrad hívta fel a figyelmet, és a földbirtokot vásárló vevők a járadék emelkedése folytán márcsak jóval emelkedett áron fognak földhöz jutni. A bérösszegei emelése sem fog sokáig elmaradni. Az ipari vámok vagy pedig egyéb, az ipari vállalatok jövedelmezőségét állandóan emelő tényezők az ipari részvények és az ipartelepek forgalmi értékét emelik fel és az, a ki ezután vásárol ily telepet vagy jövedelmi címleteket, a tőkésített járadéknak megfelelően többet kénytelen érettek fizetni és már nem fog belőlük ennek megfelelően oly nyereséget húzni, mint azok, a kik ezen jószágforrásokat a járadék természetes vagy mesterséges emelésének a korában bírták. A magasabb ár, melyet a jószágforrás szolgáltatásaiért nyer, a második és a következő tulajdonosokat nem hozza sokkal kedvezőbb helyzetbe, mint a milyenbe akkor kerültek volna, ha a jószágforrás szolgáltatásai csak régi értékükkel bírnának, ellenben a jószágforrást magát is azelőtti értékében sikerült volna megszerelniük.

A jószágforrások és a jövedelmi címletek megszerzése tehát most nagyobb erőfeszítéssel jár, nagyobb anyagi áldozatot kíván. Ugyanazzal a vagyoni erővel, melylyel régebben egy nagyobb birtokot, magasabb névértékű értékpapírt lehetett megszerezni, most már az egyikből és a másikkól is csak kevesebbet lehet vásárolni. Ebben a jelenségben, a járadék tőkésítésében, ismét érvényesül a közgazdaságnak fent kifejtett iránya az értékviszonyok eredeti állapotának a helyreállítására. A jószágforrás és jövedelmezősége közötti viszonynak a körülmények változásával beállott eltolódását igyekszik elhárítani a járadék tőkésítésének a jelensége.

De voltaképpen mi történik akkor, ha ugyanazon vagyonegységért az emelkedett járadékok tőkésítése folytán most már csak kisebb értékű jószágforrásokat szerezhetünk meg? Kétségkívül a vagyonegységnek és minthogy a vagyont és a felhalmozott tőkét pénzben fejezzük ki és értékmérőnk a pénz, ennek az értéke is egyidejűleg alászáll; és pedig, minthogy a vagyonnak és a fogyasztási javaknak közös az értékegységük, természetesen nemcsak a jószágforrásokkal, hanem az egyéb javakkal szemben is. A magasabb járadékok keletkezésének a kora ugyanis, a mint tudjuk, az árak emelkedésével esik össze, hiszen a járadékok növekedését éppen ez szokta okozni. Akkor azonban, a midőn ezen emelkedett árakhoz a többi javak árai is alkalmazkodnak és azokkal a munkabérek is egyensúlyba helyezkednek, ismét az eredeti árviszonylatok helyre-

állítására való törekvés érvényesül, csak a fizetett absolut összegek emelkednek. Természetesen a mint fent kifejtettük, ezen folyamat lebonyolódása alatt azért az értékviszonyok is eltolódnak, mi azonban elvontan éppenséggel nem tartozik a dolog lényegéhez, mert ha közgazdasági értelemben légüres térben, súrlódások nélkül menne végbe a jelenség, akkor be nem következnek ez az eltolódás.

A pénznek, az értékmérőnek, melylyel a vagyont csakúgy mérjük, mint az árat, az értéke attól függ, hogy mily hatalmat biztosít a tulajdonosának, mint csereeszköz. Ez a hatalom nagyobb, ha az árak alacsonyok és kisebb, ha azok magasak. Ha a közgazdasági élet, a mint azt fent kifejtettük, magasabbra hangolódik, ez a pénz értékének a csökkenését jelenti. Természetesen csak oly értelemben, hogy ugyanaz a pénzegység, mely az alapú vett előbbi korszakban többet ért, ma kisebb értéket képvisel. A pénz értéke ezért az árúkéval szemben, ha azt a csak elméletileg elképzelhető esetet tételezzük fel, hogy végeredményben az összes árak egyenlő mértékben emelkedtek, lényegileg nem csökkent. Magasabb árúértékkel elvileg ugyanannyival magasabb pénzérték áll szemben. Azok az eltolódások, melyek a drágasági folyamat legördülése alatt a vagyonomegoszlásban, mely a mint tudjuk, egyúttal ártényező is, és az árú egymáshoz való kicserélési arányában véghezmennek, természetesen az életben másképp alakítják a helyzetet, mert tényleg a pénz és az árú értékviszonylatai ez által sok helyütt változást szenvednek. Ez azonban a pénz általános értékcsökkenésétől különálló jelenség és erre, ha tisztán akarunk a drágaság kérdésében látni, nagy súlyt kell vetnünk. A pénz általános értékcsökkenése elvontan tekintve csak látszat, melynek a realitását azok az értékeltolódások adják meg, a melyek eme folyamat végbemenetele alkalmával külső behatások alatt, tehát nem magából az általános értékcsökkenésből kifolyólag, bekövetkeznek. Ellenben az értékmérőnek a társadalomgazdasági vis inertiae törvényénél, az eredeti értékviszonylatok fentartására irányuló törekvésnél fogva a mért értékekkel párhuzamosan való változása, az értékek névleges emelkedése tényleges és számbevehető értékcsökkenést idéz elő a pénzben kifejezett vagyonban.

A pénz általános értékcsökkenése voltaképp semmi más, mint az eddig fejtegetett jelenségnek, az árak kölcsönös alkalmazkodásának, a drágaság hullámai elsimulásának a másik oldala, vagyis az árak nivellálódása a csereeszköz szempontjából tekintve. Hogy visszatérjünk egyik korábbi hasonlatunkra, ez az értékcsökkenés tehát nem más, mint a magasabb hangnemben való lekotázása a meghatározott intervallumokkal már följebb hangolódott közgazdasági életnek. Midőn a drágaság megindul, a pénz régi vásárló ereje áll szemben a sorra változó érték- és árviszony-

latokkal. A mily mértékben általánosul azonban ezen értékviszonylatok megváltozása, a mily mértékben magasabb színvonalra kerülnek sorban az árszínvonal egyes pontjai, oly mértékben alkalmazkodik a pénz vásárló ereje a változott viszonyokhoz. Végre is, ha minden árunak az ára pénzben kifejezve a magasabb színvonalra felkerült, akkor befejeződött a pénz általános értékváltozása és névleg megdrágult minden; de éppen azért-mert minden megdrágult, voltaképp semmi sem drágult meg, hanem miiben csak nagyobb pénzösszeggel lesz kifejezve.

Újból hangsúlyoznom kell, hogy az életben a jelenség nem folyik le ilyen simán. Először is azért nem, mert az egyes árúk ára nem egyenlő mértékben emelkedik, nem egy magasságba kerül a drágaság befejezésével és így a pénz vásárló ereje tényleg az *egyes árúkkal* szemben változik. Ezt Wiebe is megállapítja.¹⁾ Vannak árúk, melyekért most már aránylag is több pénzt kell adnunk, mint előbb, viszont vannak olyanok, a melyekért többet kell ugyan fizetnünk, de nem annyival többet, a mennyivel sok egyéb árú megdrágult.

A második eltérést a fenti elvontan felállított állapottól az a körülmény okozza, hogy a pénz nemcsak csereeszköz és értékmérő, hanem az értékfelhalmozásnak, a vagyonfelhalmozásnak az eszköze is. Hogy ezt a feladatát ma már nem egyedül teljesíti, hanem az u. n. pénzhelyettesítők és az értékpapírczímletek, mint a követelési jogok megtestesítői is támogatják ezen működésében, az a dolgon semmit sem változtat, mert a felhalmozott vagyon a pénzzel, mint csereeszközzel kerül viszonylatba, ha értékeljük. Közös értékegysége van a csereeszköznek és a vagyonfelhalmozási eszköznek, mert a felhalmozott vagyon ama részének, mely a társadalmi gazdaságon belül érvényesíthető követelésekből áll, az értéke éppen a társadalmi termelés gyümölcseinek, vagy pedig embertársaink szolgáltatásainak az érték való becserélhetőségéből, tehát cserefolyamatokból származik. Az a körülmény azonban, hogy a csereeszköznek, az értékfelhalmozási tényezőnek közös értékegysége van, oda vezet, hogy a csereeszköz értékében, az árak emelkedésében végbemenő, elméletileg csak _ névleges értékváltozás a felhalmozott vagyon szempontjából tényleges változássá, tényleges értékcsökkenéssé lesz. A pénzügyintézeteknél elhelyezett vagyonnál, a felhalmozott tőkénél ugyanis nem megy végbe az a változás, melyet a csereviszonylatoknál fentebb szemléltünk. Itt a változás csak egyoldalú, mert a vagyon számszerű összege fixírozva van az előbbi értékegységekben és nem emelkedik párhuzamosan a csereeszközben végbemenő változásokkal. Ha minden árú árát egyenlő arányban magasabb pénzösszegben fejezzük

¹ V. ö. e. i. m. 321. old.

ki, akkor végeredményben a pénz és árú csereviszonya azonos maradt, de a midőn a vagyon névleges értékre szól, melynek realizálása az adott árviszonyoktól függ, akkor a változott árak ezen vagyon értékét nemcsak névlegesen, hanem tényleg is meg fogják változtatni, mert az érték-egység változása daczára a névérték állandó maradt.

A vagyon tehát, a mely jövedelemeloszlási címletekből, a közgazdaság termékeire és szolgáltatásaira jogosító követelésekből áll, nem bír lépést tartani a többi jövedelmi ágakkal a drágaság versenyében, míg a vagyonnak az a része, a mely a termelésben közvetlenül részt vesz, a termékek magasabb ára folytán a járadék tőkésítése következtében értékének emelkedésével résztvesz a drágasági mozgalomban. A vagyon előbb említett csoportja, a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék, a kölcsön adott pénzösszegek névleg megtartják régi értéküket, tényleg azonban a mérték változása folytán, melyben azok kifejezettek, értékükből sokat veszítenek, míg ezzel szemben a közvetlenül a termelésben résztvevő jószágforrások, tőkejavak és a vállalkozó kezében levő tőkék az árak emelkedésével nemcsak hogy nem veszítenek értékükből, hanem még növekedni is szoktak.

A vagyonegységnek, mint elvont egységnek azonban az értéke tényleg csökken és ennek a visszahatásaképp csökken a pénz egységében rejlő gazdasági hatalom is. Ugyanazon pénzösszegben kifejezett vagyon a drágaság lezajlása után kisebb gazdasági hatalmat képvisel, mint annak előtte, mert érte sem ugyanoly értékű jószágforrást, sem pedig ugyanoly mennyiségű fogyasztási javakat nem lehet kapni, mint a. drágasági folyamat megindulása előtt. Ugyanannak a vagyonnak a jövedelméből, melyből előbb jól meg lehetett élni, az új viszonyok között csak sokkal alacsonyabb színvonalon lehet élni, mert a pénz értékcsökkenése, vagy, a mi ugyanaz, a javak általános értékemelkedése folytán a pénz egységéért kevesebb jószágot és kevesebb szolgáltatást lehet kapni. Sok tekintetben hasonló a tőkés helyzete a drágasággal szemben, mint a fix fizetésű hivatalnoké. Jövedelme névleg egyenlő marad, de azért ma kevesebbet kap, mint kapott a piacon régebben.

Habár a járadékok tőkésítése folytán egyes jószágforrások értéke, és a monopolistikus természettel bíróké első sorban, erősen emelkedik, a tulajdon egyes nemeinek, a közvetlenül nem termelő tőkének az értéke mégis csökken. Ez által voltaképp tehát magának a tulajdonnak a gazdasági hatalma is csökken, mert az az árak általános emelkedése folytán kisebb rendelkezési jogot tartalmaz és a nemzeti termelés eredményében való részesedésre kisebb jogcímet nyújt, mint a milyent ugyanaz a vagyonösszeg annakelőtte képviselt. A kamatokat, a tőketör-, lesztést az emelkedett árak daczára is a régi értékben fizetik, minélfogva

tényleg a tőkés az árak emelkedése után kevesebbet kap és ezen megrövidüléssel szemben, mely a kezében levő gazdasági hatalmat leszállítja, még oly módon sem védekezhetik, mint a munkás, ki a mint láttuk, bár igen különböző mértékben, de valamennyire mégis sok esetben alkalmazhatja bérkövetelését az árak növekedéséhez. A tőkés nem nevezheti ki a kezében levő tőkeösszeget az általános áremelkedésnek megfelelően magasabb értékűnek. Ezen a módon tehát a drágaság a tulajdonban rejlő hatalom csökkentésére vezet a tőkék bizonyos nemeinél.

Nem azt akarom ezzel természetesen mondani, hogy az árak emelkedésével a vagyonnak a felhalmozása megnehezül. Éppen ellenkezőleg. Hiszen a drágaság azok kezében, a kik az értékükben emelkedő jószágokat előállító jószágforrásokkal bírnak, vagy a kik a termelésnél nélkülözhetetlen és nem, vagy alig szaporítható jószágforrások monopolisztikus tulajdonosai, óriási járadékokat halmoz fel. De éppen a felhalmozás ezen ténye leszállítja az olyan tőkék értékét, melyek helyettesíthetőségüknél vagy csupán a termelés eredményére jogosító igényt képviselő természetüknél fogva, nem vesznek részt ezen értékelkedésben. Az által, hogy a tulajdonnak egyre nagyobb mennyisége az, mely a pusztán abból való megélhetéshez szükséges, egyre feljebb szorítja, kiejebb tolja azt a határt, melyen munka nélkül meg lehet élni. Kétségtelen, hogy az árak további felcsigázásával ez a folyamat a munkájukból élők tömegének az életmódját is rontja, de ezzel egyidejűleg egyre többet kíván ahhoz, hogy valaki a termelésben pusztán tulajdonával való részvétel útján megélhessen, vagy pedig jószágforrás, jövedelemforrás megszerzése által magának erre jogcímet szerezzen. A midőn tehát ez a folyamat egyrészt a vagyonfelhalmozásra bő alkalmat nyújt, egyúttal másrészt csökkenti a vagyon egységének az értékét, minélfogva a munkának, igaz, hogy első sorban csak a termelés irányítását végző, de kétségkívül igen nehéz és fontos munkának a vásárlóképességét növeli, a tőketulajdonosok tetemes részének a gazdasági hatalmát pedig csökkenti.

Szorosan összefügg ez a jelenség kétségkívül a tulajdonnak, a tőkének a fokozatos felhalmozódásával is. Az előző nemzedékek részéről gyűjtött tőke tetemes része ugyanis átöröklődik az utódokra és ez által a társadalom tőkeerejét egyre gyarapítja. Ugyanily hatással van a technikának a fejlődése is, mely szintén növeli az emberiség tőkeerejét a tőkejavak új nemeinek a szerkesztésével és az előbbiek tőkéletesebb kihasználásának a lehetővé tételével. Hozzájárul ehhez azután az is, hogy a pénzgazdaság terjedése egyre szélesebb körben mozgósítja a tőkét, mi sok tekintetben a tőke gyarapításával egyenlő hatást gyakorol. A midőn a tőke egyre inkább pénz, vagy azt helyettesítő csereeszközök

alakjába öltözik, nemcsak a vagyon lesz mozgékonyabbá, hanem az abban rejlő vásárlóerőnek az ember ezer szükségéhez való nagyobb alkalmazkodását, könnyebb simulását is idézi ez elő. A természetbeni bér előre megszabja a munkásnak, mily szükségleteket lehet kielégítenie és a kis pénzber, melyet ezen felül kap az egyetlen mozgékony, simulékony elem jövedelmében. Hasonlóképp az a tőkés, a ki oly helyen, hova a pénzgazdaság még be nem hatolt, kis gazdasággal bír, nagyjában ennek termékeiben találja meg szükségletkielégítése korlátait. A midőn a munkás pénzben kapja bérét, az előbbi birtokos pedig oly területen telepszik meg, hol a pénzgazdaság virágozik, az egyéni szükségletek egyszerre függetlenül, azok széleskörű érvényre juttatása válik korlátoltabb eszközök mellett is lehetővé. A vásárlóerő nagyobb kihasználásának a lehetősége, mely ezúton megnyílik, a keresletet általában növeli. A szükségek nagyobb csoportja jut a pénz által kölcsönzött mozgékonyaságnál fogva napról-napra szóhoz. A vagyoni erőnek ez a mozgósítása, nagyobb elaprózásának a lehetővé tétele kétségkívül elősegíti a társadalmi termelés eredményében való részesedésre jogosító czímleteknek, a vagyonegységnek az értékcsökkenését, melyet a tőke folytonos gyarapodása már magában is kell, hogy előidézzon. Tudjuk, hogy a vagyonosabb ember a pénzegységét kevesebbre becsüli. Így van ez a vagyonosabb nemzetnél is és minél jobban terjed a tőkefelhalmozódás és nem utolsó sorban a pénzgazdaság térfoglalása következtében a közvagyonosodás, annál jobban csökken mindenfelé a vagyon egységének az értéke. De ez ismét visszahatással kell hogy legyen a pénz értékének az alakulására is. Mert, bár a tőke és a pénz nem azonos dolgok, mégis a pénz, mely csereeszköz is, és pedig éppen ezen minőségében szolgál az értékgyűjtés, a vagyongyűjtés és felhalmozás céljaira. A vagyont is azért fejezzük ki pénzben, mert az a többi gazdaságokhoz való viszonylatában, más gazdaságok szolgáltatásának a biztosítása által hasznos számunkra és így a pénz csereeszköz és értékfelhalmozási eszköz szerepének a folytonos egybefolyása értékének két szerepében való szétartását annál is inkább kizárja, mert a csereeszköz a vagyon realizálásának is az eszköze. Éppen ezért azt gondolom az élet jelenségeiből kiolvashatónak, hogy a tőkefelhalmozás és a vagyongyűjtés jelenségével a pénz értékének a változása, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy nemcsak a vagyon, de a jövedelem is pénzben nyer kifejezést, sokkal szorosabb összefüggésben áll, mint a nemesércz-termelés mennyiségével.

Ezt az összefüggést ugyanis a pénz értéke és a nemes ércztermelés mérve között a mennyiségi elmélet erősen kidomborította azt tanítván, hogy a pénz értékváltozására első sorban a termelt nemesércz mennyi-

sege van befolyással és hogy ebből kifolyólag az árak változására a pénz oldaláról gyakorolt befolyás a nemesérczkészlet gyarapodásának a mérvétől és a forgalommal való arányban állásától függ. A mint a magyar írók közül Jankovich Béla az 1910. november havában a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott előadásában graphikonok segítségével is igen szépen bemutatta, egyes korszakokban az arany- és ezüst termelés eredményeivel az árak változása is igen szépen megmagyarázható. A közgazdasági irodalom és a gyakorlat férfiai a mennyiségi elmélet befolyása alatt az általános, tehát az árú nagy csoportját felölelő árváltozások magyarázatát első sorban ezen a téren szokták is keresni és elkezdve a XVI. és XVII. század „árforradalmától” egész a napjainkban észlelt drágaságig a pénz oldalán, és pedig a nemesérczek, utóbb csak az arany mennyiségének a gyarapodásában vélték az árak általános és hirtelen emelkedésének az egyik legfontosabb okát felfedezni. De még kisebb, inkább helyi jellegű áremelkedéseknél is itt keresték az okot, a mint p. o. a francia hadi kárpótlással magyarázták a múlt század hetvenes éveinek az elején Németországban beállott áremelkedést.¹⁾

Minél jobban ismeri azonban fel a tudomány a pénznek a mai gazdasági életben jutó szerepet, annál jobban fordul el ettől a felfogástól. W. Lotz figyelmeztet arra, hogy az árak értékváltozásának az okát csak akkor szabad a pénz értékváltozásában keresni, ha már más okot nem találunk.²⁾ Schmoller is kiemeli, hogy eddig igen könnyen hajlottak a pénz értékváltozásának az árak alakulásában való túlbecslésére és Lexis a ki a nemesércz termelést behatóan tanulmányozta és e téren forrásmunkával is ajándékozta meg a közgazdaságtan irodalmát, ugyancsak hasonló értelemben nyilatkozik. Conrad nagyon helyesen utalt arra, hogy az árúkkal mint vásárlási eszköz nemcsak a nemes érczpenz áll szemben, hanem a hitelpapírok nagy mennyisége³⁾; Hobson rámutatott arra, hogy az Egyesült Államokban ma már körülbelül a fizetések 80%-a nem érczpenzben bonyolítatik le;⁴⁾ Wieser pedig talán az összes írók között a legvilágosabban kifejtette azokat a nagy különbségeket, melyek a kínálat és kereslet törvényének a pénzre és az árúkra gyakorolt hatását illetőleg mutatkoznak, a midőn rámutatott arra, hogy a pénznél bizonyos igen tág határokon belül tényleg a kínálat és a kereslet önmagától egyensúlyba helyezkedik azért, mert egy-egy pénzdarab számtalanszor végzi a mai közgazdasági szervezet mellett a fizetési eszköz működését és e részben erős támogatásban részesül az egyéb fizetési eszközök (a hitel-

¹⁾ V. ö. Conrad: Grundriss zum Studium der Politischen Ökonomie I. Th. 6. Aufl. 80 o.

²⁾ V. ö. Elster-féle Wörterbuch d. Volkswirtschaft, 2. kiadás I. kötet. 937. oldal.

³⁾ E. i. m. 80. oldal.

⁴⁾ The Industrial System II- ed. 252. oldal.

papírok) által is.¹⁾ Mindezek, úgy hiszem, eléggé megdöntik azt a felfogást, mely a pénz értékének a változása és a nemes érekek mennyiségének a gyarapodása közt oly közvetlennek véli az összefüggést, mint a mennyiségi elmélet, és eléggé mutatják, hogy ez a felfogás a pénznek túlságosan az áru jellegével való felruházásából származik. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a pénz mint csereszköz, értékmérő és fizetési eszköz sokkal szorosabb összefüggésbe kerül a tőkegyűjtés és a vagyonmegoszlás folyamatával, mint a milyen szoros marad az összefüggés a pénz és annak anyaga, a nemesércz árújellegével, akkor aligha tulajdoníthatunk a nemesércz mennyiségének a pénz értékére oly befolyást, mint a milyen befolyást a mennyiség szaporodása általában az áruk árának az alakulására gyakorol, hanem inkább fogjuk figyelembeveendőnek találni azt a szoros kapcsolatot, mely a tőkegyűjtés és vagyonmegoszlás között egy részről, a pénz értékalakulása között pedig másrésztől fennáll.

Azért természetesen nem akarjuk állítani, hogy a nemesércz-készlet alakulása a pénz értékének az alakulására egészen közömbös, és hogy p. o. az aranykészletnek egy csapásra való nagy megnövekedése p. o. az árakra nemcsak külsőleg, de éppen az árváltozásokat követő jövedelemeloszlási jelenségek folytán lényegileg is befolyást gyakoroljon. Csak azt állítjuk, hogy ez a hatás sokkal ritkábban következik be, mint a hogy azt a mennyiségi elmélet hívei és a gyakorlat embereinek nagy része hiszi, valamint azt, hogy minél jobban fejlődik a forgalom, minél nagyobb tért foglal el a hitelgazdaság, annál jobban kitolódik az a határ, a melyen belől ily hatástól tartanunk kellene. Vagyis röviden összefoglalva: *a közvagyonosodás ma, úgy hiszem, jobban csökkenti a pénz értékét, mint az aranykészlet gyarapodása.*

Mindezek eredményeképp megállapíthatjuk, hogy a drágasági folyamattal a javak értékarányában beálló eltolódások rendszeren nem szoktak egységesek lenni a felállítani szokott jövedelemeloszlási kategóriákra vonatkozólag, hanem azokon belül különböző hatást szoktak előidézni. A vállalkozóknak épp úgy csak bizonyos csoportjai tehetik zsebre az óriási nyereségeket, mint a hogy a munkások közül, ha tömegükönél fogva az egy fejre jutó nyereség sokkal kisebb is, csak egyes kiváltságos csoportok viszik el a hasznot, ha a drágaság nagyobb fokú béremeléssel kapcsolatos. A fontos jószágforrások monopolistikus tulajdonosai rendszeren jelentékeny hasznot húznak a drágaságból, míg ezzel szemben a tőkés mint olyanok veszítenek vele. Éppen az a körülmény, hogy a drágaság a fentiekhez képest a dolog természeténél fogva kapcsolatos a pénz

¹⁾ V. ö. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* XIII. évf. 51. oldal.

értécsökkenésével, okozza ezt, mi által a tulajdon egységének a gazdasági hatalma csökken és annak a nemzedékeken keresztül való állandósítása, mintegy megmervítése is megnehezítették, mert, ha újabb értékek nem jönnek a már szerzett tulajdonhoz, annak ereje, eltartási képessége az idők folyamán mintegy csökken. A fogyasztók, legyenek kis vagy nagy vagyonúak, ezen minőségükben a drágaság folytán általában veszítenek, bár kétségkívül nem egyenlő mértékben, mert a nagyban vásárolni tudó az árú drágulása esetén is kedvezőbb arányban tudja azt magának biztosítani, mint a szegény ember, ki darabonként vásárol a kiskereskedésben, hol a kikerekítés mindig felfelé történik. A fogyasztók kora az, a midőn a drágaság hullámai lefolytak és az árak dagályát követi az apály. Ha a drágaság folytán növekedett bevételekkel szemben sülyedő árak állanak, melyeket a fokozott tőkeképződés által a termelésben beálló emelkedő verseny hoz magával, akkor, valamint a technikai haladás és főképpen az egyes jogi monopóliumok, szabadalmak lejárása után szokott a fogyasztói járadékok képződésének a kora beállani, mely azután később újabb drágasági mozgalomnak szolgálhat alapul.

A fenti fejtegetésekben a fogyasztó ismételen mint a jövedelemeloszlás tényezője szerepel, holott a jövedelemeloszlási kérdések tárgyalásánál az irodalomban a fogyasztót mellőzni szokták és a társadalom egyes csoportjait csak termelői minőségükben, mint keresőket veszik tekintetbe, azt vizsgálván, hogy egyes közgazdasági változások a földbirtokos, a vállalkozó, a tőkés vagy a munkás jövedelmére hatnak-e kedvezően vagy kedvezőtlenül. Ha ennek ellenére a fogyasztót külön számbavettem a fentiekben, az azért történt, mert a fogyasztók tömegét nem lehetett, mint általában szokás, a munkások categoriájával azonosnak venni a nélkül, hogy eredményeinket ez által komolyan ne kockáztattuk volna. Ha a fogyasztót a munkással azonosítjuk, az annyit jelent, hogy a többi osztályok fogyasztását teljesen elhanyagoljuk, és hogy minden áremelkedést csak a munkásra nézve tartunk hátrányosnak. Ez nyilván igen nagy tévedés volna. A munkásság nagy tömegénél fogva kétségkívül a fogyasztók zömét teszi ki, de még ezt sem minden cikk-nél, mert az árúcikkek hosszú sorozata van, melyeknél a munkás mint fogyasztó egyáltalában számba sem jön. Az áremelkedés éppen ezért távolról sem szükségszerűleg sújtja csupán a munkást, és nem is sújtja azt mindig olyan mértékben, hogy mellette a többi fogyasztókra gyakorolt hatás mellékes és elhanyagolható volna. De még maga a munkásosztály mint fogyasztó sem tekinthető egységesnek, éppen úgy, mint a hogy az mint termelő, kereső sem képez ma már egységes osztályt. Csak, ha ezt figyelembe vesszük, fogjuk úgy a drágaság hatásait helyesen mérlegelhetni, valamint helyesen felfogni azt az új helyzetet, mely a

drágaság lezajlása után létrejön. Ennek figyelembe vétele nélkül a bérmozgalmak szerepe a drágaságban épp oly kevésbé fogható fel helyesen, mint a drágaságnak a vagyonos osztályokra gyakorolt hatása.

Hogy egyébként bonyolult gazdasági viszonyok között, a minőket a capitalismus teremt, nem érhetjük be egyszerűen az anyagi termelésben résztvevő földbirtokos, vállalkozó, tőkés és munkás figyelembevételével a jövedelemeloszlási folyamatban, az kitűnik abból, hogy egyre növekszik azoknak a száma, a kik mint a közhivatalnokok, szabad foglalkozásúak stb. nem vesznek közvetlenül részt az anyagi termelésben, mégis osztoznak annak eredményében. De az eltartottak tömege is aligha hagyható figyelmen kívül a drágaság hatásának a megítélésénél, pedig a termelők között ez a tömeg sem szerepel, és csak a fogyasztói kategóriának külön számbavétele mellett részesül figyelemben.

Ezeket tekintetbe véve, a drágaság hatásának a helyes megítélését csak úgy tartom lehetségesnek, ha nem hanyagoljuk el az egyének termelői minőségben való részesedése mellett, a földjára, vállalkozói nyereség, tőkeamat és munkabér mellett az egyének fogyasztói szempontjait sem. Csak a kettő egybevetése ad a drágaság hatásáról és a nemzeti jövedelemből az egyeseknek jutó részből megfelelő képet. Csak ez világít be abba, hogy az árak változása az egyes osztályok valódi gazdasági helyzetére és annak változására milyen hatással van.

Az árváltozások, a drágasági folyamatok éppen úgy, mint az árdepressziók, ugyanis lassú vagy gyors átalakulását idézik elő az osztálytagozódásnak és ez által az emberek függőségi viszonyainak és közgazdasági együttműködésének a képét is megváltoztatják.

Egyes, kivált az állandó fizetéssel bíró osztályok helyzetének az árváltozások okozta eltolódása erősen szembeeső. De meg van ez az átalakulás a többi osztályoknál is, csak bonyolultabb azoknál a folyamat. Mihelyt ugyanis valamely osztálynak nem sikerül az árak emelkedésével egyenlő mértékben emelni bevételeit, vagy mihelyt ez nagyobb mértékben sikerül, akkor helyzete, szükségletkielégítési színvonala előnyösen vagy hátrányosan, de mindenesetre változott. Hiszen állandóság itt is csak úgy volna lehetséges, ha bevétel és kiadás, vagyis a jövedelem és az árak pontosan egyenlő mértékben változnának. A párhuzam teljes mértékben meg van azzal, a mit a drágaság folyamatáról általában mondtunk, vagyis csak akkor változatlan a helyzet, ha a jelzett feszültség jövedelem és minden egyes az illető osztályt érintő árú ára között állandó. Minthogy pedig ez teljesen sohasem lehetséges, azért észrevétlen eltolódások az osztályok helyzetében folytonosan vannak, melyek azután egy-egy drágasági vagy árdepressziós korszakban jelentékeny arányokat öltenek. A fennálló osztályokat folytonosan differenciálja ez a folyamat

és az árhullámok csakúgy nyaldossák és alakítják az osztályalakulás partjait, mint a hogy a tenger hullámai a tenger partját.

A mint említettük, az állandó fizetéssel biroknaál mindenki látja p. o. a drágaság folytán az életszínvonal sülvedését, mely főképp ezek alsó rétegénél következik be. Hasonlóképp azonban végbemegy ez az átalakulás p. o. a birtokos osztálnál is, hol ma már azzal a jövedelemmel, melylyel valaki még néhány évtized előtt a magát legtehetősebbek között tartotta, ma már csak sokkal szerényebben élhet meg, annál is inkább, mert nemcsak az árak, hanem az igények is erősen növekedtek, minek a drágaság jelensége szempontjából való kellő méltányolását ritkán találjuk meg. Így van az természetesen a tőkésnél, de a munkásnál is. Ha eltekintünk azoktól a közintézményektől, melyek különbség nélkül mindenkinek az életszínvonalát a régebbi korok előkelőinek a színvonala fölé is emelték bizonyos viszonylatokban, akkor az árak emelkedésének a hatását itt is egyes csoportok színvonalának az emelésében és másoké-
nak a sülvestzésében kell látnunk. Emelkedik azon munkáscsoportok helyzete, kiknek béremelése magasabb, mint az őket érdeklő árak növekedése. Viszont sülved, sokszor igen jelentékenyen, azoknak a színvonala, a kik nem érnek el béremelkedést, vagy csak kisebbet, mint a milyen az ő fogyasztásuk szempontjából számbajövő árucikkek ár-
emelkedése. Az előbbi rendszeren a tanult, az utóbbi a tanulatlan, pusztán nyers testi erejüket a piacra vivő munkásokra fog találni. Így tehát az ármozgalmak differenciálják a munkásosztályt is. A mint a középkorban a jómódú czéhbéli mester mint alsó középosztály emelkedett fel, úgy a tanult munkások egyes csoportjai, a művezetők, az előmunkások stb. erősen közelednek az árváltozások (tágabb értelemben véve ezeket, tehát a munka árának a változását is beleszámítva) folytán az alsó középosztályhoz, és lassankint életszínvonalukkal felülmúlják az alsórendű szellemi munkát végzőket, az u. n. szellemi proletariátust. Ez a differenciatio természetesen nemcsak a munkásosztály alsó rétegei rovására, hanem voltaképp az összes többi osztály rovására is történik, mert a munka árának az emelkedése a többi osztályokat is érinti, és ha bevételeiket nem tudják legalább is hasonló mértékben emelni, színvonalukat lenyomja. Kivált azokra az osztályokra nézve áll ez, melyek munkát, és pedig tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó cikkeket fogyasztanak. Ha az ez által okozott áremelkedés ugyanis csak a tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó árú árát érinti, akkor ezen árú fogyasztását nehezíti meg részükre; ha pedig a fentiekben jellemzett befolyások folytán a vállalkozók általánosítani tudják a drágaságot, akkor általában sülved az illető osztályok színvonala.

Az árviszonylatok átalakulása által előidézett változások az osztály-

tagozódásban természetesen hosszú idő alatt lefolyó jelenségek. Hatásuk egy része abban nyilvánul, hogy az egyes osztályok egyéni tagjaikat felcserélik. Amit Cannan a szegénységről mond¹⁾, hogy t. i. az nagyban személyi, az egyes egyének individuális tulajdonságaitól függő kérdés, ugyanaz érvényesül itt is. A ki az árak alakulásához ügyesen tud alkalmazkodni, az felemelkedik; a ki ehhez nem ért, vagy pedig törekvéseit szerencse nem kíséri, az élet színvonalában süllyed. De mégis bizonyos közös sors éri a hasonló viszonyok, nagyban egyenlő termelési tevékenységet kifejtő és egyenlő fogyasztással bíró egyének csoportjait az árváltozások következtében; és pedig különösen az egyes életszínvonalakat képviselő osztályok határára levő csoportokra áll ez, melyeket határosztályoknak nevezhetünk.

Sem a felső, sem a közép, sem pedig az alsó osztály ugyanis éppenséggel nem mondható egységesnek. Minden osztályon belül vannak ismét különböző rétegek, melyek fővonását gazdasági szempontból a tartalékoknak, azaz azon vagyonelemeknek „a különböző mértéke képezi, melyek a szokott életszínvonalon való megélhetően felül rendelkezésére állanak. Ezek a tartalékok az egyes családok kezében néha nemzedékek multával, máskor gyorsabban is a felsőbb osztályba emelkedés eszközei lehetnek, az árak színvonalának az általános emelkedése esetén pedig ezek teszik lehetővé a megszokott életszínvonalnak a megtartását. Ezek a tartalékok azok, melyek jelentékeny részben a fogyasztói járadékokból, vagyis azokból a különbözetekből állanak elő, melyeket az áralakulás társadalmi természeténél fogva élvez az, a ki az u. n. határpárok nál kedvezőbb helyzetben van és a kinek az árú többet megér, mint a mit az áralakulás egységes volta következtében a kisebb anyagi erővel bíró vevők fizetőképességének mérvadó volta folytán érte adnia kell, és ezeket a fogyasztói járadékokat szokta a drágaság először megtámadni. Legradikálisabban, legérezhetőbben ott jelentkezik természetesen a drágaság, a hol ilyen tartalékok és fogyasztói járadékok nincsenek tehát az egyes osztályoknak a határon levő részén, a hol azután épp ezért a megszokott standard elvesztését hozza könnyen magával. Ha azután a kibillent gazdasági egyensúly a drágaság hullámainak folyásával olyképp jön létre, hogy a fogyasztásuk körébe tartozó cikkek magasabb ára állandósul a nélkül, hogy egyes osztályok keresete megfelelően javulna, akkor tényleg bekövetkezik az, hogy nemcsak az egyes osztályokon belül elhelyezkedett egyének és családok kicserélődése foglal tért nagyobb mértékben, hanem egész osztályok is átalakulnak és tényleg eltolódás áll be egyes embercsoportok egymáshoz való gazdasági és társadalmi

¹⁾ V. Ö. *Quarterly Journal of Economics* XIX, kötet 362. oldal.

viszonyában. Ilyképp lehetséges p. o. az, hogy egyes alsóbbrendű szellemi foglalkozások lassankint az árszínvonal emelkedései következtében az alsó osztályba süllyednek, mert túlkínálatuk folytán nem tudják jövedelmüket is megfelelően emelni, és így életszínvonaluk közeledik a munkás életszínvonalához, míg p. o. a képzetebb munkások színvonala éppen a drágaság okozta nagyobb kereslet folytán könnyen emelkedik és közeledik az alsó középosztályé felé. Fájdalmas folyamat ez azokra, kik elvesztik megszokott életmódjukat és rokonszenvesen kell fogadnunk, ha az állam ennek enyhítésére törekszik, de a gazdasági fejlődés azt elhárítani aligha fogja engedni.

A közgazdasági élet concertjének magasabb hangnembe való átültetése a vagyonegység értékének a csökkentésével mindig többet kíván meg ahhoz, hogy valaki pusztán vagyonából megélhessen és így a kistőkés elem, a határon levő tőkések színvonala is mindjobban süllyed az által, hogy a munkát és annak termékeit egyre kisebb mennyiségben képesek vagyonukért igénybe venni, míg a határon egyre többen tőkéjük kicsiny volta, azaz inkább ennek lassú elértéktelenedése folytán kicsúsznak a tőkések osztályából és a dolgozó osztályok körébe kerülnek. Ha az árak süllyedése következne be, az ugyanily hatással lehetne, csak hogy más osztályokra nézve. P. o. a mezőgazdasági cikkek jelentékeny ársüllyedése, ha az állam nem jönne a gazdák segítségére, ezen osztály igényeinek tetemes leszállításához, vagy pedig a földnek oly elemek kezébe kerüléséhez kellene, hogy vezessen, melyek kisebb igényeik folytán abból meg tudnak élni.

Az árak változásának az osztálytagozódásra gyakorolt hatása, a mint már reá mutattam, a határosztályoknál a legszembetűnőbb. De azért meg van az a többi osztálynál is. Hogy annak daczára nagyobb figyelemben eddig nem részesült, az éppen annak a következménye, hogy eddig a jövedelemoszlási folyamatot majdnem kizárólag a termeléssel kapcsolatos szempontokból tekintették. Ezért azután kidomborodtak azok a hatások, melyek a termelés változásával az egyes csoportok keresetében bekövetkeznek, ellenben figyelmen kívül maradt az, hogy a fogyasztás, mint az árártól éppenséggel nem kisebb mértékben függő jelenség, mint a hogy az a keresettől függ, nem alakulhat pusztán a kereset változásai szerint, hanem alá van vetve az árak alakulása hatásának is. Ennek a figyelmen kívül hagyása vezetett a dolgok olyan felfogásához, mint hogyha az árak emelkedéséből a haszon kizárólag a vagyonosoknak, mint tulajdonosoknak és vállalkozóknak jutna, a kár pedig ebből mindig a munkásosztályt sújtaná. Láttuk a fentiekben, hogy a drágaság hatását a vagyonnal bírók is megérik és az ő nagyterjedelmű igényeik mellett nagyobb vagyoni erejük daczára igen messze menő következményekkel lehet

rájuk is az árak emelkedése. A középosztály és felső osztály egy részének nem kis mérvű eladósodása tanúskodik arról, hogy igaz, az igények folytonos emelkedésétől támogatva, de az árak emelkedésétől nem kevésbé előidézve, ezeknek az osztályoknak a megélhetési színvonala is alaposan megrendülhet.

III.

Az előadottak után most már hozzáláthatunk a korunkban észlelt drágaság okainak a kutatásához. Itt sem akarunk részletekbe menni. A statistika erre egyrészt alig tartalmaz még elég anyagot és a mi megvan, az is nehezen hasonlítható össze és tekinthető át, másrészt pedig akkor az egyes országokkal, azok gazdasági viszonyaival és közgazdasági politikájával behatóan kellene foglalkoznunk, mert a konkrét és különleges indokokat csakis így találhatjuk meg. Mielőtt ily irányú igazán tudományos értékkel bíró kutatás lehetséges volna, úgy hiszem, a drágaság tünetében a culturállamokban közös, annak a gazdasági szervezetünkkel összefüggő indokait kell felderítenünk és csak ezután kerülhetne a sor az egyes országokban ható különleges indokokra, szintúgy azokra a tényezőkre, melyek egyes árú áralakulását különösen befolyásolják.

Ha így gazdasági szervezetünkkel, a capitalistikus fejlődéssel összefüggésben közelítjük meg a drágaság problémáját, akkor szinte megfoghatatlannak fogjuk találni, hogy amaz óriási fejlődés, melyen a termelés az utolsó évszázadban keresztülment, a drágaság jelentkezését megengedi. Hiszen a cultura és a nagy gazdasági haladás nem csökkenti, hanem növeli az ember hatalmát a természet felett és így ma kevesebb áldozattal kell, hogy járjon és tökéletesebben kell, hogy történjék a javak előállítására, mint régebben. Schmoller ugyan óva int, hogy ne becsüljük túl a technikai és gazdasági haladást, kivált a mezőgazdaság terén.¹⁾ Mindazonáltal bizonyára épp oly hibát követnénk el, ha alul becsülnők ezt a haladást, mely a belterjes mivelésnél a terméskategóriák számbavehető emelkedésében jelentkezik.

Természetesen, erre mindjárt kész a felelet, hogy bár a gazdasági haladás igen számbavehető, a népesség szaporodásának az üteme ezt mégis jelentékenyen felülmúlja és így a népesedési probléma terére volna áttérve az egész drágasági kérdés.

A gondolat az árak emelkedésének az okát a népesség gyors szaporodásában és a termelésnek a szükséglet mögött való elmaradásában keresni, éppenséggel nem új. Hiszen már a Ricardo-féle földjára

¹⁾ V. ö. *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I. köt. 220. old.

elmélet is hasonló gondolatmeneten nyugszik, nem is szólva természetesen Malthusról, a kinek a vizsgálódási körének a kellő közepén ez a gondolat állott végső következményeiben is végiggondolva. Mégis anélkül, hogy akár a Ricardo-féle földjáradékelmélet, akár Malthus tételei lényegével ellentétbe jutnánk, a népesség szaporodását magában nem tarthatjuk a napjainkban észlelhető drágaság főokának. És pedig több indokból. Először is a drágaság éppenséggel nem csupán a föld termékeire szorítkozik, melyeknél a csökkenő termelékenység törvénye jelentkezik, hanem számos iparczikknél is fellép, melyeknél pedig a növekvő termelékenység törvényéről szoktunk szólni, bár tagadhatatlanul jelenleg az élelmiszerek drágasága lép leginkább előtérbe. Másrésről mindmáig a sűrű európai és amerikai lakosság a csökkenő termelékenység hatását nem igen érezhette, mert a lakosság jelentékeny megnövekedésével úgyszólván egyidejűleg mentek végbe azok a gazdasági és technikai átalakulások is, melyek ezen megsűrűsödött népesség ellátására távoli, tengerentúli területek bevonását is tették lehetővé. És ez tényleg be is következett. A népesség gyors gyarapodása dacára akkor, midőn Oroszország távoli területei és az Egyesült-Államok pihent, vagy éppen feltöretlen földjei tömegesen ontották az élelmiszereket a sűrűn lakott európai országok piacára, akkor azokon a gabona ára jelentékenyen süllyedt, úgy, hogy az európai gazdák életszínvonalát biztosító és költségeikkel arányban álló árak elérése végett a gyorsan kifejlődő agrár vámvédelem volt szükséges. A Ricardo-féle elmélet és Malthus tételei teljesen épségben maradnak, de hatásukat mintegy egyelőre kikapcsolja és a jövőre kitolja az a körülmény, hogy ma még vannak a szükségletüknél többet termelő területek, melyeknek gazdasági szervezetünk lehetővé teszi, hogy az erre szoruló területeknek rendelkezésre bocsássák feleslegeiket. Ha ez egyszer nem volna így, akkor természetesen kérlelhetlenül érvényesülne mindkét törvény.

De nem szabad a népesség szaporodásának a drágaság előidézésében játszott szerepe megítélésénél még valamiről megfélekedni. Nem a születési szám növekedése, hanem a halálozási szám igen tetemes alacsonyállása idézi elő a szaporodás gyors ütemét. Tehát nem a nemzedékek gyors változásáról, nagy embertömegeknek a világrajöveteléről és távozásáról, nemzedékeknek sebes ütemű kicserélődéséről van szó. Ennek következtében, a mint a statistika kimutatta, a népesség korszerinti tagozódása jelentékeny eltolódást szenved és azok a korosztályok aránylag erősebben növekszenek, melyekben az ember kevésbé fogyasztóképes, mint azon korosztályokban, melyekbe testi kifejlődése esik. A népszaporulat tehát ebből a szempontból tekintve az élelmiszerek áremel-

kedését illetőleg kevésbé eshetik latba, mint hogyha az éppen az alsó, fejlődéséhez sokat igénylő korosztályok megduzzasztásával járna.

Ha tehát a népesség gyors szaporodásának a drágaság jelensége előidézésében való szerepét egészen nem akarjuk is kétségbe vonni, ezt a tényezőt magában nem tarthatjuk távolról sem a jelenség kiindulási pontjának.

De, bármint álljon is ez a kérdés, az kétségtelen, hogy a capitalismus a termelés eredményesebbé, sikeresebbé válását hozta magával. Az emberi munkát az új gazdasági szervezet és az annak nyomában járó technikai felfedezések termelékenyebbé tették. Kisebb megerőltetés és áldozat árán nagyobb gazdasági eredmény jellemzi a capitalistikus termelést, úgy, hogy az lényegileg inkább az árszállítás termelési rendje, mint az áremelésé. Hiszen gazdasági haladást, a természet ellentálló erőivel szemben való küzdelemben győzelmes lépést jelentett a capitalismus. Sikeresebbé tette ezt a küzdelmet egyrészt az a szervezet, melyet a termelésnek a capitalismus adott, a midőn megteremtette a vállalatot, mint önálló gazdasági szervezet, és sikeresebbé tették azt a munkának a nagy üzemekben elemeire, egyszerű mozgásokra való felbontása után széles körben alkalmazhatóvá vált mechanikus erők.

A capitalistikus átalakulás tényleg jelentékeny árcsökkenést eredményezett az iparcikkek terén. De, bár a mezőgazdasági üzembe a tőke csak később hatolt, itt is jelentkezett az árcsökkenés,- igaz, hogy nem annyira a tőke behatolásának közvetlen eredménye gyanánt, mint inkább azon átalakulás következményeképp, mely a közlekedés és a piaci viszonyok terén végbement. De az eredmény itt is bekövetkezett és, a mint már érintettük is, a mezőgazdasági terményeknek, kivált a gabonának olyan ársüllyedésében jelentkezett, mely ellen a gazdák csak nagy erőfeszítéssel és a vámpolitika segítségül hívása mellett tudtak védekezni.

A capitalistikus termelési rend azonban úgy, a hogy az először kialakult, nemcsak a termelési költségek leszállítása és a termelés eredményesebbé tétele által vezet a dolog természeténél fogva az áruk süllyesztéséhez. Van itt még egy másik mozzanat is, mely teljes mértékben megérdemli figyelmünket. A capitalismus a gazdasági szabadság jegyében született. Az a kötöttség, azok a korlátok, melyek a középkorban a termelést körülvették, a legnagyobb mértékben terhére voltak. A capitalistikus vállalkozó, a ki a társadalom helyett viseli a termelés kockázatát, a ki saját felelősségére, saját belátása szerint jár el, cselekvésében szabadságot követel, hogy belátása szerint szabadon járhasson el és ott kereshesse a gazdasági sikert, a hol azt elérhetőnek véli. A tőkét terjeszkedésében is a legmagasabb fokban feszélyezi minden, a mi a vállalkozót szabad erő kifejtésében korlátozza. Az erők szabad érvé-

nyesülése, a szabad verseny az a levegő, melyben a capitalismus megerősödött. A verseny szabad érvényesülése az áralakulás azon esetét eredményezi, melyben az árhatárok, az eladók és vevők becslései a lehető legszűkebben érintkeznek, ahol az eladók legkevesébbé érvényesíthetik azokat a fölényeket, melyeket a fentiek értelmében rendesen élveznek. A szabad verseny épp ezért az adott körülmények közt elképzelhető legalacsonyabb árak kialakulásához vezet. Ez az oka annak, hogy a classikus nemzetgazdaságtan annyira a termelési költségek irányító hatásának a befolyása alá került árelméletében. Ha valamikor, úgy leginkább ebben a korban, a versenyszabadság lehető érvényesülése korábban közeledtek az árak a termelési költségekhez és álltak erősen azoknak a hatása alatt. És arról, hogy ezek a költségek maguk ugyancsak súlyosíthatók legyenek a gazdasági küzdelemben, gondoskodott a gazdasági szabadság, a midőn a munkást teljesen kiszolgáltatta munkaadójának és legkevesébbé sem törődött avval, a kézi szövöszék mellől szólítja-e el a gyáros a felnőtt férfit, az anyát veszi-e ki a családból, hogy gépei mellé állítsa, vagy pedig a szegényházból hozza-e a zsenge korú gyermekeket, a kik azután igazán csak az élet valamelyes tengetését egy időre lehetővé tevő költségek árán egész munkaerejükkel rendelkezésére álltak.

A gazdasági szabadság azután megnyitotta a határokat a külfölddel szemben is. Vége volt az elzárkózásnak és a hatvanas években úgy látszott Európában, mintha a vámpolitikai korlátok elhárítása előbb-utóbb helyet engedne a Ricardo-féle comparativ-költségek elméletében ecsetelt amaz állapot megvalósulásának, melyben minden terület csak azt fogja termelni, a mit viszonyainál fogva legelőnyösebben tud termelni. Az országok határán belül érvényesülő versenyhez csatlakozott a külföld versenye és ezt a kört a közlekedési eszközök óriási fejlődése hirtelen nem is sejtett mértékben tágította. A vasút a távoli országok termékeinek, a hajózás nagymérvű fejlődése pedig a tengerentúli országok termelésének a versenyét tette lehetővé és a felszaporodó tőke, a vándormozgalom, valamint általában a közlekedés élénksége és új piacok megnyílása a távoli országok termelésének a váratlan fellendülését hozta magával. Az ársúlyosztó irányzat általános volt ennek következtében és egyes cikkekknél, mint p. o. a kávénál igen nagy mérvet öltött.

Ha a capitalistikus fejlődés ezen a fokán jöhetett volna létre gazdasági egyensúly és a gazdasági szabadság az akkor tért foglaló terjedelemben állandósulhatott volna, akkor az árak alakulása jellemzett irányzatát nagyjában megtarthatta volna. Ekkor tényleg állandóságot nyert volna egyrészt a termelési költségek lehető csökkentésének a megvalósítása és az áralakulás valóban azon az alapon menne végbe, mely mellett az ár a költségeken kívül levő elemek kiküszöbölésére törekszik.

De a capitalismus a fejlődés ezen fokán meg nem állhatott. Azok az erők, melyeket beköszöntésekor, hogy kifejlődhessenek, fel kellett szabaddítani, a capitalismus intézményeiben olyan terjedelmre nőttek, hogy az egész gazdasági szervezet szétvetésével fenyegettek, ha idejekorán féken nem tartják őket. A laissez-faire elve nemcsak a termelés anarchiájához vezetett, hanem a társadalom életgyökereit is elkezdte megátadni.

A vállalkozók maguk, a kik a manchesterismus virágkorában a laissez-faire leglelkesebb hívei voltak, kezdetek saját szabadságuk korlátozásához, hogy a fékteleenné váló versenyt csökkentsék. A tőke felhalmozódása, vállalkozói nemzedék nevelődése, főképp azonban a tőkének mint uralkodó termelési tényezőnek a folytonos terjeszkedésre, üzemnövelésre irányuló törekvése ugyanis mind élesebbé tette a versenyt. Eleinte a távoli, gazdaságilag kevésbé fejlett országok piacza tág teret engedett ipari kivitel alakjában az üzemek fokozott termelése értékesítésére, de ezen piacok felvételi képességénél is nagyobb mértékben növekedett a termelés, és az eredmény kevésbé sikerült kezdetek után mind nagyobb sikerrel a vállalkozók megegyezése lett, melynek értelmében a versenyt csökkentik. A kartellek, syndicatusok és trustok kifejezett célja a piac szabályozása és az árak emelése vagy legalább színvonalon tartása. A versenyokozta árszülyedés feltartása tehát ezen alakulatok határozott célja. És az eszközök, melyeket alkalmaznak, ha eleinte kissé esetlenek is, mindjobban olyanok, a melyek kisebb-nagyobb sikert is biztosítanak. A termelés szabályozása és megszorítása az áralakulásnak az ember kezében levő leghathatósabb eszközének, a mennyiségi tényezőnek a vállalkozók részéről való kézbekeverését jelenti. Ezzel ott, *a hol a vállalkozók megegyezései, kartelljei, trustjei sikerrel jártak, a mennyiség, a piacra vetett árúképzlet szabályozása folytán az áralakulást a termelési költségek színvonala felé irányító tényező hatása igen tetemes korlátozást szenvedett* és azok a feltevések, melyek mellett az áralakulás a classikus nemzetgazdaságtan szerint végbemegy, jelentékenyen megváltoztak. Az előállítandó mennyiségnek ily szervezetek részéről való megállapítása mellett történő termelés a legkritkább esetekben dolgozik oly árért, mely a termelési költségekhez közel van. A verseny tehát addig szabadon érvényesült, a míg a szaporodó és terjeszkedő vállalatok nem telítették annyira a piacot, hogy az ár igazán a termelési költségek színvonalához kezdett közeledni; mihelyt ez megtörtént, a vállalkozók minden erejüket megfeszítik eme folyamat feltartására és a piacra kerülő mennyiség szabályozásával igyekeznek az árban a termelési költségeken kívül levő elemeknek, járadékoknak a megtartására, illetőleg megteremtésére. A szabad verseny tehát, melynek feltevésére van a közgazdaságtan

számos tétele még ma is építve, nem volt hosszú életű; bár általában még ma is uralkodónak tartjuk, az már igen jelentékeny csorbákat szenvedett.

De a termelők szervezkedése csak egy lépés volt a gazdasági szabadság korlátozásának az útján. Nemsokára következett a többi is. A fejlődő ipari államok számára ugyanis a nagyobb felvételi képességgel bíró külföldi piacok épp oly előnyösnek jelentkeztek, mint a felesleget termelő mezőgazdasági államok részére az iparos külföld piacai. Csakhamar azonban az egyik téren csakúgy mint versenytárs kezd a külföld fellépni, mint a másikon. A nemzetközi munkamegosztás térfoglalása egyoldalúságával a nemzeti termelés teljességét és függetlenségét is kezdi veszélyeztetni. Felhangzik a nemzeti munka védelmének a jelszava és a „free trade” rövid uralom után Angliától eltekintve háttérbe szorul és vele a laissez-faire egyik sarkköve hul ki. Megjelennek a hetvenes évek vámtarifái, melyek az akkori fogalmak szerint magas tételeket tartalmaznak, de a maiakhoz képest igen mérsékeltek. Az irányzat egyre erősödik és a vámpolitika terén az állam beavatkozása ugyancsak nyíltan az árak emelése vagy legalább elfogadható színvonalon tartása érdekében jelentkezik.

És a gazdasági szabadság elve mindjobban háttérbe szorul, hogy egy minden ízében termelői politikának adjon helyet, mely a vámpolitikai intézkedéseken és azok fokozásán kívül csakhamar még positivebb eszközükhöz, egyes iparágaknál kiviteli jutalmakhoz, máshol az állami segélyezés módszeréhez nyúl, mely egyszer bevezetve egyre szélesebb körben foglal teret. A termelés serkentése, új termelési ágak meghonosítása és a létezők kifejlesztése a vezérgondolat, mely a nemzeti termelés védelmének az elvét mindinkább kiegészíti. A termelői politikának ez az egyeduralma, mely mellett olyan fogyasztási politikát, a milyent az ókorban egyes városok, de még sokkal inkább a középkori városok folytattak, ma már nem találunk, azon a feltevésen alapul, hogy ha az összes termelői csoportok érdekei megőriztetnek, ha ebben a védelmi és fejlesztési politikában minden termelői érdekeltég megfelelően szóhoz jut, akkor, minthogy a termelésben mindenki résztvesz, a lakosság érdekei az egész vonalon megóvatnak. A termelés megerősödése e szerint emeli a fogyasztóképességet és így mindenkinek az érdekét egyenlően érvényre juttatja. Vagyis a kereseti alkalmak és a jövedelmek gyarapodása mindenkit egyformán kárpótól azért a teherért, mely az egyénekre, mint fogyasztókra az árak emelkedése folytán nehezedik. Más szóval az alapgondolata ennek a termelési politikának, hogy a belföldön az árakat és a jövedelmeket egyenlő mértékben feltolja, mi magában véve közömbös, sőt a fent ecsetelt átmeneti nehézségek és igazságtalanságok

folytán káros eredmény volna, mi azonban egy fontos czélt van hivatva szolgálni és ez nem más, mint a külföld versenyével szemben a belföldi termelési erők érvényre juttatása. Hogy ez a termelői politika az árúk kicserélésének az arányait eltolja és így a fentiek értelmében drágasághoz, az árszínvonal feljebb hangolásához vezet, azt nem vonja kétségbe senki, ellenben ez a külföld elleni védekezésből folyó intézkedés a belföldi viszonyokat tekintve sem látszik károsnak éppen, mert az egész hazai közgazdaság árszínvonala feljebb hangolódik és így mindenki az emelkedett árakkal szemben az emelkedett vevőerőhöz is jut.

A drágaság lényegének fenti elemzése után előttünk az nem lehet többé kétséges, hogy mindenekelőtt az eredeti árviszonylatok helyre soha nem állanak és így a termelői politika még a termelőket sem részesítheti egyenlő védelemben, hanem az árváltozások után beálló egyensúly eltérő lesz a kiindulási pont egyensúlyától. Már Philippovich is rámutatott arra, hogy a termelők egyenlő kedvezményezése és az egész vonalon a fogyasztóképesség egyforma emelése nem lehetséges.¹⁾

De ő csak azt vette figyelembe, hogy minden érdek nem számíthat reálisan egyenlő figyelembevételre az ily intézkedéseknél, p. o. a vám-tarifák kidolgozásánál. Vannak azonban itt még más akadályok is. Az első az, hogy az a közvetlenségi fok, melyben egyesek a nemzeti termelésben résztvesznek, igen különböző. A ki igazán közvetlenül vesz ma részt a termelésben, az voltaképp csak a vállalkozó. Ő az, a ki a kockázatot viseli, de a ki a nyereséget, a termelt árúkért járó értéket közvetlenül bevételezi és a ki ebből csak annyit ad a termelésben az ő vezetése alatt közreműködött termelési tényezők tulajdonosainak, a mennyit azok maguknak szerződészerűleg előre kikötöttek. A felesleg tehát, mely az árak emelkedéséből származik, közvetlenül a vállalkozó kezébe folyik. Hogy abból mennyit juttat a tőkésnek, munkásnak, az különálló kérdés. Igaz, hogy amint fent láttuk, a gazdasági egyensúly helyreállása csak úgy következik be rendesen, ha a többi termelési tényező része is emelkedik, de semmi kényszerítő ok nincs arra, hogy ezek része ugyanoly arányban emelkedjék, mint a milyenben az általuk előállított termék ára emelkedett. Az kétségtelen, hogy a vállalkozó jobb árak mellett jobb bért is képes biztosítani munkásainak; az is valószínű, hogy ha az árak emelkedése nemcsak az ő cikkére szorítkozik, hanem általános, a bérek is emelkedni fognak, de a kérdéses termelési ágban beállott áremelkedés és a vállalkozó nyereségének a növekedése épp úgy csak a lehetőségét rejti magában a béremelésnek, mint a hogy az árak általános felszállása nem vonja szükségképp maga után a munkabéreknek

¹⁾ Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. XVI. köt. 159. old.

épp oly arányban való emelkedését. Az tehát, hogy ez a politika a nemzeti munkát az egész vonalon megvédené, a kérdés mélyebb vizsgálata után nehezen állítható.

De vajjon egyáltalában megfelel-e a valóságnak, hogy mindenki részt vesz a nemzet anyagi termelésében, melyre nézve ez a gazdasági politika számbajön? Nyilván nem, mert hiszen itt vannak mindenekelőtt a szabad foglalkozásúak, a hivatalnokok stb., kik az anyagi termeléstől távol állanak. Ők csak mint fogyasztók érzik ezen termelői politika hatását, mely tehát, ha az anyagi termelés terén valóban az egész vonalon egyenletesen megvalósítható volna is, akkor sem ölelné fel az egész lakosságról való gondoskodást. Sőt-inkább az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevőket az kétszeresen sújtja, mit, ha egyszer elhagyjuk azt, a mai gazdasági élet feltételeinek a fentiek értelmében éppenséggel meg nem felelő álláspontot, hogy az ár csak költségelemeket tartalmaz, könnyen megérthetünk. A termelés ösztönzése végett tett intézkedések ugyanis, minthogy egyik iparág a másikra van termelésében utalva, de a bérek lassú emelkedése által is, a termelési költségeket emelik és ezenkívül az árak nem költségeleimet, a különböző járadékokat is növelik. Az eredménye ezen intézkedéseknek tehát nem lehet más, mint az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevők szolgáltatái és az anyagi termelés gyümölcsei kicserélésére vonatkozó viszonynak az anyagi termeléstől távolállók hátrányára való eltolódása.

Nem ide tartozik annak a vizsgálata, vajjon az elmondottak daczára lehetne-e ma ezt a minden irányban csak a termelőt tekintő gazdasági politikát elhagyni. Itt, a drágaság okainak vizsgálatánál be kell érnem annak a megállapításával, hogy ez a termelői politika okvetlenül az áruk és szolgáltatások kicserélési viszonyának megváltoztatására, a jövedelmek és árak közötti viszony eltolódására, tehát drágaságra kell, hogy vezessen időnkint. Mégis félreértések elkerülése végett röviden azt kiemelni kívánom, hogy ezen termelői politika a nemzetközi verseny súlya alatt foglalt tért, és hogy az egyoldalúan egyes államok részéről nem hagyható el. Hiszen a külföld termékei előzönlének az ily országot és a bekövetkező alacsony árak mellett a termelés jövedelmezősége megcsappanna, mi a termelési erők elernyesztésére és arra az eredményre vezethetne, hogy a nemzetközi cserében az ily ország fizetőképessége is alászállna. A fegyveres békéhez sokban hasonlít ez az állapot; a védvámok és a termelői politika egyéb intézkedéseinek az egyoldalú elhagyása épp oly veszedelmes és kockázatos volna, mint a leszerelés egyoldalú megindítása.

A mennyire nem felelt meg a gazdasági szabadság a capitalistikus szervezet lassankinti kiépülésével a belföldi piacon a termelés terén

általa fokozott fejtelenség folytán, a külfölddel szemben pedig a hazai közgazdaság termelési érdekeinek meg nem védeése következtében, épp úgy nem állta meg az a helyét a capitalistikus erők jelentékenyebb kifejlődése után más téren sem. A laissez-faire ugyanis a munkaszerződés megkötése terén a feleknek teljes szabadságot engedvén szörnyű socialis veszedelmet idézett fel. A munkája értékesítésére utalt és a megélhetési eszközöket nélkülöző munkás kénytelen volt a hatalmas gyárostól neki szabott minden feltételt elfogadni, bére csakhamar a legsiralmasabb életszínvonal minimumjára szállt alá és a gépek lehetővé tevén a kevesebb testi erővel bíró nők és gyermekek alkalmazását, ezek óriási tömegekben vonultak be a gyárakba, hol azután a hosszú munkaidő, a rossz ellátás, az alacsony bér tömeges pusztulásukhoz vezetett. A midőn 1802-ben Angliában az első gyári törvény a textilipari gyermekmunkások munkaidejét megállapította, ezzel egy igen jelentékeny lépés történt, mert az állam első ízben avatkozott be a szerződési szabadságba és tért le ezen a téren is a gazdasági szabadság útjáról. Az első lépést, miután az elv meg volt törve, lassúbb, majd gyorsabb egymásutánban előbb Angliában, később a continensen és Európán kívül is, követték a többi lépések és úgy szólván szemünk előtt épül ki a törvényes munkásvédelem, az állami socialpolitika, mely azonban a dolog természeténél fogva jelentékenyen megváltoztatja a termelés feltételeit is. A törvény megszabja a munkaadónak, hogy a nőket és gyermekeket, valamint a fiatalok munkásokat mily sokáig szabad foglalkoztatnia, sőt a hol a maximális munkanap általában érvénybe lép, a felnőtt munkások foglalkoztatásának is korlátokat szab. De teszi ezt más irányban is, a midőn a termeléssel a munkásokra nézve összekötött veszélyek elhárítása végett és a munkások jóléte érdekében különböző elővigyázati intézkedésekre kényszeríti a munkaadókat. A munkaidő megszorítása, bizonyos csoportbeli munkásoknak egyes munkáktól való eltiltása a munkaadót, ha a termelést előbbi terjedelmében kívánja folytatni, új munkások fogadására, másrészt olcsóbb munkaerő helyett drágábbnak az alkalmazására kényszeríti. Az óvóintézkedések és a munkásjóléti intézmények szintén egyre számbavehetőbb kiadásokat rónak a vállalkozóra. Ehhez járul azután a Németországból kiinduló és erősen tért hódító kényszerbiztosítása a munkásoknak, mely a munkaadókat újabb jelentékeny teherrel sújtja a járulékok fizetése által. Hogy ezen teher nagyságát illetőleg csak egy példát említsek, utalni kívánok arra, hogy a Németbirodalomban 1885-től 1908-ig a munkásbiztosítás összes bevételei majdnem 10 milliárd márkát tettek ki (9,791.376,100 márka), miből a munkaadók járulékaikra körülbelül $4\frac{1}{2}$ milliárd, a birodalom hozzájárulására pedig több mint egy fél milliárd márka esett. Ha számítások volnának eszközölhetők az

íránt, mily mértékben terhelték a munkaadókat a socialpolitika egyéb intézkedései, bizonyára szintén a milliárdokba menő összegeket nyer-
nénk.

Magába a bérharczba közvetlenül az állam Európában eddig inkább csak kivételesen avatkozik (a bérhivatalok és kötelező békéltetési intéz-
mények térfoglalása a continensen még csekély), de azért a munkások szervezkedése ezen a téren épp úgy megváltoztatta a capitalistikus ter-
melés első évtizedeiben uralkodott állapotokat, mint a hogy a vállalkozók szervezkedése átváltoztatta a kész árúk piaczat. A szervezetlen, teljesen a munkaadó kezében levő munkapiacz helyébe lép lassankint a munkás-
szervezetek ellenőrzése alá kerülő bérküzdelem. Igaz, hogy ez inkább csak a tanult munkások csoportjaira áll, míg a tanulatlan munkások nagy tömegei szervezetlenek, de egyes bérküzdelmek alkalmából ezek is gyakran szervezkednek. Minthogy a statistikai anyag beható vizsgálatát nem tűztük ezúttal magunknak célul és ez az anyag annyira még nincs is előkészítve, hogy a bérharczok által elért béremelések igazán áttekin-
thetők volnának, le kell mondanom arról, hogy megkíséreljem feltüntetni azt, mily összegről lehet itt szó. Azt azonban, úgy hiszem, ma már nem lehet józanul kétségbevonni, hogy a munkások egy jelentékeny része tetemesen emelkedett bérek mellett dolgozik. ¹⁾

De még ezzel sem értünk végére a napjaink közgazdasági viszonyait létrehozó változások jellemzésének. A laissez-faire csődje ugyanis az eddig jellemzett területeken való bekövetkezése után egyre inkább számos más téren is az állami feladatok óriási megnövekedéséhez vezetett. Az állami beavatkozás megkezdése után a közegészségügy, a közoktatásügy és a közigazgatás számos ágazatában egyik feladat a másikból folyt. Éppen nem panaszképp mondjuk ezt, mert az állam beavatkozása a jelzett tereken igen jótékony volt és annak köszönhető nagyrészt, hogy az emberiség a capitalismus vívmányait oly jól gyümölcsöztette, hogy azokat az élet conserválására, a halálózási arány oly jelentékeny csökkentésére használta fel. De az állam ezen minden téren való közreműködése a régi anyagi eszközök segítségével nem lett volna megvalósítható. A rendelkezésre álló eszközök jelentékeny gyarapítása elkerülhetetlen volt. Hogy ez milyen méretekben történt, az kitűnik abból, hogy az állami beavatkozásnak ma is kevesebb tért engedő Franciaországban 1870-től 1910-ig 74.2%-kal, Angliában 116.7%-kal, Olaszországban 192.9%-kal gyarapodtak az állami bevételek, ellenben ott, a hol az

¹⁾ Példa gyanánt utalhatok Lévasseur-nak a cikkére: *La coûte de la vit.* (*Revue Économique internationale* Vol. IV. 7.-e Année. V. ö. különösen a 263-64. old.) A kérdés részletei természetesen külön beható vizsgálatot igényelnének.

államra az említett országoknál sokkal több feladat hárul, a gyarapodás még egészen más arányban következett be. Belgiumban a fenti negyven év alatt 258.7%-kal, Ausztriában 391.8, a Németbirodalomban pedig éppen 437.2%-kal növekedtek az állami bevételek. Az ily óriási lépésekben gyarapodó állami bevételek előteremtésénél természetesen a termelés a hozadéki adók alapján megfelelően közre kellett, hogy működjék. Hogy azután az adóteher, mely így növekvő mértékben a vállalkozóra nehezedett, nem vezethetett oda, hogy termékeit olcsóbban adja, hanem csak azok drágulását idézhette elő, arról nem kell tovább beszélnünk.

Mindezeket a közismert tényeket csoportosítanom kellett, hogy rámutathassak azon jelentékeny változásra, mely a termelés feltételeiben fokozatosan végbement. A vállalkozó lehető teljes szabadsága mellett lebonyolódó termelés helyét lassankint az állam által számos korlátokkal körülvevett termelés foglalja el. Látszólag a vállalkozó ma is szabadon rendelkezik a termelése eredménye felett, tényleg azonban az állam abból egy nem kis részre adó, betegsegélyző pénztári járulék, kötelező munkás-jóléti beruházások stb. alakjában ráteszi a kezét és őt abban is korlátozza, hogy a munkaerőt miképp használhatja ki. Az a tétel teljesen érintetlen marad, hogy a termelési költségek csökkentek a capitalistikus fejlődés következtében; de ez a csökkenés csak arra vonatkozik, amit az amerikai irodalom „cost”-nak (valódi termelési költségnek) nevez. A vállalkozó kiadásai ellenben, az amerikai irodalom „expenses”-jei nem csökkentek, hanem jelentékenyen növekedtek. Ha tehát az anyagok kihasználása ma jobban történik is, ha a régi termeléshez hasonlítva kevesebb munkaáldozat kell is nagyobb eredmény eléréséhez, mégis a társadalmi és gazdasági szervezet átalakulása, midőn a résztvevő munkaerő conserválása érdekében tett intézkedéseket és midőn a munkások részét, melyet a termelés eredményéből lefoglalnak, növelte, oda vezetett, hogy a termék, a keletkezéséig már a termelés kapcsán sokkal magasabb igények lévén kielégítendő, a fogyasztóknak is csak nagyobb ellenérték fejében adható oda. Vagyis a fogyasztó többé nem tarthat arra igényt, hogy a munkás minden magasabb életszükségletére való tekintet nélkül éljen a javak termelésének, hanem csak úgy juthat a termékhez, ha a saját vagyoni erejéből, illetőleg közvetve, esetleg saját munkaerejéből nagyjából ajánl fel cserébe, olyant, a mely a munkásnak is jobb megélhetést biztosít.

Lehetetlen ezek után fel nem ismernünk azt, hogy gazdasági szervezetünk fejlődése, mely az egész vonalon a capitalistikus termelés építményének megalapozásához szükséges, de azután felesleges, sőt károsá váló gazdasági szabadság megszorítása felé vezet, az áremelkedésnek

mélyrenyuló gyökereit rejti magában. Bizonyos fokig igazat ad ez a körülmény az eleinte egyedül helyesnek tartott, újabban pedig egyes irányok részéről túlságosan alulbecsült classikus árelméletnek, mert mutatja, hogy addig, míg a classikus árelmélet feltétele, a szabad verseny elve nagyjában érvényesülhetett, az árak tényleg közelebb kellett jutnia a termelési költségekhez, mint azután, midőn számos tényező a verseny-szabadság megszorítása irányában vitte a fejlődést. Egyúttal azonban annak is értékes bizonyítékát szolgáltatja az a tény, hogy a versenyszabadság korlátozása az árak emelkedéséhez vezet, hogy az árak és a termelési költségek közötti összefüggés nem az értékalakulásban bírja gyökerét, mely esetben ezen összefüggésnek állandónak kellene lennie, hanem éppen a classikus árelmélet felépítése korában fenforgott körülményekben, nevezetesen a verseny szabadságában. A mily mértékben lesz szűkebb az állam beavatkozása és a gazdasági szervezet önmagából való kiépülése által ennek a tere, annál jelentősebb szerepet nyerne az árak nem költség természetével bíró elemei, melyek, a mint tudjuk és röviden megvilágítani is óhajtjuk, nem csak a vállalkozó, hanem a munkás javára is eshetnek.

Ezek szerint tehát a drágaság egyik lényeges okát kétségkívül a termelők, a vállalkozók szervezkedésében kell látnunk, mely a termelés anarchiáját enyhíti, de természetesen az alacsony árakhoz vezető túltermelést is igyekszik elkerülni. Hogy a termelők részéről a mennyiségi tényezőnek a kormányzása könnyen hajlik inkább a kevesebb mint a több termelése felé, azt el fogja mindenki ismerni, a ki a monopolistikus áralakulás törvényeivel tisztában van, mert hiszen az árak a mennyiség növekedésével gyakran igen gyorsan bekövetkező csökkenése folytán számos esetben nagyobb nyereséget biztosít kisebb mennyiségnek magasabb áron való értékesítése; kivált az amerikai trustok története igen tanulságos példákat nyújt ez irányban. Viszont azonban azt sem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a tőkefelhalmozás e tekintetben határt szab az ily szervezetek törekvéseinek. Az államhatalom a vállalkozók eme szervezkedési törekvéseivel szemben már nem foglalja el ma azt az ellenséges álláspontot, melyen velük szemben kezdetben volt, más irányban pedig a termelőket árpolitikájukban egyenesen támogatja. A nemzetközi verseny az, mely az államhatalmat erre indítja és a cél, hogy a hazai gazdasági erők kifejlődése a külföld másnemű viszonyai és saját terjeszkedésére irányuló törekvései daczára is biztosíttassék.

De nagy tévedés volna és a gazdasági élet fejlődési irányának a teljes felismerését jelentené, ha azt hinnők, hogy egyedül a termelők

szervezkedése és az állam termelői politikája oka a drágaságnak. Láttuk, hogy a versenyszabadság korlátozásának ez nem az egyedüli, sőt talán azt is mondhatnók, nem is a legfőbb területe. Korábban is köszöntött be és a nemzeti termelés fentartása érdekében nagyobb fontosságú is az a korlátozás, mely a socialpolitika nevét viseli. Az államhatalom igyekszik a nemzeti munkaerő kihasználását észszerű korlátok közé szorítani és a munkásoknak az élet javaiból kijutó hányadot növelni. Nem engedi többé, hogy a munkaadók a kezükben levő gazdasági hatalom alapján kényszerítsék a munkásokat arra, hogy egymás közötti versenyükből kifolyólag a lehető legalacsonyabb életszínvonalnak megfelelő hányadért végezzék a javak előállítását, hanem arra szorítja őket a nők és gyermekek munkájának szabályozása, a munkaidő korlátozása és egyéb intézkedések által, hogy a munkások életerejét nagyobb kíméletben részesítsék. A socialpolitika nem engedi, hogy a munkást egyszerű termelési eszköznek tekintse a vállalkozó, hanem a munkás emberi mivoltának tisztelését parancsolja, mi által azonban természetesen vagy a termelésnek – a munkás kisebb kihasználása folytán – csökkenését, vagy pedig – ugyan oly eredmény elérésére nagyobb számú munkásra lévén szükség – költségesebbé válását idézi elő. Mindkét eset az előállított tennék megdrágulásához vezet. És valamint a vállalkozók, éppen úgy, vagy még nagyobb mértékben szervezkednek a munkások is és visznek ezzel egy a legközvetlenebbül drágító tényezőt a termelésbe, a midőn eléri szervezkedésük által azt, hogy nem termelnek többé éhségbérekért, hanem csak olyan áron, mely nekik többé-kevésbé életszínvonal emelkedést is biztosít.

El nem tagadható tehát, hogy nem kis mértékben socialis jellege is van a mai drágaságnak. Nagy szerep jut abban azoknak a tényezőknek, melyek a munkásosztály színvonalának az emelkedését kívánják előidézni. A munkások szervezkedése és az állam és hova-tova a községek socialpolitikája folytán a munkaerő csakis az össztermelés nagyobb hányadának átengedése ellenében áll rendelkezésre, minek beköszöntése drágaság alakjában, egyes osztályoknál a megszokott, a munka olcsóbb voltára, kisebb részesedési arányára alapított életszínvonaluk és bevételeik között az egyensúly felbomlásában jut kifejezésre.

De, hangzik fel ezzel szemben, az élelmi cikkek és általában a munkás szükségleti cikkek árának az emelkedése sokkal nagyobb, mint a munkabérek emelkedése; hol lehet tehát a socialis elemet a drágaságban felfedezni? Bizonyára a munkásosztály széles rétegeire nézve találó ez az ellenvetés és milliók nem nyernek, hanem veszítenek a beállott drágasággal. És mégis fenn kell tartanom azt az állítást, hogy erős socialis vonást látok a mai drágaságban, mert az kétségkívül egyik leg-

mélyebb gyökerét a socialpolitikában és a munkásmozgalmakban bírja. Hogy a munkásosztály hányadának a nemzeti termelésben való részesedésnél egyszerre az egész vonalon nem érvényesülhet, hanem egyelőre csak a munkások egyes csoportjainál, az feljogosít-e annak a kétségbevonására, hogy az árak emelkedésének egyik főoka a munka drágulásában van? Aligha, mert ha sok esetben a munkaerő megdrágulása kisebb fokú is, mint az életszükségletké, azért igen sok munkáscsoportra nézve az ellenkező áll. Egyáltalában az, a ki a fejlődés törvényeit ismeri, elképzelheti-e, hogy a munkások részesedési arányának az emelkedése az egész vonalon egy csapásra következik be? A történelem mutatja, hogy szenvedések nélkül eredmények sem szoktak beállni és kétségtelen, hogy a munkásság nagyobb részesedése a termelés eredményében csak bizonyos, az átmeneti állapot által előidézett szenvedések árán következhetik be, a milyenek tényleg jelentkeznek napjainkban is, midőn a munkások eliteje emeli számbavehetően életszínvonalát és pedig tagadhatatlanul – bár éppen nem kizárólag – a szervezetlen és nyomorúságosabb helyzetben levő munkások milliói költségére.

És nem szabad felejtenuk azt sem, hogy a munkások hányadának ezen intensívnek nevezhető emelkedésével szemben áll egy oly emelkedése is, melyet extensívnek hívhatunk. Értem alatta azt, hogy a kapitalistikus fejlődés oly irányban alakítja át a társadalom anyagát, a népességet, mely önként hozza magával azt, hogy a népesség nagyobb hányada szerez *igényt* az élet javaiban való fokozott részesedésre. A népesség industrialisálódása, az ipari lakosság hányadának a gyors emelkedése ugyanis ide vezet, mert ha, kivált régebben, a mezőgazdaság patriarchális szervezete mellett a mezei munkás talán jobban élt, mint az ipari munkás a capitalismus legelső korszakában, úgy az arány ma lényegesen változik. Épp ezért a lakosságnak az iparra való fokozott áttérése a munkások részesedését a nemzeti termelés eredményében olyképp növeli, hogy egyre többen kapják a magasabb ipari munkabéreket. Hogy mily arányú fejlődésről van itt szó, annak némileg való megvilágítására fel akarom említeni, hogy hazánkban 1890 óta 1900-ig 25%-kal, Ausztriában 1880-1900-ban 35%-kal, Franciaországban 1881 -1906-ig 40%-kal, Belgiumban 1880-1900-ig 44%-kal, a Németbirodalomban 1882-1907-ig majdnem 76%-kal növekedett az ipari lakosság. Ha tekintetbe vesszük, hogy az első megbízható és számításainkban alapulvett foglalkozási statistika minden államban oly időpontra esik, midőn az industrialisatio máris jelentékeny mérveket öltött és ha most még hozzá képzeljük azt az emelkedést, melyet e téren a legújabb népszámlálások fognak mutatni, akkor be fogjuk látni, hogy mit jelent a népesség szervezetében végbemenő ezen változás a munkásosztály részesedési hánya-

dának az emelkedése szempontjából és hogy mily óriási többleteket kíván az ipari lakosság számarányának ez a gyors növekedése.

Az industrialisatio karöltve az annak különben előfeltételét alkotó kiterjesztésével a népművelésnek márcsak azért is az alsóbb osztályok részesedési hányadának a jelentős emelkedéséhez kell, hogy vezessen, mert a szükségletek nagyfokú demokratizálódását hozza magával. A városban, a nagy ipartelepeken a fényűzés tözsomszédságában élő lakosságban oly szükségletek ébrednek, a melyenkről azoknak addig sejtelmük sem volt. Igaz, hogy első jelentkezésében az ily szükséglet csak platonikus; minél jobban befészkel az azonban az magát egyesek, majd szélesebb rétegek lelkébe, annál inkább parancsolóan lép fel, míg végre azon szükségletek sorába lép, melyek az illető osztály standardjának nélkülözhetlen alkatrészei és a melyek kielégítését a munkabérnek biztosítani kell. A lakosság standardjának ez az emelkedése is a munkásosztály részesedését a termelt javakban számbavehetően növeli. Természetesen ismét első sorban a tanult és szervezett munkásságnál jelentkezik ez a fejlődés is legelőbb és legerősebben, mert a tanulatlan munkások csoportja felett álló intelligentiája, a hivatásához szükséges bizonyos előképzettség fogékonyvá teszi a magasabb szükségletek iránt, a szervezkedés pedig arra képesíti, hogy az újonnan fellépő szükségletek kielégítéséhez szükséges anyagi eszközöket a munkabér emelésével magának biztosítsa is; de a tanulatlan munkások csoportja is, részben éppen a jól szervezett munkáscsoportok életszínvonal emelkedésétől befolyásolva, nagyban növelte szükségleteit és ha ennek a kellő anyagi háttérrel nem is tudja oly könnyen megadni, mint a szervezett munkások, mégis mintegy ott lappangnak a háttérben ezek az ébredező szükségletek, hogy a béremelésre kedvező első alkalomnál előtörjenek és a munkások újabb csoportjának biztosítsanak nagyobb részt a társadalom termeléséből.

Csodálkozhatunk-e azon, ha a jelzett körülmények folytán a munkások szükségletkielégítése színvonalának a bekövetkezett és még bekövetkezendő emelkedése oda vezet, hogy a társadalom összes szükségleteit fedő takaró, mely most, mondjuk, a kezeket és lábakat jobban takarja, a fejen, a vállakon szűk lett, ha már nem takarja oly jól a társadalom testének felső részeit, mint eddig? Lehet-e azon csodálkozni, ha annak, a ki most munkát akar venni – és munka minden termékben van, -- többet kell tulajdonából vagy jövedelméből áldozni? A mai drágaság jelentékeny részében semmi más, mint egyrészt az olcsó munkára épített jövedelmek és életszínvonalak, másrészt pedig a munkásosztály életszínvonalának és bérének emelkedése folytán megváltozott árak közötti egyensúlynak a megbomlása. Munkát és ezt tartalmazó

árúkat csak drágábban lehet ma a jellemzett változások folytán már vásárolni, és a kinek a jövedelme nem változott, hasonlóan nem emelkedett, az súlyosan érzi ezt a változást. Érzi ezt első sorban azoknak a csoportja, a kik az anyagi termelésben részt nem vesznek és a kiknek a fix jövedelme az így okozott áremelkedés mellett egyre kevesebb vásárlóerőt képvisel; érzik ezt a tőkés is, a kiknek?. tőkéje a munkával szemben egyre kisebb értéket képvisel, mert a tulajdon felhalmozódása és az áraknak egyre magasabb egységekre szólása, a közgazdaságnak, a mint fentebb kifejeztük, magasabb hangnemre hangolása elértékteleníti a tőke egységét; érzik továbbá a vállalkozók ezrei, kik nem tartoznak a monopolisták szerencsés csoportjaiba, hanem a kik igazi verseny nyomása alatt dolgoznak és a munkabérek emelkedését csak úgy viselniük kell, mint a saját szükségleteik beszerzésénél az árak emelkedését; jelzik a munkások széles rétegei is szerencsésebb testvéreik színvonalemelkedését, mert az esetleg emelkedett bérük sok esetben jelentékenyen elmarad az árak emelkedése mögött. És a munkásosztály kiváltságos tagjainak, de lassankint szélesebb rétegnek is ez a színvonalemelkedése még egészen más mértékben kellene, hogy éreztesse hatását a többi osztály jövedelmei és ez árak közti egyensúly felbomlásában, ha nem ellensúlyozná a capitalistikus fejlődés, a termelés terén napról-napra beálló haladás. Ez a haladás az, a mi jelentékenyen gyengíti emez átalakulás hatását és oda vezet, hogy nagyrészt az eddig is jólétben élt felső osztályoknak a munkásosztály színvonalemelkedését nem kell teljes áron megvásárolniuk, hanem az jórészt egy *lucrum cessans* költségére mehet végbe, t. i. olyképp, hogy a felsőbb osztályok bizonyos fokig csak attól a jólétemelkedéstől fosztatnak meg, a melyet magával hozott volna részükre a munka újabb, nagyobb fokban való termelékenyebbé válása, a mely a változott körülmények folytán nem az ő életszínvonaluknak, hanem a munkásosztály jólétének az emelkedéséhez vezet.

Ezek, úgy hiszem, a távolabbi perspektívái annak a jelenségnek, mely a drágaság képében ma előttünk végbemegy. Nem véletlen vagy mellékes körülményekre visszavezethető tünetemény az, hanem egész gazdasági életünk átalakulásával, helyesebben talán inkább kialakulásával függ össze. Ha talán egy idő múlva sikerül is az áraknak nyugvópontra jutni, a fent jellemzett irányzatok, a gazdasági szabadság megszorítása és a munkásosztály életszínvonalának az emelkedése mint ható okok, melyek az áremelkedésnek kedveznek, továbbra is megmaradnak. Ha az mégis lassúbb ütemű lesz, vagy esetleg idővel el is marad, akkor az csak annak tulajdonítható, hogy a gazdasági és technikai haladás erősen ellensúlyozza azt a nagyobb szükségletet mely a munkásosztály felemel-

kedéséből előáll. Hogy azonban a mai, a monopóliumnak kedvező világban ehhez nagy, igen jelentékeny haladás kell, azon nem kételkedhetünk, kivált akkor, ha, a mint valószínű, a nemzetközi verseny továbbra is olyan kifejezetten termelői gazdaságpolitika folytatására fogja az államokat kényszeríteni, a melyent ma folytatnak.

Heller Farkas.

A drágaság a világpiaczon és nálunk.

I. A drágulás mértéke.

A panaszok, a melyek a világon mindenfelé elhangzanak, az ankétek, a melyek a drágaság kérdésével foglalkoznak, a lapok idevágó közleményei, a nagy számmal megjelent önálló tanulmányok azt mutatják, hogy a jelenlegi drágaság – helyesebben kifejezve, drágulás – általános jelenség. Ma nem egyes elszigetelt momentumokkal, nem csupán a kiskereskedelmi árak emelkedésével, nem localis drágulással, hanem általános, az egész világra kiterjedő folyamattal állunk szemben, melynek; okai is csak általánosak lehetnek.

A drágaságról beszélve, a legelső kérdés, a mely előtérbe todul, a drágulás mértékének a megállapítása. Ennek megállapítására az index számok szolgálnak, melyek a különböző szükségleti cikkek árniveaujának emelkedését és süllyedését és ezzel kapcsolatban a megélhetési költségek változásait tüntetik fel.

Az index-számok képzése úgy történik, hogy alapul veszünk bizonyos számú cikket és megállapítjuk ezeknek átlagárait egy bizonyos évre, vagy korszakra vonatkozólag. Ezen évről vagy korszakról átlagárait egy számban fejezzük ki külön-külön mindegyik cikknél. A következő vagy megelőző évek átlagárait, illetve az átlagárakban tapasztalt változásokat ezen alapszám százalékában fejezzük ki. Például a liszt százalékszámát a Sauerbeck-féle index-számoknál 1885. évben 63, a mi azt jelenti, hogy a liszt ez évi átlagárának viszonya ugyanezen cikknél az alapul vett korszak, 1867-1877 közötti átlagárához = 63:100.

Hogy az egyes évek általános árniveauja megállapítható legyen, az egyes cikkek index-számaiból átlagot vonunk. Összeadva az egyes cikkek azon évi index-számaikat, elosztjuk ezen összeget a cikkek számával. Az „Economist” például index-számainak fölállításánál 22 cikket vesz figyelembe. A kiindulási alap az 1845-50 közötti korszak átlaga = 100. Ha tehát 1873-ban az egyes cikkek index-számainak összege 2.947, az átlagot megkapjuk egyszerű osztás útján ($2.947:22=134$). Összehasonlítások megtételére azonban teljesen elegendők az évi főösszegek is.

Noha az index-számok relative legtökéletesebben adják egy bizonyos periódus árváltozásainak a képét, több jelentős hiányuk van. A dolog természetéből folyólag csak korlátolt számú árúczikk áralakulásának megfigyelésére szorítkozhatnak és csak olyan czikkeknak adhatják valóságos árváltozásait, melyeknél jelentősebb minőségbeli eltérések nem fordulhatnak elő. A czikkek relativ fontossága, hacsak a különbségek ki nem egyenlítettnek, bennük nem jut kifejezésre. Az árúk változó minősége nem jutván kifejezésre, kész iparczikké áraiból a valóságnak megfelelő index-számokat vonni úgyszólván nem lehet. Hasonlóan nagy nehézségek mutatkoznak, ha kiskereskedelmi árakból akarunk index-számokat vonni, bár kétségtelen, hogy ezek megállapítása, ha egy-egy piac viszonyait akarjuk tanulmányozni, igen értékes lehet. A kiskereskedelmi árak alakulásánál azonban olyan helyi és egyéb körülmények játszanak közre, hogy a belőlük vont index-számok az általános drágulás mértékének megítélésére különben sem alkalmasak.¹⁾

Ha tehát az általános, világpiaczi drágulás mértékét akarjuk megállapítani, olyan index-számokat kell felhasználnunk, a melyekben többekévvé az általános okokból eredő árváltozások tükröződnek vissza és a melyeknek összeállításánál a legkevesebb zavaró körülmény játszott közre. Ilyeneknek az angol index-számokat lehet tekintenünk.

A szabad kereskedelmi rendszer mellett Anglia nyitva van – a közlekedési lehetőségek határain belül – az egész világ nyersterményeinek, félgyártmányainak és iparczikkeinek, tehát az angol index-számokban

¹⁾ Richard Calwer az élelmiszerek árstatistikájáról a következőket írja: „Már maga az is nagy nehézségekkel jár, hogy a különböző figyelembe vett árúknál az ármegállapítások ugyanazon minőségű árúra vonatkozólag eszközöltessenek. Ez részben magának az árúnak a különböző helyeken való különbözőségében, részben az adatgyűjtők eltérő felfogásában rejlik, a mi csak hosszas gyakorlat után fokozatosan szüntethető meg. A helyek is, a hol a felvételek eszközöltetnek, nagyon sokfélék: boltok, szövetkezetek és vásárcsarnokok. Hogy az árak a szerint, hogy e megjelölt helyek melyikén vétettek föl, különbözők, az csak természetes. De még ugyanazon minőségű azonos árúk felvétele is a boltokban mutathat igen jelentős különbségeket. Munkás vevőközönsséggel bíró boltok árai egészen mások, mint olyan boltokéi, melyeknek vevőközönssége a tehetősebb osztályok sorából kerül ki. Sőt a különbségek még erősebbek: nagy városokban, melyeknek több munkásnegyedük van, előfordul, hogy az egyik negyednek az árai a másiktól 25 százalékos eltérést mutatnak föl. Csak Berlint kell venni például, a hol a városnegyedek egész sorozatában kell felvételeket eszközölni, hogy az élelmiszerek árának magasságáról és változásáról csak némileg is megfelelő képet lehessen alkotni. E tekintetben is még tág tere van a későbbi javításnak és pontosabb megállapításnak.” (Die Konjunktur. 1911. 3. sz.)

Ezek a megállapítások mind találók és mint később még több esetben kifejtjük, az összes árústatistikai adatokat a legnagyobb óvatossággal kell kezelni.

nagyjából a világcipiaci árak jutnak kifejezésre. Nem csekély jelentőségű az a körülmény sem, hogy London, mint pénzpiac is központ jellegével bír és ott az árúnak és pénznek egymáshoz való viszonya is közvetlenül, elsődlegesen jut kifejezésre.

Legmesszebb az angol „Economist” index-számai mennek vissza, a melyeknél huszonnégy árúcikknak 1845-1850 közötti átlagára van alapul véve és ezek összege 2.200-ban megállapítva. Az „Economist” index-számai napjainkban tényleg a nagykereskedelmi árak emelkedését igazolják. Az emelkedés 1897. évi július hó 1-én 1885-ről indul ki és 1907 májusában 2601-ben tetőzik. 1908-ban némi hanyatlás tapasztalható, de az 1909. és 1910. évek ismét hónapról-hónapra majdnem állandó emelkedést mutatnak. Az alábbi táblázat az „Economist” index-számainak alakulását tünteti föl 1870-től 1909-ig. A legalacsonyabb átlagok vastag, a legmagasabb átlagok cursiv számokkal vannak fel-

	Coffee	Sugar	Tea	Tobacco	Wheat	Butchers' meat	Raw cotton	Silk raw	Flax and Hemp	Sheep's wool	Judges	Oils
1845--1850	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1870	134	83	102	167	80	123	173	174	116	96	151	126
1880	151	70	141	180	88	119	110	135	78	117	205	106
1885	93	37	78	228	60	122	93	89	78	92	157	193
1890	186	42	62	222	56	123	92	114	64	120	120	82
1895	175	33	62	233	39	140	48	85	72	88	136	75
1900	63	31	78	183	47	136	69	139	81	111	116	76
1905	79	43	52	210	57	140	67	107	89	124	91	78
1906	86	31	63	210	53	142	97	106	97	132	93	82
1907	86	30	73	210	50	148	91	115	102	137	96	89
1908	84	33	74	215	66	140	98	109	77	122	93	92
1909	84	31	74	215	60	140	80	93	73	111	98	100

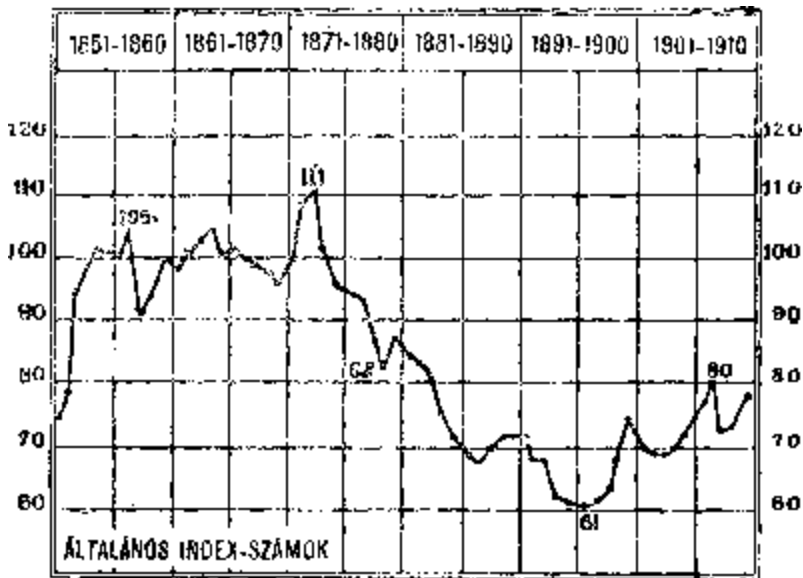

	Tin	Cotton Wc. Peram. only	Cotton yarn	Cotton cloth	Total index numbers
1845—1850	100	100	100	100	2.200
1870	99	105	128	83	2.689
1880	105	102	144	81	2.538
1885	102	87	144	60	2.089
1890	115	75	130	64	2.236
1895	125	99	117	49	1.923
1900	127	119	108	85	2.145
1905	135	118	114	78	2.136
1906	132	119	115	98	2.342
1907	131	150	122	121	2.499
1908	149	138	122	72	2.310
1909	139	129	119	76	2.197

Ennek a táblázatnak a vizsgálata azt mutatja, hogy az utolsó negyven év alatt voltak már a maihoz hasonló, sőt jóval magasabb árak is, viszont igazolja azt is, hogy ma ismét egy felfelé menő árhullámban vagyunk, a mely hihetőleg még legmagasabb pontját nem érte el. Esetleg lehetne negyven évnél hosszabb időre is visszamenni az árváltozások vizsgálatánál, ez azonban nem látszik célravezetőnek. A mai drágulási processus ugyanis a régebbi drágaságoktól lényegesen elüt. Akkor egy rossz termés valamely országban nagy árcsökkenéseket és éhínséget okozott, míg másutt az árak igen alacsonyan állottak. Ma a más országokból jött árú pótolja az egyik országban beállott hiányt és kiegyenlíti bizonyos mértékig az árakban mutatkozó különbségeket. Akkor a gazdasági élet csekély körökre terjedt ki, ma világgazdaságban élünk.

Ez a világgazdasági jelleg, a mely kölcsönhatásokat teremt a legtávolabbi területek között is, okozza azt is, hogy a mai drágulás nem localisódik bizonyos területekre, hanem világjelenség. Különböző mértékben, különböző intenzitással ugyan, de mindenütt érezhető. Éppen azért, ha a mai drágulás kérdéséről beszélünk, legfeljebb a 70-es évek végéig szabad visszamennünk összehasonlítások megtétele 'céljából. Ettől az időtől kezdődik ugyanis egyrészt a nagyipari fellendülés, a közlekedés rendkívüli kifejlődése, a mely csaknem az összes termelőterületeket belevonta a világgazdaság érdekkörébe.

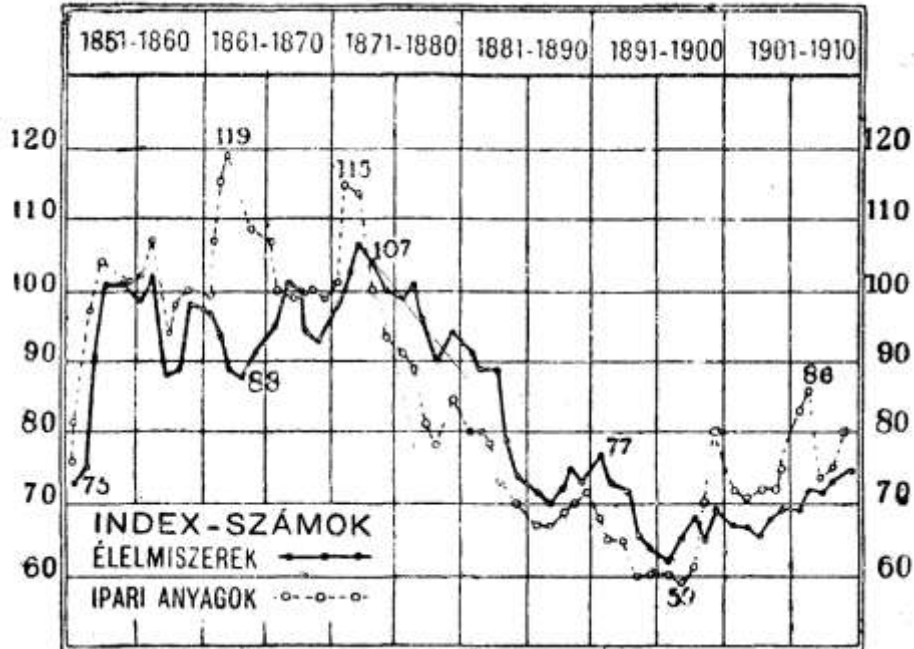
Az „Economist” index-számainál az általános árszínvonal változását némileg hívebben tüntetik föl a Sauerbeck-féle index-számok, a mennyi-

ben ezeknél nem 22, hanem 46 cikk nagykereskedelmi ára van alapul véve. Összehasonlítási alap ezeknél az 1867-77, átlaga = 100. Az alábbi két grafikon a Bauerbeck-féle, index-számok alapján tünteti fel egyrészt 46 cikk általános árhullámzását 1850-1910-gyel, másrészt elválasztva az ipari anyagok és élelmiszerek árváltozásait. Az első grafikonból megállapítható, hogy az árak az ötvenes évek elején történt hirtelen emelkedéstől kezdve állandóan magas színvonalon mozogtak, emelkedő irányzatot tanúsítottak és tetőpontjukat 1873-ban 111-gyel érték el. 1873-1896-ig az index-számok irányzata hanyatló. A legalacsonyabb számot 1896-ban találjuk: 61. Ettől az időponttól kezdve időszakos visszaesésekkel ugyan, de ismét emelkedés tapasztalható.

A második grafikon, a mely elkülönítve tünteti fel az élelmiszerek és ipari anyagok áremelkedését, egy másik fontos jelenség megállapítására nyújt alkalmat. Míg a 70-es évektől kezdve az ipari anyagok árszínvonala állandóan az élelmiszerek árszínvonala alatt volt, 1898 óta az ipari anyagok vonala az utóbbinak föléje került, szóval az iparcikkeknel nagyobb az áremelkedés, mint az élelmiszereknél. Ez részben megmagyarázható azzal a körülménnyel, hogy a 70-es és 90-es évek közötti periódus az iparban a nagy technikai újítások kora, melyek árleszállításokat eredményeznek, míg napjainkban a fokozott vámvédelem a cartellek, trustök alakulása és a munkabérek emelkedése drágító tényezőként jelentkezik.

A mi közvetlenül a legutolsó évek adatait illeti, a culminatiót,

mint már említettük, 1908. mutatja föl. 1908-tól kezdve azonban ismét emelkedés mutatkozik, a mely cikkenként természetszerűleg igen különböző mértékű. Az utolsó négy évre vonatkozólag az „Economist” árjegyzései a következők: (Az utolsó rovatban pótlólag az 1911. év első hat hónapjának átlagait közöljük.)

	1903.	1907.	1908	1909.	1910.	Emelkedés vagy csök- 1910-ben	1911. első hat hónap
	árak angol értékben						
<i>Textilek :</i>							
Gyapot middling	5.79 d.	6.04 d.	4.99 d.	8.49 d.	8.10 d.	-0.39 d.	8.11 d.
Ugyanaz, 40 - es, szövet	9 ¹¹ / ₁₆ d.	10 ⁷ / ₁₆ d.	7 ⁵ / ₈ d.	10 ⁷ / ₈ d.	11 ⁵ / ₁₆	+ ⁵ / ₁₆ d.	10 ¹ / ₂ d.
Gyapjú, Új-Dél- Wales, mosatlan	12 ¹ / ₄ d.	12 ¹ / ₂ d.	11 ¹ / ₂ d.	11 d.	12 d.	+1 d.	12 d.
Manilai kender . .	£ 42 ¹ / ₂	£ 28 ¹ / ₂	£ 24 ¹ / ₂	£ 26 ¹ / ₂	£ 19 ³ / ₄	-£ 6 ³ / ₄	£ 20
Selyem	13/3	12/6	10/9	10/1 ¹ / ₂	10/10 ¹ / ₂	+10 d.	10/10 ¹ / ₂
Juta	£ 26 ³ / ₈	£ 15 ³ / ₄	£ 14 ¹ / ₄	£ 14 ¹ / ₄	£ 19 ³ / ₈	+£ 5 ³ / ₈	£ 22
Len	£ 35	£ 30 ¹ / ₄	£ 31	£ 33 ³ / ₈	£ 39 ¹ / ₄	+£ 5 ³ / ₄	£ 41 ¹ / ₄
<i>Ásványok :</i>							
Nyersvas, 3. sz., Cleveland	62/—	49/9	49/3	51/6	50/—	-1/6	46/6
Aczélsin	130/—	125/—	110/—	105/—	110/—	+5/—	112/6
Szén, Wallsend . .	17/—	20/—	18/—	19/6	17/—	-2/6	16/6
Réz, G. M. B. . . .	£ 106 ⁷ / ₈	£ 63 ¹ / ₄	£ 63 ¹ / ₄	£ 61 ³ / ₄	£ 56 ³ / ₈	-£ 5 ³ / ₈	£ 57 ¹ / ₈
Ón, Straits	£ 195 ⁵ / ₈	£ 119 ¹ / ₄	£ 132 ³ / ₈	£ 153 ¹ / ₂	£ 174	+£ 20 ¹ / ₂	£ 196 ¹ / ₂
Bádóg, angol . . .	£ 20 ³ / ₁₆	£ 14 ³ / ₈	£ 13 ³ / ₁₆	£ 14 ³ / ₁₆	£ 13 ⁷ / ₁₆	-£ ³ / ₄	£ 13 ¹¹ / ₁₆
Kátrány	35/9	32/9	30/6	33/6	36/—	+2/6	32/—
Salétrom	24/6	24/6	24/6	24/6	24/6	—	24/6
Petroleum	6 ¹ / ₄ d.	6 ¹¹ / ₁₆ d.	6 ⁷ / ₈	5 ⁷ / ₈ d.	5 ¹ / ₄ d.	- ⁵ / ₈ d.	5/— d.
<i>Élelmiszerek :</i>							
Buza, Gazette average	26/1	34/6	32/—	33/3	30/5	-2/10	31/10
Rozs, Gazette average	23/11	26/10	26/7	25/1	23/9	-1/4	24/5
Árpa, Gazette average	17/3	18/—	17/4	17/4	16/9	-5 d.	19/9
Marha, másod- rendű	2/10	2/9	3/—	2/8	2/10	+2 d.	2/8
Ugyanaz, első- rendű	5/2	5/—	5/2	4/10	5/—	+2 d.	5/—
Juh, elsőrendű . .	6/6	6/2	5/8	5/6	6/—	+6 d.	5/4
Czukor, nyugat- indiai	12/4 ¹ / ₂	13/6	11/3	12/7 ¹ / ₂	12/7 ¹ / ₂	—	13/—
Kávész, santosi . .	36/6	29/—	27/6	35/—	61/—	+26	—
Tea	4 ¹ / ₂ d.	5 ³ / ₈ d.	5 ³ / ₈ d.	4 ⁷ / ₈	4 ⁵ / ₈	-1/4 d.	6 d.
Rizs	7/5 ¹ / ₂	8/—	7/1 ¹ / ₂	6/6 ³ / ₄	7/3	+8 ¹ / ₄ d.	8/—

A havi index-számok alakulását az utolsó harmadfél esztendő folyamán a következő táblázat tünteti fel, amely szintén a legutóbbi esztendő áremelkedését igazolja:

	1909	1910	1911
január végén	2.196	2.373	2 523
február "	2.190	2.396	2.536
márczius "	2.176	2.414	2 536
április "	2.197	2.416	2.554
május "	2.225	2.411	2.540
június "	2.240	2.368	2.517
július "	2 254	2.386	—
augusztus "	2.255	2.407	—
szeptember "	2.258	2.418	—
október "	2.306	2.453	—
november "	2.333	2.461	—
december "	2.390	2.503	—

Az „Economist”-nak ezek a számai megint azt igazolják, hogy még nem értük ugyan el az 1907. májusi 2.601-es átlagot, még kevésbé az 1870-i 2.689-et, de már erősen közeledünk feléje. A fentebbi cikkek szerinti árjegyzés pedig azt mutatja, hogy különösen az élelmiszereknél a niveau alig valamivel alacsonyabb, egyes cikkeknel pedig egyenesen magasabb is. Semmiesetre sem szabad tehát arra következtetnünk, hogy 1907-től kezdve a lefelé menő árhullámba jutottunk volna. Mindössze rövid ideig tartó visszaesés történt, melyet rögtön áremelkedés váltott föl. Hogy hosszabb idővel, például tíz évvel szemben az árak mennyiben emelkedtek, azt fentebb mutattuk be.

Az árváltozások az „Economist” és a Sauerbeck-féle index-számoknál nagyjából egybevágnak és a két számsor, bár nem ugyanazokat a cikkeket öleli fel és a kiindulási alap is némileg különböző, nagyjából megegyező görbét mutat. A Sauerbeck-féle index-számoknál ugyan a jelenlegi emelkedés nem 1897-ben, hanem már 1896-ban kezdődik, a minek azonban lényegbe vágó jelentősége nincs. A különbség ugyanis onnan származik, hogy az „Economist” index-számai a félévi állapotot jelzik, míg a Sauerbeck-féle számok egész évi átlagokat tüntetnek fel.

Vegyük még figyelembe a legutóbbi évek adatait. Az alábbi táblázat árucsoportonként részletezve tünteti fel az utolsó négy év és négy olcsó esztendő, 1894-1897, árviszonyait szintén a Sauerbeck-féle index-számok szerint. Alap 1867 – 77=100.

	Utolsó négy év				Négy legolcsóbb esztendő			
	1910	1909	1908	1907	1897	1896	1895	1894
Növényi tápszerek	63.8	71	70	69	60	53	54	55
Állati tápszerek	94.6	89	89	88	79	73	78	80
Cukor, kávé és tea	50.2	50	48	48	52	59	62	65
Ásványok	87.1	86	89	107	66	63	62	64
Textilek	74.2	64	62	77	51	54	52	53
Vegyés anyagok (sundries)	83.2	76	73	78	62	63	65	64
Évi átlag	77.6	74	73	80	62	61	62	63

Részletesebb vizsgálat mellett kiderül az, hogy az ipari anyagoknál a készgyártmányok és a bányatermékek azok, a melyek a legnagyobb mérvű áremelkedést tüntetik fel. Ha viszont az élelmi czikkeket részletezzük, akkor azt találjuk, hogy emelkednek az árak a gabonánál, lisztnél, burgonyánál, húsféléknél és vajnál, csökkennek ellenben a nádczukornál, kávénál és teánál. Emelkednek tehát az európai termények árai és csökkennek a gyarmati termények árai.

Ez a jelenség, egyrészt a kész iparczikkék és bányatermékek, másrészt az európai mezőgazdasági termények nagyobb mérvű áremelkedése a nyersanyagokkal és a tengerentúli mezőgazdasági terményekkel szemben, arra a következtetésre nyújt alkalmat, hogy az emelkedés főként azokban az árúczikkékben nagy, a melyeknek előállítási költségeiben a munkabér nagyobb mértékben szerepel. ¹⁾

Mint említettük, az angol árakat nagy általánosságban világpiaczi áraknak lehet tekinteni, minthogy ezeknek alakulásánál a legkevesebb zavaró körülmény játszik közre. Ez feljogosít arra a feltevésre, hogy a módosító körülmények figyelembe vételével más országok áralakulásának szintén követniök kell az angol árakat. A vizsgálódások bizonyítják is az áremelkedésnek ezt az általánosságát. A föld legnagyobb östermelő területén, az Egyesült-Államokban az áremelkedés még nagyobb. Egy évtized alatt az élelmiczikkék ára az Egyesült-Államokban 15.7%-kal, számos czikknél 25%-kal emelkedett, sőt voltak időpontok, mikor a tojás ára 80.6%-kal, a szalonnáé pedig 54.8%-kal volt magasabb, mint tíz esztendő előtt. Detailban a köszén áremelkedése tíz év alatt 35%.

Thirring Gusztáv kimutatása hasonló drágulást tüntet fel a közép-európai piacoknál is, a melyeknek százalékos áremelkedése tíz év alatt a legfontosabb közéletmezési czikkekből a következő:

	Berlin	Bécs	Budapest	Páris
Buza	38·2	47·8	50·6	24·4
Ökör	23·8	20·0	32·4	13·6
Sertés	10·7	38·4	40·0	26·3

A német birodalmi statistikai hivatal a legutóbbi évekre vonatkozólag a következő index-számokat állapította meg, alapul véve az 1889-1898 közötti évtized átlagárait. (1889 – 1898= 100.)

	1908	1909	1910	1910 január	1910 szeptember
Gabona	117·22	119·05	106·55	114·42	103·—
Egyéb mezőgazdasági termékek	118·17	120·05	121·77	137·75	102·53
Importált mezőgazdasági	126·60	111·90	111·92	107·47	115·62
Állati termékek	120·71	128·84	142·05	140·36	138·69
Textilárúk	129·92	124·29	131·77	131·04	138·64
Ásványok	123·14	118·76	121·17	122·40	124·76

¹⁾ Zavadoszky Alfréd: *Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában.* A) melléklet. Budapest, 1908. 10. old.

Olaszországra vonatkozólag a Turinban tartott drágasági ankét részére Brovida kamarai titkár a következő index-számokat állította fel, alapul vévén az 1896-1900 közötti átlagárakat.

	1896–1900	1909
Buza	100	114·29
Liszt, B. jegyű	100	108·22
Burgonya	100	113·98
Hus	100	116·67

Magyarországot és Ausztriát illetőleg utalunk Jankovich Bélának a jelen kötetben közölt index-számaira, a melyek szintén az árak tetemes emelkedését mutatják.

Körülbelül hasonló eredményeket mutatnak a többi statisztikai fölvételek is. Mindezek a számok, akár általánosak, akár részlegesek, a szükségleti cikkek árának nagymérvű emelkedését mutatják. A jelenségek általánosságából teljes joggal következtethetünk az okok általánosságára is, noha ezeknél mindig szerepük lehet a helyi jellegű körülményeknek is.

Az általános okok között szokták felsorolni a mezőgazdasági és általában az őstermelés viszonylagos elmaradását az ipar nagyarányú fejlődésével szemben, az aranytermelés rohamos emelkedését, a közvagyonosodás növekedését, a standard of life javulását és ezzel kapcsolatban a szükségletek szaporodását, a munkabérek emelkedését, valamint az állami terhek és vámvédelem drágító hatását. Mindezek az okok nagyrészből az egész világra kiterjednek és éppen az okoknak az egész világra kiterjedő természete teszi azt, hogy mindazok a javaslatok, a melyek a drágaság orvoslását vagy enyhítését célozzák, a legtöbb esetben igen csekély értékűek.

Míg ugyanis az okok általános természetűek, a drágaság enyhítésére vonatkozó javaslatok mindig csak részlegesek. Általános okok hatását pedig részleges orvoslásokkal megszüntetni nem lehet. Ez magával vonja azt is, hogy a drágaság kérdésének tanulmányozásánál az általános szempontokat a részlegesektől el kell választani. A kérdés önmagától két részre tagozódik, elméletire és általánosra, a mely generális okokat állapít meg, melyeknek eliminálása kívül esik az egyének, testületek és országok hatalmi körén és részlegesre, a mely a helyi körülményeket kutatja és helyi jellegű, megvalósítható javaslatokat tesz. Mi is tanulmányunk első részében a drágaság általános jelenségeivel és azok okaival, második részében pedig a specialis magyarországi drágasággal kívánunk foglalkozni.

II. A termelés.

Mióta a jelenlegi drágasági árhullámban benne vagyunk, statisztikai alapon több ízben tétettek igen érdekes kísérletek annak megállapítására, vajjon nem a termelés elégtelensége-e a mai drágaságnak tulajdonképeni okozója? Természetes, hogy mindezeknél a vizsgálódásoknál csak a mezőgazdaság jöhet tekintetbe, mert az ipar, termelő erőinek bámulatos expansivitásánál fogva, leszámítva egyes ad hoc coniuncturális körülményeket, nagy általánosságban mindig képes az emelkedő szükséglet fedezésére. A termelés elégtelenségéről tehát csakis a mezőgazdaságban az élelmiszerek rovatánál, illetőleg az östermelésben lehet szó. Itt valószínűleg kísért Malthus szelleme és sokan már a Malthus tanának gyakorlati igazolását kezdik látni a termelés mai állítólagos elégtelenségében. Lássuk, mi az igazság ebben a föltevésben.

Előre kell bocsátani, hogy mint minden statisztikai törvény megállapításánál, úgy itt is a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. Egyetlen fontos körülménynek figyelembe nem vétele ugyanis alkalmas arra, hogy halomra döntse az összes levont következtetéseket.

Min alapszanak mindazok a következtetések, a melyek azt állítják, hogy a termelés nem elegendő a szükséglet fedezésére? Alapul veszik a világnak, vagy egy bizonyos gazdasági körnek lakosságát egy adott időpontban, mellé állítják a legfontosabb mezőgazdasági termények azon évben termelt mennyiségét és ezt szembeállítják a világ, vagy a fölvelt gazdasági kör mai lélekszámával és a mai termelt mennyiséggel. Ebből megállapítják, hogy melyik oldalon mutatkozik szaporodás, vagy fogyás és belőle levonják a következtetéseket.

Ez a módszer kétségtelenül igen kényelmes, igen szép számsorokat lehet vele összeállítani, csak türelem kell hozzá. Más kérdés, hogy az ilyen eljárás mennyiben tarthat megbízhatóságra számot. A terméseredmények megállapítása mindenütt a legnagyobb nehézségekbe ütközik. A gazda az aratás végén, mikor a becslés történik, a legtöbb esetben még nem tudja termésének mennyiségét megállapítani, sokszor nem akarja a mennyiséget közölni, végül harmadik személyeknek nincs módjukban a bevallásokat ellenőrizni. Innen származnak azok az óriási eltérések, a melyek a különböző termésbecslések között fenforognak. A világ 1910. évi gabonatermelését például a különböző források, a melyek mind hivatalos adatokkal dolgoztak, a következőkben állapították meg:

	A) a magyar földművelésügyi minisztérium termés- becslése		B) az angol szak- lapok termés- becslése	C) Dornbusch termés- becslése	D) a római nemzet- közi mezőgazda- sági intézet ter- mésbecslése
	1910. év I. augusztus hó végén	1911. év II. január és febr. hónapban	v o l t		
	m i l l i ó m é t e r m á z s á k b a n				
buza	991·36	995·54	963·71	956·48	975·46
rozs	467·24	459·93	445·50	—	461·34
árpa	355·24	362·69	374·91	—	359·16
zab	628·40	641·21	639·81	—	617·56
tengeri	1.070·55	1.107·50	1.068·68	—	1.094·44
összesen	3.512·79	3.566·87	3.492·61	—	3.507·96

Már maga ez a táblázat olyan eltéréseket mutat az egyes becslések között, hogy azok számottevők még a világ egész gabonafogyasztásában is, szóval alkalmasak arra, hogy erős kétséget támaszsanak az ilyen összehasonlítások értéke iránt. Hozzátehetjük még, hogy a komoly statisztikai vizsgálatok sokkal rövidebb idő óta végeztenek, semhogy messzemenő következtetéseket lehessen belőlük levonni.

A komoly statisztikai módszerekkel való termésfölvételek ugyanis mindenféle csak a 70-es évek második felében kezdődtek, általánosságban azonban csak a legújabb időkben váltak és viszonylag leggyengébbek azokon a területeken, a melyek most kezdik gabonatermelésüket nagy mennyiségben a világpiacra vetni, szóval a melyek a régi termelő területek rovására most kezdenek mind nagyobb szerepet játszani a szükséglet ellátásában. (Ausztrália, Délafrika, Canada, Argentina, Ázsiai Oroszország). Régebbi időpontokra visszamenni pedig azért nem lehet, mert a régi adatok még bizonytalanabbak és mert azóta a gabonának a világpiacra való szerepét a közlekedési viszonyok is igen lényegesen befolyásolták.

Épen a közlekedési viszonyok nagymérvű változása teszi, hogy a jelenlegi drágaságot általánosságban a régebbi drágaságokkal összehasonlítani nem lehet. A mai nagyszabású világkereskedelem körülbelül a 80-as évek elejétől datálódik, tehát ez azon időpont, a melyen túl visszamenőleg analógiákat keresni nem szabad. Régebben egy országban a rossz termés éhínséget és hihetetlen árhullámzásokat idézett elő; ezt azonban már a következő évben nagy fölösleg és óriási árcsökkenés követhette. Épen azért komoly vizsgálódásoknál egyes kiragadott cikkek árváltozásainak felsorolásától és elemzésétől el kell tekinteni.

Kisebb gazdasági körök, például Európa, termelési viszonyainak vizsgálata és összehasonlítása a tíz, húsz, harmincz stb. év előtti állapottal eo ipso nem mond semmit. Mert ha egész Európa átalakul is import területté, ezzel szemben azonban másutt meg van a fedezet s az

egyetemes fogyasztás szempontjából hiány nincsen. Ilyen példákkal dolgozni és ezeket általánosítani tehát nem szabad.

Az állatállomány és a fogyasztó emberiség arányának megállapítása még nehezebb. Csak azokra a nagy polémiákra kell gondolni, a melyek Magyarországon a hústadó állatállomány mennyiségének megállapítása körül folytak. Ha egy országban ilyen nagy differentiák merülhetnek fel a becslések körül, milyen tévedések foroghatnak fenn az egész világ állatlétszámának megállapításánál? Mit jelent például azonos állatlétszám mellett az átlagsúly emelkedése, vagy csökkenése? Mit jelent például az europa-amerikai kulturkör húsfogyasztására, hogy olyan nagy állattenyésztő területek, mint Argentína, vagy Ausztrália, ma képesek termelésüket a piacra vetni? Ezek állatállománya már régebben is megvolt, szerepelt azokban az összehasonlításokban, melyeket a régebbi és mai fogyasztási viszonyok összehasonlítása céljából tettek. Akkor azonban imponderabiliák voltak, ma pedig minthogy az új technikai berendezések segítségével szállíthatók, tényleg a fogyasztás célját szolgálják.

A felhozottaknál fogva teljesen indokoltnak találjuk Conradnak következő sorait:¹⁾ „... Még nagyobb mértékben, mint a termelő területeknél, kell megállapítani az aratási eredményekre vonatkozólag, hogy az absolut számoknak hiányzik a szükséges pontosságuk, hogy belőlük következtetéseket lehessen levonni. Megkísértették például megállapítani az élelmiszerek mennyiségét, a mely a termelés folytán a lakosságnak rendelkezésére áll, sőt azt is, hogy a föld terméseredménye elegendő-e a szükséglet fedezésére stb. Ezek teljesen tudománytalan kísérletek, melyek csak arra alkalmasak, hogy a tudatlan közönséget félrevezessék. Ezzel szemben bizonyos relativ értéket tőlük – t. i. az aratási eredmények adataitól – elvitatni nem lehet, különösen az egyes évek termésének megítélésénél és ennek a közgazdaságra való jelentőségénél. Nagy elővigyázattal kell azonban eljárni, ha a terméseredményeknek hosszabb perióduson keresztül való fejlődését akarjuk megítélni, mert a megállapítás növekvő pontossága olyan változásokat eredményezhet a számokban, a melyek a valóságban nincsenek meg.

... Az aratási statistikánál még kilátástalanabb az állati termelés statistikája, melynél a fölvétel még nehezebb és az adatok önkényessége még kevésbé korlátozható, de viszont a melynél más oldalról a számok még nagyobb pontossága szükséges, hogy ezek valamiképp felhasználhatók legyenek. Sőt meg kell mondani, hogy pontatlan számok rosszabbak, mintha egyáltalában nincsenek, mert állami tekintély alatt adatnak ki és nem lehet megakadályozni, hogy meg nem felelően

¹⁾ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. I. Bd. 1909.

használtassanak fel. Ilyesmi csak specialis nyomozások útján és csak egyes városokra állapítható meg, de nem egy egész országra nézve.”¹⁾ Ismételjük tehát, hogy mindezeknek a termelési kimutatásoknak csak relatív értéket szabad tulajdonítani és nem szolgálhatnak a tápszerbőség, vagy tápszerhiány constatalásának alapjául. Mindazonáltal a gabonatermelés fokozatos fejlődésének illusztrálására közöljük a világ gabonatermeléséről az alábbi táblázatot, mellette tíz éves periódusokban feltüntetve a föld összes lakosságának számát. A gabonatermelés 1908-ig terjedő adatai a „Handwörterbuch der Staatswissenschaften”-ból, az 1900/1910. év adatai a magyar kir. földművelésügyi miniszternek a világ gabonatermeléséről kiadott jelentéséből, a föld lakosságának tíz-tíz éves adatai pedig a Juraschek-féle statisztikai évkönyvből vannak véve.

Átlag	Buza	Rozs 1.000	Árpa tonnánként	Zab	Tengeri	Lakosság száma
1878—82	55.446	30.372	17.642	31.972	49.205	—
1883—87	57.972	33.017	18.287	35.694	54.389	—
1888—92	59.204	31.022	19.152	36.660	60.311	1.496.894.000
1893—97	64.269	37.011	21.440	40.869	60.850	—
1898—902	75.708	40.556	23.236	47.076	67.962	1.538.864.000
1903	86.336	42.420	26.394	49.426	74.470	—
1904	83.645	45.022	28.526	52.470	79.251	—
1905	89.805	38.400	28.745	52.105	89.870	—
1906	92.187	36.999	30.269	52.639	101.198	—
1907	84.110	39.391	39.770	53.160	85.984	—
1908	81.919	39.062	30.495	53.846	90.960	—
1909	93.380	43.077	36.140	60.051	99.479	—
1910	97.040	46.546	35.537	63.267	102.542	1.719.537.000

¹⁾ Komáromi Sándor „*A drágaság*” című könyvében (36. és köv. oldal) ilyen statisztikák alkalmazására tesz kísérletet és ezek alapján a következő conclusióra jut: „Megállapítható már most a fentiek alapján, hogy a legfőbb elemcikkkeket szolgáltató *hús- és gabonatermelés elégtelen*. A világ emberállománya 1880 óta 39.5%-al emelkedett. A húsmennyiség szaporulata pedig csak 32.1 százalékkal. A 2. tábellában számbavett államok terméshozama 1895, 1908, 1909 között 8 5 százalékkal lett nagyobb, ellenben ugyanezen idő alatt az emberállomány 13.2 százalékkal emelkedett.” Lássuk az általa következtetett statisztikai módszert. Különböző statisztikák alapján kimutatást készít a világ állatállományáról, az összes állatfajták húsertékét szarvasmarhára számítja át úgy az 1880, mint az 1908 évi időpontban és ezt szembeállítja a lakosság számával. Nem tekintve azt, hogy a húserték átszámítása nagyon problematikus valami, maga az állatstatistika is kétes értékű, tehát ilyen határozott hangú következtetés nem vonható belőle. Absolut hamis, bár jóhiszemű, ellenben a gabonatermelésből vont következtetése. Az idézett 2. sz. táblázatban *tizenkilencz* állam gabonatermelését állítja szembe az összlakosság számával és ennek az összehasonlításnak az eredményét általánosítja. Az államok, melyeket figyelembe vesz, nagyrészt az európa-amerikai cultúrkörnek azon államai, melyekben a gabonatermelés az utolsó 10 év alatt természetesen alig emelkedhetett. Nem veszi ellenben tekintetbe az összeállításban Canadát, Ausztráliát, Délafrikát és Ázsiai Oroszországot, melyeknek termésfölöslege az ily constatait hiányt valószínűleg kielégíti. A bizonyító anyag így egyrészt kevés, másrészt az általánosítás hibás. Ezt a példát csak a statistika kezelésének veszélyes voltára idéztük.

Ez a táblázat tehát egyáltalában nem enged arra következtetni, hogy a termelés és a lakosság száma közötti arány a régebbi állapotokhoz képest megromlott volna. A földművelési és kereskedelmi viszonyok ismerete pedig, ha a kereskedelembe kerülő gabonamennyiségeket vesszük tekintetbe, jogosulttá teszik azt a föltevést, hogy ma az emberiségnek viszonylag több gabonamennyiség áll rendelkezésére, mint néhány évtized előtt, sőt, a mi szintén nem megvetendő körülmény, az évenként piacra kerülő gabonamennyiségben sokkal kisebb ingadozások tapasztalhatók, mint azelőtt.

A hússtatistikai adatokra a fenti okoknál fogva ki sem terjeszkedünk. Megbízhatóságuk erősen kétes és így pozitív értékkel bíró következtetések nem vonhatók belőlük. Csak megemlítjük még, hogy azok is, a kik a termelésben keresik a drágaság legfőbb okát és a megbízhatatlan adatokra támaszkodnak, nem tudnak a termelés és lakosság számarányának eltolódásában oly jelentékeny különbségeket megállapítani, a melyek a drágulást a maga egészében indokolnák.

Mi a termelés és drágulás összefüggését nem az egész világ termelésénél mutatkozó hiányban, hanem másutt keressük. Hiányok egyes államok termelésében valóban mutatkoznak és az utolsó 30 év alatt élelmiszerek tekintetében számos állam alakult át exportterületből importterületté, akár a gabonái, akár a húst vesszük figyelembe. Ha a világ gazdasági életének a természetes vérkeringése megvolna, a termelésnek más oldalon való bőséges szaporodása mellett ez nem volna érezhető. Akkor az egyik oldalon fölösleges mennyiség akadálytalanul átömlenék a bevételre szoruló területekre. Ma azonban ezt a természetes folyamatot megakasztja a rendkívül complicált vámrendszer, a melynek hatása, mint ki fogjuk mutatni, az, hogy az importáló és exportáló országban egyaránt drágítólag hat, módot nyújt a nagyarányú nemzetközi gabonaszpeculációra, szóval végeredményben az egész termelt mennyiség áralakulásában jut kifejezésre. Egy másik, bár kisebb jelentőségű körülmény, a mely a termeléssel kapcsolatba hozva drágító tényezőként lép fel, az, hogy ma sokkal nagyobb fogyasztó tömegek vannak rá utalva, hogy távol vidékek termelésével élelmezteszenek, tehát a szállítási költség, bár a technika haladása folytán relative olcsóbbodott, absolute nagyobb szerepet játszik az élelmiszerek árában, mint azelőtt.

Mindezen megállapításaink természetesen nem zárják ki, hogy ideiglenesen zavarok és zökkenések mutatkozzanak a termelés és fogyasztás egymáshoz való viszonyában, különösen rossz termésű esztendőkből, ez azonban még nem jelenti a termelés általánosan ki nem elégítő voltát.

A szállítási költségek szerepénél sokkal nagyobb jelentősége van egy másik körülménynek, a mely a termeléssel kapcsolatosan a drágulás

egyik tényezője gyanánt jelentkeznek: a városi és vidéki lakosság szám-arányának eltolódása. Példákkal igazolni ezt az általánosan ismert jelenléteget, úgy hiszszük, fölösleges,¹⁾ csak a hatásra kívánunk rámutatni. Ha a termelők száma azonos mennyiség mellett is csökken, a fogyasztóké ellenben emelkedik, a kereslet és kínálat törvényénél fogva ennek a körülménynek az áralakulásban kifejezésre kell jutnia. A kereslet intenzitásának növekedése föltétlenül áremelő hatással bír.

A húsnál a lakoságnak a városokban való tömörülése relatíve is emeli a fogyasztást. A húsfogyasztás ezen emelkedésének biológiai oka is van. Meleg szobában felnőtt embernek, ha nem dolgozik, 1.500-1.700 caloria szükséglete van. Kézi foglalkozás mellett ez a szükséglet 2.800 caloriáig emelkedik, inig a mezei munkás caloria szükséglete 4.000 -- 6.000 között variál. A caloriaszükséglet az élet fentartásához szükséges és nagyjában az állandó fehérje mennyiségtől, a mely napi 100 -- 150 grammra rug, teljesen független. Ebből következik, hogy a városi lakosság, a mely nagy átlagban kevesebb fizikai munkát végez és kevesebbet eszik, kény-

¹⁾ Csak érdekességképen közöljük az Egyesült Államok vidéki és városi lakosságának megoszlására vonatkozó adatokat 100 évre visszamenőleg. Megjegyezzük, hogy a 8.000 lakosnál nagyobb agglomerációk vannak városoknak számítva.

Év	Az Egyesült-Államok lakossága	A városi lakosság abszolút száma	A városi lakosság száma százalékban
1800	5,308.483	210.873	3.97
1810	7,239.881	356.920	4.93
1820	9,633.822	475.135	4.93
1830	12,866.000	864.509	6.72
1840	17,069.453	1,453.994	8.52
1850	23,191.876	2,897.586	12.49
1860	31,443.321	5,072.256	16.13
1870	38,558.371	8,071.875	20.93
1880	50,155.783	11,318.547	22.57
1890	62,622.250	18,284.385	29.20
1900	75,994.575	24,992.199	32.90

Porosországban 1.000 ember közül 1871-ben 324.1, 1885-ben 372.7, 1895-ben 406.7 lakott városokban, 1901-ben pedig a városi népesség már meghaladta a falusi népességet.

Hogy a vidéki lakoságnak városba tódulása nálunk milyen arányokat öltött, azt mutatja az 1900. évi népszámlálási statisztika. E szerint volt:

	Lélekszám	Növekedés	Ezer lakos közül lakott	
			1800	1900
2.000-nél kevesebb	7,729.637	7,805.799	2.3	569
2.000 - 5.000	2,875.674	3,805.951	32.3	212
5.000 - 10.000	1,114.403	1,593.789	43.0	82
10.000 - 50.000	1,461.385	2,212.424	51.4	108
50.000-et meghaladó	398.030	1,203.611	202.4	29
Összes községek	13,579.129	16,721.574	23.1	1.000

Azóta az arány még inkább a nagyobb községek javára toldott el.

telén olyan táplálékot keresni, a melyek kisebb mennyiségben ugyanazt a fehérjetartalmat adják. Ez a táplálék a hús. A vidéki lakosság, a mezei munkás ugyanazt a fehérje mennyiséget a nagyobb mennyiségű növényi táplálékban is megkapja. Ez a megállapítás pedig azt jelenti, hogy a városba tódulás szükségképpen jár együtt a húsfogyasztás emelkedésével és ezt a folyamatot kegyes tanácsokkal, hogy a városi lakosság is egyék nagyobb mennyiségben növényi eledelket, megakasztani nem lehet. A városba tódulás hatása így kettős: a vidéken fogy azok száma, a kik állattenyésztéssel és hústermeléssel foglalkoznak, ezzel szemben a fogyasztók tömege állandóan emelkedik. A városok növekedése a vidék rovására, tehát egyik oka a lakosság növekedésénél gyorsabban emelkedő húsfogyasztásnak. A lakosságnak a városba tódulását mint a mely a kínálat és kereslet közötti egyensúlyi helyzetet megváltoztatja, abszolút drágasági tényezőnek kell tekinteni.

Összegezzük az elmondottakat. Az agrárstatistika hiányossága folytán nem lehet bebizonyítani, hogy a világ élelmiszertermelésében hiány volna és ez okozná a drágaságot. E hiány más megfigyeléseknél fogva különben is valószínűtlen. Lényeges eltolódások történtek ellenben az export- és importterületek tekintetében és ezek az eltolódások, tekintve a világgazdaság vérkeringésének a vámok által történt megakasztását, a világgazdasági árak emelkedésében jutnak kifejezésre. Eltolódások történtek a vidéki és városi lakosság megoszlása tekintetében is. E két utóbbi változás megzavarta a kínálat és kereslet egyensúlyi helyzetét. Az egyensúlyi helyzet egyrészt a forgalom szabaddá tételével, másrészt a kereseti viszonyoknak a változott helyzethez való alkalmazkodásával fog helyre állni.

Magának a termelésnek elégtelenségétől még hosszú ideig nem kell tartani. Az Egyesült-Államokban, Canadában, Amerika többi államaiban, Délafrikában, Ausztráliában és Ázsiai Oroszországban még emberi számítás szerint kimeríthetetlen területek állanak az emberiség rendelkezésére. Az Uniódban a termő területnek még fele, Canadában pedig tíz százaléka nincsen feltörve. Kétségtelennek tekinthetjük azt is, hogy a mai magas élelmiszerárak ösztönző hatással lesznek a termelésre és rövidesen új termelő területek fognak az emberiségnek rendelkezésére állni. A jelenlegi drágaság különben is azt mutatja, hogy a közérdeklődés egyszerre fokozott mértékben fordul a termelésnek napjainkban inkább elhanyagolt része, a mezőgazdasági termelés felé. Okszerű talajművelési módokkal, mint a Campbell-féle eljárás, gépek alkalmazása, a földművelés intenzívebbé tétele, nagy mértékben fokozható az átlagos termésmennyiség, a régebbi kulturterületeken is. E tekintetben különben már ma is nagy haladás tapasztalható. Magyarországon az aratási ered-

mények hetáronként tonnában az utolsó húsz év alatt következőképpen alakultak.

Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
1886—1890	1·21	0·99	1·02	0·81	1·22
1891—1895	1·30	1·08	1·21	1·04	1·55
1896—1900	1·14	1·05	1·25	1·11	1·46
1901	1·02	0·99	1·08	1·01	1·47
1902	1·39	1·20	1·33	1·22	1·23
1903	1·28	1·14	1·35	1·24	1·52
1904	1·10	1·07	1·06	0·92	0·77
1905	1·25	1·21	1·32	1·11	1·12
1906	1·51	1·25	1·44	1·23	1·79

Elteltekintve a rossz időjárás okozta visszaesésektől, az átlagos eredmény javulása nem vonható kétségbe. Még inkább tapasztalható ez a javulás a sokkal intenzívebb mezőgazdasággal bíró német birodalomban:

Év	Buza	Rozs	Zab	Árpa
	hektáronként tonnában			
1883—1892	1·52	1·18	1·41	1·55
1893—1900	1·76	1·43	1·55	1·69
1901—1905	1·91	1·56	1·69	1·86
1906	2·00	1·75	1·80	1·88

Hasonló példákat az egész világra lehet idézni és nem túlzás, ha azt a véleményt kockáztatjuk meg, hogy az egész mezőgazdaság egy nagy átalakulás, a teljes intenzitásra való átmenetel előtt áll. Ez pedig magával hozza nemcsak a növényi termelés eredményének javulását, hanem az állatállomány szaporodását és feljavítását is. A termelés elégtelensége miatt táplált aggodalmaknak így egyelőre el kell hallgatniok.

Említettük, hogy az áralakulásban nem csupán a termelés és fogyasztás abszolút értéke, hanem a kereslet intenzitása is igen lényeges szerepet játszik. Lássuk ebből a szempontból a mezőgazdasági és ipari termelés egymáshoz való viszonyát és vonjunk le belőle bizonyos következtetéseket.

Említettük azt is, hogy az ipar, termelő erőinek nagy expansivitásánál fogva, rendszerint képes a mutatkozó szükséglet kielégítésére. Tegyük fel, hogy bizonyos körülmények folytán – mondjuk egy record termésű esztendőben – a kereslet a cikkek bizonyos sorozata után erősen megnövekszik. Mi történik erre? A meglévő gyárak rohamosan bővítik üzemüket, új gyárak alakulnak, új munkásokat alkalmaznak, a régiéket bérét emelik. Beáll a magas coniunctura időszaka. Intenzív kereslet mutatkozik egyrészt ipari nyersanyagok után, másrészt a kedvezőbb kereseti viszonyok közé került munkásság növekvő mértékben jelentkezik, mint vásárló az élelmiszerpiacon. Nem a lakosság száma

és az élelmiszertermelés, de a lakosság vásárló ereje és a termelés között mutatkozik egyenlőtlenség. Csakhamar beáll az aránytalanság. Sem az ipari nyersanyagok – vasércz, kőszén, gyapot, len stb. – termelése, sem az élelmiszertermelés nem tud lépést tartani a fokozódó kereslettel. A mutatkozó hiány először drágulásra vezet, aztán, ha a túlságba vitt ipari termelés után a kereslet csökkenni kezd, ha az árú-készletek mértéken felül felszaporodnak, válságra. A kedvező coniunctura ugyanis az iparban rendszeren túltermelésre vezet. A psychologia egyik jelensége, hogy az észlelés folytán szükségessé vált és kiváltott actio rendszeren nem áll még azon a határon, a hol célját elérte, hanem túlhalad rajta és egyenetlenségre, összeütközésre vezet. Az ipari túltermelés ennek a jelenségnek gazdasági analógiája.

A túltermelésnek ez a jelensége a capitalismus termelési rendszerének az anarchiájából folyik és a csupán egyéni tevékenységre alapított gazdasági organisatiótól el nem választható. A fellendülésnek és válságnak, a jó coniuncturának és depressiónak ez a váltakozása bizonytalanságot visz a termelésbe és az áralakulásba. Ez a bizonytalanság pedig inkább a nagy tömegek rovására működik, mint előnyére. Igaz, hogy a túltermelés esetén néha az árak leszállanak, nagy általánosságban azonban a helyzet mégis az, hogy jó coniunctura esetén drágulás áll be, depressió esetén pedig csökkennek a munkaalkalmak, szóval a kereső rétegek, a vásárlóképesség'csökkenése folytán ezt még jobban megérik. Legsúlyosabb a helyzet természetesen akkor, ha egy jó coniunctura, mint 1907/1908-ban történt, hozzájárul az árak felszökttetéséhez, a válság kitörésekor azonban az élelmiszerárak egyáltalán nem csökkennek, hanem a régi színvonalon maradnak, sőt emelkednek.

E tapasztalatok általánosításából törvényt állithatunk fel. Huszonöt év óta a világ industrializálódása rendkívüli mértékben haladt előre és állandó disparitás keletkezett az ipari és mezőgazdasági, sőt általában östermelés között. Ennek tulajdonítandó főként a városi lakosság számának rohamos emelkedése, a melynek hatására fentebb rámutattunk. Ez az állandósult disparitás először a nyersanyagok, azután a gyártmányok áremelkedésére vezetett. Nem az östermelés absolut elégtelenségében, hanem a két termelési ág viszonyainak egyenlőtlenségében és a fejlődés különböző gyorsaságú menetében kell tehát keresni a jelenlegi drágulásnak első, igazán általános okát.

III. Az aranytermelés és a drágaság.

A drágaság kérdésétől teljesen függetlenül, tisztán theoretikus szempontok által indíttatva, a nemzetgazdák figyelme már régóta ráterelődött arra a viszonyra, a mely a pénz mennyisége és a szükségleti cikkek ára között fennáll. A vásárlás eszköze a pénz, ennek anyaga pedig a culturvilág csaknem minden államában az arany lévén, szinte önmagától kínálkozott a kapcsolat keresése az arany és az árak alakulása között. A legkényelmesebb felfogás az, hogy az áru és az arany kétkarú mérleget alkotnak, a mely elméletileg kerülhet egyensúlyi helyzetbe, a gyakorlatban azonban soha. Itt is a kereslet és a kínálat törvénye érvényesülvén, a mennyiségnek az egyik oldalon való megszorodása, a mérleg másik karjának az emelkedését vonja maga után. A pénz csak aranybőrbe bujtatott áru. Ha tehát a pénz mennyisége szaporodik, a javak ára emelkedik, ha ellenben a javaknál, az áruoldalon van szaporodás, a pénz ára csökken. Ebben a formában, minden egyéb körülményre való tekintet nélkül a pénz és áru szembeállítására adja a merev kvantitási elméletet, a melynek a modern közgazdasági életben is számos híve van. A mai drágaság e szerint tehát nem egyéb, mint az aranyérték csökkenésének következménye.

Támogatni látszik a kvantitási elméletet az a körülmény, hogy a jelenlegi drágulási processus nagyjából összeesik az aranytermelés rendkívüli emelkedésének periódusával és a régebbi nagy drágaságok is több ízben olyan periódusokra estek, mikor hirtelen igen nagy arany mennyiségek kerültek a világforgalomba. A XVI. századbéli nagy drágaság könnyen kapcsolatba hozható az Amerikából Európába került nagy arany mennyiségekkel, az ötvenes évek drágasága pedig a californiai aranytelepek fölfedezésével. Ezek a nagy arany mennyiségek azonban még csak meg sem közelítették azt a mértéket, a melylyel az aranytermelés a legutolsó évtizedek folyamán emelkedett.

Az „Economist” a következő táblázatban tünteti fel az aranytermelésnek periódusokban való szaporodását:

	Összes	Évi átlagos
	szaporodás	
	millió font sterlingben	
1493—1800 (307 év)	373	1·2
1800—1850 (50 „)	257	5·14
1850—1875 (25 „)	625	25·0
1876—1895 (20 „)	490	24·5
1896—1905 (10 „)	581	58·1
1906—1910 (5 „)	424	84·8

A new-yorki „Financial Chronicle” az utolsó huszonöt év aranytermeléséről a következő táblázatot adja. Érték dollárban:

1886	104·3	1899	314·6
1887	104·6	1900	262·2
1888	106·9	1901	266·5
1889	115·9	1902	298·4
1890	118·0	1903	326·1
1891	129·9	1904	346·0
1892	145·5	1905	378·0
1893	158·6	1906	400·4
1894	178·9	1907	412·4
1895	199·5	1908	444·5
1896	202·9	1909	459·9
1897	237·3	1910	468·8
1898	289·7		

E legutolsó 25 éves periódus rendkívüli nagy aranytermelése a transvaali aranybányák felfedezésének és intensív művelésének az eredménye. A hatást, a melyet a transvaali aranytermelő területek a világ aranytermelésére gyakorolnak, a következő táblázat mutatja:

	1856–60. évi átlag	1884.	1909.
	millió font sterlingben		
Egyesült-Államok	10·8	6·5	19·9
Ausztrália	11·5	5·9	14·2
Oroszország	3·7	4·6	6·5
Egyéb államok	2·1	3·4	16·1
Afrika (Transvaal)	—	—	34·2
Összesen	28·1	20·4	90·9

Mit jelent ez a szaporodás? Azt, hogy ma tíz naponként annyival növekszik a világ aranykészlete, mint a XVIII. században esztendőnként. Az utolsó harmincz év alatt több aranyat termeltek, mint a megelőző négy évszázad folyamán és ugyanezen 30 esztendő alatt a világ aranykészlete megkétszereződött. 50 esztendő előtt a látható aranykészlet évenként $\frac{1}{2}$ százalékkal növekedett, ma $3\frac{1}{2}$ százalékkal. Ha tehát az évenként forgalomba hozott arany mennyiséget nem önmagában, hanem a mai meglevő aranykészlethez viszonyítva vesszük tekintetbe, az emelkedés még így is rendkívül nagy. Ha tehát a kvantitási elmélet igaz, e számok már megadnák a kulcsot a drágulás kérdésének megfejtéséhez.

A kvantitási theoriát igazolta különben sokak véleménye szerint az ezüstnek a nagy termelés folytán való fokozatos elértéktelenedése is. Mióta azonban az arany lett nagy általánosságban a kizárólagos érték-mérő, bizonyos körülmények kezdték megingatni a merev kvantitási

elméletbe vetett hitet. Az áruoldalon történő áremelkedés nem felel meg mindig az arany mennyiség szaporodásának, majd nagyobb, majd csekélyebb. Gondolkozásra adott okot, hogy egyes országokban, a hol aránylag igen sok arany van forgalomban, mint Nagy-Britanniában, a drágaság sokkal csekélyebb, mint másutt, például a monarchiában, a hol a felhalmozott és forgalomban levő aranykészletek jóval kisebbek. Ismét másutt erősen növekvő aranykészlet mellett a drágulás folyamata számbavehető emelkedést nem tüntet fel.

Ezek a tapasztalok még azokat a nemzetgazdákat is, a kik a kvantitási elméletnek hívei voltak, arra indították, hogy az elméletet megcorrigálják és benne más tényezőknek is szerepet engedjenek. Marshall az „Indian Currency Committee” számára 1898-ban adott szakvéleményében a következőket írja:

„Az úgynevezett „pénzérték kvantitási elmélete” igaz épen annyira, a mennyire igaz, hogy a nap hőmérséklete évszakok szerint változik, ha az egyéb körülmények megegyeznek; egyéb körülmények azonban ritkán megegyezők. Ez a theoria sok ellentmondásra adott okot; az egyéb körülményeket azonban sohasem tagadták azok, a kik általánosságban elfogadták és maga a theoria nem vesztett igazából, ha elhagyták e szavakat: „ha az egyéb körülmények megegyeznek.”

Ha az „egyéb körülményeket” mint magától értetődőt elhagyjuk, akkor szószerint elfogadhatjuk William Graham Summernek, a Yale egyetem tanárának véleményét: „A megnövekedett aranytermelés és a pénzforgalmi eszközök szaporodása az egyedüli szerintem, a mi az árak emelkedését okozhatja.”

Marshall véleménye szerint tehát, az „egyéb körülmények” figyelembevételével az arany appetit-iója és depretiatioja révén meg lehet magyarázni az utolsó évtizedek árhullámzásait. A californiai aranytelepek felfedezése után, mikor az aranytermelés évi átlagban 25 millió fontra emelkedett, az aranybőség eredményezte a magas árakat, a melyek culminatiojukat 1873-ban érték el. A hetvenes évektől kezdve az aranytermelésben' csökkenő irányzat mutatkozik, melylyel szemben viszont számos államnak az aranyvalutára való áttérése folytán növekszik a kereslet az arany után. Következésképpen tehát az arany ára emelkedik és a javak ára csökken. A kilenczvenes évek közepétől viszont az arany termelésének rohamos emelkedése depretiatiót eredményez, a másik oldalon ellenben a javak árát fel szökteti.

Körülbelül hasonló George Paishnak, a „Statist” szerkesztőjének a véleménye, a ki a mai drágaság okait kutatva ¹⁾ azonban arra a követ-

¹⁾ George Paish: „*The Rise in the Cost of Living*” Daily Mail Year Book for 1911.

keztetésre jut, hogy az arany mennyiség nem közvetlenül, hanem közvetve, a hitel útján gyakorol befolyást az árak alakulására.

„Sokszor felállították azt a tételt, hogy az aranytermelésben beálló emelkedésnek vagy csökkenésnek megfelelő hatással kell lenni az árak alakulására, a mennyiben az arany az a standard, a melyhez az összes javak értékét mérjük. Ha az aranytermelés a többi javakhoz viszonyítva bőséges, az áraknak emelkedni kell és viszont, ha ellenben csökkenés van az aranytermelésben a többi javak termeléséhez viszonyítva, az áraknak hanyatlaniok kell.

Az én véleményem szerint a megnövekedett aranytermelésnek a hitelre van a legnagyobb hatása. Az aranytermelés emelkedése a kilenczvenes évek végén már későn jött, hogy a hitel letörését megakaszsa, az utolsó évek folyamán azonban a nagy aranytermelés hozzájárult a hitel helyreállításához és megtartásához és nagyban közrejátszott a szükségleti cikkek utáni nagy keresletnél, a mely az árak emelkedését eredményezte.”

Ez nem vág ugyan teljesen össze a tényekkel, mert e szerint a hitel letörése után, a kilenczvenes évek végén kellett volna nagyon alacsony áraknak lenniök, holott már a kilenczvenes évek közepétől kezdve az index-számok emelkedést mutatnak. Egyelőre ne foglalozunk azonban a részletekkel és a bizonyító anyaggal, csak magával a felállított tétellel. A hitel tehát az, a mi az árak alakulásául döntően játszik közre. Világ-gazdaságban élvén, az egyszer megindult áremelkedési processus kiterjed még olyan vidékekre is, a hol ezt a hitelviszonyok közvetlenül nem indokolják.

A Massachusetts állam kormánya által a drágaság tanulmányozására kiküldött bizottság körülbelül szintén erre az eredményre jutott és példával is magyarázatát adja az aranytermelés szaporodása, a hitel és a drágulás összefüggésének.¹⁾

A folyamatot véleménye szerint könnyű ellenőrizni. A pénzverő egy millió dollár értékű pénzt ver egy bányatársaság által beszolgáltatott aranyból. A társaság a pénzt bankjában helyezi el és részvényeseinek arányos osztalékokra szóló chèque-eket ad szanaszét az egész világon. A részvényesek a chèque-eket saját bankjaiknak mutatják be, a melyek azokat készpénzben való beváltás helyett annak a banknak a terhére írják, a melynél az egy millió dollár deponáltatott. A náluk befektetett tőke így szaporodik, miért is, meglehet, hogy egynegyedet tartalékukhoz csatolnak, háromnegyedet ellenben ügyfeleiknek kikölcsönöznek. A kölcsönözés ugyanis az üzletük. A kölcsönvevők a nyújtott hitelre ismét

¹⁾ *Report of the Commission on the Cost of Living.* 503.

chèque-eket állítanak ki, melyeket a tulajdonosok készpénzben beváltanak és így tovább. Így egy bizonyos fix arany mennyiség megsokszorozódva érezteti hatását a világ közgazdasági életében, a mely viszont kereslet formájába alakulva át, az árak emelkedésében jut kifejezésre.

Andrew Pitt, az amerikai pénzverő-hivatal igazgatója erről a processusról a következőket mondja: „Nagy általánosságban, eltekintve a cyclikus oscillatióktól, a bankhitel nagyságát a pénz mennyisége szabályozza és a pénzeszközöknek minden permanens szaporodása a hitel növelését eredményezi. Ezt visszavihetjük a traditionális elméletre, hogy általánosságban a pénz értéke különösen mennyiségétől függ. Mennyisége azonban az árakat nemcsak akkor befolyásolja, mikor forgalomba kerül, de akkor is, ha a banktartalékokban raktároztatik föl, minthogy a hitelnek minden formája, a mely tényleg a pénz pótlására szolgál, elsősorban ennek mennyiségétől függ.”

Myrbach még tovább megy.¹⁾ Abból a feltevésből indul ki, hogy a pénz és árú értékviszonyát a kereslet és kínálat törvénye szabályozza és ennek alapján a következőket állapítja meg: „A világgazdaság szempontjából fontos országok nagy részében az igazán nagy fizetések már alig eszközöltetnek készpénzben. Ennek következtében tehát ugyanott a készpénz utáni viszonylagos szükséglet az utolsó évek folyamán erősen megcsökkent, a mi ott pénzelértéktelenedésre vezetett. Egy némileg is jelentékeny különbség azonban a nemes fémek értékében, különösen mikor csak az arany jön a tekintetbe, nem tarthat sokáig, a fémnek onnan, a hol kevésre becsülik, át kell áramlani azokba az országokba, a hol a nagyobb szükséglet folytán magasabban értékelik. Ez az utóbbi országokban az aranykészletek viszonylagos megnövekedését eredményezi, tehát pénzértékesökettenést, míg az arany vásárló ereje a kicsinységeig ugyanazt a nívout éri el mindenütt. Az átutalási és saldirozási forgalom nagymérvű kiterjedése tehát a pénzkészlet és a pénz utáni kereslet közötti viszonyt nagyon erősen eltolta és pedig a szükséglet csökkenése irányában ... A pénzkészlet szaporodásának a szükséglet viszonylagos csökkenése mellett a pénz vásárló erejének csökkenésére kellett vezetni.”

A felsorolt vélemények mind a kvantitási theoria alapján állanak és többé-kevésbé eltérő formában bizonyítják ennek az elméletnek az igazát. Okoskodásaikban azonban, mikor felállítják a tételt, hogy a pénz és árú értékviszonyát is a kereslet és a kínálat törvénye szabályozza, figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy a pénz anyagát alkotó arany nagyrészt elveszti árútermészetét azáltal, hogy fix beváltási úton

¹⁾ Prof. dr. Franz Freiherr v. Myrbach: *Über Teuerung*. 32. old.

jut a világforgalomba. Az aranyból nem fordulhat elő, hogy a kínálat megnövekedése folytán ára lemegy, a pénzverőkön át pénz formájában kibocsátva ugyanis megállapított árniveauja biztosítva van. Az újonnan forgalomba hozott arany tehát, a mely minőségileg tökéletesen megegyezik a már forgalomban levő arany mennyiség bármelyik darabjával, éppen a fix beváltás folytán annak értékét nem csökkentheti. A bankok aranypolitikája különben is ellentmond annak a föltevésnek, hogy az arany utáni kereslet csökkent volna, ellenkezőleg minden ily bank a legkülönbözőbb intézkedéssel törekszik aranykészletének szaporítására és megőrzésére.

Szükséges-e azonban egyáltalán annak föltételezése, hogy a mai drágulási processusnak az aranytermelés szaporodása a legfontosabb tényezője, helyesebben, hogy a drágulás az aranyból indul ki és nem a többi árú érték- és árképződésének a következménye? Hogy az aranytermelés rendkívüli mértékben megnövekedett, az kétségtelen, de vajjon a gazdasági élet absorbeáló képessége nem volt-e elég erős arra, hogy ezt az arany mennyiséget belső értékcsökkenés nélkül fölvegye? Lexis szerint itt két körülményt kell különösen tekintetbe venni. Az egyik, hogy az aranytermelésnek mekkora része kerül tényleg pénz formájában a világforgalomba, a másik, hogy az árútokeg, a melyek a világkereskedelemben az arannyal, mint vásárló eszközzel szemben állanak, milyen mértékben szaporodtak.

Lexis számítása szerint a világ aranypénz-készlete 1890-ben körülbelül 14 milliárd márkára rúgott. 1890-1909. között termeltek 24.5 milliárd márka aranyat, tehát évi átlagban körülbelül 1.23 milliárdot. Az amerikai pénzverő-hivatal igazgatósága az ipari célokra felhasznált arany mennyiségét évenként 550 millióra, vagyis a termelt mennyiségnek a felénél kevesebbre becsülte. Már maga ez a mennyiség is elég jelentékeny, az 1908-ban Németországban az arany ipari feldolgozására vonatkozó pontos statisztikai fölvételek azonban egy más meglepő eredményre vezettek. A becslésen alapuló amerikai összeállítás 45 millió márkában vette fel a Némeországban évente iparilag felhasznált arany mennyiséget, holott a pontos statisztika 87.7 milliót mutatott. Ez egyrészt a becslések teljes megbízhatatlanságát mutatta, másrészt igazolta, hogy az iparilag felhasznált arany jelentőségét nagyon kevésre becsülték. Ha tehát az amerikai pénzverő-hivatal kimutatja is, hogy a világ aranypénz-készlete 1890-től 1907 végéig 21.5 milliárd márkával növekedett, ezt nem szabad kritika nélkül elfogadni, hisz például az 1908-ban Németországban iparilag felhasznált 87.7 millió márka aranyból 475 millió beolvasztott német és 2.5 millió beolvasztott idegen pénzekre esett. A beolvasztások tehát a pénzzé vert arany mennyiségét állandóan igen nagy mértékben csökkentik.

Lexis számítása szerint e körülbelül húsz esztendő alatt a világ aranypénz-készlete legfeljebb megduplázódott.

Az aranynál azonban, ellentétben a többi árukkal, az új termelésen kívül a meglevő készlet is tekintetbe veendő. Míg ezeknél csak az új termelés jön mint kínálat tekintetbe, az aranynál az évszázadok óta felhalmozott mennyiség is állandó kínálat gyanánt szerepel. Ebből következik, hogy az új arany az árukkal szemben csereértékét mintegy készen találja és az évi termelés, eltekintve bizonyos localis jelenségektől, erre az értékre lényeges befolyást nem gyakorolhat. Kivételek fordultak ugyan elő, hogy az új arany a vert aranynál jóval olcsóbban került forgalomba, így Ausztráliában az ötvenes években és napjainkban Klondykeben; ez a helyzet azonban sokáig nem tartotta magát. A közlekedés megjavulása mindig megszüntette ezeket az állapotokat. Hasonlóan a közlekedés mindig enyhítette azt az abnormis drágaságot is, a mely a forgalomtól teljesen félreeső aranytelepeken az első években rendszeren uralkodni szokott.

Ezek előrebocsátása után, alapul véve azt, hogy megbízható becslések szerint a világ aranyrész-készlete 1850-ben legfeljebb 3 milliárd márka volt és ez 1890-ig a fentebb említett 14 milliárdra, vagyis ötödfélszeresére emelkedett, azóta azonban csak megduplázódott, nem lehet megérteni, hogy az ötödfélszeres szaporodás nem eredményezett drágulást, a mostani megduplázódás azonban igen. Ellenkezőleg a kilenczvenes évek vége, mikor már a transvaali bányák is ontani kezdték az aranyat, esik egybe a legalacsonyabb árákkal.

Ha e körülményeket figyelembe vesszük, teljes joggal azt kell feltelegeznünk, hogy az utolsó húsz év alatt történt megduplázódás ellensúlyozására különböző körülmények bőségesen elegendők. Az ezüst hátraszorulása meglehetősen nagy arany mennyiségek forgalombahozatalát tette szükségessé. Az arany mennyiség nagy része szükséges volt az aranyvaluta kiterjedéséhez. Így az osztrák-magyar bank 1.100 millió márkát meghaladó aranykészletet gyűjtött össze. Oroszország 2.853 millió márka aranypénzt veretett 1897-1908 között. Argentína átment az aranyvalutára, Brazília és Brit-India a gyakorlatban szintén aranypénzzel gazdálkodik. Amerika 1890-től 1910-ig 330 millió dollárról 1.100 millióra szaporította kincstári aranykészletét papírpénzének fedezése céljából. A francia bank aranykészlete 1890-től 1910-ig 1.126 millió frankról 3.925 millióra növekedett. Mindez azt mutatja, hogy a jegybankoknak ilyen nagy mennyiségű aranyra volt szükségük. Ugyanezen idő alatt azonban a fedezetlen jegyek is 690-ről 1 101 millióra szaporodtak. Egyáltalán a fedezetlen jegyek nagymérvű szaporodása mutatja, hogy a jegybankok-

nak nincs aranyfölöslegük és hogy az az arany, melyet összegyűjtöttek, tényleges szükségletnek felelt meg.¹⁾

A jegybankokban nem heverő, hanem a forgalomban levő arany-mennyiség megszorodását pedig ellensúlyozza a népesség nagymérvű szaporodása, a termelési és szállítási technika óriási haladása. Ha tehát az arany önmagában drágító tényezőként hatna is, ezek a körülmények hatását erősen ellensúlyozzák. Ugyancsak a legutolsó húsz év alatt a legtöbb ipari szakmának a termelése a kétszeresénél sokkal magasabbra emelkedett és emelkedett a mezőgazdaságé is, mint az előző fejezetben közölt táblázatok igazolják. Körülbelül másfélszeres terményeredményeket produkál, mint az alapul vett 1890. évben, tehát a megszorodott arany-mennyiséggel legalább is hasonlóan megszorodott árumennyiségek állanak szemben.

A legfontosabb államok külkereskedelmi adatai azt mutatják, hogy az utolsó húsz éves periódusban óriási az emelkedés: a forgalom - bevitelt és kivitelt egyaránt tekintetbe véve – csaknem megkétszereződött. Az egyes államok adatai a következők:

	Összes külkereskedelmi forgalom	
	1890	1910
Nagy-Britannia	744.555	1,212.806 ezer font sterling
Egyesült-Államok	1,647.139	2,950.502 ezer dollár
Franciaország	8,190.000	12,754.000 ezer frank
Németbirodalom	7,490.268	16,408.800 ezer márka
Közös vámterület	2,710.000	5,340.600 ezer korona.

Még nagyobb az emelkedés a világforgalomba újonnan bekerült államok külkereskedelmi forgalmában, de különösen a belkereskedelemben. A kereskedelemben megmozgatott árútömegek tehát legalább is olyan mértékben szaporodtak, mint az arany. Mindezeket egybevetve legalább is nem kell tehát feltételezni, hogy a drágulás az aranyból indul ki.

Ha az aranyak és az áraknak egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, természetesen csak a nagykereskedelmi árakat szabad tekintetbe venni. A kiskereskedelemben ugyanis ezer meg ezer körülmény hat módosítólag és zavarólag az árak alakulására. A nagykereskedelmi árak azonban azt mutatják, hogy az árak nem emelkedtek olyan mértékben, mint azt a

¹⁾ 1911. október 31-én az Osztrák-Magyar Bank a következő kimutatást tette közzé, mely szintén a fedezetlen jegyek nagy mennyiségéről tesz tanúságot:

	1911. október 31.	1910. október 31-vel szemben
	millió korona	
Bankjegyforgalom	2,570.351	+ 160.767
Érckészlet	1,629.413	— 43.153
Tárcza	1,235.302	+ 257.925
Lombard	93.359	— 12.207
Azonnal esedékes kötelezettségek .	249.407	+ 3.103
Adóköteles banjegyforgalom	340.938	+ 3.921

quantitási theoría alapján az aranytermelés emelkedéséből következtetni kellene. Az Economist index-száma az utolsó húsz esztendő alatt a minimumot 1898-ban mutatta 1890-nel, a maximumot pedig 1907-ben érte el 2.601-gyei. Ettől az időponttól kezdve azonban 1909 májusáig csaknem állandó hanyatlás tapasztalható, noha az aranytermelés 1908-ban 5, 1909-ben pedig 10 százalékkal volt nagyobb, mint 1907-ben. Ha tehát 1907-ben az árcsökkenés és a hitel megszorulása folytán beállott válság ráczáfoltak arra, hogy az arany elértéktelenedése a magas árak okozója, akkor ma, mikor az index-számok ismét emelkedő tendenciát mutatnak, sem lehet erre teljes joggal következtetni. Az első fejezetben közölt Economist-féle táblázat, melyben az egyes árúk indexszámai külön is fel vannak tüntetve, azt is mutatja, hogy az áremelkedés – sőt csökkenés – mértéke az egyes árucikkeknél oly erősen eltérő, hogy ezt még a módosító körülmények figyelembevételével sem lehet általánosságban az aranyra visszavinni.

Már most vizsgáljuk azt a felfogást, hogy az arany szaporodása a kiterjedése és közvetve a kereslet megerősödése révén érezteti árdrágító hatását. Kétségtelen, hogy a hitel megerősödése növelő hatással van a keresletre és az árak alakulására. Kérdéses azonban, hogy az arany mennyiségek, a melyek a forgalomba kerülnek, képesek-e a hitelviszonyokat oly erősen megváltoztatni, hogy ez az arany által előidézett változás érzékenyen befolyásolja az árakat. E célból a hitelforgalmi eszközöknek és az aranynek egymáshoz való viszonyát kell mindenekelőtt tekintetbe venni.

Tudvalevőleg a legtöbb kereskedelmi államban a forgalomnak túlnyomó része hiteleszközökkel, bankjegyekkel, de újabban különösen chèque-ekkel bonyolítatik le. Úgy a bankjegyekkel, mint a chèque-ekkel szemben az arany csak mint biztonsági tartalék játszik szerepet. A cheque-ek pótlására szükséges arany vagy bankjegymennyiséget megkapjuk, ha a bankoknál levő esedékes letétek összegéből az összes kettős fizetéseket levonjuk.¹⁾ Az így megmaradó összeg ma Angliában körülbelül 500 millió fontra becsülhető, míg Anglia aranykészletét legfeljebb 120 millió fontra lehet tenni. Az aranykészletnek évi 10-20 millió font sterlinggel való szaporodása is oly csekély a fennmaradt 500 millió font készpénzre szóló hiteleszközzel szemben, hogy az árvizonyokat lényegesen nem befolyásolja. Másik bizonyíték az ellen, hogy az arany okozná a hitel nagy megnövesztése révén az árak emelkedését, az, hogy a hiteleszközök forgalmának fejlődése állandóan megelőzi az arany szaporodását és ezt jelentékenyen túl is haladja. Így 1890-ben

¹⁾ Lexis: *Alig. Volkswirtschaftlehre* 122-123. old

átlag 21.5 millió font volt az angol bank aranykészlete és 7.801 millió font a lebonyolított clearing-forgalom, 1909-ben pedig 37.4, illetőleg 13.525 millió. Ez azt bizonyítja, hogy a hiteleszközök igénybevétele nem az aranytól, hanem a szükséglettől függ és a kereskedelmi forgalom növekedésének felel meg. Következésképpen a hiteleszközök nagyobb igénybevétele nem is lehet oka az arany devalvációjának, mint azt Myrbach állítja.

Marad még egy kérdés a pénz és árú értékviszonyának vizsgálatában: az arany termelési költségeinek a leszállása. Kétségtelen, hogy a kilenczvenes évek második felétől kezdve óriási változások történtek az aranytermelés technikájában. Az új methodusok, a hydraulikus bányászati rendszer és a chemiai elválasztási eljárások meghonosodása a termelési költségeket jelentékenyen leszállította és olyan érecek megdolgozását is lehetővé tette, a melyek bányászata azelőtt haszonnal nem járt. Ehhez járult, hogy a világ mai legnagyobb aranytermelő területe, a transvaali Raud, a bur háború befejezte óta kis vállalkozók, kalandorok kezéből, nagy társaságok kezébe került, melyek fehérek helyett rendkívül alacsony munkabérek mellett kaffer munkásokat alkalmaztak. Az arany termelési költsége és beváltási ára közötti különbség tehát így eltolódott a termelők javára.

Adva levén azonban a beváltási ár, a termelési költség az arany értékére befolyást nem gyakorolhat. Az arany mindaddig haszonnal bányászható, míg egy meghatározott mennyiség ugyanakkora mennyiségű, már forgalomban levő aranyra minus verési díj beváltható. Ha tehát a termelési költségek leszállanak, ez nem azt eredményezi, hogy az arany csereértéke csökken, hanem csak a vállalkozói nyereség szaporodik, az egyes bányák termelési költsége közötti különbség pedig bányajáradékot ad a kedvezőbb viszonyok mellett dolgozó termelők javára. Lehet tehát, hogy a termelők, a kiknek jövedelme ilyenformán erősen megnövekedett, növelni fogják a keresletet a többi árú után és elméletileg azonos árúkészletek mellett emelőleg hatnak azok áralakulására. Nagyobb nyereségük tehát a stagnáló jövedelmük megélhetését nehezíti. Az aranytermelés kérdése itt kapcsolódik össze a jövedelemeloszlás problémájával.

Összefoglalva a fenti vizsgálódások eredményét, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mindezideig az aranytermelés növekedése nem lehetett az a factor, a mely a döntő befolyást gyakorolta az árak emelkedésére. A hatását teljesen tagadni nem lehet és azt sem lehet állítani, hogy ez a hatás a jövőben erősödni nem fog, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy a világ gazdasági életének óriási expansiója az utolsó évtizedek folyamán képes volt az új arany mennyiségek felszívására.

A mai drágulás döntő okait másutt kell keresni. A közvagyonosodás emelkedése nélkülözhetetleneknek minősített szükségletek állandó szaporodása sokkal fontosabb szerepet játszanak e tekintetben. A nagykereskedelmi árak, mint láttuk, különben sem bizonyítják az arany depreziálódását. A kiskereskedelmi árakat pedig, melyeknek alakulása egészen más törvények szerint történik, az arany és árúk értékviszonyának vizsgálatában figyelembe venni nem szabad.

Hogy a jövőben miként fog alakulni a helyzet, azt természetesen előre megmondani nem lehet. A termelési költségek további leszállása új területek kiaknázására adhatja meg a módot, a melyek eddig jövedelmezően nem voltak bányászhatók és teljesen új források nyílhatnak meg, melyeken át a mainál sokszorta nagyobb arany mennyiségek kerülhetnek a világforgalomba. Az arany sajátos termelési viszonyai, különösen az a körülmény, hogy az új arany értékét a meglévő arany hozza magával, az arany 'termelésének bárminő szabályozását, vagy korlátozását lehetetlenné teszi, tehát esetleg az aranytermelés még nagyobb arányú fejlődést fog felmutatni, mint eddig történt és hatása az árakban valóban érezhetően vissza fog tükröződni. Vannak, a kik harmincz-negyven esztendőre becsülik azt az időt, a meddig a közgazdasági élet az aranytermelés mai arányú növekedését elbírhhatja. E tekintetben azonban jóslásokba bocsátkozni nem lehet, mert az ilyen távoli kilátások vizsgálata komoly értékkel egyáltalán nem bírhat.

IV. Az állam és a közterhek.

Azt hisszük, teljesen jogosult, ha a mai drágulásnak egyik igen jelentős okát az állami és egyéb közterheknek rendkívül erős emelkedésében keressük. Az államok, hogy folyton növekvő kiadásaikra fedezetet teremtsenek -- az állami költségvetések természete ugyanis, hogy állandóan emelkedő tendenciát mutatnak -- folytonosan nagyobb mértékben kénytelenek alattvalóik szolgáltatásait igénybevenni. Növekszenek az egyenes adók, növekszenek a fogyasztási adók és vámok egyaránt. Különösen az utolsó évtizedek folyamán az állami terhek olyan mértékű emelkedést tüntetnek fel, hogy a kiadások fedezése a legnagyobb nehézségek elé állítja még az igen gazdag államokat is és aggodalomra ad okot úgy a közgazdaság theoretikusainál, mint a gyakorlati államférfiaknál.

Az alábbi táblázat 30 évre visszamenőleg az állami kiadások emelkedését tünteti fel párhuzamba állítva az egy főre^eső összeggel, a nyolcz vezető hatalmasságnál:

O r s z á g	1878 vagy 1879		1908 vagy 1909		Összkiadás emelkedése %) ¹⁾
	összeg	egy főre	összeg	egy főre	
Magyarország	772,582.900	50-17	1.616,245.000	80-41	109-20
Ausztria	1.313,737.100	65-69	2.883,610.000	96-80	119-50
Német birodalom . . .	654,000.000	17-01	3.420,016.680	56-08	422-95
Franciaország	3.099,600.000	83-97	3.809,640.000	97-06	22-91
Olaszország	1.334,400.000	48-59	2.324,018.952	67-82	74-01
Nagybritannia	2.068,800.000	59-45	3.655,017.600	82-07	76-72
Oroszország	2.557,200.000	28-73	6.741,723.840	44-35	163-64
Egyesült-Államok . . .	1,191,600.000	23-76	3.306,346.520	37-92	178-31
Japán	300,480.000	7-74	1.527,288.000	30-80	408-28 ¹⁾

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a kiadások emelkedése csaknem mindenütt 40% körül mozog, több esetben azonban ezt az arányt igen jelentékenyen meghaladja. Ha speciálisan a magyar állami kiadások emelkedését nézzük, szintén hasonló eredményt állapíthatunk meg. Magyarországon ugyanis az állami kiadások emelkedése, 1885-től 1911-ig a következő képet mutatja:

Év	Kiadások összege korona	Lakosság száma	Egy főre korona
1885	974,324.000	15,739.259	61-91
1895	1.009,026.000	17,463.791	57-80
1905	1.245,469.000	19.254.559	64-69
1911	1.672,457.302	20,840.678	80-25

A számítás tökéletessé tétele céljából az egy főre eső összeget természetesen családokra kell átszámítani és ez esetben ha négy tagú családokat veszünk alapul, 1911-ben Magyarország közterheiből egy családra 321 korona, ha pedig öt tagú családokat veszünk alapul 401 korona esett. Az állami kiadások összege 1911-ben meghaladta a másfél milliárd koronát, ugyanekkor Fellner Frigyes számítása szerint Magyarországnak összes nemzeti jövedelme 3.300 millióra rúgott. Még ha alacsonynak tekintjük is Fellner számítását, megdöbbentőnek találjuk azt az arányt, a mely a nemzeti jövedelem és az államháztartásra fordított kiadások között fennáll. Különösen aránytalannak kell tekintenünk ezt a viszonyt, ha elfogadjuk a biztosítási prémium elméletét, a melyet gyakorlati államferfiaink újabban több ízben hoztak fel az államháztartásra fordított összegek igazolására. Biztosítási prémiumnak ekkora összeg talán mégis túlságosan nagy.

¹⁾ Az adatok részben a Juraschek-féle statisztikai évkönyvből, részben „The Statesman's Year Book”-ből vannak véve és koronára átszámítva. Németországban a kiadások rendkívüli emelkedését az idézte elő, hogy a tartományi és országos kiadások nagyrésze 1878 óta a birodalmi költségvetés keretében utaltott át.

Az állam által különböző formában igénybevett összeget azonban még nem töltik be az állampolgárok által viselt közterhek mértékét. Csaknem hasonló arányúak a községi terhek is, a melyek például Budapest háztartásánál egy lakosra további 80 korona megterhelést jelentenek. A külföldi tapasztalatok is mutatják, hogy a nagy városok adminisztrációs közjóléti, közlekedésügyi, közoktatásügyi, közegészségügyi kiadásai évről-évre hatványozott mértékben emelkednek.

Honnan szedik az állam és a többi közhatóságok mindezeknek az óriási közterheknek fedezésére szükséges összegeket? A fedezetet eltekintve az aránylag csekélyszámú és különben is problematikus jövedelmezőségű állami -üzemekről, kizárólag az állam polgárai szolgáltatják. Mindezek a közterhek tehát a termelésnek a megterhelését jelentik és természetes, hogy azok, a kik a termelés munkájában személyesen vesznek részt, igyekeznek a fogyasztókra áthárítani. A közterhek tehát végső eredményben az élet megdrágulását jelentik az egész vonalon.

Az államháztartásoknak ebből a szempontból való tanulmányozása azonban rávezet egy másik megfigyelésre is. Míg egyfelől a kiadások szüntelen emelkedése a drágulásban jut kifejezésre, másfelől a hivatalnoksereg folytonos szaporodása növeli azoknak a fix fizetésűeknek a számát, a kik a drágulásnak a terhét legerősebben érzik és a kik védtelenül vannak kiszolgáltatva e processus lassan ölő hatásának. A burokratia természete ugyanis, hogy önmagában hordja a mindent igazgatásnak és mindent megrendszabályozásnak a törekvését, következésképpen tehát a feltalált céltalan, de szükségesnek jelzett munkák ellátására önmagát növelnie kell. 1904-től 1911-ig 75.079 emberrel szaporodott az állami alkalmazottak létszáma.¹⁾ Lukács miniszter exposéja arra utalt, hogy 1893-1910-ig az állam 86 $\frac{1}{2}$ millió korona terhet vállalt magára fizetésrendezések címén. Ez a szám azonban még alacsony, mert nincsenek benne a nem-állami, de államtól függő közhatóságok tisztviselői és nincsenek benne azok az összegek, a melyeket különböző statusrendezések emésztettek fel. A helyzetet az a nehezen kontrollálható, de mindenesetre igen érdekes statistika jellemzi legjobban, a mely szerint ma Magyarországon minden tizenegyedik felnőtt írni-olvasni tudó férfi államosítva van.

Ez az állam közvetlen szerepe. Közvetve közreműködik az állam a drágulás processusában, mikor megnehezíti olyan organisatiók létesülését, egyes osztályok érdekében, a melyek kétségtelenül bizonyos tekintetben olcsóbbodást eredményezhetnek. Ilyen pl. az áruházak, a fogyasztási szövetkezetek ellen való harc, a melyhez az állam és közhatóságok

¹⁾ Hegedűs Lóránt: *A drágaság politikája*. Budapest, 1911,

számos esetben társul szegődnek. Ilyen pl. a reactiók kereskedelmi és ipari törvényhozási intézkedések egész sorozata, melyek a kisember megmentése czímén a versenyt nehezítik meg és a termelést drágítják. Ausztria 1904. évi ipartörvény novellája, a mely a képesítés elvét legmesszebbmenőleg keresztülvitte és sokakat kizárt egyes iparok gyakorlásából, kétségtelenül nem szolgál az élet olcsóbbá tételére. Magasabb szempontból nézve nagyon kérdéses, hogy ez a nem egészen önzetlen mentési actio hozott-e olyan eredményeket, a melyek káros hatásait ellensúlyozhatnák. Egyes passusok, a melyek körülbelül hasonló tendenciákat árultak el, a legutóbbi magyar ipartörvény-tervezetben is előfordultak. Kétségtelen, hogy a termelés bizonyos mértékig való megdrágításával járnak továbbá a socialis törvényhozás különböző intézkedései. A munkásbiztosítás, gyári higiéné, munkásjóléti intézmények, melyeknek fontosságát senki sem vonja kétségbe, szintén hozzátartoznak a termelési költségekhez és drágítják az üzemet.

Mindenesetre szükséges azonban, hogy a közterheknél bizonyos mértékig különbséget tegyünk a productiv és nem-productiv czélokra fordított kiadások között. Az adózó szempontjából meglehetősen közömbös ugyan, hogy adója hova fordítatik, mert ő csak a terhet érzi, nemzetgazdaságilag azonban igen nagy jelentősége van annak, ha valamely kiadás haszonhajtó czélokra szolgál. Ha ezt a szempontot vegyítjük bele a kérdés vizsgálatába, akkor azt kell látnunk, hogy az állami kiadásoknak emelkedését legnagyobb részben az improductiv, különösen a fegyverkezésre, a militarismusra fordított kiadások idézik elő.

Nem akarunk általánosságban a militarismus kérdésének vizsgálatába belebocsátkozni, mert ez nagyon messze vezetne. A militarismus hívei itt ismét a biztosítási prémiumok elméletével állanak elő, ellenségei pedig éppen ezen az alapon kiszámítják, hogy a prémium hány százalékot jelent, ha a külkereskedelem, ha a kivitel, vagy ha a tengeri kereskedelem biztosítását tekintjük mértékadónak. Mindezek a számítások meglehetősen tévesek, mert a hadsereg és haditengerészet nemcsak ezeket, hanem az egyéb értékeket is biztosítja; többek között biztosítja magát az országot is, melynek károsodását egy esetleges ellenséges pusztítás alkalmával még ki sem lehet számítani. Mi csak arra szorítkozunk éppen azért, hogy a katonai kiadásoknak a mértékét próbáljuk megállapítani és ezeket pártszempontoktól menten állítjuk bele a kérdés vizsgálatába. Az alábbi táblázatok Ausztria és Magyarország közös kiadásait és ezekből a katonai kiadásokat tüntetik fel 1881-től kezdve öt éves átlagokban. Tulajdonképen a közös kiadásokat egészükben is katonai kiadásoknak lehetne tekinteni, mert a közös pénzügyminisieriumra és külügyminisieriumra fordított összegek nagyrészt a védelem ügyével

vannak összefüggésben. Ezeket előrebocsátva, a kiadások a következőképen alakulnak:

	Általában	Katonai kiadások
1881—85. átlag	258,868.000	246,864.000
1886—90. »	294,789.000	281,663.000
1890—95. »	297,961.000	285,972.000
1896—900. »	346,575.000	333,213.000
1901—905. »	398,759.000	382,457.000
1909.	406,840.000	388,283.005

Ez a táblázat azonban még távolról sem nyújt teljes képet, mert nincsenek belefoglalva sem a két honvédségre fordított összegek, sem a részben engedélyezett, részben felhatalmazás nélkül katonai célokra fordított rendkívüli kiadások. Tényleg 1909-ben a katonai kiadások a következőképen alakultak:

összes katonai kiadások	659,657.000	korona
osztrák Landwehr	87,304.574	»
magyar honvédség	52,474.887	»
összesen	799,436.451	korona

Ez a kimutatás, összevetve a fentebbi táblázattal, azt mutatja, hogy a monarchia 1909-ben, nem számítva a szintén védelmi célokat szolgáló vasúti beruházásokat és egyéb közigazgatási költségeket, összes kiadásainak egy negyedét a véderő céljaira fordította.

Ez a helyzet egy cséppel sem jobb azonban a többi államokban. Kobatschli doktor számítása szerint az összes államok bevételei 1909-ben, illetőleg 1910-ben 47.121.3 millió márkára, az állami adósságok 177.343-1 millió márkára, az államadósságok kamatterhei 6.900 millió márkára rúgtak. Véleménye szerint, minthogy az államadósságok nagymértékű növekedését elsősorban a militarizmusra fordított kiadások idézték elő, az államadósságok kamatterhet szintén a fegyverkezési terhek közé kell beszámítani. Ezek figyelembevételével a fegyverkezésre fordított kiadások ma a következőképen alakulnak:

	Általában	Európában
	millió márka	
közvetlen fegyverkezési kiadások	9.500	7.000
öt millió activ katona á 1.000 márka	?	5.000
államadósságok kamatterhe	7.000	6.000
összesen	?	18.000

Ezeket a veszteségeket jelenti a militarizmus a munkaerőnek és értékeknek a productiv termeléstől való elvonása révén békeidőben. Mi a szerepe azonban a militarizmusnak háború alkalmával és milyen jelentősége van a háborúnak az általános drágulás szempontjából? Nem tekintjük ez alkalommal a háborúnak az egyes országokban okozott pusz-

titásait, csak az általános, világjelenségeket vesszük tekintetbe. Köztudomású, hogy minden háború az élelmiszerek, sőt az összes szükségleti cikkek nagymértékű megdrágulásával jár karöltve. Értékben milliók és milliárdok, munkaerőben százezrek és milliók vonatnak el a productív termeléstől, a nem-productív célokat szolgáló hadseregek milliókat emésztnek meg, a termelés menete, a kereskedelem egész üzletköre megzavartatik. Ismeretes az a rendkívüli drágulás, a mely a napóleoni háborúk korában egész Európában uralkodott. A Massachusetts állam kormánya által a drágaság kérdésének vizsgálatára kiküldött bizottság egy megközelítő statistikát állított össze az élelmiszereknek a különböző háborúk alkalmával előidézett százalékszerű drágulásáról. E kimutatás szerint a mexikói háború (1845) alkalmával az árak 8%-kal, a krími háború alkalmával, mikor Oroszország termelő területei a világforgalom számára bezárultak, 20%-kal. 1855 és 1856-ban 25%-kal, az északamerikai secessió háborúiban 30-60%-kal, a jelenlegi háborús periódus alkalmával (spanyol-amerikai, délafrikai és orosz-japán háború) pedig 30-50%-kal emelkedtek.¹⁾

Applicáljuk ezeket a megállapításokat a jelenlegi áralakulásra. Az index-számok azt mutatják, hogy 1850-70-ig Európaszerte mindenütt nagy drágaság uralkodott. Ez a drágaság összeesett a nagy politikai feszültség időszakával, mikor egymást követték a krími háború, Ausztriának olaszországi háborúi, az északamerikai polgárháború, a nagy indiai lázadások, a porosz-osztrák és német-francia háború. A békének kisebb jelentőségű megzavarásaitól ebben a felsorolásban el is tekintünk. Már most ezt a periódust a 70-es évek közepétől tartós béke kö-

¹⁾ A Carnegie-féle Institute of Peace a háború gazdasági és socialis hatásának vizsgálatát a következő pontokban foglalja össze:

a) A háború pénzügyi terhei és azok fedezése adókban és kölcsönökben, még a semleges államok részéről is.

b) A köz és magánosok nyeresége és vesztesége; a termelés megakasztása és a termelő erő letörése; a munkaalkalmak csökkenése; a nemzetközi kereskedelem és az élelmiszer-szállítás megakasztása; vagyonpusztulás és rongálás; az adóteher növekedése: a háború hatása a magánhitelre, különösen a takarékpénztárakra. A háború előnyei hadiszereket előállító iparágakra; előnyök és károk semleges államokra nézve.

c) A háború hatása a világ élelmiszer- és nyersanyagtermelésére, különös tekintettel azon államokra, melyek ezen anyagok nagyban való bevitelére szorulnak. Tőkekiáramlás az élelmiszereket és nyersanyagokat termelő államokból (vasútépítések, mezőgazdasági melioratók beszüntetése stb.).

d) A hódító állam helyzete. (A kárpótlás formája és módja; a háború kiadásai.) A háború befolyása az iparra és socialis életre.

e) A háború erősítő vagy gyengítő hatása a nép energiájára.

vette, kapcsolatosan új termelő területek kiaknázásával, forgalmi eszközeinek javításával, következésképpen tehát az áraknak le kellett szállaniuk. Valóban az árak folyton mérséklődtek és legalacsonyabb színvonalukat 1896-ban érték el. A 90-es évek második fele ismét a politikai feszültség jegyében állott. 1898-ban kitört a spanyol-amerikai háború, ezt követte rövid időközben a délafrikai háború, majd 1904-ben az orosz-japán háború. Paishnak, a »Statist« szerkesztőjének kimutatása szerint ezek a háborúk körülbelül 900 millió fontot vontak el a termelés munkájától, növelték a fogyasztást és csökkentették a termelést. A világnak egyik nagy gabonatermelő területe Oroszország gabonájának nagy részét nem vetette piacra, a másik nagy termelő terület, Amerika pedig igen nagy mennyiségeket a harcban álló Japánnak adott el. Nem túlzás tehát, ha azt hiszszük, hogy a mai drágulásnak 1904-905-iki nagy felelő menő árhullámát éppen az orosz-japán háborúnak kell tulajdonítani.

Újabban egyes alkalmakkor igen kiváló közgazdasági szakemberek részéről volt alkalmunk hallani, hogy a háború tulajdonképpen aranyat emészt, tehát paralizálja a nagy aranytermelés állítólagos árdragító hatását. Ez az okoskodás kétségtelenül tévedésen alapszik. Az arany ugyanis, a mely a háborúra használtatik fel, nem pusztul el fizikai értelemben, csak elvonatik természetes gazdasági rendeltetésétől. Pusztulnak ellenben ilyenkor óriási mennyiségben olyan értékek, a melyeknek pótlása igenis nagy mértékben növeli a keresletet és kifejezésre jut az árak alakulásában.

Mindezeket tekintetbe véve a következő megállapításra jutunk. A vármok, közterhek azelőtt is hatottak és szerepeltek úgy, mint a drágulás tényezői. Ezek azonban a növekvő vagyonosodás mellett még elviselhetők voltak, mint a tapasztalatok mutatják, és legfeljebb a drágulásnak a világpiaczi niveau feletti részét eredményezték az egyes országokban. Az általános nagy drágulásban sokkal fontosabb szerepük volt az utolsó évtized nagy háborúinak. Ezeknek hatása kétségkívül még jó ideig érezhető lesz, és ezt a hatást csak hosszantartó zavartalan nemzetközi béke lesz képes ellensúlyozni.

V. A vámvédelem.

A XIX. század elején erőre kapott gazdasági liberalizmus többek között zászlajára írta a kereskedelmet korlátozó különböző intézkedések megszüntetését és céljául a szabad kereskedelem létesítését tűzte ki az egész vonalon. Az általános felfogás kedvezett a szabad kereskedelem eszméjének, tényleg számos akadályt elhárítottak a kereskedelem útjából,

mindenfelé megkönnyítették a nemzetközi tőkevándorlást és a század derekán úgy látszott, hogy a szabad kereskedelem diadalmaskodni is fog. Anglia 1846-ban a gabonavámok eltörlésével elhatározta a teljes szabad kereskedelemre való áttérést és ezt 1860-ban be is fejezte. Rövidebb-hosszabb ideig a többi európai államok is átmentek a szabad kereskedelmi aerán. Nálunk az absolutismus idején Wüllerstorf kereskedelmi ministersége alatt jutott ez az irányzat tetőpontjára, de a magyar kormányok még a kiegyezés után is egy ideig rokonszenvvel viseltettek a szabad kereskedelmi politika iránt. A Franciaország és Anglia között 1860-ban megkötött úgynevezett Cobden-szerződés nagyrészt szabad kereskedelmi elveken épült föl és ezt más államokkal is számos hasonló szerződés követte. 1867-ben Michel Chevalier a párisi kiállítás megnyitása alkalmával már ezeket a sorokat írhatta: „A szabad kereskedelem eszméinek diadalra juttatása egyik dicsősége lesz a XIX. század második felének.”

A viszonyok azonban gyorsabban változtak, semmint ebben az időpontban gondolták volna. A kormányok, a melyek az első lépést megtették, tovább nem mertek menni, a belföldi termelés védelmét nem akarták kiadni kezükből. Főként a fejlettebb angol ipar elleni védekezés arra indította őket, hogy fentartsák az ipari vámok rendszerét, sőt hogy azt még jobban kiépítsék. A continens agráriusai, a kik először szívesen fogadták a szabad kereskedelmi eszméket, a mely lehetővé tette az angol piacra való bevitelt és a kontinens gabonaárait is emelte, csakhamar érezni kezdték a tengerentúli versenyt és az iparral szemben fennálló paritás elvénél fogva a maguk részére is vámvédelmet követeltek. Valóságos verseny indult meg így a vámok emelése körül és a század erősebb elzárkózás politikájával fejeződött be, mint a minőt valaha ismertek.

Hogy ez az egyre fokozódó vámvédelem az árak alakulásában és a drágaságban is érezteti hatását, kétségtelen. Nyomon követni és számszerűen megállapítani természetesen a vámok hatását nem lehet, mert ez az összes államok valamennyi vámtarifátételének külön-külön való vizsgálatát tételeznél föl. Arra azonban, hogy a vámok megközelítőleg milyen mértékben terhelik a főbb államok behozatalát, idézzük a következő táblázatot:

	Behozatal 1909-ben		"-ban
	összeg	vámbevetel	
	k o r o n a		
Ausztria és Magyarország	2.416,850.000	173,125.000	7-16
Németbirodalom	9.692,511.600	918,300.000	9-48
Franciaország	5.733,720.000	490,382.400	8-55
Olaszország	2.955,960.000	294,40.000	9-62
Nagybritannia	12.993,772.400	718,560.000	4-79
Oroszország	2.150,400.000	718,770.000	33-42
Egyesült-Államok	6.559,601.120	1.593,559.670	22-94
Japán	963,192.000	118,072.500	12-26

A százalék azt a terhet jelzi, melylyel a vámok a behozott cikkeket megdrágították. Hatásuk azonban, mint ki fogjuk mutatni, még tovább megy, mert kifejezésre jut a belföldön termelt és belföldön fogyasztott árúknál is.

Kobatsch dr.-nak egy kimutatása szerint a beviteli vámok 1909-ben a föld összes államaiban 6.527 millió márkára rúgtak; az összes államok behozatala pedig 75 milliárd márkára. Minthogy azonban az összes cikkek nem vámoztatnak el, számos ipari nyerstermék, Angliában pedig az élelmiszerek is teljesen vámmentesek, azt lehet számítani, hogy a behozatalnak a fele, vagyis 38 milliárd viseli a vámterhet. Ez 17 százalékos megterhelést jelentene. Számos esetben azonban éppen a legfontosabb fogyasztási cikkek esnek a legnagyobb megterhelés alá. Így Németország 1909-ben 8.520 millió márka behozatalára 761 millió márka vám esett. Maga az élelmi és élvezeti cikkek 2.324 millió márkás rovata azonban 494 millió márka, vagyis 21 százalék vámterhet viselt. Ezt a terhet elsősorban a fogyasztó viseli.

A fogyasztó szempontjából elsőrendű szükségleti cikkekről lévén szó, 1 elsősorban az agrárvámok jönnek tekintetbe, éppen ezért indokoltnak lát-, ' szik, hogy először az agrár vámvédelem kérdésével foglalkozunk.

Mint mondtuk, az agrár vámvédelem ügye az egész európai continensen a tengerentúli verseny erősödésével egyidejűleg nyomult előtérbe. 1866-ban lefektették az első amerikai kábelt, a 70-es évek folyamán nagyrészt az európai bevándorlók feltárták a Mississipi medenczejét, majd később Canadát a gabonatermelés számára, a melyeken a termelés az európai termelési költségeknél sokkal olcsóbban alakult. A folyton javuló közlekedés lehetővé tette, hogy ezeknek a vidékeknek a terményei az európai piacokra eljussanak. Az európai búza átlagárát 13 koronára téve, ez az összeg a régi utakon 100, az új műutakon 400, a vasúti szállításnál 4.500, a tengeri szállításnál pedig 25.000 kilométernél emésztődik fel. Így a közlekedés fejlődése ezeket az újonnan feltárt vidékeket csakhamar bekapcsolta a világforgalomba. Az amerikai gabonakivitel, a mely 1851-60. között évi két millió hektoliterre rúgott, 1870-ben tíz millióra, 1875-ben 20 millióra, 1879-ben pedig 54 millióra emelkedett. Ugyan-ezen időben a szuezi csatorna megnyitása az indiai és ausztráliai termelőterületeket is belevonta a világforgalom érékkörébe, majd Argentína is megjelent a világpiaczon, mint termelő factor, szóval az európai mezőgazdaságra válságos évek következtek.

Az európai mezőgazdaság képtelen volt a szabad verseny mellett megküzdeni ezzel a tengerentúli concurrentiával, a mely különösen az első időben csak a legjobb minőségű területeket használta föl termelésre és nem lévén kénytelen vásárlási összeget és kamatterhet törleszteni, el-

enyészően csekély termelési költségekkel dolgozott. A nyomást, melyet a tengerentúli termelés a gabonaárakra gyakorolt, legjobban a teljesen szabad kereskedelmi angol piaci gabonaárak alakulása mutatja. 1000 kg. búza ára a londoni piacon volt:

	£
1871—75 között	12/6/4
1876—80 »	10/6/8
1881—85 »	9/ - /4
1886—90 »	7/2 8
1891—95 »	6/8/2

Következése volt ennek az áralakulásnak, hogy a gabonatermelés Angliában hihetetlenül visszament. Míg 1875-ben 3,373.140 acre volt gabonával bevetve, 1902-ben már csak 1,772.840 acre területen termesztettek gabonát. A szabad kereskedelem széppé tette Angliát: a gabonaföldek helyét rétek, legelők, pagonyok foglalták el. Félő volt, hogy a continentális Európában is hasonló állapotok fognak bekövetkezni, azzal a különbséggel, hogy itt a tengerentúli versenynek még súlyosabb következményei lesznek, mert itt a lakosságnak sokkal nagyobb százaléka tartozik a földművelő elemhez, mint Angliában. Még súlyosbította a középeurópai agrárcrisist, hogy erre az időre esett a munkabérek és az állami kiadások nagy emelkedése is. A járadék megcsökkent, a földárak, a bérletek ára lement, az adósságteher pedig egyre növekedett. Az agrárcrisis megszüntetésére és az »amerikai veszedelem« elhárítására pedig csak egy eszköz mutatkozott célravezetőnek: a vámvédelem. A Németországból kiindult agrár vámvédelmi mozgalom Európában sikerre vezetett. Segítségére volt az a nagy hatalom is, a melyet a földbirtokososztályok mindenütt a politikai életre gyakorolnak és szimpatikusán fogaaták a vámvédelmi mozgalmat mindenütt a kormányok is, melyek egy új jövedelmi forrást láttak benne az egyre növekvő állami kiadások fedezésére. A gyakorlatban ez egyet jelentett: az élet megdrágítása árán megmenteni az európai mezőgazdaságot.

1879-ben, mikor a német birodalom a búza és a rozs vámját méter-mázsánként egy márkában állapította meg, Bismarck azt a híres kijelentést tette, hogy nincs az az örült agrárius, a ki három márkás gabonavámokra merne gondolni. A körülmények nyomása alatt azonban, melyet az osztályérdekek is erősen támogattak, a német birodalom igen szépen elérkezett az 1906. évi vámtarifával a hatodfélmárkás, a monarchia pedig a hatkoronás buzavámokig. Franciaország 1861. évi 60 centime-os gabonavámját 1885-ben 3 francra, 1887-ben 5, 1894-ben pedig 7 francra emelte. Hasonló arányokban fejlődött a többi continentális államok vámvédelme is, sőt ez a vámvédelem nem csupán a gabonára szorít

kozott, hanem kiterjedt a mezőgazdasági termékek és húsanyagok, szóval élelmiszerek egész complexusára is. Az egyes államok vámtarifáteleinek emelését feltüntető összehasonlító statisztikai táblázatok bemutatását mindazonáltal fölöslegesnek tartjuk: egyrészt a vámtarifák általános emelkedése ismeretes, másrészt még azonos magasságú vámtételek is különböző államokban, igaz, hogy egy irányban, de a különböző termelési viszonyokhoz képest különböző mértékben érvényesülnek. Egy-egy jó termés az árak alakulását lényegesen befolyásolja és a vámok hatását bizonyos mértékig paralizálhatja. A vámok okozta drágulás sohasem felel meg pontosan a vám magasságának, hanem csak körülötte mozog. Yves Guyot szerint „a gabona vámja sohasem képes a gabona árát bőtermésű esztendőkből saját niveaujáig emelni, ezzel szemben azonban azon esztendőkből, mikor hiány mutatkozik, ennek föléje emeli.”¹⁾ Valami lényeges eredményt tehát a különböző magasságú vámok statisztikai összehasonlításaitól és az ezekből vont következtetésektől tehát várni nem lehet. A különböző piacok árainak összehasonlítása egyébiránt azt is mutatja, hogy egyrészt importra szoruló államoknál a vám nem érvényesül tökéletesen, mint a teóriának megfelelően történni kellene, másrészt azonban a vám exportáló államoknál is, részben minthogy a még olcsóbb termelési költségekkel dolgozó concurrens kizáratnak, jelentékeny mértékben kifejezésre jut.

Bizonyos azonban, hogy minél inkább importra szorul valamely állam, annál inkább megvan a lehetősége, hogy a vám teljesen kifejezésre jusson. És ebből a szempontból a monarchiában, a mely fokról-fokra közeledik ahhoz a ponthoz, hogy gabonát exportáló területből gabonát importáló területté alakuljon át, a helyzet a fogyasztóra nézve folytonosan rosszabbodik. Álláspontunk az lévén, hogy a vám exportfőlésséggel dolgozó országokban is kifejezésre jut, semmiképen sem oszthatunk abban a nézetben, a mely mereven azt állítja, hogy exportfőlésséggel bíró államoknál a mezőgazdasági vámok nem érvényesülhetnek. Az exportfőlésséggel rendelkező államok terménye ugyanis más államok piacaira törekszik és ezek áraihoz alkalmazkodik a hazai ár. A termelő ugyanis pusztán hazafiságból nem adja el árúját a határokon belül, ha kint jobb árakat érhet el. igaz, hogy ez esetben az importáló állam vámja az, a mely az exportáló állam árait alakítja.

Hogy a vámok az exportáló államok áralakulására is hatást gyakorolnak, azt az agráriusok is elismerik. Idézzük erre Rubinek Gyula sorait: ²⁾

¹⁾ *La cherté et le protectionnisme.* Journal des Économistes. 1911. okt. 15. 22. old.

²⁾ *A drágulás kérdése.* 13. old. Budapest, 1911. Pátria irod. és nyomdai r.-t.

»Általában az volt a nézet, hogy a mezőgazdasági vámok, tekintettel arra, hogy a közös vámterület mezőgazdasági terményekből erősen kiviteli állam, nem érvényesülnek s hogy a magyar agráriusok mindennek daczára ragaszkodtak követelésükhöz s az ellenérvekkel meggyőzetni nem engedték magukat, a magyar agrártörekvéseket valósággal csendes hóbortnak tartották s talán az agrár vámvédelem megadásánál az osztrák kormánynál ez a szempont is döntő volt.

Hogy az agrárvédelem követelésének felállításánál kinek volt igaza, azt megmutatja a jelen, a midőn a mezőgazdasági vámvédelem az egész vonalon érvényesül s a midőn ennek nyomán országszerte nagy gazdasági fellendülés tapasztalható. A mezőgazdasági termények ára a vámvédelem hatása alatt *jelentékenyen emelkedett*, minek nyomán emelkedett a mezőgazdaság fogyasztóképesége is, a mely az ország gazdasági boldogulásának legszilárdabb alapja.«

Annak összehasonlítására, hogy a vámtarifa hatása a gabonaárak alakulásában mennyiben érvényesül, idézzük a londoni, bécsi és budapesti piacz példáját. A búza ára tonnánként hét éven át a londoni piacson, az angol értékeket koronára átszámítva, a következő volt:

1904-ben	149·20 korona	1908-ban	177·20 korona
1905-ben	171— *	1909-ben	225— *
1906-ban	165·10 »	1910-ben	180·10 *
1907-ben	160 20 »		

Ugyanezen években a bécsi árak, az ottani tőzsde árjegyzésének átlagában a következők voltak:

1904-ben	191·50 korona	1908-ban	255·30 korona
1905-ben	199·50 »	1909-ben	262·50 *
1906-ban	184·90 »	1910-ben	202·40 »
1907-ben	207— »		

Ugyanezen évek adatai Magyarországon a következők:

1904-ben	185·60 korona	1908-ban	240·20 korona
1905-ben	178·30 »	1909-ben	249·30 *
1906-ban	156·50 »	1910-ben	172— *
1907-ben	210·10 »		

Az emelkedési tendentia tehát mindhárom piacson kétségtelen; ez a világpiaczi jelenség. A differentia azonban, a mely a szabad kereskedelemmel dolgozó angol és a 6.30, illetve 7.50 koronás buzavámokkal

dolgozó monarchia gabonaárai között mutatkozik, a vámok következtése. Brentano kimutatása szerint a magas agrárvámokkal dolgozó és bevételre szoruló Németországban a búza ára átlag egy negyeddel múlja felül a világpiaczi árakat. Magától értetődőleg a vámok hatása hasonló nemcsak a többi gabonaneműeknél, hanem az egyéb őstermelési productumoknál, tehát a húsnál is.

Ez az áltatános emelkedési tendentia azonban, különösen minthogy a szabad kereskedelmi alapon álló angol piaczon, sőt magában az európai mezőgazdaságra azelőtt oly veszedelmes Amerikában is tapasztalható, egyúttal azt is mutatja, hogy a veszedelem, a melyre való hivatkozással a magas agrár vámvédelem rendszerét megeremítették, ha nem szűnt is meg teljesen, de már korántsem oly imminens és a vámok, a melyek régebben védelmi czélokat szolgáltak, ma nagy részben jövedelmi forrássá alakultak át egyrészt az államok, másrészt a termelők javára. Így a vám az emelkedő földjáradékban jut kifejezésre.

Ez a megállapítás rávezet bennünket annak a kérdésnek a megoldására is, hogy hova tűnik a vámok okozta drágulásnak az értéktöbblete. Nézzük csak ezt a folyamatot. Ha az élelmiszerek emelkednek, emelkedik a haszon, a melyet a földbirtok hajt. Ha a földjáradék emelkedik, emelkedik a birtok ára. Az élelmiszereknek a városban való drágulásával tehát karöltve jár a föld árának emelkedése a vidéken. Nálunk- ezt a jelenséget még súlyosbítják az Amerikából visszatért kívándorlók, a kik hogy földéhségüket csillapítsák, igen magas, a valódi értékeket meghaladó árakat fizetnek egy-egy földdarabért. Ez az áremelkedés azonban egy nagyon fontos, de egyáltalán nem örvendetes jelenséggel jár karöltve.

A föld árának növekedése úgyszólván csak ideiglenes nyereség azokra nézve, a kiknek „van”. Minden örökösödésnél új adósságot kell fölvenni a többi örökösök kielégítésére, minden átruházásnál az előbbi átruházás óta létrejött értéktöbblet új adósságra vezet. A milyen mértékben növekszik a birtok értéke, majdnem olyan mértékben kell növekednie a birtokba bekebelezett adósságnak is. Az élelmiszerdragulás így kint a vidéken végeredményben az adósságteher növekedésében érezteti hatását. Hogy Magyarországon ez a jelzálogi teher az utolsó évek folyamán milyen mértékben emelkedett és hogy egyáltalán nem maradt el az élelmiszerek áremelkedése mögött, úgy hiszszük, azt külön bizonyítani és fejtegetni fölösleges.

Az adóssággal együtt növekszik a mezőgazdaság kamatterhe. Az állítólagos nyereséget, a melyet az agráriusok „elraboltak” a fogyasztótól, meg kell osztaniok a jelzálog-kölcsöntökével. A emelkedett földjáradék egy része tőkekamat formájában párolog el. A fogyasztótól elvett érték

így legnagyobbbrészt a mozgatóké tulajdonosainak zsebébe jut. Otto Bauer kifejezése szerint a fogyasztó nem élelmiszert, hanem földbirtokot és tőkeamatot eszik. Csak így történhetik meg, hogy az élelmiszerek rendkívüli nagy drágulása mellett, a melyen az agráriusok állítólag megszámlálhatatlan milliókat keresnek, a valóságban mezőgazdasági válság van Magyarországon.

A mezőgazdasági válságnak ez a fajtája azonban mindazokban az országokban általános, melyek magas agrárvámokkal dolgoznak. Ugyanazok a panaszok – és pedig legtöbb esetben indokolt panaszok – melyeket nálunk lehet hallani, más szavakba öltöztetve ismétlődnek Németországban is. A gabonaárak folyton magasabbra csigázódnak és a földnek még sincs meg a megfelelő rentabilitása, mert az adósságteher egyre nyomasztóbb. Brentano szerint ez egy rettenetes circulus vitiosusra vezet, a melyből nincsen szabadulás.

Mi a gabonavám célja? Hogy emelje a gabona árát. Abban a mértékben, melyben ezt a célját eléri, emelkedik a járadék, a melyet a föld hajt, tőkésítve az uralkodó kamatlábnak megfelelően, emelkedik a telek értéke is. A gabonavám hatása tehát, ha célját, a gabonavámok emelését tényleg elérte, a mezőgazdasági termelési költségek egy részének emelése is, a melyek miatt a belföld a külfölddel nem versenyezhet. Lehetséges, hogy sok nagyon eladósodott földbirtokosra nézve ez teljesen közömbös. A föld értékének emelkedése reményt nyújt nekik, hogy birtokukat olyan áron adják el, a mely adósságaikat felülmúlja; esetleg még az is sikerül, hogy kitűnő üzletet kössenek mellette. Mi történik azonban azokkal, a kik birtokukat megtartják és az új birtokosokkal? Minthogy a gabonavám a föld hozadékának a föld értékéhez való viszonyát nem változtatta meg, a gabonatermelés, mint azelőtt, ezután is irrentabiiis marad. Ha a gazda a gabonatermelésnél marad, szükségképpen rövidesen megint sanyarú helyzetbe kerül. Akkor ismét felhangzik a kiáltás a gabonavámok újabb emelésére. És így megy tovább . . . Végtelen csavarral van dolgunk . . . A gabonavám hatása tehát, hogy az okot növeli, melyben a versenyképesség hiánya gyökerezik és a helyett, hogy ezt megszüntetné, tartósan emeli.¹⁾

Ruhland itt kettős megkülönböztetést tesz. Kutatva azt a hatást, a melyet a vámok által felcsigázott gabonaárak a gazdasági életre gyakorolnak, ő is oda concludál, hogy minden vámemelés a birtokok emelkedésében escomptáltatik. A magas gabonaár tehát annak a birtokosnak a haszna, a ki birtokát bérbe adja, vagy el akarja adni, szóval a ki

¹⁾Lujo Brentano: „Die deutschen Gctreidezöl/e”. Stuttgart, 1910. I. G. Cotta's Nachfolger.

maga nem mezőgazda, vagy megszűnik mezőgazda lenni, haszna továbbá a birtokba bekebelezett jelzálogtőkének. Hátrányos azonban mindazokra, a kik mint bérlők vagy vásárlók maguk akarnak mezőgazdaságot űzni. A fix kezekben levő nagybirtok, a mely nagyrészt bérlőkkel dolgozik, éppen ezért szerinte hasznot húz a drágaságból, súlyosan érinti ellenben a föld árának az emelkedése a szegény mezőgazdasági népességet, a törpe birtokok tulajdonosait és a falu proletárjait. Minél drágább a föld, annál nehezebben jutnak hozzá. A kisparasztok nagy része előtt így el van zárva a gazdasági önállóság útja. Le kell mondaniok arról a reménységről, hogy földet szerezzenek, örökre proletárok maradnak.

Logikai hiba Ruhlandnak ebben az okoskodásában nincs, ellenben a tények némileg mégis mást mutatnak. Nálunk a magas földárak mellett is meglehetősen nagy parcellázási folyamat tapasztalható és egyes magyar agráriusok éppen ezért arra a következtetésre jutnak, hogy ez a két körülmény összefüggésben van egymással. A kisbirtokosok intenzívebben dolgozik, a nagybirtok átlagánál nagyobb hozadékot tud elérni, jobban ki tudja használni a magas élelmiszerárakat, tehát a parcellázás reá nézve még itt is jövedelmező. A gyakorlat azonban más tapasztalatokra ad alkalmat. Parcellázásoknál a régi birtokosok és közvetítők tényleg hallatlan magasságú árakat tudnak elérni. Buday számítása szerint^x) az utolsó évi parcellázásoknál az átlagban 667 koronát fizettek holdanként, sőt 1.100 koronás vételek is előfordultak, ellenben ezeket az árakat a kisbirtokosok a legtöbb esetben nem tudták termelésük hozadékában behozni, azért, mert a szemtermelésről egyéb termelési ágakra nem akartak átmenni. Magyarországon a parcellázás, különösen mikor közép-birtokok kerültek feldarabolás alá, igen sok esetben nem a termelés növekedését, hanem visszaesését jelentette. Az az ár, a melyet nálunk a nem számító kisbirtokosok fizetnek a feldarabolásra kerülő földekért, messze túlhaladja a reális hozadék értékét. Így a magas áron történő parcellázások a kisbirtokososztály eladósodását is jelentik és e téren csak akkor várható változás, ha a földművesnépesség magasabb kulturfoka a belterjes gazdálkodásra való átmenetelt fogja eredményezni. A parcellázás üdvös jelenség addig, míg adósságmentes, belterjesen gazdálkodó kisbirtokososztály alakulására ad alkalmat; egyébként eredménye nincs. Speciálisan nálunk a birtokfelosztásoknak még az a hátrányos oldaluk is van, hogy nem annyira a nagybirtokok, mint inkább a közép-birtokok kerülnek eladás alá.

Ruhlandnak tehát igaza van akkor is, ha a magyar viszonyokat vesszük tekintetbe. A baj azonban nem ott jelentkezik, hogy a kisbir-

¹) Buday Barna: *A parcellázásokról*. Budapest, Pátria. 1909.

tokosok nem tudnak földhöz jutni, hanem abban, hogy eladósodnak és nem bírják a magukra vállalt terheket.¹⁾

Sok tekintetben más tapasztalatokat tehetünk, ha a húsarak alakulására gyakorolt hatását vesszük tekintetbe. Az európai continens államai itt is csaknem mind magas vámokkal dolgoznak, noha azok a szempontok, a melyek a gabonavámok rendszerét indokolttá tették, a húsnál sokkal kevésbé forognak fenn. A hús nem olyan tömegárú, mint a gabona, nála az izlés, a megszokás szempontja sokkal erősebben érvényesül és nagy tömegekben, technikai berendezések segítségével való szállítása aránylag késői időpontban kezdődött meg. A húsvámok éppen azért a behozatalra utalt országokban nem védelmet, hanem a fogyasztó közönségre rótt adót jelentenek. Ez az adó pedig annál súlyosabb és annál inkább érvényesül, mennél inkább szorul egy adott ország a behozatalra. Vizsgáljuk ebből a szempontból a vám és húsarak alakulásának egy másához való viszonyát az osztrák-magyar monarchiában. A vámok hatásának kutatásánál ugyanis az egész vámterületet egységes egésznek kell vennünk.

A német birodalmi statisztikai hivatal az élő állat nagybani vágott súlyú árait 50 kg.-onként elsőrendű marhánál és sertésnél a főbb európai piacokon az alábbiakban állapította meg: Az angol piacztól, a mely főként a coloniális és egyéb tengerentúli fagyasztott húst fogyasztja, el kell tekinteni.

¹⁾ Azt a példát, melyet egy magyar agráriustól hallottunk a magas földárak és a kisbirtok egymáshoz való viszonyára, inkább szellemesnek, mint találónak kell tekinteni. Szerinte a régi Itáliában még a népesség szaporodása folytán az árak és a földjáraadék emelkedtek, a földbirtok szervezete kisbirtoki volt, mikor azonban a császárok korában a provinciákból behozott gabona a termelés jövedelmezőségét és a földárakat csökkentette, nagy latifundiumok alakultak. Ez igaz, de a hasonlat mégsem talál. Az antik világ termelési viszonyai tökéletesen eltérők voltak a miénktől, ott a nagy- és kisbirtok termelési viszonyai között sokkal kisebb volt a különbség. Mikor Itáliát a háborúk után a külföldi rabszolgák egész áradata özönlötte el, ezzel az ingyen munkaerővel a kisbirtokos nem tudott versenyezni. Az önálló kisbirtokos-elem pusztulása már ekkor, a köztársaság korában kezdődött meg. Fokozta ezt a processust a provinciákból behozott és ingyen szétosztott gabona. Hogy ennek termelése és értékesítése milyen viszonyok mellett történt, arról alig tudunk valamit. Nagybirtokosok vagy kisbirtokosok voltak-e, a kik ezt termelték és eladták az állami hivatalnokoknak, nem tudjuk. Végül hol van az a tényező, a mely a gabona mai áralakulásában a legjelentősebb szerepet játsza, a vám? Éppen azért, mint már mondtuk, ezek az antik példák lehetnek érdekesek, de bizonyító erejük nincsen.

	Berlin	M a r l i a h ú s		Páris
		Bécs m á r k á b a n	Budapest ¹⁾	
1903	69·45	63·60	54·50	61·70
1904	70·75	64·30	57—	61·30
1905	73·65	70·40	62·80	62·70
1906	79—	71·20	66—	60—
1907	80·30	72·70	67·60	66·80
1908	76·80	68·20	63—	67·40
1909	74·30	70·20	63·30	66·95

	Berlin	S e r t é s h ú s		Páris
		Bécs m á r k á b a n	Budapest	
1903	51·81	58—	51·90	57·60
1904	51—	55·75	49·80	52·95
1905	63—	63·50	57—	58·55
1906	68·50	59·25	53·65	55·60
1907	57—	63·75	57·10	75·40
1908	60·05	59·25	53—	70—
1909	69—	68·55	60·60	59—

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a marhahús ára tekintetében a monarchia általában, de különösen a budapesti piac a többi nagy európai fogyasztópiacok árnyékuja alatt állott, vagyis a húskivitel jövedelmező üzlet volt. Tényleg a monarchiának a szarvasmarhában általában nagy a kiviteli többlete. 1901-ben 74.913, 1902-ben 116.240, 1903-ban 122.748, 1904-ben 108.693, 1905-ben 71.838, 1906-ban 60.696, 1907-ben 57.799, 1908-ban 101.223, 1909-ben pedig 109.646 darab. Hogy jut a mi húsfogyasztásunknál ekkora kiviteli többlet mellett a vám kifejezésre? Elméletileg az eladó, minthogy a mennyiség egy részét külföldre kell szállítani, árújáért a világpiaczi árat kapja minusz szállítási költség és ehhez alkalmazkodik a belföldön fogyasztásra kerülő árúé ára is. Igen, de nem a német piacon kapja az ideális világpiaczi árat; ennél, mint-hogy bevitelre szorul, érvényesül a német vám és az ott elért árakhoz alkalmazkodik ismét a szállítási költség levonásával az itteni ár is, vagyis a marhahúsnál a magyar fogyasztó a német, illetve a többi importáló államok vámjának a hatását éri.

A sertésnél a monarchia kiviteli többlete, a mely 1902-1905 között 138-165.000 darab között mozgott, 1906-ban, a szerb és román határ elzárása évében 88.000 darabra csökkent, 1906-tól kezdve pedig úgyszólván megszűnt, következésképen tehát itt a monarchia saját vámtételeinek kell kifejezésre jutnia. Ez magyarázza meg azt a nagy áremel-

¹⁾ Nem vág össze teljesen a budapesti jegyzésekkel.

kedést, a mely 1906-tól kezdve a sertéshúsnál tapasztalható. A húsarak emelkedésében kétségtelenül volt szerepük az állatbetegségeknek is, a melyek az utolsó évek folyamán nálunk pusztítottak; ezek hatása azonban, bár számszerűleg igen jelentékeny, inkább átmeneti jellegű.

A mezőgazdasági vámok a húsarak alakulásánál a takarmányfélék megdrágítása révén is kifejezésre jutnak, különösen takarmányínség alkalmával. Ugyanaz a viszony áll itt fenn, a mely az ipari termelésnél a nyersanyagok megvámolása révén a készgyártmányokat drágítja meg. Egyes takarmányfélék vámja nálunk az értéknek 30-50 százalékára rug.

A vámvédelem másik oldala az ipari termékekre, az ipari félgyártmányokra és a kész iparcikkekre vonatkozik. Történelmi sorrendben, ha a modern gazdasági életet vesszük csupán tekintetbe, a continentális Európában az ipari vámvédelem az első, mert a fejlettebb angol iparral szemben a continensnek valamennyi ipara vámvédelmet követelt már akkor, mikor a mezőgazdaság még a nagy fogyasztóképességgel bíró angol piac megszerzése érdekében a szabad kereskedelem alapján állott. A kiindulási pont tehát a vámvédelem e két fajtájánál nem volt közös és sok tekintetben nem közösek a hatások és jelenségek sem, melyeket a vámvédelemnek ez a fajtája kivált. Meg kell jegyeznünk, hogy mikor az ipari vámokról beszélünk, nem nézzük a jogosság kérdését, aránylag kevésbé mérlegeljük, hogy milyen szerepet visznek a közgazdasági élet különböző területein, hanem csak azt állapítjuk meg, hogy milyen fontosságuk van a drágaság körül. E tekintetben pedig már a részleges jelenségek vizsgálata előtt, teljesen elméleti alapon kimondhatjuk, hogy minden vám, legyen az akár nevelő, akár pénzügyi, akár védő természetű, akár ezeknek összetettje, föltétlenül egy vagy más irányban a fogyasztás megdrágításával jár.

Természetes, hogy az iparcikkeknél egyrészt a drágulásnak a jelensége nem oly szembeötlő, mint a mezőgazdasági terményeknél, másrészt -az előidézett drágulásnak a fogyasztó közönség sokkal lassabban jut a tudomására. Ennek az oka kettős. Egyrészt az iparcikkeknél a minőségbeli különbségnek hihetetlenül nagy variációi forognak fenn, úgy, hogy a drágulásnak a mértékét tényleg nehezebb megállapítani, minthogy egy látszólag teljesen hasonló áru a qualitas megrontása esetén még mindig adható olyan áron, mint az eredeti áru adatott a drágulásnak egy adott phasisa előtt. A fogyasztó kevésbé jut az ipari drágulásnak a tudomására, mert az iparcikkek kevésbé képezik mindennapi fogyasztásnak tárgyát, mint a mezőgazdasági termények, illetve élelmiszerek és így közvetlen összehasonlítás megtétele meg nehezítve. Kétségtelen azonban az is, hogy az elsőrangú szükségletek megdrágulása nagyobb inten-

sítással váltja ki a reactiót, mint a többieké és ez teszi a mezőgazdasági termények drágulását érezhetőbbé.

Az iparcikkelnél gyakran kevésbé jut kifejezésre a drágaság azért is, mert a technikai haladás bizonyos mértékig, sőt számos esetben igen jelentékenyen ellensúlyozza. Ha pl. egy új technikai processzus, egy új gép bevezetése a termelési költségeket, mondjuk 25%-kal csökkenti, az ár ellenben a régi marad, akkor itt tulajdonképpen lényeges drágulásról van szó, a mely azonban a fogyasztónak nem jut, sőt nem juthat a tudomására. A mezőgazdaságban, a melyben még a legmodernebb technika mellett sem lehet az időjárás szerepét és a tényleges emberi munkaerőt olyan mértékben kikapcsolni, illetve reduálni, mint az ipar egyes ágaiban történt, természetesen ilyen burkolt áremelkedések nem fordulhatnak elő.

Részben ezek a burkolt áremelkedések teszik, hogy az ipar, mikor effectiv számokban, százalékokban mutatja ki az áremelkedéseket, előnyös helyzetben van a mezőgazdasággal szemben és hivatkozhatik arra, hogy az ipari áremelkedés távolról sem éri el a mezőgazdasági termények és élelmiszerek áremelkedésének a mértékét. Az ilyen statistikai kimutatások azonban a fogyasztóra nézve annál értéktelenebbek, mert ez a kimutatott nagyipari és nagykereskedelmi árakról a gyakorlatban tudomást sem szerezhethet, minthogy szükségletét túlnyomó részben kisembereknél szerzi be, a kik a nagyiparnál és nagykereskedelemtől aránylag nagyobb üzemi és üzleti költségekkel dolgozván, az általuk is érzett drágulást fokozott mértékben kénytelenek a fogyasztóra áthárítani. A kiskereskedelmi árakról pedig, a mi az iparcikkeket illeti, a statistika fölvétele, a fenti okoknál fogva, úgyszólván teljességgel lehetetlen.

Ezek a körülmények természetesen az eredményezik, hogy az ipari vámok hatásának kutatásánál fix számokkal dolgozni alig lehet, hanem csak inkább elméleti megállapításokra kell szorítkoznunk. Ezek után miben jelentkezik az ipari vámok legfontosabb hatása? Kétségtelenül abban, hogy módot ad a termelőnek arra, hogy árait a szállítási költség és vám magasságáig a világpiaczi árak fölé emelje. Ez a hatás pedig kettős. Megdrágítja egyrészt a külföldi behozatalt és megdrágítja a mondott mértékben a belföldi termelést is. Az utóbbi a fontosabb. Ma ugyanis már túl vagyunk az előbbi évtizedek azon felfogásán, mely minden áron az export előmozdításában kereste az iparnak hasznát, ma tudjuk, hogy az iparok túlnyomó részére a belföldi piac sokszorosan nagyobb fontossággal bír és következésképpen meg kell állapítanunk azt is, hogy a belföldi termelésnek a vámok által történt megdrágítása, vagy a drágítás lehetőségének megadása sokkal súlyosabban érinti egy ország fogyasztó közönségét, mint a külföldi behozatal megdrágulása. Az ipari vámvéde-

lem természete hozza magával azt is, hogy egy iparágak a vámvédelem által előidézett megdrágítása drágulást eredményez az iparcikkek egész sorozatában. Például a vasvámok nemcsak magát a vasipart, hanem mindazokat az iparágakat megdrágítják, a melyek gépekkel, szerszámokkal dolgoznak, sőt még közrejátszanak a mezőgazdasági drágulásban is. A közgazdasági életnek érzékeny idegzete az egy oldalon kapott lökést tovább adja az egész szervezetnek. Egy gyakorlati, példával ezt teljesen igazolni lehet. Vegyük a vasipar és gépivar vámvédelmét. Angliában egy százezer orsóval dolgozó gyapotfonó felállítása 125.000, Franciaországban 175.000, Németországban 185.000, az Egyesült-Államokban pedig 250.000 fontba kerül. Tíz százalékot véve alapul amortisatiós költségekre és elértéktelenedésre, a már fennálló gyár megterhelése Angliában 12.500, Franciaországban 17.500, Németországban 18.500, az Egyesült-Államokban pedig 25.000 font. Ha ezek a számok a teljes pontosságra nem tarthatnak is számot, megközelítő mértékben a vámok hatása és a vámok mértéke van bennük kifejezve. A termelési költségek ezen különbözősége a gyártmányok árában is kifejezésre jut. Részben e viszonyoknak köszönheti Anglia, hogy a pamutiparban elvitázhatatlanul domináló helyzetet foglal el a világpiaczon.

Már most az ipari termelésnek a mezőgazdasági termeléstől való különbözősége, az ipari termelő magasabb kereskedelmi képzettsége és jobb szervezettsége lehetővé teszi bizonyos megállapodások létrejöttét, a melyeknek a céljuk az áraknak a szabályozása. A mezőgazdasági cartell, például a tej árának fixírozása, aránylag csekély jelentőségű lehet és igen csekély körre terjedhet ki. A termelők óriási száma és szervezetlensége is lehetetlenné teszi az ármegállapító egyezményeket. A cartell és az ármegállapítás a modern nagyiparnak egyik specifikus jelensége. Az ilyen ipari ármegállapításoknál szerzett tapasztalat azt mutatja, hogy az áraknak a szabályozása nagyon csekély és inkább ideiglenes jellegű kivételektől eltekintve, mindig fölfelé menő irányban történik, vagyis az árak emelésére vezet. Kétségtelen az is, hogy az ilyen megállapodások, cartellek és trustok alakulására sokkal inkább meg van a mód a vámokkal védett iparágakban, mint szabad kereskedelem mellett. Vám mellett ugyanis az országban az árak vám plus szállítási költség magasságáig emelhetők a világpiaczi ár fölé. A vámok egyik igen fontos hatása tehát abban jelentkezik, hogy módot nyújt az árakat emelő és drágító cartellek képződésére. Nem vitatva a nevelő vámok jogosságának kérdését, csak arra akarunk rámutatni, hogy minden vámvédelem- magával hozza a további vámemelések követelését is. Classikus példa erre az Egyesült-Államok republicanus pártja, a mely 1904. évi platformjában szükségesnek jelezte az ipari vámok fentartását és rendszerük kiépítését, hogy az

„amerikai iparnak külföldivel szemben való versenyképességét biztosítsa.” Az 1908. évi platformban ugyanez a passus benne maradt, de a versenyképességhez hozzáfűzték még „az amerikai ipar megfelelő jövedelmezőségének biztosítása céljából.” Ezen a ponton a védővám kizsákmányoló vámmá alakul át.

Kétségtelennek látszik, hogy a vámok, különösen erős cartellképződés esetén módot nyújtanak a vállalkozónak arra, hogy olyan nyereségeket is biztosítson magának, a melyek egyébként meg nem illetnék. Igen érdekes például az a példa, a melyet Otto Bauer hoz fel az osztrák vascarteilre vonatkozólag. Bécs városa 1908-ban árlejtést irt ki 340.000 métermázsa vízvezetéki cső szállítására. Az osztrák vascartellen kívül erre egy francia vállalat is pályázott. A francia vállalatot az osztrák cartellel szemben 1,950.000 K. vám és 200.000 K. szállítási költség, vagyis összesen 2,150.000 korona többlet terhelte volna, mégis a francziák ajánlata csak 700.000 koronával volt magasabb, mint az osztrák vascartellé. Ez azt jelenti, hogy az osztrák vascartell ajánlatának benyújtása alkalmával 1,400.000 koronával több hasznot akart elérni, mint bármelyik concurrens külföldi vállalat. Mikor pedig a cartell a további tárgyalások folyamán 521.000 koronát engedett áraiból, tényleg még mindig 929.000 koronával volt drágább, mint a francia vállalat.

Egy másik példa, a melyre szintén teljes joggal lehet hivatkozni, az angol hajóépítő-ipar, melynek óriási fejlődését és versenyképességét a szabad kereskedelmi rendszer tette lehetővé. A gyakorlatban az árak szempontjából a helyzet itt úgy alakul, hogy Angliában egy Dreadnought építése és felszerelése 42 millió, Németországban 52 millió, Ausztria-Magyarországban pedig 60 millió koronába kerül. Pontos számokat itt természetesen felhozni lehetetlen, mert ugyanazon típusú csatahajó építésénél is mutakozhatnak lényeges eltérések. Mindenesetre azonban ez a bárom szám kifejezésre juttatja a vámvédelem és a cartellek kapcsolatos hatását. Hogy Németország körülbelül azonos vámtételek mellett miért tud mégis olcsóbb árakkal dolgozni, mint mi, arra még visszatérünk. Egyet azonban meg kell állapítanunk: minthogy számos olyan iparág van, a melynek legnagyobb fogyasztói az állam és a közhatóságok, ezeknek drágulása kell, hogy az adóteher növekedésében jusson kifejezésre és hogy az adózók megterhelése folytán új drágulásnak legyen kiinduló pontjává. Ha az állam beszerzései megdrágulnak, fokozni kell a közjövédelmeket, növelni kell az adókat és egyéb bevételi forrásokat. Az adóemelkedést az adózó, ha egyúttal termelő is, áremelés révén a fogyasztójára törekszik áthárítani, itt kezdődik az új drágulás. Ismét az a circulus vitiosus, melylyel a drágaság problémájának tanulmányozásánál már Ifibb ízben találkoztunk.

A vámvédelem kérdésének tanulmányozása akaratlanul is arra kényszerít, hogy belemenjünk néhány olyan kérdésnek a taglalásába is, amelyek tulajdonképpen a szabad kereskedelem és védvámrendszer elméleti harcának a körzetébe tartoznak. E szempontból vizsgálva a kérdést, mindenekelőtt szemünkbe ötlük a mai vámvédelemnek az általánossága és az, hogy az elzárkózás politikája nagyon csekély kivétellel ma az egész vonalon uralkodik. Ennek pedig az a következése, hogy a gazdasági élet aránylag kis körökre tagozódik és a természetes vérkeringés meg van akasztva. A kis körök csekély fogyasztási területeket jelentenek, minek következtében a speciálisait tömegtermelés, a mely az ipari termelésben effektív olcsóbbodást eredményezhet, lehetlenné van téve. Ugyanebből a forrásból ered a vámvédelemmel dolgozó iparok hibája. Minthogy egy cikkben megfelelő forgalmat elérni nem tudnak, kénytelenek is, de meg törekszenek is ugyanazon szakma összes cikkeinek gyártására berendezkedni. Indokolja náluk részben ezt az a körülmény is, hogy a vámvédelem egy bizonyos szakmának összes cikkeire kiterjed és a vámvédelem által lehetővé tett hasznot egy cikknél sem akarják elveszíteni. Már most természetes következése ennek a rendszernek, hogy a termelési költség egyrészt a termelés nagy szétforgácsoltsága, másrészt a kis vevőközönség mellett erősen növekszik. A növekedés mértéke pedig annál nagyobb, minél kisebb az a gazdasági kör, illetve fogyasztó terület, a mely az illető iparágnak rendelkezésére áll. Ez annak a magyarázata, hogy Németország azonos vámok mellett is olcsóbban tud bizonyos cikket produkálni, mint mi. (Dreadnought példája.) Egyéb körülményektől, mint a nyersanyagokban való nagyobb gazdagság, jobb szállítási viszonyok stb. itt eltekinthetünk.

A behozatal megnehezítése és a termelés vázolt megdrágítása természetesen hoz magával egy másik jelenséget, a kivitel mesterséges forciozását. A gyáros, a kinek a vámok akár nyersanyagát, vagy félgyármányát, akár termelő eszközeit, a gépeket drágították meg, akár a gyáros, a ki a szétforgácsoltság bajait érzi és a kinek nem áll elegendő felvevő terület a rendelkezésére, a mikor árúit külföldre akarja kivinni, azt tapasztalja, hogy nem tud megküzdeni a szabad kereskedelmi vagy alacsonyabb vámokkal dolgozó országok vállalatainak versenyével. Ebből vagy az következik, hogy árúját vagy a belföldi áraknál olcsóbban kénytelen a külföldön eladni, szóval a vámvédelemnek a külföldi fogyasztó élvezeti a hasznát, vagy pedig az államhoz kénytelen támogatásért folyamodni, hogy mesterséges kiviteli actio prémiumok, refactiák segítségével, szóval az adózó polgárság megterhelésével igyekezzék a mutatkozó különbséget kiegyenlíteni. A nagy gazdasági területek itt is előnyben vannak a kicsinyekkel szemben. Az Egyesült-Államok cartelljei, a melyek

már a maguk nagy fogyasztó területén biztosítva látják az üzemek renitabilitását, könnyebben folyamodnak a dumping-rendszeréhez, mint a kisebb gazdasági területek gyárosai.

Ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát már maguk a cartellek is kezdik felismerni és az osztrák vascartell az egyes gyárak túlságosan szétagolt termelésének racionálissá tétele és közvetve a termelési költségek leszállítása céljából újabban ahhoz az eszközhöz folyamodik, hogy az egyes gyáraknak előírja, hogy mit termeljenek, gyárak szerint specialisálja a termelést, hogy a hátrányokat némileg ellensúlyozni tudja.

Eddig főként azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy a kész iparcikkek vámjának milyen hatása van a drágulás szempontjából; vizsgáljuk most az ipari nyersanyag vámjának hatását. A vámvédelem ugyanis az ipar legfontosabb nyersterményeire, kőszénre, koksza, ásványi anyagokra, gyapotra, öntöttvasra – a továbbfeldolgozó ipar szempontjából ugyanis ez is a nyerstermék jellegével bír – is kiterjeszkedik. A hatás itt is az előbbihez hasonló.

A nyersanyag váma emeli annak árát a vám és szállítási költség magasságáig. Drágulása kifejezésre jut mindazon iparok termékeinél, melyek feldolgozásával foglalkozik. Növekszik a fogyasztó kiadása és drágul az élet a vámmal védett országban. Az iparos, minthogy a nyersanyagot drágábban szerzi be, nagyobb forgó tőkét kénytelen igénybe venni, mint a vámmal nem védett országok iparosai. Tőkék, melyek más productiv célokra volnának fordíthatók, így oly iparokban alkalmaztatnak, melyek más viszonyok mellett kisebb termelési költségekkel dolgozhatnak. Kivitel alkalmával a vállalkozó nehezebben küzdhet meg olyan államok versenyével, a melyek nyersanyagukat alacsonyabb vámok mellett vagy vámok nélkül olcsóbban szerezhetik be.

Vegyük például az öntöttvasat, a mely az egész vas- és aczéliparnak elsődleges anyaga. Egy tonna váma a szerződéses államokkal szemben 15 korona, átlagára ellenben jó minőségű árút véve alapul 90-100 korona, vagyis a vám mintegy 15%-os drágítást jelent. Ennyivel drágábban adják tehát a kohóvállalatok az öntöttvasat a gyáraknak. Export esetén ellenben – a mi ugyan Magyarországon inkább elméleti jelentőségű, másutt ellenben igen fontos – a belföldi áraknál olcsóbban kénytelenek termelésüket eladni, hogy a külföldi versenyyel megküzdhessenek. Az öntöttvasat feldolgozó gyárak pedig esetleg egészen exportképtelenné válnak a drágítás folytán.

Még érdekesebb egy statistikának a példája, melyet Hobson, az amerikai magas védvámrendszer hatásának kutatása alkalmával állított

össze. ¹⁾ Alapul vette az Egyesült-Államok tizenöt legfontosabb iparágát és az 1890-1900 közötti tíz esztendőről a következő adatokat állapította meg:

	1890	1900	Emelkedés	%
		d o l l á r		
Befektetett tőke	6.525,050.759	9.813,834.390	3.288,783.631	50-40
Termelési értéke	9.372,378.843	13.000,149.159	3.627,770.316	38-71
Nyersanyag ára	5.162,013.878	7.343,627.875	2.181,613.997	42-26
Munkások száma	4,251.535	5,306.143	1,054.608	24-81
Kifizetett munkabérek .	1.891,953.795	2.320,938.168	428,984.373	22-68

Az emelkedés e kimutatás szerint kétségtelenül jelentékeny az egész vonalon, viszonylag leggyengébb azonban annál a tételnél, a melyre a védvámrendszer hívei leggyakrabban hivatkoznak: a munkásság béreinek emelkedése. Míg a munkásság szaporodása csaknem 25%, addig kifizetett bérek emelkedése csak 22.5%-ot mutat. Az ipari vámok rendszere tehát nem hozza meg azt, a mire a védvámrendszer dogmatikusai és gyakorlati hívei egyaránt hivatkoznak, hogy a közjólét emelkedése meg hozza a vámok okozta drágulás ellenértékét. Az idézett statistika azt a figyelemreméltó igazságot is mutatja, hogy a túlhajtott vámvédelem mellett a nyersanyagok ára nagyobb mértékben emelkedik, mint a gyártmányoké. Az áthárítás egy ponton megakad és akkor a vám terhét az is kénytelen viselni, a kinek érdekében a vámvédelem részben történt. A tények logikája hozza magával azt is, hogy a vámvédelemnek egyik irányban való kiépítése, mely egy termelési ágak használ, a hasonló elbánás elve alapján a másik termelési ág vámvédelmének kiépítésére vezet. Ha a vámvédelem egy oldalon megkezdődött, kiépítését jogosan követelhetik a többi érdekeltek is. E tekintetben agráriusok és mercantilisták semmit sem vehetnek egymásnak szemére. Ez a kölcsönös drágítás politikája, a mely végre az elérhető eredmények lerontásához vezet.

Ezek után tisztán theoretikusan kíséreljük meg vázolni a vámok hatását. Az agrárvámok megdrágítják a megélhetést, erősebben a bevételre szoruló, kisebb mértékben az exportfőlösleggel rendelkező államokban. A hatás különbözősége csak mennyiségi, de nem minőségi. Más oldalról közvetve drágítólag hatnak az ipari termelésre és új drágulásnak lesznek kiinduló pontjaivá.

Az ipari vámok, ha a kész iparcikkekre vonatkoznak, drágulást idéznek elő, melynek terhét közvetlenül a fogyasztó viseli. Ha a vám a nyersanyagot terheli, emelkedik a feldolgozó iparok termelési költsége,

¹⁾ j. A. Hobson: *The Fruits of American Protection*. 12 old. London, 1907. Cassel & Co. Ltd.

melyek az ebben mutatkozó drágulást ismét a fogyasztóra hárítják át. A vámok megdrágítják az államok, hatóságok beszerzéseit is, a mi a közterhek emelkedésében jut kifejezésre.¹⁾

A vámvédelem tehát a kölcsönhatások egész sorozatát produkálja, a melyeket elkülöníteni nem szabad és nem lehet. Összefoglalva, az általános drágulásnak igen jelentékeny tényezői és azt a különbözetet idézik elő, melylyel az egyes országok árainak színvonala a világgpiaczi árak színvonalat felülmúlja.

Jóslásokba nem bocsátkozunk. Úgy látszik azonban, hogy ma már Európaszerte, sőt az egész európa-amerikai kulturkörben elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mikor a vámok további emelése helyett azok leszállítása várható. A cél, melyet a gazdasági politikának követnie kell az, hogy a vámtarifák és kereskedelmi szerződések a jövőben ne a harcz fegyverei, hanem az élet olcsóbbá tételének eszközei legyenek.

¹⁾ Az osztrák-magyar vámterület vámjainak magasságát megkapjuk, ha a métermázsánkénti vagy darabonkénti vámtételt az árúnak a hivatalos kereskedelmi statisztikában közzétett kereskedelmi értékével hasonlítjuk össze. Ez alapon a vámok magassága az 1910. évi közös vámstatistika szerint a következő:

	százalék		százalék
vágómarha	15	kávé, nyers	90—100
nehézsúlyú sertés	10—14	kakaobab	30—40
friss hús }	40—50	czukor	20
sertészsír }	40—50	petroleum, nyers	100—120
margarin, művaj	30—40	petroleum, finomitott	50—75
buza }	20—30		
tengeri }	20—30	vas, ingot	30
rózs	40—50	bádog, lemez	50—70
árpa	50	csavarok	50
buzaliszt	40—50	drót	30
takarmányliszt	80—100	drótszög	60
		vasuti sín	50
sör (hordóban)	30		
szesz (hordóban)	130	enyvkeményítő, rizskeményítő	50
bor (hordóban)	60—100	folyékony szénsav }	100
eczet	30	calciumcarbíd }	

VI. A közvetítő kereskedelem.

A drágaság kérdésének kétségtelenül egyik legtöbbet és legtöbb szennvedelemmel vitatott problémája a közvetítés ügye. Ezt a kérdést egyrészt azok, a kik a közvetítés szerepének káros momentumait föltárták, igen kevés objectivitással kezelték. A túlzó agráriusok például az alacsony gabonaárak idején a közvetítést vádolták az árak leszorításával; ma pedig a közvetítést állítják oda, mint az árak megdrágítóját. Másrészt azonban azt sem lehet tagadni, hogy a merkantilis körök, mihelyt valaki a közvetítés árdrágító hatását kutatta, rögtön kereskedelemellenes hajszát láttak benne és olyan rejtett törekvéseket imputáltak, a melyek az egyszerű bírálattól távol állottak. Már pedig, mint megállapítás kétségtelen, hogy minden kapocs, a mely a termelő és fogyasztó közé közbeékelődik és saját külön haszonra törekszik, az árakat emeli.

Ez azonban távolról sem jelenti a közvetítés, illetve a kereskedelem fölösleges voltát. A termelőnek és fogyasztónak egymáshoz hozatala épen úgy szolgáltatás, mint a fuvarozás és ezért ellenszolgáltatás jár. Azt a kereskedelmet, a mely idegen országok, távoli területek, vagy akár a belföld termékeit nagy mennyiségben összpontosítja és veti a fogyasztó-piaczokra és lehetővé teszi a nagyvárosoknak szükségleti cikkekkel való ellátását, a mely a gazdasági élet vérkeringésében a gyűjtő és elosztó medencze szerepét játsza, akárkinek is támadni, botorság volna. Csak mikor túlságos sok szem ékelődik közbe, vagy a kereskedelem nagy szétforgácsoltsága következtében a közvetítés indokolatlanul nagy mértékben emeli az árakat, van jogosultságuk a közvetítés ellen elhangzó panaszoknak.

A nagy áruház, a nagy élelmezési üzlet, a mely nagy mennyiségekben szerzi be szükségletét és széleskörű vevőközönsséggel rendelkezik, kétségtelenül olcsóbb árakkal dolgozik, mint a kiselárusító, a ki maga is másod- vagy harmadkézből vásárol és aránylag igen kis mennyiségekben kénytelen regiejét és üzleti hasznát behozni. Londonban az élelmezési üzletben típusá lett a nagyüzem. A város ellátásának zömét néhány nagy magánczég és fogyasztási szövetkezet tartja a kezében. Ezek a vállalatok, a melyek a 130-tól 500-ig terjedő saját vendéglőt tartanak fön, a melyek ezekre menő üzletet és tízezrekre menő magánháztartást látnak el naponta, tényleg a közélelmezés olcsóbbá tételét szolgálják. Ugyanezt lehet tapasztalni más nagyvárosokban is.

Nálunk ez az igazi, magas színvonalon álló nagykereskedelem, különösen az élelmiszerüzletben nagyrészt hiányzik. Helyét a piacon számtalan kis existencia foglalja el. Úgy a fővárosban, mint a vidéken a nagytőke a propre kereskedelemről jóformán teljesen visszahúzódott. Csupán egy-két nagyobb cég folytatja a kockázat nélküli bizományi üzletet, de ezek az áralakulásra, mint bizományosok, nagyobb befolyást alig gyakorolnak. Az élelmiszerekkel való kereskedés úgy a fővárosban, mint a vidéken legnagyobb részben kis tőkével rendelkező, rendszerint kétes existenciájú egyének közvetítik, a kik szeretnek va-banque-ot játszani, mert csak nyerhetnek, vesztenivalójuk ellenben nincs. Tetézi a bajt, hogy a vidéki földbirtokos, sőt a paraszt is dehonestáló foglalkozásnak tekinti a kereskedelmet és nem szívesen foglalkozik vele, hogy élelmiczikkeit maga vigye a piacra.¹⁾

Megállapítható az is, hogy Magyarországon egyre növekszik a kis élelmiszer kereskedők száma. Az 1890-1900 közötti tíz esztendő alatt Budapest lakossága 48,8%-kal szaporodott, ugyanazon idő alatt azonban a marhakereskedők száma 215, a gyümölcskereskedőké 110, a tojás, vaj s tejkereskedőké 77, a henteseké 75, az élelmiszerkereskedőké 337,

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaság a drágasági anyaggyűjtés alkalmával Székács Antal főv. biz. tag, nagykereskedőhöz a következő kérdést intézte: *Milyen befolyást gyakorol Budapesten az élelmiszerek áralakulására a nagykereskedelem Mánya?* Székács úr e kérdésre a következő fejtegetésben válaszolt:

»Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a kérdés nem egészen helyesen van feltéve. Budapesten a nagykereskedelem hiányát általánosságban megállapítani nem lehet. Bizonyos tápszerekben, így elsősorban a tőzsdén jegyzett cikkekben, mint liszt, szalonna, zsiradék, igen jelentékeny európai nívóan álló nagykereskedelmünk van, úgyszintén hüvelyesekben és aszalt szilvában. Teljesen kielégítő nagykereskedelmünk déligyümölcsben, valamint délvidéki korai zöldségfélékben.

Más élelmi cikkekben van ugyan nagykereskedelmünk, a mely azonban különböző okoknál fogva nem áll kellő magaslaton. Így például van fejlődésre képes kereskedelmünk marha, borjú és juhhúsban, melyek elmaradottságának főoka az, hogy a húsvásár még nincsen megfelelően rendezve és szabályozva.

Az élő baromfikereskedelem sincsen megfelelő fokon, különösen pedig a tisztított baromfikereskedelem. A tojás nagykereskedelem teljesen elhanyagolt. Bár ez jelentékeny világpiaczi cikk, vásárja nálunk az utcán van elhelyezve. A tojással való nagykereskedelem, bár jórészt Magyarországból alimentálódik, főleg Bécsben van kitűnően megszervezve.

A sonkakereskedelem teljesen külföldi kezekben van, hazai füstöltárú üzletünk igen alacsony nívón áll. Úgyszintén a külföldi kezekben van a vadkereskedelem is.

Elég jelentékeny hazai gyümölcs nagykereskedelmünk, de ez nem áll kellő modern színvonalon; bő terméskor nem képes az árúit felvenni és elhelyezni; a felvett mennyiségeken rögtön igyekszik túladni, a helyett, hogy egy részének téli eltartására fordítana gondot.

a kofáké pedig 217%-kal emelkedett. Ezek mind a fogyasztó által viselt terheket növelik, és természetesen az árak mesterséges főlcsigázásában találják megélhetésük kulcsát. Sajnos, újabb adatok nem állnak e tekintetben rendelkezésünkre, minthogy az 1910. évi népszámlálás anyaggyűjtése még nem dolgoztatott föl. A jelekből azonban kétségtelennek lehet tekinteni, hogy a foglalkozási statistika ez irányban újabb lényeges eltolódást fog feltüntetni.

A kis élelmiszer üzleteknek ez a szaporodása azonban általános jelenség. Bécsben minden százezer lakosra 1890-ben 2.840, 1900-ban pedig 3.438 kis élelmiszerkereskedő esett. Ugyanezen idő alatt az élelmiszerkereskedők száma Ausztriában 108.600-ról 186.395-re emelkedett, vagyis az emelkedés 71.62%. Ausztria lakossága ebben az évtizedben 9.44%-al szaporodott. A Massachusetts állam kormánya által kiküldött drágasági szakbizottság is rámutat erre a körülményre, mint a

Nyári és téli zöldségfélékben nagykereskedelmünk szintén igen alacsony fokon áll, miért is e cikkekben néha felesleg, néha hiány van. Téli eltartása szintén elégtelen.

Megjegyzem még, hogy a központi vásárcsarnokban levő egy hatósági közvetítőn kívül 25-30 többnyire jelentéktelen magánbizományos is működik, utóbbiak azonban nemcsak bizományi üzletet folytatnak, hanem propre üzletet is, detailkereskedelmet is, vagyis foglalkoznak az ügylet minden nekik kínálkozó módjával, a nélkül, hogy ezen üzletek Budapest közéletének javára szolgálnának.

Ezen rövid áttekintés után megállapíthatom, hogy számos fontosabb élelmiszikben nagykereskedelmünk fejletlen, teljesen elmaradt, vagy egyáltalán nincsen. A létező nagykereskedelem nagy része tökeszegény és szervezetlen.

A kereskedelemnek feladata lévén az árúknak időben és térben való elosztása, árnivellálól fog mindaddig hatni, a míg ezen feladatának lehetőleg tökéletesen megfeleli. Budapesten épen nagykereskedelmünk fejletlen és szervezetlen voltánál fogva az élelmi cikkek időben és térben való osztása nem megfelelő módon történik, vagyis a kínálat nem alkalmazkodik a kereslethez. Ennek következménye az élelmi cikkek árának teljesen ötletszerű, a véletlen által irányított hausse és baisse között ingadozó alakulások. Így a budapesti vásárcsarnok 1909. évkönyve szerint egyes fontosabb cikkek árai között 1909. év január és december hónapjában 25-120% különbség mutatkozik.

Számtalanszor előfordult, hogy egy héten valamely élelmiszikben a behozatal oly bőséges, hogy a szükségletet túlhaladja. Ily esetekben a nagykereskedelem tökeszegénysége és szervezetlensége folytán a felhozott árú nem talál kellő elhelyezésre, a mi a cikk árának hirtelen és érzékeny esését idézi elő. Ezen jelentékeny áresés következménye, hogy a termelő nem találván meg a budapesti vásáron terméke részére a kellő értékesítési lehetőségeket, a budapesti vásárt természetesen kerüli, mi által a bőséges felhozatal hiány váltja fel és e hiány folytán azon élelmiszik árak indokolatlanul és hirtelen felszökik. Látjuk tehát az összefüggést a nagykereskedelem funkciójának elégtelen volta és a felhozatal, valamint az áralakulás állandóság-

drágaság egyik okára.¹⁾ A Turinban rendezett drágasági ankétnek Achille Loria által írott referátuma szintén foglalkozik ezzel a jelenséggel.²⁾ Loria a jelenségnek magyarázatával is szolgál. Az ipari munkásság bizonyos rétegében megvan a függetlenségre irányuló törekvés, a mely arra indítja, hogy megtakarított pénzével önálló vállalkozásba kezdjen. A kapitalistikus rendszer mellett az ipar a nagy egységek felé halad és különben is, a munkásnak a gyárban nincs alkalmja egy mesterséget megtanulni. A sajátképeni kereskedelem szintén üzleti előképzettséget és jelentékenyebb tőkét tételez fel: az ilyen önállósodó munkásnak nem marad tehát más, mint a kis élelmiszerüzlet. Már pedig ezek a kis eladók, kofák a dolog természetéből folyólag nem boldogulhatnak más-ként, minthogy az árszínvonalat emelik. Az ő áraikhoz alkalmazkodnak az eladásoknál a többiek is, a kik kisebb közvetítői haszon mellett is megfelelő jövedelmezőséggel dolgozhatnak.

hiánya között, sőt mondhatnók, a drágaság között, mert világos, hogy a kiskereskedelem gyakoribb és jelentékenyebb árváltozásokra mindig hajlandó az áremelkedést érvényre juttatni, míg áresnél a még drága áron vásárolt áru bevásárlási ára alapján kell kalkulálnia, szűkös anyagi viszonyai mellett nem lévén abban a helyzetben, hogy az árfluctuatio kockázatait viselhesse.

A kereskedelem eme fogyatékosága mellett pozitív irányban is csak tökéletlen módon biztosítja az élelmiszer piacz alimentálását, a mennyiben nem keresi fel kellő módon a termelőt, nem vásárolja össze a készleteket és nem conserválja a többleteket olyan időszakokra, melyekben a felhozatal csökkent. Másrészt a nagykereskedelem nem gondoskodik olyan levezető csatornákról, melyeken a fölösleget értékesíthetni. Szóval hiányzik a nagykereskedelemnek azon szervező tevékenysége, mely Budapestet az élelmiszer gyűjtőhelyévé és exportpiaczává fejleszthetné. Ha már most nagykereskedelmünk ezen elmaradottságának okait kutatjuk, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy azok részben az élelmiszer kereskedelemmel járó nagyobb kockázatban és a szakértelem hiányában találhatók meg, szóval két olyan tényezőben, mely a nagy tőke tartózkodását némileg megmagyarázza, annak daczára, hogy e téren igen jövedelmező és majdnem korlátlan érvényesülésre volna alkalmja.

Másrészt azonban tagadhatatlan az is, hogy a budapesti közéleti intézmények berendezéseinek fogyatékosága és elégtelen volta is nagyban hátráltatta egy tőkeerős, modern élelmiszer nagykereskedelem kifejlődését, így pl. központi vásárcsarnokunkban a helyhiány, vágányhiány, húsvásárunk elhelyezése, rendszertelensége stb.

Végül e fejezet alá tartozik még az a helytelen kiviteli és tarifapolitika is, a mely az élelmiszereknek a budapesti vásár megkerülésével való exportjának kedvezett (lépcsőzetes tarifá stb.) és mely szintén hozzájárult ahhoz, hogy nagykereskedelmünk ne fejlődjék és Budapest exportpiaczczá ne alakuljon.”

¹⁾ *Cost of Living* Boston 1910. Wight and Potter. 293. és köv. old.

²⁾ *Relazione della Commissione incaricata di studiare i provvedimenti adatti a risolvere il problema del caro dei viveri*. Torino 1910.

Ha figyelembe vesszük a tanulmány elején közölt különböző indexszámokat és azokat összehasonlítjuk a különböző helyeken közölt detail-árakkal vagy egyáltalán a kiskereskedelmi árak emelkedése körüli tapasztalatokkal, akkor azt látjuk, hogy az utóbbiak százalékosan kifejezve is nagyobb emelkedést tüntetnek fel. Ennek az oka nagyrészt a városi lakás- és boltbérek emelkedésével és a városi földjáradék növekedésével és a személyi szolgáltatások emelkedésével függ össze. Az üzlet alapításához szükséges tőkét a kiskereskedő aránytalanul drágán és nagyon terhes feltételek mellett szerzi meg. A nagykereskedelmi árak a városi földjáradék alakulásától függetlenek, a detail-árakban azonban ez is kifejezésre jut. Hasonlóan a nagyipar a munkabéremeléseket technikai berendezéseinek javításával esetleg képes ellensúlyozni, a kisiparos ellenben alig, a kis élelmiszerkereskedő pedig, a kinél technikai berendezésekről szó sincs, egyáltalán nem. A kiskereskedelem tehát, ha akarja, sem tudja árait a nagykereskedelmi árakkal arányos színvonalon tartani, ezek alakulásában egész idegen körülmények is közrejátszanak.

Ezt igazolják azok az adatok is, a melyeket a német földművelésügyi miniszter 1911 szeptember 29-én a Reichstag elé terjesztett a sertés-hús áralakulására vonatkozólag. Ezek szerint 1891-95 között a sertés ára métermázsánként átlag 103 márka volt, a hús eladási ára pedig a berlini vásárcsarnokok kimutatása szerint 135 márka. A különbség tehát 32 márka. 1906-10 között a sertés métermázsája 124 márka, a hús eladási ára pedig 167 márka volt, a különbség tehát 43 márkára emelkedett. 1911-ben az első hét hónap átlagában a sertés ára lement 108 márkára, a hús ára ellenben 165-re szökött fel. A fogyasztó által fizetett árak alakulásánál tehát egészen specielis körülmények is játszanak közre, a melyek a kereslet és kínálat törvényétől többé-kevésbé függetlenek.

Már most nézzük, hogy adott viszonyok között mennyiben drágítja meg a szétforgácsolt kiskereskedelem az árakat. Vegyük pl. a budapesti központi vásárcsarnok en gros és detail árait egymással szembeállítva 1909. június havában:

		Nagyban	Kicsinyben
k o r o n a			
0-ás liszt	kg.	0.34	0.37
Marhahús	»	0.76	1.46
Disznóhús, karaj	»	1.66	2.43
Csirke, sütni való	pár	2.66	2.84
Lúd, sovány	»	4.50	6.76
Vaj	kg.	1.65	2.66
Disznózsír	»	1.36	1.59
Burgonya	»	0.08	0.09
Alma (július)	»	0.41 ¹ / ₄	0.47

Ez a vásárcsarnok kimutatása, a melyről pedig köztudomású, hogy a kiskereskedelmi árakat inkább a valóságnál alacsonyabbnak, mint magasabbnak szokta feltüntetni. A „Népszava” például a tényleges differencia megállapítása céljából 1911. évi november hó 5-én munkatársaival ellenőriztette az árakat, melyeket a kis elárúsítók a nagykereskedőknek fizetnek és a melyeken az árút tovább adják. Ez alkalommal a tényleges differenciát 100-200 százalékban állapította meg.¹⁾ A vásárcsarnokon kívül a differenciák, minthogy a kis élelmiszerárusok nagy része a vásárcsarnokban kis mennyiségben szokta beszerezni napi szükségletét, még nagyobbak. Ez az exorbitáns közvetítői százalék már a vásárcsarnok igazgatóságának is feltűnt és az 1909. évről szóló vásárcsarnoki jelentés részletesen foglalkozik ezzel az anomáliával.^{2) 3)}

A kis közvetítésnek van még egy káros oldala. Ezen keresztül a fogyasztóközönség csak az áremelkedést érzi meg, az árak leszállását

¹⁾ Nevek, adatok felsorolásával 1. „Népszava” 1911. évi nov. hó 17-ki számában: „A Vázsonyiféle kisemberekről.”

²⁾ Ziegler Nándor igazgató erről a kis közvetítésről a következőket írja: (1909; évi vásárcsarnoki jelentés 188. oldal.)

„Tegyük föl, hogy 100 családot 50 árus kielégít egy meghatározott mennyiségű és minőségű élelmicikkkel. Ha ezt a 100 családot ugyanazzal a mennyiségű és minőségű czikkkel nem 50, hanem 100 árus elégíti ki, akkor az árusok keresete felére szállott le. Ebből az következne, hogy 100 árus elégedjék meg kevesebb haszonnal s az eladott czikkek mennyiségének növelésével pótolja az elmaradt keresetet, azaz adja az árút olcsóbban, hogy többet adhasson el. A logika szerint a versenynek ekként kellene érvényesülnie. De a gyakorlatban ez másként van. A 100 család csak a meghatározott mennyiséget veszi meg és többet nem, tehát 50 helyett 100 árusnak kell megélnie ugyanakkora forgalomból. Nagy vonásokban a tapasztalat ezt bizonyítja.

A mi tökeszegény kisárúsaink a létminimumot napról-napra meg akarják keresni és a nagy versenynel szemben sem igen szállítják le az árat. A tökeszegény kisárúsoknak nincsen módjában, hogy árúját esetleg még a vételáron alul is eladja. Megjegyzendő, hogy a kisárúsoknak a cikkek romlandósága miatt még a kockázatot is viselnie kell s ez néha súlyosan nehezedik rá.

Ezzel a példával illusztrálni akartam, hogy a gyakorlatban nem mindig érvényesül a szabad verseny s a »kevés haszon, nagy forgalom« elve. Hiszen maguk a vevők sem bírják a kisebb árakat kihasználni. Szóval szegények vagyunk arra, hogy a conjuncturákat kihasználhassuk.

Az itt előadottakból magyarázható az élelmiczikkek nagy és kicsinyben való árárt között mutatkozó nagyobb különbséget is.

A kisárús, különösen az élelmiczikkek romlandóságát nézve, tetemesen nagyobb kockázattal dolgozik, mint a nagyárús. A kisárúsra a verseny is súlyosabban nehezedik. Mindezek mellett kis tőkéjéből legalább a napi megélhetést kell magának biztosítania, mert különben nem állhatna meg a mai súlyos viszonyok között. Ebből az következik, hogy aránylag nagyobb haszonnal kénytelen dolgozni, mint a nagy-

ellenben alig. Rank rámutatott arra a jelenségre, hogy a nagykereskedelmi árak emelkedését a kiskereskedelem árai tüstént követik, az árak leszállása azonban csak hosszú idő, hónapok multával, vagy egyáltalán nem jut kifejezésre. Így pl. a mai husdrágaság alkalmával számos esetben előfordult, hogy az élőállat-vásárok jegyzései, sőt a nagyban való húsárak csökkenést mutattak, a mely azonban a közönségig egyáltalán nem jutott el. A fentebb közölt német példa, melynél a sertéshús en gros és detail-árúinak variációit mutattuk be, szintén ezt igazolja.

A legkisebb jövedelmű családoknál még más körülmények is hozzájárulnak az élelmezés ügyének megrontásához. A kis elárúsítóknál a munkás nemcsak absolute, de relative is a legmagasabb árakat fizeti. Az árak nem a tápértékhez viszonyulnak, tehát a munkás számos esetben kevésbé gazdaságos és aránylag drága élelmiszereket vásárol. Beszer-

árús. Ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az a bizonyos tetemes árkülönbözet a nagy- és kisárúsítás között gyakran látszólagos és a dolog természetében leli magyarázatát. Például a kisárús egy métermázsá burgonyát 4 korona 60 fillérért vesz és kilóját 6 fillérért adja el. Neki 4 és hattized filléjében van kilója. Ha 5 fillérért adná el kilóját, csak 0*4 fillért nyerne kilónkint, a mi bizony nagyon kevés. Tehát kér hozzá még egy fillért, mert kevesebbet nem is kérhet és eladja 6 fillérért. De mennyi ideig tart, míg az egész métermázsá burgonyát eladja.

Hasonlóan van ez más czikkeknél is. A tojás árát épséggel nehéz megállapítani, mert a tojást feldarabolni nem lehet. 3, 4, 5 darab 20 fillérért, 4 darab 22 fillérért, ilyen az árszabás a gyakorlatban. Másutt súly szerint adják el a tojást, a mi sokkal helyesebb gyakorlat.”

³⁾ 1911 november legelején a vásárcsarnok hivatalos árjegyzése a következő eltéréseket mutatja az en gros- és detail-árak között:

Marhahús, nagyban (különként): H. rendű hátulja 140-152 fillér, II. rendű eleje 80-96 fillér; *kicsinyben*: II. rendű levesthús (lapoczka, tarja, puha hátszín) 184-200, a nyílt piacokon 184-200 fillér; szegy, nyakhús, ökörfark, lábszárhús (tehát a legsilányabb húsfajok) 144-160, a nyílt piacon 152-200 fillér; tehát éppen a *legolcsóbb húsfajok 75-90 százalékkal* drágábbak kicsinyben, mint nagyban.

Növendék marhahús, nagyban: I. osztályú 90-128 fillér, kicsinyben 160-200 fillér; II. osztályú kicsinyben 144-168 fillér; tehát az I. osztályúnál a különbség 75 százalék és még a II. osztályú is drágább 40-60 százalékkal kicsinyben, mint az I. osztályú nagyban.

Juhhús, nagyban: a legdrágább minőség 112 -220, a legolcsóbb 60-90 fillér; *kicsinyben*: 136-160, illetőleg lapoczka, szegy 128-144 fillér, tehát itt is éppen a silányabb minőségénél van 60-100 százalék különbség.

Sertéshúsnál a sokféle minőség megnehezíti az összehasonlítást; *nagyban* a legdrágább minőség 172-180, a legolcsóbb 140-144 fillér; *kicsinyben* a legolcsóbb minőségű hús is 192-216 fillér. Jellemző, hogy például a kocsonyának *való nagyban* 60-112, *kicsinyben* 120-152 fillér, a különbség 35-100 százalék. A *füstölt kolbász nagyban* 140 220, *kicsinyben* 200-240 fillér, a különbség itt is 20-45 százalék.

zési helyei olyanok, hogy rendszeren a leggyengébb minőségű élelmiszerekhez jut hozzá. Némileg ezen a szövetkezeti rendszer segíthet, a mely Németország után nálunk is megtartotta bevonulását a munkásság, de specialiter a szervezett munkásság körében. Hogy ennek lesz hatása a munkásélelmezés olcsóságára és jóságára, kétségtelen, de egyrészt magának a drágaságnak abszolút tényét nem szüntetheti meg, másrészt az egész munkásszövetkezeti ügy, noha újabbban erős fejlődés tapasztalható e téren, nálunk még csak a gyermekkorát éli.^{4) 5)}

Mindenesetre azonban a szövetkezés egyik legalkalmasabb módja a mechanikailag előidézett drágulás-többlet megszüntetésére. A szövetkezet maga is közvetítő, tehát elméletileg nem jelenti a közvetítés kikapcsolását. Az ellene intézett támadások érthetők, mert a szövetkezet osztályérdekbe ütközik, a támadások azonban magát a tény, hogy a szövet-

Virstli párja *nagyban* 6-10, *kicsinyben* 10-12 fillér, a különbség 20-60 százalék; *disznósajt*, *nagyban* 100-160; *kicsinyben* 160-200 fillér, a különbség 25-60 százalék. *Salonna*, sózott, *nagyban* 152 – 156; *kicsinyben* 200 fillér, a különbség körülbelül 30 százalék; *pörkölt nagyban* 164-168 fillér; *kicsinyben* 200 fillér, a különbség körülbelül 20 százalék; *tepertő*, *nagyban* 120 – 152; *kicsinyben* 156-200 fillér, a különbség legalább 30 százalék.

Vaj, *centrifugált*, *nagyban*: 250-310; *kicsinyben* 360 – 400 fillér, különbség 44-60 százalék; *főzővaj*, *nagyban*: 180-200; *kicsinyben* 280-300 fillér, különbség 55-70 százalék.

Tehéntúró, I. osztályú, *nagyban*: 32-36; *kicsinyben*: 80-100 fillér, különbség 150 százalék; II. osztályú *nagyban*: 28-30 fillér; *kicsinyben* 52-72 fillér, különbség 80-100 százalék. *Liptói túró*, *nagyban*: 120-140 fillér; *kicsinyben*: 150-200 fillér, különbség 25-35 százalék.

Burgonya, *sárga*: waggonszámra 8-11, métermázsaszámra 9-12, kilósámra 16-20 fillér; a különbség *100 százalékig* és még azon is túlterjed. *Fehér*: waggon 7, mázsa 76, kiló 12 fillér; a különbség 70 százalékig megy. *Rózsa*: waggon 8*4, mázsa 9*6, kiló 12 fillér; különbség körülbelül 30 százalék.

⁴⁾ Otto Bauer a munkásfogyasztási szövetkezetekről a következőket írja: „A munkásság nem szorítkozik kizárólag a bérharczra. A fogyasztási szövetkezetek kiépítésével hatalmi szervezetet törekszik létesíteni, a melynek feladata, hogy a közvetítő kereskedelmet kikapcsolja és a termelők szervezetével az ármegállapításnak a harcztát közvetlenül fölvegye. A polgári világ retteg a már erősödő ellenségtől. Ma már a kiskereskedők kiáltoznak, holnap a nagykereskedők is kiáltozni fognak a fogyasztási szövetkezetek elleni kényszer-törvényekért. És ha ma a pékmesterek háborodnak föl a „Hammerwerke” működésén (a bécsi socialisták kenyérgyára), nemsokára talán a gazdag iparosok cartelljei fognak félni a mi fogyasztási szövetkezeteink saját üzemeitől. A fogyasztási szövetkezetek fejlődése szintén az osztályellentéteket erősíti”.

⁵⁾ A „Népszava” 1911. évi november hó 16-án vezércikkben intéz felhívást a munkássághoz: „A cél, a mely felé most erélyesen törekednünk kell, az, hogy minden családos szervezett munkás belépjen a szövetkezetbe és lehetőleg minden szükségletét ott fedezze.”

kezet, ha nagyban dolgozik, alkalmas az árak mérséklésére, meg nem változtatják. A szövetkezeti eszme igazolására felhozzuk, hogy Angliában, a világ par excellence kereskedő országában a különböző fogyasztási szövetkezetek 1909-ben 1.690 millió korona forgalmat értek el.

Németországban a szövetkezeti mozgalom szintén behálózta az egész országot. A német fogyasztási szövetkezeteknek az utolsó években történt nagy arányú fejlődését az alábbi táblázat tünteti föl:

Év	Tagok száma	Forgalom m á r k á b a n	Ingatlanok értéke
1905	1,100.000	242,631.400	33,902.000
1908	1,350.000	331,928.550	53,334.450
1909	1,450 000	376,514.250	60,515.750
1910	1,600 000	416,969.600	69,267.200

A német szövetkezetek közös nagybevásárlót és közös tarifatanácsot tartanak és számos saját üzemük is van, a melyeknek termelése évről-évre növekszik. Még az Egyesült-Államokban is, a melynek gazdasági élete a legnagyobb mértékben van individuális alapokra építve, a szövetkezetek taglétszáma hat esztendő alatt négy millióra szaporodott. Ez a nagy arányú fejlődés és az elért nagy eredmények, a mit még számos más példával illusztrálhatnánk, különösen pedig az a körülmény, hogy a szövetkezeti téren a munkásság és polgárság találkoznak és érdekközösségüket felismerik – számos példa ugyanis ezt mutatja, – arra engednek következtetni, hogy a szövetkezeti üzlet lesz a jövő áruközvetítésének a formája.

Bizonyos mértékig a szövetkezeti mozgalmakkal egy sorba helyezhető egyes városoknak az a törekvése, hogy az élelmiszer-üzlet egy részét communisálják. E rovatba tartoznak nálunk különösen a hatósági mézszárszékek és a kenyérgyár. Külföldön e tekintetben már sokkal messzebbre mentek. Németországban Schöneberg saját kezelésébe vette az élelmiszer-üzlet nagy részét és az élelmiszereket városi boltokban adja el; Lipcse hasonlóan berendezkedett élelmiszerek beszerzésére és eladására; Mannheim a tejüzletet communisálta; Hamburg, Essen és Boriin burgonyának és hálnak nagyban való vásárlására és eladására rendezkedett be. A hatósági üzemek és üzletek egyre növekvő száma pedig arról tesz tanúságot, hogy a városi politikának ez a legújabb ága egyre nagyobb tért fog hódítani.

Franciaországban a szövetkezeti politika a városi politikával közvetlen kapcsolatba is került. A közvetlen communisálás több helyütt nem vált be; ellenben igen jó tapasztalatokat tettek azzal a rendszerrel, hogy a városok és községek vesznek részt szövetkezetek alapításában és ezek fölött felügyeleti jogot gyakorolnak. Az 1911 szeptember 12-én tartott

ministertanács behatóan foglalkozott e kérdéssel és a községeket felhatalmazta, hogy szövetkezetek alakításában részt vegyenek. Egyelőre főként hús- és pékszövetkezetek alakításáról van szó, kétségtelen azonban, hogy a ministertanács által adott impulsus sokkal messzebbmenő következményekre fog vezetni.

A szövetkezet, mint nagy és socialis gazdasági alakulás, föltétlenül fejlődést jelent a kis szatócscsal és az egyéni üzlettel szemben. A kis falusi szövetkezet, a melyek alapításánál esetleg más szempontok játszottak közre, nem haladja ugyan túl az egyéni üzlet mértékét és olcsóbbodást nem jelent, de mint a későbbi nagy concentrációnak egyik szeme, a fejlődés iránymutatója. Önmagában értéktelen, jelentősége a szövetkezetek szövetségében van. Ha a szövetkezet nagy arányokat ölt és a fogyasztást saját* üzemének termelésével is fedezi – ez ugyanis a fejlődés útja – bizonyos collectivisticus jellege van és a termelés szabályozására vezet. Mint nagy bevásárló, a szövetkezeti központ szintén nagy szervezetekkel, a cartellekkel kerül szembe és nagy szervezetek veszik kezükbe az ármegeállapításért vívott harcot. Kétségtelen, hogy ez a fejlődés bizonyos számú kis existencia pusztulásával jár, a minthogy minden fejlődés existenciákat pusztított. Ez a pusztulás azonban nem lehet ok a fejlődés tagadására, vagy megakasztására.

* * *

Szükségesnek látjuk még e helyen, hogy a közvetítésnek egy olyan fajtájával foglalkozzunk, a mely eddig többé-kevésbé elkerülte a vizsgálódók figyelmét: ez a parcellázások közvetítése. Maguknak a parcellázásoknak az ügyét már a vámvédelem kérdésének vizsgálatánál érintettük és kifejtettük, hogy birtokelosztásoknál a vevők igen magas, a föld reális értékétől teljesen független árakat fizetnek egy-egy földdarabért. Csak természetes volt, hogy a vállalkozók, különösen a bankok hamarosan felfedezték, hogy ez jövedelmező üzletet jelent, és erre a térre rávetették magukat. Buday Barna igen érdekes összeállítást készített ezekről a vállalkozók közvetítésével létrejött parcellázásokról: ¹⁾

Birtokkategória:	Fizetett a vállalkozó a vett földért holdankint	Kapott a vállalkozó a parcellázás után holdankint	Közvetítői nyereség holdankint
100 holdon alul . . .	639 K	960 K	321 K
100— 500 „ „ . . .	524 „	708 „	184 „
500—1.000 „ „ . . .	479 „	608 „	129 „
1.000—2.000 „ „ . . .	531 „	693 „	162 „
2.000—5.000 „ „ . . .	526 „	665 „	139 „
5.000 „ felül . . .	474 „	660 „	186 „

¹⁾ Buday Barna: *A parcellázásokról*. Pátria, 1910. 10. old.

A vállalkozók megvásároltak első kézből 52 ezer hold földet, kerek számban 26 millió koronáért és felparcellázás után ugyanezért a földért 34 millió koronát vettek be, így tehát csupán 52 ezer hold feldarabolásánál 8 millió koronát kitevő közvetítői nyereség mutatkozik, levonva belőlük természetesen az igazság érdekében a tényleges parcellázási költségeket. És hol jut ez a közvetítői nyereség kifejezésre, ha nem a drágán vett birtokok termelési költségeinek emelkedésében és az általános drágulásban? Hasonló arányokban történő közvetítések mellett a parcellázás Magyarországon nem a termelés emelkedéséből várható ármérséklést, hanem a drágulás mesterséges fokozását jelentené. Ebből a szempontból a parcellázások ügye nálunk föltétlen megérett arra, hogy hatóságilag rendeztessék és ellenőriztessék.

VII. A munkabérek.

Mióta Lassalle vasbértörvénye még a socialistáknál is elvesztette absolut igazságát, különböző szempontok által indítva socialisták és capitalistikus termelési rend alapján állók egyaránt szívesen mutatnak rá azokra a nagy materiális és kulturális eredményekre, a melyeket a munkásság az utolsó évtizedek folyamán sorsának javításáért vívott küzdelmében elért. Ezek az eredmények, melyek széles néprétegeket emeltek emberi sorba és a melyek ezrek meg ezrek előtt nyitották meg az emberi megélhetés lehetőségét, csak rokonszenvesek lehetnek minden gondolkodó és érző ember előtt. Az objectiv vizsgálat azonban, a nélkül, hogy egy pillanatra is kétségbe vonná, vagy sajnálná ezeket az eredményeket, kénytelen foglalkozni azzal a kérdéssel is, hogy a munkássztyály helyzetének ez a javulása milyen hatással volt más társadalmi rétegek viszonyaira, a jelen esetben pedig milyen módon éreztette hatását az általános drágulásban.

Kétségtelen, hogy a munkásság helyzete az utolsó évtizedek folyamán a vasbértörvény ellenére igen lényegesen javult.

A munkásszervezetek megerősödése mindenütt az anyagi helyzet javulására vezetett, sőt a szervezett munkásság harcza kihatott még a szervezetek keretébe nem tartozó munkások bérének emelkedésére is. Az osztályharcz nem a társadalmi rend megváltoztatásában, hanem a munkásság anyagi helyzetének a meglevő keretek között való megváltoztatásában érte el a legnagyobb eredményeket.

Az angolszász országokban, Nagy-Britanniában és az Egyesült-

Államokban egyes ipari szakmák munkabérei igen magasak. Loria az ipari munkabérek emelkedését Angliában az utolsó ötven év folyamán általánosságban is ötven százalékra teszi, a mi azt jelenti, hogy egyes szakmáknál az emelkedés még magasabb. A Trade Unionok által eszközölt statisztikai felvételek szerint a munkásság takarékbetéteinek az összege meghaladja a 218 millió font sterlinget. Az Egyesült-Államokban az ipari munkások egy fejre eső átlagos takarékbetéte 660 dollár. Chiozza Money a következőkben állapítja meg Nagy-Britannia ipari népességének anyagi haladását 1867-től 1903-ig:

	1867	1903
népesség	30,500.000	42,500.000
bérmunkások (férfiak, nők, gyermekek) átlagos keresete	720 K	1.080 K

Behozott tápszerek fogyasztása fejenként:

a) buza	63.5 kg.	105.2 kg.
b) cukor	19.9 „	37.1 „
c) rizs	2.7 „	6.3 „
d) tea	1.7 „	2.7 „
takarékbetétek összege	1.110 millió K	4.768 millió K.

Németországban hasonlóan tetemes az ipari munkabérek emelkedése. A felszülézi bányákban a munkások átlagos keresete 1886-tól 1907-ig évi 536 márkáról 1.130 márkára emelkedett. Az emelkedés száz százalék. Az érczbányászatban a munkabérek emelkedése 50-60 százalék. Az építőiparban az órabér 1885-ben 47 $\frac{1}{2}$ pf., 1907-ben 75 pf. volt. A Krupp-gyár az 1886. évi 371 márkás átlagról 1909-ben az 5.44 márkás átlagig jutott el. Calwer a különböző szövetkezeti üzemekben dolgozó munkások béremelkedését 1895-től 1908-ig 37-38 százalékra teszi. Hasonló munkabéremeléseket tapasztalhatunk az egész vonalon magán és állami üzemekben egyaránt.

Paul Leroy-Beaulieu számításai szerint¹⁾, a melyek 36 férfi és 7 női iparág statisztikai felvételeire vannak alapítva, a munkabérek 1850-től 1911-ig Franciaországban körülbelül megközelítőleg 120 százalékos emelkedést tüntetnek fel. 1896-tól 1911-ig a napi munkabér átlaga Parisban 6.37 francról 7.24 francra, a vidéken pedig 3.85 francról 4.22 frankra emelkedett. Az emelkedés az első esetben 13.70, az utóbbiban pedig körülbelül 10 százalék.

A francia munkásügyi ministerium nagy gonddal végzett statis-

¹⁾ *Le renchérissement de la Vie. L'Économiste Français.* 1911. 42. sz.

tikai felvételei¹⁾ a franciaországi munkabérek fluctuatióit 1883-tól máig a következőkben tüntetik fel, 100-nak véve az 1900. évi munkabéreket:

	1850	1857	1862	1875	1880	1890	1896	1900	1906	1910
Építőipar Párisban	56	64	70	74	95	—	—	100	105	—
Különböző 34 iparág átlaga										
vidéken	51	57	—	74	82	—	95	100	107	113
Kőszénbányamunkások: napi										
bérátlag	49	55	57	75	—	89	91	100	104	—
Összes iparágak átlaga . . .	—	—	63	—	—	92	—	100	—	109

Turinra vonatkozólag az ottani 1910. évi drágasági ankét²⁾ a kenyérgyári üzemekben alkalmazott munkások tizenkét évi béremelkedését állapította meg az utolsó három évre vonatkozólag négy munkáskategória szerint:

	átlag		egyezményes bér			
	1907 előtt		1907	1909		
1 munkás	3-30	lira (100%)	4-—	lira (121-21%)	4-75	lira (143-94%)
2 „	2-30	„ (100%)	3-—	„ (130-43%)	3-75	„ (163-04%)
3 „	1-85	„ (100%)	2-50	„ (135-13%)	3-—	„ (162-16%)
4 „	1-45	„ (100%)	2-—	„ (137-93%)	2-50	„ (172-41%)

Magyarországon a budapesti építőiparnál történt béremelésekről a főváros 1910. évi drágasági szaktanácskozmánya számára összeállított anyaggyűjtemény (92 old.) közöl igen részletes adatokat. Az emelkedés kategoriánként 1900-tól 1910-ig 50, 85, 100, sőt 166*6%. Egyéb iparágakra vonatkozólag Rubinek Gyula³⁾ állított össze igen érdekes adatokat. A budapesti malmoknál 1900-1910 között átlag 30, a vidéki malmoknál 43, nyomdai munkásoknál 35, 41, 50 és 53 százalékot tüntet fel.⁴⁾ Hasonló tapasztalatokat tehetünk, ha a mezőgazdasági napszám-

¹⁾ *Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.* Imprimerie nationale. Paris 1911.

²⁾ *Relazione della Commissione incaricata di studiare i provvedimenti adatti a risolvere il problema del caro del viveri.* 27 old. Torino, 1910.

³⁾ Rubinek Gyula: „A drágaság kérdése”. 21. és köv. old. Budapest, 1911. Pátria r.-t.

⁴⁾ A Magyar gyáriparosok országos szövetségének ankétján hallottuk, hogy a nyomdászat azon iparágak közé tartozik, melyekben a munkabérek legnagyobb mértékben emelkedtek és mégis a nyomdatermékek ára a régi maradt. Egy hang erre nyomban megjegyezte, hogy a könyvek megdrágultak. Megdrágultak azonban az összes sajtótermékek is. Első sorban az összes reggel megjelenő lapok elhagyták a hétfői számokat, a mi évenként 52 szám költségeinek megtakarítását jelenti a régi előfizetési ár mellett, másodsorban pedig az összes napilapok eladási árukat példányonként 8 fillérről 10 fillérré, sőt egyesek a vasárnapi számokét 20 fillérré emelték. A szaklapok kiadói pedig most folytatnak tanácskozásokat, hogy a nyomdai árak emelkedésére való tekintettel előfizetési áraikat ők is magasabban állapítsák meg.

béreket vizsgáljuk a földművelésügyi minister által kiadott statistika alapján. E szerint a mezőgazdasági átlagos napszám volt tíz éves időközben:

	1900	1909	absolut emelkedés	emelkedés %-ban
			t i l l é r	
férfi napszám	126	200	74	58·7
női napszám	88	136	48	54·5
gyermek napszám	59	91	32	54·2

Noha a földművelésügyi ministerium statistikája, a mely törvényhatósági átlagokból számítja ki az országos átlagot és így egy-egy városi törvényhatóság átlagával, a hol mezőgazdasági munkás alig van, esetleg lényegesen megváltoztathatja az országos átlagot, nem épen ideális pontosságú, mégis az általános nagy munkabéremelkedést kétségtelennek kell tekintenünk.

Mindezek az adatok kétségtelenül mutatják, hogy a munkabérek világszerte emelkedő tendenciát mutatnak. Kapcsolatba hozva azonban a munkabérek emelkedését a drágulással, rendkívül nehéz a „nHaIT”me^ állapítása, hogy^ mikor, melyik játszsza az ok, illetve okozat szerepét. Épen azért a drágaság kérdésének a tárgyalásánál a legérdekesebb harc munkabérek kérdése körül tort ki. A nagyközönség minden további vizsgálódás nélkül magáévá tette azt a számtalan oldalról hangoztatott állítást, hogy a mai drágulásnak egyik legfontosabb oka a munkabérek emelkedésében és a munkaidő leszállításában keresendő. Socialista részről viszont, valószínűleg azért, hogy a munkásosztály ne tűnjék fel gyűlöletes világitásban a többi osztályok előtt, kereken tagadásba vették ezt az állítást és részben tudományos apparátussal, részben a nélkül igyekeznek bebizonyítani, hogy a munkabérnek egyáltalán nincs szerepe a drágulásban. A harmadik álláspont a munkaadóé, a ki azt panaszolja, hogy a drágaság, a mely más forrásokból ered, a munkásoknak adott béremeléseket megemésztí.¹⁾

Az első felfogás érthető. A munkabér egyik eleme a termelési költségeknek, a termelési költségekben történt emelkedésnek pedig ki kell hatni az árak alakulására. Hasonlóan a termelési költség emelkedésében

¹⁾ Chorin Ferencz: „A magyar ipar az utolsó években lényegesen emelte a béreket. Fokozta a maga terheit, a mennyiben ez az osztrák ipar nyomasztó versenye mellett lehetséges, volt. Jelentékeny socialpolitikai terheket vállalt magára és épp ezért aggodalommal látja, hogy a legszükségesebb élelmiczikkek aránytalan drágulása a munkásainak adott béremelést teljesen hatálytalanná teszi és megfosztja az ipart azoktól az erkölcsi és anyagi eredményektől, melyeket a hozott áldozatok révén munkásaitól netán remélhetett.”

e:s a termelt cikk megdrágulásában jut kifejezésre az is, ha a munkaidő megrövidül és rövidebb ideig tartó munkáért a régi munkabért vagyunk kénytelenek fizetni. Akkordmunkánál pedig szinte kétségbevonhatatlannak látszik, hogy az egy darabra eső akkordbér emelkedésének meg kell drágitani az illető darab előállítási költségét is.

Ezzel szemben a socialista felfogás a következőkre hivatkozik. Valamely cikk előállítási árában a munkabérnek elenyészően csekély a jelentősége. Ha például egy árúnak előállítási árában a munkabér 30 koronával, a többi kiadás pedig 70 koronával szerepel, 10 százalékos béremelés az előállítási költséget 100 koronáról 103 koronára szaporítja¹⁾ tehát csak 3 százalékkal növeli. A termelési költség tehát nem emelkedik a munkabér emelkedésének az arányában. Tapasztalati tény, hogy a munkás teljesítőképessége a munkaidő megrövidítésével arányban növekszik és számos tapasztalat mutatja azt is, hogy drágább munkásokkal a termelés olcsóbb, mint olcsó munkásokkal. Brentano munkája „Ueber das Verhältniss von Arbeitszeit und Lohn zur Arbeitsleistung” egész sorozatát hozza fel a példáknek, melyek mind azt igazolják, hogy a munkabér emelése és a munkaidő leszállítása számos esetben haszonnal járt a vállalkozóra nézve. Az akkordbéreknél szintén nem bizonyítható be mindig, hogy emelésük a termék árát megdrágítja. A technikai berendezés javítása igen sok esetben ellensúlyozhatja az akkordbér emelkedését. A modern bérrendszerek, különösen a prémiumokkal egybekötött időbér- és az osztalékos akkordbérrendszer,¹⁾ a melyek a munkás teljesítőképességének minél teljesebb kihasználására vannak alapítva, gyakran azt eredményezik, hogy az egyes árúkra eső gépköltség olj mértékben csökken, hogy végeredményben a vállalkozói haszon növekszik mellette. Az üzemi költségek (costs of production) leszállítása sok esetben oly nagyarányú lehet, hogy képes ellensúlyozni a termelési költségek (expenses of production) többi tételeinél történt emelkedéseket. Egy további érv a munkabérek drágító hatása ellen, hogy az iparosok nagy részében, különösen a monopóliumszerű és cartellál iparágakban az ár nagyrészt független a termelési költségektől; ott c megegyezett vállalatok tetszés szerint szabják meg az árakat a vám plus szállítási költség által adott felső határig. Ha tehát ilyen cartellált iparágakban emelkedik a munkabér, az csak a vállalkozói hasznot csökkenti de nem juthat az áralakulásban kifejezésre.

Kíséreljük meg ezeknek az állításoknak az elemzését. Az áralakulás tekintetében folytatott statisztikai vizsgálódások, melyeknek egyes eredményeit tanulmányunk elején is leszögeztük, azt mutatják, hogy az utolsó

¹⁾ L. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. B. J. VI. 515-522. Jena, 1910.

évek folyamán legerősebben emelkedtek a különböző ipari cikkek árai, kevésbé erősen az állati és növényi tápszerek, legkevésbé ellenben a tengerentúli behozatali cikkek. Ez azt jelenti, hogy az emelkedés fokról-fokra erősödik abban a mértékben, a mint több és több munkabér jut az illető cikk árában kifejezésre. Ez a körülmény már magában elegendő volna annak a tételnek elfogadására, hogy a munkabérek emelkedésének szerepe van a drágulásban. A további vizsgálódások azonban még mást is mutatnak. A munkabér tisztán elméletileg az illető munka Λ minőségétől, valamint a munkapiacra uralkodó kereslettől és kínálattól függ. A vállalkozóra nézve azonban adva van a kereslet és a munkáért fizethető munkabér felső határa: a munkabér nem lehet nagyobb, mint az árú eladási értéke, levonva belőle a megfelelő tőkenyereséget. A vállalkozó, illetve munkaadó azonban a vásárolt munkát még más szempontból is mérlegeli, a termelésre fordított összes tőke szempontjából. Ez két részre oszlik: a bértőkére, a melyet a munkások fizetésére és állandó tőkére, a melyet a munkaeszközök beszerzésére, megújítására stb. fordít. A bértőke és állandó tőke egymáshoz való aránya adja meg a munka használati értékét. Lexis erre a következő példát hozza fel:¹⁾ Egy szénbányatársulat, a melynek részvénytőkéje 10 millió márka, normális üzem mellett ezer munkást foglalkoztat, kiknek bére egy millió bértőkét vesz igénybe. A vállalat évi nyeresége egy millió márka, vagyis 10 százalék. Ha a vállalat bármilyen körülmények folytán abba a helyzetbe jut, hogy vagy üzemét zárja be, vagy munkásainak bérét fejenként 100 márkával emelje, az utóbbit fogja cselekedni, még ha árait nem tudja is emelni, mert nyeresége még így is 900.000 márka marad. Ezzel szemben vegyünk egy confectiós üzletet, melynek összes tőkéje, kevés állandó tőkére lévén szüksége, csak két millió márka. Ez a vállalat szintén ezer munkást foglalkoztat és nyeresége szintén 10 százalék, vagyis 200.000 márka. Ha ez a vállalat kerül abba a kényszerhelyzetbe, hogy munkásainak bérét fejenként 100 márkával emelje, nyeresége egyszerre felére csökken. Minthogy tőkéjét esetleg másutt jövedelmezőbben helyezheti el, reá nézve az a választás áll fenn, hogy vagy üzemét szünteti be, vagy termékeinek eladási árait emeli addig a színvonalig, a melyen tőkéjét másutt gyümölcsözteszheti.

Ez a példa természetesen elméleti jellegű és lehetséges, hogy a gyakorlatban nem egészen így alakul a helyzet, a mennyiben a munkabér emelkedésével járó kiadási többlet esetleg ellensúlyozza a munkás nagyobb teljesítőképessége. Ez megfelelne annak a tételnek, hogy a jobban fizetett munkás teljesítőképessége nagyobb. A bér és a munka

¹⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*. 152. old.

productivitásának emelkedése azonban nem haladnak párhuzamosan. Tetszés szerint sem a bér nem emelhető, sem a munkaidő nem szállítható le. Egy bizonyos határon túl a bér emelkedése már nem jár a productivitás emelkedésével. Ez a határ a munka legnagyobb productivitásának és a legnagyobb tőkenyereségnek a vonala. A bérnek ezen felül való emelkedése, – föltéve, hogy a technikai eljárásban nem állanak be változások, – vagy a tőke jövedelmezőségét csökkenti a normális színvonal alá, vagy ismét a termékek eladási árának emelkedésében jut kifejezésre. A munkabér emelkedése tehát mindkét esetben lehet drágító tényező.

Az utóbbi esetnek azonban megvan a fordítottja is. A munka drágulhat, esetleg teljesen azonos, stagnáló munkabérek mellett is. A nagyobb munkabérrel járó nagyobb productivitást a gyakorlatban számos esetben megczáfolják azok a tapasztalatok, amelyeket a munkaadók a Calcanny-rendszer alkalmazása vagy amerizálás körül tesznek. Minél kevesebbet dolgozni egy fix munkaidő alatt, ez a jelszó gyakran a munkának 25-60 százalékos megdrágítását jelentheti. Hogy ez a rendszer, mint a theoria gyakorlati czáfolata megvan, azt bővebben igazolni felesleges. Elég arra utalni, hogy a nyomdász-szakegyesület, mint a budapesti kereskedelmi iparkamara jelentése mondja, évente körlevéllel fordul tagjaihoz, melyben felszólítja őket, hogy senki különórát ne vállaljon, minél kevesebbet szedjen, semmi esetre sem többet a szakegyesület tagjai közt ismert maximumnál.¹⁾ Hasonló tapasztalatok vannak az építőiparra vonatkozólag is, a hol az óránként falba rakott téglaszámon könnyen lehet constatálni a munka intenzitásának csökkenését. Minthogy pedig ez a rendszer csak időbér mellett alkalmazható, könnyen érthető a munkásszervezetek harca az akkordmunka ellen, melyet pedig Marx is a „Kapital”-ban minden tekintetben megfelelőbb bérformának állapított meg.

Érdekes különben az az ellenmondás, a mely Otto Bauernek socialista irányú, de különben igen jó könyvében a munkabér, termelési költség és áralakulás viszonyára vonatkozólag tapasztalható. O is azt magyarázza, hogy a drága munkás olcsóbb munkát jelent, mégis az aranytermelés viszonyainak kutatásánál oda concludál, hogy az arany értéke leszállt, mert Transvaalban olcsó kaffer munkásokkal szorították ki a fehéreket. Ha ez igaz és ha a munkabér érvényesül az aranynek árúban kifejezett értékénél, akkor ugyanennek a tényezőnek kétség-telenül kifejezésre kell jutni az árúknál is.

¹⁾ *Jelentés a hazai iparnak a tömeges bérharcok által okozott hátrányok orvoslása tárgyában tartott szakértekezletről.* 14-15. oldal. Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest, 1904.

A fentebbi példa, amelylyel az állandó és bértőke egymáshoz való viszonyát világítottuk meg, azt mutatja, hogy minél nagyobb az állandó tőke, annál kisebb a szerepe a munkabérnek a termékek előállításának költségében, vagyis annál inkább emelhető az üzem jövedelmezőségének veszélyeztetése nélkül. Ebből következik, hogy a munkabéreknek a nagy állandó tőkével dolgozó nagyiparban nagyobbaknak kell lenniök, mint a közép- és kisiparban. Tényleg a munkaviszonyok javulásának túlnyomó része a nagyiparra esik; a nagyiparban a teljes munkamegosztás mellett találjuk a legnagyobb munkabéreket és a legrövidebb munkaidőt. Ezekben legerősebb a gépüzem, ezek vannak leginkább abban a helyzetben, hogy a gép termelőképességének fokozásával még a munkásnak fizetett magasabb bér mellett is az egy munkatermékre eső költséget csökkentésük, szóval rentabilitásukat fokozzák. A modern nagyipar tényleg inkább leszállította, mint emelte az árakat. Az ilyen üzemek száma azonban a nagyipar óriási arányokban történt fejlődése mellett is igen csekély. Az Egyesült Államok 512.276 ipari vállalata közül, a hol pedig a nagy koncentrációkra irányuló törekvés talán a legerősebb, csak 56.971, vagyis 11-11 százalék nagyüzem, nálunk ellenben az 1900 iki népszámlálásban fölvetett 469.559 ipari vállalat közül csak 2.261 (0·48¹/o), noha nálunk már a 20-nál több segédzemélynél többet foglalkoztató vállalatokat mind a nagyipar körébe sorozzák.¹⁾ A túlnyomó többséget tehát az olyan ipari vállalatok képezik, a melyeknek termelésében a munkabér igen jelentékeny szerepet játszik. A kis szabó, czipész, fehérneműtisztító, hentes, mészáros, élelmiszerkereskedő a munkabérnek bármilyen csekély emelkedését rögtön kénytelen áthárítani a fogyasztóra.²⁾

Természetes az is, hogy azok a complicált bérfizetési rendszerek is, a melyekre fentebb hivatkoztunk – prémios időbér és osztalékos akkordbér – és a melyek a munkást teljesítőképességének teljes kihasználására ösztönzik, úgy hogy bérének nagyfokú emelése mellett is az egy termékre eső előállítás költséget csökkentik, minthogy ezek az üzemnek a legpontosabb ismeretét és a termelési költségek megosztásának fillérekgig menő vizsgálatát tételezik fel, csak a nagyiparban találhatunk alkalmazást. Épen ezért jelentőségük ma még, mikor ezen üzemek száma aránylag csekély, túlságosan nagyra nem tehető és nem használ-

¹⁾ *Emlékirat a hazai kis- és gyáripár fejlesztéséről.* 68. old. Kiadja a kereskelemügyi m. kir. ministerium. Budapest, 1909.

²⁾ Paul Leroy-Beaulieu ebben keresi a drágaság által kiváltott ellenhatások legfőbb okát. Sem a nagyipar, sem a nagykereskedelem nem emelte árait oly mértékben, hogy ez a minden oldalról jelentkező panaszokat indokolná. Emelték azonban a bérek emelése folytán az árakat kényszerűségből a kisemberek, a kik a fogyasztóval közvetlen összeköttetésben vannak. *L'Économiste français.* 1911. 40. sz.

hatók fel érvnek arra, hogy a munkásbérek a drágulásban szerepe nincs.

A mi a cartellált iparágakat illeti, arra is csak theoretikusan lehet mondani, hogy a munkabér emelése a fogyasztó közönségre nézve mellékes, minthogy az árat úgyis felemelik a vám plus szállítási költség által adott határig, feljebb pedig nem is emelhetik. Ez csak az esetben volna igaz, ha a munkabérek csak egy adott országban emelkednének. Minthogy azonban a munkabérek mindenfelé emelkedési tendenciát mutatnak és a termelési költség mindenütt emelkedik, az alap emelkedése révén megnyílik a mód az árak emelésére, vagyis a régi és magasabb munkabér közötti különbségnek az áthárítására. Az international cartellek pedig igen gyakran egyszerű ármegállapodással tudják a munkabéremelkedés okozta költségtöbbletet behozni.

A mezőgazdaságnál természetesen még sokkal nehezebb megállapítani, hogy a munkabérek emelkedése mikor és milyen mértékben befolyásolja az árakat. Ott az időjárás, mint kiszámíthatatlan tényező, ilyen lényegesen befolyásolja az áralakulást. Gabonafőlöleg idején esetleg emelkedő munkabérek mellett sem lehetséges az árak emelése, hiány alkalmával ellenben hanyatló munkabérek mellett is igen lényegesen emelkedhetnek az árak. Épen azért az a socialista részről hangoztatott állítás, hogy a mezőgazdasági munkabér nem lehet a drágulás tényezője, mert a gabona azokban az években drágult leginkább, mikor a béremelkedés a legcsekélyebb volt, igazság gyanánt el nem fogadható. Ha ugyanis ezekben az években rossz volt a termés, a gazda egyrészt kevesebb termelvényen törekszik átlagos évi jövedelmét megszerezni, másrészt pedig az árakat a kereslet és kínálat megváltozott viszonya hajtja felfelé. Kétségtelennek látszik azonban, hogy a mezőgazdasági munkabérek emelkedését a törpe- és kiscgazda, a ki igen nagyrésztben a saját és családja munkaerejét viszi bele gazdaságába, vagy a nagybirtokos, a ki nagy mértékben alkalmaz gépeket, kevésbé érzi meg, mint a középbirtokos. A mezőgazdasági munkabérek emelkedése így erre az osztályra nehezedik leginkább, a minthogy a mezőgazdasági válságok is mindig ennek az osztálynak meggyengítésével jártak.

Összefoglalva az elmondottakat, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a munkabérnek a mai drágulásban igenis szerepe van. A munkabér emelkedése azonban nem esik össze az egyes cikkre eső termelési költség emelkedésével, hanem annál mindig csekélyebb. Semmiesetre sem lehet elfogadni tehát azt a túlzó állítást, hogy a munkabérek emelkedése a legfontosabb drágító tényezők közül való és egyben hiábavaló kísérlet volna annak kutatása, hogy milyen mértékben játszanak közre a drágulásban az emelkedett munkabérek. A zavaró tényezők egész

sorozata nehezíti meg ennek megállapítását. A mi pedig a drágaság orvoslását illeti, céltalan politika volna a remediumot a munkabérek leszorításában és antisocialis intézkedésekben keresni. A munkásság anyagi és erkölcsi színvonalának emelkedése ugyanis olyan társadalmi értéket képvisel, a mely minden valószínűség szerint ellensúlyozza azt a terhet, a melyet érette a társadalom többi rétegének magára kellett vállalni.

VIII. A drágaság és a jövedelemeloszlás problémája.

Ha elméleti szempontokból vizsgáljuk a drágaság kérdését – e tekintetben utalunk Heller Farkasnak a kötet elején közölt tanulmányára, – akkor úgy tapasztaljuk, hogy a drágaság tulajdonképpen csak annak a viszonynak a megváltozása, a mely mellett a javak egymással kicseréltetnek. Az előző fejezetekben az okokat kutattuk, a melyek e viszony megváltozását előidézhatték, most a hatásra kívánunk reámutatni, melyet a drágaság, a termelők és fogyasztóközönség széles rétegeiben előidéz: vagyis kinek van haszna a drágaságból és ki károsodik általa.

Kezdjük a legszélesebb körzetben. Az emberi szükségletet képező cikkek közül jelentőségénél fogva leginkább két csoport válik ki: az élelmiszerek és pamutárúk. A javak kicserélési viszonyának megváltozása tehát szükségképpen e csoportoknál érezteti a legnagyobb mértékben hatását. A hatás pedig nyersen kifejezve az, hogy mindazok az államok, melyek kénytelenek az élelmiszereket és a nyerstextileket vásárolni, szenvednek az árak emelkedésétől, a termelők ellenben hasznot húznak belőle. Ez a különbsége a nemzeti évek javulásában vagy romlásában jut kifejezésre. Nagybritannia például az említett anyagokban túlnyomó részben behozatalra van utalva. Ezt a behozatalt Nagybritannia főként a külföldön elhelyezett tőkének kamataival fizeti, a mi évenként körülbelül 170 millió fontra rug. Drágulás esetén sokkal csekélyebb mennyiséget kap ugyanezen összegért, mint alacsony árak mellett; a különbözet az exportáló államok jövedelemtöbbletét képezi.

Oroszországra, Canadára és Magyarországra, mint országra a drágulás a nemzeti mérleg javulását jelenti. Termelésükből kevesebbet kénytelenek egy fix összegért eladni és kisebb mennyiségű nyersanyaggal tudják külföldön levő lakosságaik kamatterhet fizetni. Ha 5 milliárdra tesszük Magyarország mezőgazdasági növénytermelését egészben, további 3 milliárdra az állattenyésztését, viszont negyedfél milliárdra az ipari

termelést, meg lehet ítélni azt a fontosságot, a melyet a mezőgazdasági termények viszonylagos értékemelkedése jelent az országra nézve. Nem is lehet tagadni, hogy a drágulás nálunk gazdasági föllendülést jelentett mindazon osztályokra nézve, a melyek a mezőgazdasági termelésben érdekelve vannak, sőt azon iparokra is, a melyet a mezőgazdaságot látják el gyárterményaikkal.

A drágaságban tehát osztályok vannak érdekelve. A nemzeti mérleg egy elméleti valami, a melynek gyakorlati értékéhez az egyének szempontjából kétség fér. Ha a nemzeti mérleg előnyösebben alakul valamely országra nézve, az nem az országban lakó egyedek, hanem csak bizonyos csoportok helyzetének javulását jelzi. Ez magyarázza meg azt az erős visszahatást is, a melyet a drágaság olyan országokban is kiváltott, a melyekre nézve elméletileg hasznot jelentett volna. Így az Egyesült-Államok és Magyarország. Ezekben az országokban az ipari munkásság és más foglalkozási csoportok érdekei az országnak elméleti érdekétől elválnak.

Rubinek Gyula Magyarország és Ausztria viszonyának kutatásánál¹⁾ a következő eredményre jut. A közös vámterületen túlnyomólag agrikulturnális Magyarország viseli az iparos Ausztria vámterhet és megfordítva. Az 1906. évi vámtarifa óta, melynek agrár vámjai magyar mercantilis részről olyan erős támadásoknak vannak kitéve, a netto vámteher mértéke Magyarország javára tolódott el. Azelőtt évi 39 millió koronával több, most 52 millió koronával kevesebb vámterhet viselünk, mint Ausztria. Az agrárius vámvédelem megszüntetésével tehát Magyarország csak Ausztriának tenne szolgálatot. Rubinek itt az összeségnek vett osztály érdeket állítja szembe az egyes fogyasztók érdekével. Kérdés azonban, hogy az egyes fogyasztó egy olyan kérdésben, mint a drágaság, a mely a magánháztartást olyan erősen érdekli, miként fogja magát recompensálni az ország érdekében hozott áldozatokért. Más helyen rámutattunk különben arra is, hogy milyen nehézségekkel jár a vámvédelem tulajdonképeni hatásának megállapítása.

Az élelmiszerek és textilnyerstermények drágulásának hatását tehát elsősorban a termelő látja. Nála a jövedelemtöbblet fenforgása, különösen addig, a meddig a drágulás más rétegekre az övéhez hasonló mértékben ki nem terjed és reá részben vissza nem háríttatik, kétségbevonhatatlan. A többi osztályokra, a melyek néha szintén látják hasznát a drágulásnak, ez a körülmények összetolulása folytán nem egészen világos és csak a tények elemzése és többé-kevésbé pontos statisztikai felvételek után állapítható meg teljes biztonsággal. A föld tulajdonosára nézve a világ-

¹⁾ Id. műve. *A drágaság körül* 17. old.

piaczi drágulás, de különösen az a különbözet, a melyet egy országban a vámok idéznek elő a világpiacon árák fölött, földjáradékká változik át. Hogy ez a földjáradék milyen természetű és hatása miben jelentkezik, azt már egy más fejezetben ismertettük. Itt csak azt ismételjük, hogy a földjáradék hasznát, az adósságteher állandó emelkedése folytán, részben a mozgatóke bizonyos csoportjai emésztik meg.

Hogy az általános világpiacon áremelkedés milyen hatást gyakorol a termelés egyes csoportjaira, azt a rendkívüli eltéréseknél fogva igen nehéz megállapítani. Bizonyosnak látszik azonban, hogy az egyes kategóriák különbözőképen vannak érdekelve. Az érdekeltség fokát könnyebb megállapítani a vámok okozta és az általános világpiacon áremelkedést meghaladó drágulásnál, a mely többé-kevésbé a szemünk előtt játszódik le.

Már most lássuk, hogy Magyarországon mennyiben vannak az egyes birtok-kategóriák a vámok okozta drágulásban érdekelve? Az 1895. évi földbirtok-statisztika ¹⁾ adatai szerint a gazdaságokra eső földterület Magyarországon a következő megoszlást mutatja:

		Birtokosok száma	Terület kat. hold	Az egész terület %
Törpegazdaság	5 hold	1,279.718	2,155,168	5.84
Kisgazdaság	5 – 100 „	1,085.129	17,136.946	46.50
Középgazdaság	100 – 1.000 „	19.867	5,863.789	15.37
Nagygazdaság	1.000 holdon felül	3.768	11,901.380	32.29
Összesen		2,388.482	36,857.283	100.00

Ez a statisztika nagyon kedvezőtlen megoszlását mutatja az ország mezőgazdasági termelő területének. Csupán 52-34% van a nemzet zömét képező parasztság kezében, míg a többi 23.635 nagyüzem között oszlik meg. Lényegesen javul azonban a helyzet, ha a birtokmegoszlást a termőképesség szempontjából vesszük tekintetbe. Ez esetben a területek, – a kevésbé fontos típusokat elhagyjuk – következőképen oszlanak meg a birtokcategoriák között:

	Szántóföld kat. hold	Erdő kat. hold	Nádas es nem termő kat. hold
Törpebirtok	1,370.340	41.955	84.400
Kisbirtok	11,675.971	696.014	303.000
Középbirtok	3,262.474	882.190	169.000
Nagybirtok	3,961.435	4,789.876	620.000
Összesen	20,270.220	6,410.035	906.400

¹⁾ Újabb statistikánk nincs, a legközelebbi hasonló adatokat a statisztikai hivata a jövő év folyamán szándékozik közzétenni, minek következtében ezt a fölvételt voltunk kénytelenek használni.

Az 1895. évi statistikának, a melyre még ma is minduntalan hivatkoznak, az a nagy hibája, hogy nem foglalkozási, hanem üzemstatistika és nem ad a valóságnak megfelelő képet, mert egyrészt a részletekben bérbeadott birtokok több önálló üzemmé tagozódnak, más oldalról pedig szintén a bérletek révén kisbirtokok nagygazdaságokká tömörülnek. Különösen nem szabad pedig ennek a statistikának adatait abszolút érvényűeknek elfogadnunk, mert 1895 óta Magyarországon egy igen jelentékeny parcellázási folyamat játszódott le. Rubinek Gyula szerint az 1895. évi 3,961.465 katasztrális holdnak, a mely akkor nagybirtokosok kezén volt, legalább 30%-a már kisbirtokosok kezébe került, szóval a parcellázás kisbirtoknak az ország termelésében való érdekeltiségét nagy mértékben növelte.¹⁾

A gabonavám és a magas gabonaár természetesen a nagybirtok érdekét szolgálja, Magyarországon még nagyobb mértékben, mint nyugaton, mert a nagybirtok nálunk sokkal inkább extensív, mint a nyugati államokban. A nagybirtok ugyanis az, a mely nagy mennyiségben termel gabonát eladási célokra. Minél kisebb a birtok, annál inkább csökken a termelési fölségnek, illetve az eladható gabonának a mennyisége, a tipikus parasztgazdaság pedig főként a család eltartását célozza, szóval ez a gabonaárak alakulásánál alig van érdekelve.

Abban az agrár-mercantil háborúban, a mely a drágaság kérdése körül kitört, ebből a körülményből mercantil oldalról azt a következtetést vonták le, hogy a kisbirtok a gabonaárak alakulásánál egyáltalán nincsen érdekelve, a törpebirtokosok érdekeit pedig egyenesen károsítja a magas gabonaárak, mert eleget nem termelvén, az ilyen törpebirtokos gabonát maga is részben vásárolni kénytelen. Érdekei tehát a városi lakosságéval azonosak a nagybirtok ellenében. A döntő bizonyítékot erre egy osztrák röpirat²⁾ szolgáltatta, melynek szerzője az osztrák földművelésügyi ministerium által összegyűjtött, de ki nem adott anyagból vonta le a következtetéseket. Dr. Bráf osztrák földművelésügyi minister a szerző kérdésére elrendelte, hogy parasztbirtok-típusonként (gabonatermelővidék, szőlővidék, erdővidék, alpesi terület) a legaprókosabb részletekig menő üzemi fölvételek eszközöltessenek az agrárvámok megállapításának céljából. Az egybegyűlt adatok azt mutatták, hogy az osztrák kisparasztság helyzete a gabonavámok által előidézett drágulás következtében túlnyomó részben nem javult, hanem rosszabbodott. Ez pedig annál inkább aggodalomra adhat okot, mert az 1902.

¹⁾ Rubinek Gyula: *A drágulás kérdése*. 56. old. Budapest, 1911. Pátria r.-t.

²⁾ Ferdinand Reichsritter von Pantz: *Die Hochschutzzoll-Politik Hohenblums und der österreichische Bauernstand*. Wien, 1911. Wilhelm Frick.

évi osztrák mezőgazdasági üzemi statistika szerint 2,856.349 mező- és erdőgazdasági üzem közül 2,058.212, vagyis 72 százalék tíz holdon alul volt. Pantz szerint ugyanis átlagban tíz hold az a terület, a mely egy család eltartására elegendő.¹⁾ Az osztrák parasztságra az utolsó évtized folyamán 1905-1907 voltak a gazdaságilag legjobb esztendők, mert ez években magas húsárak alacsony gabona- és takarmányárakkal párosultak. A parasztpolitika feladata tehát nem a gabonatermelés, hanem az állattenyésztés érdekeinek cultiválása, mert az osztrák szarvasmarhaállománynak 87 százaléka esik a 100 holdnál, 70 százaléka pedig a 40 holdnál kisebb mezőgazdasági üzemekre.

Hasonló statistikánk nekünk nem lévén, a Pantz-féle megállapításokat általánosítva alkalmazták Magyarországra is. Ennek az általánosításnak több hibája van. Az egyik az, hogy Magyarországon sokkal nagyobb százalékot képviselnek a gabonatermelésre alkalmas területek, mint Ausztriában, tehát a gabonatermelés még jövedelmezőbb és eladásra való anyagot is szolgáltat egy akkora területen, a mely Ausztriában már vásárlást tesz szükségessé. A törpe- és kisbirtokos ugyanis, minthogy első sorban saját házi szükségletének ellátására törekszik, gabonát természetesen még akkor is, ha az nem biztosít elég rentabilitást. Nálunk sajnálatosan tapasztaljuk, hogy a parcellázók továbbra is gabonát természetesen, bármily csekély eladó fölöslegük maradjon is. A másik hiba az, hogy nálunk a törpe- és kisbirtokos sokkal nagyobb mértékben vállal munkát uradalmakban, mint Ausztriában, az erősebb natural gazdaság folytán pedig úgy ő, mint a kizárólagos aratómunkás nagyrészt gabonában kapja conventióját, a melynek értékesítésénél igenis érdekelve van. A harmadik hiba az, hogy a 10 hold lehet ugyan „egycsalád eltartására nem elegendő”, értve az összes szükségletek beszerzését, nem jelenti azonban azt, hogy a 10 hold mellett adott viszonyok között a gazdának eladó gabonafölöslege ne lehessen. A mi megállapításunk tehát az, hogy a gabonaárak alakulásában a kis- és törpebirtokosok nagy része Magyarországon érdekelve van, de természetesen sokkal csekélyebb mértékben, mint a nagybirtok, sőt az érdekeltségnek a mértéke nincsen akkora, hogy a kisbirtokosok érdekére lehessen hivatkozni a gabonavámok emelésénél. A kinek csak néhány métermázsza gabonafölöslege van, sokkal csekélyebb hasznát látja az áremelkedésnek, mint az a ki százezer métermázsát vehet a piacon.

Elméletileg még egy megállapítást tehetünk, hogy a kis- és törpe-

¹⁾ Nálunk az OMGE. a kormány elé terjesztett egyik emlékiratában tizenkét holdat jelölte meg annak a határnak, a mely egy család eltartására elegendő. A birtoknak ezen alul való taglalása véleménye szerint már az atomizálódás jellegével bír.

birtokosnak a gabonavámoknál való érdekeltsége időben is csökkenő irányú. Minél inkább csökkennek ugyanis a parcellázás folytán idegen munkaerőt alkalmazó és ezeket részben terménnyel fizető nagy- és középbirtokok, továbbá minél inkább növekszik kisgazdaságok intenzitása, vagyis minél inkább mennek át a szentermelésről más gazdasági ágakra, annál kevésbé vannak a gabonaárak alakulásában érdekelve. Ma ugyanis a kisbirtokosok nagy része, különösen a kellő gazdasági képzettség következtében, még makacsul ragaszkodik a gabonatermeléshez. Kétségtelennek tekinthetjük azonban, hogy átalakulás előtt állunk, a mely az egyéb termelési árakra való átmenetelt fogja magával hozni. Ez esetben pedig a magas gabonavám, a mely eredetileg az ő javukra is szolgált, kárukra válik.

Másként áll a helyzet a húsarak tekintetében. Ebben sokkal nagyobb rétegek sokkal erősebb mértékben vannak érdekelve. Az 1895. évi statisztika szerint, a mely azóta hihetőleg még inkább a kisbirtok javára változott meg, az állatállomány százalékos megoszlása birtokkategóriánként a következő volt:

	szarvasmarha	lo	sertés	juh	baromfi
50 holdig	74·77	81·30	72·66	44·88	85·53
50— 100 „	4·59	6·40	4·84	4·71	5·26
100— 500 „	5·68	4·69	4·85	7·19	4·29
500—1000 „	3·45	1·95	3·42	6·99	1·47
1000 holdon felül	11·51	5·66	14·23	35·23	3·45

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a juhtól eltekintve, a mely a nagybirtokon való tenyésztésre kiválóan alkalmas, a nagybirtok az állatállománynak aránylag igen csekély része fölött rendelkezik. Állatot, különösen szarvasmarhát, eladás számára inkább a kisbirtokos termel, míg a nagybirtok az esetek túlnyomó részében vásárlóul jelentkezik. Igaz, hogy egy későbbi fokon ő is eladó lesz, de a kereskedelemnek adja el a teljesen fölnevelt állatot; növendékállatát azonban ekkor megint csak a kisbirtokosoktól szerezi be. Lehet ugyan, hogy a sertést a kisgazda leölésre és saját ételmezési céljára tartja, a marhát azonban rendszerint eladja bizonyos idő múltán és a fructusból nevel magának új igás- és anyaállatot. De nemcsak a birtokosok, hanem a birtoktalanok is, zsellérek, vasúti pályáörök stb. is, a kik tehenet nevelnek és eladnak, érdekelve vannak az állatárak magasságánál. Épen azért, ha az 1,279.218 öt holdon aluli törpegazdaság és az 1,085.129 száz holdon aluli kisgazdaság tulajdonosaiból bizonyos százalékot leütünk is, még mindig legalább 2 millió olyan kereső kisgazdát és ugyanannyi eltartottat találunk, a kinek a húsarak magasságára használ. A húsarak magasságában így tehát igen széles rétegek vannak érdekelve úgy nálunk,

mint a külföldön és a húsvámok így elsősorban nem a nagybirtok érdekeit szolgálják.

A mi viszont a munkabérek emelkedése folytán a termelés megdrágulását és át nem háríthatás esetén a jövedelem csökkenését illeti, ezt, mint más helyen már kifejtettük, a középbirtokos érzi meg legjobban. A gépeket nagy mértékben alkalmazó nagybirtokos és a saját magának és családjának munkarejét felhasználó kisgazda ugyanis sokkal kevésbé függ a munkapiacz árainak alakulásától és a munka drágulását aránytalanul kisebb mértékben érzi meg.

Kutassuk ezek után, hogy a mezőgazdasági termelés cikkeinek áremelkedése milyen hatással van a fogyasztásra és különösen milyen befolyást gyakorol az ezen cikkeket nem termelő, csak fogyasztó rétegek jövedelemeloszlása szempontjából. Köztudomású, hogy minél lejjebb szállunk a socialis skálán és minél csekélyebb az egyének, illetve a családok jövedelme, ezek a jövedelemnek annál nagyobb százalékát kénytelenek élelmezési kiadásokra fordítani. Nálunk e tekintetben csak becslések történtek, statisztikai fölvételek még egyáltalán nincsenek. A német birodalmi statisztikai hivatal azonban 1909-ben összegyűjtötte 852 kisjövedelmű családnak jövedelmi és kiadási adatait és ebből kitűnt, hogy az 1.7265 márka jövedelmű tanulatlan ipari munkás jövedelmének 52.8%-át, az 1.886 márka jövedelmi tanult ipari munkás pedig jövedelmének 50.5 százalékát fordította élelmezési kiadásokra. 10%-os élelmiszer áremelkedés mellett a tanulatlan ipari munkásnál az élelmezési költségek 58 százalékra, a tanult munkásnál pedig 5665 százalékra emelkednek. Ez azt jelenti, hogy a munkás drágulás esetén az említett százalékkülönbséggel kevesebb összeget fordíthat lakására, ruházatára, egészségének fenntartására és kulturális czélokra.¹⁾ Ha tehát a drágulásnak a hatása más módon nem paralizáltatik, a drágulás egyértelmű a nagy munkásrétegek kulturális niveaujának alászállásával. Még súlyosabban érinti természetesen a drágulás a fix fizetésűeknek, a hivatalnokoknak az osztályát, a kiknek a munkásoknál sokkal kevésbbé van módjukban, hogy jövedelmük erőszakos emelésében keressenek compensálást. Érzi még a drágulást a tőketulajdonos is, a kinek tőkéje ugyanazt a jövedelmet hozza, mint azelőtt és a mely jövedelem a drágulás beállta után kevesebb vásárlóképességet jelent.

Aránylag az ipari munkásságnak van leginkább módjában, hogy a drágulás okozta jövedelemhiányt munkabéremeléssel egyenlítse ki, ámbár

¹⁾ Paul Leroy-Beaulieu számítása szerint Parisban egy négytagú munkáscsalád 1905-től 1910-ig átlagban tényleg tíz százalékkal volt kénytelen emelni élelmezési kiadásait.

különböző országokban eszközölt statisztikai fölvételek azt mutatják, hogy a munkabéremelések többnyire a drágaság növekedésének színvonala alatt maradnak. Tudjuk azt is, hogy különösen a tanult és szervezett munkásság az, a mely leginkább részesedik ezekben a munkabéremelésekben, míg a tanulatlan és szervezetlen munkáselemek munkabéremelésekhez inkább csak kivételesen jutnak hozzá. Más szavakba átöltöztetve, ez azt jelenti, hogy a tanult munkásság a nem tanult munkásságnak és a fix fizetésűeknek rovására biztosítja életszínvonalának emelkedését, vagy a már elért életszínvonalnak megtartását; hogy ez a törekvés nemcsak elszigetelt jelenségek formájában tapasztalható, azt mutatja az az osztályon belül jelentkező harc, a mely a munkásság felső és alsó rétege között már nagyon sok helyütt mutatkozik. Az amerikai munkásszervezetek törekvése, hogy a bevándorlót Amerika területére ne engedje be, vagy ha bent van, munkához jutni ne engedje, a francia munkásságnak a parlamentben győzelemre is vitt harca, hogy az olcsóbb olasz munkást fejadóval sújtsa, az olasz munkásszervezeteknek numerus clausura irányító törekvései mind azt mutatják, hogy a felső munkásrétegek a többiek rovására igyekeznek a maguk helyzetének kedvezőbbé tételét biztosítani.

Ha a vállalkozót vesszük tekintetbe, az ő helyzete a nyersanyagok megdrágulásának kezdetén kedvezőbb, mint a fogyasztóközönségé. A vállalkozó ugyanis – értve azt, a ki ipari termelésben dolgozik – nagy árumennyiségeket szerez be és rögtön tudatára jön a filléres áremelkedésnek is, a melyet saját árainak emelése révén rögtön áthárít a közönségre. A vevő ellenben, a ki egyrészt beszerzéseit nem folytonosan, hanem csak esetről-esetre eszközli, a piaczi viszonyokat sokkal kevésbé ismeri, a drágulásnak csak akkor jön a tudomására, mikor az már bizonyos fokot elért. Köztudomású az is, hogy a termelési költségek (expenses of production) emelkedése a legnagyobb rugója annak a törekvésnek, hogy az üzemi költségek (costs of production) technikai újítások útján, vagy más módon leszállíttassanak. Ha ezt a vállalkozónak sikerül elérni, különösen pedig, ha az üzemi költségek mérséklése nagyobb, mint a termelési költségekben mutatkozó emelkedés, akkor világos, hogy a magas árak megtartása neki érdekében áll. A nyersanyagok drágulása végül azonban nála is kedvezőtlenül érezteti a hatását. Köztudomású ugyanis, hogy a keresletnek és kínálatnak a classikus nemzetgazdaságtan által megállapított törvénye soha sem érvényesül a maga tisztaságában, különösen pedig akkor nem, mikor a vállalkozó a nagyközönségből való vevővel áll szemben. Ilyenkor a vásárlásnál pszichológiai momentumok is érvényesülnek és egy bizonyos rugalmassági tényező képződik azon legalacsonyabb ár és azon legmagasabb ár között, a melyen az

egyik legkedvezőtlenebb esetben eladhatja, a másik pedig megveheti az árut. A vétel adott esetekben ezen rugalmassági tényezőn belül történik. Már most ha a nyersanyagok ára olyan mértékben emelkedik, hogy a vállalkozó kénytelen árait a rugalmassági tényező felső határáig emelni, a melynél többet az átlagos vevő nem adhat, jövedelme természetesen csökken. Innen van az, hogy a kereskedők azok, a kik a magas árak miatt legjobban panaszkodnak.

A munkásságnak a drágulás által előidézett béremelései, még ha a méretek nyers számokban kifejezve azonosak is, különböző hatással vannak az egyes vállalatokra. Az a vállalat, a mely a kezdet nehézségein már túl van, a mely alapítási költségeit már régen amortisálta és a melynek járadékszerű jövedelme is van az újonnan alakult vállalatokkal szemben, természetesen kevésbé érzi meg a béremeléseket. Ipari fejlődésük elején levő államokat épen azért a drágulás ebből a szempontból sokkal erősebben sújtja, mint a megállapodott, kifejlődött iparral bíró államokat és alkalmas lehet esetleg arra is, hogy egy iparfejlesztési actionának a törekvéseit illuzóriusokká tegye.

Az egyenlőtlen jövedelemeloszlás mutatkozik a vállalkozásnak egy különálló kategóriájánál is, melyet részben már érintettünk. Egyik előző fejezetben megkísérlettük vázolni azt a hatást, a melyet az aranytermelés emelkedése gyakorolt a gazdasági életben. Felemlítettük e helyen, hogy az utolsó évtized folyamán az aranytermelésnek a költségei lényegesen csökkentek. A költségeknek ez a csökkenése, minthogy az arany fix áron való átvétele biztosítva van, bányajáradékká alakul át úgy általánosságban, mint speciálisan a nagyobb termelési költségekkel dolgozó bányákkal szemben, szóval a kedvezőbb helyzetben levő bányák részvényeseinek jövedelmét öregbíti a nagyközönség rovására. Őket illeti tehát túlnyomó részben az a haszon, a mely az aranytermelés növekedéséből ered.

Annak a viszonynak a kutatásánál, mely az állam szerepe és a jelenlegi drágulási processus között fennáll, megemlítettük azt is, hogy a drágulásban nem csekély része van az improductív célokra fordított állami kiadások nagymérvű emelkedésének is. A kiadások fedezésére szükséges közjövödelmeket ugyanis szüntelenül fokozni kell és ez a drágaságnak egyik tényezőjévé válik. Már most különösen a militarismus védelmezői azzal érvelnek, hogy ezek az összegek ismét visszakerülnek a befektetések alkalmával az ország közzgazdasági életébe. A jövedelemeloszlásnak a falsuma itt is nyilvánvaló. Míg a közjövödelmek arányosan vagy kevésbé arányosan osztatnak meg az egész országnak adózó polgársága körében, addig a befektetések tulajdonképen kevesebb csekély számú vállalkozók számára gyümölcsöznek.

Végigmenve a jelenségeknek egész sorozatán, azt tapasztaljuk, hogy a mint a drágaság számtalan okból fakad, úgy annak hatása is számtalan különböző formában jelentkezik. Az egyetlen megállapítható törvény az, hogy az árúk kicserélési viszonyának megbillenése aránylag kicsiny köröknek a hasznát növeli az összességgel szemben. Ez a jelenség pedig mindaddig tapasztalható lesz, míg a drágulás által megváltozott gazdasági helyzet a kiindulási pontra vissza nem megy, vagy az egész gazdasági életnek concertje egy magasabb hangnembe áttéve az összhangot, a megváltozott egyensúlyi helyzetet önmagától helyre nem állítja.

IX. Hatóságok és drágaság.¹⁾

Hogy a közterheknek milyen szerepük van a drágaság kérdésében, arról már egy más fejezetben megemlékeztünk. A jelen cím alatt, mely a drágaságnak localis okait kutatja, más jelenségekre kívánunk rámutatni, elsősorban arra, hogy sem a kormánynak, sem a fővárosnak olyan szerve nincs, a melytől a közélélmezés kérdését számon lehetne kérni, a mely hivatva volna arra, hogy az ide tartozó ügyeket egységesen vezesse, irányítsa. A főváros közigazdasági és közélélmezési ügyosztálya teljesen helyi jellegű, tehát a közélélmezés irányítására, a melynek az egész országot be kell vonni működési körébe, nem alkalmas. Szervezete túlságosan bureaucraticus is ahhoz, hogy működése eredményes lehessen. A ministeriumok pedig, a melyeknél az administratio lehetlenné teszi az ügyek gyors és az élet igényeivel számoló elintézését, és a melyek különben is csak egyes ad hoc esetekből kifolyólag foglalkoznak a drágaság ügyével, eo ipso a közélélmezés ügyének vezetésére mai formájukban alkalmatlanok.

Már pedig, ha a hatóságok ezt a föladatot nem tekintik könnyebb oldaláról és részt akarnak venni intézésében, akkor gondoskodniuk kell egy olyan szervről, a mely az e kérdés alá tartozó ügyeket csoportosítva, de ne bureaucraticusan vezesse.

Közhatóságaink azonban nem csupán mulasztásaik által, hanem az élelmiczikknek egyenes megdrágítása révén is részesek a drágaság előidőzésében. Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy például Budapest élelmezését az állami fogyasztási adó, a községi fogyasztási adópótlék,

¹⁾ Az ezen, valamint a következő fejezetekben előadottak nagyrészt egy tanulmányra támaszkodnak, mely a »Közgazdasági Szemle« 1910. szept. számában jelent meg. Tonelli Sándor és Wolff Vilmos: *Adalékok az élelmiszerdragaság kérdéséhez.*

a központi és kerületi vásárcsarnokoknak a közfogyasztást terhelő illetékei, a szarvasmarha- és sertés-közvágóhídnak ugyanilyen természetű jövedelmei, a városi vámnak a fogyasztási cikkekre eső hányada és más hasonló természetű állami és községi bevételek mennyire terhelik meg, illetve mennyiben drágítják meg az étellemezést, körülbelül negyven millióra rugó összeget kapunk. Sajnos, adatok nem állnak abban a tekintetben a rendelkezésünkre, hogy mennyi a fővárosnak az össz-fogyasztása élelmiszerekben és így ezt a drágítást az alaptétellel nem hozhatjuk arányba. Így is bizonyos azonban, hogy negyven millió korona olyan tétel, a mely az élelmiszerek áralakulásában igen erősen érezteti a hatását és épen a legszegényebb néposztályokat sújtja a legerősebben.

A kezdetleges közigazgatási és socialpolitikai felfogás azt mondja ugyan erre az állításra, hogy e jövedelmeket a hatóságnak nem lehet nélkülözni, legfeljebb más oldalról szerezheti be őket, a mi a köz szempontjából tökéletesen egyre megy. Eltekintve attól, hogy senkire sem közömbös, hogy ő-e valamely adó, vagy bármilyen más közteher alanya, vagy más, helyes közigazgatási politika mellett nem szabad épen a legfontosabb fogyasztási cikkekét és a legszegényebb osztályokat megterhelni a legerősebben.

Magyarország a jelszavak országa lévén, éveken át bent voltunk a lelkiismeretlenül kezelt kiviteli actio jelszavában. Mikor idehaza is érezzük a legnagyobbfokú drágulást és az összes élelmiszerek áremelkedését, akkor a kereskedelemügyi ministerium először általános díjkedvezményt ad az Ausztriába és külföldre kivitt élelmiszerekre, majd pedig a magy. kir. államvasutak 1906. évi díjkedvezményi jegyzékének 27. sz. tétele szerint 30.000 tonnán felüli élelmiszer kivitele esetén 25% refactiát engedélyeznek egy társaságnak a magy. kir. államvasutakra eső fuvardíj részletekből. Természetes, hogy ennek a társaságnak törekvése volt, hogy minél nagyobb árúmenyiségeket vonjon el a magyar piacról, a hol arra imminens szükség van. Ez a társaság nagyarányú szervezettel még sok olyan élelmiszert is belevont a „ forgalmába, melyek csak fictive adattak föl a saját neve alatt, tényleg azonban hozzájuk semmi köze sem volt és fuvardíjkedvezményeinek bizonyos hányadát másoknak is kínálva, valósággal exportra ösztönözte a termelőket. Valósággal a megfordított socialpolitika volt az, a mit a kormány ebben az esetben cselekedett.

Ki fogjuk mutatni, hogy e kiviteli actional még a termelő sem járt jól, szóval még az agrár érdekek védelmével sem lehet menteni a kereskedelemügyi ministerium álláspontját. A külföldi árakat a kereskedelem megfelelő szervezése és concentrálása révén nálunk is el lehetne uyanis érni. A rendszeres árképződésnek nálunk csak az általános szer-

vezetlenség az akadály. Ezt az általános szervezetlenséget jellemzi a főváros VIII. ügyosztályának 1904. évi jelentése is, a mely a következőket mondja: „Hazánkban az egyik tényező teljesen függetlenül dolgozik a másiktól, mindmegannyi ár és mindmegannyi specialis érdek, minden érintkezés, egymásra való hatás nélkül.”

Az említett társaság később még kamatmentes kölcsönt is kapott a hűtőház építésére, a melynél a kormány csak nagyon csekély ellenőrzést gyakorol. A hűtőház így nálunk nem is áll nyilvános közéletmezési feladatok szolgálatában, a melyekre rendelve volna.

A drágán épített vásárcsarnokokban – a melyeknek kérdését még részletesen ismertetjük – fictiv hatósági közvetítők működnek, a kik tájékozatlanul hagyják az eladó és vevőközönseget úgy a felhozott mennyiségek, mint az árak tekintetében, szóval a calculatio biztos alapját megvonva, elejét veszik az árképződés biztos kialakulásának. Hogy mennyit érnek ugyanis a vásárcsarnoknak mai hivatalos árjegyzései és mennyire hasznavehetetlenek az üzletek lebonyolítása szempontjából, azt körülbelül mindenkinek lehetett már alkalmá tapasztalni. Auctiók, a melyek irányítólag és mérséklőleg hatnának az árak alakulására, nincsenek és a vásárcsarnok igazgatósága elegendőnek tartja ezt a rosszul sikerült kísérletek után azzal indokolni, hogy a budapesti közönseget az auctiókhoz nem lehet hozzászoktatni.

Nézzük ezek után Budapest élelmezési czikkekkal való ellátásának kérdését a gyakorlat szempontjából; állapítsuk meg először azokat a tényezőket, a melyek az élelmezés szempontjából szerepet játszanak, vagy hivatva volnának szerepet játszani, kutassuk ezeknek hatását az élelmeszerellátás és az drágulás szempontjából; azután vegyük sorra az egyes czikkeket, a melyeknek a népélelmezés szempontjából jelentőségük van és vonjunk le mindegyik czikknél bizonyos tapasztalatokat, consequentiákat.

A hatóságról és annak be nem töltött szerepéről már fentebb megemlékeztünk. A többi tényezők között első helyen kell említenünk a szállítási eszközöket és par excellence a vasutat, a” „mēTy” Blidapest élēTmTszērēkkēT való ellátásában a domináló szerepet játsza. Előre kell bocsátanunk, hogy általában a vasutak, de különösen a Máv. szerepét az élelmezési politika szempontjából nálunk túlnyomó részben helytelenül szokták megítélni. Míg azt a teljesítményt, a melyet a Máv. e tekintetben a főváros javára végrehajt, alig szokták méltányolni, addig mindazoknak, a kik a részletekkel keveset vagy rosszul foglalkoznak, kedvencz vádjuk az, hogy a közéletmezés drágaságának egyik legfontosabb tényezője a magas szállítási díjakban keresendő. És mikor a múlt esztendőben az államvasutak helyi díjszabásuk tételeit nagyon csekély összeggel, alig

egy-két százalékkal emelni készültek, rögtön készek voltak az ítélettel, hogy a közélelmezés drágaságát máris a megszabott szállítási díjak magassága okozza és így ha azt még emelni fogják, akkor ennek általános szegénység, nyomor lesz a következménye. Igen természetesen az ilyen véleményeknek, a melyek az igazán érdekelteknek a sugalmazása szerint alakulnak ki, rögtön megvan az országos visszhangjuk és kifejezésre jut az a kívánság, hogy a vasútnak szállítási díjtételeit mindenáron, akár az összes adófizetőkre háruló áldozatok árán is, le kell szorítani. Tán legkiáltóbb példája ennek a ferde felfogásnak, hogy még a központi vásárcsarnok igazgatósága is, noha a közélelmezésnek összes bajai közvetlenül előtte játszódnak le és így módjában volna azokat a maguk igazi mivoltában megismerni, csaknem mindig a vasutak szállítási díjtételeinek magasságát tolja előtérbe az általános drágaság oka gyanánt a kiadott évi jelentésekben. Ismét tanulságos és érdekes példája annak a nálunk nagyon dívó rendszernek, hogy miként lehet a felelőséget másokra, illetőleg a jelen esetben egy személytelen intézményre áthárítani.

Hogy az olcsó közélelmezésnek ezek a jelszó-politikus hívei és jóakarói mennyire téves nyomokon járnak, mikor a vasutat teszik meg az általános drágaság bűnbakjának, azt nagyon könnyű bebizonyítani, sőt még túl lehet menni ezen a bizonyításon is és fel lehet állítani azt a tételt, hogy a vasúti szállítási díjak jelenleg emelt tételei a közfogyasztásra szolgáló cikkek áralakulására semmiféle befolyást nem gyakorolnak és épen úgy nem változtatna ezeken az árakon a fogyasztás szempontjából egy-, akár tízszázalékos díjemelés, mint a szállítási díjaknak teljes elajtása sem.

A szállítás: szolgáltatás, productió és így megfelelő díjazása föltétlenül indokolt. A hol magánvasutak vannak, ott nem is veti fel senki sem azt a lehetetlen ideát, hogy a vasutak önköltségen, vagy akár önköltségen alul szállítsanak akármit is. Ez csak nálunk történhetik meg, a hol az államról még ma is az a felfogás uralkodik, hogy az tulajdonképen senki és semmi, tehát annak az üzletszerűség elveit félretéve kell dolgoznia. Azt, hogy a szállítási díj csökkentése vagy teljes elengedése sem válnék a köz javára, hanem csak a termelők vagy közvetítők hasznát öregbítené, mindinkább kezdik beismerni; ezzel szemben kétségtelen megint az, hogy az adóztatás enyhítésével, különösen pedig a fogyasztási adótételek leszállításával közvetlen a gyengébb gazdasági elemeknek biztosítana az állam előnyöket. Hogy inkább a fogyasztási adótételeket, mint a szállítási díjakat kellene csökkenteni, ezt indokolja az az aránytalanság is, a mely a szállítási díj és fogyasztási adótételek között van s a melyet az alábbi táblázatban mutatunk ki, alapul véve az 1910-ig

érvényben volt szállítási díjtételeket. A szállítási díjak átlagtávolságát 160 kilométernek vettük, noha annak az átlagkörzetnek a határa, a melyen belül Budapest közélemezése lebonyolódik, csak mintegy 145 kilométer. A szállítási díjak és fogyasztási adótételek e szembeállításából megállapíthatjuk, hogy a díjtételek jóval az állami fogyasztási adók tétele alatt állanak, sőt sok esetben csak a városi fogyasztási adópótléknak a tételeivel egyenlő értékűek.¹⁾

Árú c i k k	Egység átlagsúlya	Állami fogyasztási adó	Városi fogyasztási adó k o r o n a	Rendes szállítási díj gyors teher	
Friss hús	100 kg.	4.70	1.20	2.06	1.81
Pulyka, liba	db. 5 "	0.20	0.05	0.10	—
Kacsa, kappan	" 2.5 "	0.10	0.03	5	—
Csirke	" 1 "	0.06	0.02	2	—
Szarvasmarha	" "	12.60	2.90	—	3.14
Borjú	" 60 "	2.10	0.56	—	0.95
Juh, kecske	" 40 "	0.80	0.30	—	0.63
Bárány, malacz	" 20 "	0.52	0.24	—	0.52
Süldő	" 30 "	1.58	0.40	—	0.47
Sertés	" 100 "	3.16	1.06	—	1.58
Szarvas	" 80 "	6.00	2.00	1.65	—
Vaddisznó	" 70 "	6.00	2.00	1.44	—
Őz	" 15 "	4.00	1.00	0.31	—
Nyul	" 5 "	0.30	0.10	0.10	—
Vadhús	" 100 "	10.72	2.68	2.06	1.81
Fácán	" 2 "	0.60	0.20	0.04	—

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az összeállításban, a melyet a legújabb időkig fennállott élelmezési viszonyok illusztrálására kívántunk felhozni, a központi vásárcsarnoknak 1908-ig fennállott 10-40%-os díjkedvezményeit nem vettük tekintetbe.

Még jobban kitűnik, hogy a vasút, ha csak tarifái nem abnormisak, nem drágító tényező, ha például a 160 kilométeres átlagot alapul véve a kis eladási átlagra, szóval 1 kilogrammra és egy darabra számítjuk ki a reá eső gyorsárú tarifahányadot. Itt már az 1910. évi díjszabást vettük számítási alapul. E szerint 160 kilométerre:

Marhahús, disznóhús, vaj, disznózsir, burgonya	1 kg.	2.63 fill.
Kenyér	1 "	4.74 "
Csirke	1 db.	3.35 "
Kappan	1 "	5.66 "
Liba, sovány	1 "	13.00 "
Tojás	100 "	20.00 "

¹⁾ Ez a rész még a városi fogyasztási adópótlék reformjára vonatkozó Vázsonyi-féle javaslat beterjesztése előtt

Ha az ugyanezen tételekre eső fogyasztási adót nézzük, akkor azt látjuk, hogy a marhahús és disznóhús minden kg.-jára esik 05 fillér állami fogyasztási adó és 01 fillér városi fogyasztási adópótlék. A kapannál 10, illetve 0.3 fillér, a libánál pedig 20.5, illetve 0 5 fillér. Ha viszont ezt összevetjük azzal, a már a fentebb említett adattal, hogy a vásárcsarnokok 1908. évi bevétele 1,199.875 K volt, vagyis a központi vásárcsarnok részére érkezett összesen 895.588 mm. árúra ekkora helyi, költségek esnek, tehát maguk a vásárcsarnoki költségek a közéletmezésre felhozott cikkeknek egy-egy mm.-jét 1.11 K-val terhelik meg, akkor látjuk legjobban a vasutak ellen emelt vád igaztalanságát. A hatósági gondoskodásnak ezért az ellenértékeért az államvasutak gyorsárút 100 km.-nél, élelmiczikket teherárúként 200 km.-nél, zöldséget, gyümölcsöt, kocsirakományt 400 km.-nél nagyobb távolságra, burgonyát pedig csaknem 900 km.-re szállítanak. Ha a mm.-ként 1 K 11 f-ből a vasutak által a vásárcsarnoknak nyújtott 10%-os kedvezményt levonjuk, akkor a megmaradt 1 K épen egyenlő azzal az összeggel, a melyért a vasutak a burgonyát, szóval a legszegényebb néposztályoknak egyik specifikus táplálékát a fentebb alapul vett 160 km. távolságra szállítják. Már pedig a vasúti szállítás, mint már fentebb is mondtuk, értékemelő teljesítmény productio, a melyért megfelelő ellenértéket kell nyújtani.

Mindezek szerint megállapíthatjuk azt, hogy a vasutak tarifái a közéletmezést nem drágítják meg. Korántsem akarjuk azonban ezzel azt mondani, mintha a vasutaknak az élelmezési politika szempontjából nem volna jelentőségük, sőt ellenkezőleg az általuk nyújtott szolgáltatásokat és a vasúti tarifa politika hatását igen nagyra becsüljük. A vasúti tarifák hatása nem az élelmiszerek olcsóbbá tételében vagy drágításában, hanem forgalmuk irányításában jelentkezik és ebből a szempontból az államvasutakra óriási feladat vár, hogy az országnak élelmezési cikkekben való forgalmát Budapestre tereljék és hogy a múltakban e téren elkövetett vétségeket jóvátegyék. A tapasztalatok mutatják ugyanis, hogy a tarifáknak pár filléres differentiája emelés vagy leszállítás esetén az áralakulásra befolyással nincs, ugyanezen differentia azonban különböző viszonylatokra alkalmazva már impulsust ad arra, hogy a forgalom egy vagy más irányba terelődjék.

Az államvasutak tarifapolitikájában az élelmiszerek kivitele szempontjából az első jeleket a múlt század 80-as éveinek végével látjuk, mikor Ausztriába, különösen Bécsbe kivételes közvetlen díjszabások létesítettek a számottevő állomásokkal való forgalomban. Ezen mozgalmat a mezőgazdasági körök idézték elő, a melyek állandóan arról panaszkodtak, hogy a hazai piacon élelmiczikkekben nem lévén elegendő kereslet, kénytelenek azt vagy a termelési áron alul eladni, vagy pedig

a pusztulásnak, megromlásnak kitenni. Az előzékenység e kívánalmakkal szemben annyira ment, hogy Budapest piacza szinte fonák helyzetbe jutott, mert az államvasutak kivételes díjszabásai szerint majdnem ugyanannyiba került a szállítás Bécsbe, mint Budapestre. Az érdekelt körök, bár ezen tarifák létesítése a kivitelnek fellendülését és Bécs piacának könnyű ellátását vonták maguk után olyannyira, hogy egyes czikkekből, mint például a tojás, az en gros kereskedelem tőlünk lassankint egész Bécsbe terelődött át, még mindig nem voltak ezzel az eredmény nyel megelégedve és különösen arról panaszkodtak, hogy a darabárúkat a vasút nem szállítja elég gyorsan és így az áru Bécsbe és egyéb osztrák piacokra megromolva érkezik, minek folytán a rendelők az árut visszautasítják, sőt a felmerült költségeket is a küldőkre hárítják át.

Ekkor és pedig 1895-ben léptette életbe a magyar államvasutak igazgatósága díjkedvezményi hirdetés útján az Ausztriába és a vámkülföldre kivitt élelmiczikkek után bizonyos minimális mennyiséghez kötött, részben rovatolás útján, részben visszatérítés útján alkalmazandó nagy díjmérséklést, a mely a mérsékelt gyorsáru díjtétel helyett a második teherárúosztály díjtételeit alkalmazza Bécsbe és Ausztria egyéb piacaira, a vámkülföldre rendelt áruknál pedig a Máv. terhére 8, illetve 25% díjvisszatérítést állapít meg. Ezt a kedvezményt használta ki fokozottabb mértékben a már több ízben említett élelmiszerkiviteli vállalat és a kedvezményes díjtételek mennél fokozottabb mérvben való kihasználása érdekében a vidéken árugyűjtődéket, formális acvisitios irodákat rendezett be, miáltal természetesen a szállítás gyorsasága is javulhatott, mert így a darabárúkat teljes rakományokká összesíthette. Nem tartozik ezen tanulmány keretébe annak kutatása és bírálata, hogy nem lett volna-e helyesebb, ha az árugyűjtést mindjárt a Máv. vette volna kezébe és ha a kedvezményeket részint magának takaríthatta volna meg, részint pedig a tényleges termelőknek és feladóknak juttatta volna. Mint kétségtelen tény lehet azonban más oldalról konstatálni, hogy ezen nagyszabású kedvezmény kihirdetése óta a kivitel, különösen a nyugati vámkülföldre, Ausztriába, de leginkább Bécsbe, hatalmas arányokban szökkent fel.

Ezen kiviteli forgalom emelkedésének adatai kitűnnek az alábbi táblázatból:

Év	Leölt szárnyas	Leölt vad	Friss gyümölcs	Vaj	Tojás	Élő baromfi
	M é t e r m á z s a					D a r a b
1894	72.000	18.000	220.000	8.500	320.000	3.450.000
1899	109.000	22.000	284.000	19.000	350.000	5.370.000
1908	135.000	30.000	526.000	44.000	368.000	7.380.000

A kedvezmények által előidézett emelkedés legjobban kitűnik, ha a kedvezmény életbeléptetése előtti 1894. és a kedvezmény életbeléptetése utáni 1899. év adatait hasonlítjuk össze.

Az itt kimutatott összkivitelben tulajdonképpen a vámkülföld dominál, míg Ausztriába irányuló kivitelünk emelkedése a forgalom természetes növekedésének felel meg. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert Ausztriában különösen húsneműek dolgában egy hatalmas versenytársunk van, Galiczia.

Nálunk ennek az élelmiszerkiviteli forgalomnak a növekedését helytelen közgazdasági szempontokból kiindulva, jó időn át csak egy szempontból ítélték meg, hogy ez külkereskedelmi mérlegünket javítja és nem vették tekintetbe azokat a fontos következményeket, melyeket a kivitel által még fokozottabb élelmiszerdrágulás előidézhet. Csak akkor kezdték a kérdést ebből a szempontból is figyelemre méltatni, mikor az élelmiszerdrágulás Európaszerte általánossá vált és mikor más államok példái mutatták, hogy ebben az ügyben kell és lehet tenni valamit. Kezdték belátni, hogy az élelmiszer-kivitelnek támogatása, sőt forcirozása nagyon kedvező kiviteli tarifákkal akkor, midőn magunk is méregdrágán élünk, a lehető legrosszabb politika.

Mégis 1909-ig semmi sem történt ezen a téren. Csak ez évben módosították az élelmiszerkiviteli kedvezmények oly formán, hogy Bécs piacza azokból kikapcsoltatott, a többi osztrák piacokra pedig a kedvezmény csak úgy engedélyeztetett, hogy a rendeltetési helyek a határtól legalább 150 km.-re legyenek. Ez mindenesetre bizonyos haladást jelent, a vasúti tarifák rationalis alkalmazási szempontjából, elégnék azonban korántsem mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy nem Ausztria, hanem a vámkülföld volt az, a hova élelmiszer-kivitelünknek legnagyobb része irányult. Másrészt a kereskedelmi kormány egyik kézzel szinte elvette azt, a mit a másikkal adott, a mikor a hűtőháznak a reexpeditió kedvezményét biztosította, a mi tudvalevőleg a kivitel előmozdításának igen hathatós eszköze.

A vásárcsarnokok megnyitása alkalmával az államvasút a bérlőknek az oda címzett élelmiczikkek után átlag 10%-os kedvezményt biztosított, a mely állítólag ezeknek a külföldre szóló kedvezményeknek az ellensúlyozására szolgált volna. Ez a kedvezmény azonban nem szolgált a fogyasztásnak az előnyére, mert egyrészt hasznát a teljesen irreális budapesti élelmiszer-kereskedelem vágta zsebre, másrészt pedig a vásárcsarnok, a melyet a főváros jövedelmi forrás gyanánt kezel, helybérleteit állandóan emelte. Mint eredményt nem produkáló kedvezményt, a vasút be is szüntette és csak újabban engedélyezte ismét kísérletképpen bizonyos czikkekre vonatkozólag. A visszavont kedvezmények sorozatából legfeljebb

a tojáskedvezmény megszüntetését sajnálhatjuk, a mely darabárúként a II. osztályból az A) osztályba declassificáltatott és melynek visszaállítása a tojáspiacz érdekében kívánatos volna.

Az elmondottak alapján szinte önként lehet levonni a következtetést, hogy mit kellene tenni tarifális téren. Korántsem mondjuk azt, hogy a külföldi kivitelre engedélyezett 20%-os kedvezményt be kellene szüntetni, hisz erre a magyar élelmiszerkereskedelemnek a bámulatosan szervezett külföldi verseny mellett föltétlenül szüksége van. Mindenesetre kívánatos volna azonban vasúti tarifáinknak olyan szempontból való átrevidiálása, hogy azok alkalmasak legyenek arra, hogy az élelmiszerek kereskedelmét elsősorban a budapesti piacra tereljék, vagyis, hogy a budapesti piacnak a külföldet meghaladó kedvezmények biztosíttassanak. Természetesen ezen kedvezmények csakis úgy volnának megadandók, hogy azt kizárólag a tényleges földadó élvezhesse, illetve hogy abból az átrovatolás vagy átfuvarlevelezés kizárassék.

A kisebb háztartások szükségletének ellátása szempontjából kiválóan fontosnak tartjuk még a collis agricoles rendszerének bevezetését, a mellyel a külföld számos nagy piaczn már kísérleteket tettek és általában beválnak tekinthetők.

A vasúti tarifák tárgyalásával kapcsolatban bizonyos mértékig szükségesnek látjuk kitérni a postára is az élelmiszerforgalom szempontjából. Értesülésünk szerint állami önállóságunk kidomborítása céljából a posta jelenleg Ausztriával azonos díjtételeinket megváltoztatni készül oly formán, hogy a távirati díjaknak a Németországgal való viszonylatban a múlt év júliusában történt emelésének mintájára a csomagszállítási díjakat is önállóan, de a régi díjtételeknél magasabban szándékozik megállapítani. A postagazgatóságunk kijelentése szerint ebben a postát fiscalitási érdekek egyáltalán nem vezetik és a külföldre szóló díjtételek emeléséért a belföldön szándékozik recompensatiót adni. Noha az ilyen recompensatiós politika rendesen nem felelhet meg eredeti intentióinak, mert a kedvezmények más köröket érintenek, mint a melyre a díjemelés nehezedik, ha már megvan, mégis számolni kell vele. Épen azért azt tartjuk, hogy a postának itt módjában volna a belföldi csomagszállítási díjtételeket, a melyek tekintetében autonom joggal, a külföld figyelembevétele nélkül intézkedhetik, olyformán szabályozni, hogy azok a kisebb mennyiségekben való élelmiszerszállítást előmozdítsák. Túlságosan nagy jelentőséget ennek a tervnek, természetesen egy nagyváros élelmezése szempontjából, tulajdonítani nem lehet; minthogy azonban minden eszközt meg kell ragadnunk a főváros élelmezésének olcsóbbá tételére, ettől sem szabad eltekinteni.

X. A vásárcsarnok és egyéb intézmények.

Azon intézmények közül, a melyek a fővárosnak élelmiszerekkel való ellátása szempontjából fontosságuk van, a vasút és a vasúti tarifák alkalmazása után elsősorban a budapesti vásárcsarnokok jönnek tekintetbe, a melyekben a különféle közélelmezésre szánt árucikkeknek forgalma, adás-vevése lebonyolódik.

Mi volna a vásárcsarnoknak elsősorban a feladata? Kétségtelenül az, hogy az árúknak nagy tömegekben való egyesítése, cenztralizálása révén a közélelmezésnek jóságát és olcsóságát biztosítsa. Ez a megállapítás önmagával hozza, hogy milyennek kell lenni a vásárcsarnoknak. Tágasnak, a forgalom lebonyolítására alkalmasnak és egyszerűnek, hogy így egyrészt módot adjon nagy árútömegek elhelyezésére, kezelésére, másrészt pedig az oda bevitt árúkat nagy költségekkel ne terhelje meg. Már most nézzük, hogy ennek a célnak és rendeltetésnek a budapesti vásárcsarnokok, illetve a közélelmezés szempontjából legfontosabb szerepet játszó központi vásárcsarnok mennyiben feleltek meg?

A budapesti vásárcsarnokok, mint már említettük, kerek tizenegy és fél millió korona költséggel épültek föl s ez a hatalmas összeg egymagában rávall arra, hogy ezen intézmények már keletkezésük alkalmával sem állottak semmiféle arányban sem a város, sem a lakosság szolgáltató képességével. A főváros háztartási egyensúlya érdekében igen természetesen már most rászorul arra, hogy ebből a közélelmezési viszonyainkhoz képest kiáltoán aránytalan befektetéstől tisztességes polgári hasznot húzzon. Két adattal ezt kellőképen meg lehet világítani. 1907-ben 591.164 korona kiadás mellett a vásárcsarnokok bevétele 1,122.914 korona volt, vagyis 531.750 koronát jövedelmeztek a fővárosnak. 1908-ban 639.766 korona kiadás mellett a bevétel 1,199.875 korona volt, vagyis ebben az évben a jövedelem 560.109 koronára emelkedett. 1909-ben 647.129 korona kiadással 1,294.168 korona bevétel állott szemben, vagyis a tiszta jövedelem 647.039 korona. A befektetett tőkéhez viszonyítva a jövedelmezőség 5.58%. Tizenkét év alatt a város 6,890.729 korona hasznot húzott a vásárcsarnokból. Tisztán és világosan mutatja ez, hogy a főváros, a mely állandóan panaszkodik, hogy a drágaság kérdésén segíteni nem tud, a vásárcsarnokot jövedelmi forrás gyanánt kezeli és maga a drágításnak egyik előmozdítója.

A budapesti közéletnek tehát egyik legfontosabb baja, hogy drága épületben és még drágább igazgatás mellett gyakorolja a város a közéleti „forgalomnak egészségi és egyéb szempontokból való hatósági megfigyelését, olyan drága épületben, hogy a csarnokok rendes bevételeinek átlaga az államvasutak átlag távolságaira eső szállítási költségeinél nagyobb mértékben terheli meg a közéleti cikkeket. Már pedig az, hogy a főváros helyt ad az élelmiszereknek és egy kis egészségügyi megfigyelésben részesíti őket, a szállítással egy színvonalra helyezni nem szabad, viszont még kevésbé szabad ezen a címen a drágulást fokozni. Készséggel elismerjük, hogy a vásárcsarnokok intézménye sokat tett az egészséges élelmiszer szempontjából, de viszont bizonyos, hogy egyáltalán nem szolgálta az olcsó élelmiszer ügyét.

Most, hogy a fényűzéssel épített vásárcsarnokok állanak és a főváros pénzügyi szempontból kénytelen minden hasznothajtó jogát értékesíteni, úgyszólván kíméletlenül használja ki ezen jogok között a legtágabbat, a vásárlási jogot s úgyszólván illuzóriussá tesz minden intézkedést, a mely a közéleti olcsóságának javára válnék. Ezt az állítást nem egy, de száz példával lehet igazolni. Mint alább kifejtjük a központi vásárcsarnokoknak egyik legnagyobb hibája, hogy benne a hely elégtelensége folytán a forgalmat lebonyolítani nem lehet és ez a körülmény szintén egyik fontos tényezője a helyi drágaság előidézésének. Feltétlenül szükséges volna a csarnokban a második kezelő vágánynak a kiépítése. Ennek a vágánynak az alapítvány már a vásárcsarnok megnyitása óta megvan, de a főváros a kiépítéstől még mindig húzódik, mert a bérlők egy részét ki kellene tenni, a kiktől pedig helypénzt húz. Egymásután teszi ki a vásárcsarnok igazgatósága a csarnokból a tulajdonképeni élelmiszer-kereskedőket azért, hogy helyet tudjon adni a mészárosoknak, a kik pedig üzlethelyiségüket teljes nyugalommal állíthatnák fel a csarnokon kívül is. Az egyetlen ok az, hogy a mészárosok fizetik a legmagasabb bérlési díjat. Hogy az előbb említett élelmiszer-kereskedőknek a másik vágány kiépítése esetén a vásárcsarnokból való kilakoltatása a közéleti megfigyelést egy fillérrel sem drágítaná még, ha megfelelő ellensúlyozó eszközökről gondoskodunk, azt szintén ki fogjuk fejteni.

A vásárcsarnok eredeti terveiből és tervezetéseiből a főnálló csarnokok alig valósítottak meg valamit. Különösen nem valósítottak meg semmit abban a tekintetben, a mit a gazdaságos építkezéssel és olcsó igazgatással a vásárcsarnokok építése előtt készült emlékirat kilátásba helyezett. Ez az emlékirat többek között a vásárcsarnokok célját és a cél elérésének módjait a következőkben állapítja meg:

„ . . . hogy a közönségnek elégséges mennyiségű és lehető legjobb

minőségű élelmicikk álljon minden időben rendelkezésére. E cél pedig csak abban az esetben valósulhat meg, ha egyrészt az intézmény nem tekintetk nyereszkesési vállalatnak, ha az árúcsarnokok gazdaságosan építtetnek, igazgatásuk egyszerű és olcsó lesz, mert csak így lesz lehetővé, hogy azokban mérsékelt díjak szedethetnek, a mi pedig egyik legfőbb feltétele egyrészt a piaci forgalom emelkedésének, és másrészt az élelmickek olcsóságának”.

A mint látjuk, megtörtént az ellenkezője annak, a mit az emlékirat ígért. Egy másik helyen az emlékirat a következőket mondja: „Angolországban a kereskedelemre nézve teljesen elégségesnek, mi több, előnyösnek tartják, ha csakis a legszükségesebb berendezésekről történik gondoskodás; ha egy czélszerű épület áll rendelkezésre és rendőri felügyelet gyakoroltatik e tekintetben, hogy az üzlet minden zavar és fennakadás nélkül gyakoroltathassék. E teendők végzésére csekély számú személyzet szükséges.”

Ezek után nálunk természetes volt, hogy a vásárcsarnokot majolikkával építtették és hogy az 1908. évi kimutatás szerint a vásárcsarnokok személyzetének létszáma 224 ember, a kik közül 130 magában a központi vásárcsarnokban van alkalmazva. De nagyon tanulságos az emlékiratnak a további idézése és a jelen viszonyokkal való szembeállítás: „A lyoni vásárcsarnok belekerült 550.000 frankban a brüsseli 2 millióba, a majna-frankfurti 730.000 márkába, London 1880-ban 200.000 font .sterlinget költött a húsnemű és szárnyasok csarnokára, 1880-ban pedig 300.000-et a zöldség- és gyümölcsneműeknek valóra.”

Ilyen óvatos és körültekintő program után a város tizenegy és fél millió koronával építette fel a csarnokokat és ma 111 koronás díjakkal terheli meg a csarnokot használó árúk minden egyes métermázsáját. Senki sem mondhatja ezek után, hogy a főváros egyet is beváltott volna akár a gazdaságosságra, akár az olcsó ármegszabásra vonatkozó ígéreteiből.

A vásárcsarnok jobb tarifális elbánása és a vasút részéről való lehetőleg pontos kiszolgálása eredményezte azt, hogy a központi vásárcsarnokba olyan árumennyiségek szállíthatók, a melyekre a főváros élelmezése szempontjából feltétlenül szükség van ugyan, de a melynek fölvetelére és kiszolgálására a csarnok egyáltalán nem alkalmas. A csarnokba naponta érkező kocsik mennyisége 70-135 között váltakozik, holott a csarnokok részben történt bővítése óta is csak mintegy 23 kocsi kezelésére van alkalmas hely. Már most abból, hogy a csarnokok kiszolgálása technikai okból nem lehetséges, a speculatio szintén hasznot keres és mint az árfluctuatióról készített alábbi följegyzéseink mutatják, talál is. Még inkább fokozza a zűrzavart az, hogy a vásárcsarnok-

ban a kezelési helyek szűkek, hogy az élelmiszer-küldeményeknek közel 30%-át a díjszabás alapján maguk kezelik ki és hogy az eladások nagy része a kocsiból és a kezelési helyekről történik. És mindez, a fogyasztás rovására menő khaosz csak azért van, hogy a vásárcsarnokok jövedelmezőségén csorba ne essék, mert a vásárcsarnokok intézősége jól ismeri az általa teremtett kényszerhelyzet jelentőségét és a bérlet jövedelmeit úgy öregbíti, hogy megfizeteti a bérletet a kocsiból való eladásnál, megfizeteti a beraktározásnál, megfizeteti a kiskereskedővel, szóval kétszer-háromszor, illetve mindannyiszor, a hányszor az élelmiszer a vásárcsarnokban gazdát cserél. Ugyanezt teszi a csarnok igazgatósága a közönséges kocsiroló való eladásnál is, a mely minden kocsi után 50 fillérre rug és annyszor szedetik be, a hányszor a rajta levő árú gazdát változtat. Hogy szabad volna-e közhatóságnak, a mely állítólag az olcsó élelmezést akarja szolgálni, ilyen eszközöket igénybe venni, arról úgy hisszük, vitatkozni is felesleges.

Hogy a központi vásárcsarnokban a kereslet és kínálat szabályozása sem történt meg, hogy ott szolid szilárd kereskedelem nem fejlődött ki, ezt a vásárcsarnok igazgatósága maga is elismeri és ennek okát abban keresi, hogy nálunk szolid vállalkozói tőke éppen az élelmiszer üzletek körében nem akad, másrészt abban, hogy a közvetlen eladás igen sok apró existencia, kofa, házaló kezén megy keresztül, kik mind a fogyasztón, illetve az eladási áron keresik megélhetésüket.

A speciális budapesti viszonyokat véve tekintetbe, a központi vásárcsarnoknak az volna a főfeladata, hogy a fölhozatalt a budapesti piac fogyasztóképeségének megfelelően szabályozza, rendszeressé tegye s ezáltal az élelmicikkek árait állandósítsa. Változó és esetről-esetre aránytalanul magas árak helyett, a melyek különben sem az ő hasznát növelik, a termelőnek inkább az áll érdekében, hogy biztos legyen árúnak bármikor való elhelyezésében és átvételében és következőképen feltétlenül szüksége van arra, hogy a piac fogyasztóképesége és árai állandók és megbízhatók legyenek. Csak a fogyasztás és az árak állandósága mellett várható állandó, intenzív termelés. De befolyással van az árak megbízhatósága és állandósága magára a fogyasztás mérvére, illetve a háztartás berendezésére is. Az ingadozó árképzésnek Rank által megállapított törvénye ugyanis az, hogy a kis fogyasztó az árak emelkedését rögtön megérzi, viszont az árak újból való hanyatlása nála csak hosszú idő elteltével érezhető. Ezt igazolni fogjuk egyik későbbi táblázatunkkal. Ötletszerűen ingadozó árak mellett a fogyasztás kisebb, a gazdaságilag gyengébb elem, – már pedig ez adja a fogyasztók zömét, – visszavonul, megszorítja vagy másképp látja el a háztartásnak szükségleteit.

A vásárcsarnoki intézmények szervezeténél épen ezért mindenütt súlyt fektetnek arra, hogy az abban lefolyó adásvevési ügyletek tisztességes elemek kezén menjenek keresztül, illetve hogy az árak képződésénél lehetőleg csak a gazdasági indokok és tényezők érvényesüljenek. Nálunk azonban épen ezeknek a tényezőknek van az árképződésre a legkevesebb befolyásuk, viszont olyan tényezők, hatósági kényszerintézkedések, kereskedelmi és szállítási monopóliumok, a fogyasztók tájékoztatatlansága, közönye és kényelemszeretete, az eladók megbízhatatlansága, az ellenőrzésre rendelt közegek felületessége stb. érvényesülnek, melyeknek az árak alakulására épen semmi, vagy csak igen kevés befolyást volna szabad gyakorolniuk. Ezeknek a tényezőknek a túlsúlya idézi fel azután azokat a folytonos és tözsdeszzerű áringadozásokat, melyek hol a termelési költségek alá kergetik az árakat, hol meg 10-100%-os felülnyereséget biztosítanak. A veszteséget mindig a termelő fizeti meg, a felülnyereségből azonban neki speciálisan a vásárcsarnoki eladásoknál igen kevés jut. A kis fogyasztó pedig, akár emelkedik, akár hanyatlik a nagybani ár, csaknem mindig ugyanazokat az árakat kénytelen fizetni.

Ezek az áringadozások és a fogyasztás rendszertelensége okozták azt, hogy a termelők, sőt a nagyobb kereskedők nagy része csaknem teljesen visszavonult a központi vásárcsarnokból és inkább a külföldi piacokat keresi fel, a hova esetleg alacsonyabb, de mindenesetre állandóbb és megbízhatóbb árakat kap termékeiért. A budapesti vásárcsarnoknak a forgalmát ilyenformán a lehető legteljesebb rendszertelenség jellemzi. Míg a külföldön a vásárcsarnokok létesítése óta csaknem mindenütt sikerült elérni azt, hogy a forgalom rendszeressége és állandósága biztosíttassék, nálunk mindebből nincsen semmi. A felhozatal és következképpen az árak alakulása teljesen ötletszerű és bizonytalan. Ennek tulajdonítható az, hogy például a londoni vásárcsarnokban bizonyos élelmiszerek tekintetében az egész év folyamán nincsenek olyan eltérések és áringadozások, a minők a budapesti vásárcsarnoknál két egymást követő hónap folyamán tapasztalhatók.

Magától értetődőleg az a rendszertelenség, a mely a vásárcsarnokban tapasztalható, fokozott mértékben kihat a nyílt piacokra is, a melyeknek árképződése még sokkal önkényesebb és bizonytalanabb. Az élelmiszerüzleteknél ez a jelenség, kapcsolatba hozva azokkal a megfigyelésekkel, melyeket a közvetítés szerepének ismertetése során mondtunk el, az árak abnormis magasságán kívül azok nagyarányú fluktuációt idézi elő.

A felhozataloknak ezt a rendszertelenségét kívánjuk igazolni az alábbi táblázattal, a melyben 16 cikkre vonatkozólag mutatjuk ki az 1909. év

vásárcsarnoki felhozatalait,¹⁾ a végösszegeket szembeállítva az előző két esztendő összes felhozatalának adataival:

	Hús és le- ölt állat	Vad és vadhús	Hal, jegelt	Hal, elő	Hal, tengeri	Elő baromfi	Tojás	Tej- és tej- termékek
	s ú l y m é t e r m á z s á b a n							
Január . . .	7.721	524	735	389	—	3.593	3.531	1.810
Február . . .	7.619	88	717	56	—	2.903	6.167	1.651
Márczius . .	9.490	5	1.464	4	—	3.624	9.246	1.847
Április . . .	5.021	5	1.545	7	—	2.692	6.694	1.332
Május . . .	1.999	10	1.527	27	—	4.301	664	1.881
Junius . . .	991	18	1.611	33	—	5.367	5.014	1.784
Julius . . .	957	20	1.682	39	—	5.538	4.928	1.507
Augusztus .	813	53	2.036	93	—	5.971	4.247	1.285
Szeptember .	1.536	258	1.748	10	—	6.664	3.821	1.358
Október . .	3.195	345	1.958	1	—	6.258	3.397	1.309
November .	5.306	467	1.947	—	—	4.872	2.582	1.344
Deczember .	7.429	458	1.694	166	5.913	2.548	2.548	1.540
Összesen .	52.077	2.221	18.664	825	5.913	54.331	52.839	18.654
1908-ban . .	61.572	2.363	18.234	566	15	65.744	52.872	18.207
1907-ben . .	46.582	2.945	19.069	366	697	55.112	43.224	13.537

	Zöldség	Gyümölcs	Déli gyümölcs	Főzelék- félék	Bur- gonya	Italok	Füstölthús	Virág
	s ú l y m é t e r m á z s á b a n							
Január . . .	8.473	17.288	14	599	13.473	18	158	14
Február . .	10.171	21.739	34	1.103	22.513	19	165	35
Márczius . .	11.215	23.043	98	1.559	41.590	971	267	40
Április . . .	9.537	14.806	83	1.171	28.670	16	273	114
Május . . .	12.465	1.995	7	1.245	20.395	289	160	59
Junius . . .	2.678	10.483	167	5.814	11.706	12	161	13
Julius . . .	3.063	36.000	—	6.411	3.714	3	111	1
Augusztus .	4.416	52.911	—	1.467	11.749	288	142	0
Szeptember .	13.738	32.275	—	137	18.085	16	137	10
Október . .	15.773	2.326	7	380	27.410	10	134	236
November . .	23.441	12.858	—	264	35.790	1.940	150	40
Deczember .	11.908	5.766	115	704	3.020	10	202	29
Összesen .	126.878	234.490	525	20.854	218.115	3.592	2.060	591
1908-ban . .	114.720	271.710	1.016	14.965	222.460	4.827	1.940	790
1907-ben . .	153.744	238.122	829	14.668	186.073	3.531	1.965	501

A felhozatalnak ez a rendszertelensége kapcsolatban a már említett előbbi körülményekkel, okozza a rendkívül nagy áringadozásokat. Így például a marhahús eladási ára nagyban 0.94 és 1.62 korona között ingadozott, az 1908. év folyamán. A hizott vágott lúd nagybani ára 1.35 és 1.63 korona között váltakozott. A sertézsír ára 1.30 és 1.44

¹⁾ Az 1910. évről szóló vásárcsarnoki jelentés e sorok megírásakor még nem jelent meg.

között mozgott. Ezek azonban még a szerényebb ingadozások közé tartoznak, mert jegyezték fel esetet, mikor a burgonya átlagára két egymást követő hónap folyamán a nagykereskedelemben 121 % árkülönbözetet mutatott fel. Ha ilyen változások vannak a nagybani árakban, akkor milyenek az áringadozások a kisfogyasztás szempontjából, a melynek igazi nagy differential a vásárcsarnok kimutatásaiban nem is jutnak kifejezésre.

Vegyük például a burgonyát, a szegényebb néposztálynak a specifus táplálékát és hasonlítsuk össze két tetszés szerinti évben, például 1900-ban és 1908-ban a nagy- és kiskereskedelmi áraknak egymáshoz való viszonyát és változásait 12 hónapon keresztül:

	1900		1908	
	nagyban K 100 kg.	kicsinyben f 1 kg.	nagyban K 100 kg.	kicsinyben f 1 kg.
Január	5·80	8	6·11	8
Február	5·79	7	5·76	8
Márczius	5·58	8	5·84	8
Április	5·72	8	5·79	8
Május	6·56	8	6·39	8
Junius	8 19	10	8·01	9
Julius	7·27	9	10·69	13
Augusztus	6·17	6	7·96	11
Szeptember	4·54	7	7·11	10
Október	4·32	7	6·36	10
November	4·47	7	7·93	10
December	4·32	7	9·00	12

elsősorban bizonyítani akartunk, a nagyfokú áringadozás, a másik a Rank által megállapított tétel, hogy bárminők is a nagyban való kereskedelemnek az árai, a kis fogyasztók majdnem mindig ugyanazt az árat fizetik, a harmadik pedig az, hogy a burgonyának, szóval a legszegényebb néposztálynak a tápláléka nem is egészen 10 év alatt óriási mértékben emelkedett. Ebben a körülményben, hogy még az időleges áremelkedésnek a terhe is állandósul és teljes mértékben a fogyasztóra hárul, kell keresnünk a helyi drágaságnak egyik legfontosabb okát. A detail kereskedés tehát csak az áremelkedést juttatja kifejezésre, illetve hárítja át, az árcsökkenést azonban a lehető legritkábban.

De van a központi vásárcsarnoknak egy sajátos jelensége, a melyet épen üzleti szempontokból nem szabad figyelmen kívül hagynunk, s ez az élelmiczikéknek napközben való, illetve az egyes órákban kiterjedő áringadozása.

Magunk figyeltünk meg eseteket, melyben egy-két óra alatt 20-

50%-kal estek az élelmiczikké árai. Így a burgonya nagybani eladása hajnali órákban 13-14 fillér volt, délben 6-7 fillerre esett. A friss cseresznye, zöldségárúk eladási ára sokszor egy-két óra alatt 20-30%-kal vagy még többel is esik.

Ezek a jelenségek különösen azért érdekelnek bennünket, mert arról tesznek tanúságot, hogy a speculativ elemek azt a körülményt, hogy egyrészt a vásárcsarnok bérletpolitikája folytán olyan forgalom terelődik a vásárcsarnok felé, melynek kiszolgálására az technikailag képtelen, szintén kihasználják. Úgyszólván a vásárcsarnokba bejáró vonatok sorrendjével egyenes arányban emelkednek és esnek az e vonatokkal szállított élelmiczikké árai. Már pedig kimutattuk, hogy napi 70-100 kocsira menő forgalom mellett a központi vásárcsarnokba egyszerre legfeljebb 25 kocsi állítható. Ezt tudja és használja ki a kevésbé szolid kereskedői elem, már pedig a vásárcsarnokban az van túlsúlyban. Ha a hajnali első beállításnál kevés burgonya, gyümölcs, főzelék érkezik a csarnokba, felszökik ezen cikkeknek ára. Ha a második és harmadik beállítás újabb anyagot hoz, 20-25%-kal esnek az árak. Ezért esik sokszor a burgonya ára hajnaltól délig 30%-kal, a cseresznyéé és egyéb cikké 20-30%-kal. Ha a véletlen elrendezése következtében a baromfi egyik éjjeli vonattal érkezik és hajnalban állítható a csarnokba, 10-25%-kal jobb árhoz jut, mintha valamely későbbi vonattal érkezik, illetve állítják a csarnokba, íme tehát a közvetítés, a vásárcsarnoki üzletmenet rendezetlensége és a központi vásárcsarnoknak befogadó képességét meghaladó mesterkéltén fokozott forgalma az élelmi cikkek árát ismét 10-25%-os ingadozásoknak teszi ki. Tetézi e bajokat a vasúti forgalom bizonytalansága, a Máv. állomásainak csekély szolgáltató képessége a fővárosban és a vidéken egyaránt, a mely a kezelést mindenütt a legnagyobb nehézségek elé állítja. A forgalmi bajok elharapódzásának kérdése, a mely különösen az utolsó évek folyamán öltött igen nagy mérveket, nem ide tartozik ugyan, de rá kell mutatni, hogy ez is nagyban hozzájárul az élelmiszerek árképződésének rendszertelenségéhez.

E rendszertelen viszonyok, a technikailag korlátolt kiszolgáló képesség hozták magukkal, hogy a vásárcsarnokból visszavonult a szolid megállapodott kereskedői elem, a mely hasznát a mérsékelt, de állandó előnyökben keresi és helyét, mint ezt a vásárcsarnokok jelentései is bevallják, merész alkuszok foglalták el, a kik épen a fölhozatalok, a forgalom rendszertelenségében keresik hasznukat. Minthogy így a föl hozatalok szakályozva nincsenek, épen a folyton változó ötletszerű felhozatalok okozzák azt a nagy áringadozást, a mely piaczi viszonyainkat teljesen megbízhatatlanná teszik.

Nem szabad elhallgatnunk azt sem, hogy nagyon rendszertelen és

korlátolt a budapesti piacznak befogadóképessége is, a mi a fogyasztás rendezetlenségének, másrésről azonban az áringadozásoknak és a piaci viszonyok megbízhatatlanságának a következménye.

Már most a vásárcsarnok különböző bajainak és hibáinak tárgyalása után vegyük szemügyre, hogy mit kíván a közérdek. Azt hisszük, hogy ezt nagyon röviden a már fentebb is többször említett tételben lehet összefoglalni: jó, egészséges és olcsó árút. Ha kutatjuk, hogy mivel lehet ezt elérni és ha tekintetbe vesszük, a másutt e tekintetben szerzett tapasztalatokat, akkor azt látjuk, hogy ennek eszköze csakis a forgalom centralisálása lehet. Ez természetesen csakis nagyszabású intézkedésekkel történhetik. A versenyt egyrészt teljesen szabaddá kell tenni, másrészt alapelv gyanánt kell azonban szolgálni, hogy az összes felhozott árú egyszerre, egy tömegben kerüljön eladás alá, hogy így a vevők és eladók egyaránt tájékozva legyenek úgy a napi felhozatalról, mint az árak alakulásáról. A hatóságnak hiteles jegyzésekről kell gondoskodni és a napi felhozatal, valamint az egyes cikkekkel elért árakat naponta hivatalos formában kell közzétenni.

Ennek elérése pedig kizárólag csak egy eszköz kínálkozik, a mely bármiként is tiltakozik ellene a vásárcsarnoknak az igazgatósága,¹⁾ másutt már nagyon jól bevált és be kell válni nálunk is. Ez az eszköz az auctió. Nagyon kevés számú cikk kivételével, melyeknél a minőség úgyszólván darabonként változik (leölt vad, szárnyas stb.) a vásárcsarnokba felhozott cikkeknek legnagyobb része alkalmas arra, hogy auctiónak tárgya legyen. Az auctiónak pedig, ha kapcsolatba hozzuk a napi

¹⁾ Ziegler Nándor vásárcsarnoki igazgató a Magyar Közgazdasági Társaság kérdésére a következő véleményt adta az auctiókról:

»Az auctiók meghonosítását illetőleg az a véleményem, hogy arra még sem termelőink, sem élelmiszerárúsaink nem elég érettek.

A központi vásárcsarnokban történt kísérletek azon feneklettek meg, hogy a kosarakban, ládákban stb. beküldött árú nem volt egyöntetű és ezért a vevők bizalmatlanokká lettek; viszont a vevők az auction is hitelben akartak vásárolni.

Auctióra csakis egyöntetű és olyan árú való, a melyből folyton lehet nagyobb tömegeket auctióra bocsátani pl.: déligyümölcs, honi gyümölcs, vaj, tisztított baromfi, tojás, füstölthús és kolbászfélék, sajt-félék stb.

Az auctiókat, csakis egy tőkeerős vállalat lenne képes kitarással meghonosítani.

Mínthogy az auctiók nagyobb árutömegek mozgósításra (nagy tömegek gyors eladása) valók, ezért az auctiókon a közvetítő kereskedelem és nem a fogyasztók szoktak bevásárolni. Olyan auctió, a mely közvetlenül és csakis a fogyasztók bevásárlásáru van alapítva, alig lenne életképes.

Ennélfogva nálunk könnyen megeshetik, hogy az auctiók hasznát csak a közvetítő kereskedelem fogja élvezni; kivévn, ha a kínálat már olyan nagy, hogy az minden vonalon árdepressiót képes okozni«.

mennyiségeknek a pontos közzétételével feltétlenül azt kell eredményezni nálunk is, a mire a külföldön már vezetett, hogy tudniillik állandóvá, rendszeressé teszi az élelmiszerforgalmat és bizonyos mértékig nivelálólág hat az árak alakulására. Az auctió, ha az árúk naponta egy tömegben egyszerre kerülnek a vevő elé, meg fogja szüntetni a mai irreális speculációt és azt fogja eredményezni, hogy a már nagyrészt visszavonult tisztességes kereskedelem ismét foglalkozni fog az élelmiszerüzlettel. Ez viszont lehetővé teszi majd a vásárcsarnok igazgatóságának egyik régi óhajának megvalósulását, hogy a tisztességtelen elemek a vásárcsarnokból kiszoríttassanak és hogy ott csak azok foglaljanak helyet, a kik igazán alkalmasak az élelmezési üzletnek a lebonyolítására.

Természetesen az auctió realitásának egyik előfeltétele az is, hogy ezek számára a csarnok igazgatósága, vagy második fokon a főváros szigorú szabályzatot dolgozzon ki és ezek végrehajtását ne csak fictive, hanem tényleg is ellenőrizze.

A csarnok mai szűkös viszonyai természetesen, ha az auctiókat komolyan akarjuk lebonyolítani és ha tényleg azt akarjuk velük elérni, hogy a napi felhozatal az eladó és vevő tájékoztatása szempontjából egy tételben kerüljön eladásra, feltétlenül magukkal hozzák azt, hogy a detailkereskedelem a csarnokból kitiltassék. Ez különben is csak jó hatással járhat, mert sehol a világon még nagyban és kicsinyben való kereskedelmet olyformán össze nem keverték és össze nem zavartak, mint nálunk. A detailkereskedelemnek elhelyezését esetleg egy másik csarnoknak az építésével kellene megoldani, a központi vásárcsarnokot pedig át kell adni természetes rendeltetésének: a kizárólagos nagyban való üzletnek.

Ez a terv különben, a melynek helyességében kételkedni nem lehet, már nem új és régebben is igen sokan foglalkoztak vele. Fölmerült az a terv is, hogy a mai központi vásárcsarnokot a detailüzletnek kellene meghagynunk és a központi vásárcsarnokot valahol a perifériákon építendő új épületben kellene elhelyezni. Szerintünk ez a terv merőben hibás, mert egy csarnoknak, mely az élelmiszerforgalom elosztását, a forgalomnak canalisatióját van hivatva szolgálni, föltétlenül centrális fekvésűnek kell lenni. Ezt mutatja a londoni Covent Garden és a párisi Halles Centrales példája is.

Hogy a központi vásárcsarnok mai formájában úgy a detail, mint az en gros kereskedelemnek a lebonyolítására alkalmatlan, még kevésbé alkalmas azonban e kettőnek együttes ellátására, úgy hisszük, azt fejtegetéseink során már eléggé igazoltuk. A főváros képviselője már az 1904. évi ankéten, a melyről ismertetésünk során már volt szó, jelezte,

hogy a vásárcsarnok ki fog bővíteni. Ebből azonban eddigelé még semmi sem valósult meg. Addig is tehát, míg egy új csarnok építése megadja a módot a detallkereskedelem kitelepítésére és az igazi nagyszabású aukciók megvalósítására, ennek az ígéretnek kell sürgősen eleget tenni. A csarnok kibővítése révén mód nyílnék az en gros és detallkereskedelemnek térbelileg való elválasztására, a város pedig gondoskodhatnék róla, hogy ez az elválasztás az idő szempontjából is megtörténjék és a nagybani eladás ideje, a mely az árak kialakulását van hivatva szolgálni, meghatározott időpontra szoríttassék. Föltétlenül és sürgősen szükséges a központi vásárcsarnok második vágányának kiépítése, a mely a csarnoknak kiszolgálását és közvetve az árak rendszeres kialakulását is elősegíti, mindazon czikkek pedig, a melyek a közéletmezés szempontjából fontossággal nem bírnak, a csarnokból rögtön kitelepítendőek. Arra ugyanis semmi szükség nincsen, hogy a csarnokban fűszerek, papucok és seprők foglaljanak helyet, mikor a felhozott élelmiszereket nem tudják ott elhelyezni. Ha már a mészárosokat a vásárcsarnok igazgatósága mindenáron meg akarja tartani, lehet nekik külön pavillont építeni, a melynek helybérletei annak költségeit kétségtelenül fedezni fogják. A húskereskedelem megmaradhat a központi vásárcsarnokban, de hogy a húskimérés ott elfoglalja a helyet, arra semmi szükség nincsen. A vásárcsarnok pinceraktárai és hűtőhelyiségei kibővíthetők, hogy az el nem adott árúk is ott elraktározhatók legyenek és mint látható mennyiség befolyjanak az árak alakulására. Sokan elengedhetetlen kelléknek mondják még a csarnok bizományosainak jobb megválogatását is, a mit mi is föltétlenül szükségesnek tartanánk, de a mai viszonyok mellett megvalósíthatónak nem tartunk. Ez csak a rendszernek fentebb vázolt teljes megváltoztatása révén volna elérhető. Végül általában az összes vásárcsarnokokra vonatkozólag, mint az utolsó, de egyik legfontosabb kívánalom gyanánt említjük fel, hogy a város az illetékeket, a melyek az élelmiszer-kereskedelmet terhelik, szállítsa le és a csarnokokat ne jövedelmi forrás, hanem közéletmezési intézmény gyanánt kezelje.

A csarnok után hasonló szempontból kellene megemlékezni a vásárpénztár és a vágóhid intézményéről is. Mind a kettőnél, noha beváltak és egészségügyi szempontból kétségkívül sokat használtak a főváros élelmezésének, azt kell kifogásolnunk, hogy nagyon drágák. Ha például a mi vágóhidunknak az árait és egy szarvasmarha ottani feldolgozásának költségeit összehasonlítjuk az amerikai nagy vágóhidak áraival, akkor rögtön feltűnik, hogy ez esetben is egy hatósági intézmény milyen mértékben terheli meg a közfogyasztást. A vásárpénztár részvénytársaság intézményét általában jónak és beválnak mondják, de itt is a költ-

ségek aránytalanul magasak. Egy gyakorlati esetet alapul véve, ha Tordáról egy termelő hét szarvasmarhát egy kocsiban szállít fel Budapestre és Budapesten a levágás előtt az állatokat két napig istállózzák, akkor egy darab szarvasmarhára a vasúti fuvardíjat, az állami fogyasztási adót, a községi fogyasztási adópótlékot, a kövezetvámot, vásárdíjat, vágódíjat és egyéb mellékes költségeket számítva 54.60 korona illeték esik. Könnyen kiszámítható, hogy ennyi és ekkora illeték a legfontosabb és a népelelmezés szempontjából első helyen álló élelmi cikknek, a marhahúsnak az árát milyen mértékben terheli meg.

Az általános élelmezési kérdéseknél fölemlítjük még azt a tarthatatlan helyzetet, a mely a budapesti *vendéglői és kávéházi iparban* az iparág merev kettéválasztása révén uralkodik. Nálunk a fél iparág a teljes üzemköltséget viseli, a mely a külföldön az egész iparágat együtt terheli. És mégis az érdekelt iparosokban nincs meg a hajlandóság a két iparág egyesítésére. Csak a nemrégiben is újabb harcz tört ki a miatt, hogy a kávéházakban bevezették a színházi vacsorákat és a kávé-sok vendéglői ételeket is kezdtek árusítani. A vendéglős ipartársulat mereven visszautasította az Országos Iparegyesületnek a két iparág egyesítésére vonatkozó indítványát. A külföldön bevált *table d'hôte* rendnek helyett mi még az *à la carte* étkezésnél, a hosszú étlapoknál tartunk, a minek természetesen a vendéglői étkezés jelentékeny megdrágulásában kell kifejezésre jutnia. Ha a tömegélelmezés szempontjából ez a kérdés nem is elsőrangú, mint a budapesti közlélelmezés egyik anomáliáját föl kell említenünk.¹⁾

¹⁾ Glück Frigyes, a »Pannónia« szálloda tulajdonosa azon kérdésére, hogy mi a magyarázata az ausztriai vendéglők olcsóságának a közös vámterületen és a német vendéglők olcsóságának, még magasabb vámvédelem mellett? – a következő sorokban válaszolt:

„A vámvédelem igen keveset befolyásolja a tömegárúk árát a vendéglői üzemenben, mert a francia pezsgő, cognac, bordeauxi bor, rajnai borok, tea, kávé és egyéb, talán még sporadikusan előforduló árún kívül nem használnak fel olyan cikkeket, melyek az árakra befolyást gyakorolnának.

Az ausztriai vendéglők olcsósága a magyar vendéglőkkel szemben, csak alapos kutatás hiányában és bizonyos kedvteléssel alaptalanul elfogadott helytelen állítás; Bécs és Budapest, valamint Budapest és Berlin vagy a Hamburg étellapjai ezt bizonyítják. Igyekezni fogok azonban ezen téves felfogás kútforrására reámutatni.

Nem az egyes ételek és egyenértékű ételek összehasonlításából láthatjuk ezt, hanem igenis, ha figyelmünket az u. n. *table d'hôte* és pensió rendszere irányítják. A laikus előtt ugyanis imponáló, hogy mily mennyiséget kap egy egyén egy meg határozott árért; ez azonban csak látszólagos, mert ha ugyanolyan alapokon lehetne ezt a rendszert Magyarországon is meghonosítani, úgy bizonyára sokkal olcsóbban lehetne azt előállítani. A nagymennyiségű és változatos kész étel várakozó állapota

Ezen rovat alá tartozik a *mészáros- és hentesipar* kettéválasztása is, a mely komoly érvekkel szintén nem indokolható. Erről a kérdésről különben a húskérdés tárgyalásával még részletesen lesz szó. Mindezeknek az állapotoknak a megváltoztatása többé-kevésbé kívül esik az érdekelteknek a hatáskörén, a kik különben is ezen sok esetben a változások horderejét sem tudják megítélni. Az új ipartörvénynek lesz feladata, hogy a rokon iparágak összefoglalásával, az iparok több oldalúvá tételével és az iparszabadság biztosításával ezeket az állapotokat, a melyek ma már fenn nem tarthatók, megváltoztassa.

azonban lehetetlen, hogy takarékoságot jelentsen; pedig ezt az állapotot is a fogyasztónak kell megfizetni.

Ehhez járul még az aránytalanság, hogy nálunk – különösen a városiak – sokat esznek s túlnyomóan húsnumű ételeket, s így a magasabb árak daczára, a drága hús- és zöldségárak mellett a haszonra ebből az üzemből vajmi kevés jut; az italfogyasztás pedig minimális.

Külföldön azonban eltekintenek az ételnemüekből kínálkozó haszontól, mert meg vannak elégedve az italfogyasztásból eredő haszonnal.

Íme néhány gyakorlati példa:

	ételre százalékokban	italra
100 korona fogyasztási egységet tekintve, Németországban esik (ez áll a kisebb és nagyobb üzemekre együttvéve, mert a munkásüzemnél)	30	70
Ausztriában esik	10	90
Magyarországon:		
a) a munkásnál	45	55
b) a finomabb vendéglőkben az arány lesülyed	65	35
	75	25

Ezen aránytalanság is mutatja, hogy keleti nép vagyunk, azzal a különbséggel, hogy húsból eszünk sokat.

A tudományos kutató tárgyilagosan azután azt a kérdést is felveheti, vajjon milyen más okai lehetnek még ezen aránytalanságnak. Mert ha a mezőgazda jó években többet termelt, úgy a természetények olcsóbbak lesznek; – igen ám, de míg külföldön a nagy tőke hatalmas nagy üzemeket teremt, nálunk ilyeneket csak új egyének, mindig kezdők létesítenek, nagy ritkán, ha a második generatio. (Ez az általános faji hiba.) És miután nem vagyunk elég takarékosak, hogy a vagyont szaporítsuk, a nagy tőke pedig vagy nincs, vagy nem vállalkozik, úgy csak akkor érhetünk el olcsóbb alapárakat, ha a rendszerben teszünk változást. Pensió, table d'hote és plate de jour a szállodákban, kisebb étlap a kisebb vendéglőkben, hideg ételek a nyári üzemekben és majd olcsóbb lesz minden. Ezt azonban nem a vendég-lős és korcsmáros, hanem a társadalom és annak szokása fogja megteremteni.”

XI. A húskérdés.

Magyarországon a drágaság körül folyt harcban a húskérdés tett szert a legnagyobb jelentőségre, sőt bizonyos időpontokban az egész drágaság ügye erre az egy kérdésre localisálódott. Az összes élelmiszerek közül az áremelkedés a húsnál volt a legnagyobb. A közvélemény magáévá tette a depeccatio jelszavát és mikor ezzel egyidejűleg azt látta, hogy vezető politikai köreinkben nem mutatkozik hajlandóság a szerb és román határ megnyitására, valamint az argentinai húsbehozatal megengedésére, megerősödött bennem az a vélemény, hogy a kormányhatalom a mezőgazdasági, különösen az állattenyésztéssel foglalkozó körök érdekében mesterségesen törekszik a magas húsarak fenntartására. Ezek a körülmények idézték elő, hogy a kérdést pro és contra nagy szenvedelmességgel tárgyalták és ez magyarázta meg azt az izgatott hangot, a mely a húsdraágaság kérdése körül ankéteken, népgyűléseken és sajtóban egyaránt tapasztalható volt.

Félreértések elkerülése céljából szükségesnek látjuk leszögezni, hogy e fejezetben csak a localis magyarországi húskérdéssel foglalkozunk és az egyes jelenségek bírálata nem alterálja azt, a mit a vámvédelem és szabadkereskedelem viszonyáról egy előző fejezetben általánosságban kifejtettünk.

Mi körül forog tulajdonképen az egész húsdraágasági harc? Az objectiv megállapítás constatálja, hogy a húsarak Magyarországon absolut számokban alacsonyabbak ugyan, mint Európa többi fogyasztó területein, százalékszerűen azonban nagyobb mértékben emelkedtek, mint bárhol másutt. Thirring Gusztávnak igen érdekes statistikája, a mely sajnos, csak í 907-ig terjed, az árakat az 1900-1907. évek harmadik negyedében a következőkben állapítja meg:

		1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
		árak koronákban							
Ökör (100 kg.)	Berlin (vágósúly)	159·0	154·6	163·3	172·1	172·1	182·9	198·7	196·8
	Drezda („)	152·0	154·1	157·8	165·1	165·5	182·1	193·0	199·9
	Bécs (élősúly)	80·9	80·7	82·3	82·2	82·8	93·6	94·0	97·1
	Budapest („)	68·8	67·9	69·6	73·2	74·6	85·2	88·6	91·1
	Páris (hússúly)	138·8	146·3	145·9	150·3	147·8	148·7	141·3	157·7
Sertés (100 kg.)	Berlin	126·8	140·6	151·5	127·6	129·3	162·6	165·7	150·4
	Drezda	130·4	147·2	151·0	135·1	136·3	174·6	181·6	158·9
	Bécs	87·5	82·1	102·0	102·9	104·6	126·3	106·7	121·1
	Budapest	96·7	90·4	114·6	116·2	116·8	142·5	121·5	136·3
	Páris	147·4	148·3	153·9	150·3	134·9	151·8	159·7	186·1

Ezzel szemben a százalékos drágulás a jelzett hét év alatt következőleg alakult:

	Ökör	Sertés
Berlin	23·8	10·7
Drezda	30·1	21·8
Bécs	20·0	38·4
Budapest	32·4	40·9
Páris	13·6	26·3

A drágulás tehát nálunk a legerősebb, holott mi exportáló ország vagyunk. Miért van ez így? Az általános vélemény szerint azért, mert Magyarország hústadó állatállománya csökkenőben van, már az állatállománynak törzsét is megtámadták, szóval dedecoratio felé haladunk. Ezzel szemben Magyarország az agrárius érdekek védelme címén keleti határait mereven elzárja az idegen állatbehozatal elől, a mellyel módjában volna az állatállományában beálló hiányt pótolni.

Nézzük, mit mond a statistika? Magyarországon valóságos állatszámolás volt 1884-ben és 1895-ben, azóta csak állatösszeírások, helyesebben mondva állatbecslések történtek. Az 1911. év elején megejtett állatszámolás adatai még nem publicáltattak. Jobb hiányában tehát kénytelenek vagyunk a meglevő adatokat elfogadni, bár pontosságukhoz erős kétség fér.¹⁾ E szerint a magyar birodalom állatállománya huszonöt évre visszamenőleg a következő:

	Szarvasmarha				Növendékmarha	Juh	Kecske	Sertés
	összesen	bika	tehén	ökör				
1884	7,879.038	34.283	1,806.177	1,005.118	2,033.460	10,594.831	270.192	4,803.639
1895	5,829.018	29.473	1,872.148	991.805	2,935.592	7,526.686	286.385	6,446.573
1905	5,533.836	41.975	2,372.930	1,025.801	2,093.130	6,698.963	230.114	4,287.511
1906	5,624.285	44.706	2,397.498	1,088.929	2,093.152	—	—	—
1907	5,952.929	49.140	2,492.284	1,137.609	2,273.896	7,549.336	266.301	4,868.928
1908	6,446.477	54.198	2,668.662	1,181.086	2,542.531	—	—	—
1909	6,239.864	51.508	2,688.405	1,124.618	2,375.333	7,356.565	263.535	4,790.379

Mit állapíthatunk meg ebből a statistikából? Marhaállományunk, a mely 1884-től kezdve állandó emelkedést mutat, 1909-ben mintegy

¹⁾ Agrárius oldalról több ízben annak a nézetnek adtak kifejezést, hogy az állatbecslések a létszámot a valóságnál alacsonyabban állapították meg. Támogatják pedig ezt az állítást azzal, hogy a becslések olyan időpontokban ejtettek meg, mikor a marhaállomány nagy része a legelőkön van kint és a hozzávetőleges becsléseknél igen sok állat elkerülhette az összeírók figyelmét. Erre az 1911. évi állatszámolás adatai lesznek hivatva feleletet adni.

200.000 darabbal megcsökkent, a juhállomány 1884-től mintegy negyed-évvél csökkent meg, a sertések száma pedig 1895-től csaknem két millió darabbal fogyott. Kecskéállományunk nem számottevő. Az első megállapítás tehát az, hogy a magyar birodalom hústadó állatállománya abszolút számokat tekintve, megfogyott.

Természetszerűleg itt két kérdés merül fel: az állatállomány megfogyása mennyiben jelenti a belfogyasztás és kivitel céljára rendelkezésünkre álló húsmennyiség megcsappanását és fenforog-e a depercoratio sokat emlegetett veszedelme? A sertésállományban a húsmennyiségnek megfogyása kétségtelen és bizonyos, hogy a sertésvész által előidézett deficit hosszú időn belül aligha lesz behozható. Hogy azonban a kérdésre a marhaállományra vonatkozólag is megfelelhesünk, figyelembe kell vennünk elsősorban a magyarországi szarvasmarha-állománynak fajok szerinti megoszlását, másodsorban a fogyasztási és kiviteli viszonyokat. Fajták szerint a magyar marhaállomány megoszlása 1895-től 1909-ig a következő változást mutatja:

Év	Összesen	Ebből magyar fajta	Nem magyar fajta	Bivaly
1895	5,829.018	3,756.221	1,940.219	132.578
1905	5,534.057	2,201.359	3,170.380	162,318
1907	5,952.929	2,105.242	3,681.277	166.410
1909	6,239.864	2,106.596	3,951.130	182.138

Mint ez a táblázat mutatja, tizenöt esztendő alatt a magyar marhaállománynak zöme kicserélődött. Míg 1895-ben körülbelül 75 százalék volt magyar fajta, addig ma csaknem 60 százalék az úgynevezett piros-tarka fajtához tartozik. Az utóbbi fajtának a jelentősége pedig az, hogy mintegy másfélszeresen magasabb átlagsúlyt képvisel és fejlődési ideje a magyar marha öt esztendeje helyett három évig tart, minek következtében az esetleges hiány nála sokkal kevesebb évjáráttal pótolható. A húsmennyiség tehát szakemberek véleménye szerint, noha a számszerű emelkedés nem nagy, – az 1909. évi abszolút csökkenést állandónak nem lehet tekintenünk, – elég jelentékeny mértékben emelkedett.

A húsmennyiségben mutatkozó szaporulatot azonban az erősen növekvő belfogyasztás és kivitel máris nagy mértékben absorbeálta. Annak daczára, hogy a ma levágásra, illetve elszállításra kerülő marhák átlagsúlya jóval nagyobb, mint 10 esztendő előtt volt, a szükséglet darabszám szerint is emelkedik. Egyáltalán nem lehet tehát a tételt úgy felállítani, hogy a súlyban való szaporulat a darabszám tekintetében való stagnálást kiegyenlítené. Megnyugtatónak csak azt tekinthetjük, ha a növekedett fogyasztásra darabszám szerint is megtaláljuk a megfelelő

fedezetet. Magyarország közfogyasztású és kiviteli szükséglete volt ugyanis az utolsó tizenöt esztendőben:

	1895	1903	1904	1905
Közfogyasztás . . .	1,095.278	1,176.162	1,135.735	1,212.497
Kivitel	247.187	391.215	444.540	374.642
Összesen . .	1,342.465	1,567.377	1,580.275	1,587.139
	1906	1907	1908	1909
Közfogyasztás . . .	987.921	1,020.001	1,282.918	1,676.586
Kivitel	296.520	262.802	368.725	432.045
Összesen . .	1,284.441	1,282.803	1,651.643	2,099.631

Ez az összeállítás tehát különösen az utolsó két év folyamán úgy a belföldi fogyasztásnak, mint a külföldi kivitelnek rohamos emelkedését mutatja. Tekintve azt, hogy kivitelünk 1910-ben – az ideiglenes adatok szerint – szintén 415.000 darabra rúgott, el kell készülni arra, hogy ez a jelenség állandósulni fog, a mely esetben mindenesetre azt kell tisztáznunk, hogy marhaállományunk fructusa képes lesz-e ennek a nagy szükségletnek a fedezésére. Agráriusaink itt egy körülményre hivatkoznak, a mely ismét a jelen fejezetben közölt harmadik táblázatból tűnik ki. 1895 óta a szarvasmarhaállományban a szaporodásra alkalmas anyag tekintetében is lényeges változás történt. A tehének száma 1,806.177 darabról 2,688.405-re, az ökrök száma ellenben 1,005.118 darabról csupán 1,124.618-ra emelkedett, vagyis a szaporodásra alkalmas anyag igen erősen megnövekedett. A tehének száma még az abszolút csökkenés évében 1909-ben is 2.668 ezer darabról 2.688 ezer darabra emelkedett. Mit jelent ez a fructus szempontjából? A tehénállománynak 25 százalékát, mint meddőt le kell számítanunk és akkor évi fructusra marad körülbelül 2.100 ezer darab, vagyis a szükséglet fedezve van vele, de csak épen a legszükségesebb mértékben. Depecoratio tehát abban az értelemben, hogy a meglévő állatállomány elő tudja-e a szükséges fructust állítani, nincs; ellenben igenis van, ha az arányt nézzük, a mely a termelés és szükséglet, vagy a marhalétszám és a lakosság száma között fennáll. 1895-ben ezer lakosra 324 szarvasmarha esett, ma 297. Ismételjük ugyanis, hogy a fogyasztás intenzitása az átlagsúlyban történt emelkedést absorbeálta. Lehet, hogy az eladás 1909-ben a takarmányhiány miatt volt rendkívül élénk és a gazdák kényszerítve voltak rája – a minek azonban ellentmondanak a rendkívül magas árak – és ez a rendkívüli nagy fogyasztás némileg meg fog csappanni. Ez azonban csak föltevés, a mire építeni nem lehet. Akárhogyan tekintjük is tehát a kérdést, kétségtelennek látszik, hogy Magyarországon a marhaállomány szaporítására kell gondolnunk, ha nem akarjuk, hogy a fogyasztásnak és kivitelnek egy olyan ismételt erős felszökkenése, mint 1909-ben történt, igen kellemetlen meglepetések elé állítson bennünket.

Annál is inkább kell erre gondolnunk, mert a tehénállomány nagy szaporodásával szemben igen csekély az apaállatoknak úgy abszolút száma, mint szaporulata. Az utolsó évben itt még csökkenést is tapasztaltunk. Ennek a viszonynak a megjavítása a földművelésügyi minisztérium állattenyésztési osztályának elsőrendű feladatai közé tartozik.

Már most itt a nagy kérdés, a mely körül a legtöbb harcz folyt az utolsó két esztendőben: alkalmas-e marhaállományunk szaporítására a balkáni élőállatbehozatal megengedése? Régebben Magyarország és a keleti államok között bizonyos mértékig egy kikészítési eljáráshoz hasonló processus folyt. Az utóbbiak gyengébb minőségű marhájukat és sertésüket felhozták a budapesti piacra, innen pedig a jobb minőségű magyar marha került a külföldre. Ha voltak is kivételek és a szerb marha eljutott a távolabbi piacokra, szabálynak ezt lehetett tekinteni. Nem tartjuk szükségesnek, hogy ennek a viszonynak megszűnését és a nyomán kitért hosszú vámháborút ismertessük, elég, ha egyrészt az okokra, másrészt a hatásokra mutatunk rá. Németország a nyolczvanas évek elején lezárta állatkivitelünk előtt határait, – állategészségügyi szempontokra való hivatkozással, – mire a monarchia ezt a lökést tovább adta kelet felé. Románia behozatala, a mely 1879-ben 25.678 darabra, 1881-ben pedig 18.004 darabra rúgott, 1882-ben érdemében megszűnt és Románia állattenyésztése ezt az eljárást úgy megsínylette, hogy ma sem tudja a contingensben neki biztosított mennyiséget leszállítani. Szerbiával a teljes vámháború 1906-ban tört ki, mely rövid ideig tartó megszakításokkal a folyó év elejéig tartott. Ez idő alatt a szerb állatbehozatal teljesen megszűnt. Eredményük a vámháborúknak az lett, hogy a monarchia addig domináló gazdasági helyzetét ezekben az államokban elvesztette, helyét pedig az a Németország foglalta el, a mely tulajdonképen felidézője volt a keleti vámháborúknak.¹⁾

¹⁾ A monarchia visszaszorítását legjobban az exportstatistika adataiból lehet megítélni.

	A monarchia kivitele	Németország kivitele
Romániába, leiben		
1883 . . .	103,972.506	43,886.724
1900 . . .	695,245.818	55,664.507
1908 . . .	94,967.719	140,810.359
Szerbiába, dinárban		
1904 . . .	36,639.900	8,054.981
1905 . . .	33,313.730	6,263.237
1906 . . .	22,227.720	9,732.722
1907 . . .	25,650.008	20,320.391
1908 . . .	32,271.731	21,361.374
1909 . . .	17,966.716	28,851.705

Ezzel csak a vámháború végzetes hatását kívántuk illusztrálni.

A vámháború az 1910. év folyamán ért véget. Egyéb részletek elmellőzésével csak azt említjük fel, hogy az élőállatbehozatali tilalmat a monarchia továbbra is fentartotta, ellenben Romániának megengedte, hogy a szerződés első évében 10.000 darab szarvasmarhát és 50.000 darab sertést hozhat be levágott állapotban, a mely mennyiség azonban a hetedik évben maximálisan 25.000 darab szarvasmarháig és 10.000 darab sertésig emelkedett. Szerbia contingense évenként 15.000 darab szarvasmarha és 50.000 darab sertés.

Már most még a vámháború ideje alatt a fogyasztó körök részéről felmerült az a kívánság, hogy a monarchia kösse meg minél előbb a kereskedelmi szerződéseket a Balkán államokkal és engedje meg az élő állatok behozatalát, a vámháború befejezése után pedig ez a követelés oda módosult, hogy a kormány engedje meg legalább a contingensben biztosított mennyiségnek élő állatok formájában való behozatalát.¹⁾ Tegye pedig ezt azért, hogy módot adjon a termelőkéességének határára elérkezett magyar állatállománynak minél gyorsabban való szaporítására. Az állatállomány megfelelő szaporítása ugyanis kétségtelenül egyik eszköze az árak némileg való mérséklésének. Ez a megoldás, bármilyen plausibilisnek látszik, sok eredménnyel nem kecsegtet. Nem akarunk hivatkozni az agrárius oldalról említett veszedelemre, hogy a keleti marhavész behurczolása, sőt egyetlen esetnek constatálása alkalmával Németország elzárhatja előlünk határait, csak arra mutatunk rá, hogy minőség tekintetében erősen javuló marhaállományunkat gyengébb fajtákkal regenerálni aligha mutatkozik célszerű eljárásnak. Különben is úgy Szerbia, mint Románia nem tenyésztési, hanem vágási célra való állatokat exportáltak és így az élő állat beengedését a szaporodás érdekeivel indokolni nem lehet.

A másik kérdés sokkal fontosabbnak tűnik fel előttünk: mit jelent akár az élőállat-behozatal megengedése a fennálló vámok mellett akár a contingentalás eltörlése a levágott állatokra vonatkozólag és a kedvezményezés biztosítása az egész balkáni húsbehozatalra nézve, a hús kínálat szempontjából. Románia ebből a szempontból nem sokat számít, mert nincs abban a helyzetben sem, hogy ma harminczötezer marhára rugó contingensét kihasználhassa. Szerbiának az állatállománya ezzel szemben képes évente mintegy 60-70.000 darab szarvasmarhát és körülbelül 120.000 darab sertést az export számára termelni. Az exportlétszám ez volt a vámháború előtt is, – a maximumot 1903-ban érte el, mikor 84.264 darabot hoztak be a monarchiába, – azóta azonban az állat-

¹⁾ Az Országos Iparegyesület 1910. évi október hó 25-iki végrehajtóbizottsági üléséből a kormányhoz intézett memorandumában ezt a kérelmet fejtette ki.

állományban épen a kedvezőtlen kiviteli viszonyok következtében stagnálás állott be és többet ma sem lehet számítani. A vámháború előtt ez a mennyiség kizárólag a budapesti és bécsi piacra irányult, tehát alkalmas lehetett arra, hogy az áralakulást, különösen a budapesti piacon befolyásolja.¹⁾ A vámháború alatt azonban Szerbia ráfeküdt a szalonikii útirányra, a török kormány hozzájárulásával 1.200 marha befogadására alkalmas istállót létesített a szalonikii kikötőben, a hol az állatok a vasúti szállítás után megpihennek és följavíttatnak. Ennek következtében a Szalonikin át való kivitel Máltába, Egyiptomba és Olaszországba, a hova több szerbiai exporteurnek hosszabb időre szóló fix kötései vannak, igen erősen fellendült. Legjobban meg lehet ezt ítélni a kivitel számszerű adataiból, melyek a következők:

	1908	1909	1910
Szarvasmarha	18.708	28.743	34.741
Borju	—	1.238	30
Juh és kecske	19.807	28.308	17.317
Sertés	1.445	5.458	2.138

Prodanovics szerb közgazdasági miniszternek a „Journal da Salo-nique”-ben közreadott közlése szerint a szerb kormánynak intenciója, hogy ezt az útirányt forçirozza, mert a kétségtelenül jelentékeny befektetéseket amortisálni kell: „Azelőtt termelésünket – állatokról van szó – Ausztrián keresztül exportáltuk. Meg vagyunk azonban győződve róla, hogy a szalonikii útirány nekünk jobban megfelel. Az olasz kereskedők, a kik a mi legjobb vevőink, sokkal magasabb árat fizetnek. A mi kereskedőink így többet nyernek és változtatniuk ezen nem lehet.”

Ma tehát az azelőtt hozzánk került mennyiségnek körülbelül a felét

¹⁾ Annak illusztrálására, hogy speciálisan a budapesti piacon mit jelentett a szerb behozatal, idézzük a következő táblázatot:

Év	Összes felhajtás	Szerb behozatal	Belföldi felhajtás
1900	149.000	61.000	88.000
1901	134.000	47.000	87.000
1902	160.000	64.000	96.000
1903	171.000	84.000	87.000
1904	159.000	62.000	97.000
1905	162.000	71.000	91.000
1906	113.000	8.000	105.000
1907	107.000	—	107.000
1908	102.000	—	102.000
1909	165.000	—	165.000

elvonja a szalonikii útírány. Meg vagyunk ugyan győződve a minister kijelentése ellenére is, hogy ez a helyzet tartós nem lesz, mert a földrajzi közelség számtalan előnyét teljesen ellensúlyozni nem lehet és végül a szerb export megint csak a mi határaink felé fog irányulni. Mindenesetre azonban a szerbek már ismerik az olasz piacot és az olasz kereslet a jövőben mindig befolyást fog gyakorolni az általunk fizetendő árakra is.¹⁾ Szükségesnek látjuk ezeket elmondani az alábbi következtetések levonása céljából. Szerbiának exportálható állattöbblete, a mely szarvasmarhában mintegy hetvenezer darabra rúg és a melynek egy része ma más irányban van lekötve, tényleg nem elég arra, hogy a két milliós magyar fogyasztási és kiviteli szükséglet mellett számbavehető szerepet játszszen. A mennyiség csekélysége azonban, ha húsbehozatalról van szó, kizárja azt is, hogy a magyar állattenyésztés érdekeit az árak lenyomása révén komolyan veszélyeztesse. Jelentősége a mai contingentait húsbehozatalnak csak a budapesti piac áralakulások szempontjából van. A szerb határ lezárásáig a budapesti piac főállatvásár volt. Ez a helyzet a vámháború alatt megszűnt, a budapesti piac forgalma nagy általánosságban csak a helyi fogyasztás ellátására szorítkozott. Ennek következtében a januárban megindult contingentait húsbehozatal előtt, mikor csak a Budapesten levágott látható mennyiségek voltak a piacon, az árakat azok, a kiknek a hús a kezükben volt, szabadon diktálhatták. Ma a szerb húsbehozatal, bármilyen korlátolt is, ennek az árképzésnek mintegy correctivuma. Az elmondottak figyelembevételével mi tehát agrárius szempontból sem tudunk veszedelmet látni a mai contingentálási rendszer eltörlésében, más oldalról azonban a budapesti áralakulásnak a fogyasztó szempontjából való javulását várhatjuk tőle. A contingentais elejtése különben annál is inkább kívánatos, mert Románia, mint már említettük, saját contingensét kihasználni egyáltalán nem tudja, Szerbia pedig a contingensben neki biztosított mennyiséget pedig az idén például már július végéig teljesen leszállította.

A mi szempontunk tehát: húst hozni a budapesti és általában a magyarországi piacokra, olyan húst, a mely nem áll a localis árképző tényezők kontrollja alatt, szóval, a mely az áralakulást befolyásolhatja. A bécsi kamarának egy húsdrágasági memoranduma felemlíti, hogy a vámháború

¹⁾ Időközben az olasz-török háború kitörése a helyzetet lényegesen megváltoztatta, a mennyiben az Olaszországba való export Szalonikin keresztül teljesen megszűnt. Mihelyt azonban a háború véget ér, a szerb kivitel egy része ismét fel fogja keresni Szalonikii. Még lényegesebb eltolódásokat fog azonban előidézni a külkereskedelmi viszonylatokban a tervezett duna-adriai vasút kiépülése, a mely Szerbiát egy esetleges vámháborúban tőlünk teljesen függetleníteni fogja.

előtt Szerbia legfeljebb a monarchia összefogyasztási és kiviteli szükségletének 4.5 százalékát hozta be, de ez a mennyiség, a mely a fogyasztás szempontjából alig tett számot, elegendő volt arra, hogy mint árregulator működjék.¹⁾²⁾

Nagy városok élelmezése szempontjából a húsbehozatal tökéletesebb forma, mint az élőállat felhajtása. Épen ezért elegendőnek látjuk azt is, ha az élőállat-behozatal helyett, a melynél a magyar állatállomány újabb inficiálásától tartanak, a contingentálási rendszer eltörléséhez folyamodunk. Ez esetben azonban még az sem látszik veszedelemnek állategészségügyi szempontból, ha a balkáni szarvasmarha és sertés megfelelő ellenőrzés helyett bebocsájtatik a határon és a határszéli vágóhidakon vágatik le. Az a procedura, a mely ma Belgrádban, illetőleg a román határszéli vágóhidakon történik, ez esetben nálunk volna elvégezhető. E megoldás ipari jelentőségének vizsgálatát, mint nem ide tartozót, elmellőzhetjük.

Az elmondottak teszik érthetővé, hogy mi az argentinai húsbehozatal megengedésében sem tudunk nagy veszedelmet látni az állattenyésztők szempontjából. Maguk az agráriusok elismerik, hogy az árak az ideszállítás után elég magasak, viszont a minőségbeli különbség igen nagy, úgy, hogy a magyarországi marhaárak leszállását aligha ered-

¹⁾ Bericht des Ausschusses für Export- und Verwaltungsrechtliche Fragen über die Vieh- und Fleischteuerung und ihre Abwehr. (Sitzung am 24. August 1910.)

²⁾ *Herzfeld* Frigyes nagykereskedő, a *Schreiber J. D. és fia*i cég főnöke a szerb határzár megszüntetésének hatásáról a következő szakvéleményt adta:

„A szerb hajzár megszüntetésének hatását az országra nézve ma megítélés tárgyává tenni, talán idejét múlta, mert ma, mikor e sorokat írom, a tény megtörtént és hatása nyilvánvaló. Csak megállapítani lehet, hogy tulajdonképen semmi eredménye nem volt és szerény véleményem szerint nem is igen lehet.

A tizenötezer darab szarvasmarha és ötvenezer darab vágott sertés behozatala az osztrák-magyar monarchia húsforgalmához viszonyítva, oly csekély quantum, mely alig érezhető és így az áralakulás szempontjából sem bír jelentőséggel. Azonkívül az áraink is olyanok, hogy a rentabilitás sincs meg mindig, mert nekünk Szerbiában Olaszország és a Balkán államok erős versenyét le kell győznünk, a mellett Szerbiában csak Belgrád városában van egy vágóhid, a mely nem igen bír nagy forgalomnak megfelelni.

Ha általában némi hatást gyakorolna a szerb marhahús behozatala a mi húsárainkra, akkor is csak a közép és egész sovány marhahús árát befolyásolná.

Általában az a vélemény uralkodik, hogy ha a Duna-Adria vasút kiépül, mi semmiféle marhát nem fogunk Szerbiából kapni, mert már ma, miután az átmeneti forgalom Németországgal meg van engedve, a szerb marha ott jobb elhelyezést nyer, mint nálunk.

A mondottakból kiviláglik, hogy a szerb határzár megszűnése nem sokat lendít a mi állapotainkon.”

ményezik.¹⁾ Bizonyos ellenben, hogy széles fogyasztó körök ezt a húsbehozatalt örömmel üdvözlőnek. Természetes viszont az is, hogy mi a húsbehozatal megengedéseért Argentína részéről semmiféle recompensatióra nem számíthatunk; recompensatiót csak Ausztria tudna kapni, a mely ipari kivitele révén Argentínában érdekelve van. Itt tehát a politikai és általános gazdasági szempont belejátszik az élelmezési kérdésbe és igen sok függ attól, hogy a behozatal megengedéseért, a mely nagyobb mértékben szolgál Ausztriának, mint Magyarországnak a hasznára, Ausztria részéről miféle ellenszolgáltatást lehet elérni.

Az elmondottakon kívül vannak nagy számmal olyan localis jelenségek, a melyek a mai drágasági hullám előtt is megvoltak, de a melyek közvetve mégis odahatnak, hogy a budapesti piacon a húsárak relative magasabbak, mint a külföldön. Már fentebb említettük, nem csekély mértékben fokozzák a húsdrágaságot azok az aránytalanul magas illetékek és díjak, a melyek a Budapestre felhozott állatok és hús után a székesfővárosnak a legkülönbözőbb címeken fizetendők. A városi vám, a fogyasztási adó, a vágó- és szuródíjak, a vásárdíjak, a szállásdíjak, az állatorvosi szemledíjak, melyek mind túlságos magas összegben vannak megállapítva, a legjobb akarattal sem tekinthetők alkalmasnak a drágaság enyhítésére. Igaz, hogy a főváros a díjak némelyikéért a feleket ellenszolgáltatásban is részesíti, mindez azonban nem változtat azon a megállapított tényen, hogy a főváros hozzájárul a drágulás fokozásához. Addig is, míg az árak általános alakulása némileg kedvezőbbre fordul, szükséges volna, hogy a főváros ezeket a díjakat a minimumra redukálja.

Egy kétségtelenül igen fontos drágító tényező a fogyasztási adó nagy magassága. Minden Budapesten levágott szarvasmarha után, tekintet nélkül annak súlyára, 15 korona 50 fillér fogyasztási adó fizetendő. Bécsben erre két adótétel van megállapítva, 400 kilogrammon felüli marha után az állami fogyasztás adótétel 14 korona, a városi pedig 4 korona 20 fillér, 400 kilogrammon alul az állami adótétel 7 korona, a községi pedig 2 korona 10 fillér. A növendékmarha állami adója

¹⁾ *Wittmann* János a főváros drágasági anketjén 1910 november 29-én: „Ha hozzáteszem még ehhez egy tagtársunk tegnapi számításait, hogy mire ideér, 1 korona 50 fillérrel megy fel, akkor méltóztassanak elhinni, argentinai húst akár mennyit hozhatnak be, nem félek, hogy a mi árainkat csökkenteni fogja s ezt nem féltem a szerb határnak a megnyitásától sem, de igenis *féltem a vámrendszerünket*, hogy annak az elvét megbolygassuk.”

Jeszenszky Pál, ugyanott: „Erről nincs mit beszélni, mert Arad város képviselője számszerű adatokkal kimutatta, hogy az argentinai hús a hazai piacokon kilogrammonként körülbelül 156 fillérbe kerül.”

2 korona 60 filer, községi adópótléka pedig 78 fillér. Már maga ez a körülmény indokolttá teszi, hogy számos marhatulajdonos inkább Bécsbe küldi állatait, mert ott jobb elbánásban részesül.¹⁾ Minthogy pedig tudvalevőleg a könnyebbfajta marhahús túlnyomó részben olyan mészárszékekben árusítatik, a hol a szegény néposztály szerzi be szükségleteit, ez egyrészt az árú elvonása, másrészt nagyobb megterhelése révén a gazdaságilag gyengébb elemeket sújtja nagyobb mértékben. Kívánatos volna még a székesfővárosban marhaconsumvásárnak a létesítése olyformán, hogy oda még a zárlat alá helyezett vidékekről is, kellő orvosi vizsgálat és azonnali levágás feltétele mellett, az állatok fölvihetők legyenek.

A húsipar nálunk úgy commercialis, mint technikai szempontból nagyon kezdetleges állapotban van. A kis mészáros, a ki hetenként két darab marhát vág le és annak árán hozza be saját magának, a vágólegénynek, a szűrőlegénynek, kocsisnak, szóval esetleg négy családnak

¹⁾ Herz Lajos szalámigyáros arra a kérdésre, hogy miért viszik a magyar vidékekről inkább Bécsbe az állatokat, mint Budapestre, a következőkben felel:

„Elsősorban magára a kérdés szövegezésére térek vissza, midőn azon nézetemnek adok kifejezést, hogy e kérdéssel arra kívánnak feleletet, hogy miért viszik a magyar vidékről Budapest helyett inkább Bécsbe az állatokat, mikor Budapest földrajzi fekvésénél fogva is praedestinálva van arra, hogy elsősorban ide terelődjék a felhajtás, eltekintve attól, hogy az árak rendszerint paritásosak a bécsi piac áraival.

Mint olyan húsiparos, a ki csak sertéshús feldolgozásával foglalkozom, főként azon okokat kívánom megvilágítani, a melyek a sertések küldésénél Bécs praeferálását idézik elő.

Nagy szerepet játszik ebben az, hogy a helyhatósági díjak, illetékek és költségek az osztrák metropolisban jelentékenyen olcsóbbak, mint nálunk. Vessünk csak egy pillantást az alanti kimutatásra és azonnal tisztában leszünk azzal, mily jelentékeny ez a különbség.

Az 50 kilogrammnál nehezebb sertéseknél fizetendő:

	Budapesten	Bécsben
	fillér	
Vásárdíj darabonként	100	20
Szállásdíj	10	2
Bélyegzési díj	8	—
Vágási díj	200	200

vagyis a Bécsbe szállított sertések darabonként 96 fillérrel kevesebb helyhatósági illetékkel vannak megterhelve, mint a Budapestre levágásra kerülő sertések.

Ha ehhez hozzátesszük, hogy a budapesti sertésközvágóhídon drákói szigorral járnak el, olyannyira, hogy míg Bécsben alig $\frac{1}{2}$ százalékot tesz ki az elkobzott sertés, addig nálunk a vágásra kerülő sertések 2 százaléka koboztatik el, nyilvánvalóvá lesz, hogy e sertésküldőknek okuk van még akkor is a bécsi piacot praeferálni,

megélhetési költségeit és a melléktermékek értékesítésének kockázatát is viseli, nem ideálja egy nagy város közélémezésének. Az üzlet szétforgácsoltsága hozza magával, hogy kellő tőkével dolgozó vállalatok nincsenek, mindenki hitelre dolgozik és hitelből él, a mi szintén megdrágítja a közönséghez kerülő árut. Nagy városok számára nagyvágók kellenek, a melyek tömegesen vásárolnak és vágnak és az egész anyagot fel tudják használni. A kis mészárosnak és hentesnek húskereskedővé kell átalakulni. Indokolatlan ennek az iparágak kettéválasztása is, a mely csak szétforgácsolásra és az előállítási költségek emelésére vezet.

A nagy üzemekhez való átmenetre különben példát szolgáltatnak nálunk a miskolczi hentesek és mészárosok, a kik a nagy üzem előnyei-
nek biztosítása czéljából 1907-ben közös pénztárt létesítettek, a melynek szervezete lényegileg abban áll, hogy a vágómarha közösen szereztetik be és minden mészáros a levágott és nekünk kimérésre átadott marha megszabott árát a pénztárba beszolgáltatni tartozik. E pénztár a magasra emelkedett élősúly-árak folytán létesült. A magas árak ugyanis a kis-

ha a teljes árak Budapesten is elérhetőek lennének. Nem kívánjuk az ellenőrzés enyhítését a közegészség rovására, de fel kell tételni, hogy a bécsi mérték alkalmazása mellett is eleget lehetne tenni a jogos közegészségügyi kívánalmaknak anélkül, hogy indokolatlan károk okoztassanak a sertésküldőknek.

A sertésközvágóhid elégtelen berendezése is megakadályozza a fokozott productiót és ezáltal a budapesti piac felvevő képességének fejlődését. Hiányoznak a pinczehelyiségek, zsírolvasztóhelyiségek és a szükségelt fűtőhelyiségek, A munkaidő nálunk a közvágóhídon korlátozva van, ezzel szemben Bécsben számos *maganvágóhid* működik korlátlan munkaidővel és jelentékenyebb kisebb költséggel, miáltal termelő-képességük a budapesti piac rovására fokozódik.

Nem nagyobbodhatik az előállítás a budapesti piacon azért sem, mert a vágásra kerülő sertések egy része nem kerülhet a budapesti vágóhidra, miután sertésperzselő-kemencze hiányában itt perzselt szalonna nem állítható elő. Az érdekelt felek már nyolcz esztendeje sürgetik ilyen sertésperzselő-kemenczék felállítását. Nyolcz évi halogatás után végre egy új módszerű sertésperzselő-kemencze felállítását határozta el a főváros tanácsa. Értesülésünk szerint több ezer koronát ölt bele ebbe, a végeredmény pedig az, hogy a kemencze használhatatlannak bizonyult, pedig a kipróbált kemencze felállítása alig néhány száz koronába kerülne. Ha a burocratismus szent nevében egy ilyen igazán máról-holnapra megoldható kérdés nyolcz esztendei vajjúdás után is holt ponton reked meg, nem csodálható, hogy ilyen gazdálkodás mellett a budapesti sertéspiacznak egyenrangúságát – hogy fensőbbeségről, a mire pedig praedestinálva van, ne beszéljök – a bécsivel elérni nem tudtuk.

Az államvasutak helytelen tarifális politikája szintén előmozdítja azt, hogy a sertések a bécsi piacra küldetnek. A mai rendszer mellett egyenesen praemium van kifizve arra, hogy e sertések minél messzebb piacra szállíttassanak, eltekintve attól, hogy a Wien St. Marxba rendelt állatok tarifális kedvezményben is részesülnek.

Rövid összefoglalásban csak azon okokra tértem ki, a melyek úgyszólván máról-holnapra megszüntethetőek lennének, csak az illetékes intéző köröknek radi-
calisabb tevékenységére lenne szükség”.

húsiparosok túlnyomó részét gátolták abban, hogy maguk szerezhessék be a vágómarhát. A pénztár révén, a mely a tehetősebb húsiparosok jelentősebb támogatásával létesült, a beszerzés óriási nehézségei csökkentek. A miskolci kamara jelentése szerint ez a pénztár nem bír az árszöktető cartell jellegével, sőt a húanyag biztosítása révén a fogyasztás érdekeit is szolgálja. A szabad versenyt pedig kellően biztosítja az, hogy az érdekelt iparosok egy része a szövetkezésen kívül maradt.

Tisza István „A drágaság körül” című tanulmányában¹⁾ két statisztikai tabellát közöl, melyeknek szembeállítása szintén rendkívül érdekes tanúságokat enged levonni. A budapesti árat száznak véve volt:

	A marha ára		A hús ára	
	Berlinben	Münchenben	Berlinben	Münchenben
1892—1896	147	157	100	112
1897—1901	150	157	106	119
1902—1906	148	145	108	113
1907—1908	152	162	104	113
Főátlag	148	153	105	114

E táblázat szerint melyet az Országos Statisztikai Hivatal állított össze, a középminőségű marha élősúlyban Berlinben 48, Münchenben pedig 53%-kal volt drágább, mint Budapesten; a kimért hús ellenben csak 5, illetve tizennégy százalékkal. Így tehát a húsarak alakulásában óriás disparitás mutatkozik a budapesti és a német piacok között, az utóbbiak javára.

Ha viszont a marha és a hús közötti árviszonyt tesszük tanulmány tárgyává, a marha árat száznak véve, akkor a hús ára a következő alakulást mutatja:

	Budapesten	Berlinben	Münchenben
1892—1896	273	184	197
1897—1901	259	183	195
1902—1906	240	177	186
1907	265	176	188
1908	258	176	188

A tizenhét év átlagában tehát a hús ára a száznak vett marhahús árához képest volt Budapesten 258, Berlinben 180, Münchenben pedig 192. Ha tehát a középminőségű marha élősúly-árát 70 fillerre tesszük, ezen átlag szerint a hús kilogrammja Budapesten 180, Berlinben 126, Münchenben pedig 134 fillér. Ez azt jelenti, hogy a budapesti áraknak legalább 50 fillérrel kellene olcsóbbaknak lennie, ha itt is berlini vagy müncheni viszonyok uralkodnának. Ez a jelenség pedig csakis a

¹⁾ Magyar Figyelő 1911. 2. szám. 140. oldal.

mészárosiparnak fentebb említett rendkívül kezdetleges állapotával magyarázható.

Nagyon kezdetleges állapotban van nálunk a hús-melléktermékek feldolgozásának ipara is. A ki szarvasmarhát vág le, a melléktermékeket a faggyú és bőr kivételével alig tudja értékesíteni, szóval az élősúlyban megvett és leölt állat melléktermékeinek súlykülönbözötét a hús, bőr, és faggyú áraban kénytelen behozni. Már pedig megtett kísérletek szerint egy 12 szarvasmarhával megrakott vasúti kocsirakománynak megoszlása a következő: 3.361 kg. tiszta hús, 547 kg. faggyú, 492 kg. bőr, és 892 kg. egyéb melléktermék. Tudjuk, hogy az amerikai húsnagyvágók bámulatosan olcsó productiójukat csak az állat minden izének teljes feldolgozásával tudják elérni. Akárhány van közöttük, a mely saját számlájára nem is vág állatot, csak a mészárosok és hentesek élőállatait vágja le és dolgozza fel a hulladékanyagok átengedése ellenében. E rendszer mellett még a kis mészárosnál is a húsfeldolgozás költsége teljesen elesik. Nagyon kívánatos volna tehát, hogy ezek az iparágak nálunk, akár állami támogatás révén is elősegíttessenek.

Fentebb említettük, hogy marhaállományunk mai állapotában a belföldi fogyasztás és a kivitel szükségletének fedezésére képes ugyan, de a szükséglet várható növekedéséhez mért továbbfejlődés nincsen kellően biztosítva. Ennek következtében igazuk van az agráriusoknak abban, hogy a belföldi állattenyésztés minden lehető eszközzel előmozdítandó, mert a szükséglet fedezésére elsősorban nem a behozatal, hanem a belföldi állomány van hivatva.

A kizárólag szemtermelésre alapított kezdetleges gazdasági rendszer hozza magával, hogy Magyarországon egymásután török fel az állattenyésztési célokra alkalmas legelőket. Ez a legelőfeltörés számos esetben még ott is előfordul, a hol a gabonatermelés a legeltetésnél kisebb rentabilitással bír, így például a hegyvidéki legelőknél.

1895. óta mintegy másfél millió holddal növekedett Magyarországon a szántóföldek területe, vagyis ennyi területet törtek fel a gabonatermelés céljaira. A legelőfeltörésnek ez a növekedése a marhaállomány csökkenésével járhat karöltve, a mi viszont azt eredményezi, hogy a folytonosan nagyobbodó szántóföld területet nem lehet megfelelően trágyázni. A földművelésnek ez a rendszere tehát oda vezet, hogy az állatállomány csökkenésén kívül különösen a műtrágyát nem használó kisgazdáknál a föld is fokozatosan kimerül és vele együtt a belőle élők existenciája is fokozatosan romlik. Itt az segíthet, ha sikerül az okszerű gazdálkodási rendszert biztosítani, a mely a szemtermelésre és legeltetésre rendelt területek között a kellő arányt fentartja és ha sikerül a köztudatba belevinni, hogy az állattenyésztés jobban megfelel a kis és

törpebirtok természetének és érdekének, mint a gabonatermelés és ennél nagyobb jövedelmezőséget is biztosít.

Föltétlenül szükséges volna tehát, hogy ezzel a gazdasági politikával, a mely igen súlyos következményekkel jár, szakítsunk és hogy a legelőket természetes rendeltetésüktől el ne vonjuk. A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894: XII. t.-cz. 12. §-a a földművelésügyi miniszternek megadja a módot, hogy a legelők további feltörését megakadályozza, a mennyiben engedélyhez köti a közlegelők felosztását. Kívánatos volna, hogy az erre vonatkozó kérelmek a jövőben ne vétesenek figyelembe, illetőleg a miniszter azokat a legnagyobb rigorositással kezelje.

A növendékmarhák és borjúk tömeges levágása, melynek tekintetében az utolsó évek folyamán országszerte valóságos rablógazdálkodás folyt, szinte önmagától kívánja, hogy eléje korlátok állíttassanak. Megengedjük, hogy ebben része volt a takarmányhiánynak is, tovább folytatni azonban ezt a gazdálkodást nem szabad. A termelő és a mészáros szempontjából, a ki a növendékmarhának és borjúnak a húsát nagyobb áron tudja értékesíteni és a ki épen csak a pillanatnyi előnyt nézi, ez némileg érthető. Egyáltalán nem engedhető azonban meg, mihelyt magasabb mezőgazdasági, vagy a jelen esetben közéletelmzési szempontokat veszünk tekintetbe. Az állatállomány intenzív fejlesztése szempontjából szükséges volna tehát a növendékmarha levágásának erős korlátozása és általánosságban az állattenyésztés fejlesztéséről szóló 1908: XLIII. t.-cz. teljes végrehajtása. A nagy egyenlőtlenséget, a mely a lótenyésztésnek és az állattenyésztés többi ágaira fordított többi kiadások között fennáll, az utóbbiak javára meg kell változtatni. Míg ugyanis az 1909. évi költségvetésben a lótenyésztésre 14,129.461 K volt felvéve, az állattenyésztés többi ágainak dotálása mindössze 4,589.811 K-ra rúgott.

Természetesen ezek az intézkedések olyanok, hogy csak hosszabb idő múlva éreztetetik hatásukat. Addig is azonban legalább azoknak az adminisztratív intézkedéseknek a megvalósítása volna kívánatos, a melyek a helyi árképződés abnormitásainak megszüntetésére alkalmasak. Még a legcsekélyebb praeventív intézkedés is többet ér ugyanis, mint semmiféle intézkedés.

XII. Egyéb élelmiszerek!

Valahányszor szóba került a budapesti húspiacz olcsóbbá tételének a kérdése, felmerült az a terv, hogy a budapesti piac a mainál nagyobb mértékben láttassék el *vadhússal*. Nálunk ez természetszerű jelenség is,

mert a vadhúsnek nagyban való átlagos évi árfolyama, kivéve a vad egyes kiváló részeit, mint például a szarvascsozomb, szarvasgerincz, alacsonyabb, mint a budapesti marhahúsé. Mégis a sok elméleti értékű javaslatból sohasem lett semmi, sőt a vadhús-felhozatal tekintetében 1907 óta csökkenés tapasztalható. A magyarországi vadtermelés ma túlnyomó részben Bécsbe gravitál. Egyetlen nagy bécsi cég megfelelő szervezettel és üzleti élelmességgel meg tudta csinálni azt, a mit Budapesten magánczégek és hatóságok hosszú időn át nem tudtak megvalósítani; egyszerűen elvonta és Bécsbe irányította Magyarország vadkereskedelmének legnagyobb részét, sőt azon az úton van, hogy azt a működésben levő hűtőház segítségével egészen meg is szüntesse.

Ez a cég már a hűtőház felállítása előtt is igen nagy mértékben exportálta a vadhúst Bécsbe és a külföldre, ekkor azonban még meg volt rá a lehetőség, hogy a vidéki vadkereskedők, a kik Budapestre szokták felküldeni árújokat, vele bizonyos mértékig versenyezzenek. Addig a bécsi cég a dolog természetéből folyólag csak akkora mennyiségeket vehetett át, a mekkorákat Bécsben el tudott helyezni. Ma ügynökeivel bevásárolja a vadhúst a vidéken és a mennyiben azt Bécsben elhelyezni nem tudja, az árú a budapesti hűtőházban nyer elhelyezést és mikor szükséges, felszállítatik a bécsi piacra. A mi hűtőházunk pedig annál inkább megfelel a bécsi vadkereskedelem szükségleteinek, mert adó tekintetében az oda bevitt árú transitoárúnak tekintetik, kivételes díjszabásaink is vannak e viszonylatokban, végül pedig a reexpeditió kedvezménye is biztosítva van a telepnek.

A saját terményeinkkel, a saját eszközeinkkel és berendezéseinkkel segítünk tehát ellátni ebben a cikkben is Bécs piacát, a mi kétségtelenül a saját élnetlenségünknek és tehetetlenségünknek egyik legékebben szóló bizonyítéka.

Egy másik fontos ok, a mely a budapesti vadkereskedelmet nagyon erősen terheli és a mely lehetetlenné teszi, hogy a vadhús a közönséges hús fogyasztás terén hízagpótló szerepet töltsön be: a városi fogyasztási adó abnormis magassága. Ha a fázánt, foglyot, luxuscikknek tekintjük és ezek után darabonként 80, illetve 26 fillér fogyasztási adót fizetünk, ezt meg lehet engedni. De ha nyulat, szarvast, őzet, dánvadat, vaddisznót stb. a hús fogyasztás emelésére, illetve a húsárak csökkentésére akarjuk felhasználni, akkor a fogyasztási adót, a mely a feldarabolt vadhús minden kilogrammja után 14 fillér, egy 17 kilogrammon aluli däm vad után darabonként 5 korona, egy 17 kilogrammon felüli vad után pedig 8 korona, túlságosan magasnak kell tekintenünk.

Vadkereskedelmünk teljes rendezetlensége és szervezetlensége kitűnik még abból a körülményből is, hogy egyetlen egy olyan belkeres-

kedelmi, vagy akár exportcégünk sincsen, a mely az egész országra kiterjedő nagyobb üzletet folytatna. Itt is a kis existenciák folytatnak rendszertelen háborút egymás és a fogyasztó közönség ellen.

Hogy a különféle *szárnyasfajták* a budapesti piacon igen drágák, azt már a fentebb közölt táblázatokkal és kimutatásokkal igazoltuk. Az általános drágulási tendencián kívül ezt a drágaságot különösen az a körülmény magyarázza meg, hogy a baromfivész az ország baromfi-állományát megtizedelte és az így beállott hiány mindeztideig még nem volt pótolható.

Kétségtelen, hogy a baromfiállománynak ez a nagy megcsökkenése olyan körülmény, a melyen csak hosszabb idő múlva lehet segíteni, addig is állának azonban olyan kiegészítő eszközök a rendelkezésünkre, a melyeket a baj orvoslása szempontjából alkalmazni lehetne. Mert mit tapasztalunk a baromfiüzlet tekintetében? A vidéken a baromfit kisebb kereskedők összeszedik és tovább adják annak a néhány központnak, a hol baromfikereskedelem még van (Kiskunfélegyháza, Orosháza, Szalonta, Csaba, Halas, Szabadka, Nagyszentmiklós, Verbász stb.). Ezeknek a városoknak a kereskedői az így összeszedett árút viszont összesítve leölt vagy élő állapotban kivételes díjszabások segítségével exportálják Ausztriába és a külföldre. Ha a conjuncturák nem kedvezők kifelé, úgy a vadkereskedelem mintájára a budapesti hűtőházat veszik igénybe, a mely a menetirányban fekszik és transitó adókedvezményt, valamint reexpeditiót is élvez. Az exportáló kereskedőnek így nincs tehát más költsége, mint a tárolás, a mi pedig kifizeti magát, mert ebben a cikkben az áremelkedés a nagyobb ünnepek előtt úgyis beáll. A miénknél sokkal jobban szervezett bécsi, berlini és londoni kereskedelem ilyenformán lefoglalta magának a magyarországi baromfikereskedelem legnagyobb részét.

Mi marad ezek után Budapestnek? Kizárólag az, a mit a főváros legközvetlenebb körzete produkál és a melyet a kofák a nagyobb forgalmi eszközök igénybevétele nélkül tudnak behozni a főváros területére. Megjegyzendő, ha a vidéki export-nagykereskedők nem szednék is el a főváros elől azt az árút, a melyre az élelmezés szempontjából szüksége van, a helyzetten nem volna nagyon segítve. Megakadályoznák ugyanis ezt a központi vásárcsarnok viszonyai. Ha ugyanis ma például csak három vasúti kocsirakomány baromfi érkezik a központi vásárcsarnokba, ott tökéletes zavart és fejtelenséget idéz elő, hisz adótárgyról van szó, a melyet „kezelni” kell; az árú egészségügyi vizsgálat alá kerül, az eltikkadt jószágot fel is kellene frísíteni, meg kellene etetni és itatni. Minderre természetesen nincs hely. Az árú minősége romlik, értékéből veszít és a termelő ilyen viszonyok mellett valósággal kényszerítve van,

hogy a legközelebbi alkalommal ő is Bécsbe vigye az árúját, a mely lassanként központja lesz a magyar baromfikereskedelemnek. A központi vásárcsarnok szűk voltát legjobban igazolja, hogy a baromfiüzlet már egészen kiszorult belőle és az épületen kívül a szabad ég alatt bonyolódik le. Mit ér a baromfityényszőre ilyen viszonyok között a vásárcsarnok?

Így fest a kép ennél az árúczikknél. Mennyire megváltoznék a helyzet, ha mód nyújtatnék intensivebb kereskedelemre, ha volna hely a kezelésre és ha ezzel impulzust lehetne adni a vidéki nagyobb kereskedőknek, hogy a budapesti piacot fölkeressék. Ma kevés kivétellel környékbeli parasztasszonyok, vidéki kofák bizományosai képezik a központi vásárcsarnok kínáló közönségét, a kik annyira alaposan kihasználják ezt a helyzetet, hogy még az egyes vonatkozások is hihetetlen áremelkedéseket idéznek elő.

A vágott baromfiüzlet teljesen hasonló a vázolt élőbaromfi-üzlethez és egyáltalán nem alkalmas a főváros szükségletének ellátására. Csak a rituálisan vágott ludak forgalma kielégítő, mert a zsidó vallású közönség kénytelen, de hajlandó is bármilyen árt megfizetni.

Az elmondottak ennél a cikkknél is szinte önként adják kezünkbe a megoldás kulcsát. A főváros periferiáin akár az állam, akár a város támogatásával nagy baromfityénysző-telepek volnának létesítendőek, a melyek alkalmasak arra, hogy a főváros szükségletének jelentékeny részét fedezzék. A kiviteli kedvezményes díjszabások megszorítandók és a baromfikereskedelem, a mennyire lehetséges, tarifális intézkedésekkel Budapestre terelendő. Mint a többi felsorolt cikknek, itt is feltétlenül kívánatos volna a központi vásárcsarnok megfelelő kibővítése, a baromfikereskedelem részére külön vágány és kezelőhely létesítése, végre a szerb határ elzárásának a megszüntetése.

A tojásüzletben ugyanazok a jelenségek tapasztalhatók, mint a baromfikereskedelemben. Ugyanazok a kereskedők, a kik a vidéki gócpontokból a baromfiexportot irányítják, rendszerint a tojást is összevásárolják és kiviszik Ausztriába és a külföldre. Ezek a nagy baromfi- és tojáskereskedők cartellben állanak egymással úgy a bevásárlási területek, mint az árak tekintetében és így a piac föltétlenül ki van szolgáltatva nekik. Azok, akik nincsenek benne a cartellben, annyira kicsinyek és jelentéktelenek, hogy a nagyban való árképződésre befolyást nem gyakorolhatnak. Hogy ezek a vidéki nagykereskedők úgy a baromfit, mint a tojást a budapesti piac megkerülésével egyenesen Bécsbe és a nyugati piacokra szállítják, az a mi szempontunkból sajnos jelenség ugyan, de tőlük még csak rossz néven sem lehet venni, mert csak ott találunk olyan nagyobb, tőkeerős cégeket, a melyek nekik az árú mindenkori nagy mennyiségben való átvételét biztosíthatják.

A tojás ára a budapesti piacon különösen a baromfivész óta emelkedett igen nagy mértékben. A kedvezőtlen árképződést és a budapesti piacnak rossz kiszolgálását előmozdították azonban más oldalról azok a majdnem érthetetlen tarifális intézkedések is, a melyeket az államvasút igazgatósága ezen a téren tesz. A vásárcsarnokok megnyitása alkalmával Budapest tojáskereskedelme már elég jó volt, előmozdította ezt annak idején az a körülmény is, hogy a vasút a darabárúként feladott és a csarnokba rendelt tojásküldemények után a II. osztály helyett az A) osztály díjtételeit engedélyezte. Ezt azonban csakhamar ellensúlyozták más intézkedések, melyeknek következtében a tojás szállítási tarifái úgy alakultak, hogy például Erdély egyes állomásairól a tojásnak Budapestre való szállítása csaknem annyiba kerül, mint Bécsbe. Betetőzte ezt az a körülmény, hogy a fentebbi kedvezményt a vasút később beszüntette, illetve csak a reexpeditióra alkalmazta, szóval azokra az esetekre, mikor a tojás Budapestről tovább szállítatik. Ezeknek a körülményeknek az összejártsága lassanként a tojásnak elosztó kereskedelmét Budapestről egészen elterelte és következésképen a tojás árának emelkedését fokozatosan előmozdította.

A budapesti tojáskereskedelem teljes mértékben érzi a támogatás hiányát. Szabad ég alatt nagyban való tojáskereskedelmet üzni nem lehet, már pedig a kereskedők nálunk a vásárcsarnok elégtelensége folytán erre vannak kényszerítve. Hiányzik nálunk az is, a mi a külföld számos helyén már megvan, hogy a tojáskereskedelemnek egy pénzüntézet áll a háta mögött, a mely a leszámolásokat, a kisemberek tartozásának escomptálását eszközli és elősegíti.

Azon eszközök közül, melyek alkalmasak volnának arra, hogy a tojáskereskedelem ismét Budapestre terelődjék és hogy a főváros közéletelésének szolgálatába is kerüljön, első helyen áll egy rendszeres budapesti tojásvásár létesítése. Ez is természetesen csak a csarnok megfelelő kibővítésével járhat karöltve, ha ott elegendő fedett helyiség bocsátatik a tojáskereskedelemnek a rendelkezésére, a hol a kereskedők tözsdeszerűen bonyolíthatják le üzleteiket.

A vasúti tarifák szempontjából Budapest díjszabási fekvése a tojáskiviteli díjszabások megállapításánál speciálisan méltánylandó. A csarnokba, illetőleg a javasolt tojásvásárra feladott tojásküldemények a mai II. osztályból ismét az A) osztályba declassifikálандók. A tojáskereskedelemnek Budapestre való irányítása szempontjából szükségesnek mutatkozik, hogy a fővonalakon közvetlen tojásgyűjtő kocsik állíttassanak be. A mai gyakori átrakás mellett ugyanis igen sok panasz hallatszik a vasút által előidézett törésekre, a mit a kereskedőnek szintén bele kell számítani az árba és a mi így szintén mint drágító tényező érvényesül.

Tejtermelési viszonyainknak jellemzését legjobban azzal kezdhethjük, hogy 1909. év végén volt az országban 558 tejtermelő szövetkezet, a melyek közül 346 a Dunántúlban az országhatárhoz közelfekvő megyéire esett. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy rendszeres tejtermelésünk tulajdonképpen nem Budapest, hanem Bécs szükségletének a fedezésére szolgál.

A másik körülmény, a melyet a szoroson vett tejüzletnél meg kell állapítani, az, hogy Budapesten a központi tejcsernok szövetkezet termékeit kivéve tiszta és hamisítatlan tejet kapni úgyszólván nem lehet. Már pedig a tej, mint elsőrangú fontosságú gyermektáplálék, a lehető legszigorúbb hatósági ellenőrzésre szorul. Ez az ellenőrzés nálunk megvan ugyan, eredményre azonban még sem vezet. Eredményre e téren csak abban az esetben lehet számítani, ha a tejhamisítási büntetéseket átvizsgáljuk, illetve azokat megfelelő formában szigorítjuk. A meddig a főváros tejnagyhamisítóit 10 és 50 koronával büntetjük, egyenesen előmozdítjuk a tejhamisítást, hiszen ezt a csekélyke büntetést már a következő órában módjában van neki behozni. A tejhamisítások plakátózása, az illető üzletnek ajtaján való kifüggesztése, vagy a tejjel való házalási engedély megvonása lehetnek csupán azok az eszközök, melyek itt változást idézhetnek elő. Az egészségügyi szempontok vizsgálata, a melyekre a jelen esetben kiterjeszkedtünk, nem tartozik talán szoroson véve a tanulmány keretébe, de mindjárt megvan a jogunk rá, hogy oda bekapcsoljuk, ha meggondoljuk, hogy a tejnek a hamisítása és hígítása tulajdonképpen a tejnek az effectív árát emeli.

A tejtermékek közül a *túró* és a *sajt* nálunk nem képez általános ételmezési cikket és mint ilyen legfeljebb a *vaj* jöhet tekintetbe, a melynek fogyasztása az utolsó tíz év folyamán erősen fellendült. A gazdák számot is vetettek a keresletnek ezzel az emelkedésével és constáltható, hogy ezen idő alatt a vidéken számos tejtermelő-szövetkezet alakult, a melyek teljesen modern gépeket szereztek be és elsőrendű vajat termelnek, Sajnos azonban, mint azt már fentebb említettük, hogy e szövetkezeteknek nagyobb része a nyugati határ mellett fekvő megyékre esik és így elsősorban nem Budapest közételmezésének a szolgáltatásában áll.

A mi a budapesti vajkereskedelmet illeti, az az exportra is képes vajnagykereskedők, a helyi piacot ellátó vajnagykereskedők és a városi vajkereskedők között oszlik meg. Az utóbbiak látják el a szatócok zömét és ezen harmadik kézből kerül az árú legnagyobb része a fogyasztókhoz, minthogy ezek dolgoznak a közönség által is vásárolható kis súlyokban is. A budapesti piac árának alakításában az exportra nem dolgozó vajnagykereskedők játszzák a főszerepet. A drágaság

részben megmagyarázható abból a körülményből, hogy nálunk még ezek a helyi vajnagykereskedők is kölcsönpénzzel dolgoznak, forgótőkékük nincs és így még ennek költségeit is a kis szatócsokra, illetve a közönségre kénytelenek áthárítani.

A nagy exportkereskedők, kik között több részvénytársaság, sőt állami támogatással dolgozó cég is van, a budapesti piacczal úgyszólván nem is törődnek. Ezek egy oldalról rendesen nagy mennyiségek átvételére szerződnek a vidéki tejszövetkezetekkel és nagyobb magántermelőkkel, másrésztől nagyobb tételek eladására állapodnak meg a bécsi és külföldi vevőkkel. Így történik meg, hogy a vidéki tejgazdasági szövetkezeteknek termeléséből 75-80%, szóval a legjobb minőségű vaj legnagyobb része Ausztria számára van lekötve. Le kell szögezni, hogy e mennyiségek Budapestről való elvonásában államilag támogatott cégek is közreműködnek.

A helyzet ma az, hogy saját vajtermelésünket, a mely emelkedőben van, csak drágán fogyaszthatjuk. Ha időről-időre van is árhullámzás lefelé, ez nem a túltermeléssel függ össze, hanem a saison jelenségeivel. Nyáron például, mikor a főváros tehetősebb közönségének nagy része nyaral, a vaj ára rendes körülmények között leszáll. Máskor viszont a vaj ára nálunk oly magas, hogy Dániából és Hollandiából waggonszámra lehet a vajat behozni és mind drágán lehet elhelyezni. Ez a helyzet jellemzi Budapest vajkereskedelmét. Míg a Bécsbe szállított termelők és szövetkezetek az ottani piacon egész éven át állandó egyenletes árat kapnak, addig nálunk lehetetlen árhullámzás és ingadozás uralkodik, a minek kárát természetesen a közönség érzi leginkább.

Mindezek a körülmények nem magyarázzák azonban még meg, hogy vajkereskedelmünk java és zöme miért terelődött át Bécsbe. Ezt az üzletbe befektetett tőke viszonyai magyarázzák meg. Az árlejtések alkalmával, mikor a szövetkezetek egész évi termelésüket előre lekötik, a bécsi kereskedők szokták rendesen a legnagyobb óvadékokat és előlegeket kínálni. Az a körülmény, hogy tőke tekintetében ők jóval erősebbek a mi embereinknél, kezükre játsza az üzlet irányítását.

Á központi tejcarnok szinte magától kínálja a vajértékesítés megoldásának a mintáját. Egy hasonló nagy szövetkezet, a mely elvállalhatná az egész fővárosnak vajjal való ellátását, különösen a kisebb kereskedőkre lehetővé tenné, hogy az árat mindenkor egyenlő minőségben fix áron szerezzék be, mindenesetre sokat segítene a helyzeten. Még az export sem szenvedne ezáltal, hiszen az esetleges fölös mennyiséget, a mitől azonban véleményünk szerint még jó ideig nem kell tartani, exportálni lehetne.

Úgy tudjuk, hogy a földművelésügyi ministerium egyik közegét a

múlt év folyamán hosszabb tanulmányútra küldte ki a dán és holland mezőgazdasági szövetkezetek tanulmányozása céljából. A tejtermelő szövetkezeteknek a rendszere ott van legjobban kifejlődve, kívánatos volna tehát, ha a ministerium arról is gondoskodnék, hogy az ottani tapasztalatok tényleg feldolgozhatnának és ilyen szövetkezetek alakítása révén nálunk is értékesítenének. Annál is inkább meg lehetne ezt tenni, mert a tej és a tejtermékek azon cikkek közé tartoznak, a melyek leginkább alkalmasak arra, hogy szövetkezeti úton termeltessenek és hozassanak forgalomba.

Egy nagy városnak *zöldséggel* való ellátása rendszerint nem tartozik azon kérdések közé, melyeknek megoldása nagyobb hatósági gondoskodást igényel. A városok perifériáin szinte önkénytelenül képződnek olyan övek, a melyek a konyhakertészetnek a céljaira szolgálnak és a nagy városnak friss zöldséggel való ellátását biztosítják. Ez Budapesten is megtörtént és a baj csak az, hogy újabban e zöldségtermelő telepeknek a szaporodása megakadt. A régiék már közvetlenül a város közelében vannak, a hol a telekárak és telekbérletek rendkívül magasak, szóval az árút is nagyon megdrágítják, újak pedig nem igen létesülnek. Ezt esetleg elő lehetne mozdítani azzal, hogy a vasút a nem közvetlenül a főváros közelében fekvő zöldségtelepek tulajdonosainak módot adnak, hogy árújokat akár a személyvonatokhoz is kapcsolt gyűjtőkocsikban gyorsan és olcsón hozhassák be a fővárosba, másrésztől a főváros a határ mentén fekvő telkeit olcsó bérletek formájában zöldségtermelés céljaira kiadná.

A zöldségkereskedelemben különbséget kell tennünk a korai és a rendes idényszerű üzlet között. A korai zöldségféléket Olaszország és Franciaország szállítja hozzánk. Ennek tárgyalásától tulajdonképen el lehetne tekinteni, hiszen ez a közélémezés szempontjából jelentőséggel alig bír. Csak a vásárcsarnoki állapotok jellemzésére akarjuk megemlíteni azt, hogy a kereskedőknek nagy része a déli vasút budai állomására irányítja az árúját, mert onnan egy-két órával hamarabb hozhatja be a vásárcsarnokba, mintha közvetlenül a csarnokban rakatja ki. Ezzel egyrészt a drága szekérfuvar is terheli az árút, másrészt sohasem lehet megállapítani, hogy mekkora a készlet Budapesten és az a két-három kereskedő, a ki ezzel az üzlettel foglalkozik, teljesen uralkodik a fővárosi piacon.

Megszűnik ez a forgalom, mihelyt az ország délidéke, különösen Újvidék és környéke első terményeivel a piacra jön. A korai saisonban a saláta játsza a legnagyobb szerepet, a melyből a szükségletet Budapest környékének termelése nem képes kielégíteni. A csarnok csekély befogadó képessége itt is nagy nehézségeket idéz elő és épen ez okozza azt,

hogy a kereskedők nagy része, még ha jobb árakat nem is tud elérni, inkább a külföldet keresi fel, a hol az üzlet rendszeresen lebonyolítható. Őszszel a káposzta, petrezselyemgyökér és a sárgarépa a budapesti piac legfontosabb zöldségárúi. Ezeknél a piac rendszerelensége folytán szintén a már több ízben említett nagy áringadozások észlelhetők.

Egyik nagy hibája a mi zöldségtermelésünknek, hogy termelőink nagyon kevésbé foglalkoznak czikkeiknek a téli hónapokra való conserválásával és a téli felhozattal, úgy, hogy e tekintetben teljesen a külföldre vagyunk utalva. Jellemző például, hogy a tavalyi nagy káposzta-termés daczára, az idén már január hó 3-án itt volt az első waggon káposzta Hollandiából és ezt fogja követni a dán és keletporoszországi árú. Szinte hihetetlen, hogy ez nálunk, kedvező termelési viszonyok mellett megtörténhetik és hogy olyan árú tudjon uralkodni hónapokon át a magyar piacon, a melyet kocsirakományként 600-700 korona illeték terhel.

Már most zöldségkereskedelmünk rendszeressége szempontjából föltétlenül szükséges volna a földművelésügyi ministerium által tervezett nagy konyhakertészeten állami felügyelet mellett való létesítése, a főváros perifériáin a konyhakertészetre alkalmas egyéb telepeknek kijelölése, a főváros szennyvizének trágyázási czélokra való felhasználásával. A minthogy a földművelésügyi ministerium a vándortanítók intézményét más ágakban már igen szép sikerrel alkalmazta, kívánatos volna, ha ezt a konyhakertészetre általában, továbbá a téli zöldségtermékek termelésére és azoknak primitív conserválására is kiterjesztené.

A vásárcsarnok bővítése itt is magától értetődő kíváncsalom.

A főváros *burgonyaforgalma*, a mely főként a szegény néposztályok ellátása szempontjából kiváló fontosságú, két részre oszlik és pedig a korai és a rendes forgalomra.

Az előbbi Málta, Szicília és Görögország látják el legnagyobbbrészt Trieszt kikötőjének közvetítésével. Árhullámzásait a csarnok szűk viszonyai idézik elő, a melyek itt is arra indítják a kereskedőket, hogy árújukat a déli vasút budai pályaudvarára irányítsák s onnan hozzák be a városba. Centralisatióról ennél a cikkknél sincsen szó, a mi ismét az árak szabálytalan alakulására és mindennemű irrealitásra nyújt lehetőséget. Bizonyos mértékig kedvező jelenség gyanánt kell megemlíteni, hogy újabban hazánk egyes vidékein, különösen Csanádmegyében és Bácsmegeye déli részén egyre nagyobb mértékben foglalkoznak a korai burgonya termesztésével. Kellő fokozás mellett ez valószínűleg az idegen árú kiszorulására és a piaci viszonyok javulására fog vezetni.

Noha nagyobb áringadozások már a burgonyánál is fordultak elő,

– épen mi hivatkoztunk egy esetre, mikor az árkülönbözet 121%-ra rúgott, – jó közepes termés mellett általánosságban az őszi és téli forgalom önmagát szabályozza és így e czikk, az árhullámozását tekintve, egyike a bizonyos stabilitásnak örvendő árúknak.

XIII. Megállapítások, eredmények és javaslatok

Az előző fejezetekben elmondottak alapján kíséreljük meg a drágaság okainak összpontosítását és összefoglalását. Első oknak kell tekintennünk *az ipari és mezőgazdasági, illetőleg őstermelés disparitását*. Az ipar evolúciója az utolsó évtizedek folyamán olyan arányokban haladt előre, hogy az őstermelés vele lépést tartani nem tudott. Az ipari nyersanyagok egész sorozatánál kétségtelen, hogy termelésük a fokozott szükségletek kielégítésére nem elegendő, a többieknél és a mezőgazdasági terményeknél pedig, ha abszolút hiányt nem lehet is constataálni, a vásárló erő megnövekedése következtében fokozott kereslet játszik közre az árak emelkedésében. Nagy általánosságban az árak hullámozása ezzel a jelenséggel megmagyarázható. Az ötvenes évektől kezdve a világ az ipari fellendülés jegyében állott, melytől az őstermelés elmaradt. A hetvenes évektől a közlekedés fejlődése, új őstermelő területek feltárása az aránytalanságot megszüntette: következett az árak leszállása. A kilenczvenes évektől ismét az ipari termelés jut túlsúlyra, következésképen az árak emelkednek.

Mai gazdasági életünk a capitalistikus termelési rendszer alapján épült fel. Noha ez a rendszer volt az, a mely a termelő erőre mai nagyarányú kihasználását és a termelés óriási expansióját lehetővé *tette*, kétségtelen, hogy a rendszer teljesen individuális alapelveivel *anarchiára vezet*; a túltermelések és megszorítások váltakozása a gazdasági életet bizonytalanná teszi. Hiányzik belőle a gazdasági élet összeségének cooperatiója. Ez az anarchia pedig minden valószínűség szerint inkább a fogyasztó kárára, mint javára érezteti magát.

A tapasztalat mutatja, hogy *a gazdasági fellendülések időszakai az emelkedő árak jegyében állanak*. Fellendülések idején mindenki hajlandó magasabb árakat fizetni és nagyobb értékeket megforgatni, míg stagnáló periódusokban az óvatosság nyomul előtérbe, a mely a vállalkozási kedv megszorulását, az árak leszállását eredményezi. Ezt a közgazdasági Optimismus és pessinismus hullámvonalának lehet nevezni, melynek emelkedő és hanyatló hulláma időszakonként változik. Ez a drágulás pszichologiai

momentuma. Ma a gazdasági Optimismus emelkedő hullámában vagyunk: egyes apró visszaesésektől eltekintve, ezt mutatják az összes symptomák.

Egy további ok az *állami és közterhek, különösen katonai kiadások* folytonos emelkedése és az egy főre eső megterhelés állandó növekedése. A fegyveres béke ránehezedik az egész gazdasági életre, a *háborúk* pedig közvetlen hatásukban, a termelés megszorítása és a kereslet növelése révén hatnak az árak emelkedésére. A háborúk és a drágaság szökő-hullámai között könnyű az összefüggést kimutatni.

A közterhek fedezésének szüksége és egyes gazdasági csoportok érdekeinek védelme a hetvenes évekig uralkodott gazdasági liberalismussal szemben a *vámvédelem rendszerének* nagyarányú kiépítésére vezetett. E tekintetben agráriusok és mercantilisták semmit sem vethetnek egymás szemére, egyaránt közreműködtek az egyes gazdasági területek körülszanczolásán és a világ gazdasági vérkeringésének megakasztásán. A vámvédelem által biztosított jövedelemtöbblet tőkésítve a földárak emelkedésében jutott kifejezésre, a vámvédelem módot adott a mezőgazdasági termények árainak a kereslet és kínálat viszonyától független emelésére, az iparban pedig árdrágító cartellek, trustök képződésére.

A vámvédelem emeli a földárakat a vidéken, a *vidéki lakosságnak városba tódulása* pedig a telekárakat, a bolt- és lakásbéreket a városokban. A városba tódulás tömérdek kezét von el a mezőgazdasági termeléstől; ezek termelőkből fogyasztókká válnak és a már említett diszpariást növelik. A gazdasági szervezet complicalódása folytán mind jobban megszűnik a közvetlen contactus a termelő és fogyasztó között, a *közvetítésnek* egész láncolata kapcsolódik közbe, a mely az árakat drágítja. Az ipari concentratio mind jobban és jobban pusztítja az önálló ipari existenciákat, melyek mind a kis közvetítésre vetik magukat. A közvetítők számának a lakosság számánál sokkal nagyobb arányokban való szaporodása a drágulás egyik előmozdítója. Minél tökéletlenebb és hátramaradottabb valamely államnak gazdasági szervezete, a közvetítésnek ezek a bajai annál erősebben érezhetők.

Különösen a magasabb munkabérek folytán emelkedőben van a *standard of life*, a mely a kereslet fokozódásában jut kifejezésre. A *munkabérek emelkedése*, noha nem is olyan mértékben, mint általánosan hiszik, kihat közvetlenül is a termelés megdrágítására.

Az *aranytermelés növekedésének* a drágulásban nem tulajdoníthatjuk azt a fontosságot, mint a kvantitási elmélet hívei. Az aranyról ugyanis nemcsak az évi absolut termelés, hanem ennek a termelésnek az összes meglévő készlethez való viszonya veendő figyelembe. A tapasztalatok szerint különben is az aranyról a kereslet ezideig mindig felülmúlta a kínálatot; akár a többi cikkek termelése, akár a kereskedelem fejlődése

nagyobb arányokban haladt előre, mint az aranytermelés. A fedezetlen jegyeknek és hiteleszközöknek az aranynál sokkal nagyobb mértékben való szaporodása szintén azt mutatja, hogy az aranytermelésben még nem érkezett el ahhoz a ponthoz, mikor a túlproductio a többi czikkek árának emelkedését eredményezi,

A mi a monarchiában és Magyarországon tapasztalható drágulási processust illeti, ennek kétségtelenül első okozója az, hogy a monarchia mezőgazdasági export-területből most kezd import-területté átalakulni. A drágulásnak a világcipiaci színvonalat felülmúló részét a vámok okozzák, melyek megterhelik a nyers anyagokat, félgyártmányokat és élelmiszereket. Az utóbbiak csoportjában a merev elzárkózás politikája, kapcsolatosan a pusztított állatbetegségekkel és néhány év rossz terméseiével, fokozott áremelkedésben jutott kifejezésre.

*

A drágulás általános okainak vázolója után vizsgáljuk azokat a jelenségeket, melyeket a drágulás nálunk a nagyközönségből, egyes körökből és hatóságokból kiváltott. A jelenlegi drágulásnak körülbelül tizenöt esztendő története, a melyet a kötet végén kronologikus sorrendben is adunk, alkalmat nyújthat ugyanis bizonyos megállapításokra és eredmények leszögezésére.

A drágulás nálunk 1896 óta constans jelenség, de menete természetesen nem egyenletes, hanem szökkenésszerűleg halad előre. Néha kisebb visszaesések is tapasztalhatók. Ez a szökkenésszerűség nemcsak a drágaságra, mint egyetemes jelenségre, hanem az egyes czikkekre is áll.

Ebből a megállapításból természetesen az következnék, hogy a drágulás által kiváltott ellenhatásnak a szökkenéseket követő időpontban kellene a legerősebbnek lennie, ilyenkor kellene a nagyközönség felzúdulásának a legerősebb mértékben jelentkeznie. A tapasztalat azonban mást mutat. A közönség igen gyakran nagyobb ellenállás nélkül elfogadja a nagy áremelkedéseket, ellenben szívesen játszsza a visszhang a stafzahl szerepét, akár van rá közvetlen ok, akár nincs. Mindössze egy külső jelenségre van szükség, a mely alkalmas arra, hogy egy többé-kevésbé rövid életű mozgalom hozzákapcsolódjék. Így magyarázható csak meg, hogy míg egy-egy időpontban egymást érik az ankétek, tiltakozó gyűlések, mindenki javaslatokat eszel ki a drágaság „megszüntetésére”, özönével jelennek meg czikkek, melyek a kérdéssel foglalkoznak, mindenki kötelességének tartja, hogy a drágaság kérdéséről lenyilatkozzék, addig néhány hónappal később, teljesen hasonló viszonyok mellett, senki sem tartja érdemesnek, hogy a kérdést egyáltalán figyelmére méltassa.

A kötet végén közölt drágasági bibliográfia e tekintetben érdekes bizonyítékot szolgáltat. A körülbelül 100 darabra terjedő könyv és röpirat és mintegy 350 darabból álló cikkgyűjtemény megjelenési időpont tekintetében, aránylag csekély számú kivételektől eltekintve, három csoportra osztható. Az első csoport a főváros 1904 szeptemberi ankétje, a második a kormánynak 1908 márcziusi ankétje után, a harmadik pedig 1910 szeptembere után jelent meg, mikor az Országos Iparegyesület a drágasági pályázatán kitüntetett pályamunkákat közzétette és ezzel anyagot szolgáltatott számtalan röpirat és cikk megírására. Az idén ismét az év vége felé, nagyrészt a német Reichstag, az osztrák birodalmi gyűlés és az argentinai húsbehozatal körül folyt tárgyalások alkalmával szaporodnak el a különböző drágasági közlemények igen nagy mértékben. A közönség természetesen még inkább ilyen külső jelenségek után indul. Mikor hallja, illetve megírva és nyomtatva látja, hogy milyen az a drágaság, a mely fojtogatja, kész fölháborodni és fölháborodásának követelözések, különböző gyűléseken való felszólalások és népgyűlések formájában kifejezést adni. A hallottak nyomán alakul ki az is benne, hogy tulajdonképpen kit kell neki vádolni és hibáztatni a drágaságért. Igazolja ez egyik régebbi megállapításunkat, hogy a drágaság kérdésében a pszichológiai momentum gyakran erősebben hat, mint a tények ereje.

A drágaság magyarországi történetének tanulmányozása még egy érdekes megállapításra adhat alkalmat. Tíz év alatt nálunk a drágaság ügye úgyszólván a húsdrágaság kérdésévé localisálódott. Minden egyéb eltörpült mellette és alig~vin egy-két komolyabb munka, a mely másra is kiterjeszkednék. Pedig a százalékos áremelkedés más cikkeknel lehet sokkal nagyobb és erősebben érezhető. Ha azt kérdezzük, hogy miért van ez így, könnyen megtaláljuk rá a feleletet. Mert a drágulás elleni küzdelemben a húsfogyasztó nagyváros, Budapest vitte a hangot és mert a közönségnek ezt suggerálták a legerősebben.

Ezzel kapcsolatosan még egy másik érdekes jelenséget is megemlíthetünk. Nálunk nemcsak a laikus közönség, de még a szakemberek és a hatóságok is aránylag nagyon későn vették észre, hogy világjelen-séggel állanak szemközt és még akkor is, mikor a külföldön az egész világra kiterjedő általános okokat kutatták, átmeneti jelenségről beszéltek. Az agráriusok hivatalos lapja, a „Köztelek”, mint a később következő kronologikus felsorolásból kitűnik, számos alkalommal kifejezést adott ennek a felfogásnak, a főváros tanácsa egy 1904 szeptemberi elaboratumában fejtette ki a „megdrágult árak fenmaradásának valószínűtlenségét” és hasonlóan nyilatkoztak más hatósági szervek is. Ezzel kapcsolatosan kialakult a kérdésnek teljesen mechanikai felfogása,

a mely azt hitte, hogy a drágaságon administratív intézkedésekkel, hatósági rendszabályokkal teljesen segíteni lehet.

Az eszközök, a melyekkel a drágaságon nálunk segíteni akartak, nagy általánosságban három csoportba oszthatók: Az első csoportot a tisztviselői fizetésrendezések alkotják, a második csoportot, bár itt inkább törekvejéről, mint tényleges intézkedésekről lehet beszélni, a szerb és román határ megnyitására irányuló agitációnak egyes fázisai, a harmadik csoportot pedig különböző tényleges intézkedések. Az első tisztviselői fizetésrendezési mozgalmak még a 90-es évekbe nyúlnak vissza, igazán nagy mértéket azonban csak 1900-tól kezdve öltöttek. Az állami tisztviselők fizetésrendezésére vonatkozó törekvések pedig követelőzés formájában először az 1901. évi június hó 6-iki tordai tisztviselői gyűléstől datálódnak, melyet még ez év folyamán az országban számos hasonló összejövétel követett. Ezekre válaszolt a kormány, mikor július 6-ikán ministertanácsi határozat formájában bejelentette, hogy az állami tisztviselők részére segély- és hitelegyletet alakít, valamint Lukács László pénzügyminister, a ki július 10-én tartott körmöczbáryiai beszámoló beszédében biztosította az állami tisztviselőket a kormány jóindulatáról, egyben pedig óvta őket a sztrájkyszerű szervezkedés túlzásaitól.

A tisztviselői fizetésrendezések nagyrészt meg is történtek a viszonyok nyomása következtében. Ezek a tisztviselői fizetésrendezések az államra nézve kétségtelenül nagy terhek elvállalását jelentették. Lukács László szerint 1893-tól kezdve 1909-ig a kormány 87¹/₂ millió koronát fordított fizetésrendezési czélokra; ez a szám azonban alighanem alatta marad a valóságnak. Mert ha csak a legfontosabb fizetésrendezéseket vesszük is tekintetbe, múlt évtized folyamán a következő eredményre jutunk:

	Millió korona
1904 : I. t.-cz. állami tisztviselők fizetésrendezése	16·0
1904 : X. t.-cz. vármegyei alkalmazottak fizetésrendezése	10·4
1904 : XI. t.-cz. községi jegyző fizetésrendezése	4·4
1904 : XVIII. t.-cz. államvasuti tisztviselők fizetésrendezése (sztrájk után)	6·6
1907. évi június hó 1-től folytatólag állami tanítók fizetés- rendezése	8·2
1907 : L. t.-cz. államvasuti alkalmazottak fizetésrendezése (Kossuth-féle)	14·4
1908 : XXVII. t.-cz. vármegyei tisztviselők lakbérrendezése	2·0
Összesen	58·0

Ezt az összeállítást azonban távolról sem lehet tökéletesnek tekinteni, mert folyamatban van a tanárok fizetésrendezése és az állami díjnokoké; nincsenek azonkívül beszámítva azok a kétségtelenül igen jelen-

tény, de nehezen ellenőrizhető többletek, melyeket a különböző statusrendezések emésztettek meg. Különböző is az állami tisztviselők fizetésrendezései csak csekély részét teszik az egyéb fizetésemeléseknek, mert hiszen ugyanezen időben gondoskodott tisztviselőinek fizetésrendezéséről a főváros és több törvényhatósági jogú város, valamint igen sok egyesület és magánvállalat is. Nincsenek azonkívül tekintetbe véve a sokféle címen engedélyezett és kimondott drágasági pótlékok sem, a melyek kétségtelenül szintén igen jelentékeny összegre rúgnak.

Mindezeknek a fizetésrendezési mozgalmaknak és intézkedéseknek azonban, mint tudjuk, nem sok eredményük lett, egyrészt, mert a drágulás ugyanúgy, mint a legtöbb ipari szakma munkásainak béremelésénél, túlhaladta a fizetésemelések révén megszerzett pluszt, másrészt mert ugyanezen idő alatt a fixfizetésűeknek a száma különösen az államnál rendkívüli mértékben, igen nagy mértékben, majdnem 45%-kal szaporodott. Növekedett tehát az a réteg, melynek köréből a drágulás a legerősebb jankiáltásokat váltja ki.

Itt tulajdonképpen egy circulus vitiosusszal állunk szemben. Azt mondják, nyomasztó a drágaság nálunk különösen azért, mert nagy a fixfizetésűek száma. A tételt azonban megfordítva is fel lehet állítani. Növekszik a fixfizetésűek száma, mert a drágulás mértéke nálunk nagyobb, mint a mekkorát közgazdasági életünk szervezete elbíró és az emberek törekszenek a biztos kenyér után, legyen az bármily sanyarú és bármily keveset nyújtson is. És e tekintetben megállapíthatjuk azt is, hogy a kormányok hiába adnak tisztviselői programokat, hiába jelentik be, hogy a fölöslegesen eltartottak tömegét szaporítani nem fogják, a nyomásnak ellentállani nem tudnak. Minden egyes kormányváltozás újabb állások rendszeresítését és újabb emberek elhelyezését jelenti. Nálunk valósággal folyamatban van az intelligentiának az államosítása, a mi kétségtelenül egyik égető baja közgazdasági életünknek.

A drágaság kérdésével igen szoros kapcsolatban áll az agitáció is, a mely 1906-ban kezdődött a szerb és román határ elzárása alkalmával és a mely a húsárak leszállítása érdekében a déli határoknak újból való megnyitását követelte. E helyen nem akarunk azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy ez a kíváncsi mennyiben lett volna alkalmas a hús áralakulásának befolyására, csak mint jelenséget akarjuk megemlíteni, hogy a közönség itt egy jelszóba kapaszkodott bele és e jelszó kedvéért az összes egyéb szempontokat elhanyagolta. A belföldi marhaállomány fejlesztésének kérdése például, egyes kamarai fölterjesztésektől eltekintve, majdnem kizárólag csak az agráriusok érdekképviseletében tétetett szóvá és következőképpen ez a kérdés hosszú időn keresztül csak az ő szempontjukból nyert megvilágítást. Pedig elfogulatlanul vizsgálva a kérdést,

nem lehet eltagadnunk, hogy saját hetedfélmilliós állatállományunk megfelelő fejlesztésétől nagyobb eredményeket lehet várni, mint kilencszáz-ezer darab szerb marha fructusának felhasználásától, a mely fructusnak ránk eső része a legjobb behozatali évben sem rúgott többre hetven-ezer darabnál. Érdemlegesen ezzel a kérdéssel már más helyen foglalkoztunk.

Nézzük azonban az egyéb eszközöket, melyeket alkalmazásba vettek a drágaság enyhítése céljából. Fentebb említettük már, hogy az egész idő alatt, mióta a drágulás intenzívebben érezhető, nálunk a kérdésnek mechanikai felfogása alakult ki és ennek a mechanikai felfogásnak hódoltak az összes hatóságok is. Már most azt lehetett volna várni, hogy e felfogás dominálása folytán legalább az ilyen mechanikai jellegű intézkedéseket fogják megtenni, illetve az ilyen intézményeket fogják megvalósítani. Ez azonban csak csekély mértékben következett be. Jövedelmi forrásairól ugyanis szívesen senki sem mond le és mindig, mikor egy ilyen intézkedésre került volna a sor, megvolt a megfelelő ellenhatás, a mely a megvalósítást megakadályozta, vagy legalább is megnehezítette. Igen tanulságosak e tekintetben különösen a megtartott drágasági ankétek. Mindezek az ankétek igen általános jellegű, nagyon szétfolyó vitákat produkáltak és működésük a symptomák megállapításában, bizottságok és albizottságok kiküldésében kimerült. Az ankéteken elhangzott beszédek, még azok is, a melyek leginkább gyakorlati irányban voltak tartva, elhangzottak, de eredményre nem vezettek. Mi volt ennek az oka? Az a természetes törekvés, hogy mindenki saját magát védeni igyekezett. Az ankéteken a vasút kimutatta, hogy tarifáinak nincs szerepük az élelmiszer-drágulásban, a gazdák a vámpolitikának védőívét szegődtek, a kereskedők és élelmiszer-iparosok kijelentették, hogy a közvetítés és a feldolgozás nem lehet drágító tényező, a város pedig megvédte mindazon intézményeit a drágítás vádjá ellenében, amelyek a közéletnek céljait szolgálják. A hatóságok, a melyek nem kezelték a közéletnek kérdését a múltban úgy, a mint kellett volna, az ankéteken a maguk álláspontját védeni és mulasztásaikat takarni igyekeztek; mindig; jelentkeztek olyan elemek, érdekcsoportok, a melyek hamis statisztikai] adatok beállításával, ténykörülmenyek helytelen megvilágításával a kérdést szántsándékkal összezavarni igyekeztek, hogy továbbra is nyugodtan; üzhessék kiseded játékaikat. A legvakmerőbb érdekpolitika erre a térre is rávetette magát és akárhányszor maguk az ankétek résztvevői igyekeztek akadályokat gördíteni egyes közéletnek intézmények megvalósítása elé. A felelősség áttolása érvényesült így az egész vonalon és az ankétek mind eredménytelenek maradtak és javaslataik megpihentek a hivatalok tintafoltos íróasztalaiban.

Az ankétek még egyet árultak el, azt, hogy a drágulás tekintetében teljes tájékozatlanság uralkodik. Leszámítva azt a szép munkálatot, a melyet a pénzügyministerium állított össze az 1908. évi ankét tárgyalási alapjául, úgyszólván semmi sem történt a kérdés komoly megismerésére nézve. Mezőgazdasági üzemstatistikai fölvételek vagy egyáltalán nincsenek, vagy nagyon elavultak, a vámok hatására vonatkozólag statistikai fölvételek nem eszközöltettek. Ipari munkabérstatistikánk nincs, mezőgazdasági munkabérstatistikánk hibás. A tényleges marhaállomány és szaporodás, a mely becslésen alapszik, pontosan nem ellenőrizhető. Családi költségvetésekre vonatkozólag felvételek nem eszközöltettek. Így mindazok, a kik a drágaság kérdéseivel foglalkoztak és foglalkoznak, legfeljebb általánosságokra voltak és vannak utalva. Épen ezért az a nagy irodalom, a mely a drágaság kérdésére vonatkozik, positiv számok dolgában a legszegényebb.

A kérdés kezelésének komolyságát legjobban illusztrálja például a kereskedelemügyi ministeriumnak az eljárása, a mely 1907. év végén elhatározta, hogy adatokat és javaslatokat gyűjt össze a drágaság megszüntetésére vonatkozólag. A ministeri leirat, a mely a kamarákhoz *intéztetett* 81.793. sz., a. november 15-én kelt, a véleményes javaslatokat indokolás kíséretében pedig a kamarától november 30-ra kérte be. Tekintetbe véve, hogy a ministeriumokból az ügyiratok nem szoktak a keltezés napján kikerülni, a kamaráknak alig volt egy-két napjuk, hogy erre a máskülönbén igen fontos leiratra válaszoljanak. Az eredmény természetesen a kezdetnek megfelelő volt. jöttek válaszok, a melyek azonban egy-kettőtől eltekintve a legszélesebb általánosságban mozogtak és igazán kézzelfogható gyakorlati javaslatokat egyáltalán nem tartalmaztak. A debreczeni kamara, a mely elég komolyan fogta fel a kérdést, a kamarai kerületben anyaggyűjtést indított meg, ezt azonban megfelelő statistikai felvételek hiánya folytán csakhamar kénytelen volt megszüntetni.

Az eredmény ilyenformán, a fizetésemelésektől eltekintve, megfelelően szegényes. Községi kenyérgyár, lóhúsmészárszék, eladások megrendszabályozása, kísérlet a tengeri hal eladásának bevezetésére, a város' fogyasztási adó egy részének eltörlése, a hűtőház felállítása, jóformán ez minden, a mi történt. A mit a magánvállalkozás alkotott ugyanis, azt nem írhatjuk a hatósági intézkedések számlájára. Bizonyos javulást e tekintetben csak az utolsó két év folyamán tapasztalhatunk. Kezdenek előtérbe tolni az általános szempontok, a melyek lehetővé teszik a kérdésnek szélesebb látókörű vizsgálatát. Fölismerik a vámpolitika szerepét és itt akarják a kérdést megfogni. A magyar gyáriparosok országos szövetségének drágasági ankétján már igen érdekes fejtegetések

hangzottak el a mezőgazdasági és ipari vámok hatásáról és egyes folyóiratokban is jelent meg néhány komoly tanulmány, melyek különböző szempontokból igyekeznek a kérdést megvilágítani. Egyéb jelenségek szintén azt mutatják, hogy a komoly vizsgálódás ideje elérkezett és remélni lehet a kérdésnek tisztázását és ennek megfelelő javaslatok megtételét.

E tapasztalatok alapján nem indokolatlan az a véleményünk, ha azt hisszük, hogy a drágaság kérdése a jövőben nálunk is egyrészt a vámpolitikának a jegyébe fog átterelődni, másrészt, hogy rövidesen léte-sülni fognak olyan intézmények, melyek legalább az élelmiszerek beszer-zése körül a közönség érdekeit szolgálják. Mert az elmélet hiába állá-pítja meg, hogy a drágaságnak általános világpiaczi okai vannak és hiába jelenti ki, hogy bizonyos közintézmények már a mai drágulás kezdete előtt is megvoltak, tehát a drágaság igazi okai gyanánt nem szerepelhetnek, mégis az orvoslást ott kell megkezdeni, a hol tényleg módunkban áll. Ezt lehet és ezt kell a drágulás elleni küzdelem törté-netéből tanulság gyanánt leszögezni.

Ezek után áttérhetünk a javaslatokra, a melyeknek megvalósítását a drágulás enyhítése szempontjából célravezetőeknek tartjuk. Előrebocsátjuk, hogy a nagy külföldi és hazai drágasági irodalom a pozitív és a tényleg használható javaslatokban rendkívül szegény. Kiváló szakbizottságok munkálatai akárhányszor gyenge eredményeket produkáltak, a mi ter-mészetes is, minthogy senkinek sincs módjában, hogy akár az általános termelési viszonyokat, akár a délafrikai aranybányák productióját, akár az uralkodó vámpolitikai irányzatot, akár pedig a katonai kiadásokat megváltoztassa. Így mindenki számára tehát csak olyan javaslatok maradtak, a melyek esetleg alkalmasak lehetnek a drágulásnak adott viszonyok között való enyhítésére, ellenben magát a tényt meg nem szüntethetik.

Természeteszerűleg a mi javaslataink is szintén csak ebben a körben mozoghatnak, összegezve az elmondottak tanulságait, mi a következő megállapításokra jutottunk:

1. Kezdjük a hatóságon. A hatóságokat, mint kifejtettük, sok mulasztás, de sok közvetlen véték is terheli a drágaság előmozdításá-ban. Megállapítottuk, hogy a hatóságok a különböző közélélmzési intéz-ményeket nem céljuknak megfelelően, hanem kizárólag jövedelmi forrás gyanánt kezelték és maguk részéről az élelmézést tetemesen megterhel-ték. A fogyasztási adók Magyarországon ma indokolatlanul súlyosak. A húsnak fogyasztási adója még Franciaországban sincs, a hol pedig a fogyasztási adók rendszere a legjobban ki van fejlődve. Kívülünk a húst ma már csak Ausztria, Hollandia, Görögország és Szászország ter-

helik meg fogyasztási adóval, de egyik állam sem olyan mértékben, mint mi. Egyéb illetékek is igen súlyosan nehezednek az élelmiszerekre, különösen azonban a húsfogyasztásra. Kívánatos volna tehát a hatóságok által az élelmezésre kirótt összes terheknek minél előbb való leszállítása. Követendő volna a fővárosnak a példája, a mely a vadnak és szárnyasoknak a fogyasztási adójáról lemondott. Itt azonban nem ideiglenes leszállításra van szükség, mint egyes kereskedelmi és iparkamarák a kereskedelmi ministeriumhoz intézett beadványaikban jelezték, hanem állandóra, mert a világpiacz drágulási tendenciájának megállítására egyelőre számítani nem lehet.

2. Említettük, hogy semmiféle hatóságnak sincsen olyan szerve, a melytől a közélélmezésnek a kérdését számon lehetne kérni. Erre nekünk volna egy olyan javaslatunk, a milyenre nálunk még nincsen példa és a mely valószínűleg épen a hatóságok részéről ellenzéssel találkozánk. A közélélmezés kérdésének irányítására, vezetésére mi egy olyan collegiális jellegű testületet látnánk a legcélszerűbbnek, a melyben képviselve volnának az egyes szakministeriumok, a vasút, a főváros és két-három nagyobb egyesület. Az élére egy nem hivatali állásban levő közgazdasági szakember volna állítandó. Mindenesetre kívánatos volna azonban, hogy a ministeriumok ebbe az állandó jellegű intézménybe a régi szokás szerint ne olyan tisztviselőket küldjenek, a kiktől odabent szabadulni kívánnak, hanem a kiknél számítani lehet arra, hogy feladatuk magaslatán állva, hivatottak a kérdésnek az intézésére és vezetésére.

Az új hivatalt mindenesetre igen széleskörű, de körül nem írt hatáskörrel kell felruházni. Fel kell jogosítani arra, hogy közvetlenül érintkezzék úgy a szakministeriumokkal, mint a fővárossal, szakegyesületekkel és magánosokkal. Ennek a hivatalnak a kezében futnának össze a közélélmezésnek összes számai. A szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján esetről-esetre véleményt nyilvánítana, javaslatokat tehetne és ha felügyeletet nem gyakorolna is, de mindenesetre ellenőrizné a közélélmezésre hivatott többi intézményeknek a működését, megfigyelné az általános, különösen a tőzsdei áralakulásokat, számításokat eszközöltetne a mindennapi élethez szükséges czikkeknek előállításának költségeire vonatkozólag, pontosan megállapítaná az en gros- és detailárak közötti különbségeket, kutatná azok okait és ezeket a positiv javaslatok megtételénél felhasználná. A gazdasági egyesületekkel kapcsolatban módjában volna még a termelésnek bizonyos mértékig való irányítása is. Körülbelül a „szabad hivatal” eszméje az, a mit mi ennél az intézménynél contemplálunk és a mely mindenesetre a legalkalmasabb volna a közélélmezési feladatoknak az ellátására.

Hogy egy ilyen hivatalnak a szükségét már másutt is megérezték, mutatja, hogy Turin városa számára készült Loria-féle referátum szintén szükségesnek jelzi egy nagyjából hasonló intézmény felállítását.

3. Különösen a húsdrágaság szempontjából kívánatos volna, ha a román és szerb húsbehozatalnál a mai contingentálási rendszer eltörölné. Románia és Szerbia úgy sem tudnak akkora mennyiséget a piacra vetni, a mely a magyar állattenyésztés érdekeit érezhetően veszélyeztetné, az ellenőrzött húsbehozatal szabaddátétele azonban alkalmas volna a mesterséges speculációnak és árfelhajtásnak az ellensúlyozására. Ezzel kapcsolatosan megindítandók az előtanulmányok, a vámoknak a legközelebbi revisió alkalmával való leszállítására.

4. A közhatóságok feladatai közé tartozik a kereskedelem teljes szabadságának biztosítása, a monopóliumoknak és privilégiumoknak a megszüntetésével.

5. Amit a vasutakról mondtunk, szükségessé teszi a magyar államvasutak tarifáinak, különösen az irányítási táblázatoknak olyan szempontból való revisióját, hogy azok Budapestnek élelmiszerekkel való jobb ellátását előmozdítsák. Az élelmiszerek kivitelére adott kedvezmények fokozatosan megszüntetendők. Ha sokkal magasabbak az árak a külföldön, akkor az árú önmagától föl fogja keresni a külföldi piacot, de a kivittelt a mai drága közélémezési viszonyok mellett refactiákkal és re-expeditionális kedvezményekkel támogatni nem szabad. Az örökös exportjelszavak és a kivitelnek adott kedvezmények után a kormány a vasúti tarifapolitikát végre a belkereskedelem és a főváros élelmezésének szolgálatába is állíthatná.

6. Föltétlenül sürgős és szükséges a vásárcsarnoki intézménynek a teljes megreformálása. Elsősorban kívánatos a központi vásárcsarnok bővítése minden irányban, hogy a forgalom igényének megfelelhessen. Az en gros- és detailüzlet eddig is, míg a csarnok tulajdonképeni rendeltetésének átadható lesz, elválasztandó. Fictiv hatósági ellenőrzés helyett valóiágos ellenőrzést kell gyakorolni. A vásárcsarnokból ki kell szorítani mindazokat az üzleteket, melyek nem a szó szoros értelmében vett közélémezést szolgálják. Kívánatos a vásárcsarnoki raktárak és hűtőkamrák kibővítése, továbbá ideiglenesen nagyszámú nyílt piac létesítése. Mihelyt a mai központi vásárcsarnok kitelepítendő detailüzlete részére rendelt új csarnok fölépül, meghonosítandók az auctiók, melyek az árak mibenállására és mérséklésére vannak hivatva.

7. A községi kenyérgyár mintájára új hatósági üzemek létesítendők és fel kell állítani a hatósági mészárszékeket.

8. Inkább csak óhajtás gyanánt kell felemlíteni, mert ennek megvalósítása már a hatóságok hatáskörén kívül esik, hogy a tisztességes

és tőkével rendelkező kereskedelem, a mely az utolsó évek folyamán az élelmiszerüzlettől csaknem teljesen visszavonult, abból ismét kivegye a részét. Mégis ennek a felemlítése nem árt, mert a hogy a kormány meg tudta adni a suggestiót a magyar piacot drágító export-vállalatok létesítéséhez, úgy ezt a belkereskedelemmel foglalkozó élelmiszer-czégekre vonatkozólag is megteheti. Esetleg kívánatos volna egy banknak a közreműködése is, a mely leszámítolási úton segíthetné elő a komoly és nagyarányú élelmiszer-üzlet kifejlődését. A hatóságok feladata azonban a meglevő élelmiszer-üzletek ellenőrzése, a minél még az árak kifüggesztésétől és hivatalos ellenőrzésétől sem szabad visszariadni. Kívánatos volna bizonyos iparágaknak (mészároság és hentesség, kávéházi és vendéglői ipar stb.) az üzemi költségek leszállítása céljából való egyesítése.

9. A kisebb háztartások szempontjából fontos volna a collis agricolas intézményének bevezetése.

10. Távlabbi feladatok közé tartozik az állattenyésztésnek és a baromfitenyésztésnek intensív emelése. Saját állatállományunk szaporodásától ugyanis a mai viszonyok mellett több eredményt várhatunk, mint a külföldi behozatal fokozásától. Kerti telepek létesítése, a főváros környékén a főváros szennyvizének felhasználásával, a mezőgazdasági oktatás javítása és olcsó hitel biztosítása a termelőnek a gazdasági szervezetek útján.

11. Az élelmezési kérdés megoldásába, sőt az általános drágasági politikába bele kell kapcsolni a szövetkezetek alapítását. A közélelmezési ügy terén úgy a termelő, mint fogyasztó szövetkezetek már igen nagy eredményeket értek el, semmi okot sem látunk fenforogni tehát arra, hogy miért ne lehetne ezeket Magyarországon is megfelelő formában megvalósítani. A termelő és fogyasztási szövetkezetek közvetlen kapcsolatba hozatala a vásárcsarnokot is bizonyos mértékig tehermentesítené, a mi szintén csak jó hatással járna egy élelmezési ügy szempontjából.

12. Az élelmezés olcsóbbátételének egyik eszközét látjuk a melléktermékek feldolgozó iparának támogatásában, a conservgyártási ipar fejlesztésében, valamint a primitív, a termelők által is eszközölt conserválási módok meghonosításában.

13. Végül még egy indirect, mondhatni, fordított intézkedésre is van szükség. Magyarországon a drágaság azért vált ki olyan nehéz panaszokat, mert rendkívül nagy számú a fix fizetési állami és egyéb hatósági alkalmazottak száma. Ebben a hivatalnokokkal túltömött országban a hivatalnokok számának szaporítása már csakugyan fölösleges és beszüntetendő. A munkát kevesebb, jól fizetett hivatalnokkal is el lehet

látni és ha számuk apadni fog, ha a középosztály productiv pályákra megy, nem fogja ilyen erősen érezni a drágaság nyomását.

Ismételjük, hogy az egyenes drágulást mindezekkel az intézkedésekkel megszüntetni nem lehet. Hisszük azonban, hogy a symptomák megállapítása és bizonyos palliativ segítőeszközöknek ismertetése épen a mai viszonyok mellett nem tökéletesen hiábavaló.

Tonelli Sándor.

A drágaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság felszólított bennünket, hogy az alábbi kérdésekre nézve a munkásság álláspontját vázoljuk. A drágaság manapság a munkásságot igen súlyosan terheli, eredete felől a közvéleményben osztály-érdekből származó számos téves nézet terjedt el: ezért szívesen vettük, hogy a Társaság a szervezett munkásság képviselőjét is főszozóította véleményadásra.

A Magyar Közgazdasági Társaság a következő kérdésekre óhajtott tölünk feleletet.

Azon általános szempontok kifejtése, melyeket t Czim a drágaság szempontjából a legfontosabbnak tart.

Továbbá:

A munkásszervezkedés, munkabérek emelkedése és drágulás között milyen összefüggés áll fenn?

A standard of life-ben történt emelkedésnek van-e szerepe a mai drágaságban?

A capitalistikus termelési rendszer szervezetlensége mennyiben függ össze a drágaság kérdésével?

Melyek voltak a legfontosabb ipari sztrájkok az elmúlt tíz év folyamán és mennyiben szerepelt a drágaság ezek előidéző okai között?

A felelet megírását *dr. Varga Jenő* úrra bíztuk, aki ezt a mi intencióinknak megfelelően, de egész önállóan végezte.

A Magyarországi Szakszervezeti Tanács Titkársága.

* * *

Mielőtt a kérdés érdemleges tárgyalását megkezdeném, néhány módszertani kérdést kell tisztáznom.

Drágaság avagy olcsóság arra vonatkoznak, hogy bizonyos névértékű pénzért kisebb vagy nagyobb mennyiségű árucikket lehet e venni. Drágaság és olcsóság tehát viszonylagos jelenségek, mert csak *egy* előző állapothoz képest beszélhetünk drágaságról vagy olcsóságról ezért helyesebb volna a drágaság kifejezés helyett a drágulást használni. Ha tehát a következőkben drágaságról szólunk, sohasem azt értjük alatta, hogy jelenleg bizonyos mennyiségű pénzért kevés árút kapunk, hanem, hogy ugyanannyi pénzért kevesebb árút, mint előzőleg.

A következőkben nem azt óhajtjuk kifejteni, hogy mikép lehetséges általában a kapitalista termelésben drágaság, hanem hogy az utolsó tíz évben mutatkozó drágulásnak mik az okai.¹⁾ Világos, hogy a drágulást csak oly tényezők idézhetik elő, a melyek az előző időkben egyáltalán nem, egy sokkal csekélyebb intenzitásban forogtak fönn. Mindazok a tényezők tehát, a melyek megdrágítják ugyan de facto az árúkat, de a melyek az előző időszakokban ugyanoly intenzitással működtek (fogyasztási adók, vásárcsarnokok, drága tarifák, a közvetítő kereskedelem stb.) és a melyeket sokan a drágaság okozói gyanánt felsorolnak, nem lehetnek a jelenlegi drágulás okai és vizsgálatunkban ezekre nem is terjeszkedünk ki. Az okok vizsgálatánál igyekezni fogunk szigorúan elkülöníteni a világpiaczi drágulást az osztrák-magyar monarchia vámrendszere által előidézett helyi drágaságtól.

A munkásságot a drágulás, mint a jövedelemmegoszlást mélyrehatóan megváltoztató jelenség érdekl: a munkásság reális bére a a folytonos drágulás folytán egyre kisebbedik: a nagy harcok árán kivívott munkabér-többletet a felemelt árakat élvező termelők indirekt utón ismét visszaveszik a munkásságtól. *A drágulás fölemésztí a munkabér emelkedést.*¹⁾

A mi áll az amerikai, angol, német és osztrák munkásságra, fokozott mértékben áll a magyar munkásságra, hisz nálunk az élelmiszer-drágulás még nagyobb méretű, mint bárhol. Ez az élelmiszerár emelkedés, mondja Thirring Gusztáv, Európa minden nagyobb városában felismerhető, de az áralakulás kedvezőtlen conjuncturái egy várost sem sújtottak erősebben, mint Budapestet, egy országot sem súlyosabban, mint hazánkat.)

De nemcsak a magyar munkásság vezetői állítják, hogy a hazai munkásság béremelését fölemésztí a drágaság: ugyanezen a véleményen vannak a magyar munkaadók is. A gyáripár azt látja, hogy mindazt a munkabéremelést, melyet az utolsó évtizedben a munkásoknak nyújtott, mindazokat a socialis terheket, melyeket munkásai érdekében vállalt,

¹⁾ Otto Bauer: *Die Teuerung* című rendkívül érdekes dolgozatának főbaja, hogy ezt a két dolgot nem választja el egymástól.

²⁾ Lásd Kautsky: *Der Weg zur Macht*. Berlin, Vorwärts-Verlag, 1909. 77. old., az amerikai munkásokról. – K. Kautsky: *Preis und Löhne*. Die Neue Zeit. 1911. márczius 31. A Reichsarbeitsblatt nyomán az angol munkásokról. – E Güldner: *Lohnerhöhung und Preissteigerung*. Korrespondenzblatt der Gewerkschaften Deutschlands 1911. január 28, a német munkásokról. – *Offenes Schreiben der österreichischen Gewerkschaften an die Arbeitgeber*: az osztrák munkásokról.

³⁾ Dr. Thirring Gusztáv: *Adalékok a drágaság kérdéséhez*. Városi Szemle, 1908. 203 lap.

teljesen illusoriussá teszi az életszükségleti cikkek folyton növvő drágulása.

Mielőtt azonban a drágulás valódi okait próbáljuk föltárni, egy általánosan elterjedt, de teljesen téves nézetet akarunk megczáfolni, azt ugyanis, hogy a jelenlegi drágulást az aranytermelésben beállott változások idézték elő.

I. Az aranytermelés és a drágaság.

Az aranytermelésben beállott változás nem oka a drágulásnak. Azt a tényállást, hogy azonos névértékű pénzért most kevesebb árút kapunk, úgy is fejezhetjük ki, hogy a pénz vásárlóképessége megcsökkent; ez természetesen nem magyarázat, mint némelyek hiszik, hanem csak ugyanaz a tény más szavakban kifejezve. De ez a kifejezés alkalmas arra, hogy a drágulás okát a pénz értékcsökkenésében keressék.

Tudvalevőleg a világforgalomban számbajövő országok jelenleg majdnem kivétel nélkül aranyvalutával bírnak. Ha a pénz értéke csökkent, úgy az csak az aranyérték csökkenése folytán állhatott be. A drágaság így vissza volna vezetve az arany értékének csökkenésére: a probléma meg volna oldva. Ez a megoldás éppoly könnyű, mint kellemes, mert egy természetes okra reducálja a nép széles rétegeit sújtó drágaságot.

Szinte megszámlálhatatlan azon nyilatkozatok száma, melyek a mostani drágaságot az aranytermelésben beállott változásra vezetik vissza. Csak néhány némileg hivatalos jellegű magyar nyilatkozatot idézünk.

„A belföldi és külföldi piacokon észlelhető áremelkedés a világgazdaságban közreműködött ármeghatározó tényezőkre vezethető vissza.

Ezek az általános tényezők legfőképpen a következők:

Az aranytermelésnek az utóbbi években bekövetkezett rendkívüli emelkedése”.¹⁾

„A pénz értékére és vásárlóképességére is éppen úgy érvényes a kereslet és kínálat törvénye, mint a hogy a takarmány befolyásolja a marhahús árát,-A pénz és arany kínálata pedig rohamosan növekszik.

¹⁾ Krejcsi R. és Zavadoszky L.: *Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában.*

De nemcsak a pénz tömege sokszorosodott meg, hanem elképzelhetetlen méretekben terjeszkedett el a pénzhelyettesítő eszközök sokasága. A világraszóló drágaságnak első legfőbb oka tehát az értékmérő pénznek erőbeli hanyatlása, ennek továbbhaladását meggátolni nem lehet s ezért a drágulás nőni fog tovább.

Ne feledjük el azt sem, hogy az arany ereje más modern okból is hanyatlik, nevezetesen azért, mert a gépek bevitele az aranybányákba s a kisebb délafrikai társaságok amalgamálása nagy angol részvénytársaságokká csökkenti az aranytermelés költségeit. A gépüzem és a nagy vállalkozás ereje oly erős, hogy még az arany árán is meglátszik a nyoma.”¹⁾

Curiosumképp álljon itt a következő: „Vannak, a kik azt hiszik, hogy ez, t. i. a drágulás onnan ered, mert az arany meggyérült. Tény az, hogy minél inkább fejlődik az egyes nemzeteknél a közgazdaság, annál több aranyra van szükség: mindamellett nem volna helyénvaló azt állítani, hogy a drágulás ebből a forrásból fakad, mert a legutolsó évek aranytermése jóval nagyobb, mint az előzőké”. Szövetkezés 1908. febr. Vezércikk a drágulásról. A lap szerkesztője Bernát István.

Az aranytermelésben az utóbbi időkben kétirányú változás állott be.

1. Az évente termelt arany mennyisége tetemesen megsaporodott.
2. Az aranytermelés gépek alkalmazása által megolcsóbbodott. Mindkét körülményt felhasználják a drágaság magyarázatára.

A kik tisztán az arany mennyiség szaporodásából akarják a drágaságot magyarázni, az úgynevezett »quantitási theoria« alapján állnak.

Ennek lényege, hogyha több pénz van forgalomban, a melylyel azonos árútömeget kell venni és eladni, akkor minden egyes árucikk nagyobb mértékű pénzért fog vevődni és eladatni.

A quantitási theoria azonban a szabadforgalmi árucikket képező aranyra nem helyes, hanem csak a fedezet nélküli papírpénzre és a zárt ezüstvalutára. A pénz ugyanis a forgalomban nem mint fizető eszköz, hanem mint cseréközvetítő szerepel. Vevők és eladók, ha a pénzközvetítéstől eltekintünk, árumennyiségeket cserélnek ki. Hogy két áru milyen mennyiségi arányban cserélődik, a bennük levő társadalmi munkamennyiségtől függ, azzal az eltéréssel, hogy az olyan árú, melyeknek termeléséhez sok constanstőke és kevés emberi munka kell, a bennük foglalt tényleges munkamennyiségnél magasabb arányban, a melyek kis tőkével és sok munkával termeltettek, a bennük foglalt munka mennyiségénél arányosan alacsonyabb arányban cserélődnek az egyenlő

¹⁾ Hegedűs Lóránt aM. Gy. O. Sz.-nek ankétjén: *Közlemények* i. sz. 10-11. lap.

profit tendenciája folytán. Jelen esetben különben egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy az áruk termelési költségük arányában cserélődnek ki, termelési költség alatt értve a fölhasznált nyersanyag, fixtőke-amortisatio és reális munkabér összegét, hozzávéve az átlagos reális profitot. Az áruk cserearányán a cserét közvetítő pénz árváltozása mit sem változtat.

Tegyük fel, hogy valamely országban tiszta papírvaluta van, azaz nincs semmi aranypénz, sem aranyfedezet. Ez esetben szintén állani fog az, hogy a különböző áruk termelési költségük arányában cserélődnek ki, azonban a cserét közvetítő papírpénzben kifejezett áruk nagyon is változó lesz. Ha fölteszszük, hogy azonos mennyiségű papírpénz állandó circulatiosebességgel van forgalomban, az árak papírpénzben kifejezve egyenletesen csökkenni fognak, ha az áruforgalom emelkedik, mert ugyanazon papírpénzmennyiséggel most sokkal nagyobb forgalmat kell lebonyolítani. Az áruforgalom csökkenésével viszont az áruknak a papírpénzben kifejezett árai egyenletesen emelkedni fognak.

Viszont a forogtató árumennyiség relatív constantiáját föltételezve, az árak egyenletesen emelkedni fognak a papírpénz szaporodásával. Ha a papírpénz nagyon megszorodik, úgy értéke teljesen elvész, az árak benne kifejezve hihetetlen magasságot érnek el. Példa rá a francia assignáták története.¹⁾

Az aranyra azonban ez az eset nem áll, mert az arany nemcsak a cserét közvetítő eszköz, mint a papírpénz, hanem önálló belső értékkel is bír, mert termelése költségbe kerül; ezt az arany fémértékének nevezik. Föltéve azt az irreális esetet, hogy a forgalomban levő aranypénz valamely országban kelleténél több volna, t. i. több, mint a mennyi a forgalomra szükséges, az aranypénz éppenséggel nem veszténé el értékét, mint a papírpénz hasonló esetben, az árak nem emelkednének, hanem az arany kivándorolna az illető országból rudak alakjában. Viszont az aranypénz – szabad verést tételezván fel, – nem is emelkedhet felül belső fémértékén, csak igen csekély mértékben.

Az ezüstpénz sem sülyedhet soha világpiaczi fémértékén alul, ellenben ha valamely országban törvényes fizetési eszközt képez, úgy zárt verés esetén, midőn tehát mennyiségét nem lehet szaporítani, ha az áruforgalom nő, fémértékén felül is emelkedhet, éppúgy, mint a papírpénz, így pl. 1879 után, midőn a szabad ezüstpénzverést a monarchiában beszüntették, az o. é. ezüstforint értéke függetlenné vált az ezüst fém-

¹⁾ K. Hilferding: *Das Finanzkapital*. Marx-Studien, III. Band, Wien, Ignatz Brand. 1910. 24. lap.

értékétől és tisztán az áruforgalom igényei szerint alakult; vásárló-képessége jóval nagyobb volt, mint ugyanolyan mennyiségű veretlen ezüsté¹⁾. Ezen jelenség oka, hogy csak a vert ezüst képez törvényes fizetési eszközt.²⁾

Papírvaluta és korlátolt verésű ezüstmennyiség esetén tehát a pénz az általa forgatott arúmennyiség értékétől függ; itt áll a kvantitási teoria. Ellenben az aranynál, mely önálló belső értékkel bíró világgazdasági árucikk,³⁾ a kvantitási teoria nem érvényes és az arany mennyiség szaporodása nem oka a mostani drágulásnak.

De ha ezen theoretikus tarthatatlanságát a dolognak figyelmen kívül is hagyóknak, akkor is be lehetne bizonyítani, hogy a mostani drágulás nem eredhet az arany mennyiség szaporodásából. Erre a célra ezen tan két formáját külön kell vennünk.

A primitívebb forma szerint tisztán az egyes évek termelésadatait veszik tekintetbe és azt állítják, hogy a drágulás arányos az aranytermelés növekedésével. Az aranytermelés az utolsó években a következőképp alakult.

Az 1900-as év termelését 100-nak véve volna kb:

	Kgr.	"-ban.
1900	383.049	100
1901	392.705	102
1902	446.490	117
1903	493.083	130
1904	522.686	137

¹⁾ Die oestreichischen Silbergulden waren in diesen Jahren überwertet, das heisst ihre Kaufkraft war höher als die des in ihnen enthaltenen Silbers: die Differenz betrug im Jahre 1889 für 100 Silbergulden 14 fl. 95 kr. in Goldgulden: K. Spitzmüller: *Die oestr. ungarische Währungsreform. Zeitschrift für Volkswirt Socialpolitik und Verwaltung* 1902. 339. lap.

²⁾ Der Mehrwert des geprägten Geldes (so bei Währungen mit gesperrter Prägung) beruht darauf, dass nur das geprägte Metall, nicht auch das ungeprägte Metall die Functionen als Geld erfüllen kann und dass der Staat sich weigert, auf Verlangen das Metall in geprägtes Geld zu verwandeln.

Auch der Wert des uneinlöslichen Papiergeldes beruht ausschliesslich darauf, dass es vom Staate für die wirtschaftlich gänzlich unentbehrlichen Functionen des Geldes privilegiert ist.

Der Wert beider Arten von Geld beruht weder auf dem Werte des Stoffes an sich (mely a papírpénznél majdnem nulla), sondern ausschliesslich (?) auf den ihnen beigelegten Character als gesetzliches Zahlungsmittel. K. Heffnerich. *Das Geld*. Leipzig 1903. 81. lap

³⁾ Als Mass der Werte kann Gold nur dienen, weil es selbst Arbeitsproduct ist. K. Marx: *Das Kapital*. 1/63.

	Kgr.	1900-ban
1905	568.232	148
1906	605.632	158
1907	620.723	162
1908	664.958	174
1909	674.336	177

Vagyis a primitívebb magyarázat szerint az összes áraknak 1900 óta 77%-kal kellett volna emelkedni, a mi nyilván helytelen. De az egészzet lerontja az a tény, hogy 1883 és 1895 közt az aranytermelés megduplázódott, a nélkül, hogy az árak emelkedtek volna.¹⁾

Az arany abban különbözik minden más terméktől, hogy kopástól és ipari célokra való felhasználásától eltekintve, fölhalmozódik; az áruforgalom lebonyolítására tehát nem az évi termelés, hanem az összes forgalomban levő arany mennyiség szolgál. A quantitási theoria helyesen úgy volna alkalmazható, hogy az összes arany mennyiséget hasonlítjuk össze a forgatandó árumennyiséggel.

V. Lexis 1900-ban az európai kulturkörben létező vert és nem vert aranykészletet 35.500 millió M, 123 millió kgr. színaranyra becsüli.-) 1901-1909-ben az újonnan teremt színarany mennyisége, fönti statisztika szerint 4,968.845 kgr. Természetesen ez az újonnan termelt arany mennyiség nem szolgált a maga egészében az áruforgalomra: az újonnan termelt arany egynegyed³⁾ vagy egyharmad⁴⁾ része ipari célokra fordítatik.

Ezenkívül nagymennyiségű kivert aranyat is feldolgoznak ipari célokra, továbbá kopás által is veszít a meglévő mennyiség súlyából stb. Mindezt figyelembe véve, a forgalomban levő arany mennyiség szaporodásai az utolsó tíz évben legfeljebb 3.2 millió kgr.-ra, az 1900-as készlet egynegyedére becsülhetjük, a mi 25%, ' szaporulatnak felel meg. Ha tehát feiészszük a quantitási theoria. helyességét, úgy ma az áraknak 25%-kal kellene magasabbnak lenni, mint 1900-ban, ha a forgatott árumennyiség azonos maradt volna.

¹⁾ *Statistisches Handbuch für das Deutsche Reich.* 31. évfolyam. 1910. Berlin. Puttkammer és Muhlbrecht

²⁾ Von 1883 bis 1895 verdoppelte sich die Goldproduction und hob die Preise doch nicht. G. Schmoller: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre.* Leipzig. 1903 IM65.

³⁾ V. Lexis: *Handbuch der Volkswirtschaftslehre.* 1/667.

⁴⁾ K. Helferich: *Der deutsche Geldmarkt 3895-1902. Schriften des Vereins für Socialpolitik.* Nr. 110. 5. lap.

⁵⁾ »Az ipari évi szükségletét az utóbbi években legkevesebb 600 millió koronára, vagyis a termelés egy harmadánál többre kell becsülni, m ig a transváli bányák fölfedezése előtt az évi termelés felé tteite ki.« V. Lexis: *Arany termelés és aranyérték.* Magyar pénzügy. 1911. jan. 26.

Ez azonban egy irreális feltevés: noha nem rendelkezünk statisztikai adatokkal a viláfgorgalomra nézve (a külkereskedelmi forgalom csak kis töredéke a tényleges forgalomnak) senki sem fogja tagadni, hogy a termelés és a forgalom az utolsó tíz évben igen nagy mértékben emelkedett. Néhány termelési adat álljon itt példaképp.

A világtermelés volt, ezer tonnában: ¹⁾

	1909	1909	Emelkedés %-ban
Vasércz	91.888	136.500	48
Nyersvas	40.726	61.000	50
Köszén	725.000	980.000	35
Ólom	871,3	1.081,9	24
Réz	528,6	853,2	61
Petroleum	191.659	361.400	88
Baza (millió ton.)	757,1 (átlag 1896-1902)	991,3 (1910. becslés)	31
Gyapot	15.513	22.467	45
Selyem	16.767	24.200	44
Répaczukor	4.936	6.369	29

Ezen adatok azt mutatják, hogy a világtermelés általános fokozódása az utolsó tíz évben fölülmúlta vagy legalább is lépést tartott az aranytermelés fokozódásával; a mostani drágulást tehát a quantitási theoria alapján, még ha helyes volna is, sem lehetne az aranykészlet gyarapodásával megmagyarázni. De a quantitási theoria alapján semmiképp sem lehet a mostani drágaságot magyarázni, mert hisz manapság csak egy igen kis része a tényleges áruforgalomnak bonyolítatik le arannyal, túlnyomó része bizalmi papírok, clearing, cheque, átírások által. „A forgalomnak nagy, Amerikában és Angliában legnagyobb része, mondja Lexis, érczpenz igénybevétele nélkül hitelforgalmi eszközökkel bonyolítatik le, még pedig újabb időkben mindinkább cheque-ek útján, a melyek nem beváltásra, hanem a leszámolási forgalomban való compensálásra vannak szánva.¹⁾ Az arany, illetve a pénz ez esetben csak mint ideális egység, mint számoló pénz szerepel”.³⁾

Hogy a tényleges forgalomnak valamivel kisebb vagy nagyobb részét lehetne-e aranyban lebonyolítani, ez ilyenformán az árakra befolyást nem gyakorolhat. *Az árak emelkedését vagy csökkenését csak akkor lehetne az arany mennyiség szaporodásával magyarázni, ha kizárólag*

¹⁾ *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österr.-Ungarn 1911. évfolyam és Statistisches Handbuch für das deutsche Reich 1910.*

²⁾ V. Lexis: *Aranytermelés és aranyérték. Magyar Pénzügy 1911. jan. 26.*

³⁾ »Die Abrechnungsstelle der deutschen Reichsbank verrechnete 3909 Papiere im Werte von 51.427-5 Millionen Mark, um 1070 mehr, als 1908. Hievon 78% compensiert.« *Volkswirtschaftliche Chronik 1909/930.* Hasonló arányban emelkedik a clearing-forgalom a culturvilág többi országában is,

effectiv arannyal bonyolittatnának le a mai társadalom összes cseréi. Mivel azonban a cserék túlnyomó és folyton növekvő részében az arany csak mint számolási pénzegység szerepel,¹⁾ az effective létező arany kisebb vagy nagyobb mennyisége nem lehet az árakra befolyással.

Végül még egy megjegyzést:

Ha az arany viszonylagosan nagyobb mennyisége volna a drágaság oka, úgy minél kisebb a forгатandó árúmenyiség, annál magasabbaknak kellene lenni azonos aranykészlet mellett az áraknak. Tényleg fordítva van; pangáskor, mikor kicsi az árúforgalom, az árak alacsonyok, noha az aranykészlet ugyanakkora, mint előbb volt és így a quantitás-theoria szerint az áraknak magasabbaknak kellene lenni.

Azt hiszem, teljes evidentiával bebizonyítottuk, hogy az arany-mennyiség szaporodása nem lehet a drágaság okozója; vizsgáljuk meg most, vajjon az aranytermelés megolcsóbbodása okozhatta-e a jelenlegi drágaságot.

A classicus nemzetgazdaságtan csakúgy, mint a szocialista közgazdászok, valamint a jelenkori polgári tudósok túlnyomó többsége azt vallja, hogy a pénz értéke nem mennyiségétől, hanem az anyagát képező fém termelési költségétől függ. Az aranytermelés megolcsóbbodása folytán a nyersarany kilogrammja kevesebbet ér. A nyersarany olcsóbbodása pedig természetszerűen a belőle vert pénz olcsóbbodását idézi elő.

Tudjuk ugyanis, hogy az aranypénz és a nyersarany ára között sohasem áll fönn különbség; a londoni piaczon a nyersaranyban kifejezett ára legfeljebb 10%-nyi ingadozást mutat. Ez nem is lehet másképp, mert a különböző jegybankok (német, francia) fix áron vagy nagyon csekély áringadozással (angol, osztrák-magyar) minden piacra kerülő arany mennyiséget átvesznek. Ezenkívül az ausztráliai, amerikai és angol stb. pénzverdék kötelesek mindenkinek a nyersaranyát ingyen, vagy minimalis verési díjért aranyérmekké kiverni.²⁾

¹⁾ »Umsatz der deutschen Reichsbank pro 1 Mark der durchschnittlichen Golddeckung der Giro Guthaben:

1895 . . .	622 M.	1902 . . .	* 731 M.	1905 . . .	979 M.
1900 . . .	922 *	1903 . . .	898 *	1906 . . .	1.279 *
1901 . . .	758 *	1904 . . .	976 *	1907 . . .	1.464 *

Joseph Esslen: *Conjunctur und Geldmarkt* 1902-1908 Berlin. Cotta 1909.

²⁾ »Das neuproduzierte Gold kann, wie gross auch seine Menge sein mag, bei zahlreichen Münzstätten sofort mit gar keinen oder sehr geringfügigen Kosten in Geld verwandelt werden, was gleichbedeutend ist mit seinem Verkauf zu einem festen Preise« V. Lexis, i. m. 101. 1.

»Es leuchtet ein, dass Wertveränderungen in Rohmaterial auf diese Weise gar nicht in Erscheinung treten können. Denn der Münze und dem Barren ist die

A nyersarany olcsóbb termelése folytán beállott értékcsökkenése tehát változatlanul kell hogy átmenjen a vert aranypénz értékére; csökkenvén a vert aranypénz értéke, az árúk megdrágulnak és pedig nemcsak azok az árúk, melyek effectiv aranyért cserélődnek ki, hanem az összes árúk, mert hisz az „ideális” számolóegységül szolgáló aranypénz értéke is megkisebbedett a tényleges aranypénz értékvesztése folytán.

A tudósok számtalan nyilatkozatából itt csak találomra közlünk kettőt, két politikai és tudományos szempontból teljesen különböző Írótól: Schmoller: „A pénz értéke azon fém termelési költségeihez alkalmazkodik, a melyből áll”.¹⁾

O. Bauer: „Az arany termelési költségeinek leszállása valószínűleg egyik oka a mai drágaságnak. Ma minden áruért több pénzt, több aranyat kell adnunk, mert minden aranydarabban ma kevesebb társadalmi munka van megtestesítve, mint azelőtt”.²⁾

Bármily helyesnek, sőt nyilvánvalónak látszik is az a nézet, hogy az arany termelési költségének megolcsóbbodása folytán a pénz vásárlóképesége kisebb lesz és általános drágulás keletkezik, bármily általánosan elfogadott is ez a tétel, még sem tarthatjuk helyesnek, és pedig a következő okokból:

A termelési költség kisebbedése nem minden áru csereértékét szállítja le, hanem csak azokét, a melyeknek termelése – a szükséglethez képest – korlátlanul szaporítható. Az olyan árúk csereértékét ellenben, melyeknek termelése nem szaporítható korlátlanul, mindenkor a legrosszabb körülmények közt termelt, a szükséglet fedezésére még szükséges áru termelési költsége szabja meg; más szóval kifejezve, a legrosszabb körülmények közt termelt árúban foglalt munkamennyiség. Az arany pedig nem az előbbi, hanem az utóbbi csoportba tartozik; *a termelési költség kisebbedése tehát nem az arany és vele a pénz értékcsökkenését idézi elő, hanem a kisebb termelési költség surplus-profit, illetve különbözeti bányajáradék alakjában az aranytermelőké lesz.*

Az aranytermelés viszonyainak részletesebb analysise világossá teszi ezt.

Minden tetszés szerint termelhető áru ára leszáll, ha valamely újítás

Substanz gemeinsam. Das Gemeinsame zweier Dinge kann aber nicht den Gegenstand eines Vergleiches bilden». Fr. Koch: *Der Londoner Goldverkehr* Berlin. Cotta 1905. A *Münchener Volkswirtschaftliche Studien* 73. kötete.

»Der Preis des Goldes, gemessen in der Münze desselben Metalls, kann nicht variieren (bei freier Prägung).« Hilferding i. m. 36. lap helyeslőleg idézi Fullarton: *On the regulation of currencies* 2-ik kiadás 1845, 59. lap.

¹⁾ G. Schmoller i. m. 365. lap.

²⁾ O. Bauer: *Die Teuerung*, 40. 1.

által a termelése olcsóbbá válik, leszáll, mert az új eljárással is meg lehet termelni az egész szükségletet. A verseny folytán az üzemek vagy átmennek az új termelési módra, vagy tönkremennek, mert drágábban termelnek az átlagosnál.

Nézzük, hogy áll a dolog az aranybányászatban?

Ha valaki egy aranybányát akar műveltetni, *úgy* egy kilogramm arany megtermelésének maximális költsége teljes pontossággal adva van; a költségnek nem szabad nagyobbak lenni, mint a termelésre előre kiadott vert arany mennyiségének.

A mely bányában egy kilogramm arany ennyi vert, már forgalomban levő aranyért ki nem termelhető, az a bánya nem művelhető.¹⁾

Az arany termelési költsége ugyanis nem a termelt színarany mennyisége, hanem a feldolgozott nyersarany ércmennyisége és a bánya mélysége szerint alakul, tehát a színaranyra nézve egyáltalán nincs egységes termelési költség, mely értékét meghatározná. A gazdag aranyérczet tartalmazó bányában egy kilogramm színarany megtermelése talán egyötödébe kerül, mint egy másik szegényebb bányában, mely azonban még mindig művelhető, mert *egy* kilogramm arany még mindig egy kg. vert aranyánál kisebb mennyiség kiadásával termelhető meg.²⁾

Mínt hogy a termelt arany quantitative teljesen egyforma, a kisebb termelési költséggel termelő bánya aranyának az értéke sem lesz kisebb az összes árukkal szemben, mint a már forgalomban levő aranyé, az ilyen bányák hatalmas surplus-profitot fognak termelni, óriási járadékot fognak hozni.

Az aranytermelésnek az utolsó években beállott olcsóbbodása tehát csak azt eredményezte, hogy olyan bányák, melyek régebben nem voltak művelhetők, most művelés alá vonattak, minek folytán a gazdagabb bányák rentéje éppen úgy emelkedett, mint a termékenyebb földek járadéka, ha rosszabb minőségű földeket kell művelés alá venni. Hogy az aranybányászatban nincs a színaranyra vonatkozó egységes termelési költség, hanem differentialjáradék forog, arról meggyőződhetünk, ha az aranybánya-vállalatok sorsát figyelemmel kísérjük.

Legalább fele a bányáknak nem boldogul, egy darabig veszteséggel dolgozik, azután beszünteti az üzemet,¹⁾ míg mások óriási, a befektetett tőkével arányban nem álló profitot hajtanak.

¹⁾ „Gold findet seinen Tauschwert gegenüber den Waren fertig vor, soweit er sich in den Welthandelspreisen abspiegelt.” V. Lexis i. m. 101. lap.

²⁾ Lásd részletesen Max Epstein: *Die englische Goldminenindustrie*. Dresden, V. Böhmert. 1909.

³⁾ „Der eigentliche Qoldbergbau ist in den meisten amerikanischen, australischen und afrikanischen Minen verlustbringend gewesen; nur eine verhältnismässig kleine Anzahl von Gruben hat grosse Gewinne und zugleich grosse Rohertträge ergeben.” V. Lexis, i. m. 101. lap.

A differential-rente fönforgását bizonyítja az üzemben levő bányavállalatok folyton változó és óriási különbségeket föltüntető osztaléka. Ugyanazon vállalat osztaléka egymásra következő években 0% és 400% közt váltakozik, némely vállalat tíz év alatt 60%, másik vállalat 2600% osztalékot fizetett.¹⁾

Az üzleti eredmény bizonytalansága és változékonyságának bemutatására álljon itt néhány délafrikai aranybánya-vállalat osztalékának kimutatása az utolsó tíz évben százalékban:²⁾

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Anglo French Exploration	8	27 ^{1/2}	17 ^{1/2}	—	20	—	—	—	10	12 ^{1/2}
Consolidated Gold	—	25	—	12 ^{1/2}	15	—	12 ^{1/2}	20	35	35
East Rand	—	—	25	20	20	—	45	212 ^{1/2}	40	40
Ferreira	—	100	187 ^{1/2}	250	262 ^{1/2}	300	300	300	600	300
General Mining	—	10	10	—	20	—	—	—	5	15
Globe and Phoenix	50	35	—	—	22 ^{1/2}	27 ^{1/2}	15	22 ^{1/2}	35	125
Premier Deffered	—	—	—	—	400	400	400	—	200	200
South Afrika Gold Trust	50	50	—	12 ^{1/2}	15	—	—	10	25	25
Rand Mines	—	80	—	100	100	180	130	190	350	220

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy az osztaléknak ezen horribilis ingadozásai bizonyítják azon állításunkat, hogy az aranytermelésnél nincs egységes termelési költség, hanem minden bányá művelésbe vétetik, metynek művelése által egy súlyegység arany termelése kevesebb reális kiadást okoz, mint a mennyit az adott árviszonyok mellett érte vásárolni lehet. Az újonnan termelt arany, került legyen termelése bármily sok vagy kevés költségbe, értékét a piacon készen találja, vásárló képességét a már forgalomban levő arany vásárlóképessége szabja meg;

¹⁾ Lásd M. Epstein, i. m. 94. passim.

²⁾ *Deutscher Börsenkalender 1911*, Beilage zur *Frankfurter Zeitung*.

A Börsenkalender összesen 77 délafrikai aranybánya-vállalatot sorol föl; ezek közül 1910-ben:

nem fizetett osztalékot	11 vállalat
1— 10 ^{0/0}	17 " fizetett . . . . .
11— 30 ^{0/0}	27 " . . . . .
31— 50 ^{0/0}	12 " . . . . .
51—100 ^{0/0}	5 " . . . . .
101—300 ^{0/0}	5 " . . . . .

Az összes bányák átlagos osztaléka 32.7%. Pedig az aranybánya-vállalatok kifizetett osztaléka nem is ad helyes képet a valódi rentabilitásról, mert az alaptőke legnagyobb része csak *fictiv* tőke, „Gründergewinn”. Lásd M. Epstein: *Die englische Goldminenindustrie*. 15. lap.

az újonnan termelt arany olcsóbb termelési költsége bányajáradék alakjában mutatkozik,¹⁾ nincs és nem lehet áremelő hatása.

Az aranytermelés ezen sajátsága folytán nem lehet még hozzávetőleg sem megállapítani, hogy új gépek alkalmazása által mennyiben csökkent a termelési költség. Nagyarányú csökkenésről nem lehet szó, mert alapvető technikai újítás az utolsó tíz évben nem történt, viszont a munkabérek a munkáshiány folytán állandóan emelkedők. Az 1909. évi johannesburgi consuli jelentés a kedvezőbb munkásviszonyok folytán 11%-ra becsüli a termelési költség olcsóbbodását 1908-al szemben; pár hónappal utóbb azonban ismét munkáshiány van a délafrikai bányákban.¹⁾

Az aranytermelés olyan arányú olcsóbbodásáról, mely a drágaság mostani mérvét csak meg is közelítené, szó sem lehet.

Azok az írók, a kik az aranytermelés olcsóbbodásában látják a mostani drágaság okát, csodálatosképpen még kísérletet sem tesznek arra, hogy analysálják azt a folyamatot, a mely által a föltételezett olcsóbb aranytermelés drágulást okozna.

Ha valamely iparágban egy új olcsóbb termelési módot találnak ki, az illető iparczikkek termelői közt verseny fog létesülni. Azonban a termék ára nem fog rögtön leszállni az új, olcsóbb termelési költség niveaujára, hanem csak azon arányban, a mint az új termelési móddal dolgozó termelők képesek a piacz egész szükségletét ellátni, a drágábban termelőket kiszorítani.

¹⁾ A bányák rentéjéről I. Stuart Mill: *A politikai oeconomia alapjai*. „Tény, hogy a bányák művelése különböző mértékű hozamot ad és mivel a nyert termékek értékének a legrosszabb bánya termelési költségének kell megfelelni (tekintettel a hozamra és a fekvésre), a jobb bányák nyeresége e viszonynak megfelelően jelentékenyebb. Az összes bányák, melyeknek nyeresége a legrosszabbaknál nagyobb, járadékot adnak, a mely ezzel a többlettel egyenlő.”

²⁾ 1909. évi *Consuli jelentés* Johannesburgból:

„Az aranybányákra nézve legfontosabb az a körülmény, hogy a költségeket leszállították. Ezt azáltal érték el, hogy nemcsak a fekete munkásoknak munkaképességét, hanem a fehérekét is fokozták, a sztrájk teljesen eredménytelenül végződött, így azután a munkabérek nagyobb összhangba hozattak a teljesített munkával. A termelési költségek leszállításának fontossága nemcsak abban rejlik, hogy az érez nagyobb jövedelmet biztosítson, hanem inkább abban, hogy nagyobb mennyiségű erezet fejtenek ki, a miről annak előtte a nagyobb termelési költségekre való tekintettel le kellett mondani. A munkaerő olcsóbbodása folytán az érezben szegényebb darabokat is meg lehetett munkálni.”

Pár hónappal utóbb azonban ismét rosszabb a helyzet. „A lefolyt évnegyedben nyomasztólag hatott az aranybányák gyöngébb termelési eredménye, és a délafrikai bányarésztvények értékének ezzel kapcsolatos csökkenése. Ez a körülmény a munkásviszonyok kedvezőtlen alakulásában nyeri magyarázatát.” 1909/IV. 1608. old.

Ha az olcsóbb termelési mód oly természetű, hogy nem általánosítható, hogy az általa termelt árukkal nem lehet csak a piac egy részének szükségletét kielégíteni (pl. ha az újítás helyi jellegű, olcsó vizierő, földgáz kihasználása), nem lesz verseny és nem lesz árcsökkenés. A kik az átlagnál olcsóbban tudnak termelni, nem fogják az árat leszállítani, ha termelvényüket a magasabb áron is el tudják helyezni. Verseny és árleszállítás csak ott áll be, hol a termelés olcsóbb költség mellett tetszőlegesen gyarapítható. A termelő ugyanis a legnagyobb profitmennyiséget igyekszik realizálni, tehát csak akkor fogja termékének árát leszállítani vagyis egységenként kisebb profittal megelégedni, ha az eladott egységek számának szaporításával összprofitja mégis nagyobbodni fog.

A nyersaranytermelők abban a kellemes helyzetben vannak, hogy nem kell nekik versenyezni, mert összes terméküket el tudják a piacon adott árban helyezni; nincs az a nagy arany mennyiség, melyet a kapitalista országok központi bankjai szívesen át ne vennének.¹⁾

A szükséges arany megszerzése és megtartása a jegybankok legfőbb gondját képezi, a közgazdasági tudósítások féltő gonddal emlékeznek meg az arany ki- vagy beáramlásáról valamely országba.²⁾ Minden gazdasági válság alkalmával kitérnek a kapitalista társadalom aranykészletének elégtelensége; a folyton gondosabban kifejlesztett hitelrendszer nem szolgál más czélt, mint a szűkös arany mennyiség pótlását. Minden az aranybányákból jövő nyersarany vevőre talál, verseny az eladók közt nincsen. Ha pedig az összes újonnan termelt aranyat a régi áron el lehet adni, vagyis ha a most érkező kisebb termelési költségbe kerülő nyersaranyért ugyanannyi vert aranyat vagy más árút lehet kapni, mint az előző legnagyobb termelési költséggel termelt, már forgalomban levő, aranyért, úgy teljesen ki van zárva, hogy az aranytermelés olcsóbbodása \ árdrágulást idézhessen elő. A legújabb amerikai válság is csattanósan bizonyította a meglevő arany mennyiség elégtelenségét. Az angol bank 7%-ra emelte a kamatlábat, hogy az aranyelvonást megakadályozza, a francia bank sietett 50 millió frank aranyat kölcsönözni az angol banknak. Amerikában oly nagy volt a bizalom megrendülése folytán a

1) „Beim heutigem Stande der Goldgewinnung wird das neu produzierte Gold in der angebotenen Menge auch ohne Zwang begierig gekauft. Bis jetzt liegt die Sache beim Golde so, dass ohne internationale Abrede eine Menge kauffähige Abnehmer bereit sind zu bestimmten Preisen Gold aufzunehmen.” V. Lexis: *Handwörterbuch d. Staatswissenschaften*, Artikel. Edelmetalle.

2) „Die Angst, die das moderne Banksystem vor dem Goldabfluss hat, übertrifft alles, was das Monetarsystem, dem Edelmetall, der einzig wahre Reichtum ist, je erträumt hat. Marx: *Kapital* 3/440. Lásd továbbá Schmoller i. m. 11/162. 1. Hilferding i. m. 39. lap. Lexis i. m. 130. lap.

pénzhiány, hogy nemcsak az aranynak, hanem még az állami papírpénznek is agiója volt.¹⁾ Ily körülmények közt minden újonnan érkező arany mennyiséget az eddigi áron örömmel átvesznek.

Hogy aranyfölségről szó sem lehet, bizonyítja az arannyal nem fődözött bankjegyforgalom állandó növekedése a capitalista országokban, valamint a giro- és clearing-forgalom hihetetlen emelkedése. A londoni Clearinghouseban 1907-ben 255 milliárd M. követelést egyenlítettek ki, a nélkül hogy egy pénzdarab vagy egyetlen bankjegy gazdát cserélt volna. A német Reichsbank által bevezetett clearing 1907-ben 45 milliárdra rúgott.

Mindezek az intézmények az aranyhiány által okozott forgalmi nehézségek kiküszöbölését czélozzák. Mindebből kitűnik, hogy az aranytermelők közt verseny nem lévén, az olcsóbb termelési költség, nem kisebbíti az arany vásárlóképességét más árukkal szemben és nem lehet oka a drágulásnak. A kik mégis azt vitatják, hogy a drágaság oka az olcsóbb aranytermelés, azoknak kötelességük kimutatni, hogy milyen úton-módon történhetik ez meg, midőn a verseny hiányzik. A drágaság nagy irodalmában csak egy ilyen kísérletet találtam, az sem helytálló.

Otto Bauer különben kitűnő művében a következőt mondja: „Az aranybányák tulajdonosai a kitermelt aranyat a pénzverdeknek és bankoknak adják át. Érte vert pénzt vagy váltót, aranyra szóló utalványt kapnak. Ezzel először a termelés költségeit fizetik ki. A termelt arany mennyiségnek a termelési költségek fölötti fölsége az övék... Ez annál nagyobb, minél kisebbek a termelési költségek. Ezért a fölségért árút vásárolnak. Az aranytermelők nem növelik az árukészletet, mert aranyat, nem árút termelnek, növelik ellenben az áruk utáni keresletet. Ezt annál inkább növelik, minél nagyobb a termelés többlete a költségek fölött. A növekvő kereslet áruk után azonos készlet mellett az áruk árát emeli. Ez után az arany előállítás költségeinek leszállása az áruk árát növeli”.²⁾ Bauer ezen fölfogásának tarthatatlanságát könnyű kimutatni.

A világ aranytermelésének értéke 1909-ben 1881 millió márka volt. Tegyük föl, hogy a termelők haszna a termelés olcsóbbodása folytán teljes 25% -ot tett volna ki; ezen rendkívül túlzott föltevés esetén az aranytermelők haszontöbblete 470 millió márka. Ekkora összeggel nagyobbodna tehát a kereslet. A világ árumennyiségéhez képest azonban az egy végtelen kicsi mennyiség; hisz Magyarország búzatermésének az értéke rendesen kétszer ekkora. A keresletnek ilyen végtelen kis megnövekedése az árakban észrevehető emelkedést elő nem idézhet, Bauer magyarázata tehát teljesen alaptalan.

¹⁾ Maurice Ansiaux: *Solidarité monétaire internationale. Revue d'Economie politique* 1910.

²⁾ *Die Theuerung.* 39. 1.

A drágulás oka tehát sem az arany mennyiség szaporodása, sem az aranytermelés olcsóbbodása nem lehet. Hogy mégis unos-untalan ezzel hozakodnak elő, abban leli magyarázatát, hogy a földbirtokos- és nagytőkés osztályok érdekeit védő tudományos és napi sajtó igyekszik a drágulást egy természetes tényező, az aranytermelés viszonyaiból magyarázni. Ez a magyarázat még azzal az előnnyel is jár, hogy nagyon kényelmes, nagyon egyszerű, és fölmenti az embereket a dolgok behatóbb analysisének fáradságos munkájától.

II. A világpiaczi drágulás nagysága és okai.

Világpiaczi ár alatt mindenkor az angol árakat értjük: az angol piac ugyanis az egyetlen európai piac, a hol a szabad kereskedelem tisztán fönnáll, a hol tehát állami intézkedések (vámok, tilalmak) az áralakulást nem befolyásolják.

Az áringadozások mértékéül az indexszámok szolgálnak. Az indexszámok tudvalevőleg úgy jönnek létre, hogy valamely időszak átlagárát 100-nak véve, az árváltozásokat százalékokban fejezzük ki. Ennek az eljárásnak, mint minden más árstatistikának, az a hibája, hogy csak olyan árúkra alkalmazható, melyeknek minősége usanceszerűen van megállapítva, változó minőségű árúkra, tehát különösen készproductumokra nem alkalmazható. A mennyiben pedig az egyes árúk árváltozását egy számban foglaljuk össze, az a hiba áll elő, hogy az egyes árúk pondusát, hogy milyen mennyiségben fogyasztódik, csak nagyon hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. A Sauerbeck-féle indexszámítás a következőt mutatja.

Alap: az 1867-77. időszak árai; ezek 100-nak vétetnek:

Év	Növényi eledelék	Állati eledelék	Cukor, káv stb	Egyéb élelmi szerek	Ásvá- nyok	Szövött árúk	Különféle anyagok	Együtt	Fősz. 11
1890—99 átlag	61	80	63	68	71	56	66	64	67
1900	62	85	54	69	108	66	71	80	75
1901	62	85	46	67	89	60	71	72	70
1902	63	87	41	67	82	61	71	71	69
1903	62	84	44	66	82	66	69	72	69
1904	63	83	50	68	81	71	67	72	70
1905	63	87	52	69	87	72	68	75	72
1906	62	89	46	69	101	80	74	83	77
1907	69	88	48	72	107	77	78	86	80
1908	70	89	48	72	89	62	73	74	73
1909	71	89	50	73	86	64	76	75	74
1910	65	96	54	74	89	73	81	81	78
Emelkedés az 1890—99. árakhoz képest %-ban	6	20	14	9	25	30	23	27	18

Ezen táblázat vizsgálatából kitűnik, hogy az összes árak jelenleg 18%-kal magasabbak, mint az 1890-99. átlag. A táblázat ugyan jobbára csak a nyersanyagokra vonatkozik, de az összes fontos nyersanyagokat felölelvén, eredményei állnak a készárúkra is. Látjuk, hogy élelmiszerek közül az áremelkedés legnagyobb az állati eledelnél – teljes 20%, – míg a gyarmatárúk olcsóbbak, a növényi eledelék – gabona – áremelkedése csak 6%. Óriási emelkedés mutatkozik az ipari nyersanyagoknál, különösen az ásványoknál, melyek teljes 25%-kal drágábbak most, mint a megelőző évtized átlagában. A táblázatból az is kitűnik, hogy nem hirtelen felszökésről, hanem állandó jellegű drágulásról van szó. Az összes nyersanyagok 27%-nyi áremelkedést mutatnak, míg az összes élelmiszerek áremelkedése csak 9%. A számok persze a nagybani árakra vonatkoznak, a detailárak alakulása azonban nagyjából” mindig követi a nagybani áralakulást. Mivel az állami intézkedések, behozatali vámok eredménye mindenkor csak áremelkedés lehet, azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy az árak egész Európában legalább olyan mértékben emelkedtek, mint Angliában. Lesz alkalmunk kimutatni, hogy nálunk az áremelkedés még nagyobb, mint Angliában.

Melyek ezen nagy emelkedés okai? A feletetet külön kell kutatnunk az ipari nyersanyagok és iparczikkek és külön a mezőgazdasági termékekre nézve.

* * *

a) *Az ipari nyersanyagok és, iparczikkek drágulásának főokai a cartellek.* A drágulásnak kétféle természetes oka lehet: vagy az árúk mérésére szolgáló pénzegység értéke kisebbedhetik meg, vagy a reális termelési költség emelkedhetik, vagyis az összes megdrágult árúkbán foglalt munkamennyiség nagyobbodhatott.

Az egész ipari termelésre azonban napjainkban áll a csökkenő munkamennyiség törvénye; minél nagyobb az üzemenconcentratio, minél nagyobb a cooperatio, annál kevesebb munkamennyiség szükséges a termék egy egységének megtermelésére. Minthogy nyilvánvaló, hogy a capitalistikus üzemenconcentratio az utolsó tíz évben újabb haladást tett, bátran mondhatjuk, hogy nincs olyan iparczikk vagy ipari nyersanyag, melynek termelése ma több munkamennyiséget követelne, mint egy évtized előtt. Tehát a munkamennyiség szaporodása sem lehet az oka a drágulásnak. Ellenkezőleg bizvást állithatjuk, hogy a munkamegtakarító gépek feltalálása és alkalmazása az utolsó tíz évben sem szünetelt. Példaképp csak az önműködő magas kemenczetöltő-készülékét és az üvegfüvógépet említjük. Tehát a különböző iparczikkek egységében inkább kevesebb, mint több munkamennyiség foglaltatik most, mint 10 év előtt.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy itt nem munkabér-költségről, hanem munkamennyiségről beszélünk. A jelenségek ismertetése kedvéért itt egyelőre felteszszük, hogy ugyanannyi munkamennyiség a termelőnek ma sem kerül több bérköltségébe, mint 10 év előtt; föltevésünk helyességét később külön megindokoljuk.

Tehát sem az arany elértéktelenedése, sem a munkamennyiség nagyobbodása nem lehet az oka az iparcikkek drágulásának. Nem lehet tehát más oka, mint hogy a termelők a szabad áralakulást megakadályozván, mesterségesen emelik az árakat. Ezt a feladatot végzik a cartellek: ezek az ipari termékek drágulásának okai. Cartell alatt nemcsak a szorosán vett cartelleket értem, hanem a termelőknek mindenféle olyan szövetezését, mely a szabad verseny korlátozása által az árak emelésére törekszik, legyen az laza árconventio, fusio, cartell vagy trust. A forma jelen esetben mellékes. „A cél valamennyi formánál ugyanaz: a termelést oly módon szabályozni, hogy azoknak a nyereségét, kiknek érdekében a tömörülés történt, emelje.”¹⁾

Az utolsó évtizedben a cartellmozgalom óriási módon elterjedt. Nemcsak országos, hanem egész Európára, sőt az egész világra kiterjedő cartellek keletkeznek; a petroleum, vastartó, üveg, lőpor stb. világcartellek. Ezenkívül különösen vámvonallal védett országokban számtalan országos cartell alakult.

Minden cartellnek kimondott célja a szövetkezett vállalatok tiszta hasznát emelni, a mi majdnem mindig a termék árának emelése által történik. Ebben minden közgazdasági író megegyezik.²⁾

A mely iparágban cartell alakul, föltéve, hogy a cartellen kívüli üzemek versenye nem zavarja működését, ott az eladási ár többé nem egyenlő a termelési ár plusz átlagprofittal, mint szabad verseny esetén,

¹⁾ H. O. Macrosty: *Das Trustwesen in der britischen Industrie*. Berlin 1910. 1. lap.

²⁾ R. Liefmann: „*Die Ermöglichung eines direkten Eingriffs in die Preisgestaltung*, die relative Unabhängigkeit von den Verhältnissen von Angebot und Nachfrage sind die zunächst in die Augen springenden Vorteile der Kartelle für die Unternehmer.” *Kartelle u. Trusts*. Stuttgart 1909. 54. lap.

„Die beiden Zwecke, welche die Unternehmer verfolgen, sind *Erhöhung der Gewinne* und *Verminderung des Kapitalrisikos*.” U. o. 74. 1.

Lásd továbbá:

K. Hilferding: i. m. 220 old.

O. Bauer: *Nationalitätenfrage u. Socialdemokratie*. Wien, Marx-Studien II. 461. passim.

I. Esslen: i. m. 70. old.

H. Levy: *Monopole, Kartelle u. Trusts*. Jena, Gustav Fischer 1909.

Ch. Cornéllissen: *Theorie de la valeur*. Paris 1903. 380. old., valamint számtalan más közgazdasági író műveit.

hanem az árat a termelők egységesen, verseny kizárásával szabják meg, a természetes árnál sokkal magasabban. A cartellálódás megkezdése valamely iparágban szükségszerűen maga után vonja a cartellalakulást azokban az iparágakban is, melyek az előbbinek a késztermékét tovább földolgozzák. A cartellalakulás folytán ezek drágábban vásárolják nyersanyagukat, késztermékük adott ára mellett tehát profitjuk kisebb lesz az átlagosnál. Ezen csak úgy tudnak segíteni, ha emelik az eladási árat, a mi gyakran csak cartellirozás által történhetik. A cartellképződés így egyre nagyobb méreteket ölt.

A cartellképződést különösen előmozdítja a finance-tőke behatolása az ipari termelés minden ágába; a legtöbb ipari részvénytársaság manapság nem önálló, hanem a mögötte álló banktól vagy bankcsoporttól függ. Minél nagyobb mértéket ölt ez a függés, annál könnyebb a cartellképződés, mert a finanszírozó bankok mindegyike ugyanazon szakmában több vállalatnál bír érdekeltséggel. Érdeke tehát, hogy valamennyi prosperáljon, ne csak egyik-másik; ezért az esetleg ellenálló vállalatot pénzügyi hatalmánál fogva belekényszeríti a cartellbe. Így a cartelleket manapság már nagyrészen nem maguk a vállalatok, hanem a mögöttük álló bankok ütik nyélbe.

A cartellképződést továbbá különösen előmozdítják az ipari védővámok. Ezek kizárják vagy megnehezítik a külföldi ipar versenyét, a belföldi fogyasztó piacot teljesen a belföldi termelőknek szolgáltatják ki, ha ezek cartellt kötnek. Megfordítva „a cartellbe tömörült, egységesen cselekvő nagytőkések döntő szerepet visznek a politikában és magas vámtételek kieroszakolása által növelik profitjukat. Ez a jelenség legjobban az amerikai politikában mutatkozik. Jogosnak látszik az a vád, hogy „a nagy cartellek szabadon rendelkeznek az Unió egyes államainak képviselőházai felett”, írja J. L. Lauglin.¹⁾

A közvélemény és az egyes államok becsületes politikusai súlyosnak érzik és vallják a cartellek uralmát és az általuk teremtett drágaságot, de eddig nem sikerült védelmet találni ellenük. A cartellképződésnek olyan jogi formákat sikerült adni, a melyet a capitalista társadalmi rendben és annak jogrendszerén belül lehetetlen megtámadni. Jól mondja Macrosty, hogy lehetetlen megtiltani több cég fusionálását, hacsak általában el nem tiltják, hogy csak két cég is egy közös vállalattá egyesüljön; semmiféle törvény sem képes megakadályozni egy „Gentlemens Agreement”-ot, correct gentlemanok olyan áremelő megállapodását, melynél sem alapszabályok, sem megalakulás, sem szerződés nem létezik.

¹⁾ *Aus dem amerikanischen Wirtschaftsleben.* Leipzig, Teubner 1906.

A cartellképződést és a cartellek garázdálkodását eddig „semmiféle jogi intézkedéssel megakadályozni nem sikerült, a cartellek természetes velejárói a capitalismus legújabb fejlődésének és csak a capitalismussal együtt szűnhetnek meg.

Hogy mennyire szükségszerű velejárója a cartell a capitalismus legújabb fejlődésének, bizonyítja az, hogy maguk az állami üzemek (nálunk a vasművek) tagjai a cartelleknek, hogy maguk a kormányok fáradoznak cartellek létrehozásán és állami kényszert alkalmaznak az ellenálló vállalatok ellen (Vacuum Oil Comp.), sőt törvény által kényszerítik a vállalatokat cartellalakításra (német kálitörvény). Nagyon jellemző, hogy 1911 májusban az amerikai törvényszék azon ítéletét, mely a Standard Oil Comp, feloszlatását mondja ki, a tőzsde nagyszabású hausseval honorálta: ily kevésbé lehet a capitalismuson belül ártani a trustöknek.

A cartellek maguk szabják meg az árakat, a bennük levő munkamennyiségtől, illetve termelési költségektől teljesen függetlenül. Az ár magasságát a maximális elérhető profit szabályozza.

Ha a cartell túlmagasan szabja az árat, a fogyasztás megcsökken, a termékeket surrogatumokkal pótolják. A megcsökkent fogyasztás folytán a magasabb ár ellenére kisebb lehet az összes profit, mint alacsonyabb ár és így egységenként kisebb profit, de sokkal nagyobb eladott össz mennyiség mellett. Azt az árt, mely mellett a cartell a legnagyobb összprofitot realizálhatja, optimum-árnak nevezzük, az így elérhető legnagyobb összes profitot pedig optimum-profitnak. A cartellek mindenkor optimum-áron igyekeztek terményeiket eladni. A világcartelleknek ez mindig sikerül is. Az országos cartelleknek nem mindig. Az országos cartellek csak akkor tudják az optimum-árt elérni, ha a védővám oly magas, hogy a nem cartellált világpiaczi ár, plus vám, plus szállítási költség nagyobb mint az optimum ár. Ha alacsonyabb, úgy a belföldi piacon sem lehet elérni az optimum árat, a külföldi verseny miatt. Az országos cartellek külföldön sokkal olcsóbban adják el áruikat, mint belföldön. Minél nagyobb a termelés, annál olcsóbban lehet a termék egy egységét megtermelni. Ezért a cartell a belföldön az optimum-ár mellett el nem helyezhető árumennyiséget sokkal alacsonyabb áron, sőt néha veszteséggel is külföldre exportálja. Összes profitja az olcsóbb termelés miatt még mindig nagyobb, mint hogyha csak a belföldi szükséglet kielégítésére termelne drágább termelési mód és az üzemek munkaképességének nem teljes kihasználása mellett. Ilyen módon az egyes országos cartellek pangás idején, midőn a belföldi fogyasztás megcsökken, gyilkos versenyt támasztanak egymásnak, a mi végül nemzetközi szerződés-

sekre, világcartellek alakulására visz¹⁾. A cartellek által a tőkésék mesterségesen, a termelési költségektől függetlenül emelik az árakat és így az egész fogyasztó közönséget megkárosítva, sokkal nagyobb profitot biztosítanak maguknak, mint a mennyi az átlagos profit és mint a mennyi profitjuk szabad verseny esetén volna. A cartellek árdrágító hatását külön statisztikai adatokkal bizonyítani fölöslegesnek tartjuk. Hisz a dolog teljesen köztudomású. Hogy a cartellált iparágak profitja mennyivel emelkedett, bajos volna kimutatni, mert sok titkos cartell létezik, mert a nyilvános cartellalakításnál igen nagymérvű az Übercapitalisierung, a mennyiben a részvénytőkét sokkal magasabban állapítják meg, mint a tényleges értéke és így a leendő surplusprofitot előre tőkésítve, mint Gründergewinnt félre teszik. Ehhez járul a tartalékokkal, leírásokkal való operálás, úgy hogy az ipari részvénytársaságok kifizetett osztalékai nem nyújtanak megfelelő támpontot a reális profitráta megállapítására.

Egyes cartellek óriási profitot fizetnek: a Standard Oil Comp, évente 40-48%-ot, a vascartellek, széncartellek stb. hasonlóan. Azonban nem volna tudományos eljárás, ilyen egyes adatokból általános következtetéseket vonni. Hogy azonban a profithányad nemcsak egyes esetekben, hanem az egész iparban és a vele mind szorosabban kapcsolatos banküzletben az utolsó időben átlagban is tetemesen növekedett, indirect módon evidensen lehet bizonyítani, a fix kamatozású állampapírok árfolyameséséből. A kinek elhelyezni való pénze van, maximális biztosság és lehetőleg nagy kamatozás mellett óhajtja elhelyezni. Elhelyezheti fix kamatozású papírokban és változó hozadékú részvényekben. Ha a fix kamatozású papírok árfolyama a tőzsdén esik, ez azt jelenti, hogy kisebb pénzüsszegért lehet azonos évi kamatmennyiséget megvenni, vagyis a fix papírokba fektetett pénz jobban kamatozik, mint előbb. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az ipari részvények átlagos osztaléka is emelkedett, mert különben az emberek inkább a biztoshozadékú államkölcsonöket vásárolnák, ezek árfolyama tehát emelkedne. A teljesen biztos fix kamatozású államkölcsonök árfolyamának hanyatlása tehát biztos módon jelzi, hogy az ipari és bankrészvények osztaléka az utóbbi időben emelkedett, vagyis a kifizetett osztalékokban mutatkozó profitráta nagyobb mint előbb volt, a reális profitráta (a tartalékok, levonások, „Grundgewinn” tantième figyelembevételével) emelkedése pedig bizonyosan még nagyobb, mint a kifizetett osztalékban mutatkozó tiszta osztalék emelkedése. A fix kamatozású államkötvények árfolyama az utolsó tíz-tizenöt évben continuális sülyedést mutat: például az angol, a francia és a porosz consolok árfolyamait választjuk, oly államok papírjait, melyeknél nem foroghat fönn^semmi kétség a biztosság tekintetében.

¹⁾ Lásd p. Hans Deutsch: *Die Preispolitik des Eisenkartells. Der Kampf.* 1/419.

	Átlag	Angol consol	Tényleges „	Francia	Tényleges „	Porosz	Tényleges „
1896		110·89	2·48	102·16	2·94	99·38	3·02
1897		102·40	2·45	103·33	2·92	98·06	3·06
1898		110·96	2·48	102·85	2·96	96·21	3·12
1899		107·18	2·57	101·24	2·96	90·71	3·31
1900		99·63	2·76	100·60	2·98	86·78	3·46
1901		94·29	2·72	101·22	2·96	89·27	3·36
1902		94·35	2·71	100·60	2·98	91·98	3·26
1903		90·75	2·82	98·13	3·06	91·48	3·28
1904		88·28	2·83	97·54	3·08	90·07	3·33
1905		89·83	2·78	99·21	3·02	90·06	3·33
1906		88·32	2·83	97·65	3·07	87·73	3·42
1907		84·14	2·97	94·85	3·16	84·14	3·57
1908		86·04	2·91	96·24	3·12	83·12	3·91
1909		83·81	2·98	97·77	3·07	85·81	3·50
1910		81·—	3·07	—	—	—	—
1910 decz 31-én .		80·15	3·10	97·25	3·09	82·80	3·62

A fix kamatozású államkölcsönök tényleges kamatozása tehát csekély ingadozástól eltekintve, állandó emelkedést mutat. Tehát az ipari részvények osztalékának is legalább ilyen arányban emelkedni kellett. A tényleges profit pedig biztosan még sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mert a capitalismus legújabb fejlődésének az az iránya, hogy a részvényeseknek csak az átlagos kamatot valamelyest meghaladó osztalék jut, a surplus-profit pedig az alapítóknak és a finanszírozó pénzüstézeteknek jut.

Ez az indirect bizonyítás mutatja állításunk helyességét, hogy az ipari drágulás oka a cartellek: a drágulás által az ipari tőkésék profitja emelkedett, vagyis a társadalom összes termékéből a drágulás folytán nagyobb rész jut nekik, mint eddig.

* * *

b) *A mezőgazdasági termékek világpiaczi drágulásának főoka a világtermelés elégtelensége;* ennek oka részben a mezőgazdasági termelés fejletlen volta, részben az a körülmény, hogy a földművelésben a nagyobb nyersshozadék termelése azonos eladási ár mellett nem mindig jár együtt a maximális profittal.

Az angol piacon a mezőgazdasági termékek árai az utolsó időben az előző évtizedhez hasonlítva tetemes emelkedést mutatnak: a Sauerbeck-féle táblázat – mint fenn közöltük – növényi eledeleknél 6°°, állati eledeleknél 20% emelkedést mutat.

Sokkal nagyobb az áremelkedés az amerikai piacon. A washingtoni Bulletin of the Bureau of Labor 1910. 3. számában a következő táblázatot közli.

Az 1890-99. közti időszakot 100-nak véve, volt a mezőgazdasági termékek ára:

1900	109·5	1906	123·6
1901	116·9	1907	137·1
1902	130·5	1908	133·1
1903	118·8	1909	153·1
1904	126·2	1910/VI	181·0
1905	124·2		

Itt tehát az angolnál nagyobb, és pedig continuális áremelkedés mutatkozik.

Lássuk végül néhány legfontosabb élelmiszik áralakulását.¹⁾

Búza évi átlagára 1000 kgronként M.-ban.

	Budapest, Mittelware	London, Gazette Average	Odessza, Kulka 75 76 kgr.
1900	127 = 100·0	127 = 100·0	95 = 100·0
1901	133 = 104·8	125 = 98·6	91 = 95·8
1902	143 = 112·6	132 = 104·0	93 = 97·9
1903	133 = 104·8	126 = 99·3	87 = 91·5
1904	158 = 124·1	133 = 104·8	96 = 94·7
1905	152 = 119·7	139 = 109·5	104 = 109·5
1906	133 = 104·8	133 = 104·8	101 = 106·2
1907	171 = 134·5	144 = 113·3	132 = 139·0
1908	204 = 160·3	150 = 118·1	144 = 151·7
1909	246 = 193·7	174 = 137·0	132 = 139·0
1910 III/IV.	— —	— —	— —

A búza drágulása tehát éppen nem helyi jellegű jelenség: meg van úgy a legnagyobb import-piacon, Londonban, mint a legnagyobb export-piacon, Odesszában, valamint Amerikában is. A drágulás legnagyobb Németországban és a monarchiában, a magas agrárvámok miatt. Erre a helyi drágulás tárgyalásánál visszatérünk.

Hasonlóan nagy a világpiacon drágulás a húsfélékben is; irányadóul itt is az angol piacot vehetjük, a hová a világ minden részéből vámentesen hozzák be a húst.

Sauerbeck szerint az árak a következőképp alakultak:²⁾

¹⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs: Grosshandelspreise der wichtigsten Waren.

²⁾ Lásd a Journal of Royal Statistical Society. 1911. márcz. szám, 465. old.

	d. pr. lbs			
	Marha	Middling	Disztnó átlagos minőség	Birka Middling
1896	45	34	35	39
1897	47	36	44	41
1898	46	36	45	37
1899	49	40	40	41
1900	51	42	44	45
1901	49	42	49	44
1902	54	47	48	44
1903	48	42	44	47
1904	48	42	39	50
1905	47	40	46	51
1906	47	40	49	53
1907	49	42	45	54
1908	52	45	43	52
1909	52	45	49	46
1910	54	48	54	52
Átlag: 1890–99 . .	47	37 ^{1/2}	42 ^{1/2}	41 ^{1/2}
1901–10	50	43 ^{1/2}	46 ^{1/2}	49 ^{1/2}
Drágulás %	6 ^{2/3}	12 ^{2/3}	20 ^{1/3}	15 ^{1/3}

Vizsgáljuk meg a mezőgazdasági termékek drágulásának okait: a termékek kifejezés helyett rendszeren csak gabonáról fogunk szólni. A gabonánál nem lehet szó mesterséges áremelésről, termelés csökkentésről, cartellárról, mint az iparban: a termelők óriási számuknál fogva nem alakíthatnak cartellt. Tőzsdei ringek csak ideig-óráig képesek a világpiaczi árt befolyásolni. A világpiaczi drágulásnak – a vám okozta drágulástól itt eltekintünk, – természetes okai kell hogy legyenek.

A mezőgazdasági termelés egy igen lényeges tulajdonságban különbözik az ipari termeléstől: az ipari termelésben ugyanis azonos, sőt csökkenő termelési költség, illetve munkamennyiség mellett a termelést tetszés szerint lehet fokozni, ellenben a mezőgazdaságban a csökkenő hozadék ténye forog fenn: ugyanazon földdarabon a termelés adott technikai fejlettség mellett egy bizonyos optimum-ponttól fogva, a termelést csak egységenként növekvő termelési költség, illetve munkamennyiség mellett lehet fokozni. Ha a dolog nem így állna, ha ugyanazon földterületről 10-20-100 annyi munka és tőke alkalmazásával 10-20-100 annyi gabonát lehetne aratni, a termelés mindig lépést tartana sőt fölülmúlna a szükségletet és természetes drágulásról szó sem lehetne, sőt földjádékról sem. A mai termelés capitalistikus termelés, azaz nem a szükséglet ellátása, hanem a lehető legnagyobb profit megszerzésére irányul. A mezőgazdasági termelő csak akkor fog több élelmiszert, gabonát termelni, ha ezáltal az évi tiszta profitja szaporodik, különben

nem: a termelést tehát csak a profit-optimumpontig fogja fokozni. A mezőgazdasági termelés analysise ugyanis a következő eredményre visz:

A mezőgazdasági termelésben van egy munkaoptimum, értve alatta azt a munkamennyiséget, mely a művelt terület nagyságára való tekintet nélkül a legnagyobb nyershozadékot adja: ha a termőföld végtelen nagy és így mindenki számára hozzáférhető volna, a termelés a munkaoptimum elve szerint történnék bármely jellegű társadalomban, mert ez a termelési elv adná a legnagyobb összes hozadékot és capitalistikus termelést tételezve föl, a legnagyobb tiszta profitot is; hogy a munkaoptimum szemmel tartásával mekkora terület kerülne művelés alá, illetve hogy adott földterületnél mennyi munkát alkalmaznának, ez a technikai ismeretektől függne. Primitív népeknél, melyeknél a föld szabad és a melyeknek viszonylag végtelen mennyiségű föld áll rendelkezésükre, a termelés tényleg a munkaoptimum szerint alakul. A culturemberiség számára azonban a termőföld mennyisége manapság korlátozott mennyiség és minden termelő csak egy meghatározott nagyságú földdarabon termelhet. A termelés tehát nem történhetik a munkaoptimum alapján. A korlátozott földön saját munkaerejével gazdálkodó egyén a munkaoptimumon túl is fog munkát alkalmazni, noha ez az újabb alkalmazott munkamennyiség – mindig ugyanazt a művelési technikát tételezve föl – a csökkenő hozadék folytán kisebbedő termés-többletet fog eredményezni. Ha új művelési módra való áttéréssel kapcsolatban történi ív a munkatöbblet alkalmazása – ha pl. ugarolásról váltógazdaságra térnek át – így a munkaoptimumpont eltolódik és a csökkenő hozadék esetleg csak sokkal nagyobb munkamennyiség alkalmazása után mutatkozik. Föltéve, hogy a korlátozott földön gazdálkodó ember munkaerejét máskép, pl. bér munkával, hasznosítani nem tudja, munkásságában meg lesz az a tendentia, hogy egész a hozadék-optimum eléréséig halmozza földjére a munkát, egész addig a pontig, a míg az újabb ráfordított munka már semmi hozadék-többletet nem eredményez a mi – mindig egy és ugyanazon termelési módot föltételezve - előbb-utóbb biztosan bekövetkezik. Ha a földmivelő munkaerejét bér-munka által is hasznosítani tudja, meg fog szünni munkát halmozni földjére, mihelyest a többlet-munka által eredményezett hozadéktöbblet kisebb, mint a mennyit bér-munka által keresni tud.

A capitalista mezőgazdasági termelő ellenben a profitoptimumra törekszik: értve ez alatt azt a maximális évi tiszta nyereséget, mely egy adott földdarabból évente nyerhető. Világos, hogy ez a korlátozott földmennyiség mellett, sem a munkaoptimummal sem a hozadékoptimummal össze nem esik. A munkaoptimummal csak akkor esnék össze, ha a hozadék csökkenése oly gyors volna, hogy a munkaoptimumon túl

alkalmazott munka- és tőkemennyiség csak a kifizetendő munkabérrel egyenlő vagy kisebb hozadék-többletet teremne, a mi szerencsére nincs így. A hozadék-optimummal viszont csak akkor eshetnék össze, ha a csökkenő földhozadék ténye nem forogna fönn. Mivel ez tényleg fönforog, a többlettermelés abban a pillanatban megszűnik, midőn a nagyobb hozadék nem jelent egyszersmind nagyobb tiszta profitot is, természetesen a tőke, kopás és kamat figyelembevételével. Ha tőkekamatot nem kellene számítani, a profitoptimum sokkal közelebb jutna a hozadék-optimumhoz. Hogy mennyire közeledik a kapitalista termelő a hozadék-optimumhoz, ez főképp a mezőgazdasági termékek árától és kis részben a munkabérek magasságától, valamint a kölcsöntőke kamatától függ. Minél drágább a gabona, annál kisebb hozadéktöbblet elegendő a munkatöbblet fedezésére, minél alacsonyabb a reális munkabér, vagyis minél kisebb a munkásoknak jutó termékész, annál kisebb hozadék-többlet mellett lehet már nyereséges több munkamennyiséget alkalmazni.¹⁾

Ha a termelés intenzitása alatt értjük az egységnyi földterületre eső munkamennyiséget, úgy mondhatjuk, hogy a hozadék a munka-optimumig egyenletesen nő az intenzitással: a munkaoptimumon túl a hozadék lassabban nő, mint az intenzitás: a hozadékoptimum elérésével a munkaintenzitás növelése a hozadékot semmivel sem növeli, sőt esetleg absolute csökkenti, mindig azonos művelési módot tételezve fel. Az utóbbi körülményt azért hangsúlyozzuk, mert új művelésre való áttéréssel úgy a munka, mint a hozadék és profit-optimum eltolódik. A munkaintenzitásba itt beleértjük az elmúlt munka – a termelő eszközök – munkáját is.

Próbáljuk meg ezen tisztán elméleti megfontolások alapján a mezőgazdasági termelés viszonylagos elmaradását a szükséglet mögött megmagyarázni.

Az európa-amerikai culturkör termőföldjének egy igen nagy része parasztok kezében van: ezek, a mennyiben az egy családra eső föld nem több, mint a mennyit saját munkájukkal művelnek, a hozadék-optimum felé törekednek a termelésben. Hogy földjük hozadéka mégis alig emelkedik, ezt részben tudatlanságuk okozza: noha érdekükben volna többet termelni, noha mai ismereteink mellett lehetséges is volna, nem termelnek többet, mert nem értik a módját, hiányzanak a szükséges ismeretek és részben a szükséges tőke is. Hagyományos módon, rosszul termelnek és gyakran az alkalmazott termelési módon belül nem fokozzák a termelés intenzitását még a munkaoptimumig sem, nemhogy

¹⁾ Vesd össze E. David hasonló fejtegetéseit. *Sozialismus und Landwirtschaft*, 612. lap, passim.

a hozadékoptimumig. Új termelési módokra pedig tudatlanságuk, conservatív hajlamaik és különösen tőkehiány miatt nem térnek át. Statistikai adatokat nem közlünk, hisz Magyarország, Oroszország, a Balkán stb. felette alacsony termésátlagai közismertek.

A bérmunkásokkal termelő nagybirtokosok, középbirtokosok és nagy-parasztok viszont teljesen a profitoptimum elve szerint járnak el a termelésben: ha a profitoptimum a termelés intenzitásának csökkentése által érhető el, egy pillanatil sem haboznak áttérni a kisebb intenzitásra, noha ez a hozadék csökkenésével jár együtt.¹⁾

A hozadék, területegységenként, a mennyire a kevéssé megbízható termésbecslésekből kivehető, világszerte alig emelkedik. A gabonával bevetett terület némely culturországban fogy, úgy Angliában a búzával bevetett terület 1871-75 közt 3,373.140 acre volt, míg 1900-1909 közt sohasem érte el a 2 millió_aret; ezzel szemben az állandó legelőterülete egész 1905-ig egyre emelkedik, csak a legutolsó években fogyott meg újra – nyilván a magasabb gabonaárak folytán – az állandó legelőterület.²⁾

Igaz, hogy a culturemberiség élelmezése számára még nagy, eddig műveletlen területek megművelése kínálkozik. De az új területek messze esnek és csak lassan lehet azokat föltárni és terméküket az európai piacra hozni.

Nem szabad végül figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy minden földterületnek, mely a geographiai és piaczi helyzet alakulása szerint belátható időn belül művelés alá fog kerülni és így földjáraadékat fog hozni, ára van. A föld árában ugyanis nemcsak a jelenlegi, hanem a jövőbeli rente egy része is beszámíttatik; óriási méretű földspeculatio folyik a mostanában művelődés alá fogható földterületekkel, melyek csak jelentékeny földjáraadék, illetve vételár lefizetése mellett vonhatók művelés alá, tehát művelésük csak akkor rentábilis, ha a gabonaár egy bizonyos magasságot ért el.³⁾ Az európa-amerikai cultur népesség erős növekedése folytán a kereslet élelmiszerek iránt egyre nagyobb lesz: viszont a fönti okok hátráltatják a mezőgazdasági termelés fejlődését. Az emelkedő ipari profitráta és emelkedő kamatláb pedig a mezőgazdaság intenzitására csökkenőleg hat, mert a profitoptimum távolabb esik a hozadékoptimumtól, mint alacsony kamatláb idején. Ugyanebben az irányban

¹⁾ Lásd pl. Dr. Leopold Hübel: *Die Gestaltung des landwirtschaftlichen Betriebes mit Rücksicht auf den Arbeitermangel*. Dresden 1902.

²⁾ *Statistical Abstract of the United Kingdom*. 294. lap

³⁾ Lásd Marx vizsgálatait az *Absolute Grundrente*-ről. *Kapital* 3/2/258. passim, valamint Oppenheimer és Henry George műveit a *föld speculativ occupatiójáról*.

hat – a mennyiben fennforog – a mezőgazdasági munkások emelkedő reális bére.

A vámok hatására a helyi drágaság okainak vizsgálatánál visszatérünk.

A mi a gabonatermelésre áll, az mutatis mutandis az állattenyésztésre is áll.

Ilyenformán mondhatjuk, hogy az élelmiszerdrágulás oka a népesség-szaporodás, a melylyel az élelmiszertermelés nem tart lépést. Nem mintha a föld – mint azt Malthus és az ő követői hirdetik – egyáltalán nem tudna élelmiszert nyújtani lakóinak, hanem a capitalista termelési rend miatt, melyben a termőföld nem terem annyit, mint a mennyit teremhetne: részben mert speculativ okokból műveletlenül hever, részben mert művelői nem értenek kellően a föld műveléséhez, részben mert a termelés nem a lehető legnagyobb hozadék, hanem a lehető legnagyobb tiszta haszon elérése végett üzetik, a mi a földművelésben – ellentétben az iparral – sohasem esik össze. Mivel pedig a termelés kisebb a szükségletnél, az összes termelt mennyiségre szükség van, a termelők nem versenyeznek árúikkal a piacon és az ár az emelkedő szükséglet arányában emelkedik. Ezek az okok nagyrészt állandó hatásúak: a mezőgazdasági termékek tartós világpiacon áresése csak az esetben várható, ha valamely agronómiai találmány folytán a már művelésben levő föld hozadéka igen nagy mértékben emelkednék, vagy ha az ipari profitráta csökkenése folytán nagy, eddig nem műveit területek megművelése rentabilissá válnék; ugyanezt a hatást valamely a közlekedést nagyon megolcsóbbító találmány is előidézhetné, vagy ha az emberiség szaporodása csökkenne, vagy a táplálkozásra szükséges tápanyagmennyiséget sikerülne tetemesen reducálni.

Az osztrák-magyar monarchiában a drágulás még sokkal nagyobb, mint a világpiacon. Ennek oka a védővámrendszer. Ezért beszélünk a monarchiabeli drágaságról és nem a magyarországi drágaságról, mert a két ország egy vámterületet képezvén, a vám hatása csak az egész monarchia áralakulásának és külkereskedelmi forgalmának vizsgálatából derül ki. A vámoknál különbséget kell tennünk az ipari és mezőgazdasági vámok közt.

Az ipari vámok eredetileg védővámok voltak, azzal a célzattal, hogy a még ki nem fejlődött hazai iparágakat a külföldi versenytől óvják, hogy a vám által annyira megdrágítsák a külföldi iparcikkeket, hogy a belföldi gyöngébb termelő is haszonnal termelhesse. Az ilyen védővámok árdrágító hatása megszűnik, mielőtt a belföldi fogyasztást a belföldi termelés ki tudja elégíteni; a termelők versenye ugyanis az árat a természetes niveaujára – termelési költség – átlagprofit – szállítja le. A védővám fölöslegessé válik.

Az ipari vámok ezen szerepe régen megváltozott; ma már a védővamos államokban épp a legerősebb iparágak, melyek nagy exportot üznek, részesülnek vámvédelemben. A vámvédelem kihasználására az illető iparágak cartellbe tömörülnek és az árakat úgy szabják meg a belföldi fogyasztás számára, hogy valamicskével legyen alacsonyabb a külföldi concurrens áránál plus vám plus szállítási költség. A cartellált iparágak védővámja többé nem nevelő vám, hanem az államhatalom által az illető iparág számára megalkotott eszköz, melylyel az árakat a külföldi verseny kizárásával önkényesen bírják megállapítani: *a régi nevelő védővám cartellvédővám lett, mely nem a fejlődő ipart, hanem a hatalmassá vált, cartellbe tömörült ipar surplusprofitját védi.*¹⁾ A vámok a legfontosabb eszközök a cartellek előmozdítására; a midőn az állam a cartellvédővámok nagyságát megállapítja, közvetve megállapítja a cartellárakat is; védővám nélkül csak nemzetközi cartellek uralkodhatnak teljesen a piacon.²⁾

A legnagyobb drágító hatása a monarchia piacán a vasvámoknak van, melyeket a vascartell teljes mértékben kihasznál. 1908 októberében pl. a cartell 360 koronáért szállított Németország számára egy pár olyan vagonkereket, a melyért az osztrák államvasutaknak 465 koronát kellett fizetni. A drága vasárak nemcsak minden vasból készült fogyasztási cikket drágítanak meg, hanem a gépek drágulása révén minden géppel termelt fogyasztási cikket is, kisebb-nagyobb mértékben tehát minden árut. Ilyenformán az iparczikkek helyi drágaságának jó részét a magas ipari vámok okozzák.

Hogy mennyivel drágábbak nálunk az iparczikkek, mint a világpiacra, bajos megmondani, az eltérő minőségek miatt. Összehasonlítás esetén persze nem szabad a monarchiabeli czégeknek külföldi árait a belföldi eladási árakkal egybevetni, mert tudjuk, hogy a cartellek fölösleges terméküket a termelési áron alul is elhelyezik a külföldön, hasonlóképp nem szabad – ugyanezen okból – külföldi czégeknek nálunk tett árajánlataiból, levonva vámot és szállítási költséget, a világpiaczi árat megállapítani. Annyi azonban bizonyos, hogy az ipari védővámok folytán a legtöbb iparcikk a monarchia vámvonalán belül tetemesen drágább, mint a vám által nem védett angol piacon.

Pontosan megállapítható ellenben az agrárvámok áremelő hatása, mivel itt cartellár nem forog fönn.

Az agrárvámok nálunk nem mindig érvényesülnek: a míg a monarchia gabonát exportál, a vám nem érvényesülhet. Az összes termékek

¹⁾ Lásd Hilferding i. m. 384. passim

²⁾ O. Bauer: *Die Teuerung*. 63. lap.

egy részét ugyanis külföldre kell eladni; ezért a részért nem kapnak az eladók többet, mint a világpiaczi árt, minus a szállítási költség. Ennek folytán, mivel nincs cartell, a belföldi eladási ár is a világpiaczi ár szerint fog igazodni; legyen tehát a gabonára kivetett vám akár 100 korona mázsánként, a gabona még sem lesz egy fillérrel sem drágább a monarchiában, mint a világpiaczon.¹⁾

Teljes mértékben mutatkozik azonban a gabonavám árdragító hatása, ha a monarchia gabonaimportra szorul. Ekkor ugyanis a fogyasztás kielégítéséhez hiányzó gabonát külföldön kell megvenni, és pedig világpiaczi áron; a belföldi ár tehát a világpiaczi ár plus szállítási költséggel lesz egyenlő.

Az árjegyzésekből az csak akkor tűnik ki, ha nem az évi átlagárakat, hanem a harmadik negyedév, vagy a gazdasági év, júliustól júliusig, adatait vesszük. A kalendáriumi év átlagárai júniusig a tavalyi, július után az idei termés szerint alakulnak, ha jó és rossz termések, alacsony és magas árak váltakoznak, a kalendáriumi év átlagárai a vámközte drágulást elhomályosítják.

A búzatermelés és külkereskedelem a következő képet mutatja:²⁾

Év	A monarchia termése millió	Behozat- tala ezer q-ban	Ki- vittele ezer q-ban	Ki- viteli többlet	Be- hozati többlet	Lisztki- vitel	A buza ára az év harmadik negyedében 1 000 kgr. M.-ban		
							Buda- pest Mittel ware	London Gazette average	Odessa 75-76 kgr.
1891 - 95 átlag	2 -	180	877	697	—	445	—	—	—
1896-900 átlag	49.25	905	192	—	713	141	—	—	—
1900	52.57	359	82	—	277	499	125.3	134.6	115.4
1901	48.17	316	213	—	103	866	131.6	126.1	114.4
1902	63.29	946	141	—	805	894	126.8	141.6	108.8
1903	60.64	224	164	—	60	965	129.2	134.6	111.9
1904	54.61	2.193	32	—	2.161	753	173.7	134.1	126.3
1905	61.27	1.082	13	—	1.069	697	141	137.7	124.8
1906	72.40	331	304	—	27	847	126	133.3	118.2
1907	49.82	24	186	162	—	695	189.4	152.7	150.8
1908	61.93	79	4	—	75	367	198	146	176
1909	50.18	7.329	3	—	7.326	145	249.3	187.5	169.2
1910	69.39	—	—	—	—	—	172.—	150.1	141.2

¹⁾ Gabonaexport mellett a gabonavám csak annyiban bír speciálisan Ausztria-Magyarországon árdragító hatással, hogy a rosszabb minőségű balkáni gabona behozatalt, mely több kenyérlisztet ad, megakadályozza. Az örlési forgalom eltörlése óta a kenyérlisztek ára a fehérlisztek arányítva tetemesen megrágható.

²⁾ Az adatokat lásd: *Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, zur Statistik der Preise. — Das Getreide im Weltverkehr*; zusammengestellt durch die k. u. k. Zentral-Kommission, Wien, 1909. 16. és 63. lap. — *Der Aussenhandel des öster-ungarischen Vertragszollgebietes im Jahre 1909. — A. m. k. földművelési ministerium terméskelentései*: 1910-es adatok nem véglegesek,

Látjuk tehát, hogy a monarchia – a lisztexport figyelembe vételével is – mindinkább gabonaimportterületté válik: a párhuzamosság a termés nagysága és a behozatal nagysága között azért nem teljes, mert a forgalmi adatok calendáriumi évről szolgálnak és így nem a folyó, hanem az előző év termésétől is függnek, pl. 1905-ben tetemes behozatali többlet van a 61 milliós termés daczára, az előző évi rossz termés miatt. Látjuk továbbá, hogy azokban az években, a melyekben a monarchia búzatermése oly kicsi, hogy előreláthatólag behozatalra szorul, az árak a világpiacon jóval fölülemelkednek, akár a londoni akár az odessai jegyzést vesszük is alapul, a párhuzamosság teljes; mihelyt a monarchia búzatermése nem emelkedik túl a 60 millió métermázsán, a belföldi ár magasabb a londoninál.

Év	A budapesti ár magasabb a londoninál márka pr. tonna	korona pr. q.	A monarchia termése millió q.
1901	5·5	—·64	48·17
1904	39·6	4·59	54·61
1907	36·7	4·26	49·82
1908	52·0	6·03	61·93
1909	61·8	7·17	50·18
1910	21·9	2·54	69·39
1911 végén . . .	kb. 34·—	kb. 4·—	—

Az 1900., 1902., 1903., 1905. és 1906. években, mint az előbbi táblázatból kitűnik, a budapesti jegyzés egyenlő vagy alacsonyabb volt a londoni világpiacon árnál: tehát a vám nem érvényesült.

A monarchiabeli drágulásnak a világpiacon fölülmúló része nyilvánvalóan a vámok érvényesüléséből származik. Mivel pedig a lakosság szaporodik, a szükséglet emelkedik és egyre nagyobb az az évi belföldi termést a mely szükséges volna ahhoz, hogy a monarchia ne szoruljon buzabehozatalra. Mivel pedig a termés lassan vagy egyáltalán nem növekszik, a monarchia átalakul gabonaexportterületből gabonaimportterületté. Ez esetben a vám teljes összegével emeli a gabona árát a világpiacon fölé, a belföldi árak állandóan a vámmal magasabbak, mint a világpiacon ár. A mi a búzára áll, áll mutatis mutandis a többi gabonaneműekre és növényi élelmiszerekre is. Az 1907-iki fölemelt vámok is világosan visszatükröződnek a fenti táblázat áralakulásából. Vizsgáljuk meg a húsárak alakulását.

Mint hogy a hús, illetve az élőállat, nem képez egyminőségű tömegárút, mint a gabona, azonfölül az eladási mód is nagyon különböző a különböző piacokon, ez a táblázat nem az abszolút árkülönbség, hanem csak a drágulás aránya szempontjából irányadó.

Az árak a Statistik des Deutschen Reichs ¹⁾ szerint a következőképp alakulnak Európa különböző piaczaín:

Év	Marha			Paris I	Disznó		
	Budapest I magyar	London Sauerbeck szerint	Köpenhága I		Budapest I	London Sauerbeck	Köpenhága I
1900	52—	51	94·6	111·7	80·9	44	76·5
1902	53—	54	96·1	113·8	86·4	48	90·3
1904	59·6	48	107·3	120·6	104·5	39	81·5
1906	67·5	47	109·1	119·0	115·6	49	105·8
1907	70·1	49	114·0	131·2	116·7	45	96·2
1908	62·4	52	106·6	129·3	103·1	43	82·5
1909	59·6	52	103·3	137·5	114·1	49	88·7
1900	64·7	54	107·9	128·1	137·4	54	109·5
Emelkedés	24 ^o / _o	6 ^o / _o	14 ^o / _o	16 ^o / _o	70 ^o / _o	20 ^o / _o	43 ^o / _o

Ha vizsgáljuk a vágómarha árának alakulását látjuk, hogy a drágulás mérete a budapesti piacon körülbelül ugyanakkora, mint a világpiacra, ha a vámmal nem védett dán export vagy angol importpiacot vesszük tekintetbe.

A marha drágulása tehát csak igen kis mértékben vezethető vissza a vámról. Ezzel teljes összhangban van az a körülmény, hogy a monarchiának állandó nagy marhakivitele van, a mi azt mutatja, hogy az eladó jobban jár, ha a külföldre adja el a marhát, mintha itthon értékesíti.

A monarchia marhabehozatala és kivitele: ökör, tehén, növendékborjú együtt volt:²⁾

Év	Kivitel	Behozatal		Kiviteli többlet
		e z e r	d a r a b	
1901	174	24	150	
1902	259	67	192	
1903	357	95	262	
1904	230	76	254	
1905	201	99	102	
1906	227	12	209	
1907	91	16	75	
1908	210	9	201	
1909	149	5	144	

¹⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs 1910. II/o2. lap. (Londonról a német statistikában régebbi jegyzések nincsenek; a drágulást Sauerbeck szerint adjuk.)

²⁾ Statistik des auswärtigen Handels des österr.-ung. Zollgebietes megfelelő évfolyamai,

A monarchia tehát még 1909-ben is 144 ezer darab marhát vitt ki külföldre, tehát az élőállat behozatal 1906-ban történt eltiltása nem oka a marhahús drágaságának, legfeljebb a mennyiben a silányabb minőségű balkáni marha külföldön nem bír piacczal és így szabad behozatal esetén nálunk fogyna el. A marha drágulása világpiaczi jelenség.

Ellenben a disznóhúsnál másképp áll a dolog. A világpiaczi drágulás itt 13-437o, nálunk ellenben 70%; ez a többlet egészen biztosan a határ elzárásán alapszik: ezt a drágulástöbbletet a vámok és a határ elzárása okozták.

A behozatal és kivitel volt (a leölt állatok hújának beszámításával.¹⁾

Év	Kivitel	Behozatal		Kiviteli többlet
		e z e r	d a r a b	
1901	13	112		99
1902	11	149		138
1903	8	156		148
1904	5	167		162
1905	2	167		165
1906	1	89		88
1907	14	9		elenyésző
1908	12	6		"
1909	5	5		"

Az új vámtarifa, a mely 1906 márczius elején lépett életbe és a sertés vámját megnégyszerezte, egyszerre útját vágta a szerb behozatalnak: két év alatt 167 ezerről 9 ezerre csökkent. A vámok mesterségesen felszöktették az árakat, éheztek a monarchia lakosságát. Ugyanilyen hatással van az argentínai hús behozatalának tilalma is.

Összefoglalva mondhatjuk tehát, hogy a világpiaczi drágulásnak nem az aranytermelésben beállott változás az oka, hanem:

1. *Az iparcikkek és bányatermékekre nézve a cartellek*, melyek különösen a védővámok segítségével mesterségesen fölcsigázzák az árakat.

2. *A mezőgazdasági termékekre, nézve a termelés elmaradása a szükséglet mögött*, melyet a capitalista termelés anarchiája okoz, részben mivel a kisbirtokosok sem kellő tudással, sem kellő tőkével nem bírnak a termelés fokozására, részben mivel a nagybirtokosok nem a termés, hanem a profítoptimumra törekszenek, részben mivel nagy, művelésre alkalmas területek speculativ célból a művelésből kizáratnak.

3. *A monarchiabeli drágulásnak a világpiaczi felülmúló részét a vámok okozzák*, a mi különösen a gabona árának alakulásánál tűnik ki egész világosan.

¹⁾ *Statistik des auswärtigen Handels* ... stb. megfelelő évfolyamai.

III. A munkabérek.

Mióta a drágulás beállott, napilapok és folyóiratok hasábjain számtalanszor megírták, hogy a drágulás főoka a munkabérek emelkedése és a munkaidő megrövidítése. És noha ezen állítás elméleti bizonyítását sehol sem találjuk meg, legföljebb egy-egy példát illusztratióul, még hivatalos jellegű tudományos nyilatkozatok is ugyanezt ismétlik.

„A drágulás másik világraszóló oka a munkabérek emelkedése”.¹⁾

„A mai drágasági tényezők közt, eltekintve a rossz termésviszonyoktól, legelső helyen áll a munkabérek emelkedése”.²⁾

„A drágulás főtényezői közé tartozik ... a munkásoknak az utolsó évtizedben erősen terjedt és megerősült szervezkedése”.³⁾

A Kornfeld pályázaton kitüntetett három, a drágaságról szóló munka szintén a munkabér emelkedését okozza, főként a drágaságért.

Ezzel szemben bizonyítani akarjuk, hogy az utolsó évtizedben beállott munkabér emelkedés semmivel, vagy csak elenyésző csekély mértékben járult hozzá a drágaság fokozásához.

A vizsgálatot czélszerű lesz külön az iparcikkre és külön a mezőgazdasági termékekre nézve megejteni.

Az ipari termékek közül azoknál, melyek cartellek által – a legtágabb értelemben – adatnak el, a munkabér emelkedése semmi befolyással nincs az áralakulásra. Hisz a cartelltermékek árát nem a termelési költség, hanem az elérhető profítóptimum, vagy a külföldi verseny szabja meg; a munkabérek emelkedése itt csak azt eredményezi, hogy a kartell surplus profitja valamelyest kisebb lesz, de drágulást nem idézhet elő.

Ha helyes az a föltevésünk, hogy az összes ipari produktumok 50-60% cartellár mellett kerül forgalomba, úgy az ipari munkabérek emelkedése csak az ipari produktumok felénél jöhet egyáltalán számba mint áremelő faktor.

De szabad áralakulás esetén sem áll az, hogy a munkaidő megrövidülése és magasabb munkabérek drágulást kell hogy okozzanak. Ez csak az esetben volna igaz, hogy ha a munkaidő megrövidítésével és a munkabér emelkedésével a termék egységére eső bérköltség is

¹⁾ Hegedüs Lóránd: *A Gyáriparosok országos szövetségének drágasági anktjén.*

²⁾ Krejcsi R. és Zawadowsky: *Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában.*

³⁾ Ziegler Nándor, a székesfővárosi vásárcsarnokok igazgatója: *A drágaságról.* Budapest, 1910.

okvetlen emelkednék: ez azonban épenséggel nem igaz. Az újabb kísérleti kutatások megdöntötték a munkateljesítmény értékének régi mechanikus fölfogását, mely szerint minél hosszabb ideig minél alacsonyabb bérért dolgoztatják a munkásokat, annál kisebb bérköltség esik a termék egy egységére.

Hogy a munkások rövidebb munkaidő alatt ugyanannyit, sőt többet is termelnek, mint hosszabb munkaidő alatt, exact kísérletek hosszú sora bizonyítja. A jelenség fisiologiai magyarázatát azt hiszem · Abbe adta, a ki a Zeiss-féle jenai optikai gyárban kísérletezett. Szerinte a munkás elfáradása két hatás folytán jön létre: az egyik a bizonyos testhelyzetben való megmaradás, a másik a mozgás, a tulajdonképeni munka. Minél hosszabb ideig kell a munkásnak ugyanazon helyzetbe megmaradni, annál jobban kifárad és pedig progressiv arányban; ha rövidítjük ezt a mondjuk, statikai fáradás elemet, a rövid idő alatt a munkás több dinamikai mozgást több munkát képes végezni.¹⁾

Fölöslegesnek tartjuk itt példákat idézni arra, hogy a munkaidő-rövidülés egyáltalán nem jelent kisebb napi termelést egy-egy munkás részéről: az adatok oly nagy tömege bizonyítja ezt, hogy nem volna értelme egy vagy más példával előhozakodni.²⁾ Hogy a munkaidő-rövidítés nem jár költségtöbblettel, bizonyítja az, hogy azok az államok kerülnek ki győztesként a világpiacra folyó versenyből, melyeknek a munkásai a legrövidebb munkaidőt dolgozzák naponta. „Manapság azok az államok birják az ipari világhatalmat, azok az államok mutatják föl mennyiség és minőség tekintetében a legnagyobb eredményt, a melyekben legrövidebb a munkaidő . . . . Rövid munkaidő, theoretice – sajnos még nem mindenütt practice – a legmagasabb termelési képesség princípiuma.”³⁾

Ugyanígy áll a dolog a munkabér emelkedésével is. Brentano említett művében a classicus auctorok hosszú sorára hivatkozik, a kik

¹⁾ Ernst Abbe: *Gesammelte Abhandlungen*. Band 3.

²⁾ Az erre a kérdésre vonatkozó régiebb irodalmat összegyűjte Lujo Brentano művében: *Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung*. Leipzig. Duncker és Humblot, 1893.

Az újabb irodalom megtalálható:

Ernst Bernhard: *Höhere Arbeitsintensität bei kürzerer Arbeitszeit*. Leipzig. Duncker és Humblot, 1909.

Egy kísérlet teljes részletes leírása pl.

L. G. Fromont: *Une Experience industrielle de la reduction de la journée de travail*. Bruxelles, 1908. A napi munkaidőt 12 órától 8 órára redukálták folytonos üzem mellett, az egyes munkás napi munkateljesítményének hanyatlása nélkül.

³⁾ Adolf Braun: *Probleme der Arbeitszeit*. Der Kampf, 1909. aug. szám.

mind azt vallják, hogy magas munkabérrel mindig magas munkateljesítmény jár együtt. Már Adam Smith hirdette ezt és utána számtalan polgári közgazdász. A bizonyításul szolgáló adatgyűjtemények közül legnagyobb terjedelmű és értékű Brasseý művei.¹⁾

T. Brasseý apja a világ egyik legnagyobb vasútépítője volt, a ki a világ minden részében a legkülönbözőbb fajta munkásokkal építetett vasutakat. Az általa felhalmozott üzleti adatokat fia tudományosan feldolgozta és arra az eredményre jutott, hogy a munka ára a világ minden részében egyforma volt, mert a hol a munkabér alacsony, ott a munkateljesítmény is megfelelően kisebb volt. A hol alacsony munkabér mellett a teljesítmény csekély volt, ott a bér emelésével a teljesítmény is emelkedett, úgy hogy a munka a béremelés után gyakran olcsóbb volt, mint előbb.

Hangsúlyozni kell, hogy T. Brasseý éppenséggel nem volt socialista, sőt még munkásbarát sem; egyik művében nyíltan kijelenti, „hogy hatalmas és sokféle ok kényszeríti őt rá, hogy a munkáskérdésben a munkaadók pártján álljon.”²⁾

Nem óhajtjuk a példákat szaporítani, Brentano kis művecskéje számtalan ilyen adatot tartalmaz.

Valaki azt az ellenvetést hozhatná fel, hogy a mai nagytermelésben akkord rendszer van; ha pedig a termék egységéért fizetett akkordbérek emelkednek, úgy a termék termelési költségének is emelkedni kell és így a drágulás mégis a munkabér emelkedésnek következménye.

Ezzel szemben utalunk arra, hogy a mai üzemek a legraffináltabb módon igyekeznek a munkásból a maximális munkateljesítményt kihozni és ennek alapján szabják meg az akkordbérek. A modern nagyüzemnek külön időcalculáló irodája van, mely a másodpercek törtrészeire kiterjedő pontossággal figyeli meg, hogy az egyes kézfogások, melyekre valamely munka fölosztható, mennyi idő alatt hajthatók végre és e szerint állapítja meg az akkord munkabért.³⁾

„A nagyipari munkabérrendszer alaptörvénye: rávenni a munkást a lehető legnagyobb erőmegfeszítésre és az akkordbért ezen erőfeszítéshez szabni meg.”⁴⁾

A legtökéletesebben kidolgozta ezt a rendszert az amerikai Taylor.⁵⁾

¹⁾ Thomas Brasseý: *Work and Wages*. London, 1872.

U. a.: *Lectures on the labour question* s. 10.

²⁾ Idézve Brentanónál: t. m. 6 lap.

³⁾ Richardt Woldt: *Der industrielle Grossbetrieb*. Stuttgart, 1911.

⁴⁾ O. Jeidels: *Die Methoden der Arbeitsentlohnung in der rheinisch-westfälischen Eisenindustrie*. Berlin, L. Simon, 1908.

⁵⁾ Taylor-Wachsmann: *Die Betriebsleitung*. Berlin, Julius Springer, 1909.

Az ő rendszere nem egyszerű akkordrendszer, hanem az úgynevezett praemiumrendszer. A munkásnak kiszámítják, hogy mennyi idő alatt lehet egy munkát elvégezni teljes erőfeszítés mellett. Ha egy nap alatt bizonyos előírt munkamennyiséget elvégez, megkapja az egységenként járó teljes munkabért, úgy hogy napi keresete 50-100%-kal magasabb, mint az átlagos kereset az illető szakmában; ha ellenben az előírt munkát nem bírja elvégezni, nemcsak a végzett munkával kap kevesebbet, hanem egységenként is kisebb bért kap. Ha pl. valaki elvégez 10 darabot, kap $10 \times 3 = 30$ koronát, ha csak 9 darabot végez, $9 \times 2 \cdot 50 = 22 \cdot 50$ koronát. Az egyetlen el nem készített darab 25% kereset veszteséget jelent.

Ilyen formán a munkás munkarejének maximális kihasználása által legmodernebb üzemek nagyon magas munkabérek mellett is olcsón termelnek. Íme egy Taylor számos példái közül.¹⁾

Termelési költség esztergapad és nap szerint:

I. Közöséges akkord rendszer mellett:

Napi termelés 5 drb.	
Munkabér	10— M.
Gépköltség	14— M.
Önköltség	24— M.
Darabonként à 5 drb.	4·80 M.
A munkás kap per darab	2— M.-t.
A munkás keres naponta	10— M.-t.

II. Taylor-féle differenciál-systema szerint:

Napi termelés 10 drb.:	
Munkabér	14·50 M.
Gépköltség	14— M.
Önköltség	28·50 M.
Darabonként à 10 drb.	2·85 M.
A munkás kap per darab	1·45 M.-t.
A munkás keres naponta	14·50 M.-t.

Látjuk tehát, hogy a termék munkaköltsége sokkal nagyobb mértékben kisebbedett, mint az akkordbér csökkenése. Ennek oka az, hogy az esztergapad napi 14 márka költsége napi 10 drb termelésénél 10 drb.-ra oszlik el nem 5 drb.-ra. Az a a körülmény, hogy nagyobb munkateljesítmény esetén a gépköltségek és általános költségek állandóak, lehetővé teszi, hogy a termelés még emelkedő akkordbérek esetén sem drágul meg szükségképen.

Alakítsuk át Taylor példáját ilyen irányban:

Napi termelés 5 drb.:

Munkabér	à 2 M. = 10— M.
Gépköltség	14— M.
Összköltség	24— M.
Darabonként	4·80 M.

Napi termelés 10 drb.:

Munkabér	à 2·40 M. = 24— M.
Gépköltség	14— M.
Összköltség	38— M.
Darabonként	3·80 M.

¹⁾ U. o. 32 lap.

Íme az akkordbérek 20 százalékos emelése, föltéve, hogy a munkás dupláját termeli, mint eddig és több mint dupláját keresi, nem hogy emelné, hanem még csökkenti a termék egy egységére eső termelési költséget (a nyersanyag fölhasználása mint állandó tényező, figyelmen kívül marad)¹⁾

Taylor persze nem emeli, hanem csökkenti az akkordbért, úgy, hogy a vállalat az új rendszer folytán duplán nyer. Az új rendszer alkalmazásával – mondja – azonos munka elvégzése 130.000 M.-ba került előbbeni 280.000 M. helyett, noha a munkások napi keresete 470 M.-ról 780 M.-ra emelkedett.

V. Taylor-ra senki sem mondhatja, hogy munkásbarát, a legridegebb munkaadó álláspontján áll, a munkásszervezeteknek elkeseredett ellensége, hideg profithajhászó aktív gyárvezető. Capitalista körökben rendkívüli sikereket aratott munkájának vezető gondolatát a következőkben fejezi ki:

„Ennek a munkának főczélja annak az alapelvnek a hirdetése, hogy magas bérek alacsony termelési költségek mellett képezik a jó műhelyvezetés alapját.”²⁾

Világos mindebből, hogy az órabér vagy a napi kereset emelkedése nem jelent drágább termelést, sőt még darabonként fizetett munkabér emelkedése sem jelenti mindig a termelési költség emelkedését, mint a fenti példa mutatja és így nem okozhat drágulást.

Fölhozhatnánk még számos érvet az ellen, hogy a munkabérek emelkedése idézte volna elő az ipari drágaságot. Így nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az üzem koncentrációval egyre nagyobb lesz a munka productivitása, vagyis egyre kevesebb munkamennyiség kell a termény egy egységének megtermeléséhez; ennél fogva a munkabéremelkedés, még ha nem is recompensálódnék a munkateljesítmény nagyobbodása által, egyre kisebb arányú költségtöbbletet idéz elő a termény összes termelési költségében. Hogy milyen nagymérvű a productum egységében foglalt csökkenése, mutatja Heymann következő táblázata.³⁾

¹⁾ »Diejenigen Arbeiter, die zu einem gegebenen Lohnsatz bezahlt, in einer Woche am meisten verdienen, sind just die für ihre Arbeitgeber billigsten .. . Denn sie brauchen nur dieselbe Menge fixen Kapitals, wie ihre langsameren Mitarbeiter und da sie eine grössere Leistung zu Stande bringen, so ist deshalb jeder Teil desselben mit einem geringeren Betrag belastet.« Marschall: i. m. 542. lap.

²⁾ Taylor-Wachsmann i. m. 4. lap.

³⁾ Heymann: *Die gemischt, η Werke im deutschen Grosseisengewerbe*. Stuttgart, 1904. 23. oldal; idézi Hilferding i. m. 221. lap.

„In Amerika fielen die Löhne per Tonne Fabrikat in Cents:”

	1880		1901
für Schienenwalzer von	15	auf weniger als	1
für Drathwalzer von	212	» » »	12
für Wärmer der Drathknüppel von	80	» » »	5

A munkabér emelkedésének drágító hatása tehát, ha fennállana is, minimális volna. Hogy a magas munkabérek épenséggel nem jelentenek magas munkaköltséget, bizonyítja az a tény, hogy a legmagasabb béreket fizető országok, Északamerika, Anglia, Németország járnak elől a világpiaczi versenyben; míg az ugyan kapitalista felszereléssel, de alacsony munkabérekkel dolgozó más államok elmaradnak a versenyben.

Legjobb példa erre a minimális munkabérekkel dolgozó China és Japán, melyek ugyanazon szövöszékekkel drágábban termelik a textilárúkat, mint a tízszeres munkabéret fizető Anglia.!)

Talán nem lesz érdekelten megmagyarázni, miért hajlandó a közvélemény oly általánosan elfogadni azt a hamis tételt, hogy a drágulás oka a munkabérek emelkedése. Ennek a magyarázata, mint Bauer nagyon helyesen mondja, az, hogy a munkabér- és áremelkedések időben rendesen összeesnek. Az árak jó conjunctura idején, midőn nagy a kereslet, szoktak emelkedni; de ugyanez az idő legalkalmasabb a munkások számára, hogy sztrájkok által béremelést vívjanak ki. A két jelenség egyidőbe esik és így az emberek könnyen elhiszik, hogy ok és okozati viszonyban vannak.

Tegyük hozzá még valamit.

A cartellek folytonos áremeléseik miatt a közvéleményben nagyon népszerűtlenek: érdekük tehát a drágulás miatti felháborodást magukról elhárítva a munkásokra hárítani. A zsoldjukban álló napilapok és tudományos folyóiratok által addig ismételtetik azt a hazugságot, hogy a drágulást a munkabérek emelkedése okozza, míg annyira átmegy a köztudatba, hogy nem érdekelt emberek is ezen a véleményen vannak.

Azt hiszem sikerült, bebizonyítanom, hogy a munkabér emelkedése nem okozhatta az ipari drágaságot. Mellőzzük tehát annak a bizonyítását, hogy a munkabérek pénzbeli emelkedése – noha a munkabér csak kis részét képezi a termelési költségnek – általában kisebb volt, mint az ipari termékek drágulása, tehát legfeljebb a drágulásnak egy igen csekély részét lehetne tisztán matematikailag a béremelkedés rovására írni.

Vizsgáljuk most meg, mennyi igazság van gazdáink azon állításában,

1) Lásd: Robert Koch: *Die Industrialisierung Chinas*. Berlin Julius Springer, 1910. – N. Viallate: *L'avenir économique du Japon*. Paris Giard & Brière 1908.

hogy a *mezőgazdasági termékek* drágulását a munkabérek emelkedése idézte elő.

Természetesen a munkabér emelkedése itt is csak az esetben okozhatja drágaságot, ha nem járna együtt a munkateljesítmény fokozásával. Hogy tényleg így állna a dolog, nem valószínű. A gépek használata az utolsó évtizedben a mezőgazdaságban tovább is elterjedt, minek folytán a munkateljesítménynek emelkedni kellett. Tehát a munkabérek emelkedése itt sem jelenti szükségkép a termelési költség emelkedését. Ezt bizonyítja az, hogy az ország összes termésének emelkedése mellett a foglalkoztatott bér munkások száma hatalmasan fogy, mint azt a népszámlálási statisztika kimutatja.

De még ha tényleg nem is recompensálná a munkateljesítmény emelkedése a munkabér emelkedését, ha tehát a termelési költség tényleg emelkedett volna, ez még sem lehet ok a gabona drágulásának. Hisz tpdvalemő dolog, hogy a gabona ára a termékek nagysága és a vámok érvényesülése vagy nem érvényesülése szerint óriási áringadozásokat mutat, míg a mezőgazdasági munkabér lassan és kontinálisan emelkedik. A mezőgazdaságban a munkabér oly csekély hányadát teszi a termelési költségeknek, illetve az eladási árnak, hogy emelkedése az árban alig észrevehető; az ár súlyedhet a bérek emelkedésével vagy fordítva.

Hogy a gabona ára semmiképen sem függ a mezőgazdasági munkabér magasságától, bizonyítja, hogy az angol mezőgazdasági bérek 1850-től 10 s. 9 d.-ről fölemelkedtek 1899-ben 14 s. $2\frac{1}{2}$ d.-re igen csekély közbeeső ingadozással; ellenben a gabona ára állandóan súlyedt 40 s. 3 d.-ről 1850-ben, 25 s. 8 d.-re 1899-ben.¹⁾

Kísértsük meg kiszámítani, hogy a mezőgazdasági termelésben a munkabér milyen szerepet játszik. A mezőgazdasági termelés sajátos természete, az a körülmény, hogy a termék nagy része (takarmány, gabona, trágya) magában az üzemben használtatik föl, lehetetlenné teszi valamely egyes mezőgazdasági termék termelési költségét pontosan meghatározni: annál kevésbé az illető termékre jutó bérkiadást. A probléma csak úgy közelíthető meg, ha megnézzük, hogy valamely gazdaság összes piacra vitt terméke mennyi munkabér kiadásával járt. Az ilyen vizsgálatra természetesen csak nagybirtokok üzemadatai alkalmasak; parasztgazdaságokban a tulajdonos és családjának munkateljesítménye zavarólag hat.

Erre a célra alkalmas adatokat találunk Károly Rezső üzemtanáiban.²⁾ Károly részletes adatokat közöl 22 nagybirtok üzemviszonyairól

¹⁾ L. Brentano: *Die deutschen Getreidezölle*, Stuttgart és Berlin. 1911. 2. kiadás 124. lap.

²⁾ Károly Rezső: *Mezőgazdasági üzemviszonyok és üzemeredmények*. Pátria, 1909.

és kiszámítja, hogy a munkaköltség az összes kiadásnak hány százalékát teszi, továbbá, hogy az összes bevételnek hány százaléka a kiadás. Ebből könnyen kiszámíthatjuk, hogy a munkaköltség hány százaléka az összes bevételnek, vagyis az eladási árak. Megjegyzendő, hogy Károly olyan kiadásokat is a munkaköltségek közé számít, melyek nem tartoznak oda, így pl. a 22. számú nagybirtok összes munkaköltsége 22.450 K, ebből

Központi igazgatóság, ügyvitel, üzemhelyiség . . .	7.526 K.
Kezelőtiszt fizetése	1.200 »
Utiköltség	201 »
Orvos, gyógyszer	924 »
Iroda	50 »
	<hr/>
	9.897 K,

vagyis a kimutatott munkaköltség 40%-a nem munkabér, sőt a középüzemknél még a tulajdonos személyes munkadíja is a munkaköltség közt szerepel.

Károly adatait változatlanul megtartva nyerjük a következő táblázatot; az adatok az 1902. évre vonatkoznak.

A nagyüzem sorszáma	Kiadás a bevétel %-ban kifejezve	Az összes kiadásból munkaköltség %	Az összes bevételből munkaköltség %
I.	61·1	43·2	26·4
II.	44·6	32·5	14·5
III.	73·5	15·5	11·4
IV.	88·3	24·6	21·6
V.	63·2	45·1	28·4
VI.	60·0	35·5	21·3
VII.	64·4	53·5	32·2
VIII.	66·7	35·4	23·3
IX.	72·6	13·1	9·7
X.	54·0	11·0	5·9
XI.		hiányoznak az adatok	
XII.	82·0	19·1	15·6
XIII.	77·5	32·7	25·2
XIV.	55·6	34·3	16·9
XV.		hiányoznak az adatok	
XVI.	65·2	22·0	14·3
XVII.	58·2	44·7	25·9
XVIII.	60·0	21·1	12·7
XIX.	77·4	47·8	36·8
XX.	54·1	43·1	23·2
XXI.	59·9	31·2	18·6
XXII.	81·6	30·5	24·9

Mint ez a táblázat mutatja, a munkaköltség az összes bevételnek 5·9 és 36·8 százaléka közt ingadozik: a húsz nagybirtokosnál átlagosan 20·4%.

A mezőgazdasági napszámberék emelkedtek 1902. és 1909. közt.¹⁾

	Férfi napszám évi átlaga fillér	Emelkedés	Női napszám évi átlaga fillér	Emelkedés	Gyermek- napszám évi átlaga fillér	Emelkedés
1902	128	—	98	—	63	—
1909	200	56 ^o / _o	136	39 ^o / _o	91	44 ^o / _o

A munkabérek emelkedése átlag körülbelül 50%; a munkaköltség²⁾ a bevételnek 20%-a, tehát, ha a munkabéremelkedéssel semmi emelkedése a munkateljesítménynek együtt nem járt volna, a mezőgazdasági termékek még akkor is csak 10%-kal emelkedhettek volna a drágább munkabérek folytán, holott a búza ára 1909-ben majdnem 100 százalékkal volt magasabb, mint 1902-ben.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Károly munkaköltség-számításai nem helyesek; a munkaköltség tényleg nagyobb, mint a mennyit ő kimutat; ő ugyan egyfelől, mint fõnt említettük, oda nem tartozó költségeket is munkaköltségnek vesz (gazdatiszti fizetés, központi igazgatás), másfelől azonban a természetben kifizetett munkabért, (konvenciót, arató-, esetleg cséplőrészt) a nyers hozadékból in natura számítja le, holott ezek munkabéreköltségek; ha leszámítjuk a tulajdonképeni munkabérhez nem tartozó kiadásokat, de hozzászámítjuk a természetbeli béркиiadásokat, úgy a munkaköltség 3-10% emelkedést mutat. De még így is nyilvánvaló, hogy a bérek feltételezett 50% emelkedésének legfeljebb 15% eladási áremelkedés felelne meg.

Hogy mennyire tarthatatlan gazdáink azon állítása, hogy a mezőgazdasági munkabér emelkedése okozná a drágaságot, kitűnik, ha párhuzamba állítjuk a munkabérek és búza ára emelkedését az utolsó tíz évben.

Év	Buzaár Budapesten pr. 100 kgr.	Férfi-	Női- n a p s z á m évi átlaga fillérekben	Gyermek-
1901	15·47	126	90	50
1902	16·74	128	91	63
1903	15·56	133	93	64
1904	18·54	138	93	63
1905	17·83	149	105	71
1906	15·65	180	123	84
1907	20·11	205	138	96
1908	24·02	203	140	94
1909	28·86	200	136	91

¹⁾ *Mezőgazdasági napszámberék Magyarországon az 1909. évben.* Kiadja a földművelési miniszter 1909. 7. lap. Ez a statistika, mint azt a »Huszedik Század* 1911. márciusi számában részletesen kimutattam, nagyon gyarló és megbízhatatlan; de jobb híján kénytelenek vagyunk ezt használni.

Látjuk tehát, hogy 1907-909-ben, tehát a gabona legrohamosabb drágulása idején, a munkabérek egyáltalán nem emelkedtek.

Mindezek alapján azt hiszem, bebizonyítottnak vehetjük azon állításunkat, hogy a munkabér emelkedése úgy az ipari, mint a mezőgazdasági termékek drágulásában vagy semmi, vagy csak elenyésző csekély szerepet játszik.

IV. A capitalistikus termelési rendszer anarchiája mennyiben függ össze a drágaság kérdésével?

Előző fejtegetéseink magukban foglalják a feleletet erre a kérdésre is: az eredmény az, hogy az ipari termelésben épen a capitalista termelés rendszertelenségének megszüntetésére szolgáló tényezők, a cartellek és trustök okozzák a drágaságot. A rendszertelenség megszüntetése capitalista szellemben történvén, nem arra szolgál, hogy a szükségletek bővebb és rendszeresebb kielégítését tegye lehetővé, hanem hogy a profitot nagyobbítsa áremelés által. A mezőgazdaságban viszont a rendszertelenség okoz drágaságot, a mennyiben az egész emberiség táplálására szolgáló termőföld megművelése egyesek önkényére van bízva, a kik részben tudatlanságból, részben a profit kedvéért nem fokozzák a termelést kellően és így drágaság keletkezik, mint ezt fenn részletesen kimutattuk.

V. A Standard of Life-ben történt emelkedésnek van-e szerepe a mai drágaságban?

Már dolgozatunk elején utaltunk arra, hogy a munkásság standardja az utolsó évtizedben nem emelkedett, mert az élelmiszerek drágulása nagyobb volt, mint a béremelkedés, vagyis a munkásság reális bére egyáltalán nem emelkedett.

Mindenek fölött áll ez Magyarországra és Budapestre. Fölismerete ezt már 1908-ban Thirring, midőn ezen már egyszer idézett szavakat írta: „Az élelmiszer árának emelkedése Európa minden városában fölismerhető, de az áralakulás kedvezőtlen conjuncturái egy várost sem sújtottak erősebben, mint Budapestet, egy országot sem súlyosabban, mint hazánkat.”¹⁾

¹⁾ Dr. Thirring Gustáv: *Adalékok a drágaság kérdéséhez.* »Városi Szemle« 1908. 203 lap.

A mi különösen a budapesti munkásságot illeti, egy táblázatot állítottunk össze, mely a lakás és a legfontosabb élelmiszerek drágulását tünteti föl az utolsó évtizedben. Az élelmiszerek áránál itt persze nem a nagybani, hanem a vásárcsarnokbeli eladási árakat vettük föl.

Egy kg. ára volt fillérekben:²⁾

	Leveshús II-rendű	Borjúhús eleje	Disznóhús II-rendű	Szalonna füstölt	Koltbász füstölt
1901. évi átlag	131	123	114	146	115
1911. évi május 1. átlag . .	190	230	210	194	170
Emelkedés per kg.	59	107	96	48	55
Százalékban	45 ^o / _o	87	84	33	48

	Disznó- zsír	Burgonya rózsa	Bab fehér	Káposzta savanyú	Soroksári kenyér	Kenyérfiszit 6-os
1901. évi átlag	120	06	27	23	23	22
1911. május 1 átlag . .	188	11	44	32	31	33
Emelkedés per kg.	68	5	17	9	8	11
Százalékban	57 ^o / _o	83	63	39	35	55

Az élelmiszerdráguláson kívül főleg a lakásdrágulás sújtja erősen a munkásságot, nemcsak Budapesten, hanem a vidéki városokban is. Budapestről Thirring már 1906-ban kimutatta, hogy a kislakások drágábbak, mint Európa bármely nagyvárosában. Pedig azóta csak fokozódott a drágaság. Hivatalos adatokkal a lakberek emelkedésére nem rendelkezünk; azt hiszem, nem tévedek, ha a proletárlakások házbérének emelkedését az utolsó tíz évben 60-100 százalékra teszem.

Ezzel szemben lássunk néhány adatot a budapesti munkások keresetének emelkedéséről. A munkabérekre nézve megbízható adatokat nagyon nehéz szerezni: a szervezetek maguk ezideig rendszeres bérstatistikát nem tudtak megteremteni, megbízhatók csak a collectiv szerződéses adatai, melyek azonban csak néhány év óta köttetnek nálunk, kivéve a nyomdászokat. A munkásszaklapok adatai sem föltétlenül megbízhatók, mert ha a szervezkedés mellett agitálnak, az elért béremelést nagyítják, ha sztrájkra készülnek, úgy a valóságnál rosszabbnak igyekeznek a helyzetet föltüntetni, nem tudatos hamisítási szándékból, hanem szinte öntudatlan czélszerűségből. Az itt föltüntetett adatok a leggondosabb utánjárás után állapították meg.

Év	Könyvkötősegek heti keresete	Szedők egy évnél idősebb munkások	Asztalosok napi keresete	Malommunkások átlagos napi keresete
1901	20 [—]	26 [—]	2 ⁸⁰	2 ⁸⁹
1910	24 [—]	34 [—]	3 ⁹⁶	4 ⁴¹
Emelkedés	4 [—]	8 [—]	1 ¹⁶	1 ⁴⁸
Százalék	20 ^o / _o	30 ^o / _o	41 ^o / _o	50 ^o / _o

²⁾ Az adatok a *fővárosi statisztikai évkönyv* 1902. 184. lap, valamint az 1911. május elseji »Hivatalos jelentés« a vásárcsarnoki eladási árakról hivatalos kiadványokból vettek.

Ezek a malom munkások kivételével a legjobban szervezett munkás szakmák közé tartoznak: a kevésbé jól szervezett munkások munkabére természetesen sokkal kisebb mértékben emelkedett: *így tehát a reális bér emelkedéséről és vele a standardemelkedésről alig lehet szó.* Ezt különben az ipari munkaadók maguk is elismerik. Így pl. Chorin Ferencz a gyáriparosok drágasági ankétjén nyilatkozott, hogy »aggodalommal látja, hogy a legszükségesebb élelmiczikkek aránytalan drágulása a munkásainak adott béremelést teljesen hatálytalanná teszi.«¹⁾

A standard of life emelkedése nem történvén meg, a drágaság okozója nem lehet.

VI. Melyek voltak a legfontosabb ipari sztrájkok az utolsó 10 évben és mennyiben szerepelt a drágaság ezek előidéző okai között?

Noha adatszerű tényeket fölhozni nem tudunk, bizonyos hogy az élelmiszer- és lakásdrágulás nagy mértékben hozzájárultak a munkásság elégedetlenségéhez és így a bérmozgalmakhoz. Az utolsó évek bérmozgalmi alkalmával a szónokok és a szaklapok állandóan és sokszorosan hivatkoztak a megélhetés drágulására, úgy hogy a drágaságot bátran a sztrájkmozgalmak egyik részokául tekinthetjük. Statistikai bizonyítékot erre nagyon bajos volna fölhozni. A sztrájkok gyakoribb vagy ritkébb volta azért nem szolgálhat bizonyításul, mert a sztrájkmozgalmaknál igen sok ok játszik szerepet; így a munkások és munkaadók jobb vagy rosszabb szervezettsége; az általános gazdasági conjunctura; a szóban forgó szakma specialis üzletmenete; a politikai nyomás erősebb vagy gyöngébb volta, stb. A külföldi, hosszú időre visszanyúló sztrájkstatistikák azt mutatják, hogy a sztrájkmozgalom intenzitása első sorban az általános gazdasági conjuncturától függ. Magyarországon a legújabb időre nézve van sztrájkstatistika s az sem megfelelő. A hivatalos sztrájkstatistika 1903 óta jelenik meg, adatait az elsőfokú iparhatóság szolgáltatja. Adatainak megbízhatósága nagyon csekély. A Szakszervezeti Tanács is 1905 óta ad ki sztrájkstatistikát, mely azonban csak a szervezett munkások mozgalmaival foglalkozik s így nem teljes.

¹⁾ *Értekezlet a drágaság ügyében.* A M. Gy. O. Sz. ankétja az élelmiczikkek drágaságáról. Közlemények 1910. decz. 1-6. oldal.

A szakszervezetek sztrájkstatistikája a következő:

	Sztrájkok száma	Kizárások száma	Részvett munkások száma
1905	346	36	58.512
1906	652	70	60.780
1907	488	133	44.276
1908	251	71	19.414
1909	181	32	13.419
1910	162	27	20.884

Nagyobb sztrájkok, illetve kizárások voltak:

Év	Leírás	Eredmény
1904-ben.	Malommunkások sztrájkja Budapesten	megbukott.
	Asztalossztrájk	eredményes.
	Építőmunkások kizárása	eredményes.
1905-ben.	Nagy építőmunkáskizárás Budapesten 95.000 ember	collectiv szerz. 1905. ápr.
	Általános fémmunkássztrájk Budapesten. 5–7 hétig, 25.000 résztvevő	megbukott.
1906-ban.	Festőmunkások sztrájkja Budapesten	eredm., 10% béremelés.
	Általános munkássztrájkok. Jobbára közigazgatási brutalitások visszaverésére, Fiume, Miskolcz, Nagyvárad, Eszék, Lugos, Temesvár, Nagykanizsa, Szatmár, Debreczen és Karánsebes	majdnem mind eredm.
	Aratósztrájkok mindenfelé.	
	Ácskizárás Budapesten, július 14. Áthuzódik 1907-re	eredménytelen.
	Malommunkások kizárása Budapesten a vasárnapi munkaszünet miatt	eredményes.
	Építőmunkások kizárása a collectiv szerződés megszegésével okt. Áthuzódik 1907-re . .	eredménytelen, a munkabérek nem csökkennek.
	Villamos vasúti alkalmazottak sztrájkja . . .	elbukott.
1907-ben.	A koalíciós kormány, üldözi, fölfüggeszti a szakszervezetek nagy részének működését.	
	Malomiparban collectiv szerződés Budapesten.	
	Bádogos- és szerelőmunkások kizárása Budapesten	eredménytelen.
	Bérmozgalom a cipésziparban Budapesten . .	eredm., collectiv szerz.
	Könyvkötők bérmozgalma	" " "
1908-ban.	Gázgyári munkások kizárása Budapesten 1.700 ember	eredménytelen.
	Vidéki bányászok sztrájkja, 3.000 ember . . .	
	Hentesmunkások kizárása Budapesten	eredm., collectiv szerz.
	Asztalosok kizárása, 1.000 ember, 16 hét . . .	eredményes.
1909-ben.	Nagy fuvarossztrájk Budapesten	eredménytelen.
1910-ben.	Sütőmunkások kizárása Budapesten	eredményes.
	Malommunkások sztrájkja "	elbukott.
	Asztalossztrájk Budapesten	eredm., collectiv szerz.
	Lakatossztrájk Budapesten	eredményes.

Az utolsó hat év bérmozgalmai a következő eredményt hozták a benne résztvevő munkásság számára:¹⁾

A munkásmozgalom néven nyertek a munkások:

	Munkások száma	Munkaidő-rövidítés óra	Naponta per munkás óra m	Munkások száma	Napibéremelés összege korona	Naponta per munkás fillér
1905 . .	32.418	60.038	1 51	39.798	14.672	37
1906 . .	65.115	63.097	— 58	79.333	31.615	40
1907 . .	19.587	13.962	— 43	75.282	27.048	37
1908 . .	5.333	4.246	— 48	7.415	1.972	26
1909 . .	5.557	3.066	— 33	10.140	3.171	31
1910 . .	16.324	6.063	— 22	26.644	10.720	40

Jól tudjuk, hogy a szervezett munkások által kivívott munkabéremelés részben kihat a szervezetlenekre is, mégis bizonyos, hogy Magyarország munkássága általában ma nincs jobb helyzetben, mint ezelőtt tíz évvel, sőt minden valószínűség szerint rosszabb a helyzete, kisebb a reális bére, mert az élelmiszerek és a lakás drágulása fölülmúlja az elért béremelkedést.

Igyekeztünk minden elfogultság nélkül föltárni a drágulás okait; örülnék neki, ha sikerült volna az olvasót meggyőzni róla, hogy a drágulást nem a munkásság túlzott követelése, sem az aranytermelés megolcsóbbodása, hanem társadalmi okok idézték elő: a világgiacon a cartellek és a mezőgazdasági termelés elmaradása, a monarchiában a védővámok. A munkásság nem előidézője, hanem áldozata a drágulásnak, a melynek előnyeit a nagytermelők élvezik.

Varga Jenő.

¹⁾ A sztrájkokra vonatkozó összes adatok föllelhetők a »Szakszervezeti Értesítő* különböző számaiban.

Árstatistika.

A világlajenséggé vált drágaság mind hatványozottabban foglalkoztatja nemcsak nálunk, hanem az egész külföldön is a tudományt s a gyakorlati életet egyaránt. Lehetetlen azonban észre nem venni, hogy úgy a kérdés megítélésében, mint a megoldására irányuló törekvésekben némi bizonytalanság, sőt nem egyszer tájékozatlanság uralkodik. A drágaság fogalmi meghatározása körüli zavarról nem beszélve, megállapítható, hogy a tudomány általában véve nincs tisztában a jelenség mérvével, az előidéző okokkal és tényezőkkel, tehát következményeit illetőleg is csak bizonyos sejtelenben él; a gyakorlati élet pedig hiányozván a megfelelő támasz, csak természetes, ha legtöbbször tanácstalanul áll a kérdés megoldásával szemben s nehezen vagy alig tud kieszelni oly módozatot, illetve eszközöket, a melyekkel, ha gyökeres változást nem tud is előidézni, legalább, a mennyiben erre tényleg szükség van, enyhíthet a viszonyokon. Ezzel, a helyzetet uralkodó általános határozatlansággal van szoros összefüggésben az a tény is, hogy a jelenségnek nagyon egyetemes volta daczára, elbírálásában nem annyira az általános, hanem jóval inkább a részleges szempontok jutnak jelentősebb szerephez. Figyelemreméltón mutat rá erre *Ashley* az árak emelkedéséről szóló cikksorozatában¹⁾. Hivatkozik az amerikai viszonyokra, a hol a trustöket teszik felelőssé a drágaságért, majd a német socialdemokrata állásfoglalására, a kik az élelmiszerek nagy áremelkedését kizárólag a védvamos politikára hárítják át. Anglia ma is a szabadkereskedelem ne a hive, a trustök sem hatalmasodtak el itten, mégis érezhető a drágaság, nyilvánvaló bizonyítékaként annak, hogy általános, az egész világ-gazdaságot érintő okoknak kell közreműködniök, ezeknek a megállapítása legfontosabb s csak azután jöhetnek figyelembe a részlegesen hatványozott, a melyeknek bizonyos – bár mindenesetre kisebb jelentőségű – szerepe el nem vitatható.

1) A „*The Evening News*” 1910. évi okt. 3-7., 10-12. számaiban jelent meg s német fordításban a Schmoller-féle *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* stb. 1911. évi 2-ik füzetében.

A nagy elvi kérdések azonban az egész jelenség elbírálásában kevés helyen maradtak annyira tisztázatlanul, mint mi nálunk. A sok tanácskozás s a kérdésnek a tudományos irodalom részéről való tárgyalása dacára tiszta, objectív képet a helyzetről alkotni nem vagyunk képesek. Egyetemesebb szempontból s itt is leginkább csak az aranytermelésre, illetve a pénz értékváltozására szorítkozva, alig egy-ketten foglalkoztak az áremelkedéssel, különben a vitába beleszóltak a politikai szenvedelmek, mint a fővárosi enquête-en a szerb marhabehozattal kapcsolatban, vagy pedig a jelenség complexumából kiszemelgetett egy-egy részletkérdés, mint a húsárak, vagy a mi még általánosabb volt, a különböző gazdasági s társadalmi irányzatok önérdelkeit követve kiragadtak egy-egy másodlagos okot s ezt állították oda az áremelkedés egyedüli előidézőjéül. Önként értetődő tehát, ha így a drágaságnak megvitatása az élelmiszerek vagy ezek egyes csoportjain túl nem tudott terjeszkedni s minden árfokozódás tisztán külön-külön a nagybirtok, a vámpolitika, a folytonos sztrájkok s munkabérek emelkedése, a közvetítő kereskedelem stb. számlájára íratott. A szélsőségeket mi sem jellemzi jobban, minthogy voltak olyan állásfoglalások is, a melyek viszont tagadták például a munkabér és áralakulás közötti összefüggést, avagy a drágaságot, az örlési forgalom megszüntetésében találván egyedüli okát, annak visszaállításával megoldottnak vélték, avagy egyedüli panaceaként az élőállatbehozatalnak a Balkán felől való megengedését javasolták. Tagadhatatlan, ha e tényeket bonczkés alá vesszük, a legtöbb kapcsolatba hozható az élet megdrágulásával, a mint azonban azok kezeltettek, inkább a mercantilist^a és agrarista, sőt nem egyszer a capitalista és socialista áramlatok s érdekcsoportok kiélesedett harczává vált. Nincs tehát mit megütközni ily körülmények közt azon sem, hogy a kérdés általános okainak kiderítése elhomályosult s ezzel együtt a gyakorlati megoldásra vonatkozó elfogadható javaslatok sem igen láthattak napvilágot. De nem a mi feladatunk e tények messzebbmenő bírálatába bocsátkoznunk, bennünket ez alkalommal inkább csak annak megállapítása érdekel, hogy a viszonyok ily alakulásába nem volt-e valamely különös körülménynek jelentősebb befolyása.

Nem rejlik talán abban tévedés, ha úgy minálunk, mint nem egy külföldi államban is a vélemények erős szétágazását, valamint az áremelkedést előidéző részleges tényezőknek előtérbe nyomulását annak tudjuk be, hogy a gazdasági élet épen az áralakulással való vonatkozásaiban ez idő szerint még nagyon is ismeretlen terület. Az elmélet igen szépen körvonalozza azokat a feltételeket, a melyek alapján az árak létrejönnek, ezeknek tényleges befolyása azonban inkább csak sejtett, mint tudott dolog. A statistika, mely hivatott volna ez irányban

felvilágosítással szolgálni, édes-keveset nyújt. A termelés és fogyasztás mérvéről, mindkettőnek különösen az utolsó évtizedekben végbement nagyarányú átalakulásáról s fejlődéséről, a termelőképeség és a népesség ereje, illetve a termelés és fogyasztás közötti viszonyról, a termelési költségek szerepéről, de csak önmagában véve a nyers árakról adataink alig vannak. Következésképpen ez elsősorban annak, hogy a statistika munkásságát egész a legújabb időkig javarészt a népességi viszonyok szemmel kísérése képezte. Ma azonban erős irányváltás észlelhető, folyton szorosabb kapcsolatba törekszik jönni a statistika a gyakorlati élettel s ezzel megfelelő arányban vonja vizsgálódása körébe a gazdaság- s socialpolitikai jelenségeket. Így válik ezután nemcsak a múltnak bíráló- latává, hanem a jelen problémák megoldását célzó törekvések kezdeményezőjévé, az állam és társadalom erre irányuló munkásságának hatalmas támogatójává.¹⁾ Viszont azt sem szabad feledni, hogy a gazdaság- és socialpolitikai jelenségek sokkal bonyolultabbak és szövevényesebbek, mintsem hogy azokat egy csapásra statistikai megfigyelés tárgyává lehetne tennie. Óriási nehézségekkel kell megküzdeni e téren s ma az ez irányban folyó munkálatok inkább csak kísérletek, mint végleges megállapodások.

Ez a folyamat érvényesül a maga teljében az árstatistikánál is. A drágaság egyszerre igen aktuálissá tette a kérdést s a tényállás az, hogy alig van egy-két állam, a mely megfelelő, az áralakulás kérdésének megítélésére alkalmas anyaggal rendelkeznék. Érdekes azonban, hogy a mint fokozódó jelentőséghez jut a drágaság, majdnem mindenütt megindulnak bizonyos lázas izgatottsággal és pedig kettős irányban az árstatistikai munkálatok. Egyik főtörekvés lesz az utolsó évtizedeket megvilágítani az áralakulás szempontjából. Ennél jelentősebb azonban az a munkásság, a mely a múltnak hiányain s mondjuk hibáin okulva, az egyes államok árstatistikáinak reformálásában nyilatkozik meg, a jövőre nézve megbízható alapot keresve egy oly fontos gazdaság-társadalmi jelenségnek, mint az áralakulásnak elbírálására. E világszerte kifejezésre jutó, de a mi sajátos viszonyaink között még fokozottabb közszükséglet kielégítésére törekvő mozgalomtól vezéreltetve látott hozzá a mi hivatalos statistikánk is egyrészt az elmúlt évtizedek anyagának összehordásához, másrészt az árstatistikának teljes reformjához.

Arra nézve pedig, mily fontos érdekek fűződnek egy minden tekintetben alapos és megbízható árstatistikához, legyen elégséges hivatkozni arra, hogy támaszra lel benne a fogyasztás, a termelés, az állam és társadalom egyaránt. Csak az életszükségleti cikkekre terjedve ki, a

¹⁾ A statistika ez irányváltásáról lásd „Munkásügyi Szemle” f. hó 25-iki számban: *Reflexiók egy angol socialstatistikai kiadvány körül* ez. dolgozatomat.

fogyasztó ez alapon tájékozódhatik szükségleteinek a fizetőképességével arányban álló fedezéséről, megszerkesztheti reális formában budgetjét, a termelés csak így nyerhet tájékozást a piac kívánalmairól, a kínálat jobban igazodhatik a kereslethez, valamint az őstermelő, iparos, kereskedő stb. maga is egészen tisztában lehet, hogy az élelmiszerárak mily irányban befolyásolják a termelési költségeket, az állam és társadalom pedig megkapja biztos alapját ama munkásságának, illetve ama első törvényhozási és kormányzati intézkedéseinek, a melyek a népesség élelmezésével szoros összefüggésben vannak. Csak természetszerű, hogy nagy előnyére válik az árstatistikának, ha az élelmiszereknél nem állapodik meg; sok oly egyéb nyerstermény, továbbá egyes minőségi fokozatokban erősen el nem térő iparcikk van, a melyek árismerete nagy-jelentőségű a termelés irányítása, iparfejlesztési actióknak hatásosabbá tétele, vámpolitikai kérdéseknek helyes megoldása stb. végett. Nehéz kérdés csak azoknak az elveknek megállapítása, a melyek szerint ily adatgyűjtés végrehajtható s a melyek alkalmazásával megvannak a legmesszebb menő biztosítékok arra nézve, hogy a begyűlt s feldolgozott adatok tényleg alkalmasak a gazdasági s társadalmi életviszonyoknak a valóságot eléggé megközelítő felfogására, megítélésére.

Mindezek alapján csak örömmel üdvözölhetjük, hogy hivatalos statistikánk is teljes erővel munkához látott s keresi azokat a feltételeket, a melyek segítségével a magyar árstatistikát biztos alapokra fektetheti. Helyeselni lehet azt az eljárását is, hogy mielőtt kész tervekkel lépett volna elő, értekezletre hívta össze, azokat a hatóságokat és intézményeket, a melyek a legkülönbözőbb formában kapcsolatban lévén az étellel, legalkalmasabbak ama módozatok s eszközök megjelölésére, helyesebben elbírálására, a melyek ily irányú munkásságnak eredményességét biztosíthatják.¹⁾ A reform ismertetése előtt nem lesz céltévesztett dolog egy pillantást vetni azokra az eredményekre, melyeket az árstatistika az egyes államokban elért. Annál is inkább kívánatos ez, mert a drágaságról folyt vitában majdnem teljesen nélkülöztük a komoly bizonyítási anyagot s legtöbbször így a vallott felfogások is esetlegességeken alapultak. Lesz alkalmunk ily módon továbbá nemcsak az élelmiszerekre szorítkozva valamely képet alkotni az áralakulásról, valamint ennek kapcsán tudomást szerezni oly mozzanatokról is, a melyek a drágaságot a szokásostól egészen elütő megvilágításban, vagyis nem feltétlenül mint bajt, hanem ellenkezőleg, mint gazdasági fejlődésbeli jelenséget mutatják be. Ugyancsak a szükséghez képest értékesíteni kívánjuk azokat a tapasztalatokat

¹⁾ 1911. év november hó 3-án tartatott meg az értekezlet Vargha Gyula min. tanácsos elnöklete alatt a m. kir. központi statistikai hivatalban. Előadó e sorok írója volt.

is, a melyeket a külföld már eddig úgy az árstatikai adatgyűjtés teljesítése, mint az adatfeldolgozás közül szerzett.

Áradatak gyűjtése igazában véve az újabb, sőt a legutolsó idők sajátossága. A régiebb korok sincsenek azonban teljes hiányával az árjegyzéseknek s egész az ókorig visszamenve sikerült a gazdaságtörténelemnek ilyenek felfedezése, a melyek nem egyike nemcsak igen érdekes, hanem határozottan tanulságos bepillantást nyújt az akkori gazdasági életviszonyokba. Boeckh „Staatshaushaltung der Athener” című munkájában sok áradatot tartalmazó feljegyzést közöl. Nem rég Egyiptomban találtak hasonló anyagot a ptolemaeusi és római időkből. Egyike különben az ókorra vonatkozó legérdemlegesebb okmányoknak Diocletianusnak 301-ben kiadott edictuma teljes czímben „Edictum de pretiis rerum venalium”, melynek gazdasági és történeti jelentőségével igen behatóan foglalkozott Bücher.¹⁾ Jellemző, hogy kiadását az összes élelmiszükségletekben megnyilatkozó általános s az aratástól független áremelkedés, vagyis drágaság tette szükségessé. Figyelemreméltó az is, hogy nemcsak árakat, hanem munkabéreket is tartalmaz s így annál tartalmasabb árstatistikát nyújt az edictum. Az ártételek dénárookban vannak kifejezve, de nem az előbbi idők ezüst-, hanem rézdénárookban, a mi akkor úglátszik egyedüli pénzforgalmi eszköz volt. Érdekesség kedvéért közlünk egynéhány ártételt és pedig mai súly- és pénzegységekre vonatkoztatva. Így volt az ár élelmiczikkéknél:

	Korona		Korona
Rozs hl.-ként	7-56	Sonka kg.-onként	1-32
Bab „	7-56	Zsír „	0-79
Lencse „	12-60	Marhahús „	0-58
Zab „	3-78	Liba, sovány darabonként	2-32
Közöns. bór „	31-92	Liba, hizott „	4-40
Olaj „	47-88—159-84	Tyúk, egy pár	1-32
Só „	18-60	Vaj kg.-onként	1-06
Disznóhús kg.-onként	0-79	Tengeri hal „	1-06—1-58

Egynéhány fontosabb iparczikknak megállapított árát a következő összeállítás mutatja be:

Czipők patriciusok részére	2-88
Csizmák kereskedők és parasztok részére	2-60
„ katonák részére	2-16
„ nők részére	1-30
Len női felsőruha, I. minőségű	89-0—178-0
Közönséges ruha vidéki emberek részére	13-2— 21-6

¹⁾ K. Bücher: *Die Diokletianische Taxordnung vom Jahre 301*. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1894. 189-219. és 672-698. oldalak.

esése másfelől a pénz vásárlási képességének körülbelül a XIV. század közepéig; innen kezdve egész ellentétes alakulás és pedig csekély megszakításokkal folytonos javulása a pénz vásárló erejének és áresés, a mely tetőpontját s egyúttal befejezését a XVI. század elején éri eV) Ráillik ez az állapot a legtöbb európai államra és így – bár tényekkel nem igazolhatjuk, viszont azonban tudva azt, hogy a magyar nemzet politikailag és gazdaságilag a nyugoteurópai áramlatok befolyása alatt állt – hazánkra is.

Azt a sok s legnagyobbbrészt töredékes adatot, a melyek a középkorra vonatkozólag a különböző nemzetbeli nevesebb tudósok részéről összegyűjtettek, közölni itt nem lehet. Jellemzőbb s a középkor több századára vonatkozó árösszeállítást (Levasseurnél,-) d'Avenel vicomtenél³⁾ s Rogersnél⁴⁾ találunk. Így Levasseur szerint volt a hektoliter búza ára Parisban:

1202-ben	16·73 gr. finom ezüst.	1459-ben	14·42 gr. finom ezüst.
1294-ben	25·38 " " "	1477-ben	11·73 " " "
1347-ben	23·10 " " "	1492-ben	9·54 " " "
1406-ban	16·87 " " "	1508-ban	10·70 " " "

Megjegyzendő, hogy az ezüst értéke ez időtájt mintegy 10-szer volt magasabb a mainál s így egy gramm 22-24 fillérbe veendő. Avagy d'Avenel szerint volt a búzaár hektoliterenként:

1201—1225-ben	17·10 gr. ezüst.	1371—1375-ben	40·50 gr. ezüst.
1226—1250-ben	18·54 " "	1376—1400-ban	20·97 " "
1251—1275-ben	26·10 " "	1401—1425-ben	32·40 " "
1276—1300-ban	28·85 " "	1426—1450-ben	30·15 " "
1301—1325-ben	38·97 " "	1451—1475-ben	14·63 " "
1326—1350-ben	30·15 " "	1476—1500-ban	18·00 " "

Rogersnek árait pedig a következő kimutatás tárja elő

	Búza quar- terenként (282 liter)		Ökör		Juh		Gyapju (3·075 kg.-jával)	
	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.
1261—1270	4	9	10	3	1	5	2	3
1271—1280	5	8	12	3	1	6	2	4
1281—1290	5	1	10	1	1	11	2	3
1291—1300	6	1	10	7	1	11	2	0
1301—1310	5	7	12	0	1	10	2	3
1311—1320	7	10	14	4	2	2	2	6
1321—1330	7	0	14	7	2	1	2	5
1331—1400	5	10	14	2	2	0	2	1
1401—1500	5	8	18	0	2	0	1	6

¹⁾ Wiebe: *Zur Geschichte der Preisrevolution des 16. und 17. Jahrhunderts* 1895. 109. old.

²⁾ *Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques.* 1892. 2. Sem. 348-419. oldalakon.

³⁾ D'Avenel: *Histoire économique de la valeur et du revenu de la terre du XIII. siècle jusqu'au commencement du XVII. siècle.*

⁴⁾ Rogers: *A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793).* 1866-1887.

Az adatok tehát igazolják az előbb kifejtett általános árirányzatot. A XVI. század elején azonban hatalmas fordulat következik be. Világjelenségként mindenütt az árak emelkednek s e mellett megváltozik egészen az a viszony, a mely a különböző cikkek árai közt s összességükben véve általában az áralakulás és munkabér között a középkoron át fennállott. Különösen a nyers termény, hús és gabona ára emelkedett magasra. Így a gabonaár 1510-től 1590-ig Szászországban 300, Strassburgban 280, Angliában 155, Parisban (1520-tól számítva) 165, Orleansban 200%-kal emelkedett. Angliában folytatólagosan drágább lesz a gabona a XVII. század közepéig, a többi államokban azonban a XVII. század elején egy-két évtizeden át esés következik be, a melyet azután ismét igen nagy emelkedés vált fel, de ez a folyamat csakhamar véget ér s az áraknak gyors alászállása észlelhető. Csak a búzát és rozsot véve, a gabona árfolyamatát a XVI-XVII. században indexszámokban a következő kis összeállítások tüntetik fel:¹⁾ Az 1451-1500-ig terjedő időszakot 100-nak véve, volt az ár Elszászban:

Évek	Buza	Rozs	Évek	Buza	Rozs
1501—1525	94	94	1576—1600	316	345
1526—1550	136	148	1601—1650	460	495
1551—1575	256	281	1651—1700	311	310

Franciaországban következőkép alakultak az árak :

Évek	Buza	Rozs	Évek	Buza	Rozs
1501—1525	110	125	1601—1625	393	377
1526—1550	192	151	1626—1650	524	491
1551—1575	331	340	1651—1675	441	325
1576—1600	552	592	1676—1700	372	340

Angliára vonatkozólag a következő kimutatás ad felvilágosítást, mely szerint a buza ára volt :

Évek	Évek
1501—1520	105
1521—1550	113
1551—1570	155
1571—1602	281
1603—1652	461
1653—1702	452

Hasonló áralakulást mutatnak a többi mezőgazdasági termények is, mint a hüvelyesek, főzelék- és zöldségfélék, a komló, kender, széna stb. Az állatarak némely kivétellel mérsékeltebben emelkedtek, mint a gabonaárak, a húсарak pedig lényegesen alatta állottak ezeknek. Szintén az 1451-1500. évekből indulva ki, indexszámokban volt általában a

hús ára :

	Franciaországban	Elszászban	Franciaországban	Elszászban
1501—1525-ben	144	107	1601—1625-ben	242
1526—1550-ben	170	121	1626—1650-ben	306
1551—1575-ben	196	145	1651—1675-ben	315
1576—1600-ban	274	181	1676—1700-ban	260
				219
				326
				231
				275

¹⁾ Úgy ezen, mint a következő idősakra vonatkozó adatok Wiebe idézett munkájának függelékéből vették.

Angliában a növényi és állati termelvények árai, az előbbihez hasonló alapon számítva, következő viszonyban állottak egymáshoz:

Évek		Növényi termelvények	Állati termelvények	Évek		Növényi termelvények	Állati termelvények
1501—1520 . . .	106	105	1571—1602 . . .	271	275		
1521—1550 . . .	112	117	1603—1625 . . .	425	379		
1551—1570 . . .	175	194	1653—1702 . . .	437	437		

A mi a többi cikkeket illeti, említésreméltó, hogy a fűszer- és gyarmatárúk, melyek ára a XVI. század kezdetén nagyon alászállott, 1520-1530 közt emelkedni kezdett, de állandó ily irányzat csak 1570 óta észlelhető, a mely tart a XVII. század közepéig, a mikor is az árak visszaestek az előbbi árnyveaura. Az iparcikkekre vonatkozólag pedig megjegyezzük, hogy ezek ára kevésbé emelkedett, sőt számosé csökkent is. Legkevésbé tartottak pedig lépést az áremelkedéssel a munkabérek. Már a XVI. század elején az általános áreséssel kapcsolatban nagyon alászállottak, a míg azonban az árak emelkedtek, a munkabérek a XVI. század közepéig nem érték el az 1500 előtti állapotot. Az említett század közepén valamennyire javulni kezdenek, azonban egész a XVII. század végéig is csak szűk határok között mozog az emelkedés. Még legkedvezőbb viszonyok alakulnak ki e tekintetben Angliában, a hol a két évszázad alatt megkétszereződik a munkabér, Elzászban azonban csak 40, Franciaországban meg éppen 30%-os javulást ér el.

Nem volna érdektelen abszolút számokban is közölni a XVI. és XVII. század áralakulásait bemutató adatokat. Minthogy azonban ezek részletes közlése túl menne az értekezés keretén, megelégszünk a búza árának ily formában való bemutatásával, a mi önmaga is elég bepillantást enged az akkori életviszonyokba. Volt pedig Rogers, illetve Montellier, majd Lévassieur szerint gramm ezüstben a búza ára hektoliterenként:

Évek ¹⁾	Angliában	Franciaországban	Évek ¹⁾	Angliában	Franciaországban
1451—1500 . . .	17.76	24.61	1601—1610 . . .	69.88	50.94
1501—1510 . . .	16.70	22.13	1611—1620 . . .	74.45	48.44
1511—1520 . . .	20.59	35.32	1621—1630 . . .	86.38	40.96
1521—1530 . . .	21.96	28.46	1631—1640 . . .	81.51	63.61
1531—1540 . . .	21.00	28.52	1641—1650 . . .	96.86	62.49
1541—1550 . . .	17.02	22.28	1651—1660 . . .	93.47	45.66
1551—1560 . . .	28.85	26.69	1661—1670 . . .	73.74	66.50
1561—1570 . . .	26.22	45.24	1671—1680 . . .	83.49	31.22
1571—1580 . . .	34.00	56.43	1681—1690 . . .	68.23	29.34
1581—1590 . . .	48.32	74.59	1691—1700 . . .	85.59	60.05
1591—1600 . . .	70.68	82.08			

¹⁾ Angliánál 1580-tól kezdve a 2-es számmal végzendő, illetve évvel határolt évtizedek veendőek.

Mindezt összevéve, a XVI. és XVII. század folyamán végbement áralakulást méltán nevezik forradalminak. Névlegesnek az emelkedést nevezni egyáltalán nem lehet, hisz ép az a jellemző, hogy mikor az általános áremelkedés Elzászban megkétszerezte az árakat, Angliában pedig a növekedés 150%-os volt, a pénz értéke amott csak felére, emitt csak 75%-kal csökkent. Franciaországban ugyanaz volt a helyzet, mint Elzászban, Spanyolországban, mint Angliában, míg Olaszországban alig változott meg a pénz értéke.

Maguk az akkori írók a jelenség okait a kereskedők uzsorázásában, az egyedárúságokban, a speculatióban, az életszükségletekben túlzótt fényűzésben, a gabonakivitelben, a helyenként jelentkező rossz aratásokban stb. keresték. Kétségtelen, hogy ezek egyik-másika némi befolyással birt az árképződésre, a legtöbb azonban csak subjectiv feltevésen alapult. Nagyobb szerep jutott ellenben a XVII. század elején már kifejlődni kezdő capitalista termelésnek, a megváltozott kereskedelmi viszonylatoknak, a népesség erős számbeli növekedésének, a közben lefolyt különböző háborúknak stb. Ezek sem igazi okai viszont a nagy árfokozódásnak, a magyarázatot első sorban is a pénznek a nemesércz termelésével kapcsolatos értékváltozásában kell keresni. Kizárólagosan ezzel a XVI. és XVII. századok ártörténetét még sem lehet magyarázni, szükségesek ahhoz az előbbi tények, a melyek kellően megindokolják az ettől eltérő fejleményeket. Figyelemreméltó különben, hogy már Bodin „De republica” című 1576-ban megjelent művében a következőket mondja: „L'or et l'argent est venu en si grande abondance des Terres neuves, memement de Pérou que toutes choses sont enchéries dix fois plus qu'elles n'étaient, comme j'ai montré contre le Paradoxe du seigneur de Mañetroit”.¹⁾ A következőkben mi is ide iktatjuk Soetbeer és Lexis nyomán az arany- és ezüstermelési adatokat, a melyek rendkívül tanulságosak nemcsak a nemesércz termelésének erős fokozódása, hanem Amerikának ez irányban való térfoglalása, valamint az arany és ezüst termelésének egymáshoz való viszonya szempontjából. Volt pedig az évi arany termelés kilogrammokban:

Évek	Európában és Afrkában	Amerikában	Összesen	A termelésből esett	
				Európára és Afrkára * -ban	Amerikára
1493—1520 . . .	5.100	1.000	6.100	83·6	16·4
1521—1544 . . .	3.950	3.040	6.990	56·5	43·5
1545—1580 . . .	3.050	3.690	6·740	45·3	54·7
1581—1600 . . .	3.050	3.580	6.630	46·0	54·0
1601—1680 . . .	3.050	4.820	7.870	38·8	61·2
1681—1700 . . .	3.050	5.540	8.590	35·5	64·5

¹⁾ Baudillart: *J. Bodin et son temps Tableau dos théories politiques et des idées économiques au sixième siècle*, Paris. 1853. 487. old.

Ugyanakkor az ezüst évi termelése a következőkép alakult:

Évek	Európában 100 kg-okban	Amerikában	Összesen	A termelésből esett	
				Európára	Amerikára
1493—1520 . . .	451	—	451	100·0	—
1521—1544 . . .	610	133	743	82·1	17·9
1545—1560 . . .	647	1.992	2.639	24·5	75·5
1561—1580 . . .	500	2.149	2.649	18·9	81·1
1581—1600 . . .	413	3.051	3.464	11·9	88·1
1601—1620 . . .	294	3.282	3.576	8·2	91·8
1621—1640 . . .	240	3.254	3.494	6·9	93·1
1641—1660 . . .	240	3.136	3.376	7·1	92·9
1661—1680 . . .	260	2.759	3.019	8·6	91·4
1681—1700 . . .	300	2.727	3.027	9·9	90·1

A termelés évi értékét 1.000 koronában pedig alábbi összeállítás mutatja be:

Évek	Arany	Ezüst	Évek	Arany	Ezüst
1493—1520 . . .	14.164	9.742	1601—1620 . . .	20.824	77.242
1521—1544 . . .	16.986	16.049	1621—1640 . . .	23.798	75.460
1545—1560 . . .	15.451	57.002	1641—1660 . . .	24.649	72.922
1561—1580 . . .	16.742	57.218	1661—1680 . . .	25.499	65.210
1581—1600 . . .	16.898	74.822	1681—1700 . . .	27.832	65.383

Vagyis index számokban az 1493—1520-ig terjedő időszakot véve, volt a termelés értéke:

Évek	Arany	Ezüst	Összesen	Évek	Arany	Ezüst	Összesen
1493—1520 . . .	100	100	100	1601—1620 . . .	147	793	412
1521—1544 . . .	120	165	133	1621—1640 . . .	168	775	415
1545—1560 . . .	116	585	305	1641—1660 . . .	174	749	408
1561—1580 . . .	118	587	309	1661—1680 . . .	180	669	379
1581—1600 . . .	119	768	384	1681—1700 . . .	197	671	390

Az arany- és ezüsttermelés egymáshoz való arányát pedig a következő kis kimutatás tünteti fel:

Évek	A mennyiségből		Az értékéből		Évek	A mennyiségből		Az értékéből	
	aranyra	ezüstre	aranyra	ezüstre		aranyra	ezüstre	aranyra	ezüstre
1493—1520	11·9	88·1	59·2	40·8	1601—1620	2·2	97·8	21·2	78·8
1521—1544	8·6	91·4	51·4	48·6	1621—1640	2·2	97·8	24·0	76·0
1545—1560	2·5	97·5	22·4	77·6	1641—1660	2·3	97·7	25·3	74·7
1561—1580	2·5	97·5	22·6	77·4	1661—1680	2·5	97·5	28·1	71·9
1581—1600	1·9	98·1	18·5	81·5	1681—1700	2·8	97·2	29·9	70·1

A nemesfémtermelésnek az adatok által bemutatott óriási növekedése indító okát még a XIV., illetve XV. századokban találja. Egyrészt a fejlődését ekkor vett pénzgazdaság, másrészt a népesség szaporodása nagy keresletet támasztott a pénz iránt s az évi termelés nem tudván ezt kielégíteni, úgy az arany, mint ezüst vásárlóképességének a XIV. század

közepe óta erős emelkedése következett be. E helyzet hatása alatt megindultak egyidejűleg a keresések nemesércz után s midőn ez nemcsak Európában vezetett sikerre, hanem az újonnan felfedezett földrész ebben igen gazdagnak bizonyult, a XVI. és XVII. században hirtelen megváltoztak a viszonyok. A nemesfémtermelés, bár a kereslet a pénz után mindig erős maradt, mégis ezt sokkal meghaladó arányokat öltött, annyira, hogy csak egy kisebb részét lehetett pénzverésre felhasználni, így lehet megérteni azután, a mit Wiebe mond s a mivel az e korszak ártörténetét a termelésben és fogyasztásban, valamint az egész gazdasági és társadalmi életben végbement mélyreható átalakulással együttesen meg lehet teljesen magyarázni, hogy: „Die Geldentwertung des 16. und 17. Jahrhunderts ist höchstwahrscheinlich allein durch die gewaltige Zunahme der Edelmetallproduction verursacht worden”.¹⁾

A XVIII-ik század ártörténete már kevesebb érdekességet nyújt. Az árhullámzások egyenletesebbek, kisebb arányúak és nem oly ellentétesek a múlttal szemben, mint az előző századoké. A tudomány is ép ez okból kevesebb gondot fordított ez időszak áralakulásának megvilágítására. Tájékoztatul közlünk egy pár adatot, a melyek egyes államokban a búza árképződését mutatják be. Így mindenekelőtt d'Avenel szerint volt Franciaországban a búza ára hektoliterenként frankokban:

1676—1700-ban	13:50	1751—1775-ben	13:25
1701—1725-ben	14:80	1776—1790-ben	15:00
1726—1750-ben	11:00		

Angliában pedig Tooke és Newmarch szerint volt quarterenként a búza ára ugyanebben az időszakban:

	sh.	d.		sh.	d.
1676—1700-ban	42	1:04	1751—1775-ben	43	3:14
1701—1725-ben	38*	1:34	1776—1790-ben	48	6:20
1726—1750-ben	33	3:89			

Berlinben viszont a négy főbb gabonanem átlagárait a XVIII. században a következő táblázat mutatja be és pedig métermázsánként márkákban:

	1701—1730	1751—1800		1701—1730	1751—1800
	é v e k			é v e k	
Buza	12:53	18:58	Árpa	10:84	12:72
Rozs	10:14	13:60	Zab	9:65	13:66

A XIX. század elején a napóleoni háborúk s az ezekkel összefüggésben levő politikai s gazdasági mozgalmak folytán áremelkedés észlelhető, azonban nemsokára az árak a rendes mederbe terelődnek vissza. Lényegesebb változás csak az 50-es években következik be, a midőn az árak és munkabérek hirtelen óriási fokozódást érnek el, a mely folyamat azután csak

¹⁾ I. m. i. 320. old.

1873-ban fejeződik be, ahonnan kezdve visszaesés tapasztalható, a melyet csak a 90-es évek közepén vált fel s lehet mondani, a mai napig tartó emelkedő irányzat. A viszonyok ily fordulata az 50-es években összefüggésben van részint a californiai és ausztráliai aranybányák felfedezésével, de talán még inkább a gazdasági életnek óriási fellendülésével. Az adatokat különben, melyek már e korszak megvilágítására alkalmasak, az egyes államok árstatistikájának legújabb alakulásában ismertetjük, hogy így megkapjuk a szerves kapcsolatot a közvetlen jelennel.

Bármennyire becsesek is a régi időkről ránk maradt áradatok, mégis kétségtelen, hogy sokkal szórványosabbak, rendszertelenebbek s egyönietőség hiányában szenvedők, mintsem hogy belőlük teljes objektivitással pontosággal kivéve, kis területekre és megfelelő időszakokra határolva, megállapítsuk a múltnak áralakulását, javára magánkutatóknak nagy fáradsággal összehordott anyaga, a mely legtöbbször végleges autenticitásra nem is számíthat. A XIX. századnak jutott a feladat, hogy e fontos gazdaság- és társadalompolitikai kérdésre nagyobb súlyt fektessen. Tudomány és gyakorlat összefog, hogy az áralakulás minél alaposabban a statistikai megfigyelés körébe vonassék és pedig nemcsak magárregyének, hanem első sorban is a hivatalos statistika részéről, a mely egyedül rendelkezhetik a szükséges anyagi és szellemi erővel ily nagyszabású munkálatoknak végrehajtására. Nem lehet közömbös, hogy minderre az ösztönzést nagyon is fontos gazdasági események adták. Az egyik, mely ugyan csak Angliát érinti, annak a befolyásnak kutatása, a melyet a bankaktának az 1797-1819. években megszorítása az angol árakra eredményezett; a másik már bár különböző intenzitással nemzetközi jelentőségű és pedig az amerikai és ausztráliai nemes ércstermelésnek az árakra gyakorolt hatása. Az első eredménye Tooke és Newmarch páratlanul álló munkája vagyis az 1797-1857. évek ártörténete;¹⁾ a második jelenség javára lehet ellenben írni – s a mi itt bennünket közelebből is érdekel – azokat a megvitatásokat, a melyek Newmarch kezdeményezésére folytak az árstatistika felől s ennek alapján a jelennek különböző gazdaságstatistikai feladatairól a nemzetközi statistikai congresszusokon, Londonban és Berlinben az 1864, illetve 1866. években.²⁾ Szóba került az árstatistika ügye a bécsi 1873-as nemzetközi kiállításon is, a melynek bizottsága erősen hangsúlyozta, ily munkálatoknak a tudományos és gyakorlati életre való nagy fontosságát és elengedhetetlen szükségességét). Így bontakozik ki az. el múlt században

¹⁾ M Th. Tooke und W. Newmarch: *Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre 1797-1857.* Németül Dr. C. W. Ashertól, Dresda 1858.

²⁾ Lásd megfelelő jelentéseket.

³⁾ *Beiträge zur Geschichte der Preise.* Referat von Dr. Carl Theodor Inama Sternegg. Wien 1873. ä

lassan-lassan az árstatistika legtöbb államban hivatalos jelleggel. Említésre méltó az is, hogy megoldását rendszerint a gazdaság-társadalmi életet valamely mélyebben érintő események, mint válságok vagy áremelkedések stb., siettetik. Most is azt tapasztaljuk, hogy napirendre tűzését és a külföldön is általánosan észlelhető reformját az érvényben levő drágaság idézte elő.

Az egyes államok közül, a mi csak elég természetszerű, az árstatistika ott jutott legnagyobb jelentőséghez, a hol a modern gazdasági élet legelőször bontakozott ki a maga teljében, vagyis Angliában. A tudomány áll első sorban szolgálatába. Ebből a szempontból nemcsak Tooke és Newmarch említett híres munkái érdemelnek említést, hanem utalunk a „The Economist” világtekintélyű folyóirat és a rendszerint a „Journal of the Royal Statistical Society” lapjain közölt Sauerbeck-féle, indexszámokra, a melyek nemcsak Angliára vonatkozólag, hanem ellenőrzéskép lehet mondani, az egész világpiacot illetőleg megállapítják az árhullámzásokat. Az első 22 legfontosabb árúnak napi árjegyzések után kiszámított indexszámait közli. Az árakat Newmarch jelölte ki, valamint az időszakot is (1845-1850.), mely a számítások alapjául szolgál. Az „Economist” szerint a nagyban való áralakulás a normalidőszaknak árait 100-zal egyenlősítve, a következő:

Év	Év	Év
1845 1850 100	1898 86	1905 97
1870 122	1899 87	1906 106
1880 115	1900 97	1907 113
1890 101	1901 96	1908 105
1895 . . . . . -87	1902 88	1909 99
1896 90	1903 91	1910 108
1897 89	1904 99	1911 114

Ugyanakkor Sauerbeck indexszámai – a melyek 45 árúra vonatkoznak s a hol az alapidőszak 1867-1877 a számításoknál, a melyek havi és heti árjegyzések átlagai alapján történnek – a következők a nagyban való árképződésre vonatkozólag:

Év	Év	Év
1846 89	1885 72	1902 69
1850 77	1890 72	1903 69
1855 101	1895 62	1904 70
1860 99	1896 61	1905 72
1865 101	1897 62	1906 77
1870 96	1898 64	1907 80
1873 111	1899 68	1908 73
1875 96	1900 75	1909 74
1880 88	1901 70	1910 78

A két sorozat nem teljesen azonos. Oka ennek mindenekelőtt az, hogy az Economist indexszámai minden év január 1. napjára vonatkoznak, a Sauerbecké ellenben évi átlagok eredménye. Még inkább megmagyarázza azonban az eltérést az alapul vett időszak eltérése. Annyi való, hogy azt az ármenetet, melyet az 50-es évekből jeleztünk, hűen mutatják be, másrészt élesen rámutatnak az utóbbi évek erős áremelkedésére. Sauerbeck nyomán még ideiktatunk egy pár indexszámot, a melyek a különböző terményeknek árhullámzását tárják az utolsó két évtizedről élénk (1867-1877-et kiindulásul, vagyis 100-nak egyenlőnek véve):

	Gabona- neműek	Állati anyagok	Czukor, kávè, tea	Ásványi anyagok	Textiliák
1890 . . .	65	82	70	80	66
1895 . . .	54	78	62	62	52
1900 . . .	62	85	54	108	66
1905 . . .	63	87	52	87	72
1910 . . .	65	96	54	99	73

Az adatok 1895-től majdnem általános emelkedő árirányzatról tesznek tanúságot. Szemléltetőbben juttatják azonban ezt kifejezésre a Board of Trade-nak a következőkben tárgyalandó indexszámai.

Az angol hivatalos statistika is kiveszi azonban a maga részét az árstatistikát illetőleg. Így az agrárstatistika már régi idők óta nagy gondot fordít az őstermelés körébe tartozó növényi és állati termények ármegállapítására. Ily adatok s hozzá eléggé megbízhatók, a földművelési ministerium részéről közzé tenni szokott mezőgazdasági statistikai kiadványokban 1836-ig visszamenőleg állanak rendelkezésre. Továbbá egyes más célzatú munkálatokban is találni igen értékes árstatistikai adatokat. Többek között 1893/94-ben egy bizottság a mezőgazdasági munkásokról csinált nagy felvételt, a mely sok élelmiszer árát is tudakolta. Mégfontosabb azonban az a felvétel, melyet 1903-ban a munkaügyi hivatal hajtott végre a munkásosztályok háztartási (Cost of living) költségeiről, s melynek eredményei 1908-ban kerültek nyilvánosságra. Majd ez az adatgyűjtés kiterjesztetett egyes külföldi államokra is (Belgium, Franciaország és Németország) sok értékes áradatot tartalmazva.¹⁾

Specialis hivatalos árstatistikai adatgyűjtésre azonban Anglia csak a XX. században szánta rá magát, de azóta ritka erélylyel s következtességgel törekszik ezt minél szélesebb alapokra fektetni. Az adatgyűjtést a kereskedelmi ministerium munkaügyi hivatala teljesíti. Nevezett hivatal ebbeli munkásságát mindenekelőtt egy 1903-ban kiadott s úgyszólván

¹⁾ Lásd ismertetését a „Munkásügyi Szemle” november 25. számában „Reflexiók egy angol socialstatistikai kiadvány körül” címmel megjelent dolgozatomban.

az egész XIX. századra kiterjedő munkával indította meg.¹⁾ Nagy- és kisforgalmi árakra egyaránt kiterjed a munka, a mely azóta minden évben folytatódik s az eredmények az „Abstract of Labour” című évkönyvben tételnek közé.

A mi az 1903-as kiadványt illeti, adatai a legkülönbözőbb forrásokból merítették, a melyek az egyes összeállításoknál azonban minden esetben közöltek. Az alapot a külkereskedelmi árak képezik, behozatal és kivitel elkülönítve. 1871-ig hivatalos becslések alapján állapították meg az értékek, azóta azonban a felek vallják be. Közöltek pedig a világkereskedelem szempontjából fontosabb áraknak egységértéke így a gabonáé, liszté, szénéé, vasé, aczélé, rézé, ólomé, gyapjúé, gyapoté, lené s az ezekből készült fonalaké, kávéé, theaé stb. Nem kell hosszabban indokolni, hogy – tekintettel arra, hogy Anglia az elmúlt évszázadban a világkereskedelem központja volt s árai így az egész világpiacon a legnagyobb befolyással voltak – az említett adatok a külföld előtt is a legnagyobb figyelemre tarthatnak igényt. A külkereskedelmi forgalom értékeit kiegészítik az angol piacokról gyűjtött adatok. Ezek vagy a napi- és szaklapok vagy pedig egyes czégek különböző intézmények (munkaadók egyesületei, kórházak stb.) részéről gyűjtött árjegyzések alapján dolgoztattak fel. Önként értetődőleg, ezek mind a nagykereskedelem árai.

A kisforgalmi árak megállapítására vonatkozólag kettős módszerrel élt a munkaügyi hivatal. Egyrészt felkereste e czélból a fogyasztási szövetkezeteket és czégeket, főként London határain belől maradvá, végül pedig munkáscsaládok heti költségvetései alapján állapították meg az árak. Mindezeket figyelembe véve, ma az a helyzet, hogy az 1871-től kezdődő időszak megítélésére lassan a munkaügyi hivatal adatai bírnak legtöbb tekintéllyel, a mit talán nagyrészt előmozdít az a körülmény is, hogy az indexszámok megállapításánál nagy súly fordítatik arra, hogy az egyes termények a nemzeti fogyasztás szempontjából való jelentőségüknek megfelelően állítatnak be. A számítási kiinduló pont pedig (= 100-zal) az 1900-iki év, s az indexszámok lehetőleg a Sauerbeck 45 árúneméből vannak kiszámítva. Különbö a két utolsó évtizedre szorítkozva, a „Board of Trade” nagyárakra vonatkozó indexszámait a következőkben adjuk²⁾:

Év	Év	Év
1890 . . . . . 104·0	1893 . . . . . 100·0	1896 . . . . . 88·2
1891 . . . . . 107·4	1894 . . . . . 94·2	1897 . . . . . 90·1
1892 . . . . . 101·8	1895 . . . . . 91·0	1898 . . . . . 93·2

¹⁾ *Report on wholesale and retail prices in the United Kingdom in 1902, with comparative statistical tables for a series of years 1903.*

²⁾ Adatok már az *Abstract of Labour statistics* 1911-ben megjelent 1908–1909-es kötetből vették. (122. old.)

Ev		Ev		Ev	
1899	92·3	1903	96·9	1907	105·7
1900	100·0	1904	98·3	1908	102·8
1901	96·9	1905	97·6	1909	104·0
1902	96·5	1906	100·5	1910	108·8

E számok is 1896-ig áreségről tesznek tanúságot, innen kezdve azonban 1910-ig 23%-os áremelkedést árulnak el, a mely valamivel mérsékeltebb, mint a mit az Economist és Sauerbeck számításai mutatnak. Egyes árúcsoportok szerint pedig a következő összeállítás tárja előnk az áralakulást:

Év	Gabona- neműek	Hús, halak, tej stb.	Czukor, théa, bor stb.	Szén és fémek	Textil- árúk
1871	163·5	111·5	220·0	68·3	146·4
1880	159·1	117·9	183·6	64·8	130·0
1890	115·7	101·1	123·8	74·9	105·4
1896	93·0	90·2	107·8	55·5	92·9
1900	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
1905	104·3	98·2	103·6	71·3	106·7
1910	105·7	111·6	109·9	76·6	136·1

Ez indexszámok kiváló tanúságot tesznek arról, hogy akár 1896-ot véve kiindulási pontul, akár csak az utolsó öt évet méltatva figyelemre, az áremelkedés nem marad az élelmiszereken belül, hanem más terményeknél, illetve cikkeknel is jelentkeznek. Hatalmas érv e nyers számok arra, hogy a drágaság kérdését egyetemes szempontokból kell megítélni s így egész más okaira fogunk rábukkanni, mintha tisztán a részleteknél időznünk.

Tanulságosak azok az adatok is, a melyeket a Board of Trade évkönyve a munkabérek alakulásáról közöl. Ezek szerint az 1900. évet itt is 100-zal téve egyenlőnek, volt a munkabér:

Év	Az őstermelés	A textil- ipar	A szén- bányászat	Az építő- ipar	A fém- és gépiparban
1890	91	95	86	87	93
1895	93	95	73	92	93
1900	100	100	100	100	100
1905	101	103	81	100	100
1910	102	107	89	100	102

1890-hez viszonyítva, a szénbányászatot kivéve, eléggé számottevői: a munkabéremelkedések. Az utolsó évtizedben azonban már csak mérsékeltebb ez az irányzat, a mi arra vall, hogy Angliában a munkabérekkel csak alig, hanem ezen kívül álló egész más tényezőkkel hozható összefüggésbe az élet megdrágulása, a mint erre különben később rá fogunk mutatni.

Ide állítunk még egy táblázatot, mely néhány terménynek az 1898-1910. években kis- és nagyforgalmi árképződését mutatja be (1900 = 100):

Év	Marhahús		Juhhús		Tejás		Cukor	
	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis
	forgalmi árak indexszámai							
1896 . . .	91	92	90	90	99	92	106	100
1900 . . .	100	100	100	100	100	100	100	100
1905 . . .	95	99	99	106	113	104	116	131
1910 . . .	105	114	97	104	124	112	121	124

Tanulságos az adatokban, hogy a kisforgalom általában sokkal jobban él a viszonyok hatása alatt az árfokozással a nagyforgalomnál, a mi a drágaság megítélése szempontjából szintén figyelembe veendő mozzanat.

Elég világos a keret, a melyben mozog az angol hivatalos árstatistika. A munkaügyi hivatal ma is ez alapon állítja össze adatait, a mint azokat az 1903-as közleményénél cselekedte. Adatszolgáltató közegek tehát kiválogatott s lehetőleg mindig azonos czégek, különböző egyesületek (így a szénnél és vasnál a munkaadók egyesületei, a melyek az árat meghatározott időnként feljegyzik, a lejtő skála alapján megállapított munkabérek rendezése stb. céljából), intézmények, mint kórházak, internátusok stb., szerződéses árak bejelentésével, továbbá szövetkezetek, vásárcsarnokok s más az élmezést szolgáló intézmények, azonkívül a kereskedelmi szak- és a napilapok árjegyzéseik révén stb. Ez idő szerint is a munkaügyi hivatal adatgyűjtését kiegészítik továbbá azok az áradatok, a melyek a mezőgazdasági és növényi terményekre vonatkozólag a földművelésügyi, a bányászati termékeket illetőleg pedig a belügyministerium évről-évre közzétesz.

Anglia után az északamerikai Egyesült-Államok következnek, a hol az utolsó időben igen sok gondot fordítottak minél alaposabb és megbízhatóbb árstatistika összeállítására. A statisztikai hivatalok ez irányú munkássága előtt különös említést érdemel az a két jelentés, a melyek a senatus rendeletére eszközölt árstatistikai vizsgálódások eredményeit közlik. Mindkét jelentés a munkásstatistikai hivatal közreműködésével állítottatott össze s ennek kiadványaiban tettek közé az 1892., illetve 1893. években. Az első főként a nagyforgalmi árakat öleli fel, messze-menő történeti visszapillantással van megszerkesztve és 1840-től 1891-ig egységes alapon összeállított árstatistikát nyújt. A második jelentés a kiskereskedelem áaira szorítkozik és pedig három évről, vagyis az 1889 – 1891. évekről állítva össze ezeket. A tanulmányok feladata tulajdonképen az Egyesült-Államok tarifa- s kereskedelmi politikájának minél tüzetesebb megvilágítása volt s ez a tény adja meg kiváló jelentőségüket s nagy becüket.

E két rendkívüli árstatistikai munkálaton kívül az Egyesült-Államok újabbán évről-évre eszközölt rendszeres árstatistikai adatgyűjtéssel is bírnak. Érdekes, hogy az árstatistika tulajdonképpen a termelési költségek statistikájából alakult ki. 1890-ben ugyanis a Bureau of Labor, az akkori munkásstatistikai hivatal, két jelentést hozott nyilvánosságra, a melyek a különböző s főként a külföld versenye alatt álló iparágak termelési költségeit állapították meg. Ezen jelentésekben különös súly helyeztetett annak a befolyásnak kiderítésére is, a melyet a munkásság megélhetési, költségei a munkabérekre és ez úton a termelésre gyakorolnak. Minthogy pedig kétségtelen, hogy e költségek alakulása első sorban is azoktól az áráktól függ, a melyeket a munkásság az életszükségei fedezésére szolgáló árúkért és cikkekért fizet, a felvétel kiterjedt a szóban forgó cikkek kisforgalmi árainak megállapítására is. Tíz évvel később, vagyis 1901-ben, ismét volt egy felvétel, amely már az előzőtől eltérőleg nem az összes termelési költségeket, hanem csakis a háztartási költségeket és a kiskereskedelmi árakat ölelte fel. Így válik ki az árstatistika a termelési költségek statistikájából és lesz teljesen önállóvá. Legutoljára 1908-ban a „Bulletin of the Bureau of Labor”-ban adatott ki azután egy összefoglaló jelentés és pedig az 1890-1907. évekről tartalmazván a kis forgalmi árakat. Majd pedig arra a helyes álláspontra helyezkedve, hogy ezek valóban csak a nagyforgalom áralakulása alapján értékelhetők, 1909-ben ugyanarról az időszakról az árakat tárgyaló jelentés látott napvilágot. A nagyforgalom áráiról 1910-ben is 1909-ig menőleg közöl a Bulletin adatokat.

Az adatgyűjtés végrehajtásánál az Egyesült-Államok szinte hozzájuk méltó merész és eredeti módszerrel élnek. Nem kérdőíveket küldenek ki az adatok beállítása végett a különböző hatóságokhoz, szervekhez, intézményekhez, cégekhez, hanem közvetlenül a hivatalnak kiküldöttei a helyszínén teljesítik a felvételt. Összhangban van ez az ő ama felfogásukkal, hogy ez a módszer, bár költségesebb, az eredményességet, ha jól vannak megválasztva a végrehajtással megbízott egyének, a kérdőív-rendszernél jobban biztosítja. Sok adatgyűjtésnél élnek e módszerrel s ép mivel nagy súlyt fektetnek az árstatistikának minél alaposabb s megbízhatóbb voltára, veszik itt is, nem kiméivé semmi áldozatot, igénybe. Annyi bizonyos, hogy igen sok múlik a végrehajtást eszközöző egyének szakértelmén és lelkiismeretességén, de ha ez a biztosíték megvan, a tényleges árak jutnak tudomásra. 1907-ben a Bureau of Labor 68 városban eszközölt ily módon felvételt és pedig 1.014 czégnél. Jobbára oly cégek választattak ki, a melyek a munkások részére foglalkoznak eladásokkal. Könnyen lehetne ez alapon egyoldalúsággal is vádolni a szóban forgó árstatistikai, mint a mely nem az egyetemes áralakulásról ad számot.

Figyelembe véve azonban azt, hogy nemcsak a kicsinyben való, hanem a nagyban való árakra is tekintettel van, a nyert eredmények bátran felhasználhatók az általános áralakulás megvilágítására is.

Az áralakulást az utolsó két évtizedben különben indexszámokban, a melyek úgy vannak szerkesztve, hogy az egyes árúk a fogyasztásban való jelentőségük szerint vétetnek figyelembe, alábbi kimutatás vázolja, megjegyezvén, hogy a számítások az 1890-1099. évek alapulvételével történtek, vagyis ez időszak árai egyenlőknek vannak téve 100-zal. Ezek szerint volt az élelmiszereknél 1907-ig menőleg, hogy a kis és nagyban való árak között az egyöntetűséget biztosítsuk.

Év	Nagybani ár indexszáma	Kicsinybani ár indexszáma	Év	Nagybani ár indexszáma	Kicsinybani ár indexszáma
1900 . . .	113	102	1899 . . .	98	100
1891 . . .	116	103	1900 . . .	104	102
1822 . . .	104	102	1901 . . .	106	106
1893 . . .	110	104	1902 . . .	111	111
1894 . . .	100	101	1903 . . .	107	111
1895 . . .	96	98	1904 . . .	106	112
1896 . . .	84	96	1905 . . .	109	113
1897 . . .	88	97	1906 . . .	112	116
1898 . . .	94	99	1907 . . .	118	120

Az angol adatokhoz hasonlóan e számok is 1896 óta folytonos áremelkedésről tesznek tanúságot. A nagyban való árakat illetően, mivel ezek 1909-ig rendelkezésre állanak, megemlítjük, hogy indexszámuk 1908-ban 121 és 1909-ben 125 volt, vagyis a drágulás tovább folytatódott. Figyelemreméltó továbbá, hogy a kis árak a nagyban való áralakulás által teljesen meg vannak indokolva, azzal a megszorítással azonban, hogy a lefelé menő hullámvázban nem mindig alkalmazkodnak amazokhoz. Ép ez a viszonylat teszi szükségessé, hogy az árstatistika ezekre is kiterjeszkedjék, mert csak ily módon van módjában a végső fogyasztás által fizetett árakat s ez úton a közvetítő kereskedelem szerepét megállapítani.

A nagyban való forgalom más cikkeiről is vannak igen részletes adatok, a melyeket alábbi táblázatban foglalunk össze:¹⁾

Év	Mezőgazdasági nyerstermények	Ruhaneműek	Tüzelő- és világítóanyagok	Építőanyagok	minden arut, tehát az élelmiszere- ket is fel- őlelő
	i n d e x s z á m o k (1890—1899 = 100)				
1890	110	114	105	112	113
1895	93	93	98	94	94
1900	110	107	121	116	111
1905	124	112	129	128	115

¹⁾ *Bulletin of the Bureau of Labor.* 1910. N. 87.

Vagyis az angol adatokhoz hasonlóan ezekből is kitűnik, hogy mennyire általános jellegű az emelkedése az áraknak.

Az amerikai árstatistikának a jelentőségét az angoléhoz hasonlóan nagy mértékben növeli, hogy rámutat a munkabér, sőt tovább menőleg a munkaidő viszonyaira s a foglalkoztatás mérvére is. Összefoglaljuk tehát mindezen indexszámokat és pedig összevetve azokkal az árakkal, a melyeket a különböző élelmiszerekért a munkásosztály fizetett a 2.5 ezerre menő budget figyelembevételével történt számítások alapján. (1890-1899. évek átlaga mindenütt = 100.)

	Ár	Órabér	Munkaidő	Foglalkoztatott egyenek	Év	Ár	Órabér	Munkaidő	Foglalkoztatott egyenek
	indexszáma					indexszáma			
1890 . .	102	100	101	94	1899 . .	100	102	99	112
1891 . .	104	100	101	97	1900 . .	102	106	98	115
1892 . .	101	101	101	99	1901 . .	105	108	98	119
1893 . .	104	101	101	99	1902 . .	111	112	97	123
1894 . .	100	98	100	94	1903 . .	110	116	97	126
1895 . .	98	98	100	96	1904 . .	112	117	96	126
1896 . .	96	100	100	98	1905 . .	113	119	96	133
1897 . .	97	100	100	101	1906 . .	116	124	96	142
1898 . .	99	100	100	106	1907 . .	120	128	95	144

Nyilvánvaló, hogy a munkabér jelentékenyebben emelkedett, mint az élelmiszerekért fizetett árak. Előbbieknél a növekedés 1890-től 1907-ig 28, utóbbiaknál csak 18%-os. A bérek növekedését mérsékli némileg a munkában eltöltött időnek csökkenése. Minthogy azonban a munkásosztály az ez úton elért veszteségért rendszerint kárpótolja magát, az adatok alapján egész igazoltan megkockáztathatni, hogy a termelési költségeknek a munkabérek folytán való megnövekedésének is hozzá kellett járulni az árfokozódáshoz, a mint kétségtelen e tételnek a megfordítottja is. Vagyis munkabérek és árak teljes kölcsönkötésben állanak egymással nemcsak mint ok, hanem mint okozat is. Kizárólag egyiket vagy másikat hirdetni, erős egyoldalúságra vall. Ugyancsak fenti adatok arról tevén tanúságot, hogy a foglalkoztatott személyek száma a letelt közel két évtized alatt 52%-kal növekedett meg, megerősítik a feltevést, hogy a drágaság előidőzésében mint fontos tényező közre játszik a gazdasági fejlődés, a melylyel együtt jár rendszerint az igény és szükségletek minőségi és mennyiségi fokozása is. Mindenesetre értékesebbek volnának az adatok, ha az utolsó négy év viszonyait is felölelnék, a mikor az árak mind magasabbak lettek, s a hol talán már nem tart annyira lépést a gazdasági fejlődés az áralakulással. De ha ez tényleg így is volna, bátran állítható, hogy a néhány százaléknyi eltérés ezért nem befolyásolhatná előbbi állításunk jogosságát.

Közlünk egynéhány adatot, a melyek arról számolnak be, hogy egy amerikai munkáscsalád mennyit fordított 1890-től 1907-ig ételmezésére. Volt az ételmezési költség koronákban:

1890-ben	1.604	1905-ben	1.760
1896-ban	1.496	1907-ben	1.889
1900-ban	1.583		

Vagyis 17.3%-kal volt költségesebb az ételmezés 1907-ben, mint 1890-ben. Viszont láttuk, hogy a munkabérek ennél sokkal nagyobb arányban lettek magasabbak, a munkás nemcsak fedezni tudta tehát az ételmezési költségi többletet, hanem azt minőségileg is javíthatta, sőt más irányú szükségleteit is kiterjeszthette.

Németországban különösen a nemzetgazdaságtan és gazdaságtörténelem egyik főfeladatuknak találták minél behatóbban foglalkozni az árviszonyokkal. Legyen elég utalni Ungerre, Roscrîerre, Lamprechtre, Laspeyresre, Soetberre, Schmollerre, Lexisre stb., a kik kivétel nélkül nagyon értékes munkálatokkal gazdagították a német ily irányú irodalmat. Főként Soetbernek Hamburg kereskedelmének áradatai alapján kiszámított indexszámai azok, a melyek a tudomány szempontjából nagy figyelemben részesülnek. Jelenleg is a Németbirodalomnak áralakulását nem egyszer szokásos ez alapon megítélni.

A hivatalos statistika, az egész Németbirodalmat véve, mivel az egységesítés 1870-ben történt, természetesen valami nagy múltra nem tekinthet vissza. Hogy azonban a németek korán érezték ily adatgyűjtésnek a tudományos és gyakorlati életre kiható jelentőségét, mi sem igazolja jobban, minthogy már 1879-ben megindul az adatszolgáltatás a nagy forgalomban szereplő ákról. Ha tehát a Németbirodalom a közelmúltban való területi tagozódás folytán hosszú időre visszamenő egységes áradatokkal nem rendelkezik is, mégis az az állam, a mely hivatalos statistikája részéről úgyszólván először karolta fel az árstatistikát.

A németbirodalmi árstatistika csak a nagy kereskedelmi árakkal foglalkozik. Az adatgyűjtés megindulása előtt felkereste a birodalmi statistikai hivatal az összes kereskedelmi testületeket (Handelscorporationen), hogy nyilatkozzanak arra nézve, hogy a hivatal által elég nagy számmal kijelölt helyek alkalmasak-e az adatszolgáltatásba való bevonásra. A- válaszok csak egy kisebb részükre voltak igenlegesek, valamint megszorították a cikkek számát, a melyekről adatok voltak gyűjtendők. Ez alapon csak 26 helyről, 28 árúról indult meg az adatgyűjtés. Az elmúlt 30 év alatt a cikkek száma 40-re emelkedett. Az adatszolgáltatás kötelezettsége ma a kereskedelmi és iparkamarákat terheli első sorban, a szükséghez képest azonban igénybevetetnek az állatvásári és közbádoghídi igazgatóságok, valamint más kereskedelmi és ipari testüle-

tek. Míg 1879-ben az egész adatgyűjtés megindítása a börze árainak használhatatlanságával indokoltatott, 1896 óta, a midőn a börzetörvény szabályozta az árjegyzések megállapítását, ezek adják az alapanyagot. Figyelemreméltó továbbá, hogy minden árúról csak azok a városok tartoznak adatokkal szolgálni, a melyeknek forgalmában az illető árú tényleg jelentősebb szerepet játszik. A lehetőséghez képest egységesen vannak megállapítva az egész adatszolgáltatás elvei s csak a hol specialis viszonyok folytán szükséges, térnek el tőle.

A németbirodalmi statisztikai hivatal ezenkívül a gabonáról külön úgynevezett „Fruchtmarktpreise”-ket gyűjt. Azokat a gabonaárakat foglalják magukban, a melyek a börzén s a nagy kereskedelmen kívüli forgalomban, vagyis a nyílt piacokon éretnek el. Itt már 150 helynek az árjegyzései nyerne a feldolgozást, három minőségre nézve adva a legmagasabb és legalacsonyabb árakat. Ezek az adatok naponként feldolgoztatnak és a Reichs-, valamint a königl. Preuss. Staatsanzeigerben közöltetnek.

Érdekessége a németbirodalmi árstatisztikának, hogy nemcsak a belső, hanem egyes külföldi piacok árait is feldolgozza és pedig a gabonaneműekre és vágóállatokra vonatkozólag. A gabonaneműeknél 12, a világforgalom szempontjából igen fontos piac és pedig Budapest, Bécs, Odessa, Riga, Paris, Antwerpen, Amsterdam, London, Liverpool, Chicago, New-York és Buenos-Aires vétetik figyelembe. A vágóállatoknál egyrészt a már nehezkesebb nemzetközi kereskedelem, de még inkább a nagy akadályokkal küzdő adatszerezés folytán csak 5 európai piac (Budapest, Bécs, Paris, Rotterdam és Kopenhaga) árjegyzései dolgoztatnak fel.

Nem volna teljes a kép, ha meg nem emlékeznénk arról a két már magánintézményről, a melyek árstatisztikai munkálatokkal foglalkoznak. Ezek a „Preisberichtsstelle des deutschen Landwirtschaftsrates”, valamint a „Zentralstelle der preussischen Landwirtschaftskammern”. Az első a gabonaáralakulásról saját tudakozódó szervezetével – a melynek jelentős részét képezik a mezőgazdasági kamarák – 150 börze és vásár és több külföldi piacot figyel meg állandóan, ugyancsak a fontosabb piacokról a vágóállatok árképződését is megtudakolja. Az utóbbi csak az állatarakat állapítja meg és pedig élősúly szerint 21 közvágó-, hidnak jelentése alapján.

Az egyes államok majdnem kivétel nélkül szintén üzik az árstatisztikát. A nagybani áralakulást illetőleg lehetőleg idomulnak a birodalmi adatgyűjtéshez. Mindenütt azonban a kis árak is a megfigyelés körébe vonattak. Legtöbb helyen elég régi keletű az árstatisztikai adatgyűjtés, csekély kivétellel azonban az utóbbi években mélyrehatóbb reform

alá vétetett. Különösen figyelemreméltó a porosz árstatistikának az 1909 évben foganatosított újjászervezése, a melynek főbb elveit a mi árstatistikánk reformjánál lehetőleg értékesítjük. Ezenkívül két törekvés észlelhető a Németbirodalomban. Az egyik a kisleveles áraknak a birodalmi statisztikai hivatal által a jövőben való szemmelkísérése; a másik, a mint erre főként a „Verband Deutscher Städtestatistiker” értekezleteiből következtetni lehet, lehetőleg az egész adatszolgáltatásnak a birodalom minden részében egységes szabályozása.

Az áralakulásnak a Németbirodalomban az utolsó évtizedekben való bemutatására általában a Hamburg kereskedelme alapján kiszámított eredményeket használják, a melyeket majd összefoglalva a többi államok hasonló adataival, később közlünk. Itt adunk viszont egynéhány fontosabb életszükségleti cikk árképződését bemutató adatot a birodalmi adatgyűjtés felhasználásával, megjegyezvén, hogy az 1889-1908. évek árainak átlaga = 100-zal. Mindenekelőtt volt ez alapon a főbb gabonaműek ára indexszámokban:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Buza	94	98	100	116	118	130	116
Rozs	96	98	107	127	123	115	101
Árpa	98	101	103	114	118	112	103
Zab	101	102	114	125	114	119	107
Tengeri	106	115	119	131	140	139	127

A lisztárak ugyanekkor így fejlődtek:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Rozsliszt	94	91	101	122	120	110	97
Buzaliszt	92	94	97	112	115	126	113

Az állatok árviszonyainak illusztrálására szolgáljanak a következő számsorok:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Ökör	102	120	129	128	121	115	127
Sertés	107	123	128	106	112	128	123
Borjú	112	135	149	149	143	143	172
Juh	109	134	146	144	136	137	143

A többi élelmiszerek árképződését alábbi kimutatás mutatja be:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Burgonya	87	126	83	122	121	115	98
Vaj	105	112	115	114	119	120	123
Disznósír	127	109	130	135	133	171	183
Rizs	104	100	103	115	113	107	105
Kávé	56	62	62	59	60	62	74
Tea	84	81	87	94	88	87	94
Heringek	116	136	146	115	92	107	121

Az ipar szempontjából nagyobb fontossággal bíró egyes nyers-terményekről is vannak adatok, így volt az áralakulás:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
A gyapjúnál	94	123	134	138	121	132	135
Gyapotnál	102	114	130	135	122	137	172
Kendernél	135	114	125	132	128	130	138
Nyers jutánál	107	149	194	185	152	128	131
» selyemnél	91	99	107	133	96	99	96
» bőröknél	111	132	146	137	125	143	156

Alábbi textilipari cikkek árhullámzása volt:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Pamutfonalak	105	118	134	159	137	131	149
Kartonszövet	89	108	127	145	119	113	121

A petroleum és szénél a következő árhullámzások észlelhetők:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Kőszén {	német	123	113	118	127	133	129	127
	angol	125	108	113	137	129	118	120
Petroleum {	amerikai	106	99	106	108	113	110	105
	oroszl	97	96	102	106	112	105	123

A fémek áralakulását végül a következő összeállítás mutatja be:

	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Vas {	német, veres	115	104	119	136	119	101	107
	angol	113	108	117	126	112	110	112
	svéd rudakban	118	114	118	118	115	115	124
Ólom	112	118	149	165	116	112	111	
Réz	141	141	176	179	121	119	116	
Horgany	91	133	141	126	107	119	124	
Őn	148	180	225	216	168	169	193	

Az adatok önmagukban véve is elég beszédesek. Van bennük azonban egy jelenség, a melyre futólag rá kell mutatni és pedig az ipar szempontjából egyes fontosabb nyers-terményeknek (gyapjú, gyapot, juta, bőrök stb.) az élelmiszereknél erősebb áremelkedésére. Annyiban érdekes ez, mert tudvalevő, hogy sokan a drágaságot az aranytermelés nagy fokozódásával magyarázzák. Már pedig a híres angol nemzetgazdász, Cairnes törekedett annak bizonyítására, hogy áremelkedés, a mely az aranytermelés megnövekedésével következik be, nagyobb arányok közt érvényesül a nyers-, mint az ipari termékek körében, mert az előbbieket termelése nem tud oly hamarosan alkalmazkodni a magasabbá vált árak folytán rendszerint előidézett piaci követelményekhez. Ezzel némileg meg volna fejtve az említett nyers-terményeknél kifejezésre jutott erős emelkedése az áraknak. Az Amerikára nézve idézett nagy forgalmi áraknál is látjuk azt bizonyos fokig érvényesülni. Arra nézve azonban, hogy az aranytermelés és árképződés közötti viszony minő volt az utolsó években, a következő fejtegetések több felvilágosítással fognak szolgálni.

Németországgal lezáródik azoknak az államoknak a sorozata, a melyek érdemlegesebb, a szigorúbb bírálatot megálló árstatistikai anyaggal rendelkeznek. A többi országok a legutolsó évekig inkább csak mellékesen foglalkoztak a statistika eme részével s legtöbbször ebbeli munkássága nélkülözi a tervszerűséget, a hosszabb időn át való adatszolgáltatási egyöntetűséget, nem egyszer igen korlátozott a vizsgálódás körébe vont árú száma s végül a mi egyúttal a legnagyobb hiba - nem fordítottak kellő gondot oly biztosítékok beállítására, a melyek az adatgyűjtés pontosságát s megbízhatóságát szolgálták volna. Mindennek következménye azután, hogy a nyert eredmények általánosabb s jelen esetben a drágaság kérdését érintő komolyabb következtetésekre nem alkalmasak.

Még nagyobb múltra visszatekintő s tervszerű adatgyűjtéssel Belgiumban találkozunk. A „Moniteur Belge” minden héten jelentések keretében hozza a gabonaárakat, a melyeket azután megfelelő átdolgozásban évről-évre közöl a „Bulletin de l'Administration de l'agriculture”. Ez viszont nem valami nagy érdem, mert ép a gabonaárak azok, a melyek mindenütt már rég időktől fogva feljegyzés tárgyát képezik. A belgáknak azonban van a többi fontosabb élelmiszerek árait megállapító statistikájuk is. Az adatszolgáltatás a nagyobb városok részéről a különböző közigazgatási hatóságok igénybevételével történik. Az adatok negyedévenként nyilvánosságra hozatnak a „Revue du Travail”-ban, valamint a szükséges összevonással a belügyministerium által kiadott statistikai évkönyvben. A nemzetközi statistikai intézetnek ez idei hágai ülésén, a melynek napirendjén volt az utolsó évtizedek árképződésének megvilágítása is, Sauveur előterjesztette többek között Belgium élelmiszer-áralakulásának indexszámait, a melyek az 1881-1909. évekre terjedő időszakot ölelik fel (1881. év = 100-zal) a következők:

Év	Gabona-neműek	Burgonya és hüvelyesek	Együtt	Húsliék és szalonna
1881	100	100	100	100
1885	77	82	75	94
1890	70	86	75	93
1895	51	94	65	89
1900	61	79	67	78
1905	64	110	79	89
1909	77	104	86	91

Franciaországban, a hol a tudomány erős érzékkel bír s a jelenben szintén erős érdeklődést mutat az ártörténet, helyesebben mondva az áralakulás megfigyelésének jelentősége iránt, az árstatistika a hivatalos szervek részéről elég elhanyagoltnak mondható. A „Comission des

valeurs en douane” megállapításai s becslései alapján ugyan 1857 óta közli a statisztikai évkönyv a Sauerbecknél is előforduló 43 áru értékességét a behozatalban, de hosszasan nem kell bizonyítani, hogy az eredmények sok tekintetben egész más természetűek, mint a szorosan vett árstatistika megkívánja. A nemzetközi viszonylatokban gyakran egész eltérő tényezők befolyásolják az árakat, mint a belforgalomban; a fogyasztással is lazább a kapcsolat, mint a meghatározott területen belül végbemenő nagy forgalomnál: végül ez után a kellő összefüggést sem találhatni meg a nagy és kis áralakulás között, a minek meghatározását pedig a modern árstatistika nagyon tervbe vette s a min, mint már az előzőkben láttuk, elég sikerrel fáradozik. Mindezeket a hiányokat Franciaország is érzi, a mire két érdekes jelenség vall. Feladatául tűzte ki első sorban az árstatistikának a belső területen való forgalomra vonatkozó reformját, kiterjesztve a jövőben az adatgyűjtést minden 10.000 leieknél nagyobb számú községre. Hogy pedig a múltra nézve valamennyire pótolja az elmulasztottakat, a legkülönbözőbb források felhasználásával összegyűjtötte az utolsó évtizedek nagy és kis forgalmában szereplő árakat. Kiegészítette eme munkáját azonkívül a munkabérekre és lakbérekre vonatkozó adatgyűjtéssel s az összes adatokat alig pár hónapja hatalmas kötetben tette közzé.¹⁾

A behozatalban szereplő értékegységek alapján az áralakulást a következő kimutatás tárja elő (1891 -1900. időszak -- 100-zal).

Év		Év	
1860.....	160	1895.....	94
1870.....	148	1900.....	110
1880.....	133	1905.....	100
1890.....	111	1909.....	116

Az általános viszonyoknak teljesen megfelelők az adatok. A belső piacokon végbemenő áralakulással ellenben nem eléggé azonosak. A Domergue által a „Réforme économique”-ben közölt s a Franciaország belterületén elért árak indexszámai ugyanis a következők voltak (1891 -1900. időszak = 100-zal):

1890-ben.....	109	1905-ben.....	105
1895-ben.....	92	1909-ben.....	112
1900-ban.....	112		

A mi pedig a francia statisztikai hivatal kiadványát illeti, a feldolgozásnál figyelembe vettek mint nagybani árak: a párisi kereskedelmi

¹⁾ Statistique générale de la France: *Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910*. Paris, 1911.

börze, a vásárcsarnokok, a „L'Assistance publique”, valamint a „Louis le Grand” lyceum által elért árak. A kisforgalomban pedig a vasúti társaságok gazdasági hivatalainak (ezek a *nagybani* áraknál *is* szerepelnek), a fogyasztási szövetkezeteknek, nagyobb élelmiszer-czégeknek árjegyzései szolgáltak a feldolgozás alapjául. Néhány fontosabb életszükségleti cikk (kenyér, vaj, sajt, burgonya, rizs, ételolaj, bor, cukor, szén, petroleum) árainak indexszámait alább közöljük (1891 – 1900. időszak = 100-zal):

	Behozatalban	Assistance publique	Vasúti társaságok
1890	117	105	103
1895	94	96	96
1900	102	99	97
1905	102	85	94
1909	122	93	101

A három csoport között elég nagy az ellentmondás. A behozatal indexszámai a világszerte *megnyilvánuló irányzathoz eléggé* simulnak, a vasúttársaságok gazdasági hivatalának (*économats*) adataiban legalább 1895-tel szemben megvan a következetesség, viszont a „L'Assistance publique” részéről közölt eredmények az életnek az utóbbi időben való olcsóbbodásáról tesznek tanúságot. Sokkal nagyobb következetességet árulnak el a kisforgalmi árak, melyek indexszámainak skáláját alább adjuk:

Év	Vasúti társaságok	Élelmiszer-üzletek	Év	Vasúti társaságok	Élelmiszer-üzletek
1888	107	105	1905	111	107
1895	99	97	1910	119	116
1900	103	107			

Azok az ellentétek, a melyek az említett francia kiadvány adataiban lépten-nyomon megnyilvánulnak, bármennyire érdekes volna a különböző budgetekkel, a lakbérek változásaival foglalkozni, visszatartanak további közlésektől, sőt minden következtetés megkoczkztatásától is. Mindössze a munkabérekre vonatkozólag idézünk egynéhány adatot, a melyek 1896 óta (az 1901. évet egyenlőnek véve 100-zal) következő változásokat szenvedtek:

	férfi munkabér	nő munkabér		férfi munkabér	nő munkabér
1896	96	94	1906	107	106
1901	100	100	1910	113	114

Összevetve pedig a munkabéreket az élelmezésre fordított költségek-

	Munkabér	fordított költségek	vásárló- erejének
	i n d e x s z á m a i		
1870	71	103	69
1888	82	110	75
1890	92	103	90
1900	100	100	100
1910	110	104	106

Bármily fáradsággal állította is össze a francia statisztikai hivatal kiadványát, komoly s a múlt viszonyait híven feltáró anyagot összehordani nem volt képes. Ennek a czélnak – bár igaz, hogy szűkebb korlátok között – jobban megfelelt az az enquête, a melyet 70 lyceumról Levasseur tartatott¹⁾ a közoktatásügyi ministerium elrendelésével. Adatok közöltettek az 1880., 1885., 1890., 1895. és 1900-tól kezdve valamennyi évről. A kérdőív 20 élelmiszere vonatkozott s a lyceumok az ország legkülönbözőbb vidékeiről válogattattak ki. A eredmények alapján való indexszámítást pedig a francia statisztikai hivatal végezte. Az élelmiszerek általános áralakulásáról az 1895. és 1900. időszakot egyenlőnek véve 100-zal, alábbi számadatok tájékoztatnak:

Év	Indexszám	Év	Indexszám
1880	111·9	1900	99·3
1885	104·2	1905	98·0
1890	101·4	1907	103·1
1895	100·2	1908	106·5

Az 1880. évnek magas indexszámát úgy itt, mint Belgiumnál megmagyarázza az 1871. évi rossz aratás, a mely a gabona árát igen felzöktette. Különböen eléggé megtalálható az összefüggés az általános áralakulással. Egyes fontosabb élelmiszerek árfejlődését (1895. és 1900. éveket 100-nak véve) az 1908. évre pedig a következő számadatok mutatják be:

Kenyér	119	Tej	106
Sertéshús (friss)	113	Czukor	63
Vaj	110	Hal, friss	89
Hús	111	Hal, sózott	119
Hentesárúk	117	Burgonya	111
Szárnyas és vad	111	Sajt	116
Tojás	118	Köszén	130

¹⁾ E. Levasseur: *Le coût de la vie*. Enquête sur le prix des denrées alimentaires depuis un quart de siècle dans 70 lycées. Különnyomat a »Revue économique international« 1909 május havi számából.

Majdnem az összes cikkéknél jelentékeny drágulást árulnak el az adatok. Nem szabad azonban szem elől téveszteni; hogy az összehasonlítás alapjául oly évek (különösen 1895) választottak, a melyek alacsony áraikról nevezetesek.

Egész sovány árstatistikai anyaga van már Olaszországnak. Az első ily közlemény 1905-ben látott napvilágot a „Bulletino dell'Ufficio del Lavoro”-ban, a mely a fontosabb élelmiszereknek egynéhány város és kereskedelmi kamara útján beterjesztett árjegyzései és vásári jelentései alapján összeállított kiskereskedelmi árait tartalmazza. Ennek alapján foly ma is az adatgyűjtés azzal a kibővüléssel, hogy a fogyasztási szövetkezetek bevonattak az adatszolgáltatás körébe. Ha az. eddigi eredmények az utolsó évek árhullámzásait kifejezésre juttatják is, mégis oly rövid időközre vonatkoznak, hogy bővebb méltatásra nem igen érdemesek.

A szomszédos Ausztriában elég korán méltánylásra talál az árstatistika. Már 1855-től a kereskedelmi kamarai jelentésekben találunk közléseket főként a gabonaneműek áraitól a különböző piaczkon. 1860-65-ről már a „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie” című munkában a gabonaneműekről, hüvelyesekről, burgonyáról, borról, sörrel, tűzifáról s még egynéhány fontosabb életszükséglet! cikkről találunk évi átlagárakat. Majd később hasonló keretek közt az „Austria” napi-, illetve hetilap hozott árjelentéseket a különböző életszükségleti cikkekről és pedig a kereskedelmi ministerium statistikai osztályának feldolgozásában. Újabban a „Statistische Zentralkommission” vette munkakörébe az árstatistikát. Évről-évre közöl az osztrák statistikai évkönyvben „Jahresübersichten über die Preise und den Marktverkehr” cím alatt a legkülönbözőbb terményekről az összes koronatartományokra vonatkozó adatokat. Ezenkívül hetenként 12 év óta kiadja a „Statistische Nachrichten aus dem Gesamtgebiete der Landwirtschaft” jelentését. Ezenkívül számos külön közlés történik az áralakulásról a tartományi hivatalok, városok, kereskedelmi kamarák stb. részéről.

Első pillantásra abban a hiedelemben volna az ember, hogy Ausztria hatalmas árstatistikai anyaggal rendelkezik. Tény, azonban tudva azt, hogy az egész adatszolgáltatásban a módszert, adatszolgáltatási közegeket, az árúmegjelölést, az időpontot, az árjegyzést stb. illetőleg hiányzik úgy a helyi, mint időbeli egységesség, egyöntetűség, nincsenek meg a megbízhatóság ismérvei stb., megértjük, hogy kevés az értékes anyag. Legjobban tudatában vannak ennek az osztrákok, a kik ép most törek-szenek az egész adatgyűjtést biztos alapokra fektetni. Viszont két-ségtelen, hogy Ausztriának módjában volna igen alapos árstatistikai össze-állítani.

Ugyanis előbb a „Niederösterr. Handels- und Gewerbekammer”, ma a bécsi „Börsekammer” hetenként közlésez hivatalos árjegyzéseket, melyeknek a nagy becsük abban rejlik, hogy nemcsak életszükségleti cikkeknek, hanem sok, az ipari termelés szempontjából fontossággal bíró nyersterménynek, sőt egyes iparcikkeknek árait is tartalmazzák. Így megtaláljuk az úgynevezett „Waren-Preisbericht”-ékben a pamutfonalak és czérnák, egyes kémiai termények, gyarmat- és fűszerárúknak, nyersvasnak és vasfélgvártmányoknak, szalonnának, zsírnak, faggyúnak, cserzőanyagoknak, kendernek, fa és faárúknak, méznek, viaszknak, szénnek, nyers- és kikészített bőröknek, petróleumnak, takarmányoknak, gyapjúnak, szesznek, czukornak és még sok egyéb árúnak árait. Nem kevesebb, mint 59 évfolyamról vannak meg a heti árjegyzések. Kár volna, ha ez a nagyon értékes anyag elveszne. Nagyon érdemes volna, ha a mi kormányunk részéről is történnének lépések feldolgozásuk érdekében, mert az eredmények ama szoros gazdasági kapcsolatnál fogva, melylyel Ausztriával vagyunk, a mi gazdasági viszonyainkba, de egyáltalán a világpiaczi áralakulásba is jelentékenyen bevilágítanak.

Szemünk előtt tehát a nevezetesebb államokban az árstatistika állása. Positiv eredményekkel nem sok állam dicsekedhetik, a legtöbb helyen jelenleg folyik a vajúadás, a mely a jövőre nézve hivatva van minél sikeresebb megoldást biztosítani. Megérthető az a bizonytalanság is, mely a drágaság megítélésében megnyilatkozik. A hol nincs erős alap, mint minálunk az eset, csak nyilvánvaló, ha tér van adva a legkülönbözőbb s így a tényekkel nem is egészen összhangzásban álló fel fogásoknak. Azt azonban elvitatni még sem lehet, hogy még az a csekély, de szigorú bírálatot kiálló anyag is, a melylyel imitt-amott találkozunk, sok új és általánosabb szempontot enged érvényre juttatni, mint a mely keretek között mozog különben ennek a fontos társadalmi jelenségnek megvitatása. E célból a tárgyalt anyagot nem lesz céltévesztett dolog néhány, az árstatistika körén kívül eső adattal is kiegészíteni. Előbb azonban összefoglaljuk egy kimutatásba Anglia, Franciaország, a Németbirodalom és az Egyesült-Államok árviszonyait megállapító indexszámokat, a melyeket az 1891-1900. évek alapulvételével megfelelő átszámításokkal Lucien March egyenlősített.¹⁾

¹⁾ *Bulletin de la Statistique Générale de la France. Tome I. Fascicule I. oct 1911.* Lucien March: *Le mouvement des prix et l'activité productice.* Megjegyzendő, hogy Angliánál Sauerbeck, Franciaországnál a behozatal alapján 43, Németországnál Hamburg kereskedelme alapján 1888-ig 28, azután 42 s az Egyesült-Államoknál Falknernek 223 árúra vonatkozó indexszámai vétettek figyelembe.

Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok	Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
1850	116	—	120	125	1865	152	147	139	264
1851	113	—	112	129	1866	154	149	142	240
1852	118	—	118	125	1867	151	146	143	210
1853	143	—	134	133	1868	149	147	139	196
1854	154	—	153	138	1869	148	144	139	187
1855	152	—	161	138	1870	145	148	135	174
1856	152	—	147	138	1871	151	153	140	166
1857	158	169	150	137	1872	164	159	155	169
1858	137	152	130	124	1873	167	159	160	168
1859	142	152	136	122	1874	154	147	147	162
1860	149	160	141	122	1875	145	143	138	155
1861	168	157	139	123	1876	143	144	134	144
1862	152	158	141	144	1877	142	145	132	135
1863	155	159	136	181	1878	131	133	124	124
1864	158	157	140	232	1879	125	130	123	118

Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok	Év	Anglia	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
1880	132	133	128	130	1896	92	91	93	90
1881	127	130	127	129	1897	93	92	91	90
1882	126	127	127	132	1898	97	95	93	93
1883	124	122	121	129	1899	102	103	99	102
1884	114	112	114	121	1900	113	110	113	111
1885	108	110	108	113	1901	106	105	115	109
1886	104	106	101	112	1902	105	103	103	113
1887	103	102	103	113	1903	105	104	103	114
1888	106	107	105	115	1904	106	103	102	113
1889	109	111	113	115	1905	109	109	106	116
1890	108	111	111	113	1906	116	116	112	123
1891	108	109	113	112	1907	120	119	119	130
1892	103	106	105	106	1908	110	114	112	123
1893	103	104	103	106	1909	112	116	112	127
1894	95	96	96	96	1910	117	116	112	127
1895	94	94	94	94					

Meglepő az egyformaság a négy állam árhullámlásában. Éles kiemelkedés csak az Egyesült-Államoknál észlelhető az 1865. évben, a mi az észak a dél elleni háborút követő válsággal meg is van indokolva. Az egyes évek s még inkább, a mint láttuk, a végletek eltéréseket mutatnak, valamint a hullámlások is egyik helyen erőteljesebbek, mint másutt. Ezek a különbségek az általános okokon kívül ható tényezőknek az eredménye, de ezek megvizsgálására csak másodsorban kerülhet a sor. Ha az előbbieket tisztázva vannak, könnyebb az utóbbiakat kihámozni, szerepüket megállapítani s ily úton-módon a körülményekhez mérten eléggé kielégítő orvoslást megtalálni. Mint érdekes tény világlik ki továbbá az idézett számsorokból, hogy a válságos évek, mint a minők voltak az 1857., 1864., 1873., 1882., 1890., 1900., 1907., a maximum felé törekvő ár-

irányzatban fordulnak elő, azonban ez meg ne téveszsen bennünket, mert a múltnak egyidejűleg azt a tanulságát is láttuk, hogy áremelkedés fejlődéssel kapcsolatos. Hisz régi nemzetgazdaságtani tétel, hogy magas árak, magas munkabérekkel párosulva, leggyakrabban a gazdasági fel-lendülésnek jelei, míg megfordítva depressióra vallanak. Az a csekély adat, a mit egy-két állam részéről ezen viszonyról az utolsó évek helyzetének magvilágítására fel lehetett hozni, igazolták is ezt. De a gazdasági fejlődést lehet még néhány más adattal is bizonyíthatni.

Az iparaktivitásra s ennek révén az egész gazdasági helyzet fejlődésére mi sem vet szebb fényt, mint a két legfontosabb ásványi anyag-nak, a szénnek és vasnak termelése, a melylyel természetesen egész párhuzamos a fogyasztás. A termelt szén mennyisége volt millió tonnában:¹⁾

Év	Magyarország	Ausztria	Anglia ²⁾	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok ³⁾
1880 . . .	1·8	14·3	146·9	16·8	19·4	59·0	63·8
1890 . . .	3·2	24·3	181·6	20·3	26·1	89·2	140·8
1900 . . .	6·6	32·5	225·1	23·4	33·4	149·6	240·7
1905 . . .	7·1	35·3	236·1	21·7	35·9	173·7	350·8
1910 . . .	8·8	39·2	264·4	23·9	38·6	222·3	405·2

Vagyis az utolsó két évtizedet véve csak 1890-hez viszonyítva, a következő emelkedést találjuk százalékban:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben
Magyarország	102·6	118·0	170·2
Anglia	24·0	30·0	45·6
Belgium	15·3	6·9	17·7
Franciaország	28·0	37·5	47·9
Németország	67·7	94·7	149·2
Egyesült-Államok	71·0	149·1	187·8
Ausztria	33·7	45·3	61·3

A mi pedig a nyersvas termelési adatait illeti, ugyanez időszakról a következők:

Év	Magyarország	Ausztria	Anglia	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
			millió	tonnában			
1880 . . .	0·14	0·32	11·43	1·21	3·07	4·7	5·0
1890 . . .	0·30	0·67	13·20	1·51	3·37	8·4	13·4
1900 . . .	0·46	1·00	14·88	1·95	4·64	15·8	23·8
1905 . . .	0·42	1·12	16·35	2·78	5·18	21·3	42·9
1910 . . .	0·50	1·50	17·18	3·37	6·63	27·1	51·3

¹⁾ Adatok valamint a vasnál is Magyarországot illetőleg a „*Magyar Staüstikai Évkönyv*”, Ausztriát illetőleg „*Statistik des Bergbaues in Österreich*”, a többiek Lucien March már idézett értekezése alapján közöltetnek.

²⁾ Angliánál a tonna 1.016, az Egyesült-Államoknál 976 kg.

Vagyis arányszámokban az 1900. évből indulva ki, volt a termelés növekedése:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben
Magyarország	53·3	40·0	66·7
Ausztria	49·3	67·2	123·9
Anglia	12·7	23·9	30·1
Belgium	29·1	84·1	123·2
Franciaország	37·7	53·7	96·7
Németország	88·1	153·7	222·6
Egyesült-Államok	77·6	220·1	282·8

A nagymérvű fejlődésről tanúskodnak a világ nyilvános kibocsátásainak összegét feltüntető számadatok is, melyek szerint volt milliárd koronákban: ¹⁾

1871	15·0	1905	18·3
1873	10·5	1906	25·4
1874	4·0	1907	14·7
1880	5·3	1908	20·4
1890	7·8	1909	23·6
1900	11·4	1910	25·4

Az 1873-iki válság után nagy esés következett be s 1900-ig nagyon is mérsékelt volt a javulás. Az utóbbi évtized rendkívül lüktető gazdasági élete nyilatkozik meg az 1900-tól bekövetkezett emelkedésben. Az 1907. évi válság érezteti hatását, de annál élénkebb fejlődésről beszélnek a következő évek adatai.

Mindez adatok bizonyos határon belül az utolsó évek áremelkedő irányzatát, mint a gazdasági fejlődésből folyó szükségszerű következményt, állítják be. Nemcsak a termelés vett nagyarányú emelkedést, hanem, a mi másként el sem képzelhető, a fogyasztás változott meg jelentékenyen. A tömegszükségletek korát éljük. Megnövekedtek a szükségletek úgy mennyiségileg, mint minőségileg. A szükségletek quantitativ emelkedése csak igen kis részben a népesség szaporodásának következménye. Az egyes egyén növeli a cultura és a gazdasági élet haladásával hatványozottan a szükségleteit. Áll ez a társadalom összes osztályaira nézve, de a mi leginkább a megváltozott viszonyoknak jellegzetes vonása, a fogyasztás tekintetében az utolsó időkig igen kedvezőtlen viszonyok közt levő munkásosztálynak javult meg a ' helyzete. A fogyasztás részéről és pedig a társadalom valamennyi rétegét véve, nagy tömegek mozdultak meg ily módon, a melyek vásárlóképességük növekedésével árjavítással fokozottabb aktivitásra buzdították a termelést, a mely ezután nem egyszer lépést sem tudott tartani s így működik

¹⁾ A *Bulletin de Statistique et de législation comparée du Ministère des Finances* alapján.

közre azután a kereslet és kínálatnak megzavarása is, mint árfokozó tényező. Erre vonatkozólag minél szélesebb keretek közt mozgó termelési és fogyasztási statistika volna hivatott felvilágosítással szolgálni, a minő azonban, lehet mondani, csak újabban kezd kialakulni. Ily adatok hiányában legyen elég a mondott viszony feltüntetésére ide iktatni a legfőbb élelmiszereknek, a búzának a termés és áradatait. Ugyanis Laytonnak a Journal of the Royal Agriculture Societyben közölt becslése szerint millió quarterekben volt a világ búzatermés mennyisége:

Év	Év	Év	Év
1888	283	1895	305
1889	273	1896	298
1890	288	1897	286
1891	309	1898	366
1892	314	1899	328
1893	319	1900	332
1894	327	1901	347
		1902	396
		1903	407
		1904	395
		1905	416
		1906	429
		1907	393
		1908	397

Ugyanakkor a buza ára következőkép alakult:

Év	Magyarország	Anglia	Belgium	Franciaország	Németország	Egyesült-Államok
	mm.-ként koronákban	quarterenként frankokban	mm.-ként	hl.-ként	mm.-ként márkákban	bushe-lenként centekben
1888	14.88	40	19.5	18.37	14.4	92.6
1889	16.00	37	18.4	18.45	14.3	69.8
1890	16.52	40	19.7	19.05	14.8	83.8
1891	20.21	46.5	22.9	20.58	18.5	83.9
1892	18.12	38	19.4	17.87	16.1	62.4
1893	15.95	33	15.5	16.55	12.0	53.8
1894	14.11	28	13.6	15.21	10.1	49.1
1895	13.71	29	14.0	14.40	10.6	50.9
1896	14.59	33	15.5	14.33	11.7	72.6
1897	20.69	38	18.0	18.80	14.6	80.8
1898	23.47	43	20.5	19.90	15.5	58.2
1899	18.27	31	16.2	14.45	13.0	58.4
1900	15.08	33.5	16.2	14.45	13.1	61.9
1901	15.47	33.5	16.3	15.16	12.8	62.4
1902	16.74	35	16.3	16.21	13.0	63.0
1903	15.56	33.5	16.2	17.03	13.1	69.5
1904	18.54	35.5	17.3	16.31	13.5	92.4
1905	17.83	37	17.6	17.56	14.0	74.8
1906	15.65	35.5	17.0	17.61	13.9	66.7
1907	20.11	38.6	18.7	18.03	14.7	87.4
1908	24.02	40.3	19.5	17.25	16.2	92.8

Az árak általánosságban követik a terméseredményeket, bár, vannak kivételek. 1902-ben, valamint 1905-ben a termésmennyiség számottevő növekedése a legtöbb államban áremelkedéssel találkozott.

Az a nagy adathalmaz, a mit eddig bemutattunk, teljesen igazolják nálunk Heller Farkasnak tisztán elméleti alapon a drágasággal szemben elfoglalt álláspontját, a ki majdnem ugyanazon indítóokoktól vezéreltetve, a mit a holt számok kifejezésre juttatnak, az egész kérdést elsősorban fejlődésbeli és múltó jelenségnek tekinti. Azt persze, hogy az a gazdasági fellendülés, a mely a viszonyok ily alakulását eredményezte, mikor ér véget, megállapítani merész dolog volna. Egy bizonyos, hogy a túlfeszített vállalkozási kedv és erős aktivitás után nyugalom és visszaesés következik, mint a gazdasági életnek határozott törvényszerűsége. Az életnek csak az a feladata, hogy az átmenetet normálissá tegye, ne legyen, mint a múltban, válságszerű, vagyis a jó és kedvező években megtalálja a biztosítókat a talán kedvezőtlenebb évekre.

Közben mintha megfeledeztünk volna egy tényezőről, a melynek befolyását és jelentőségét az áralakulásra elvitatni még sem lehet. Ez az arany termelés kapcsolata az árviszonyokkal. Tényleg e téren az utolsó években nagy változások hívják magukra a figyelmet. Nem lesz tanulság nélkül ez adatokba is némi bepillantást nyerni. Millió angol fontokban volt az aranytermelés a legutolsó 20 évben:

Év	Év	Év
1890. . . . . 24·6	1897. . . . . 49·3	1904. . . . . 65·9
1891. . . . . 27·0	1898. . . . . 59·5	1905. . . . . 75·7
1892. . . . . 39·4	1899. . . . . 62·5	1906. . . . . 81·0
1893. . . . . 32·6	1900. . . . . 62·3	1907. . . . . 82·7
1894. . . . . 37·5	1901. . . . . 51·8	1908. . . . . 87·2
1895. . . . . 41·2	1902. . . . . 52·2	1909. . . . . 92·1
1896. . . . . 42·1	1903. . . . . 59·8	

Vagyis 1870-nel szemben $\%$ -okban a növekvés:

1895-ben . . . . . 67·5	1905-ben . . . . . 207·7
1910-ben . . . . . 153·3	1999-ben . . . . . 274·4

Láttuk a XVI. és XVII-ik században mily mélyreható változásokat idézett elő a nemesércz mennyiségének megnövekedése az áralakulásban. Az 1850-es években jelentkező emelkedő irányzat is jórészen hasonló okkal hozható összefüggésbe. A XIX-ik század elején ugyanis az az aranytermelés mennyisége 2-3 millió angol font között mozgott. Az 1850. évben a californiai és ausztráliai bányák felfedezésével 25-30 millió kilogrammra szökött fel. 1870-ig majdnem azonos színvonalon maradt, innen kezdve 1890-ig még csökkent is a termelés. Ekkor azonban ismét emelkedés következik be, a mi kapcsolatos egyrészt a transvaali és ausztráliai új aranybányáknak üzembevetelével, másrészt a régi telepeken a tudomány által kiesztelt új módszerek segélyével a termelésnek effectívebbé tételével. Az utolsó években szinte kézen fekvő volna az ármelkedést teljesen a javára írni, kivált, ha az ember a XVI. és

XVII. század hasonló jelenségével párhuzamot akar vonni. A különbség a kettő között igen nagy. Ma a gazdasági élet óriási méretekben történő fejlődésével folyton új és új feladatokat ró a pénzre. Ezzel magyarázható meg, hogy a nemesércz a pénzforgalomnak csak egy bizonyos részét bonyolítja le, más és más eszközök vétetnek erre a célra igénybe. Továbbá a XVI. és XVII. században a munkabérek, mint volt alkalmunk meggyőződni róla, az áremelkedést követni nem tudták. Jelenleg épp ellentétes a helyzet. A munkásosztály szervezettsége folytán nemcsak kivívja bérvizonyainak javítását, hanem nem egyszer túlköveteléseket is tud érvényesíteni. Így a társadalom nagy tömege az árfokozódáshoz hozzásimul, sőt fogyasztási képességét növelni tudja. A hol a munkásosztályhelyzete egyrészt a gazdasági élet fejlettsége, másrészt saját szervezettségében rejlő hatalma folytán fokozatosan javult, mint Angliában, ott nagy ellentéteket az áralakulás és munkabérek között, mint azt adataink is igazolták, nem találunk. Itt az átmenet simább, mint sok más államban, a hol a munkásosztály újabban kapván erőhöz, nem tudja kellően megtalálni a határt kívánalmainak felállításához. Ezért harcol ki sokszor nem is indokolt béremeléseket, nem gondolva meg, hogy a termelési költségek meg nem okadatolt megnövekedésével ellentétes folyamatnak nyitja meg az útját. Ily módon válnak azután a magas munkabérek nemcsak következményeivé, hanem okozóivá is az életszükségleti cikkek áremelkedésének. Legjobban érezhető ez a jelenség nálunk, a hol az utóbbi években úgy az őstermelésben, mint a folytonos sztrájkok segítségével az iparban a munkások gazdasági viszonyainkkal nem arányos bérvajításokat vívtak ki. Volt többek közt a mezőgazdasági férfi munkabér a földművelési ministerium adatai alapján:

	Tavaszszal	Nyáron	Őszszel	Télen	Évi átlag
1895-ben	114	176	126	90	126
1900-ban	111	174	127	91	126
1905-ben	130	209	148	109	149
1909-ben	181	271	199	149	200

Vagyis 1895-tel szemben az emelkedés 58·7%, sőt 1905-től 1909-ig is 25·5%-kal lettek magasabbak a munkabérek.

Az ipari munkásságra nézve, sajnos, megfelelő adatokkal nem rendelkezünk. Jellemzésül idézzük a budapesti építőiparnál történt változásokat, melyek szerint volt:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben	Növekedés 1900—1910-ig %-ban
K o r o n á k b a n				
A kőművespallér heti bére	54·00	55·00	90·00	66·7
A kőműveslegény órabére	0·36	0·50	0·80	122·2
A vakolatkészítő „	0·22	0·26	0·58	163·6
A napszámos „	0·20	0·24	0·53	165·0
A napszámosnő „	0·12	0·18	0·32	166·7
A építőasztalos „	0·36	0·60	0·90	150·0
Az ácslegény „	0·40	0·52	0·80	100·0 ⁿ

Anyagmunkákért fizetett bér volt pedig:

	1900-ban	1905-ben	1910-ben	Növekedés 1900 - 1910-ig %-ban
Téglafalazat egy m ²	14·50	18·20	27·00	92·6
Trahyt-járda egy m ²	6·02	5·56	9·00	49·5
Cseh üvegtábla egy m ²	1·60	2·00	3·00	87·5
Puhafapadló egy m ²	2·40	2·90	4·60	91·7
Ablak, puhafa egy m ²	13·00	18·00	24·00	84·6

Nagyon sok iparágat lehetne még felmutatni, a hol hasonló bér-emelkedések következtek be az utolsó 10-15 éven belül. Hogy e szeretlen bérjavítások az áremelkedést nálunk élesebbé kellett, hogy tegyék, mint másutt, külön bizonyítani nem is kell. Az egynéhány kiragadott adat legfényesebb bizonyítéka egyúttal annak, hogy újjászervezendő árstatistikánk érdekében is, minden egyéb socialis vonatkozástól eltekintve, meg kell teremtenünk egyidejűleg a megbízható munkabérstatistikát is.

Ily viszonyok közt megértjük, ha az egyre fokozódó aranytermelésnek nemcsak kizárólagos szerepet nem, hanem a vélnél is kisebbet juttatnak a mai áremelkedésben. Azt, mit Jewons az ausztráliai aranytermés folytán mondott, hogy az arany értékének csökkenése áldásos befolyást gyakorol a nemzetgazdasági életre, tagadni nem lehet. Transvaal gazdaságosabb aranykiaknázásával elért mennyiség-többlet enyhítette az 1907-es válságot is. Ezenkívül azonban jelentőségét túlozni nem szabad. Jankovich Béla a »Magyar Közgazdasági Társaságinak 1910. évi december hó 17-én tartott s megjelenés előtt álló előadásában igen alaposan rámutatott arra, hogy a nemesfém értékcsökkenése és az árúoldalon történő emelkedés tényleg megvan. De ez lassan tartó constans jelenség, mely csak hosszabb időn át érezteti hatását, a mely ma, mint minden jel arra vall, mérsékeltebb is.

Együtt van vázaltszerűen tehát az az anyag, a melylyel a statistika a drágaság elbírálására rendelkezik. Kár csak az, hogy saját árviszonyaink fejlődését bemutatni nem vagyunk képesek. Ezért a hiányért őszintén sem a tudománynak, sem a hivatalos statistikának szemrehányást nem lehet tenni. Az előbbi a múlt ártörténetével megpróbálkozott s ha nagyobb sikerekre nem hivatkozhat, megfeythető, mert hazánkban az elmúlt régi századokban a tér-, ür- és súlymértékeknek oly végtelen tömege volt, hogy egységes alapra hozni ezeket majdnem lehetetlen feladat. A XV. század óta ugyan történtek kísérletek az egyforma mértékek használatára, ezek azonban papiroson maradtak. Minden vidéknek, minden vármegyének, sőt némely falunak is megvolt a külön mértéke. Ugyancsak arra nézve sem lehet tisztába jönni, hogy a forgalomban volt nemesércpénz minő súlyban és minő nemesércz-tértartalomban

veretett, azaz ismeretlen a pénz értéke. A XIX. század az egyedüli, a melyben már javult helyzettel találkozhatni. Sőt bizonyos jóleső örömmel említhetni meg, hogy e száz év nagy részéről ha nem is teljesen megbízható s talán nem is szigorú tudományossággal feldolgozott, mégis eléggé tájékoztató adataink vannak. Az 1873. évi bécsi világkiállítás alkalmából a budapesti kereskedelmi és iparkamara „Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században” kiadott egy nagyszabású munkát, a mely lehetőleg 1800-tól 21 cikk (búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, repce és repceolaj, gyapjú, bor, szesz és pálinka, dohány, bőr, faggyú, szalonna, disznósír, ágytoll, kender, gubacs, méz és viasz) hivatalos árjegyzéseit közli, kizárólag a budapesti piacra szorítkozva hétről-hétre, illetve vásárról-vásárra, minden adat egységes pénzlábra és mértékre redukáltatván. Sajnos, a munka további folytatást nem nyert. 1872-ben azonban a statisztikai hivatal indit meg rendszeres piaczi árstatistikai adatgyűjtést. 36-43 piacz vonatott be az adatszolgáltatásba, 14 termékről gyűjtve az árakat. E piaczi árstatistika tárgya a kisforgalom volt. 1894. év végéig maradt érvényben az adatgyűjtés, a mikor úgy a piaczok számát, mint a terményeket illetőleg nagy mértékben kiterjesztett és pedig 218 piaczra és 98 szükségleti cikkre. Az árak 1899-ig a szélsőségekben és pedig a legmagasabbak és legalacsonyabbak közöltettek. Ekkor azonban a kérdőív oda módosult, hogy a középminőség átlagárának tudakolására is rovat nyitott. Megemlítendő, hogy ez időben a napszámberék szintén felvétel tárgyát képezték, azonban teljesen megbízhatatlanok lévén, további gyűjtéseikről le kellett mondani. Nyilvánvaló, hogy így van valamelyes árstatistikai anyagunk, a mely azonban, mint látni fogjuk, oly sok hiányban szenved, hogy teljes positivitással az áralakulásra nem használható fel s csak mint az elmúlt évtizednek a kisforgalomra egyedül álló anyagnak van bece.

Látva hivatalos árstatistikánk fejlődését, kétségtelen, hogy ez alapon sok és alkalmas adatot összehozni nem lehet. A m. kir. központi statisztikai hivatal ezért kettős munkásságra határozta el magát. Egyrészt minden forrás felhasználásával az elmúlt évtizedek áralakulását legalább nagy vonásokban megállapítani, másrészt, s ez a jövő szempontjából nagyon fontos, árstatistikánkat teljesen új alapokra fektetni.

A mi az előbbi munkásságát illeti, előre meg lehet állapítani, hogy a múlt évtizedek árviszonyainak megvilágítására alkalmas források nem nagy számmal vannak. A nagyforgalomra nézve a budapesti tőzsde és egyik-másik tekintélyesebb napilap heti jelentésszerűen leadott feljegyzései jöhetnek figyelembe. Fel lehet dolgozni azonkívül a külkereskedelmi forgalomnak adatait, valamint Budapest egynéhány intézményének (mint-

a közvágóhidak, vásárcsarnokok, sertéskereskedelmi csarnok stb.) árjegyzéseit szintén fel lehet ölelni. Az említett források csekély száma s még inkább anyagszegénysége kereskedelmünk szervezetlenségének és fejletlenségének folyománya. A mint azonban napról-napra erősebb tért foglal nemzetgazdasági életünkben a kereskedelem, megfelelő arányban nő az árúk egyre növekvő tömegének árait megállapító s nyilvánosságra hozó orgánumoknak (vidéki tőzsdék, árjegyző irodák, legkülönbözőbb szaklapok stb.) száma, a mi természetszerűleg igen megkönnyíti az árstatistika jövő munkásságát is.

A felsorolt források anyagának feldolgozása is nagy fáradságot vesz igénybe. A külkereskedelemre alapított áraknál nagy óvatossággal és körültekintéssel kell eljárni, mert tudvalevő, hogy értékmegállapításunk még ma sem nyugszik szilárd alapokon, a múltban pedig igen megbízhatatlan volt. A többi adatoknál pedig a főszempont az volna, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamarának szóvátett kiadványával meg lehessen teremteni a kapcsolatot. Az eredményeknek tehát a múlt század 70-es éveiből kell kiindulniuk. Teljesen a régi keretet megtartani még sem lehet. Lesznek termények, mint a gabonaneműek, liszt, szalonna, dísznózsír stb., a hol az utolsó évtizedek áralakulását, ha nem is épen azonos, de eléggé összhangzó formában meg lehet szerkeszteni. Akadunk azonban a budapesti kereskedelmi és iparkamarának kiadványában olyan terményekre (faggyú, ágytoll, kender stb.), a melyek árjegyzései később megszűntek. Nem egy cikk van ezután (szesz, bőrök, gyapjú stb.), a melyeknél ma már erős minőségi változások, helyesebben mondva széttagolások következtek be s kérdéses, mennyiben lehetséges az egységes alapra való redukálás.

A letelt évtizedek ártörténetének megszerkesztésénél a nagyforgalmú áraknál megállni nem lehet, különösen nálunk, a hol épen népünk specialis gazdasági és kulturális viszonyai folytán a kiskereskedelemnek, mint közvetítőnek, nagyobb jelentősége van. A kisforgalomra nézve adatokat nyújtanak a statisztikai hivatal részéről már 1872 óta gyűjtött piaczi árak, a budapesti központi vásárcsarnok, valamint a vásárigazgatóság, a magyar köztisztviselők fogyasztási szövetkezetének árjegyzései stb.

Hogy az így összegyűlt és feldolgozott anyag teljes positivitással megmutatná az utolsó idők ártörténetét, állítani nem lehet. Azzal a sok hiánnyal, a melyek ezek körül előfordulnak, mindenki tisztában van. Ha azonban ezek nagy vonásokban is elárulják az áralakulás menetét, már elég becsesel bírnak. Ezért látjuk sok külföldi statisztikai hivatal részéről, hogy a legnagyobb fáradságot sem sajnálják ezeknek a nagyon is nem abszolút értékű adatoknak összegyűjtésére. Nagy fel-

adatot teljesítenek, mert sok adatot megmentenek az elkallódástól s később a tudománynak megkönnyítik az ártörténet körüli fáradozását. Nálunk, pedig, a kik, sajnos, az elmúlt évszázadokra a legnagyobb utánjárás után sem tudjuk megállapítani árviszonyaink fejlődését, fokozott érdekek követelik, hogy legalább a hozzánk legközelebb eső időből azt kikutassuk s használhatóan összegyűjtsük, a mi még megmenthető. Ma nem tudjuk talán eléggé értékelni, de ép a mint értekezésünk folyamán a régibb idők árjegyzései révén volt alkalmunk erről meggyőződni, az adatok nagy támpontul fognak esetleg később szolgálni korunk életviszonyainak feltárásában és megértésében.

Azzal pedig, hogy a hivatal felhasználja munkálatainál a főbb culturáilamoknak az árstatistika terén elért fontosabb eredményeit, megbecsülhetetlen szolgálatot tesz mindenekelőtt a tudománynak, de feltétlenül a gyakorlati életnek is. A kiadvány útján módjában lesz mindenkinek az utolsó évtizedek áralakulásáról teljes formában világszerte meggyőződni, megtalálni a ma annyiszor vitatott áremelkedésnek általános okait s a mi árainkat egybevetve ezekkel az eredményekkel, felkutatni azokat a specialis tényezőket is, a melyek esetleg nálunk az árfokozódást minden különösebb indok nélkül kiélesítették.

A múltnak felismerése azonban az éremnek csak egyik oldala. Sokkal nehezebb feladat előtt áll hivatalunk árstatistikánk jövő fejleményeivel szemben. Általános vélemény, hogy az adatgyűjtés mai állapotában meg nem maradhat. Nincs benne teljesség, rendszeresség, egyöntetűség, megbízhatóság. A nagyforgalom csak a tőzsde részéről képezi megfigyelés tárgyát, a mi önként értetődő nagy hiány. A piaci árakban főként a kisforgalom szerepel, bár nem egyszer számbavételezik a nagybani forgalom is, s hogy a kettőnek összezavarásából hibaforrások származnak, bizonyítani nem kell. Adatszolgáltató közegek kizárólag a rendőri hatóságok, a melyek, hogy elfoglaltságuk s kis létszámunk folytán egyedül ezt a sok szakértelmet kívánó feladatkört egészen betölteni nem képesek, indokolni sem kell. Az adatbeszerzés körül sem mondhatni, hogy valamely egységes elvek volnának uralkodók, a mi a már különben hézagos adatok összehasonlítását még nehezebbé teszi. Mint feltétlen és sürgősen megoldandó feladat áll elő tehát árstatistikánk új és megbízható alapokon való újjászervezése.

A reformnál két főelv kell, hogy vezéreljen és pedig, hogy az eredményekben úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet megtalálja a célzataihoz s feladataihoz szükségelt anyagot. Ebből a szempontból az új adatgyűjtésen mint vezérfonálnak kell végig vonulnia a nagy- és kisforgalom árai szigorú elkülönítésének. A fősúlypont az előbbieken nyugszik, a melyek az áralakulást a termelés és kereskedelem közötti viszony-

lataiban világítják meg. A nemzetgazdaságiam tudomány ezek ismeretével tudja igazolni az árképződést előidéző általános tényezők hatását, a kereslet és kínálat viszonyát, a pénz vásárló erejének szerepét; a nagyforgalmi árak révén lehetséges a fejlődési és hanyatlási időszakoknak, a népesség szükségleteinek, illetve ezek kielégíthetési képességének általános megállapítása stb. A gyakorlati életben pedig a nagybani árak alapján lesz leginkább tudott a piacz helyzete; értesül nemcsak a termelő, hanem sok más közbenső factor is a támasztott vagy alábbszállt kívánalmakról, következik be a jav- és árkiegyenlítődés stb. E nagy érdekek, a melyek az árak ismeretéhez fűződnek, kellő megfejtését adják annak a ténynek, hogy a jelenlegi gazdasági élet a legkülönbözőbb orgánumokat (tőzsdék, árjegyző, ártudakozódó irodák, maga a napi sajtó, szakegyletek és szakfolyóiratok s különböző egyéb intézmények) állítja be e feladatnak teljesítésére. Önként következik ebből, hogy a statistika munkássága is meg van e részre könnyítve, valamint több a biztosíték a nagyforgalom árainak a valósághoz híven való beszerzésére.

Sokan vannak, a kik az árstatistikát a nagybani árak megállapításával megoldhatónak vélik. Támogatást keresnek ennek igazolására azokban az árstatistikákban („The Economist”, Sauerbeck, Németbirodalom stb.), a melyek csakis ezt a részt művelik. Ezzel szemben viszont, mint leghatározottabb törekvésre lehet újabban mindenütt rámutatni, hogy a kiskereskedelem árainak meghatározására napról-napra nagyobb súlyt helyeznek. Van ebben következetesség. Szükségessé teszi megfigyelésüket mindenekelőtt a különbség, mely a két kereskedelemnek árai közt fennáll. A kiskereskedelem árai magasabbak és merevebbek, továbbá egymás közt nagyobb eltéréseket mutatnak, mint a nagykereskedelméi. A kiskereskedő saját szolgáltatát, tőkájének kamatját és kockázatát is meg kell, hogy találja az árakban. Már önmagában véve ezt a különbséget a statistika révén megismerni nem érdektelen dolog. Tudott dolog azonban, hogy a kiskereskedelem nem simul a kereslet és kínálat arányaihoz, a mily hamar s gyakran túlzottabban követi a nagyforgalom árainak emelkedését, annyira kevéssé és ritkán szállítja le amannak alapján az árakat, specialis helyzetével sok visszaélést is követ el stb., a mi mind oly ok, a mely eléggé megindokolja, hogy a statisztikai vizsgálódás körébe vonassanak. Csak ez az egy mód van a közvetítő kereskedelem, valamint az árképződésre szóló egyéb tényezők szerepének megítélésére, a mi hogy mennyire kívánatos, fényesen bizonyítják gróf Tisza Istvánnak, a központi statisztikai hivatal közreműködésével összeállított adatai,¹⁾ melyek szerint volt a középminőségű:

¹⁾ Gróf Tisza István: *A drágaság körül*. Magyar Figyelő. I. évf. 2. szám.

Átlagok	ára kg.-ként fillérekben					
	Budapesten	Berlinben	Münchenben	Budapesten	Berlinben	Münchenben
1892—1896	55·7	82·9	87·3	153	153	172·
1897—1901	54·8	82·4	86·6	142	151	169
1902—1906	64·8	95·3	94·4	156	169	176
1907—1908	67·5	102·8	105·7	176·7	182·2	199·5
1892—1908	59·5	88·7	91·3	153	160	175

A két német város átlagát véve, míg a marhaár a minknek másfélszeresére rug, addig a húsaraknál alig 10% különb^{ozet} mutatkozik. Összehasonlítva pedig a marha és hús közötti árviszonyt, minden városban a marhaárakat 100-nak véve, a hús ára következőkép alakul:

Év	Budapesten	Berlinben ¹	Münchenben
1892—1896	273	184	197
1897—1901	259	183	195
1902—1906	246	177	186
1907	265	176	188
1892—1908	258	176	188

Ez adatokban, a melyek a mar-párakat illetőleg a nagy, a húsarakat illetőleg a kis forgalmat jellemzik kifejezésre jut mindaz, a mi nálunk a hús feldolgozását és darusítását annyira megdrágítja. Ide sorozhatok úgy a közvetítés túltengése és elhatalmasodása s még inkább, a mint ezt gróf Tisza méltán kiemel ipr és kereskedés elmaradott volta.

A mi tulajdonképen az igazi indító okot szolgáltatja a kiskereskedelem árainak megfigyeléséhez a socialis szempontokban keresendő. A kiskereskedelem révén fedeti szükségleteit a társadalom legnagyobb rétege, a munkásosztály. Az itt elért árak ismeretének viszont nemcsak e nagy társadalmi osztály fogyasztási viszonyainak s a munkabérek fizetőképességének elbírálása szempontjából van jelentősége, hanem elsőrendű érdeke ez a termelésnek is, melynek költségei első sorban az életszükséglet cikkek áralakulásához idomulnak. Ezért látjuk, hogy a nagy culturállamok nem elégszenek meg a nagyforgalmi árakkal, hanem kikutatják minden rendelkezésükre álló eszközzel a kiskereskedelmi árakat, sőt a nagyobb kapcsolat folytán a munkabéreket is. Ezt teszi Anglia, dalom, Franciaország, az Egyesült-Államok s ép ez idő szerint a Németbirodalom hivatalos statistikája is keresi a megoldási módozatot. Ha eddig egyik-másik helyen az árstatistikának ez a része elhanyagoltatok, a kivitelnek technikai nehézségében rejlett. A műveltség haladásával megfelelő arányban nő a statistika megbecsülése is s a társadalom megértvén nagy fontosságát, mind kevesebb akadályt kell hogy legyőzzön munkálatai végrehajtásában. Mindeme szempontok törvényszerű szükségességgel várják el újjászervezendő árstatistikánktól, hogy a jövőben se hanyagolja el a kiskereskedelmet, annál kevésbé, mert népünk sajátos

kulturális és gazdasági viszonyai mellett egyáltalán, de különösen a mint átéléseiben nálunk a közvetítő kereskedelem sokkal erőteljesebb, pontok az előrehaladott nyugati államokban. Az általános socialis szemlatokon a nyert anvag sok az áralakulásra a gazdasági viszony-normális kívülálló tényezőre fog rávezetni s nem egy, az ármenetet a hogy a száraz keretek közé visszaszorító intézkedés kútforrása lesz. Lehet, hogy az elmélet ebbe egykönnyen belenyugodni nem tud, de a statistikának a gyakorlati életnek az igazságai és törvényei mellett főkötelessége a a gyakorlati életnek megfelelni.

Nehezebb annak eldöntése, hogy az árstatisztikának úgy egyik, mint másik része honnan merítse adatait, mik képezzék a forrásait, A nagy forgalmat illetőleg a külföldi példák mindenekelőtt a külkereske-delem illetve behozatalnak adataira utalnak. Szívesen látnók mi is ezeket az árstatisztika szogálatában. Értékmegállapításunk ellenben ma az önkényes becsléseknek. A hol a túl sok tér van benne megengedve az önkényes becsléseknek. Ahol a külkereskedelem értékegyiségi ár-statisztikai célokra igénybe vétetnek, önbevállás van életben nagyon értékes anyaghoz jutnánk. Addig, a míg ez nem sikerül biztosítanunk, az önbevállású jövedelmet csak mint kiegészítő, nagyon is általános, tájékoztató anyagot fogadhatjuk el.

Mint legkomolyabb adatforrás, a tőzsde árufeljegyzései szerepelnek. Sajnálattal kell azonban rámutatnunk arra, hogy a mi tőzsdéink igen kis számú terményt ölelnek fel. A budapesti áru- és értéktőzsde gabonaneműek és vetőmagnak, a szalonna és disznózsír, szilva és szilvaíz árait jegyzi. Sokkal szerencsésebb helyzetben van Ausztria a hol, amint már tárgyaltattott, a bécsi Börsekammer „Warenpreisberichf” ár-jegyzései mintegy kiegészítve a gabonatőzsdét, az összes fontosabb ipari nyersanyagokat, sőt számos iparczikket is felölelnek. Nem volna meddő dolog e heti árjegyzéseket feldolgozásba venni, hisz az ezekben feltüntetett árak, kivált az Ausztriával való gazdasági kapcsolatnál fogva megfelelnek, kis eltéréssel a mi viszonyainknak is.

A tőzsdei forgalom árainál megállapodni nem lehet. Vannak a forgalomban termények, cikkek, a melyek, ha tőzsdei jegyzés tárgyát nem képezik is, mégis állandó megfigyelés alatt állanak. Ezt a feladatot árjegyző irodák, bizonyos kereskedelmi testületek, vagy a mi még ál-lánosabb, a szak- és napisajtó teljesítik. Anglia ily módon sok áradatot gyűjt össze s kétségtelen, hogy árstatisztikánk is ez orgánumban hatal-mas támaszra lel. Példaként idézve, meg lehet állapítani ez úton az őrlemények, hüvelyesek, gyapjú, bőrök, petroleum, szesz és sok egyéb

kulturális és gazdasági viszonyai mellett egyáltalán, de különösen a valutakérdésben nálunk a közvetítő kereskedelem sokkal erőteljesebb mint az előrehaladott nyugati államokban. Az általános socialis szempontok mellett a nyert anyag sok, az áralakulásra a gazdasági viszonylatokon kívülálló tényezőre fog rávezetni s nem egy, az ármenetet a normális keretek közé visszaszorító intézkedés kútforrása lesz. Lehet, hogy a száraz elmélet ebben egykönnyen belenyugodni nem tud, de a statistikának a tudomány igazságai és törvényei mellett főkötelessége a gyakorlati életnek amazoktól sokszor nagyon elütő követelményeinek is megfelelni.

Nehezebb annak eldöntése, hogy az árstatistikának úgy egyik, mint másik része honnét merítse adatait, s mik képezzék a forrásait. A nagy forgalmat illetőleg a külföldi példák mindenekelőtt a külkereskedelem, illetve a behozatalnak adataira utalnak. Szívesen látnók mi is ezeket az árstatistika szolgálatában. Értékmegállapításunk ellenben ma sem nyugszik eléggé megbízható alapokon, túlsok tér van benne engedve az önkényes becsléseknek. A hol a kereskedelem értékegységei árstatistikai czélokra igénybe vétetnek, ott az önbevallás van életben. Ha sikerülne valamely formában ezt a valóságnak megfelelően biztosítanunk, nagyon értékes anyaghoz jutnánk. Addig, a míg ez elérve nincs, a külkereskedelmet, csak mint kiegészítő, nagyon is általános keretek közt mozgó tájékoztató anyagot fogadhatjuk el.

Mint legkomolyabb adatforrás, a tőzsde árjegyzései szerepelnek. Sajnálattal kell azonban rámutatnunk arra, hogy mitőzsdéink igen kis számú terményt ölelnek fel. A budapesti áru-s értéktőzsde a gabonaneműek és vetőmagnak, a szalonna és disznózsírúvá és szilvaiz árait jegyzi. Sokkal szerencsésebb helyzetben van Ausztrió a hol, a mint már tárgyaltott, a bécsi Börsekammer „Warenpreisberich” című árjegyzései mintegy kiegészítve a gabonatőzsdét, az összes fontosabb ipari nyersanyagokat, sőt számos iparczikket is felölelnek, nem volna meddő dolog e heti árjegyzéseket feldolgozásba venni, hisz a ezekben feltüntetett árak, kivált az Ausztriával való gazdasági kapcsolatul fogva megfelelnek, kis eltéréssel a mi viszonyainknak is.

A tőzsdei forgalom árainál megállapodni nem lehet. Vannak nagy forgalomban termények, cikkek, a melyek, ha tőzsdei jegyzés vrgyát nem képezik is, mégis állandó megfigyelés alatt állanak. Ezt a feliátot árjegyző irodák, bizonyos kereskedelmi testületek, vagy a mi még „tálánosabb, a szak- és napisajtó teljesítik. Anglia ily módon sok áradot gyűjt össze s kétségtelen, hogy árstatistikánk is ez orgánumban hcdmas támaszra lel. Példaként idézve, meg lehet állapítani ez úton az örlemények, hüvelyesek, gypjú, bőrök, petroleum, szesz és sok egyéb

nyerstermék s némely iparcikk áralakulását. Bizonyos ellentétek azért úgy itt, mint a tőzseforgalomból, a tudomány és a gyakorlati élet közt, felmerülhetnek. Az előbbi arra törekszik, hogy minél hosszabb időközökre vonatkozólag az árúkat azonos specialisatio mellett képezzék vizsgálódás tárgyát, az élet azonban sokszor tovább terjed, új megkülönböztetéseket állít be, egyes minőségek kimennek a forgalomból és így tovább. Mind tény s az eljárás ily úton-módon meg van nehezítve, azonban ha a változtatások – minden ok nélkül – nem túlgyakorlatiak, a kellő kulcsul az átmenetre mindig meg lehet találni.

Főkövetelmény továbbá bizonyos termékekre vonatkozólag, maguktól a nagykereskedőktől is árakat beszerezni. Közvetlenül a cégektől nyert adatok még ott is, a hol az árak nyilvánosságra hozásával a legkülönbözőbb orgánumok foglalkoznak, mint pozitív jegyzések megbecsülhetetlenek; vidéken ellenben, a hol mindez hiányzik, az egyedüli módozat teljesen pontos és megbízható adatokhoz jutni. Ugyancsak nem lehet mellőzni a vásári nagy forgalmat sem. Főként a gabonaneműeknél és egyéb mezőgazdasági, úgy növényi, mint állati nyerstermékeknél játszik ez szerepet.

Nem szorosan véve nagyforgalmi árak azok, a melyeket kórházak, nevelőintézetek, árvaházak s hasonló jellegű más intézmények érnek el. Kétségtelen ellenben, hogy a kiskereskedelem áraihoz sem sorozhatók, tehát mintegy közbenső helyet foglalnak el. Láttuk Angliánál és Franciaországnál, hogy a nevezett intézmények szerződéseiben foglalt vagy könyveik alapján megállapítható adatok nagyon értékesíttetnek. Kétséget nem szenved, hogy akkor, midőn nálunk egyre nő az ily intézetek száma, feltétlenül bele kell illeszteni ezeket a teljesség kedvéért az adat-szolgáltatás keretébe.

Sokkal nehezebb a helyzet a kiskereskedelmet illetőleg. Nagy része a nyílt piacokon játszódik le. Erről a jövőben sem lehet lemondani. Azonban ez adatoknak hiányosságát pótolni s egyúttal megbízhatóságukat ellenőrizni kell a különböző üzletek részéről gyűjtött adatokkal. Mint elsőrendű adatszolgáltató források jönnek itt azonkívül számba, a fogyasztási szövetkezetek. Meg kell nyerni e czélnak továbbá a szállodákat s vendéglőket, a melyeknek Franciaország még az étellapjaikon jelzett árait is feldolgozás alá veszi. A kiskereskedelemnek egy faja a házaló kereskedelem is. Nagyobb városokban tényleg eléggé jelentékeny szerepet is játszik. Azonban ennek megfigyelése oly leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, hogy erről már eleve le kell mondani..

Számolni kell továbbá azzal is, hogy a kis- és nagykereskedelem igen gyakran nem szigorúan elhatároltak. Vásárokon, nyílt piacokon ez inkább észlelhető jelenség, de nem ritka az az eset sem, midőn vala-

mely kereskedői cég a forgalomnak mindkét fajtát üzi. Nagy gond fordítandó, hogy ezek a jellegzetesen eltérő árúk össze ne foglaltassanak. Az adatszolgáltatást teljesítő közegek kötelessége ily esetben a nagyban és kicsinyben történt eladások folytán létrejött árak elkülönítése.

A források ismertetése közben egy-egy adatszolgáltatási szervre is rábukkantunk. Mint ilyenek szerepelnek a tőzsdék, árjegyző irodák, napi és szaklapok, különböző emberbaráti intézmények, cégek, illetve üzletek, természetesen – a hol vannak – vásárcsarnokok, továbbá vásárigazgatóságok, közvágóhidak stb. Ez adatszolgáltatási szervek legtöbbször a fővárosra vagy legfeljebb egynéhány vidéki városra szorítkozik. A kérdés lényege viszont általánosságban oly adatszolgáltató közegek megnyerésében rejlik, a melyek mintegy hivatásuknál fogva alkalmasak e feladatnak teljesítésére. Tisztán közigazgatási hatóságokra támaszkodni nem lehet. A külföld az adatszolgáltatás tökéletesítése érdekében máj majdnem mindenütt más szerveket is felhasznál. A Németbirodalom a kereskedelmi kamarákat veszi igénybe. Franciaország a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeltségeket tervezi beállítani adatszolgáltatási közegek gyanánt. A szomszédos Ausztria szintén a kereskedelmi kamarákban véli megelni a legalkalmasabb szerveket. Mindez arra indít bennünket, hogy szintén ily formában keressük a megoldást. Mint főadatszolgáltatási közegeket tehát a kereskedelmi és iparkamarákat, továbbá a gazdasági egyesületeket és a szükséghez képest más hasonló célzatú egyesületeket kell megnyerni. Kettős cél van így elérve. Első sorban a nagyforgalom árai teljes pontossággal lesznek megállapíthatók, másrészt ha ez úton a kisforgalom árai közvetlenül beszerezhetők nem lesznek is, mégis ellenőrzés alá helyeztetnek. Különös előnye még az adatszolgáltatási szervek ezen beállításának, hogy az egyedüli módozat arra nézve, hogy termelőket, nagy- és kisczégeket az árstatistikai szolgálatban való részvételre rá lehessen bírni, a mi pedig tulajdonkepeni sarkpontja volna az egész újjászervezésnek. A feltétel csak az, hogy nagy körültekintéssel és szigorú lelkiismeretességgel kell eljárni a termelők és kereskedelmi vállalatok, illetve üzletek kijelölésében.

A felsorolt adatszolgáltatási szerveket figyelembevéve az áralakulás már legnagyobb részében a megfigyelés körébe van vonva, mégis a teljesség érdekében a jövőben sem mondhatunk le a kisforgalomnak a nyílt piacokon a városi hatóságok részéről való szemmel kíséréséről. Nyilvánvaló viszont, hogy e különben is munkával túlterhelt hatóságok a jelennel szemben lényegesen tehermentesítenének ez irányú működésük kiegészítettnek s a más úton nyert adatok ellenőrzésével positivebb formát öltene.

Van egy mozzanat az újabban megindult árstatistikai adatgyűjtések-

ben, mely bennünket is meggondolásra készítet. Kivált a Németbirodalom egyes államaiban és ezek mintájára az osztrák reformjavaslatban gondoskodás történik arról, hogy az adatok, mielőtt központi feldolgozás végett felkerülnek, a felvétel helyén szigorú megvizsgálás alá vésessenek. E célra mindenütt bizottságok alakíttatnak, a melyek oly módon jönnek létre, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően úgy a termelők, mint a fogyasztók érdekei képviselve legyenek. A bizottságokban ott vannak tehát a mezőgazdák, az iparosok, a kereskedők, a különböző egyesületek kiküldöttei, a városi hatóságok és az élelmezést szolgáló intézmények képviselői stb. E bizottságok feladata tulajdonképpen a különböző árjegyzések közötti eltéréseket eltüntetni, egységességet hozni az egész adatszolgáltatásba, valamint lelkiismeretes működése révén a hibákat kiküszöbölve, biztosítékot nyújtani az egész adatszolgáltatás megbízhatósága felől. A mint kiviláglik, nagy érdekek fűződnek a szóbanforgó szervek létesítéséhez. Saját viszonyaink között azonban hasonló jellegű bizottságoktól – a mint az árstatistika reformja érdekében tartott értekezleten történt állásfoglalásokból egyöntetűen megállapítást nyert – sikert várni nem lehet. A mi közönségünk nem eléggé lelkesedik ily intézményekért, terhesnek tekinti az ezekben való munkálkodást és így könnyen nagyon is felületes eljárásnak szabnak meg az útját. Ebbeli ellenőrzésről eleve le kell mondanunk tehát. Megnyugvással vesszük ezt mégis tudomásul, mert bármily jellegű gazdasági egyleteinkben, a melyek közismertek köteleességteljesítésükben lelkiismeretességükről, megnyerjük a garantiát arra, hogy önmaguk a legnagyobb ellenőrzést fogják gyakorolni az általuk közvetlenül vagy közvetve gyűjtött adatok fölött. Azonkívül, mivel valószínűleg a legtöbb helyről nagyon különböző adatok fognak begyűlni, a hivatalnak is módjában lesz meg nem indokolt eltérések esetén megtalálni a módot ezek kiegyenlítésére.

Megfelelő cautélakkal ellátva az árstatistikai adatgyűjtést, gazdasági és kulturális viszonyainkat ismerve világos, hogy eredményessé akkor tesszük, ha túl nagy körre nem terjesztjük ki. Arról szó sem lehet, hogy a mint a kisforgalomra nézve ma érvényben levő adatszolgáltatás, közel 300 piacot felöleljen. Sokkal inkább szolgál minden érdeket egy pár piacot felölelő, de megbízható árstatistika. A mi ez elv alapján a nagybani árakat illeti, ezek felvétele csak ott jöhet tekintetbe, a hol tényleg jelentőséggel is bírnak. Legmegfelelőbb, ha a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a gazdasági egyesületek jelölnék meg azokat a helyeket, a hol valamely terménynek, illetve czikknek forgalma oly jelentőségű, hogy áralakulásának megfigyelése nem mellőzhető. Ugyancsak, a mi a kisforgalom árait illeti, első sorban jöhetnek számításba azok a helyek, a melyek kereskedelmi és iparkamarai székhelyek, másodsorban oly városok,

a melyek készeknek nyilatkoznak az előirt szempontoknak megfelelően teljesíteni az adatszolgáltatást. Lesznek oly helyek ezenkívül, a melyeknek speciális gazdasági viszonyai megkívánják, hogy figyelembe véssenek.

A felvételi időpont megállapítása részletkérdés. A szükséghez mérten vagy naponta, vagy hetenként, illetve lesz rá eset, hogy havonta elégséges lesz az ármegállapítás. Elv csak az, hogy az egyes felvételek közt túlhosszú időszaknak eltelni nem szabad.

Czélját az újjászervezett árstatistikai adatgyűjtés csak akkor érheti el, ha meg lesz benne a teljes egységesség. Ennek főfeltétele mellett, hogy azonos szervek ugyanazon módszer mellett végzik az adatszolgáltatást, hogy egyforma árúkról összhangzó minőség mellett is véssenek fel az áradatok. Vigyázni kell arra tehát, hogy úgy az elsőrendű, mint a gyenge minőségű cikkek árai mellőztessenek. Lehetőleg törekedni kell arra, hogy egységes mértékek alkalmaztassanak, valamint a hol szükséges (pl. húsféléknél) a specialisatio is egyöntetű legyen. Az egységességet szolgálja az is, ha az adatszolgáltató termelők, kereskedelmi czégek úgy lesznek kiválasztva, hogy minél ritkábban forduljon elő a változtatás szükségessége. Ebből a célból kell a felvételi munkákat is egyező formában megállapítani, a melytől azonban minden adatszolgáltató hely saját céljainak megfelelően messzebb menő részletezéssel is élhet.

Az egész árstatistikának a gerinczét a helyes ármegállapítás képezi. Ha ebben a tekintetben pontosságot és megbízhatóságot nem sikerül elérni, kárbavesztett minden fáradság. A módszerek, melyek az ármegállapítást czélozzák, többfélék. Legideálisabb eljárás volna a súly és minőség összevetésével ismerni az árakat. A nagyforgalomban míg a minőség sokszor ismeretes, a mennyiség azonban nagyon ritkán, a kisforgalomban azonban majdnem teljes lehetetlenség ily alapon állapítani meg az árakat. Meg van indokolva, ha az árstatistikai adatgyűjtések egész más módszereket követnek. Legáltalánosabb a szélsőségeket, vagyis a legmagasabb és legalacsonyabb árakat megállapítani. Oly terményeknél, a melyek sok és éles minőségi különbséget nem ismernek, egy helyre és hosszabb időre vonatkoztatva az ily árak is eléggé jellegzetesek. Általában véve mégis oly különbségek vannak a szélsőséges árak között, a melyek legtöbbször minden összehasonlítást lehetetlenné tesznek. Csekély kivétellel kivételes árak lefelé és felfelé egyaránt, a mit vagy a minőségben való nagy eltérések, vagy az elárúsítási szokások (pl. húsnál nyomtatékkal vagy anélkül) stb. okoznak. Mily ellentétek származnak ily adatokból, nem lesz érdektelen egy példán megmutatni. Bécsben 1909 novemberében a marhahús elejének ára 100 – 190 fillér között mozgott. Ha most utána nézünk, hogy ezek az árjegyzések hányszor szerepeltek, rájövünk, hogy az összesen történt 2.011 ártétel

között a maximum csak egyszer, a minimum 26-szor szerepelt. Mily téves következtetések származnak ebből, bizonyítani nem kell.

Elméleti és gyakorlati érdekektől vezettetve, törekszenek tehát az árstatistikák valamely az árbevallásnak a való étellel nagyobb összehrnyzását keresni. Sok ideig ilyenekül az átlagárak szerepeltek. Legfontosabb alap itt is az volna, ha legalább is az árak az eladott mennyiséggel összefüggésbe hozhatók lennének, a mit megcselekedni igen ritkán lehet. Második módozat az elért összes árakból átlagárát alkotni. De mivel az összes árjegyzéseknek figyelembevétele sok munkát kíván, legszokásosabb a szélsőséges árak összeadásából s kettővel való elosztásából alkotni meg az átlagárát. Annyi bizonyos, ha már az alapárak nem fedik a valót s csak tévedésekre vezethetnek, még kevésbé felelhetnek meg a kívánt célznak a belőlük nyert átlagárak. Bizonyítják ezt a következő adatok, a melyek feltüntetik fenti példa alapján a Bécsben az illető hónapban különböző árjegyzések mellett történt eladások számát, a mely volt kg.-ként:

100 fillérért	26 esetben	140 fillérért	650 esetben
108	2	144	28
110	1	148	26
112	13	150	186
116	3	152	134
120	184	156	4
124	1	160	475
126	6	168	1
128	75	170	68
130	29	172	2
132	28	180	9
135	20	190	1
136	39		

A minimum- és maximumárak szerint az átlagár 145, míg a kivételes árakat elhagyva, a számítások eredményeként 153 felel meg tényleg az átlagnak. Nincs mit csodálkoznunk tehát, ha a modern statiskák az árbevallásoknak mindedig tárgyalt módozatairól lemondanak s áttérnek az úgynevezett „leggyakoribb árak” megállapítására. Így Poroszország 1909-ben történt reformjában, a szomszédos Ausztria újjaszervezési javaslatában erre az alapra helyezkedik. Ha valamely pontosságot akarunk árstatistikánkban elérni, ettől eltérnünk nekünk sem lehet. Az eljárást illetőleg megjegyzzük, hogy az összes árjegyzékekből kiválasztanak azok, a melyek a nagy fogyasztás szempontjából a legnagyobb valószínűséggel jelzik kis határok közé ékelve az árnyiveaut s ezekből számíttatik ki azután a leggyakoribb átlagár. Az előbb közölt adatok alapján a 120, 140, 150, 152 és 160 filléresek azok az ártételek, a

melyek e feltételnek megfelelnek s ezek átlaga vehető az egész árhulámzás jellemzésére. Ez árak megállapításánál van nagy jelentősége a bizottsági működésnek. Mivel viszonyaink között ez nem lehetséges, e feladattal kénytelenek vagyunk magukat az adatszolgáltató szervezet megbízni.

Budapestet kivéve, bizonyos, hogy az árstatistika mást, mint élelmezési avagy az életfenntartással szorosabb kapcsolatban álló életszükséglet cikkekkel fel nem ölelhet. Viszont a reformnak ez a legnehezebb része, a vidék részéről kivált kevés az adatszolgáltatás jóságát nyújtó biztosíték, s kívánatos volna, ha a kormány részéről is fogantatosítatnának egyes intézkedések, a melyek ezt a célzt szolgálják. Ausztriában minden élelmiszerárús az ipartörvény 25. §-a alapján kötelezve van üzletében, a vásárcsarnokban, sőt a nyílt piacokon is minél részletesebb értesítőt kifüggeszteni. Előnyös ez a közönség szempontjából, mert tájékoztatja az árakról, az árstatistikát illetőleg meg az a haszna, hogy megbízhatóbb adatokhoz juttatja, s megkönnyíti a felvételt eszközlő közegek munkáját is, mert csak egyszerűen le kell másolni a tarifákat. Nálunk az 1908. évi 54.300. számú földművelésügyi ministeri rendelet 94. §-a előírja, hogy minden mézsárszékben és hentesüzletben a hús ára egyes fajok és lehetőleg testrészek szerint külön e célra szolgáló táblán szembeötlő helyen jelzendő. A hiba abban rejlik, hogy e rendelkezést alig tartják meg. Gondoskodni kell tehát szigorú végrehajtásáról, valamint nincs akadálya, hogy hasonló rendszabályok léptetessenek életbe minden élelmiczikkre, azaz ezek elárúsításánál foglalkozó üzletre, továbbá érvényét találják ez intézkedések a vásárcsarnokokban, sőt esetleg a nyílt piacokon is.

Ki vannak merítve tehát az általános alapelvek, a melyek keretében árstatistikánk a tudomány és gyakorlati élet követelményeit kielégítő megoldásra találhat. Hogy azután minő termények, mily minőségi osztályozással, a forgalom mely viszonylataiban, mikor és hol képezzék az adatgyűjtés tárgyát, ezek mind részletkérdések, a melyek megvitatása most kívül esett kiszabott célukon. Röviden még csak a vágómarha és húsfélék árjegyzéseivel kívánunk foglalkozni, minthogy a húsdrágaság áll homloktérben, itt legtöbb a panasz, valamint talán itt találkoznak a legmegbízhatatlanabb áradatokkal is.

A mi a marhaárakat illeti, be kell vallanunk, hogy jelen árstatistikánk nagyon cserben hagy bennünket. Budapestet kivéve, a hol a közvágóhidak rendelkeznek némely adatokkal, csak az állatvásári jegyzések azok, a melyek hivatva volnának valamelyest betekintést nyújtani az áralakulásba. Mivel azonban darabszámra vonatkoznak, a minőség számbavételéről meg alig lehet szó, csak természetes, hogy az árak oly szélső-

ségekben mozognak, hogy egészen értéktelenek. A legtöbb állam megpróbálkozott az árstatistika eme részének helyes megoldásával, legtöbb eredménnyel kecsegtet azonban az a módszer, a melyet a bécsi Marktamt követ. Feljegyzés tárgyát képezi, hogy minden egyes ártétel mellett bizonyos és pedig a németbirodalmi mintára vett minőségi osztályozás mellett hány darab kelt el. Az áraknak ez a megállapítása nehézségekbe sem ütközik, mert az eladásokról úgy is naplót kell vezetni, a melyről egyszerre lehet másolatot is készíteni. Ki lehet egészíteni az adatokat a súlytételekkel is, a mi nagy javulás volna, mert ez a minőséget illetőleg sok támpontot nyújtana. Nem ütközik nehézségbe, hogy az állatárak nálunk szintén hasonló alapon szereztessenek be. Nem kellene megelégedni csak Budapesten ezzel, hanem oda kellene hatni, hogy a vidéken is alkalmazást nyerjen. A húskérdésnek nagy fontossága folytán pedig az adatokat nemcsak a vásárokról s közbáncokról kellene gyűjteni, hanem a termelők, így az állattenyésztéssel és hizlalással foglalkozó uradalmak, továbbá a marhakereskedők s mészárosok részéről is. Így tudnók a közvetítő kereskedelem befolyását, valamint az állatáraknak a húsárakkal való viszonyát megítélni.

Hasonló módszer szerint állapítja meg Bécs városa a húsárakat. Minden az adatszolgáltatásba bevont mészárosok által feljegyeztetik a bizonyos eladás mellett történt árjegyzések száma. Igen könnyű megállapítani azután a nyert adatokból, a mint különben az általunk előbb idézett példa igazolja, hogy a nagy fogyasztás mily értékhatárok közt mozgott. Ha a húsfajták nagyon nem tagoltatnak minőségileg, valamint szigorú meghatározások vannak egyes részeknek besorozására, a mint ezt Ausztriában a „Codex alimentarius austriacus” teszi, Poroszországban kép magyarázattal ellátott rendelet cselekszi, a húsárakat a közölt módszer segélyével elég pozitív formában lehetséges megragadni.

Mellőzve a további részleteket, abban a reményben vagyunk, hogy az ismertetett alapelvek szerint újjászervezett árstatistikánk olyan lesz, a mely teljesen kielégítheti a tudomány és gyakorlati élet követelményeit egyaránt. Tanulmányainkban legnagyobb részt a hivatalos munkákra szorítkoztunk, hogy így minél nyilvánvalóbbá tegyük az eredményeket, a melyeket biztos alapokon nyugvó adatgyűjtéssel mi is elérhetünk. Természetesen, ha a külföld mintájára az árstatistikai adatokat egyes más socialis s gazdasági tényekkel (munkabér, háztartási budgetek stb.) összefüggésbe hozhatjuk, csak növelni fogjuk a jelentőségüket.

Bud János.

Osztrák és magyar index-számok 1867-1909.

A mellékelt táblázatok azon célból állították össze, hogy bebizonyítsák az összefüggést a nagykereskedelmi árak fluctuációja és az osztrák-magyar papirvaluta árfolyamának ingadozása között az 1867-1897. években. A szerzőnek ezen tanulmánya a fenti cím alatt a „Közgazdasági Szemle”-ben jelent meg 1899-ben.

Az összehasonlítás lehetővé tétele céljából szükségesnek mutatkozott az árakat egy másik gazdasági terület aéraival egybevetni, a hol egyrészt aranyvaluta volt érvényben, másrészt az árakat a tarifapolitika változásai nem befolyásolták. Ilyen ország gyanánt az említett évekre vonatkozólag csak Anglia jöhetett tekintetbe, a mely mint a nagykereskedem emporiuma a continentalis piacok aára is döntő befolyást gyakorol. Ilyenmő adatok közül az összehasonlítás keresztülvitelére Sauerbecknek a „Journal of the Royal Statistical Society”-ben közzétett szám-összeállítása mutatkozott a leghasznavehetőbbnek. Mint ismeretes, ezek az árak évi átlagok, melyekben az áringadozás szélsőségei kevésbé jutnak kifejezésre, mint a napi áraknál. Másodsor az összeállítás anyagát 45 olyan nyersanyag képezi, a melyek az osztrák-magyar monarchia kereskedelmében is állandóan előfordulnak. Harmadsor a százalékos számítás alapjául fölvetett 1867-1877 közötti évtized igen kedvező, egyrészt azért, mert ezek az évek ármaximumot képeznek és így 100-at meghaladó százalékos ingadozások alig fordulnak elő, másrészt azonban azért is, mert az osztrák-magyar valutának 1867-1877 közötti átlagos árfolyamai úgy a későbbi 20 éves átlagnak, mint a véglegesen megállapított paritásnak meglehetősen megfelelnek. Negyedsor a Sauerbeck-féle számok megbízhatóságát az is bizonyította, hogy a többi összeállítások, melyek nagyobb számú árút, vagy „weighted averages” árakat foglaltak magukba, körülbelül ugyanazokat az eredményeket adták. Végül az „Economist” index-számai kivételével csak a Sauerbeck-féle adatok állottak a mai napig teljesen készen rendelkezésünkre.

Közvetlen összehasonlítás megtétele céljából a Sauerbeck-féle szám-összeállítást a lehető legpontosabban kellett követni. Ennek következté-

ben ugyanazon árúk évi átlagárai vétettek föl, úgy amint azok a monarchiában az illető cikk legnagyobb piaczaín jegyeztetnek. Csak néhány árúnál kellett aequivalens minőségeket fölvenni, a melyeknél az angol minőségek a kereskedelemben elő nem fordulnak. Az áringadozások ilyen esetekben szintén analógok. Ilyen minőségek hiányában exportárúknál a váltóárfolyamok tekintetbe vételével az angol árak vétettek alapul.

Ezen hasonló index-számok összehasonlítása alapján a következő tételek állapíthatók meg:

1. A 45 árú összességénél mindkét területen meglehetősen azonos áringadozás tapasztalható; tapasztalhatók azonban évről-évre eltérések is, különösen pedig egy folyton növekvő eltérés az árszínvonalban. 1880 óta a százalékos ár hanyatlás Angliában jelentékeny; nagyobb, mint Ausztria-Magyarországban és ez a különbség évről-évre növekszik.

2. Ezen árúk hat csoportjának összehasonlításából eléggé kitűnik, hogy ez az eltérés csak két árúcsoportnak a rovására Írándó. A gyarmatarúk, ásványok, textilek és különböző nyersanyagok index-számai mindkét országban meglepően egyeznek, úgy az évi ingadozás, mint a százalékos változás tekintetében. Ezzel szemben a növényi és állati tápszereknél csak az évi ingadozás tekintetében van bizonyos megegyezés; a százalékos változás mindkét csoportnál mindinkább eltér, és pedig az árak Ausztria-Magyarországban mindig magasabbak, mint Angliában. A gabonaféléknél az eltolódás 1880-ban hirtelen áll be és 1909-ben 44%-ra emelkedik. A húsaraknál a különbség 1884-től kezdve válik észlelhetővé; 1902-ben ölt nagyobb mérveket és 1909-ben 41%-ot ér el.

3. Az árszínvonal változásának okai gyanánt a gabonaféléknél az alábbi körülmények hozhatók fel:

a) A monarchia változó behozatala és kivitele gabonában – különösen búzában – jó, vagy rossz termés szerint. Az első esetben az ár = világpiaczi ár minus szállítási költség; a második esetben az ár = világpiaczi ár plus szállítási költség, plus vám. Ennek következtében az előállható évi eltérés = kétszeres szállítási költség plus vám. Ez a különbség rossz termésnél egyszerre kifejezésre jut, míg a szükséges gabonamennyiség tényleg megvásároltatok és ennek következtében nagy ingadozások keletkeznek az évi átlagban is.

b) A fenti hatást a gabonavámok emelése még növeli. A búza vámja 1885-ben 3 korona volt, 1909-ben pedig 630 korona. Az utolsó évek folyamán pedig a vám annál is inkább kifejezésre jut, mert a

45 árúczikk index-számai (Sauerbeck rend-

Piaczi árak frt-ban 100 kg-kint, ha nincs másként megjelölve ;

Gabonafélék.

Év	1		2		3		4		5	
	Búza Budapesten		Nullás liszt Budapesten		Rozs Budapesten		Árpa Budapesten		Zab Budapesten	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	12·66	108·0	26·43	103·6	9·75	113·8	8·03	116·7	7·20	98·5
1868	10·45	89·2	26·91	105·5	8·20	95·7	6·42	93·4	6·78	92·8
1869	8·93	76·2	26·21	102·8	6·77	79·0	6·02	87·2	6·63	90·7
1870	10·49	89·5	23·77	93·2	7·18	83·8	6·29	92·0	8·00	109·3
1871	12·18	103·9	25·68	100·7	7·85	91·6	6·30	91·6	7·46	102·1
1872	13·32	113·7	26·98	105·7	8·26	96·4	6·87	99·8	6·25	85·5
1873	14·76	125·9	28·30	111·0	10·60	124·7	8·03	116·7	6·64	90·8
1874	13·08	111·6	25·30	99·2	10·35	120·7	8·06	117·2	8·53	116·8
1875	9·72	82·9	21·74	85·3	7·74	90·3	6·13	89·1	7·67	105·0
1876	10·97	93·0	24·78	95·2	8·38	97·8	6·44	93·6	8·24	112·9
1877	12·30	104·3	24·99	98·0	9·06	105·7	7·08	102·9	7·17	98·1
Átlag 1867—77	11·72	100·0	25·50	100·0	8·57	100·0	6·88	100·0	7·31	100·0
1878	9·96	85·0	22·40	87·8	6·75	78·7	6·53	95·0	6·11	83·6
1879	10·85	92·5	22·45	88·0	7·26	84·7	6·19	89·9	6·03	82·5
1880	12·44	106·1	22·52	88·3	9·95	116·1	7·05	102·5	6·94	94·9
1881	12·73	108·6	22·42	87·9	9·64	112·5	7·00	101·7	6·93	94·8
1882	11·22	94·3	21·34	83·7	9·44	110·2	6·31	91·7	7·21	98·6
1883	10·12	86·3	19·78	77·6	7·49	87·4	7·18	104·4	6·58	90·0
1884	9·11	77·7	19·72	77·3	7·59	88·6	6·96	101·2	6·92	94·7
1885	8·39	71·6	17·21	67·5	6·85	79·9	6·21	90·3	6·65	91·0
1886	8·39	71·6	16·16	63·4	6·41	74·8	6·04	87·8	6·40	87·0
1887	8·20	69·9	15·37	60·3	6·14	71·6	5·92	86·1	5·86	80·2
1888	7·44	63·5	14·78	58·0	5·62	65·6	5·57	80·9	5·39	73·8
1889	8·00	68·3	14·94	58·6	6·46	75·4	6·09	88·5	6·21	84·9
1890	8·26	70·4	14·93	58·5	7·30	85·2	6·55	95·2	7·51	102·9
1891	10·07	85·9	16·48	64·6	8·64	100·8	6·56	95·3	6·60	90·3
1892	9·09	77·6	15·06	59·1	7·91	92·3	5·62	81·7	5·91	80·9
1893	7·98	68·1	14·03	55·0	6·29	73·4	5·82	84·6	6·61	90·5
1894	7·05	60·2	12·33	48·4	5·36	62·5	6·12	88·9	6·59	90·2
1895	6·86	58·6	11·82	46·4	5·80	67·7	5·72	83·1	6·35	86·9
1896	7·30	62·4	12·25	48·1	6·31	73·6	4·53	65·8	6·08	83·2
1897	10·36	88·5	16·08	63·1	7·39	86·3	5·26	76·5	6·17	84·4
1898	11·70	100·0	18·54	72·7	8·35	97·4	6·26	91·0	6·35	86·9
1899	9·12	78·0	14·97	58·7	7·04	82·2	6·05	88·0	5·61	76·8
1900	7·54	64·5	13·01	51·0	6·61	77·1	5·74	81·4	5·33	70·3
	K		K		K		K		K	
1901	7·81	66·8	12·74	50·0	7·07	82·5	6·15	89·4	6·81	93·2
1902	8·37	71·5	13·86	54·4	6·87	80·2	5·73	83·3	7·04	96·3
1903	7·78	66·5	12·72	49·9	6·45	75·3	5·72	83·1	5·92	81·0
1904	9·29	79·4	15·14	59·4	6·99	81·6	6·51	94·6	6·37	87·1
1905	8·87	75·8	14·01	55·0	6·94	81·0	6·94	101·0	6·93	94·8
1906	7·82	66·8	13·02	51·1	6·43	75·0	6·75	98·1	7·83	107·2
1907	10·05	85·9	16·15	63·3	7·64	89·2	6·94	101·0	8·03	109·7
1908	12·01	100·2	17·98	70·5	9·99	116·6	7·50	109·0	8·22	112·3
1909	14·43	123·3	22·04	80·1	10·34	120·7	8·05	117·0	8·56	117·0

szer) az Osztrák-Magyar Monarchiában.

1900-tól koronában 50 kg-kint. Átlag 1867—1877 = 100.

Gabonafélék.

6		7		8		1—8		Év
Tengeri Budapesten		Bab Budapesten		Rizs Triesztben		Összes gabonafélék		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
7-50	111-4	11-64	113-0	23-60	112-1	877-1	109-7	1867
5-36	79-6	10-72	104-0	21-50	102-2	762-4	95-3	1868
4-60	68-4	9-32	90-4	22-60	107-4	702-1	87-8	1869
6-30	93-6	9-44	91-7	21-60	102-7	755-0	94-5	1870
7-80	115-9	10-20	99-0	21-30	101-2	808-0	100-7	1871
7-92	117-7	9-32	90-4	20-70	98-4	807-6	100-9	1872
7-82	116-2	9-06	88-0	18-80	89-4	862-7	107-8	1873
8-70	129-3	12-18	118-0	20-10	95-5	908-3	113-5	1874
5-68	84-4	10-94	106-1	18-00	85-5	728-6	91-1	1875
5-57	82-8	9-34	90-6	21-07	100-2	766-7	95-8	1876
6-77	100-6	11-23	109-0	22-17	105-4	824-6	103-1	1877
<i>6-73</i>	<i>100-0</i>	<i>10-31</i>	<i>100-0</i>	<i>21-04</i>	<i>100-0</i>	—	<i>100-0</i>	Átlag 1867—77
6-22	92-5	11-56	112-0	20-41	96-8	731-4	91-4	1878
5-77	85-8	10-15	98-5	19-25	91-3	713-2	89-1	1879
7-32	108-8	11-40	111-0	20-40	96-8	826-5	103-3	1880
6-23	92-6	10-66	103-5	19-30	91-6	793-2	99-2	1881
7-29	108-3	12-16	118-0	17-95	85-2	790-0	98-7	1882
6-40	105-1	11-67	113-0	19-06	90-4	744-2	93-0	1883
6-56	107-5	11-28	109-0	20-27	96-2	742-2	92-7	1884
5-78	85-9	10-57	102-5	17-56	83-4	672-1	84-0	1885
5-63	83-6	10-23	99-3	17-66	83-8	651-9	81-5	1886
5-78	85-9	9-16	89-0	18-42	87-4	620-4	78-8	1887
5-91	87-8	11-06	107-0	20-00	95-0	631-9	78-9	1888
4-80	71-3	9-03	87-7	19-28	91-4	626-1	78-3	1889
5-54	82-3	8-39	81-5	18-33	87-1	663-1	82-9	1890
6-29	93-5	8-20	79-6	21-07	100-0	710-0	88-7	1891
5-01	74-5	7-76	75-3	19-85	94-2	635-6	79-5	1892
4-97	73-7	7-66	74-3	17-50	83-2	602-7	75-3	1893
5-21	77-3	8-10	78-6	18-33	87-1	593-2	74-1	1894
5-81	86-3	9-13	88-6	18-92	89-9	607-5	75-9	1895
3-92	50-3	8-55	83-0	20-07	95-3	570-7	71-3	1896
4-19	62-3	8-12	78-8	22-49	107-0	646-9	80-9	1897
5-88	87-4	7-63	74-0	20-91	99-5	708-9	88-6	1898
4-91	73-0	7-46	72-4	20-81	99-0	628-1	78-5	1899
5-51	81-9	8-36	81-1	20-52	97-7	607-0	75-9	1900
K		K		K		K		
5-30	78-7	8-69	84-3	21-08	100-0	644-9	80-6	1901
5-47	81-3	9-29	90-1	23-25	110-5	687-6	83-4	1902
6-03	89-6	10-06	97-6	25-66	122-0	665-0	83-1	1903
6-25	92-9	11-86	115-1	25-05	119-1	729-2	91-1	1904
7-82	116-2	12-97	125-8	24-33	120-1	769-7	96-2	1905
6-52	96-9	11-06	107-2	22-97	109-2	711-5	88-9	1906
6-19	81-9	10-18	98-8	25-19	119-8	759-6	94-9	1907
7-24	107-6	10-36	100-2	27-43	130-0	846-4	108-8	1908
7-52	111-8	12-12	117-7	28-62	136-0	923-6	115-4	1909

Állati termékek.

Év	9		10		11		12	
	Marhahús Bécsben		Borjúhús Bécsben		Juhhús Bécsben		Bárány páronkint Bécsben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	48·25	91·0	42·64	85·7	34·55	92·4	6·88	79·2
1868	51·87	97·9	44·75	89·9	33·48	89·5	8·08	93·0
1869	53·63	101·2	47·00	94·4	33·41	89·3	8·25	95·0
1870	54·74	103·3	50·23	100·9	35·35	94·5	9·21	106·0
1871	56·10	105·8	53·92	108·4	36·44	97·4	9·58	110·2
1872	57·49	108·5	53·99	120·6	39·37	106·6	9·62	110·7
1873	57·23	108·0	61·37	123·6	41·64	119·3	10·04	115·5
1874	51·42	97·1	49·69	99·8	40·76	109·0	8·67	99·8
1875	49·30	93·1	45·89	92·2	37·60	100·5	8·00	92·1
1876	49·16	92·8	45·25	90·9	39·13	104·6	8·33	95·8
1877	53·82	101·5	46·75	93·9	36·30	97·0	8·92	102·6
Átlag 1867—77	24·08	100·0	49·77	100·0	37·41	100·0	8·69	100·0
1878	54·13	102·1	48·00	96·4	40·58	108·5	8·87	102·0
1879	52·96	99·9	45·75	91·9	37·58	100·4	8·71	100·2
1880	54·86	103·5	44·16	88·7	40·42	108·0	8·96	103·1
1881	53·80	101·5	43·80	88·1	39·33	105·1	9·08	104·5
1882	56·65	106·9	45·16	90·7	41·33	110·5	8·83	101·6
1883	58·40	110·2	47·75	95·9	44·75	119·6	9·87	113·6
1884	58·35	110·1	48·12	96·7	43·33	115·8	10·75	123·5
1885	57·00	107·5	46·58	93·6	41·83	111·8	10·29	118·4
1886	54·66	103·1	46·50	93·4	38·92	104·0	9·04	104·0
1887	52·33	98·7	45·83	92·1	36·58	97·8	9·08	104·5
1888	53·43	100·8	44·87	90·2	37·46	100·1	9·25	106·4
1889	53·46	100·9	42·75	85·9	34·58	92·4	8·67	99·8
1890	54·40	102·7	49·08	98·6	36·71	98·1	8·42	96·9
1891	57·33	108·2	48·71	97·9	40·13	107·3	9·37	107·8
1892	59·10	111·5	47·50	95·4	34·16	91·3	8·34	96·0
1893	57·91	109·3	44·75	89·9	29·92	80·0	7·69	88·6
1894	58·92	111·2	46·08	92·6	30·92	82·6	7·33	84·4
1895	58·37	110·1	51·04	102·5	36·92	98·7	8·00	92·1
1896	61·15	115·3	45·04	95·5	36·17	96·7	7·80	89·8
1897	61·70	116·5	44·30	89·0	30·91	82·6	8·04	92·6
1898	29·01	180·4	47·80	96·0	36·29	97·0	7·87	90·5
1899	28·33	117·6	48·70	97·8	37·75	100·9	7·87	90·5
1900	30·74	127·6	48·60	97·6	38·80	103·7	7·75	89·2
	K		K		K		K	
1901	30·40	126·1	47·90	96·2	35·67	95·3	7·60	87·5
1902	31·14	129·2	49·60	99·6	35·79	95·6	8·45	97·2
1903	32·64	135·6	53·90	108·5	41·10	109·8	9·65	111·1
1904	33·63	140·8	53·60	107·9	38·42	102·7	8·90	102·4
1905	35·80	148·6	58·80	118·4	44·30	118·4	11·50	132·4
1906	38·79	161·0	60·42	121·4	46·50	127·0	12·77	147·6
1907	39·02	162·0	56·16	112·8	46·29	123·8	13·54	155·3
1908	35·26	146·8	52·63	105·7	46·91	125·4	12·83	147·6
1909	34·54	143·4	56·58	113·6	45·04	120·5	14·43	166·1

Állati termékek.

13		14		15		9-15		Év
Sertéshús Bécsben		Szalonna Bécsben		Vaj Triesztben		Összes állati termékek		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
51·78	92·3	72·60	104·1	75·90	84·6	629·3	89·9	1867
55·53	99·0	70·40	101·0	89·75	100·0	670·3	95·8	1868
55·53	99·0	73·50	105·4	91·30	101·7	686·0	98·0	1869
56·06	99·9	70·70	101·4	92·00	102·5	708·5	101·2	1870
55·00	98·0	63·50	91·1	92·00	102·5	713·4	101·9	1871
64·64	113·4	63·40	91·0	92·00	102·5	753·3	107·6	1872
66·96	119·4	62·40	89·5	92·20	102·8	778·1	111·1	1873
57·73	102·9	77·50	111·2	90·26	100·5	720·2	102·9	1874
58·89	90·7	74·00	106·1	95·80	106·8	705·0	100·7	1875
53·12	94·7	72·25	103·6	89·34	99·6	682·0	97·4	1876
50·92	90·8	66·92	—	86·75	96·6	678·4	96·9	1877
56·10	100·0	69·74	100·0	89·75	100·0	—	100·0	Átlag 1867-77
47·10	84·0	58·71	74·2	83·75	93·3	660·5	94·3	1878
42·50	75·8	51·00	73·1	79·10	88·1	629·4	89·9	1879
48·46	86·4	66·89	95·9	77·00	86·8	671·4	95·9	1880
50·42	89·9	69·77	100·0	83·33	92·9	682·0	97·4	1881
51·83	92·4	74·87	107·4	85·00	94·7	704·2	100·6	1882
50·58	90·2	69·31	99·4	85·00	94·7	723·6	103·4	1883
47·66	85·0	56·00	80·3	85·00	94·7	706·1	100·9	1884
45·50	81·1	52·04	74·6	85·00	94·7	681·7	97·4	1885
44·83	79·9	51·58	74·0	85·00	94·7	653·1	93·3	1886
46·58	83·0	53·44	75·6	85·00	94·7	647·4	92·4	1887
45·33	80·8	59·81	84·3	85·00	94·7	657·3	93·9	1888
42·66	76·0	56·10	80·5	86·66	96·6	632·1	90·3	1889
43·54	77·7	50·06	71·8	87·50	97·5	643·3	91·9	1890
46·46	82·8	50·33	72·2	87·50	97·5	672·7	96·2	1891
39·00	69·5	49·85	71·5	87·50	97·5	632·7	90·4	1892
46·00	82·0	53·18	74·8	98·96	110·3	634·9	90·7	1893
46·67	83·2	48·48	69·5	100·00	111·4	634·9	90·7	1894
47·00	83·8	52·92	75·9	100·00	111·4	674·5	96·3	1895
44·21	78·8	53·75	77·1	100·00	111·4	664·6	94·9	1896
45·40	81·0	57·04	81·8	100·00	111·4	654·8	93·5	1897
52·60	93·7	58·22	83·5	102·70	114·4	695·5	99·3	1898
98·30	86·1	50·92	73·0	99·33	110·7	676·6	96·7	1899
44·70	79·7	55·37	79·4	100·33	111·8	689·0	98·4	1900
K		K		K		K		
46·20	82·2	51·80	74·3	105·00	118·0	679·6	97·1	1901
49·70	88·8	64·08	91·8	105·00	118·0	720·0	102·8	1902
52·30	93·2	69·87	100·2	111·25	124·0	782·4	111·7	1903
51·60	91·9	64·77	92·9	112·75	125·6	764·2	109·1	1904
60·40	107·6	67·92	97·4	112·50	125·3	848·1	121·1	1905
60·07	107·1	67·15	96·3	130·00	144·8	904·5	129·2	1906
57·66	102·8	78·08	112·0	134·10	149·4	918·1	131·1	1907
51·65	92·0	72·17	103·5	137·16	152·8	873·8	124·8	1908
58·00	103·6	78·58	112·7	134·00	149·3	909·2	129·9	1909

Gyarmatárúk.

Év	16, 17		18a		18b		18	
	Finomított cukor Triesztben		Mokka-kávé Triesztben		Rio-kávé Triesztben		18a + 18b kávés átlagban	
	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰
1867	43·00	103·4	113·90	92·4	73·60	87·7	—	90·1
1868	41·20	99·1	111·40	90·4	59·80	71·2	—	80·8
1869	45·65	109·8	124·60	101·0	61·50	73·3	—	87·2
1870	45·80	110·2	121·60	98·6	63·60	75·8	—	87·2
1871	47·60	114·5	108·20	87·8	73·40	87·5	—	87·6
1872	42·75	102·9	127·30	103·3	87·20	104·0	—	103·7
1873	38·70	93·1	116·30	94·3	101·30	120·7	—	107·5
1874	36·70	88·3	127·10	103·1	102·90	122·6	—	112·9
1875	35·10	84·4	142·30	115·4	95·70	114·1	—	114·7
1876	36·30	87·3	129·20	104·8	100·42	119·7	—	112·3
1877	44·36	106·8	134·20	108·8	102·40	122·1	—	115·5
Átlag 1867—77	41·56	100·0	123·28	100·0	83·90	100·0	—	100·0
1878	34·22	82·3	120·50	97·8	86·20	102·7	—	100·3
1879	32·15	77·3	116·83	94·7	71·10	84·8	—	89·8
1880	32·34	77·7	119·70	97·1	77·11	91·9	—	94·5
1881	33·84	81·3	127·70	103·6	69·75	72·4	—	88·0
1882	33·95	81·6	132·00	109·5	50·42	60·1	—	84·8
1883	30·26	72·7	119·70	97·1	53·46	63·7	—	80·4
1884	23·83	57·3	103·40	85·0	58·80	70·1	—	77·6
1885	23·85	57·3	94·90	77·0	52·10	62·1	—	69·6
1886	20·88	50·2	110·40	89·6	60·10	71·6	—	80·6
1887	19·52	46·9	130·20	105·6	107·22	127·8	—	116·7
1888	22·52	54·1	132·80	107·7	92·75	110·5	—	109·1
1889	23·60	56·7	135·25	109·7	103·34	123·1	—	116·4
1890	17·90	43·0	130·60	105·9	108·00	128·7	—	117·3
1891	17·86	43·0	128·80	104·5	101·10	120·5	—	112·5
1892	19·54	47·7	124·70	101·1	99·35	118·4	—	109·8
1893	21·51	51·7	127·40	103·3	105·75	126·1	—	114·7
1894	16·80	40·4	137·65	111·7	104·97	125·1	—	118·4
1895	14·38	34·0	141·64	114·9	100·66	120·0	—	117·5
1896	15·02	36·0	118·70	96·5	82·12	97·9	—	97·2
1897	13·34	32·1	109·70	89·2	56·83	67·2	—	78·2
1898	14·17	34·1	94·71	77·0	44·04	52·5	—	64·2
1899	14·15	34·1	97·80	79·5	40·80	48·6	—	64·0
1900	13·99	33·6	101·16	82·6	51·16	61·0	—	71·8
	K		K		K		K	
1901	12·77	30·7	93·16	75·7	43·00	51·3	—	63·5
1902	10·05	25·3	92·16	74·9	39·87	47·5	—	61·2
1903	12·15	29·2	87·75	71·3	37·87	45·1	—	58·2
1904	15·22	36·6	92·37	75·0	47·06	56·0	—	65·5
1905	15·43	37·1	97·83	79·5	51·30	61·1	—	70·3
1906	13·87	33·4	100·37	81·6	50·12	59·7	—	70·6
1907	14·08	33·9	100·71	81·9	45·18	53·8	—	67·8
1908	14·74	35·5	95·38	77·5	44·00	52·4	—	64·9
1909	16·07	38·7	98·28	80·0	48·33	57·6	—	68·8

Gyarmatárúk.

19		16—19		1—19		Év
Tea Angliában		Összes gyarmatárúk		Összes ételmi-szerek		
frt	%	összeg	%	összeg	%	
—	106	402·9	100·7	1.909·3	100·5	1867
—	118	397·0	99·2	1.829·7	96·3	1868
—	109	415·8	103·9	1.803·9	94·9	1869
—	104	411·4	102·8	1.875·7	98·7	1870
—	99	415·6	103·9	1.935·0	101·8	1871
—	100	409·5	102·3	1.970·4	103·7	1872
—	102	395·7	98·9	2.036·5	107·2	1873
—	101	390·5	97·6	2.019·0	106·3	1874
—	98	381·5	95·4	1.815·1	95·5	1875
—	90	378·9	94·2	1.825·6	96·1	1876
—	81	410·1	102·5	1.913·1	100·7	1877
—	100	—	100·0	—	100·0	Átlag 1867—77
—	79	343·9	85·9	1.735·8	91·3	1878
—	82	326·4	81·6	1.669·0	87·8	1879
—	78	327·9	82·0	1.825·8	96·1	1880
—	66	316·6	79·2	1.791·8	94·3	1881
—	59	307·0	76·8	1.801·2	94·8	1882
—	60	285·8	71·5	1.753·6	92·3	1883
—	62	254·2	63·5	1.702·5	89·6	1884
—	64	248·2	62·0	1.602·0	84·3	1885
—	64	245·0	61·2	1.550·0	81·6	1886
—	53	263·5	65·9	1.541·3	81·1	1887
—	50	267·3	66·8	1.556·5	81·9	1888
—	50	279·8	70·0	1.538·0	81·0	1889
—	51	254·3	63·6	1.560·7	82·1	1890
—	56	254·5	63·8	1.638·2	86·2	1891
—	51	254·8	63·7	1.523·1	80·2	1892
—	53	271·1	67·8	1.508·7	79·4	1893
—	47	246·2	61·6	1.474·3	77·6	1894
—	47	233·7	58·4	1.515·7	79·8	1895
—	46	215·6	53·9	1.450·9	76·4	1896
—	45	187·4	46·8	1.489·2	78·4	1897
—	46	178·4	44·6	1.582·8	83·3	1898
—	50	182·2	45·5	1.486·9	78·2	1899
—	49	188·0	47·0	1.484·0	78·1	1900
K		K		K		
—	40	164·9	41·2	1.489·4	78·4	1901
—	38	149·8	37·4	1.537·4	80·9	1902
—	41	157·6	39·4	1.605·0	84·4	1903
—	43	181·7	45·4	1.675·1	88·1	1904
—	40	184·5	46·1	1.802·3	94·8	1905
—	40	177·4	44·3	1.791·1	94·3	1906
—	47	182·6	45·5	1.871·3	98·5	1907
—	46	181·9	45·5	1.941·3	102·0	1908
—	46	192·2	48·0	2.092·4	110·0	1909

Ásványok.

Év	20		21		22		23	
	Nyersvas Csehországban		Öntöttvas Csehországban		Réz Salzburgban		Ón Csehországban	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	5 51	107·2	9·84	122·0	99·10	110·3	102·21	80·0
1868	4·51	87·8	8·52	105·4	91·00	101·2	109·83	86·0
1869	4 20	81·8	9·60	118 8	91·40	101·7	153 55	120·2
1870	4·88	95·0	9·39	116·2	87·20	97·0	150·37	117·7
1871	5 27	102·5	10·06	124·5	92·30	102·7	163·47	127·9
1872	5·46	106·2	7·32	90·6	90·80	100·7	171·84	134·5
1873	5·87	114·2	7·36	91·1	86·70	96·4	155·29	121·5
1874	5·65	109·9	6·70	83·0	82·70	92·0	105·11	82·3
1875	4·66	90·7	5·70	70·6	83·80	93·2	97·97	76 7
1876	5·35	104·1	7·16	88·6	94·47	105·1	94·96	74·3
1877	5·13	99·8	7·16	88·6	90·05	100·1	100·83	78·9
Atlag 1867—77	5·14	100·0	8·08	100·0	89·94	100·0	127·76	100·0
1878	4·68	91·0	7·22	89·4	78·79	87·6	99·07	77·5
1879	4·51	87·7	5·89	72·9	72·16	80·3	98·59	77·1
1880	4·51	87·7	6·37	78·8	76 68	85·3	118 15	92·5
1881	4·47	86·9	6·91	85·5	74·74	83·1	111·30	87·1
1882	4·54	88·3	6·17	76·4	82·87	92·2	122·77	96·1
1883	4·10	79·8	4·95	61·3	78·02	86·8	123 14	96·4
1884	3·62	70·4	4·46	55·2	68·93	76·7	114·37	89·5
1885	3·90	76·3	4·17	51·6	59 04	65·7	115·57	90·5
1886	3·85	74·9	4 28	53·0	53·93	60 0	144 44	89·6
1887	3·18	61·9	3·99	50·4	57·81	64·3	144·55	113·1
1888	3·45	67·1	4·41	54·6	80·37	89·4	144·45	113·1
1889	3·59	69·8	4 04	50·0	71·43	79·4	124·20	97·2
1890	3·91	76·1	4·40	54·5	66·21	73 6	119 70	93·7
1891	3 97	77·2	4·50	55·7	62 39	69·4	113·34	88·7
1892	3 74	72·7	4 17	51 6	56 82	63·2	117·87	92 1
1893	3 19	62·1	4·23	52 3	56·65	63·0	117·08	91·6
1894	3·10	61·3	4·22	52 2	52·68	58·0	100·83	78·9
1895	3·10	61·5	4·13	51·1	55·40	61·7	84·67	66·1
1896	3·14	61·1	4·10	51·5	59·30	66 0	85·30	66 7
1897	3·50	68·1	4·21	52·1	60·63	67·4	87 35	68·2
1898	3·64	71 4	4 10	50·7	64·63	71·9	97 36	76·3
1899	4 23	83·1	4 25	52·5	92·50	103·0	151·63	118 5
1900	4·54	88·3	4 93	60 9	92·29	102·9	174 55	136 8
	K		K		K		K	
1901	4 00	77·9	4·70	58·1	86·02	95 7	155 72	122 0
1902	3·92	76·1	3·97	49·0	67·58	75·1	175 74	114 0
1903	3·75	73 0	4 01	49·5	74·35	82 6	160 14	125 0
1904	3·79	73·7	3·74	46 2	73·77	83·1	154 88	121 0
1905	3·88	75·5	4·00	49 4	88 15	98 0	174 68	136 0
1906	3·93	76·9	4·68	57·8	105·99	118·0	218 97	171 0
1907	3·90	75·9	4·72	58·4	120·00	133 5	202 67	157 1
1908	3·88	75·3	4 81	59·5	75 00	83·4	167 78	130 0
1909	3·88	75·5	4 77	58 0	70 00	77 9	163 42	128 0

Ásványok.

24		25		26		20-26		Év
Ólom Csehországban		Köszén Csehországban		Barnaszén Csehországban		Összes ásványok		
frt	%	frt	%	frt	%	összeg	%	
25·00	108·7	30·60	86·1	14·10	90·8	705·1	100·7	1867
21·40	93·0	30·00	84·4	13·93	89·7	647·5	92·5	1868
22·77	99·0	29·10	82·0	13·39	86·2	639·7	98·5	1869
22·79	99·1	36·80	103·5	15·85	102·3	730·8	104·4	1870
24·39	106·0	41·80	117·7	19·32	127·6	808·9	115·5	1871
22·20	96·5	40·90	115·1	15·53	100·0	743·6	106·2	1872
23·31	101·3	42·50	119·6	16·78	108·0	752·1	107·4	1873
22·70	98·7	39·30	110·7	16·43	105·8	682·4	97·5	1874
19·53	84·9	33·40	94·0	14·64	94·2	604·3	86·3	1875
25·23	109·7	34·70	97·7	15·80	101·7	681·2	97·3	1876
23·69	103·0	31·80	89·5	14·60	94·0	653·9	93·4	1877
23·00	100·0	35·05	100·0	15·55	100·0	—	100·0	Átlag 1867-77
23·60	102·6	30·60	86·1	13·50	86·9	621·1	88·7	1878
18·91	82·2	30·60	86·1	12·90	83·0	569·3	81·3	1879
18·98	82·5	30·20	85·1	13·40	86·5	598·4	85·5	1880
20·03	87·1	29·80	84·0	13·40	86·5	600·2	85·7	1881
20·74	90·2	30·57	86·1	14·08	90·8	620·1	88·6	1882
18·93	82·3	30·32	85·4	13·95	90·0	582·0	83·1	1883
16·64	72·3	30·55	86·1	13·85	89·4	599·6	77·1	1884
15·68	68·2	29·29	82·5	13·13	84·7	519·5	74·2	1885
16·27	70·7	28·97	81·6	13·29	85·7	515·5	73·6	1886
16·82	73·1	27·79	78·3	12·80	82·6	523·7	74·8	1887
18·14	78·9	27·25	78·8	12·80	82·6	562·5	80·3	1888
18·49	80·4	29·64	83·5	13·43	86·6	546·9	78·1	1889
19·16	83·3	32·48	91·4	15·01	96·6	569·2	81·3	1890
20·00	81·2	33·04	93·0	16·09	108·8	580·0	82·8	1891
20·11	87·4	30·17	84·9	15·71	101·2	553·1	79·0	1892
16·10	70·0	32·30	90·9	17·58	113·2	543·1	77·6	1893
16·10	70·1	31·99	90·1	15·73	101·5	512·7	73·2	1894
16·00	69·6	32·40	91·3	16·21	105·5	506·8	72·4	1895
16·78	73·0	32·26	90·9	16·60	107·1	516·3	73·8	1896
16·91	73·5	31·17	86·3	16·37	109·0	534·6	76·4	1897
17·51	76·1	36·63	103·0	18·06	116·0	565·4	80·8	1898
19·43	84·1	36·65	103·0	19·46	126·0	672·0	95·7	1899
23·42	104·0	42·16	118·0	24·38	157·0	767·9	109·7	1900
K		K		K		K		
20·99	91·3	45·41	128·0	26·01	168·0	741·0	105·8	1901
16·25	70·7	41·16	118·0	22·46	145·0	645·9	92·3	1902
18·00	78·2	39·48	112·0	20·28	131·0	651·3	93·0	1903
17·02	74·0	36·84	104·0	19·60	127·0	629·0	89·8	1904
18·78	81·7	35·24	99·2	19·88	128·0	667·8	95·4	1905
25·27	109·9	45·19	127·0	19·47	125·0	785·6	112·8	1906
28·44	123·6	46·45	131·0	21·59	139·0	818·5	116·3	1907
19·98	86·8	50·23	141·5	24·13	155·8	732·3	104·6	1908
19·26	83·7	50·22	141·5	24·15	155·8	720·4	102·9	1909

Textilárúk.

Év	27		28		29		30		31		32a		32b	
	Amerikai gyapot Bécsben vagy Triestben		Indiai gyapot Bécsben vagy Triestben		Len, importált		Kender Bécsben		Juta Angliában		Egynyírású gyapjú posztóhoz Budapesten		Egynyírású fésűgyapjú Budapesten	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	146-29	131-3	114.25	136-9	—	—	36-10	100-9	24-30	107-1	183-00	111-8	154-90	105-8
1868	128-68	115-6	101-71	121-8	—	—	35-80	100-0	22-40	99-2	148-38	90-0	120-00	82-0
1869	152-61	137-0	123-93	148-3	—	—	35-00	97-7	23-60	104-4	123-12	75-2	108-40	74-0
1870	128-75	115-6	105-92	126-6	—	—	32-20	89-9	23-20	124-2	136-41	83-3	120-10	82-0
1871	107-29	96-3	93-93	100-6	—	—	33-00	92-2	28-60	126-6	177-12	108-2	165-00	112-7
1872	121-77	109-4	79-64	95-4	—	—	38-70	108-0	22-70	100-0	202-12	123-4	200-00	136-8
1873	102-24	91-8	67-68	81-0	—	—	39-70	110-8	19-90	87-7	166-05	101-5	150-40	102-8
1874	88-40	79-4	54-91	65-8	—	—	33-30	92-9	19-90	87-7	168-02	102-6	155-82	106-4
1875	84-93	76-2	60-54	72-5	—	—	33-00	92-2	18-40	81-1	171-59	104-8	142-80	97-5
1876	80-86	72-6	58-30	69-8	—	—	33-90	94-7	20-00	88-1	159-70	97-6	141-05	96-4
1877	83-75	75-2	67-63	81-0	—	—	43-17	120-6	21-40	94-3	165-80	101-3	151-75	103-7
Átlag 1867-77	111-40	100-0	83-50	100-0	54-00	100-0	35-80	100-0	22-70	100-0	163-76	100-0	146-40	100-0
1878	78-32	70-3	64-48	77-2	36-00	66-7	40-21	112-3	20-20	89-0	161-30	98-5	152-00	104-0
1879	78-69	70-7	67-40	80-7	39-50	73-1	35-00	97-8	19-30	85-0	160-25	97-8	147-50	101-0
1880	85-12	76-4	70-08	84-0	40-00	74-1	34-42	96-1	22-10	97-0	178-00	109-0	156-00	106-0
1881	77-67	69-8	61-95	74-2	38-00	70-4	33-29	93-0	21-80	96-1	172-50	106-0	134-00	91-7
1882	81-50	73-2	59-35	71-1	37-00	68-5	32-50	90-8	18-00	79-3	162-00	98-8	161-50	110-0
1883	74-23	66-7	55-02	65-9	38-00	70-4	34-71	97-0	17-10	72-3	157-50	96-1	158-25	108-0
1884	73-17	65-1	56-31	67-4	42-00	77-8	37-83	105-7	16-40	87-3	167-86	103-0	112-95	77-3
1885	70-00	62-2	57-70	69-1	48-00	89-0	35-21	98-4	15-00	66-1	135-42	82-6	125-00	85-6
1886	65-20	58-7	53-33	63-8	51-00	94-4	31-75	88-7	14-50	63-9	151-48	92-4	115-40	79-0
1887	67-50	60-8	51-10	61-2	41-00	76-0	29-79	83-2	15-50	68-3	148-75	90-8	128-00	87-6
1888	70-10	63-1	52-80	64-4	38-00	70-4	28-08	78-4	16-50	72-7	137-50	83-9	114-28	78-2
1889	71-00	64-0	54-75	65-6	37-00	68-6	27-13	75-8	18-00	79-3	140-93	86-0	132-50	90-7
1890	—	63-5	54-12	64-8	36-00	66-7	27-50	76-8	15-40	67-9	117-32	89-9	118-75	81-3
1891	—	53-1	45-60	54-6	38-00	70-4	26-88	75-1	15-20	67-0	135-00	82-4	118-75	81-3
1892	—	49-8	42-80	51-3	36-85	68-2	26-71	74-6	17-90	78-9	114-76	70-1	101-75	73-6
1893	—	56-8	48-80	58-3	45-28	83-9	26-71	74-6	16-10	71-0	116-66	71-1	101-00	69-2
1894	—	46-2	39-83	47-7	41-69	77-2	34-67	96-8	15-60	68-8	122-50	71-7	104-50	71-5
1895	49-00	44-1	38-10	45-6	35-54	65-8	35-00	97-8	13-40	59-0	147-60	90-0	104-66	71-7
1896	53-04	47-8	39-83	47-7	35-64	66-1	30-12	84-1	14-70	64-8	129-80	79-1	105-90	72-5
1897	46-87	44-7	40-46	48-4	34-48	63-8	26-83	75-0	13-20	58-1	160-00	97-6	115-20	78-9
1898	41-94	37-7	37-83	45-3	33-04	61-9	26-00	72-0	—	58-0	141-82	86-5	112-30	77-0
1899	39-75	35-8	37-50	45-0	35-96	66-6	27-96	78-1	—	66-0	156-25	95-3	144-50	99-0
1900	—	61-0	—	62-0	49-65	91-9	32-55	91-0	—	75-0	163-75	99-9	148-00	100-0
	K		K		K		K		K		K		K	
1901	—	53-0	—	51-0	53-17	98-3	35-05	97-9	—	67-0	149-37	91-0	105-00	68-9
1902	—	54-0	—	55-0	45-70	84-6	33-75	94-3	—	64-0	158-75	96-8	122-50	84-0
1903	—	67-0	—	61-0	48-31	89-1	33-25	92-9	—	71-0	168-75	103-5	138-00	94-5
1904	84-68	76-2	—	74-0	49-61	91-8	31-83	88-9	—	74-0	165-00	100-7	141-00	96-6
1905	69-85	62-9	—	62-0	42-04	77-8	31-96	89-3	—	97-0	160-30	97-8	143-00	98-0
1906	72-35	65-1	—	71-0	49-97	75-9	36-75	102-6	—	124-0	171-75	105-0	154-00	105-5
1907	80-00	72-0	—	66-0	39-82	73-7	43-15	120-4	—	111-0	175-00	107-5	157-60	108-0
1908	—	64-0	—	64-0	37-93	70-2	41-87	117-0	—	82-0	172-87	105-3	135-90	93-0
1909	—	70-0	—	72-0	39-85	73-8	43-08	120-2	—	68-0	187-50	114-3	163-65	112-1

Textilárúk.

32		33a		33b		33		34		27-34		Év
Egynyírású gyapjú átlagban Budapesten		Egynyírású hegyi gyapjú Budapesten		Miskolczi kétnyírású gyapjú Budapesten		Kétnyírású gyapjú átlagban Budapesten		1 kg. Organsin-selyem Bécsben		Összes textilárúk		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	összeg	%	
—	108·8	195·70	115·2	151·40	107·3	—	111·3	67·24	124·5	820·8	117·3	1867
—	86·0	150·50	88·6	118·00	83·6	—	86·1	15·20	120·7	729·4	104·2	1868
—	74·6	128·00	75·3	102·50	72·6	—	74·0	67·86	125·8	761·8	108·8	1869
—	82·7	139·80	82·3	112·30	79·6	—	80·9	63·90	118·3	738·2	105·5	1870
—	110·5	179·60	105·7	153·70	108·9	—	107·3	55·78	103·3	736·2	105·2	1871
—	130·0	204·30	120·3	178·90	126·8	—	123·6	56·86	105·3	771·7	110·2	1872
—	102·2	171·60	101·0	132·50	93·9	—	97·5	50·41	93·3	664·3	94·9	1873
—	104·5	172·10	101·3	147·00	104·2	—	102·7	42·65	79·0	612·0	87·4	1874
—	101·2	186·00	109·5	155·80	110·4	—	110·0	39·00	72·2	605·4	83·5	1875
—	97·0	165·20	97·2	145·80	103·3	—	100·2	41·40	76·6	599·0	85·6	1876
—	102·5	176·00	103·6	154·30	109·3	—	106·4	43·72	81·0	661·0	94·4	1877
—	100·0	169·90	100·0	141·10	100·0	—	100·0	54·00	100·0	—	100·0	Átlag 1867-77
—	101·3	160·90	94·7	138·10	97·9	—	96·3	35·96	66·6	679·7	84·9	1878
—	99·4	154·10	90·7	130·50	92·5	—	91·6	32·15	59·5	657·8	82·2	1879
—	107·3	166·00	97·7	138·50	98·2	—	97·9	34·86	64·5	698·2	87·3	1880
—	98·9	160·00	94·2	133·00	94·3	—	94·2	33·18	61·4	658·0	82·2	1881
—	104·4	155·50	91·5	141·50	100·3	—	95·9	33·93	62·8	646·0	80·7	1882
—	102·0	151·00	88·9	131·50	92·5	—	90·7	31·08	57·5	625·5	78·2	1883
—	90·2	147·30	86·7	119·60	84·8	—	85·7	31·96	59·2	624·0	78·0	1884
—	81·1	113·80	67·0	100·00	70·9	—	68·9	30·93	57·3	595·1	74·4	1885
—	85·7	119·00	70·1	106·90	75·8	—	72·9	31·25	57·9	586·0	73·2	1886
—	89·2	154·10	90·7	125·40	89·8	—	90·2	33·00	61·1	590·0	73·7	1887
—	81·0	130·40	76·8	115·90	82·2	—	79·5	31·35	58·1	567·6	70·9	1888
—	88·3	127·90	75·2	116·10	82·3	—	78·7	32·02	59·3	579·6	72·4	1889
—	85·6	130·40	76·7	116·20	82·4	—	79·5	31·25	57·9	562·7	70·3	1890
—	81·8	130·20	76·6	120·10	85·1	—	80·6	26·57	49·2	531·8	66·5	1891
—	71·8	114·00	67·1	103·10	73·1	—	70·1	28·73	53·2	517·9	64·7	1892
—	70·1	110·40	65·0	102·40	72·6	—	68·8	35·48	65·7	549·2	68·6	1893
—	73·1	110·20	64·9	103·20	73·2	—	69·1	24·04	44·5	523·4	65·4	1894
—	84·8	104·70	61·6	99·67	70·7	—	66·1	25·67	47·5	510·7	63·8	1895
—	75·8	112·00	65·9	100·83	71·5	—	68·7	25·25	46·8	501·8	62·7	1896
—	88·2	123·75	72·8	109·33	77·5	—	75·1	22·50	41·7	497·8	62·2	1897
—	82·2	111·00	65·3	103·20	73·2	—	69·2	23·35	43·2	471·0	48·8	1898
—	97·1	154·00	90·5	133·50	94·7	—	92·6	28·75	53·2	534·4	66·8	1899
—	100·0	128·00	65·3	124·00	88·0	—	76·6	26·63	49·3	606·8	75·8	1900
K		K		K		K		K		K		
—	80·0	108·00	63·5	121·00	85·8	—	74·6	22·80	42·3	564·1	70·5	1901
—	90·4	117·00	69·0	117·00	83·1	—	76·0	24·48	45·3	563·6	70·5	1902
—	99·0	126·00	74·2	113·00	80·2	—	77·2	26·70	49·4	607·0	70·8	1903
—	98·1	128·00	75·3	119·00	84·4	—	79·8	23·17	42·9	625·7	78·2	1904
—	97·9	131·50	77·4	—	—	—	77·4	25·22	46·7	611·0	76·4	1905
—	105·2	141·50	83·3	—	—	—	83·3	27·30	50·5	677·6	84·7	1906
—	107·5	146·50	86·2	—	—	—	86·2	35·80	66·3	703·1	87·9	1907
—	99·1	145·00	85·4	—	—	—	85·4	26·04	48·2	629·9	78·7	1908
—	113·2	125·00	73·6	—	—	—	73·6	25·62	47·4	638·2	79·8	1909

Vegyés árúk.

Év	35a		35b		35		36		37	
	Nedves marhabőr Bécsben		Száraz marhabőr Bécsben		Bőrök átlagára Bécsben		Bőráruk Bécsben		Faggyú Bécsben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	46·63	95·5	111·09	88·6	—	89·5	159·30	89·8	58·50	100·0
1868	48·73	99·8	127·00	95·6	—	97·7	184·36	92·6	55·91	105·1
1869	50·50	103·4	140·35	105·6	—	104·5	170·34	95·1	58·46	109·8
1870	52·40	107·2	153·43	115·4	—	111·3	182·00	102·5	57·00	107·1
1871	54·43	111·4	156·33	117·6	—	115·8	192·72	108·5	53·60	100·8
1872	53·24	109·0	155·95	117·3	—	113·2	185·34	104·4	52·00	97·7
1873	48·14	98·6	130·59	98·3	—	98·4	178·13	100·3	47·96	90·1
1874	47·32	96·9	129·33	97·3	—	97·1	176·34	99·4	47·06	88·4
1875	43·93	89·9	125·35	94·3	—	92·1	181·18	102·1	49·66	93·3
1876	44·58	91·3	118·79	89·3	—	90·3	182·17	102·7	51·36	96·5
1877	47·25	96·7	113·70	85·5	—	91·1	180·38	101·6	54·07	101·6
Átlag 1867—77	48·85	100·0	132·90	100·0	—	100·0	177·48	100·0	53·24	100·0
1878	48·50	99·2	113·86	85·6	—	92·4	177·50	100·0	48·02	90·1
1879	49·91	100·0	115·17	86·6	—	93·3	177·79	100·2	44·00	82·7
1880	46·75	95·6	121·04	91·0	—	93·3	168·79	95·1	44·19	83·0
1881	43·33	88·6	113·63	85·4	—	87·0	162·67	91·7	44·54	83·7
1882	44·63	91·3	114·08	85·7	—	88·5	166·00	93·5	48·38	90·9
1883	44·50	91·0	112·33	84·5	—	87·8	165·71	93·4	50·29	94·5
1884	47·58	97·3	114·96	86·5	—	91·9	173·25	97·6	46·88	88·1
1885	47·58	97·3	115·92	87·2	—	92·3	170·71	96·2	38·35	72·0
1886	46·29	94·7	114·58	86·1	—	90·4	174·38	98·3	31·75	59·6
1887	43·38	88·7	113·33	85·2	—	86·9	173·38	97·7	31·85	59·8
1888	41·46	84·8	108·13	81·3	—	83·1	168·21	94·8	31·29	58·8
1889	39·13	80·0	100·67	75·7	—	77·9	155·67	87·7	33·40	62·7
1890	33·25	68·0	87·13	65·5	—	66·8	152·00	85·6	34·46	64·7
1891	34·79	71·2	89·63	67·4	—	69·3	146·29	82·4	34·54	64·9
1892	36·13	73·9	92·50	69·5	—	71·7	142·75	80·5	34·06	64·0
1893	35·58	72·8	92·50	69·5	—	71·2	140·09	78·9	37·90	71·2
1894	34·83	71·2	92·50	69·5	—	70·4	136·67	77·0	34·94	65·6
1895	39·88	81·7	90·92	68·4	—	75·0	143·92	81·1	31·43	59·0
1896	36·46	74·7	83·90	63·1	—	68·9	144·25	81·5	26·86	50·5
1897	34·92	71·5	88·96	66·9	—	69·2	147·00	83·1	26·07	49·0
1898	35·66	73·0	91·80	69·8	—	71·4	141·60	80·0	28·10	52·3
1899	34·50	70·6	88·17	66·3	—	68·4	142·50	85·0	32·82	61·6
1900	36·50	74·6	86·62	65·1	—	69·8	141·63	80·0	36·25	68·1
K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
1901	35·50	72·6	86·50	65·0	—	68·8	141·00	79·6	35·21	66·1
1902	37·46	76·7	86·80	65·3	—	71·0	141·00	79·6	38·27	71·9
1903	39·66	81·1	88·70	66·7	—	73·9	141·00	79·6	35·48	66·6
1904	47·70	97·6	116·66	87·7	—	92·6	152·71	86·2	32·85	61·7
1905	47·66	97·5	121·82	91·6	—	94·5	156·10	88·1	31·98	60·1
1906	56·00	114·8	134·60	101·2	—	108·0	174·00	98·3	35·75	67·2
1907	53·08	108·7	146·00	109·7	—	109·2	174·00	98·3	41·66	78·3
1908	43·25	88·5	—	—	—	88·5	163·94	92·1	35·18	66·1
1909	52·08	106·6	—	—	—	106·6	159·10	89·4	36·64	68·8

Vegyes árúk.

38		39		40a		40b		40		Év
Pálmaolaj Triestben		Táblaolaj Triestben		Repcezemag Budapesten		Repceolaj Bécsben		Repce átlagban		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
60 70	114·1	101·00	135·6	13·86	89 5	46·10	96·5	—	93·0	1867
55·70	104 6	85·20	114·4	13·09	84 5	44 41	93 0	—	88·7	1868
59·10	111 1	82·70	111·0	15·67	101 1	49 57	103·7	—	102·4	1869
58·90	110 8	86·70	116·4	17·88	115 4	57·53	120·4	—	117·9	1870
58 90	110 8	70 50	94·6	19·39	125 1	57 14	119·5	—	122·3	1871
51·50	96·8	65·90	88·5	15·99	102·9	49·45	103·5	—	103·2	1872
46 40	87·2	67·90	91·1	13·91	89 8	41 45	86·8	—	88 3	1873
46·40	87 2	71·10	95·4	13 02	84·1	38·86	81·4	—	82·7	1874
46·40	87·2	61·00	81·9	13·65	88·1	40·00	83 7	—	85 9	1875
48 58	91·3	59·88	80 4	16·33	105 4	48 25	101·0	—	103·2	1876
53 00	99·6	67·46	90·6	17·63	113·8	52·44	109·8	—	111 8	1877
53·20	100·0	74·50	100·0	75 50	100·0	47 75	100·0	—	100 0	Átlag 1867—77
49·00	92·2	71·20	95·6	13 12	84·7	44·23	92·6	—	88·6	1878
45·25	85·1	62·66	84 1	11·00	71·1	37·52	78 5	—	74·8	1879
43·30	81·4	63·90	85 8	12·58	81·2	36·94	77·3	—	79·2	1880
40·83	76·7	59·06	79·2	11 81	76·2	36·20	75·3	—	76·0	1881
42·35	79·6	56·10	75·3	13 34	86 1	38 64	80·9	—	83·5	1882
49·50	93·1	69·60	93·4	15·22	98·2	45 04	94 3	—	96·2	18 3
47 50	89 3	79·60	106 8	11·85	78 5	40·85	85·5	—	81·0	1884
40·40	76·0	77 70	102 6	10 64	68 6	34 17	71·5	—	70·0	1885
32·70	61 4	62·12	83·4	9·38	60 3	29·69	62·2	—	61·3	1886
29·44	55·3	58·27	78 2	11·03	71·2	30·69	64 3	—	67 7	1887
28 33	53·3	62·10	83 4	11 71	75·6	32·64	68·3	—	71 9	1888
29·20	54·9	56·36	75·7	17 34	111 9	42 33	88 6	100·2	1889	
31 60	59·4	57·10	76·6	10·97	70·8	39·58	82 9	—	76·8	1890
31·04	58·4	50·46	67·7	14·2	92·1	39·58	82 9	—	87·5	1891
30·00	56·4	52·46	70·4	10·87	70·1	35·77	74·9	—	72·5	1892
33 04	62·1	64·17	86·1	15 23	98·3	37·94	79·4	—	88·8	1893
32 44	61·0	52·54	70·5	9·50	61·3	31·71	66·4	—	63·8	1894
31·00	58·3	51·70	69 4	8·64	55·7	28·63	59·9	—	57·8	1895
30·33	57·0	51·02	68·5	10·99	70·9	30 90	64 7	—	67·8	1896
28 16	53·0	57 71	77·5	12·63	81·5	35 75	74 8	—	78·1	1897
—	59·0	62·54	84·0	12·46	80 4	36·08	75 5	—	76·9	1898
—	64·0	57·33	77·0	11 70	75·5	34·00	71·2	—	73 3	1899
—	71·0	73 70	99·0	12·71	82 6	37·98	79·5	—	80·7	1900
K		K		K		K		K		
—	67·0	72·50	97 3	13·04	84·1	40 48	84·7	—	84 4	1901
—	71·0	56 35	75·6	10 14	64 6	36 12	75 6	—	70·1	1902
—	72·0	55 10	74·0	10·77	69·5	32·87	68 8	—	69·1	1903
—	71·0	53·18	71 4	10·85	70·0	31 73	66·4	—	68·2	1904
—	69·0	56 68	76·1	12·22	78·9	32 21	67·5	—	73 2	1905
—	78·0	53·30	71·5	15·54	100 0	39·84	83 5	—	92 0	1906
—	85 0	59·20	79·3	17·33	111 2	46·22	96 9	—	104·0	1907
—	71 0	72·50	97·3	16 16	104·2	49·50	103 7	—	103·9	1908
—	74·0	80 72	121·8	13 56	87·3	44·50	93·2	—	90·2	1909

Vegyesárúk.

Év	41		42		43		44		45a	
	Ásványolaj Triestben		Szóda Bécsben		Hamuszir Bécsben		1 kg. indigo Triestben		Fa (kemény) köbméter	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	—	—	20·93	125·1	29·63	97·4	13·80	105·7	6·07	86·7
1868	—	—	17·22	102·8	30·84	101·3	13·50	103·4	6·11	87·3
1869	—	—	16·47	98·4	31·27	103·8	13·40	102·6	6·74	96·3
1870	—	—	15·98	95·4	31·86	104·7	13·40	102·6	7·07	101·2
1871	—	—	16·32	97·4	33·14	109·0	13·40	102·6	7·32	104·6
1872	—	—	18·27	109·1	31·63	103·9	13·40	102·6	7·85	112·2
1873	21·70	113·7	19·13	114·2	30·36	99·9	13·40	102·6	7·80	111·5
1874	16·40	85·9	10·34	97·5	29·64	97·4	13·40	102·6	7·48	107·0
1875	15·00	78·5	15·00	89·8	28·58	94·3	13·00	99·5	6·96	99·6
1876	28·44	119·6	14·05	84·0	27·33	89·9	11·96	91·6	6·78	97·0
1877	19·50	102·1	14·43	86·3	30·27	99·5	11·00	84·2	6·75	96·8
Átlag 1867—77	19·09	100·0	16·74	100·0	30·42	100·0	13·06	100·0	6·99	100·0
1878	14·27	74·7	12·77	76·2	27·21	89·5	11·00	84·2	6·27	89·7
1879	12·35	64·7	11·98	71·4	24·17	79·5	9·98	76·4	6·30	90·2
1880	11·84	62·0	12·59	75·1	22·19	73·0	10·00	76·6	6·25	89·4
1881	10·58	55·4	12·45	74·2	22·31	73·3	10·00	76·6	9·06	86·7
1882	9·57	50·1	10·54	62·8	20·75	68·2	10·00	76·6	6·00	85·8
1883	10·61	55·5	10·72	64·0	20·79	68·3	10·00	76·6	5·94	85·0
1884	9·90	51·8	10·82	64·5	28·30	93·0	10·00	76·6	5·87	84·0
1885	9·75	51·0	9·63	57·5	29·04	95·5	9·50	72·7	5·82	83·2
1886	9·40	49·2	8·56	51·1	28·00	92·1	10·00	76·6	5·47	78·2
1887	9·64	50·5	7·88	47·0	27·50	90·4	10·00	76·6	5·65	80·8
1888	7·90	41·4	7·76	46·3	26·00	85·5	10·00	76·6	5·75	82·2
1889	7·92	41·5	7·87	47·0	26·00	85·5	10·00	76·6	5·75	82·2
1890	7·37	38·6	8·57	51·1	26·00	85·5	10·00	76·6	5·66	81·0
1891	6·49	34·0	8·62	51·4	26·00	85·5	9·63	73·7	5·68	81·3
1892	5·81	30·4	8·62	51·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1893	6·12	32·0	8·62	51·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1894	6·33	33·2	8·12	48·4	26·00	85·5	8·50	65·1	5·69	81·4
1895	8·35	43·7	6·57	39·2	26·00	85·5	8·50	65·1	5·63	80·5
1896	8·04	56·8	6·05	38·2	26·00	85·5	8·50	65·1	5·53	79·1
1897	7·71	40·4	7·11	42·5	26·00	85·5	8·50	65·1	5·25	75·1
1898	6·69	35·1	7·86	47·0	26·00	85·5	8·50	65·1	5·75	82·2
1899	7·38	38·7	7·86	47·0	26·33	86·6	8·50	65·1	5·25	75·1
1900	10·08	52·8	8·06	48·2	28·88	95·0	8·50	65·1	5·24	75·8
	K		K		K		K		K	
1901	8·87	46·5	8·12	48·6	27·75	91·2	8·50	65·1	5·25	75·1
1902	8·20	43·0	7·93	47·7	27·50	90·4	7·50	57·3	5·25	75·1
1903	8·41	44·0	7·87	47·1	27·50	90·4	4·50	34·5	5·25	75·1
1904	8·50	44·5	7·94	47·5	27·31	89·8	4·50	34·5	5·11	73·2
1905	8·50	44·5	7·87	47·1	27·48	90·2	4·50	34·5	5·15	73·7
1906	8·50	44·5	7·65	45·8	28·02	92·1	4·50	34·5	5·15	73·7
1907	8·50	44·5	7·68	45·9	31·16	102·4	4·50	34·5	5·18	74·1
1908	—	40·0	7·82	46·8	31·50	103·6	4·37	33·4	5·34	76·5
1909	—	37·4	7·82	46·8	31·50	103·6	4·25	32·5	5·67	81·1

Vegyesárúk.

45b		45		35—45		20—45		1—45		Év
Fa (puha) köbm.-kint Bácsben		Fa átlagban		Összes vegyesárúk		Összes anyagok		45 árúczikk átlaga		
frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	
3:87	74:8	—	80:7	1.040:8	104:1	2.566:7	106:9	4.478:0	104:1	1867
4:03	77:9	—	82:6	993:2	99:3	2.370:1	98:7	4.199:8	97:7	1868
4:32	83:6	—	90:0	1.027:7	102:3	2.479:2	103:3	4.283:1	99:6	1869
4:50	86:1	—	93:7	1.062:4	106:2	2.531:4	105:3	4.407:1	102:5	1870
4:97	96:1	—	100:4	1.062:2	106:2	2.607:3	108:6	4.542:3	105:6	1871
5:93	114:7	—	113:5	1.032:9	103:3	2.548:2	106:2	4.518:6	105:1	1872
6:11	118:2	—	114:8	1.100:6	100:1	2.517:0	100:7	4.553:5	103:3	1873
5:69	110:0	—	108:5	1.042:1	94:7	2.336:5	93:3	4.355:5	99:0	1874
5:85	113:2	—	106:4	1.011:0	91:9	2.220:7	88:8	4.035:8	91:7	1875
5:81	112:4	—	104:7	1.054:2	95:8	2.334:4	93:4	4.160:0	94:5	1876
5:82	112:6	—	104:7	1.073:1	97:6	2.388:4	95:5	4.301:1	97:8	1877
<i>5:17</i>	<i>100</i>	<i>—</i>	<i>100</i>	<i>—</i>	<i>100</i>	<i>—</i>	<i>100</i>	<i>—</i>	<i>100</i>	Átlag 1867—77
5:07	98:1	—	93:9	977:4	88:9	2.279:2	87:7	4.015:0	89:2	1878
5:04	97:5	—	93:9	906:1	82:4	2.133:2	82:1	3.802:2	84:5	1879
4:96	96:0	—	92:7	897:2	81:6	2.193:8	84:4	4.019:6	89:3	1880
5:06	97:9	—	92:3	866:1	78:7	2.124:3	81:7	3.916:1	87:1	1881
5:00	96:7	—	91:3	806:3	78:2	2.126:4	81:8	3.927:6	87:3	1882
4:97	96:1	—	90:5	913:3	83:0	2.120:8	81:6	3.874:4	86:1	1883
4:93	95:3	—	89:7	930:3	84:6	2.903:9	80:5	3.796:4	84:5	1884
4:82	93:2	—	88:2	874:0	79:5	1.988:6	76:5	3.590:6	79:8	1885
4:94	95:5	—	86:9	810:3	73:7	1.911:8	73:5	3.461:8	76:9	1886
4:95	95:7	—	88:3	798:4	72:0	1.912:1	73:6	3.453:4	76:7	1887
5:00	96:7	—	89:5	784:6	71:3	1.914:7	73:6	3.471:2	77:1	1888
5:06	96:8	—	85:5	799:2	72:7	1.925:7	74:0	3.463:7	77:0	1889
5:13	99:2	—	90:1	771:8	70:1	1.903:7	73:2	3.464:4	77:0	1890
5:15	98:9	—	90:1	762:9	69:3	1.874:7	72:1	3.512:9	78:1	1891
5:08	98:2	—	89:8	737:7	67:1	1.808:7	69:6	3.331:8	74:1	1892
5:00	96:7	—	89:5	781:8	71:1	1.874:1	72:1	3.382:8	75:2	1893
5:00	96:7	—	89:5	730:0	66:4	1.766:1	67:9	3.240:0	72:0	1894
5:00	96:7	—	88:6	722:7	65:7	1.740:2	66:9	3.255:9	72:4	1895
4:96	96:0	—	82:5	720:3	65:5	1.738:4	66:9	5.189:3	70:8	1896
4:75	91:9	—	83:5	726:9	66:1	1.759:3	67:7	3.248:5	72:2	1897
4:75	91:9	—	87:0	743:8	67:6	1.779:3	68:4	3.362:1	74:7	1898
4:75	91:9	—	83:5	749:7	67:8	1.954:3	75:1	3.441:2	76:4	1899
4:79	92:8	—	84:3	814:0	74:0	2.188:7	84:1	3.672:7	81:6	1900
K		K		K		K		K		
5:00	96:7	—	85:9	798:9	72:8	2.105:8	81:0	3.595:2	79:8	1901
5:00	96:7	—	85:9	763:2	69:4	1.972:7	75:8	3.510:1	78:0	1902
5:00	96:7	—	85:9	737:1	67:0	1.995:4	76:7	3.504:0	77:7	1903
5:11	98:9	—	86:0	753:3	68:9	2.008:0	77:2	3.683:1	81:8	1904
5:30	99:6	—	86:6	763:3	69:4	2.042:1	78:5	3.844:4	85:4	1905
4:90	94:8	—	84:2	818:5	74:4	2.281:7	87:7	4.072:8	90:6	1906
4:99	96:7	—	85:4	868:6	79:0	2.392:0	92:0	4.261:5	94:7	1907
5:25	101:6	—	89:0	831:7	75:6	2.193:9	84:3	4.135:2	91:9	1908
5:67	108:8	—	94:9	866:0	78:7	2.220:6	85:4	4.313:0	95:8	1909

Összegezés.

Év	Vegeta-	Animalia	Colonialia	Alimenta	Mineralia	Textilia	Varia	Materia	Tota	Vételárfolyam Bécsben Londonra : £ 18	1867-77 = 100
	1-8	9-15	16-19	1-19	20-26	27-34	35-45	20-45	1-45		%
1867	110	90	101	101	101	117	104	107	104	124·53	95
1868	95	96	99	96	93	104	99	99	98	116·67	101
1869	88	98	104	95	99	109	103	103	100	123·29	96
1870	94	101	105	99	104	106	106	106	104	124·26	95
1871	101	102	104	102	116	105	106	109	106	121·50	97
1872	101	108	102	104	105	110	103	106	105	110·55	107
1873	108	111	99	107	107	95	100	101	104	110·89	106
1874	114	103	98	106	98	87	95	94	99	110·01	106
1875	91	101	95	96	86	87	92	89	92	111·78	106
1876	96	97	94	96	97	86	96	93	93	121·32	97
1877	103	97	103	101	93	94	98	95	98	122·17	97
1878	91	94	86	91	89	85	89	88	89	118·99	99
1879	89	90	82	88	81	82	83	82	85	117·30	101
1880	103	96	82	96	86	87	82	84	89	117·83	100
1881	99	97	79	94	86	82	79	82	87	117·83	100
1882	99	101	77	95	79	81	78	82	87	119·60	99
1883	93	103	72	92	83	78	83	82	86	120·00	98
1884	93	101	64	90	77	78	85	81	85	121·89	97
1885	84	97	62	84	74	74	80	77	80	124·92	95
1886	82	93	61	82	74	73	74	74	77	126·01	94
1887	79	92	66	81	75	74	73	74	77	126·61	93
1888	79	94	67	82	80	71	71	74	77	124·22	95
1889	78	90	70	81	78	72	73	74	77	119·55	99
1890	83	92	64	82	81	70	70	73	77	116·05	102
1891	89	96	64	86	83	67	69	72	78	116·80	101
1892	80	90	64	80	79	65	67	70	74	119·31	99
1893	75	91	68	79	78	69	71	72	75	123·19	96
1894	74	91	62	78	73	65	66	68	72	124·71	95
1895	76	96	58	80	72	64	66	67	72	121·89	97
1896	71	95	54	76	74	63	66	67	71	120·16	98
1897	81	94	47	78	76	62	66	68	72	119·75	99
1898	89	99	45	83	81	59	68	68	75	—	—
1899	79	97	46	78	76	67	68	75	76	—	—
1900	76	98	47	78	110	76	74	84	82	121·03	100
										par. K 240·17	
1901	81	97	41	78	106	71	73	81	80	239·85	100
1902	83	103	37	81	92	71	69	76	78	239·73	100
1903	83	112	39	84	93	76	67	77	78	239·55	100
1904	91	109	35	88	90	78	68	77	82	239·61	100
1905	96	121	46	95	95	76	69	79	85	240·08	100
1906	89	129	44	94	113	85	74	88	91	240·42	100
1907	95	131	46	99	116	88	79	92	95	240·94	100
1908	109	125	46	102	105	79	76	84	92	239·96	100
1909	115	130	48	110	—	79	79	86	96	239·98	100

monarchia azon az úton van, hogy gabonát importáló területté váljék. Hasonlóan a határszéli forgalom kedvezményeinek megszüntetése a Balkán-államokkal szemben szintén növelte a vámok hatását.

c) A monarchia continentalis helyzete és a víziutak hiánya. Ezzel kapcsolatban van a gabona árszínvonalának általános eltolódása nyugatról Közép-Európa felé. Észak-Amerikában az isothimák keletről nyugat felé vonulnak.

A húsárak színvonalában mutatkozó százalékos eltolódás okai gyanánt felhozhatók:

a) a gabonavámok közvetett hatása, a mely a gabonatermelés kiterjedését eredményezte az állattenyésztés megfelelő emelése nélkül. Magyarországon 1895 óta másfélmillió katasztrális hold legelőterületet törtek fel.

b) Az őrlési forgalom felfüggesztése 1900-ban, minek következtében a korpaárak felszöktek.

c) Németország növekvő hússzükséglete és az ottani vámpolitika szintén emelően hatott a monarchia húsáira. Ugyanezen időben a keleti határokat pedig lezárták a Balkán-államokból való húsbehozatal előtt. Ennek megfelelően emelkedik az elsőrendű minőségek ára, különösen Bécsben, míg Budapesten viszonylag nagyobb az emelkedés a gyengébb minőségeknél. A két csoport index-számai közötti különbség tehát nagy általánosságban egyrészt a kereskedelmi viszonylatoknál mutatkozó eltolódásokban, másrészt a két ország vámpolitikájának különbözőségében keresendő. Ezzel szemben a nyersanyagok egyéb csoportjainál mutatkozó megegyezésesség vagy a vámmentes behozatalnak, vagy a coniuncturában mutatkozó csekély változásnak tulajdonítandó.

5. A két ország index-számai között állandóan növekvő különbségen kívül évről-évre az összes árucsoportoknál a fluctuációkban kisebb eltérések is észlelhetők. Ha már most ezt a különbséget úgy állapítjuk meg, hogy a mindenkori osztrák-magyar általános számösszegeből az angol index-számot évről-évre levonjuk, azt tapasztaljuk, hogy ez az évi különbség az agio-ingadozás mértékének felel meg, ha az utóbbinak százalékos kiszámításával szintén az 1867-77. közötti évek átlagos árfolyamát vesszük alapul. Az évi áringadozásokban mutatkozó eltérések tehát a két ország valutájának 1867 -1896 közötti különbözőségével magyarázhatók meg. Olyan országok, melyeknek papirvalutájuk és kényszerárfolyamuk van, fizetési mérlegük saldoját csak árukkal egyenlíthetik ki. Minthogy ezen nyersanyagok szállítási költségei jelentékenyen magasabbak, mint a nemesfémeké, pénzértékük ingadozásainak is sokkal szélesebb keretek között kell mozogniuk, mint azt az aranypontról indokolná, egy olyan körülmény, a mely az áralakulásra is érezhető befolyást gyakorol, mint az a fenti összehasonlításból megállapítható.

Ez áradatok összehasonlítására és forrásaira vonatkozólag az alábbiak nyújtanak felvilágosítást:

1, 3, 4, 5, 6, 40a: budapesti árak *a fővárosi statisztikai hivatal havi füzete* alapján; kivételesen búza, rozs, árpa, zab és tengeri ára a budapesti iparkamara ártörténetéből van átvéve 1867-1870-ig; hasonlólag a repczemag ára 1867-1875-ig.

2, 7, 32a és b, 33a és b: budapesti árak *a budapesti iparkamara ártörténetéből és évi jelentéseiből* vett havi vagy vásári árak alapján; kivételesen a „Pester Lloyd” árjegyzései után számítottam ki a liszt (0 számú) árát 1867-1869-ig és 1890 – 1877-ig; továbbá a bab (aprószemű) árát 1867-1877-ig; a gyapjúnál az árjegyzés mindenkor annak közepes vagy közepszerű minőségére vonatkozik.

9, 10, 11, 12, 13: sct.-marxi árak *Statistische Jahrbücher der Stadt Wien* havi minimum és maximum árjegyzései alapján. Marhahúsnál az árak élősúlyban, de százaléklevonás mellett értendők 1895. novemberig; ettől fogva ugyancsak levonás nélkül jegyzik az árakat, de összehasonlítás céljából átszámítottam azokat a megfelelő értékre. Borjú, birka, bárány és sertéshús ára kizsigerelt állapotban és fogyasztási adó nélkül értendő.

14, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 40b, 42, 43: bécsi árak az ottani nagykereskedelemben *Warenpreisberichte der Wiener Handels- und Gewerbekammer* és a folytatólagosan *Wahrenpreisberichte der Wiener Börsekammer* című jelentések alapján felhasználva minden hóban az utolsó heti jelentést; kivételesen kiegészítettem az amerikai és indiai pamut bécsi árjegyzését a megfelelő triezsti árakkal oly évben, midőn nem jegyezték az előbbieket Bécsben. A megfelelő árúminőségek eredeti címei a következők: 14. Geräucherter Spek. – 27. Baumwolle amerikanische middling. – 28. Baumwolle ostindische Dhollerah middling fair & fair (Triestben: cotone Bengal, China e Indie). – 30. Hanf Apathiner. – 34. Seide Mailänder Organsin (classica & prima 22/26).

— 35a. Ungarische Ochsenhäute nass (66-70 Pfund) mit Horn. – 35b. Kuhhäute trocken Oberländer leicht. – 36. Gearbeitetes Pfundleder (35-50 Pfund) prima. – 37. Unschlitt Wiener Kernscheiben prima & secunda. – 40b. Wiener Rüböl fein, doppelt raffinirt, ohne Fass, netto Cassa 2% sconto. – 42. Soda calcinirte, inländische. Grad 90%. – 42. Pottasche weisse ungarische in Stücken.

8, 15, 16, 17, 18a és b, 38, 39, 41, 44: triesti árak az ottani nagykereskedelemben *Prezzo corrente compilato dalia direzione di borsa* című heti jelentések alapján felhasználva minden hóban az utolsó heti jelentést. Kivételesen az ásványolaj százalékszámát az 1873-1877. évek átlaga alapján lett kiszámítva. A megfelelő árúminőségek eredeti cí-

mei a következők: 8. Riso d'Italia da ordinario a fino. – 15. Burro. 16, 17. Zucchero pestato nazionale austriaco (folytatólagosan nem is jegyeznek más cukorminőséget e 30 év alatt). – 18a. Caffè Moka. – 18b. Caffè Rio mezzo a fino mezzo. – 38. Oli di palma. – 39. Oli, oliva del regno d'Italia, fino, soprafino, mezzofino. – 41. Petrol io Americano, tara d'uso barili 20% (1867-1887); petrolio russo (1888 – 1897). – 44. Indaco di Bengal.

20, 21, 22, 23, 24, 25, 26: csehországi átlagárak „*Jahrbücher des Ackerbauministeriums (Heft Bergbauprodukte)*” és a megfelelő korábbi hivatalos kiadmányok nyomán; a réz ára a salzburgi tartományra vonatkozik. Ez árak nem piaczi, hanem eszményi árak, a melyeket évente összeállítanak a bányatársulatok hivatalos jelentései és az azokban foglalt termési és kereskedelmi adatok alapján.

19 (tea): Sauerbeck-féle angol százalékszám, a mely középértéke a kongotea piaczi árának és a tea beviteli árának Angliában.

29 (len): beviteli átlagár 1878-1897-ig a vámhivatal becslése alapján; a százalékszámítás alapját az 1874-77. évek becsértéke képezi.

31 (juta): angol árjegyzés Sauerbeck után átszámítva papírértékre az évi váltóárfolyamok alapján.

45a és b (fa): piaczi ár Bécsben az ottani vásári hatóság bejelentése alapján az osztrák statistika évkönyveiben.

Jankovich Béla.

A világgiazi és hazai drágaság okairól.

A drágaság és magas árak nem azonos fogalmak. A fogyasztási cikkeknek pénzben kifejezett ára a legkülönbözőbb okokból változik. Az áremelkedés okai nem feltétlenül olyanok, amelyek az emberiség szükségleteinek kielégítését korlátozzák, de még nem is feltétlenül olyanok, amelyek a rendelkezésre álló javak elosztását lényegesen befolyásolják. Éppen azért a fogyasztási cikkek árának emelkedése nem okvetlenül jelent gazdasági szempontból káros dolgot. Lehet olyan is, amely tisztán egy mulólagos jövedelemeltolódást idéz elő, amelyet a gazdasági élet gyorsan kiküszöböl és az árak változása folytán megzavart egyensúly csakhamar helyre áll.

Ha például a nemes fémek termelésében beállott változások folytán ezeknek értéke, helyesebben termelési költsége lényegesen csökkennék, az összes jószágok ára emelkednék, akkor is, ha azok mennyisége változatlan maradna. Az ilyen áremelkedés az emberiség összességének fogyasztását érintetlenül hagyná és csupán azt eredményezné, hogy azok az osztályok, amelyeknek jövedelme határozott pénzösszegben van megállapítva, rosszabb helyzetbe kerülnének a többi osztályokkal szemben. Az ilyen jövedelemeltolódást azonban a gazdasági élet hamar kiegyenlíti. A munkások nagyobb béreket kapnak, a tisztviselők fizetését emelik, a földbérek és házbérek feljebb szállanak és így tovább. Az ilyen általános áremelkedést azonban csak látszólagos drágaság. Igazi értelemben vett és gazdaságilag káros drágaságról csak akkor beszélhetünk, ha az áremelkedés olyan körülmények idézik elő, amelyek az emberiség szükségleteinek kielégítését csökkentik. A tulajdonképeni drágaság tehát egy hiányt jelent, amely előállhat a világgiacon mint általános jelenség, vagy előállhat egy ország területén belül. Előállhat az összes jószágoknál vagy csak azok egyes csoportjánál. E szerint osztályozhatjuk a drágaságot a világgiazi és a hazai drágaság osztályába. E szerint beszélhetünk élelmiszerdrágulásról, vagy az iparcikkek drágulásáról és beszélhetünk végül vas-, szövet-, hús- vagy kenyérrágaságról.

Minthogy az emberiség szükségletei egyetlen cikkben sincsenek

távolról sem kielégítve, a drágulás csak relativ jelenség. Az élelmiszer-drágaság nem azt jelenti, hogy nincsen annyi élelmiszer, a mennyire az emberiségnek szüksége van, mert hiszen annyi még a történelem folyamán soha sem volt, hanem az élelmiszerdrágulás csak annyit jelent, hogy az emberiség számához viszonyítva, ma kevesebb élelmiszer van, mint volt előbb. Ha ez nem így van, akkor tulajdonképpen élelmiszerdrágulásról szó sem lehet, még akkor sem, ha az árak emelkednek.

A világpiacon termelt jószágok mennyisége a lekülönbözőbb tényezők¹ változásainak és egymásra hatásának az eredője. A tudomány és kutatás ezen a téren jóformán csak arra szorítkozhatik, hogy a termelésben beállott változás okait kikutassa, ennek törvényeit megállapítsa. A világ-gazdaság egy oly szövevényes complexum, a melynek működését tervszerűen és tudatosan befolyásolni még a leghatalmasabb ország sem képes. Az emberiség küzd a megélhetésért, minden szellemi és testi erejét megfeszíti, hogy szükségleteit jobban elégítse ki. A különböző osztályoknak ellentétes érdekei azonban sokszor akadályoznák azt, hogy a világ termelése a lehető legczélszerűbben, a lehető leggazdaságosabban menjen végbe, hogy az emberiség szükségleteit olyan mérvben elégítse ki, mint az a rendelkezésre álló eszközök kellő felhasználása mellett lehetséges volna. Kétségtelen azonban, hogy az ismeretek gyarapodásával, a cultura fejlődésével a zavaró körülmények daczára az emberiség a szükségletek jobb kielégítése felé halad. Ezt a haladást meglassíthatják és gátolhatják különböző körülmények, de teljesen megakadályozni és feltartóztatni még sem képesek. A gazdasági termelés fejlődését olyan motorikus erők viszik előbbre, a melyeket elnyomni és megfékezni lehetlenség.

A különböző érdekek, a melyek a világtermelést befolyásolják, kétségtelenül összeütköznek a világpiacon is, azonban ezek az erők főleg az egyes országokon belül éreztetik hatásukat a termelésben. Minthogy a világtermelés különböző országok productiójából componálódik, vég-eredményében a világtermelésnek s a világpiacon drágaságnak a gyökerei is visszanyúlnak az egyes országokba.

Egy országon belül a drágulás kétféle módon jön létre. Előidézi azt egyrészt a világpiacon jelentkező hiány vagy csökkenés, előidézhetik másrészt olyan körülmények, a melyek egyes osztályok érdekében az ország határán belül mesterségesen növelik azt a hiányt, a mely a világpiacon mutatkozik. Ezek az okok a fogyasztási czikkek hiányát előidézhetik valamely ország piaczaik akkor is, a mikor a világpiacon ezekben a czikkeken hiány nem tapasztalható.

A világpiacon drágaságot lényegesen befolyásolni egyetlen egy országnak nincs módjában, ellenben minden országnak hatalmában áll, hogy meg-

szüntesse azon okokat, a melyek saját piacain a világpiaczi drágulást meghaladó áremelkedést idéznek elő.

Hogy a hazai drágulás okait megállapíthassuk, hogy az orvoslás módjait megjelölhessük, feltétlenül szükséges, hogy a világpiaczi drágaság jelenségeit is vizsgáljuk és főleg megállapítsuk azt, hogy a fogyasztási cikkek árának emelkedését mennyiben idézik elő világpiaczi jelenségek és mennyiben hazai okok. Éppen azért, a midőn a hazai drágaság kérdésével foglalkozunk, nem hunyhatunk szemet azon jelenségek előtt, melyek a fogyasztási cikkek árának emelkedését a világpiacon előidéznek.

Ha egy rossz világtermés folytán a gabonaárak a világpiacon emelkednek, ez szükségképen érezteti hatását a hazai piacon. Az így létrejött áremelkedést, az általános élelmiszerhiány hatását a hazai piachról kiküszöbölni lehetetlenség, erre semmi eszköz nem áll rendelkezésünkre. De viszont ha azt látjuk, hogy a gabonaárak a hazai piacon magasabbak, mint a világpiacon, akkor ez kétségtelenül azt jelenti, hogy a mi piacunkon gabonában nagyobb a hiány, mint a milyen a világpiaczi hiánynak megfelelne. Ezt a különbséget megszüntetni, ezt a különbséget kiegyenlíteni van hivatva a hazai gazdasági politika.

A drágulás kérdésének vizsgálatánál első sorban a mezőgazdasági termelési viszonyokkal kell foglalkoznunk. Ez a fontosabb kérdés. Fontosabb azért, mert a mezőgazdasági termékek elsőrangú szükségleteket elégítenek ki, holott az ipari termékek kevésbé fontos s gyakran fényűzési igények kielégítésére szolgálnak. Ettől eltekintve is nagyobb jelentősége van a mezőgazdasági termékeknek azért is, mert az iparcikkek termelése egyrészt az élelmiszerek, másrészt pedig a nagyrészt mezőgazdasági productumot képező nyersanyagok mennyiségétől függ.

A világpiaczi drágulás okai.

A mennyire az a rendelkezésre álló statisztikai adatokból megállapítható, az utóbbi évtizedekben a világpiacon úgy az ipari, mint a mezőgazdasági termékek ára emelkedett. Ez az áremelkedés általános, világpiaczi okokra vezetendő vissza. Az általános okok kétfélék lehetnek, olyanok, a melyek minden cikknek az árára egyaránt kihatnak, lehetnek továbbá a világpiacon jelentkező olyan körülmények, a melyek csak bizonyos árúra vagy azok bizonyos csoportjára hatnak ki. Azon általános okok között, a melyek minden árúra áremelő hatással bírnak, leggyakrabban emlegetik a pénzértéknek a csökkenését, a munkabéreknek az

általános standard of lifenek világszerte jelentkező emelkedését, végül a kartelleket és trustöket.

A *nemes fémek* termelésében beállott változásoknak az árakra gyakorolt hatását a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján nem lehet megállapítani. A nemes fém, illetve az arany az általános értékmérő, annak értékcsökkenését tehát csak az összes egyéb árukkal összehasonlítva lehetne megállapítani. Ezen célból külön kellene minden egyes árunál kutatni az összes okokat, a melyek az árak emelkedését előidézték. Jan-kovich Béla nagy alaposággal végzett kutatásaiban kimutatta, hogy a rendelkezésünkre álló adatok az arany értékcsökkenésének pontos megállapítására nem alkalmasak és elméleti fejtegetések alapján arra a conclusióra jutott, hogy a mennyiben az aranytermelés növekedésének volt is áremelő hatása, de ez csak nagyon kismértékű lehetett. Ha figyelembe vesszük, hogy az arany szaporodásával és olcsóbbodásával szemben számos olyan jelenség áll, a mely azt ellensúlyozza, ilyen különösen a technikának, a közlekedési eszközöknek fejlődése stb., akkor nyilvánvaló, hogy az általános áremelkedés az aranytermelésben beállott változással nem indokolható.

* * *

Az arany értékcsökkenésénél sokkal plausibilisabb oknak látszik az általános drágulás magyarázatára a *munkabérek emelkedése*. Különös előszeretettel hozzák fel ezt az okot azok, akiknek érdekeit a magas árak szolgálják. Szívesen írják a munkabér-emelkedés rovására a drágaságot, a kik a valódi okokról a figyelmet elterelni igyekeznek. Ennek az érvelésnek nemcsak az a célja, hogy a fogyasztóközönség szemében a munkásság béremelő törekvéseit népszerűtlenné tegye, hanem főleg az, hogy a drágaságot úgy állítsa oda, mint egy olyan jelenséget, a mely első sorban a legszegényebb dolgozó osztályoknak válik javára és épp ezért károsnak éppen nem mondható.

Vizsgáljuk meg milyen szerepe van a munkabérek emelkedésének a magas:árak előidézésében. A pénzben kifejezett munkabéremelkedés vagy csak névleges és vagy pedig valóságos emelkedés. Névleges a munkabér-emelkedés akkor, a mikor a fogyasztási cikkek ára oly mértékben emelkedett, hogy a munkás a magasabb bérral sem tud többet vásárolni, mint a mennyit eddig vásárolt. Ez azonban még nem bizonyítja a magas munkabér áremelő hatását, mert a munkabérek emelkedése nem feltétlenül oka, hanem következménye is lehet a fogyasztási cikkek drágulásának.

Valóságos a munkabér-emelkedés akkor, a mikor a munkás a nagyobb bérből szükségleteit jobban ki tudja elégíteni. Ez az eset azonban csak

akkor áll elő, ha a fogyasztási cikkek ára egyáltalában nem, vagy legalább kisebb arányban emelkedik, mint a munkabérek. Ez esetben azonban drágulásról nem beszélhetünk, mert a széles néprétegek megnövekedett fogyasztása szükségképen a termelés emelkedését tételezi fel.

A munkabért különben sem lehet termelési költségnek tekinteni, hanem ez a munkásnak a munka eredményéből juttatott résznek felel meg. Minél eredményesebb a termelés, annál több jut osztályrészül a munkásnak, eltekintve azon ritka esetektől, a midőn a valóságos munkabéremelkedés a tőkésnek nyereségét csökkenti, de ez esetben is az nem jut kifejezésre az árakban.

A munkabérek emelkedésének feltétele, hogy a termelés gazdaságosabb legyen, mert csak így lehet állandóan a munkásnak nagyobb részt juttatni és csak így állhat elő valóságos béremelkedés. Hogy ez így van, világosan mutatja az a körülmény, hogy a legfejlettebb, tehát éppen a legolcsóbban termelő államok fizetik a legmagasabb munkabéreket. Szinte szabályként lehet felállítani azt, hogy minél magasabbak egy országban a munkabérek, annál alacsonyabbak az ipari termelési költségek.

De legkevésbé lehet indokolni az *élelmiszerek* áremelkedését a munkabérek magasságával, mert hiszen köztudomású, hogy a mezőgazdasági termelésnél a munkabérek csak igen csekély emelkedést mutatnak.

Az élelmiszerek drágulásának magyarázatára ugyancsak igen gyakran hozzák fel azt, hogy a cultura terjedésével az életigények nagyon növekedtek, a *standard of life* emelkedett és az ennek folytán megnövekedett kereslet nagyban hozzájárul az élelmiszerek árának emelkedéséhez. Ezt a tételt általánosságban felállítani nem lehet. Az emberi standard of lifeot nem a szükségletek, nem a kielégítés iránti vágy határozza meg, hanem kizárólag a rendelkezésre álló jóságok mennyisége. Bármennyire is inkább széles rétegekben támad fel a szükségletek jobb kielégítésének vágya, a cultura és ismeretek terjedésével, ez magában véve sem azok jobb kielégítésére, sem az árak emelésére nem vezethet. Hogy a standard of life általánosan emelkedjék, annak csak egyetlen feltétele van, hogy a termelés növekedjék, hogy több szükségleti cikk álljon rendelkezésre. Azonban még sem lehet tagadni, hogy a standard of life emelkedésének lehet szerepe a drágaság előidézésében, azonban ez nem mint általános, minden árra kiterjedő ok jelentkezik, hanem csak mint részleges ok. Ha minden jóság tekintetében emelkedik a standard, az árak változatlanul maradnak, azonban ha a standard bizonyos cikkekben emelkedik, ez kihatással lehet azon cikkeknek árára, a melyek mennyisége nem szaporodott. Lévén az ár nem egy abszolút dolog, hanem a különböző árú értéke közötti arány, a melyet a csere eszközében, pénzben szoktak kifejezni.

Ha az ipari termelés növekszik, maga után vonja a termelésből az ipari munkásnak juttatott rész, a munkabér emelkedését. Ha ezzel szemben az élelmiszerek mennyisége változatlan marad, a megnövekedett ipari kínálat az élelmiszerek árának emelkedését idézi elő. Ez esetben természetesen az emberiségnek standardja csak az iparcikkek tekintetében emelkedik, mert hiszen csak ipari szükségleteit tudja jobban kielégíteni, az élelmiszerek szükségletek standardja változatlan marad. Az ipari termelésben beállott ezen változás előidézhethet jövedelmi eltolódást, de az élelmiszer-szükségletnek kielégítését jobbá, bőségesebbé nem teheti.

Mint hogy a világtermelésben megtaláljuk azt a tendenciát, hogy az *ipari termelés jobban emelkedik, mint a mezőgazdasági*, kétségtelen, hogy ennek van áremelő hatása az élelmiszerekre. Hogy ez a hatás milyen mértékű, azt a ma rendelkezésre álló ismeretek mellett alig lehetne csak megközelítőleg is kimutatni. A drágaság okainak felderítése szempontjából mindenestre nagyon érdekes volna ezt tudni. Itt csak annak a nyilvánvaló ténynek a megállapítására szorítkozunk, hogy a standard of life emelkedése folytán előálló élelmiszerdrágaság nem tulajdonképpen drágaság, mert az nem növeli az élelmiszerhiányt/ Ha meg akarjuk állapítani azt, hogy az élelmiszerek emelkedő ára valóságos drágaságot is rejt-e magában, meg kell vizsgálnunk a világ élelmiszertermeléseit, illetve annak viszonyait a népesség szaporodásához.

Az *élelmiszerek* világpiaczi áremelkedési valódi okait kutatva, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a világ élelmiszertermelése az utóbbi évtizedekben nem tartott lépést a népesség szaporodásával. A nagy gabona-exportáló államok termelése nem mutat folytonos és egyenletes emelkedést, mert ezen országoknak földje az okszerűtlen gazdálkodás folytán sokat veszített ősi termelési erejéből.

Yves Guyot volt francia kereskedelemügyi miniszter egy congressusi előadásában rámutatott arra, hogy 14 év kellett ahhoz, hogy a világ legnagyobb gabona-exportáló államának, az Egyesült-Államoknak buzakivitele 150 millió bushelről 200 millió felül emelkedjék, de 1892 óta csak négyszer haladta meg ezen mennyiséget. 1895-ben lehanyatlott 145 millióra, 1896-ban 126 millióra, 1897-ben kitett 145 millió bushelt, 1904-ben pedig leszállott egész 65 millióig. 1905-ben a kivitel 71 millió bushel volt. A kivitel ezen csökkenése annak tulajdonítható, hogy az Egyesült-Államokban a gabonatermelés nagy ingadozásokat, sőt visszaeséseket mutat, ellenben a népesség számában nemhogy nincs visszaesés, de az állandóan és folytonosan szaporodik. 1902-ben az Egyesült-Államok kukoricza termése 2.453 millió bushel volt. 1903-ban 2.244 millió, 1904-ben 2.453 millió. A kukoriczakivitel maximumát elérte 1898-ban, ekkor az egész termelésnek 11.14%-a volt. 1902-ben 1.84%,

1903-ban 3.04%. Ugyancsak csökken a zabkivitel, mely 1900-ban 41 millió bushelre rúgott. 1903-ban pedig 4 millió 600 ezer bushelre szállott le. A világ másik nagy gabonátárházát, Indiát úgy tekintik, mint a gabonának ki nem apadó forrását. Mégis azt látjuk, hogy India gabonakivitele 1877/78-tól 340 ezer tonnáról 1891/92-ig felemelkedet 1.500 ezer tonnára, 1900/901-ben leszállott 250 ezer tonnára. 1901/902-ben 360 ezer, 1902/93-ban 515 ezer tonna volt. Ez a magtár tehát nincsen mindig tele. Ugyanezen időben a nagyiparos európai államok szükséglete lényegesen megnövekedett, a közös vámterület megszűnt gabonaexportáló állam lenni, az orosz fekete föld pedig a kimerülés szélére jutott. A gabonaexportáló államok kivitelének csökkenését igen érdekes adatokkal bizonyítja Rubinek Gyula is „Jövő vámpolitikánk irányelvei” című tanulmányaiban.

A gabona árának az utóbbi években tapasztalt emelkedéséhez nagyban hozzájárult az utóbbi évek gyenge termése. Kétségtelen tehát, hogy a mezőgazdasági cikkek terén valóságos világpiaczi drágasággal állunk szemben, mert az élelmiszerek árának emelkedését azok elégtelensége idézi elő. Erre a jelenségre vonatkozólag aligha térhetnek el a vélemények, annál inkább vitások e tekintetben a jövő kilátásai. Számos író, így a hazai irodalomban Rubinek Gyula azt hirdeti, hogy az alacsony gabonárak ideje lejárt. Rubinek az egész világ termelési viszonyait figyelembe véve, arra a conclusióra jut, hogy a jövőben az élelmiszerhiány állandó lesz. Dániel Arnold a „Föld és társadalom” című munkájában éppen az ellenkező nézetet vallja el, kimutatva az élelmiszertermelés kiterjesztésének határtalan lehetőségét, arra a mindenesetre optimista conclusióra jut, hogy a jövőben az élelmiszertermelés szükségképpen ezen lehetőségek arányában fog fejlődni és nagy tápszerbőségnek nézünk elébe. Hogy melyik felfogás a helyesebb, vagy hogy talán az igazság a középen van, ezt eldönteni nem lehet ennek a munkálatnak a feladata. Bármilyenek is legyenek a jövő kilátásai, a jelenben kétségtelen, hogy van élelmiszerhiány és az is alig lehet vitatható, hogy az árak emelkedése első sorban ennek tulajdonítandó. Erre vall különben is az a körülmény, hogy a gabona árhullámozása szorosan összefügg az évi terméssel, a húsaraké pedig a takarmánytermelési viszonyokkal. Ugyanakkor a mikor a hús- és gabonárak emelkednek, a gyarmati mezőgazdasági productumoknak ára csökken, mert ezekben a termelés az utolsó időben lényegesen megnövekedett.

Mindazok a többi körülmények, a melyeket a világpiaczi áremelkedés okául felhozni szoktak, a mezőgazdasági termelésnél nem játszanak szerepet. A munkabérek nem mutatnak olyan emelkedést a mezőgazdaságban, mint az iparban, de különben is a gabonatermelés terén a gépek használatának elterjedésével a munkaerő mindinkább kisebb szerepet játszik. Az élelmiszereknél cartellekkel és trustökekkel sem lehet az ár-

emelkedést indokolni, mert hiszen a mezőgazdasági termelés körében cartelleket és trustöket csinálni nem lehet. A termelési költségek esetleges emelkedésével pedig szemben áll az oly nagy szerepet játszó fuvardíjak folytonos olcsóbbodása.

Ha már most az ipari termelést vizsgáljuk, itt nyilvánvaló, hogy az *iparczikkek* termelése állandóan és folytonosan emelkedik. Az iparczikkek terén tehát az áremelkedés dacára nem beszélhetünk tulajdonképpeni drágaságról. Az iparczikkek árának emelkedését azért más tényezőkben kell keresni. Így mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az iparczikkeknek van egy igen jelentékeny csoportja, melyeknek ára a termelési technika fejlődésével állandóan hanyatlik. Az iparczikkek árának emelkedésénél, a mint azt már sokan kifejtették, nagy szerepe van a cartelleknek és trustöknek. De ezek a cartellek és trustök csak bizonyos iparczikkeknél játszanak szerepet és mint világcarterező tényező a cartell meg éppen csak kevésszámú iparczikknél jelentkezik. S különben is a világcarterező nem lehet állandó hatásuk az árakra. Az iparczikkek árának szertelen emelése a fogyasztás csökkenését idézi elő. Már pedig az iparban a termelőnek a termelés kiterjesztése fontosabb érdeke még az árak emelkedésénél is. Az iparczikkek áremelkedésénél fontos szerepet játszik a nyersanyag drágulása, mely nagyrészt mezőgazdasági productum és a melynél szintén érvényesülnek azok a törvények, a melyek a mezőgazdasági termelés lassú haladását indokolják.

Az élelmiszerek termelésének stagnálása az ipari productio állandó emelkedésével szemben a világtermelés anarchikus voltának folyománya, és kétségtelenül antidemokratikus jelenség. Az iparczikkek, a fényűzési cikkekkel eltekintve is, a szükségletek kielégítése szempontjából sorrendben hátrább állanak, mint a mezőgazdaságnak bármely productuma. Nagyon kevés számú fényűzési terméket leszámítva, a mezőgazdasági productumok első rangú szükségleteket elégítenek ki. Míg tehát a mezőgazdasági termelés kiterjesztése feltétlenül a legszegényebb osztályoknak szolgál javára, minthogy a jobbmódú osztályoknak ezen cikkekben való szükséglete többé-kevésbé ki van elégítve, addig az ipari termelés növekedése rendszerint a jobbmódú és gazdag osztályok jólétét emeli. A világtermelésnek ezen iránya nem magyarázható meg tisztán az igazságtalan jövedelemelosztás alapján. Nem magyarázható azon alapon, hogy a termelés irányát a különböző osztályok vásárlóképesége szabja meg. Közreműködnek ebben a termelési szempontok, a termelő osztályoknak érdekei is. Az ipari tőkésnek az érdeke azt kívánja, hogy termelését minél jobban kiterjessze. Az iparban a termelés kiterjesztése annak olcsóbbodását vonja maga után és bár az árak ennek folytán leszállanak, a tőkés haszna: az értéktöbblet folyton emelkedik. Nem így van az a

mezőgazdaságnál. Ott a termelés kiterjesztése bizonyos ponton túl a földjáraadék rovására történik. Itt a csökkenő hozadék törvénye érvényesül. Míg az ipari termelő érdeke nem az árak magasságát, hanem a termelés kiterjesztését kívánja, és a kiterjesztésre kényszeríti is őt a verseny korlátlan lehetősége: addig a földbirtokos érdekeinek a magas árak felelnek meg. A földbirtokos érdeke a termelésnek bizonyos korlátozását kívánja, S ezt reá nézve lehetővé teszi az a körülmény, hogy a termelés főeszköze a föld, ellentétben az ipari tőkével, bizonyos helyen tetszés szerint nem szaporítható.

A világtértermelésnek ezt a tendenciáját azonban bizonyos körülmények megzavarják. A magas gabonaárak újabb földterületek művelése alá vételét és a termelés kiterjesztését vonják maguk után. Az ipari válságok csökkentik az ipari productiót, a mezőgazdasági termelés a hiány folytán újabb ösztönzést nyer s így az élelmiszerek ára megint csökkenni kezd. Az árcsökkenés, a tengerentúli verseny növekedése intenzívebb földművelésre kényszeríti az európai mezőgazdákat, legalább addig a határig, a míg azt a modern agronómia a földjáraadék csökkenése nélkül lehetővé teszi. Ezen a ponton túl a termelés megint megáll és az élelmiszerek drágasága ismét jelentkezik. Az emberiség önfentartási törekvése lehetlenné teszi azt, hogy az élelmiszerhiány a végeletekig fokozódjék. Azt azonban teljesen kiküszöbölni a mai gazdasági berendezkedés mellett szinte lehetetlen. Kétségtelen dolog, hogy az emberiség élelmiszerszükségleteit a mívelhető földterület kellő felhasználásával – teljes mértékben ki lehetne elégíteni. Azonban, hogy ez bekövetkezzék ahhoz a cultura, az ismeretek nagyarányú fejlődésére és a világgazdaság mai structurájának gyökeres reformjára volna szükség.

Drágaság a hazai piacon.

Mindazok a tényezők, a melyek a világpiacon a fogyasztási cikkek árának emelkedését előidézik, változatlanul hatnak a hazai piacon is. Ezt ellensúlyozni semmiféle rendelkezéssel sem lehet. Ez egy olyan körülmény, a melylyel számolnunk kell. Hazai specialis drágaságról csak akkor beszélhetünk, ha a fogyasztási cikkek ára a belföldi piacon a világpiacon árakat meghaladja, hozzászámítva ezen piaci árakhoz az esetleges szállítási költségeket. Miként a világpiacon, úgy a hazai drágaságról is csak akkor lehet szó, ha az árak emelkedését a fogyasztási cikkek hiánya idézi elő. A hazai specialis drágaság csak akkor van, hogyha a hiány a hazai piacon nagyobb, mint a milyenek a világpiacon áralakulás szerint lennie kellene. Ez a nagyobb hiány két módon állhat

elő, vagy a behozatal korlátozása, vagy pedig a kivitel mesterséges előmozdítása által. Mind a kettőnek eszköze a vámpolitika, éppen ezért a hazai külön drágaság okait a vámpolitikában kell keresnünk. Minthogy Magyarország Ausztriával közös vámterületet képez, a vámpolitikának a hatását is a közös vámterület szempontjából kell vizsgálnunk.

Hogy az iparcikkek drágaságát a világpiaczi árakkal szemben a vám és az ennek nyomában támadt cartellek idézik elő, ez szinte általánosan el van ismervé. A legtöbb iparcikk könnyen szállítható világpiaczi cikk, melynek ára, ha a forgalom szabadsága korlátozást nem szenved, a világpiaczi árak szerint igazodik. Annál több vitára ad okot a mezőgazdasági termékek, különösen az élelmiszerek áralkulásának kérdése.

Az élelmiszerdrágaság magyarázatára felhozott okokat két főcsoportba oszthatjuk. *Az első a vámvédelem, a másik pedig azok a visszasságok, a melyek az élelmiszerek szállítása és közvetítése körül tapasztalhatók.*

Mindazoknál a mezőgazdasági productumoknál, a melyeknél a hazai és osztrák termelés a közös vámterület szükségleteit kielégíteni nem tudja, a melyekből az behozatalra szorul, az agrár vámok érvényesülnek, azon cikkeknel ellenben, a melyből kiviteli többletünk van, a vámok az árakat nem emelik. Minthogy az utóbbi években a közös vámterület a gabonaneművel majdnem minden évben passiv, az agrár vámok, különösen rossz termésű évben teljes mértékben érvényesülnek az árakban. Nem egészen áll ez a tétel az állatokra. Amint ez Varga Jenőnek „A világpiaczi drágaság nagysága és okai” című cikkéből is kitűnik, a monarchia kereskedelmi mérlege sertésekben passiv, ellenben szarvasmarhák tekintetében bizonyos activát mutat fel. A sertés-vámok tehát feltétlenül áremelő hatással bírnak, azonban a szarvasmarhánál az nem ilyen kétségtelen. Az állatforgalomban igen nagy szerepet játszik az állatoknak minősége és így az a körülmény, hogy a közös vámterületnek első minőségű marhában nagy kivitele van, korántsem zárja ki azt, hogy a vámvédelem kevésbbé jó minőségű állatok árára befolyással bírjon.

Az állati behozatal terén a vámvédelem sokkal messzebbre megy, mint a gabonánál. A magas állati és húsvámokon kívül nagy szerepet játszik vámrendszerünkben az állategészségügy védelme czímén fennálló behozatali tilalom, és ezen csak igen kis réseket törnek a Balkán-államokkal kötött szerződések, a melyek néhány ezer darab marha és sertés behozatalát engedik meg. Az állategészségügy védelmén túlmenő tilalmi rendszer a mezőgazdaság és a termelők érdekeinek szempontjából sem indokolható és nem menthető. A magas vámok, a midőn emelik az árakat, csak relativ hiányt idéznek elő. A behozatalnak csak egy olyan akadályát képezik, a melyet a termelőknek fizetett adó

útján el lehet hártani. Ez egy olyan adó, a mely a fogyasztó közönség jövedelmének fokozásával, a terheknek arányos elosztásával még elvileg legalább kiegyenlíthető. A behozatali tilalom ellenben abszolút hiányt idéz elő, a melyet sem béremeléssel, sem a fogyasztó közönség jövedelmének bármilyen fokozásával és arányosításával nem lehet ellensúlyozni. Ha egy fogyasztási területre nem lehet egyáltalában húst behozni, a hiányon a fogyasztásra rendelt mennyiségek bármilyen elosztásával sem lehet segíteni. Az a drágaság, a melyet a behozatali tilalom idéz elő, annak legveszedelmesebb és legnyomasztóbb fajtája, éppen azért tapasztaljuk, hogy a fogyasztó közönség elégedetlensége éppen a behozatali tilalommal szemben nyilvánul meg a legvehemensebben. A behozatali tilalommal körülfárt terület hasonlít az ostromlott városhoz, a melyben a legmagasabb árakon is csak a patkányokat lehet vásárolni és a melyben végül szükségképpen felüti fejét az éhínség.

Az élelmiszerek azon csoportjánál, a melyek nehezen szállíthatók és könnyen romlanak, a melyek tehát világpiaczi cikket nem képeznek, nem annyira a vámvédelem, mint a termelés viszonyok jönnek figyelembe. Míg a hús és gabona drágaságát a vámvédelem fokozza, addig a tej, zöldség és egyéb nyers élelemnél nagy szerepet játszik a helyi termelés elégtelensége. Különösen áll ez a nagy városokra. Egészségtelen birtokviszonyaink és a mezőgazdasági termelés fejletlensége folytán a főváros és a vidéki városok nincsenek körülveve azokkal a veteményes kertekkel, a melyeket külföldi városok körül találunk. Hiányzik az intenzív tejtermelés is, a mely a városi szükségletek kielégítésénél elengedhetetlen. A nyers élelmiszerek drágasága tehát első sorban termelési kérdés.

Azok a tényezők, a melyeknek érdekében a vámvédelem fennáll, a melyek az élelmiszerek drágaságának hasznát zsebre vágják, rendszerint tagadják a vámvédelem áremelő hatását, bár ahhoz görcsösen ragaszkodnak. Az okoskodásoknak és statisztikai adatoknak egész lánczolatával igyekeznek bizonyítani, hogy a drágaságnak valódi oka a közlekedési viszonyokban és a közvetítés, a kereskedelem terén keresendő. A mi a közlekedési viszonyainkat illeti, az kétségtelen, hogy ezek számos kívánni valót hagynak hátra, de viszont el kell ismerni, hogy gazdasági életünk egyik ágában sem tapasztalható olyan nagymérvű haladás, mint éppen ezen a téren. A fuvardíjaknak pedig távolról sincs olyan szerepük, mint azt állítani szokták. Hazai vasutaink tarifája általában véve nem mondható magasabbnak a külföldieknél, és különben is a vasúti díjaknál eszközölhető bármilyen nagy mérséklés is csak csekély befolyással volna az árakra és az így előálló lényegtelen árcsökkenés aligha érne el a fogyasztóig.

A mi a közvetítést, a kereskedelmet illeti, nem tagadható, hogy ezen a téren tapasztalhatók visszasságok. Találkozunk különösen azzal a jelenséggel, hogy az árak a közvetítő kezén lényegesen emelkednek, találkozunk azzal a jelenséggel, hogy nagyon sok az aránytalanul nagy költséggel dolgozó kiskereskedő és találkozunk főleg az élelmiszerüzlet terén azzal a jelenséggel, hogy míg gyakran a nyers élelmiszereknek a termelés helyén alig van ára, azok a termelés helyén alig értékesíthetők, addig a fogyasztás helyén ezen cikkekben nincs elegendő kínálat, ezeknek ára igen magas.

A kereskedő az, a ki a fogyasztóval közvetlenül érintkezik. A különböző retortákban előállott áremelkedést ő hárítja át a fogyasztóra. Természetes tehát, hogy a fogyasztó animositása éppen a kereskedővel szemben nyilatkozik meg, mint a melyet egyedül ismer.

Otto Bauer socialista író „Die Teuerung” című tanulmányában a kereskedelem árdrágító szerepét tárgyalva felemlíti, hogy a tőkeerős és intelligens kereskedelem, ha szervezkedik, ki tudja zárni a concorrenza-t, ringek alakítása által a behozatalt távoltarthatja és így a termelőtől olcsón megvett árút a fogyasztónak drágább áron adja el. De ő maga is elismeri, hogy ez nagyon kivételes dolog, mert a kereskedők általában nehezebben tudnak ringeket csinálni és fentartani, mint a termelők s ha ilyeneket csinálnak, ezt rendszerint csak a termelővel karöltve tehetik. Éppen azért az áraknak ilyen módon való emelkedése csak ritkán fordul elő, egyáltalában nem szokott hosszabb ideig tartani és a kereskedőnek nyeresége a verseny folytán az átlagos kapitalista nyereségre szorítódik le. Nálunk, hol tőkeerős és szervezett kereskedelem nincs, ilyen ringek, különösen az élelmiszertermelés terén nem igen szoktak előfordulni.

A másik körülmény, a melyet Otto Bauer és igen számosan, a kereskedelem árdrágító szerepének bizonyítására felhoznak, a kiskereskedők számának aránytalanul nagy volta. Otto Bauer ezt a körülményt Bécs városára vonatkozólag statisztikai adatokkal is igazolja. Minden valószínűség szerint kimutatható ez a mi városainkban is. Kétségtelen, hogy, ha a kereskedelem elaprózódik, azok száma nagyobb arányban nő, mint a forgalom, a több kereskedő csak úgy élhet meg, ha az árakat felemeli.

A kiskereskedők számának szaporodása a modern gazdasági életnek páratlanul álló sajátságos jelensége. A modern gazdasági termelés a centralisatio felé halad. A szabad verseny folytán a kevesebb költséggel dolgozó nagyüzem elnyomja a kisüzemet és ezt a processust feltartóztatni semmiféle eszközzel nem lehet. Nap-nap után tanúja vagyunk annak, hogy mint pusztul el a kisipar a nagyipar versenyétől és mint marad eredményte-

len a conservatív elemeknek a kisipar megmentésére irányuló minden törekvése. Ki tagadhatná azt, hogy a kereskedelem terén is fölényben van van a nagyüzem a kisüzem felett? Ki állíthatná azt, hogy a törpekereskedelmet bármely tényező is protegálná, mesterségesen fejlesztené vagy csak fentartani is igyekeznék? Hol érvényesül még a szabadverseny olyan mértékben, mint éppen a kereskedelem terén? Ezt a sajátos jelenséget nem lehet egyszerűen avval magyarázni, hogy a kis-kereskedelem, különösen az élelmiszerkereskedelem az elhibázott existenciák menedéke, hogy ez egy olyan hajléktalanok menhelye, a hová a gazdasági élet minden hajótöröttje menekül. Micsoda erő tartja fenn azt a törpekereskedelmet, hogy meg tudja állani a helyét a versenyben? Hogyan képes emelni az árakat akkor, mikor a nagykereskedelem előnyösebb helyzete folytán olcsón adja a maga árúit? Nem lehet azt sem állítani, mint azt az agrárius körök teszik, hogy a kereskedelem terén tapasztalható túltengés annak a szabadosságnak a kinövése, a melyet a kereskedelem élvez és a melyet csak annak megrendszabályozásával, béklyókba szorításával, sőt üldözésével lehet gyógyítani.

Ha a jelenségnek igazi okait kutatjuk, akkor rájövünk arra, hogy a kereskedelem elaprózódását, a nem gazdaságos kisüzemek fentartását az teszi lehetővé, hogy hiányzik nálunk a tőkeerős és fejlett kereskedelem, mely a maga fölényével a gazdasági életnek ezen, hogy úgy mondjuk, parazitáit kiküszöbölné. A modern gazdasági életben minden üzem, mely nem gazdaságos, halálra van szánva és azoknak mesterséges fentartása nem állhat a köz érdekében. Nem is találunk egyetlen szervezetet, intézményt vagy törvényt, a mely a törpekereskedelmet protegálná, mesterségesen fentartaná. Sőt éppen ellenkezőleg olyan tendenciát látunk úgy a törvényhozás, mint a közigazgatásban, a mely ezeknek létét megnehezíteni igyekszik”. Bármilyen tökéletlen legyen is egy gazdasági képződmény, azt csak úgy lehet megszüntetni és elnyomni, ha ezzel szembe állítunk egy jobbat, egy tökéletesebbet, egy hasznosabbat. Ha nálunk mégis felburjánzik a törpekereskedelem, úgy ennek kétségtelen oka az, hogy nincs tőkeerős, szervezett nagykereskedelem, a mely annak helyét elfoglalja.

A kisipar sohasem pusztult volna el, ha nem keletkeztek volna olcsón termelő nagyipari vállalatok. És egy iparilag fejletlen országban ma is meg lehetne menteni a kisipart, ha megakadályoznák azt, hogy a külföldi nagyipar olcsó termékei vele felvegyék a küzdelmet. A kereskedelem terén azonban külföldi versenyre nem lehet számítani. A kereskedelem helyhez kötött iparág, a melyet külföldről importálni nem lehet. Az erdélyi takácsot fölöslegessé tudják tenni Csehország posztógyárai, de Csehország bármilyen nagy kereskedője nem tudja helyettesíteni

vagy kiküszöbölni az erdélyi szatócsok ezreit. A nagykereskedelmet nem lehet importálni, azt a helyszínen kell teremteni, az csak hazai productum lehet. Ha tehát a kereskedelem terén van e tekintetben mizéria, az nem azáltal szüntethető meg, ha a kereskedelmet üldözőbe vesszük, ha azt megrendszabályozzuk, hanem csak úgy, ha annak egészséges fejlődését előmozdítjuk.

Hogy a kereskedelem körében tapasztalható árdrágítást kizárólag annak fejletlensége idézi elő, mindennél világosabban mutatja az a körülmény, a melyre már rámutattunk, hogy bizonyos nyers élelmiszerek a termelés helyén igen olcsók és nem értékesíthetők, ellenben a fogyasztás helyén nem állanak elég mennyiségben rendelkezésre. Ennek az oka kizárólag a közvetítő kereskedelemnek hiánya, szervezetlensége, a mely nem vásárolja össze az élelmiszercikkeket a helyszínen és nem kínálja elegendő mennyiségben, a hol azt keresik, a fogyasztás helyén. Természetes dolog, hogy a közvetítés elégtelensége mellett a közvetítő kihasználhatja előnyös helyzetét, a concurrentia hiányát és aránytalanul nagy hasznot számíthat. Ha ellenben a kereskedelemnek azon fajtát nézzük, a mely kellően szervezve van, így a fűszerkereskedelmet, akkor azt fogjuk látni, hogy itten a kereskedőknek a haszna nem haladja meg a polgári haszon mértékét, sőt egyes czikkeknél nagyon alacsony. Köz tudomású dolog, hogy czukron, liszten alig nyer valamit a fűszerkereskedő. Az élesztőt és még egy egész sor cikket minden haszon nélkül árul üzlete fentartása érdekében. Ugyancsak mérsékelt a kereskedőnek a nyeresége mindennemű fűszernél, a melynek egységes normál ára a bőséges és rendszeres kínálat folytán kialakult, a melynél túlzott nyereségre szert tenni a concurrentia folytán a kereskedő nem képes. Nem a közvetítés túltengése, mint az agráriusok mondják, hanem gyakran annak elégtelensége idézi elő az árak emelkedését.

Agrárius oldalról állandóan hangoztatják azt a törekvést, hogy a termelőt közelebb kell hozni a fogyasztóhoz, hogy a közbenső közvetítőket ki kell küszöbölni. A mai fejlett és complicált gazdasági viszonyok között, ha ez a törekvés komoly és őszinte volna, akkor is naivnak volna tekinthető. Ma már az lehetetlenség, hogy a termelő, miként a gazdasági élet primitívebb korszakaiban, maga keresse fel a fogyasztót. Ma már olyan külön szervekre van szükség, a melyek a közvetítést elvégzik. Ha ezeket a szervezetet kiküszöböljük, akkor az nem azt fogja eredményezni, hogy a termelő maga megy el a fogyasztóhoz, hanem igenis, hogy ez a két tényező, mint azt a nyers élelmiszereknél láttuk, egymással sohasem találkozik. A termelő és fogyasztó közvetlen érintkezésének rudimentumait manapság is megtaláljuk a városokban, a hova a termelő paraszt maga hozza eladás végett az élelmiczikkeket. Azok

a horribilis árak, a melyeket ezek a kistermelők szabnak, mindennél jobban bizonyítják, hogy a kínálatnak ez a primitív formája a fejlett gazdasági élet igényeinek megfelelni nem képes.

Az agrárius körök a fogyasztási szövetkezetekben látják a közvetítés túltengésének panaceáját és azt hirdetik, hogy ezek a mesterségesen létrehozott szövetkezetek kiküszöbölik a közvetítést, közelebb hozzák a termelőt a fogyasztóhoz és így az árak csökkenését idézik elő. Pedig ez nem áll. A szövetkezetek nem küszöbölik ki a közvetítést, csupán azt egy más formával helyettesítik. A kereskedő helyébe a szövetkezet üzletvezetője lép, a kinek nyeresége egyáltalában nem kisebb, mint a kereskedőé. Azok a visszaélések, a melyek a szövetkezetek terén minden nap tapasztalhatók és azok a bukások, a melyek a drágán dolgozó szövetkezeteket nap-nap után érik, csak azt mutatják, hogy a szövetkezeti mozgalom a mai közvetítőt egy sokkal rosszabb és a fogyasztóközönségre nézve károsabb szervvel helyettesíti.

Összefoglalva azokat, a miket a hazai drágaság magyarázatára felhoztunk, megállapíthatjuk, hogy a vámvédelem, a termelés elégtelensége, a közlekedés és kereskedelem fejletlensége azok a tényezők, a melyek a hazai piacon tapasztalható áremelkedést előidézik. És ezáltal megjelöltük a drágaság megszüntetésének eszközeit, a melyek közül a legfontosabbak helyes vámpolitika, a mezőgazdasági termelés emelése, a közlekedési eszközök és különösen a kereskedelemnek nagyarányú fejlesztése. Hogy ezek miként valósíthatók meg, azok mindegyikének tárgyalása egy külön tanulmányt igényelne és messze túlhaladná ezen munkálat kereteit, a mely csak azon czélt tűzte maga elé, hogy a világpiaczi és hazai drágaság okaira röviden rámutasson.

Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés legközelebb egy a mezőgazdasági többtermelés tárgyában tartandó ankéten részletesen és szakszerűen fog foglalkozni azon kérdésekkel, a melyek a hazai drágaság enyhítésével összefüggnek.

Katona Sándor,

Kiskereskedelem és áralakulás.

A Verein für Sozialpolitik 1888. évi közgyűlése óta a kiskereskedelemnek az áralakulásra gyakorolt hatása meglehetősen tisztán áll a közgazdaságtani elmélet előtt. Nevezetesen tisztázottnak tekinthető azóta annak a régebbi álláspontnak a tarthatatlansága, a mely a minél nagyobb számú kiskereskedelmi kar versenyében biztosítékot látott a kiskereskedelmi árak minimális voltára nézve. Mennél több kiskereskedő versenyez egymással – úgy vélték régebben – annál mélyebbre száll egy-egy kiskereskedő haszna s így az az ártöbblet is, a melylyel a nagykereskedelmi árakat a detailkereskedelem emelni kénytelen. Evvel szemben kimutatták a Verein für Sozialpolitik kutatásai, hogy bizonyos ponton túl ez a túlhajtott verseny nemcsak az árak leszállásában nem képes kifejezésre jutni, hanem ellenkezőleg a kiskereskedők számának túlzott emelkedése a régi ártöbbletet egyenesen magasabbra emeli.

A kiskereskedők száma s a kiskereskedelem áremelő hatása közt bizonyos, törvényszerűen ugyan pontosan meg nem állapítható, de kétségtelenül fenforgó összefüggés van, a melyet egészen primitív módon ezzel a formulával lehetne legegyszerűbben kifejezni:

$$\text{Kiskereskedelmi ár-többlet minimuma} = \frac{\text{kiskereskedők száma} \times \left(\begin{array}{l} \text{egy-egy üzlet} \\ \text{regie költsége} \end{array} + \begin{array}{l} \text{egy-egy kiskeres-} \\ \text{kedő család meg-} \\ \text{élhetési költsége.} \end{array} \right)}{\text{a kiskereskedők összesége által forgalomba hozott árúk nagykereskedelmi ára.}}$$

Elméletileg ennél kisebb nem lehet az az ártöbblet, a mely a kiskereskedelemnek jut azon productív tevékenysége fejében, a mely az áruszükségletek térben és időben való elosztásából és a fogyasztóközönség szükségleteinek s kényelmi igényeinek kielégítéséből áll. Ez a formula absolute is megfelel a valóságnak annyiban, hogy a kiskereskedelmi ártöbblet semmi körülmények közt annál kisebb nem lehet. De lehet ez nagyobb is, ha nincs elég éles verseny a kiskereskedők elégtelen számánál fogva. Mihelyt azonban elegendő számú kiskereskedő áll a fogyasztó-

tás kielégítésének szolgálatában, a fenti formula hű kifejezője a valószínűs kiskereskedelmi áralakulásnak. Más szóval ezt úgy is kifejezhetnők, hogy a fenti formula – mutatis mutanda – akkor is megfelelő volna, ha pl. csupán fogyasztási szövetkezetek, vagy állami, illetve községi functionariusok látnák el az árúdistributio munkáját. Ez utóbbi esetekben t. i. az ártöbblet a szövetkezetek, illetve állami functionariusok számával megszorított egységkölségekből állna, a melyeket el kellene osztani az összforgalom beszerzési árával.

Ennyiben körülhatárolva a fenti formula érvényességét, levezethetjük abból a következő további törvényszerűségeket:

1. Az összforgalom állandó mennyisége mellett a kiskereskedők számának emelkedése kell, hogy maga után vonja a kiskereskedői ártöbblet emelkedését is.

2. Ugyanilyen hatást kell, hogy gyakoroljon akár az üzleti regie-kölségeknek, akár a szokványos megélhetés költségeinek az emelkedése is.

3. A kiskereskedői ártöbbletre emelkedőleg hat végül az is, ha az összforgalom megcsappan a nélkül, hogy akár a kiskereskedők száma, akár ezek üzleti vagy megélhetési költsége leszállna.

A mikor így a legegyszerűbb formulával kifejezhetni véljük a kiskereskedelem szerepét az áralakulásban, korántsem akarunk szemet hunyni a gyakorlati élet többrendbeli – az elmélet tiszta igazságait mindig megzavaró – módosító tényei elől. Így pl. előfordul, hogy a kiskereskedők számának emelkedése nem a kiskereskedelmi ártöbblet fokozódásában, hanem a standard of life lesülyesztésében érvényesül; de érvényesülhet a regiekölségek czéltudatos apasztásában, a beszerzési források jobb megválogatásában, megtakarított vagyonrészletek felemésztésében, egyes kiskereskedők tönkremenetelében stb. is. Nagyjából azonban a fenti formula egy valósággal functionáló, a gyakorlati életben kézzelfoghatóan is észlelhető tendenciát juttat kifejezésre. A kiskereskedelmi árak azonban nem függnék csupán az eddig tárgyalt ártöbblettől; ez utóbbi csak a beszerzési árat növeli és tulajdonképen az áralakulásnál a legfontosabb szerepet a beszerzési ár viszi. A beszerzési ár nem tévesztendő össze a világszociális árral, mert az ettől sok tekintetben lényegesen eltér. A kiskereskedelem beszerzési ára függ az eladó és a vevő gazdasági positiójától. Hogy az eladó (nagykereskedő) közvetlenül az előállítótól szerzi-e be árúját, avagy pedig maga is csak másod- vagy harmadkézből jutott-e hozzá, attól épen annyi függ, mint attól, hogy a kiskereskedő nagyban és készpénzre vásárol-e, avagy aránylag kicsinyben és megszorított hitelben. Más szóval, a kiskereskedelmi árakra befolyással van az egész árúforgalom tagozata s a kiskereskedelem összességének gazdasági ereje.

A nélkül, hogy ezeket az általánosságban vázolt elméleti megállapításokat kimerítőbben és továbbmenőleg kifejtjenők, módunkban van már az eddigi alapon is kutatnunk azt, vajjon a jelenlegi magyarországi s különösen budapesti drágaságnál minő szerepe jut a kiskereskedelemnek s általában a közvetítő-kereskedelemnek.

Kutatásunkat roppantul megnehezíti, hogy ezidőszerint még nem vagyunk birtokában a nélkülözhetetlenül szükséges statisztikai anyagnak, mert az 1910. évi népszámlálási fölvétel még nincsen földolgozva. De így sem félünk attól, hogy becslésen alapuló alábbi fejtegetéseinkre a statisztika ráczáfolna. Nem fog nevezetesen ráczáfolni arra a megállapításunkra, hogy az utolsó 10 évben a közvetítő- s különösen a kiskereskedők száma nagyobb arányban növekedett, mint az általuk forgalomba hozott árumennyiség. Megczáfolhatatlan tény az is, hogy az üzleti költségek az egész vonalon tetemesen, szinte 80-100% erejéig emelkedtek. Ezt már egy futó pillantás azokra az alkotóelemekre, a mikből a regieköltségek összetevődnek, minden statisztikai documentálás nélkül is nyilvánvalóvá teszi. Az üzleti boltberek horribilis emelkedése köztudomású tény, csak ennek az emelkedésnek az arányai lehetnek esetleg meglepőek. Nem tartozik a ritkaságok közé a boltberek 300-800%-os megdrágulása a városok élénkebb forgalmi útvonalain. Hogy a kiskereskedők adóterhe az utóbbi 10 év alatt lényegesen megnagyobbodott, az statisztikailag is beigazolható tény. A segédszemélyzet s irodai alkalmazottak is jóval többre kerülnek most, mint tíz évvel ezelőtt. Tíz évvel ezelőtt még lehetett fizetésnélküli gyakornokokat is kapni, ma már beálltakor az inas is kap bizonyos csekély fizetést. Az üzletek berendezése s e berendezések karbantartása s egyre modernebbekkel való pótlása szintén jóval nagyobb költségeket emészt meg ma, mint még csak néhány évvel azelőtt. A kirakatok díszesebbek lettek, az árucsomagolás költségesebb, a világítás drágább (petroleum- és gázlámpák helyébe villanyos világítás került, a mely nemcsak az üzletek belsejét, hanem külsejét is fényesebbé tette). A közönségnek luxus, tisztaság, kiszolgálás stb. iránti fokozottabb igényei erősen megterhelték az üzleti költségeket. A házhozszállítás általánossá lett, a mi személyzetszaporítást, kocsis- és ló- vagy automobiltartást vont maga után. A telefonos berendezés sem hiányzik ma már a legtöbb üzletben.

Az üzleti költségekhez számítandó továbbá a hitelkoczkázat is, a mely a kiskereskedőkre egyre nagyobb mérvben nehezedik. A kereskedők, különösen az élelmiszer-kiskereskedők, mind kihitelezésre kénytelenek s e téren szerfölött megrosszabbodtak a viszonyok. Régebben a kiskereskedő ismerte, mert kis városban ismerhette is azokat, a kiknek hitelezett; ez ma már egyre nehezebbé válik. A világ egyik nagy városában sem ölt oly nagy arányokat a hurczolkodás, mint Budapesten, ennél-

fogva egy-egy kiskereskedő vevőköre is olyan fluctuációknak van alávetve, hogy lehetetlen a személyes ismeretség és bizalom alapjára helyezni a hitelnújtást, a mely azonban mégis mellőzhetetlen közszükséggé fajult. Alig van háztartás, a mely nem „könyvre”, tehát hitelre vásárolna. A hitelezés kockázatos voltát azonban ezenkívül más körülmény is fokozta, t. i. a végrehajtási novellával végrehajthatatlanná tett ingóságok megnagyobbodott köre. A hitelelfajulás ezt a jelenséget különösen elviselhetetlenné tette a fogyasztási adók s a fuvarozási költségek mérhetetlen megnövekedése, mert ezeket a kiskereskedő kihitelezni kénytelen, holott neki készpénzzel kell ezeket kiegyenlítenie. Az élelmiszerkereskedelmet szabályozó törvények, rendeletek, bírósági döntvények s elvi jelentőségű határozatok egyre növekedő száma könyv- és szaklapvásárlásra, egyetekbe való belépésre kényszerített sok kiskereskedőt, a mi megint csak növelte üzleti költségeiket. Az új mérleghitelesítési törvény számos új beszerzésre és utánhitelesítésre (a mely kétévénként meg fog ismétlődni) kötelezte a kiskereskedőket, a mi szintén elég tekintélyes költség-szaporulatot eredményezett. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a fokozódó és nehezülő verseny, az életmód megráglása, a kiszolgáláshoz fűződő fokozódott igények s az egész nagyvárosi életünket jellemző, idegsorvasztóan lázas sietség az utolsó tíz évben mennyivel több orvosi beavatkozást, gyógyszereket, gyógyfürdőket stb. igényeltek kiskereskedőink terhére, akkor körülbelül képet nyújtottunk arról, hogy a kiskereskedelmi ártöbbletnek ez a tényezője mily nagy mértékben megnövekedett.

A kiskereskedők szokványos létminimumának a költségei is tetemesen emelkedtek az utolsó tíz évben. A lakbérek, az élelmezés, a ruházkodás, a fűtés, mosás stb. költségei, a cselédbérek s a háztartási szükségletek csaknem minden neme 50-80%-kal megráglult ez alatt az évtized alatt.

Az áruösszeforgalom – absolut számokban – lényegesen emelkedett ugyan (ha nem is olyan nagy mértékben, mint a hogy megnövekedett a kiskereskedők száma), de relative nem a népesség össz-szaporulatával arányban. S míg így az árutöbbletet a fenti formulában kifejező törtnek a számlálója a lefolyt évtizedben erőteljesen megnövekedett, addig formulánk törtjének nevezője relative alig nőtt. Ennek magában véve is meg kellett már duzzasztania az ártöbbletet, vagyis a nagy- és kiskereskedelmi árak közti margót.

A kiskereskedelmi ártöbbletnek ezt a fokozódott nagyságát szokták erkölcsi műfelháborodással okolni a jelenlegi drágaságért azok, a kik a maguk árdrágító lehetőségüket nem vezethetik vissza ilyen kényszerű gazdasági törvényszerűségekre, hanem azt osztályérdekből alkotott törvényhozási és kormányzati intézkedéseknek köszönhetik. Ugyanazok teszik felelőssé a drágaságért a kiskereskedelmet, a mely pedig az árakat

– mint látni fogjuk – csak filléres hasznával fokozza, a kik koronás, sőt több koronás árdragítást pusztán politikai erőhatalmuknál fogva nyugodt lélekkel s utólagos lelkiismeretfurdalások nélkül idéztek elő.

A kiskereskedelmet szemrehányásokkal illető vádakkal szemben fel kell vetnünk azt a kérdést, vajjon mennyivel haladja meg a kiskereskedelmi ártöbblet az elismert, a legitimként elfogadható és az efajta közzgazdák által tűrhetőnek vélt közvetítői hasznot? A legitim kiskereskedői margónak nincsen ugyan tudományosan is elfogadott mértéke, mégis meg kell kísérelnünk ennek megállapítását, mert különben még igazoltnak mutatkozhatnék a kiskereskedelem megvádolói által javaslatba hozott orvoslási módszer: a fogyasztók és termelők közti közvetítés kiküszöbölése, szövetkezeti tömörülés vagy városi árusítás útján. Kísérletünk kiindulópontjával éppen a javasolt orvoslás tapasztalati eredményeit fogjuk venni; tudniillik össze fogjuk hasonlítani a kiskereskedelmi árakat a fogyasztási szövetkezetek áraival. Eleve tisztában vagyunk ugyan ez összehasonlítás méltánytalanságával, mert tulajdonképpen csak egy-neműeket volna szabad összehasonlítani, holott a szövetkezet és a kiskereskedői üzlet nemcsak egynemű gazdasági alakulatnak nem tekinthető, hanem éppen egymás ellentéteiként foghatók csak föl. Méltánytalan a priori ez az összehasonlítás, mert a kétféle árúdistributionnak létfeltételei különbözök. Míg a kiskereskedő szép, utczára nyíló, fényes kirakatú, fényűzően világított üzlethelyiséget kénytelen a versenyviszonyok következtében fentartani, addig a szövetkezet akár udvari helyiségben is bérelhet árúraktárt, mert árúszolgáltatása megrendelő-lapok s házhozszállítás útján megy végbe. A szövetkezet (ha csak tagjainak ad el) adómentességet élvez, vagy csak tiszta jövedelme utáni 5%-os adóval van megterhelve (ha mindenkinek árúsít), holott a kiskereskedőt 10%-os egyenes állami kereseti adó és körülbelül ugyanakkora pótdadó terheli. Drágább továbbá a kiskereskedő személyzete is, mert hosszabb munkaidőre és a vevők közvetlen kiszolgálására veszi azt igénybe. A hitelkockázata is tetemesen nagyobb a szövetkezeténél, mert ez utóbbi vagy egyáltalában nem ad el hitelre, vagy csak oly mértékben, a milyenben előre fedezve van az árúhitelt igénybe vevő tag befizetett üzletrésze alapján. Tehát nem is tekintve azt, hogy a kiskereskedői üzlet nyereszedésre irányuló magánvállalkozás, míg a fogyasztási szövetkezet altriusztikus alapon álló s a magánnyereszedést kizáró, árolosóbbításra s a tagok gazdasági előnyére alakult intézmény, még gazdasági előnyök dolgában is elérhetetlen fölényben mutatkozik legalább papírforma (és kétségtelen külföldi tapasztalati adatok) szerint a fogyasztási szövetkezet. Mindamelllett megteesszük az összehasonlítást, mert concrete látni és szemléltetni akarjuk már egyszer azt az illegitim és fölösleges közvetítő-

hasznot, amelylyel a kiskereskedelem az élelmiszerközfogyasztást megdrágítja, íme az összehasonlító ártáblázat 1911. októberi áradatok alapján:

Az árú megnevezése	Mennyiség	A máv. alhatmaz. fogyasztási szövetkezeténél	A m. köztestületi szövetkezeténél	A „Háztartás” fogyasztási szövetkezeténél	Az általános fogyasztási szövetkezeténél	Szimon István fűszerkereskedőnél	László Mihály fűszerkereskedőnél Hajós-u.	Liget Antal fűszerkereskedőnél Lipost	Bánd Vilmos és fia fűszerkereskedő cégénél Rákóczi-út	Weisz Sámuel szatócsnál Föld-utca 16.					
		á	r	a	k	i	l	l	é	r	e	k	b	e	n
Teljes tej, házhoz szállítva	1 liter	26	29	30	25	—	30	28	—	30					30
Teavaj I.	1 kg.	360	380	400	420	400	400	400	—	384					
Emmenthali sajt	1 „	280	300	320	350	150	320	320	—	—					
Gróji sajt	1 „	230	230	240	300	280	240	240	—	280					
Franck-féle pótkávész	1/4 „	25	26	26	24	25	26	24	26	26					26
Babérlevél	1 „	80	60	100	200	80	80	60	50	80					80
Bors, Singap., szitált	1 „	240	240	250	230	250	220	220	200	250					250
„ törött	1 „	260	260	280	250	280	220	220	200	250					250
„ szegfű	1 „	200	200	230	250	250	200	160	180	230					230
„ „ törött	1 „	220	—	220	300	280	200	200	180	230					230
Fahéj I.	1 „	280	320	350	300	300	260	260	280	250					250
„ törött	1 „	300	320	380	350	320	320	320	280	360					360
Gyömbér, Cochín, hámozott	1 „	300	280	300	400	320	260	260	280	260					260
Köménymag	1 „	140	110	150	160	150	140	130	120	150					150
Majoránna	1 „	240	240	250	200	240	220	200	200	240					240
Szegfűszeg I. Zanzibár	1 „	400	480	500	450	440	420	400	500	480					480
„ törött	1 „	420	—	560	500	480	440	—	500	520					520
Bab, fehér	1 „	36	40	40	40	40	40	38	36	40					40
Borsó, sárga I.	1 „	60	62	62	54	62	60	60	56	60					60
Dió	1 „	92	90	100	80	100	72	64	72	80					80
Köleskása	1 „	32	38	34	40	36	—	28	28	32					32
Lencse I.	1 „	60	70	68	74	64	64	60	70	64					64
Mák, kék	1 „	100	140	160	150	150	160	130	120	160					160
Szilva, aszalt, boszniai	1 „	88	90	94	—	120	80	80	76	—					—
Szilvaiz	1 „	76	80	80	80	80	74	70	72	80					80
Rizs, Carolin I. olasz	1 „	70	70	76	68	72	64	60	64	—					—
„ Rangoon I	1 „	38	44	48	40	48	38	36	40	44					44
Árpakása 4/0 I.	1 „	60	60	64	54	64	52	52	56	60					60
Mandula	1 „	340	376	380	360	380	380	340	360	380					380
Maroni, nápolyi	1 „	50	—	52	—	52	48	48	48	—					—
Mazsolaszőlő	1 „	200	210	220	220	220	200	200	200	240					240
Mogyoró I. nápolyi	1 „	120	150	128	—	150	—	—	120	—					—
„ feltört	1 „	240	275	280	—	280	210	—	180	—					—
Kugler-féle csokoládé 00 menagère	1 „	340	368	—	—	340	—	—	—	—					—
Kugler-féle csokoládé 0 bon naturel	1 „	380	408	410	—	330	—	—	—	—					—
Cacao Stollwerck-féle 1 doboz	1 „	85	90	—	—	80	—	80	—	—					—
„ Bendsdorp-féle 1 „	1 „	—	660	620	700	650	600	560	—	—					—
Maccaroni	1 kg.	84	95	88	80	90	—	—	80	—					—
Tarhonya	1 „	64	70	72	70	—	70	64	64	64					64

Mielőtt még ez árösszehasonlító táblázat tanulságainak a megállapítására áttérnénk, szükségesnek tartunk néhány előre bocsátott magyarázatot. Mindenekelőtt fel fog tűnni az ártáblázat figyelmes kutatójának, hogy abból számos fontos élelmi- és háztartási árúczikkre vonatkozó adatok hiányoznak. Ennek oka abban van, hogy csak oly árú árösszehasonlítására szorítkoztunk, a melyeknél az azonos minőség vegyvizsgálati apparátus nélkül is biztosnak látszott. Lisztnél, kávénál, halfélénél, pörkölt kávénál, teánál és több más czikknél ez kivihetetlen. Más czikkek árösszehasonlítását azért kellett mellőznünk, mert az adatszolgáltató cégek más gyártmányú árúkat tartottak raktáron, mint a milyen a szövetkezetek árjegyzékében található. Végül több árúczikket azért kellett kihagynunk, mert a rendelkezésünkre bocsátott árjegyzékekben rájuk nézve nincsen áradat, hanem e helyett az a megjegyzés, hogy „legolcsóbb napi ár”.

Ezek előre bocsátása után konstatálhatjuk, hogy sem a szövetkezetek, sem a kereskedők mindegyikénél nem azonosak az árak; megállapíthatjuk azt is, hogy vannak árúczikkek, a melyek a legdrágább fűszerkereskedőnél is olcsóbbak, mint a legolcsóbb szövetkezetnél. Tény az is, hogy a legdrágább fűszerkereskedőnél is a legtöbb árúczikk olcsóbb, mint a „Háztartás” fogyasztási szövetkezetnél; valamint elvitathatatlanul megállapítható az is, hogy a kevésbé elegáns, kültelki vagy nem főútvonalak mentén fekvő élelmiszerüzletek kivétel nélkül olcsóbban árúsítanak, mint a „Háztartás” szövetkezet boltjai és számos czikknél még a legolcsóbb szövetkezetnél is jutányosabban. Végül pedig kitűnik e táblázatból az is, hogy annál a csekélyszámú árúczikknél, a melyeket a szövetkezetek legolcsóbbika jutányosabban árúsít, mint az élelmiszerkereskedők – az árkülönbözet szinte elenyésző és busásan kárpótolta-tik a legtöbb más árúczikk tetemesen olcsóbb árával.

Ez ártáblázat tanulmányozása előtt ezt nem mertük volna hinni. Ösmervén amaz állami kedvezményeket, a melyekben a szóbanforgó szövetkezetek részesülnek (kamatmentes nagy kölcsön, adómentesség, ingyenes árúraktár, vasúti fuvardíjkedvezmények, olcsó hidvámatalány stb.) és amaz aránylag nagy és biztosított vevőkört, a melyre támaszkodnak, – azt kellett föltételeznünk, hogy jelentékenyen olcsóbb áron szolgálhatják ki ezekre menő vevőiket, mint a többnyire csak néhány száz vevőnek való árusításra szorítkozó élelmiszerkereskedők. A mint hogy egészen bizonyosra is vehető, hogy ha bármelyik élelmiszerkereskedőnek hasonló kedvezményeket és hasonlóan nagyszámú vevőkört biztosítanak, az képes volna az élelmiszereket a szövetkezeti áraknál jelentékenyen olcsóbban is árusítani.

Nem áll módunkban megállapítani, hogy a szövetkezeti üzletvitel-

nek minő fogyatékoságaiban rejlik árdrágító hatásuk oka, ezt nem is tartjuk szükségesnek firtatni, e helyen elégségesnek tartjuk megállapítani azt, hogy a fogyasztási szövetkezeteknek nem sikerült az élelmezést olcsóbbá tenni, hogy gazdasági előnyökkel nem jár szövetkezeti tagnak lenni s hogy miután a szövetkezeti árak élelmiszeruzsorás áraknak már elvi okoknál fogva sem minősíthetők, ennél fogva a szövetkezeteknél olcsóbban árúsító élelmiszerkereskedelrnet uzsorával vádolni csak a tények nem ismerésével mentegethető és felületességből származó ráfogás.

Ha a szövetkezetek áraiban nem jut kifejezésre illegitim distributív ártöbblet, akkor a kiskereskedelemről sem szabad azt állítani, hogy ártöbbletében illegitim profit rejlenek. És így ha nincs illegitim haszna a kiskereskedelemnek, akkor annak kiküszöbölésére sem indokolt törekedni.

Mindebből következik, hogy vagy nem tájékozottak az élelmiszerdrágaság ok-complexumában azok, a kik a kiskereskedelem eliminálásában látják a panaceát vagy tendenciózusan el akarják terelni vádjaik hangoztatásával a figyelmet a drágaság igazi okairól.

* .: φ

Ezeknek a tényeknek az objectív megállapításával be is érhetnők, ha elégségesnek tartanok a kiskereskedőket megvédeni az élelmiszeruzsora rágalmával szemben. Miután azonban beható kutatásaink során, az élelmiszerközforgalom némely alapvető bajának nyomára is találhatunk, objektivitásunk kötelez rá, hogy ezeket föltárva, a magunk részéről e bajok orvoslására is megtegyük a kezdeményező lépéseket.

A kiskereskedők árúbeszerzésében rejlenek – megállapításunk szerint – szervi hibák. Túlsók közvetítés révén kerül a termelő kezéből a kiskereskedőhöz számos fontos élelmiszer. Az alábbiakban közöljük egy-néhány árúczikkre nézve azt, az utat, a melyet azok megtesznek, a míg a termelő kezéből a kiskereskedőhöz jutnak.

Tej. A tejtermelő gazdaktól a budapesti tejnagykereskedők ügynökök közvetítésével szerzik be a tejet s azt alkalmazottaik útján juttatják el a kiskereskedőkhöz. Míg a tej a termelőtől a kiskereskedőhöz jut, azt literegységre átszámítva kb. a következő költségek terhelik:

fillér

1. Vasuti fuvardíj	1'80
2. Kannavisszaszállítási díj	0'41
3. Vasuti állomástól a nagykereskedőig kocsiköltség	0'24
4. Közvetvám	0'35
5. Kannabeszerzési és karbantartási költség átlag literekre átszámítva	0'36
6. Központi kezelési költség a nagykereskedőnél	2'—
7. A nagykereskedő normális tiszta haszna	1'—
8. Közvetítési díj az ügynököknek	0'08
9. Koczkázati díj (romlás miatt)	0'54
	<hr/>
	6'78

Miután a termelő a feladó állomáson átlag 20 fillért kap a tej literjéért, a kiskereskedő a tejhez normálisan 2674 filléren alul nem juthat. Ha ehhez mást hozzá nem számítunk, mint a kiskereskedő koczkázati prémiumát a romlásért s a vevők lakására szállításának a költségét, akkor a kiskereskedőnek a bruttó haszna a tejnél $27\frac{1}{4}$ filléren felül kezdődik. Ebből a bruttó hasznból kell üzleti regiejét (boltbér, adó, világítás, hitelkoczkázat, berendezés, karbantartás, telefonbérlet stb.) fedeznie s csak abból, a mi ezen felül marad, láthatja el önmaga és családja – tapasztalat szerint elég szűkös – fentartási költségeit, a mit tulajdonképen már napi 15 órás munkájával is kiérdemel.

A tejforgalomnál tehát nem a kiskereskedő okolható a tej drágaságáért, hiszen egy fillérrel sem adja el drágábban a tejet, mint a szövetkezetek, hanem az a tény, hogy a termelő eladási árát $6\frac{3}{4}$ fillér költség terheli, a míg a kiskereskedőhöz jut. A tejet kicsinyben nem lehet a közönségnek megfelelőbben eladni, mint a hogy ez ma történik, a mikor minden vásárló a maga közvetlen szomszédságából kapja, vagy hozhatja a délelőtti szükségletét reggel és a netáni délutáni szükségletét ebéd után. E tekintetben a kiskereskedőknek nagyobb hasznát látja a fogyasztóközönség, mint a szövetkezeti tagok a fogyasztási szövetkezeteknek, a melyekből az egész napi szükséglet okvetlenül egyszerre szerzendő be, a mihez nyáron jégsekrény is kell, a mi éppen a szegényebb sorsúaknál hiányzik. A tejdrágaság orvoslását tehát akárhol másutt lehet és kell megkísérelni, csak éppen a kiskereskedő kiküszöbölésével utopisticus ábránd ez. A vasúti fuvardíj leszállítható, a kövezetvám elengedhető, a meg nem felelő tejszállító vagonoknak megfelelőekkel való pótlásával a koczkázat apasztható; a nagykereskedőknek ügynök kizárásával való tejbeszerezése is megtörténhetnék talán. Ámde mindez a tej árában foglalt beszerzési költségek 671 fillérét legfeljebb $5\frac{1}{4}$ -re apaszthatná. Lényegesebb árleszállítás – eltekintve a tejtermelésnek fokozása révén remélhető árhanatlanástól – csakis úgy volna elérhető, ha a tejnagykereskedők 2 filléres kezelési költsége és 1 filléres haszna valamelyes módon eliminálható volna. Ezidőszerint 10-12 jelentékeny és 35-40 csekélyebb jelentőségű tejnagykereskedő látja él Budapesten a kiskereskedőket tejjel. Ha elérhető volna az, hogy ehelyett az 50 tejközvetítő helyett 2-3 igazán nagyarányú tejközpont lássa el a nélkülözhetetlen kiskereskedők útján a főváros lakosságát tejjel, valószínű, hogy az ily központosított kezelés költségei kisebb összeget tennének ki, mint 50 üzem kezelési költsége és 50 család fentartási költségé. Ezzel szemben lehetne ugyan arra utalni, hogy a tejnek ilyen nagy központok útján való distribuálása a személyzeti és egyéb kiadások oly tetemes felszaporodását vonná maga után, a mely a tej árának literenkint 4-6 fillérrel való fölemelését tenné

elkerülhetetlenné. Tagadhatatlan, hogy ennek a pessimistikus felfogásnak is lehet némi alapja. Mert ha tekintetbe vesszük, hogy egy naponta 2-300 liter tejet forgalmazó nagykereskedő maga sokszor családtagjai segítségével végzi az ilyen, már tisztos megélhetést biztosító üzemet a kezelését és csak a durvább munka elvégzéséhez alkalmaz 1 -2 férfimunkást s hogy ezenkívül, mint gondos nagykereskedő, minden csöpp tejet, még a lefölezött és megsavanyodott tejet, sőt az ezek felhasználása után fenmaradt savót is értékesíti, egyszóval mindent fel- és kihasználva költségeit a minimalisra szorítva dolgozik, akkor az ellenkező felfogást nem vethetjük egykönnyen félre. Különösen, ha a magánvállalkozás most említett munkamódszerével szembeállítjuk a csak fizetett és egyénileg nem érdekelt alkalmazottakkal dolgozni kénytelen részvénytársasági, szövetkezeti vagy városi üzemek szokásos munkamódszerét. A tej az év 4-5 hónapjában 1-2 óra alatt hasznavehetetlenné válhatik, vagy legjobb esetben is 50%-ot veszíthet romlás folytán értékéből; ez tehát csakugyan nem olyan áru, a mely a bürocratikusságot nagyobb kockázat nélkül kibírja.

Ha mégis szót emelünk a túlsok kisebb nagykereskedő közt decentralisálódó tejforgalom ellen, akkor ezt azon üzelmek miatt kell megtennünk, a mely egyre általánosabbá válik tejnagykereskedelmünk terén. Nem mintha törvénybe ütköző üzelmek volnának tejnagykereskedőink egy részének terhére irhatók, ellenkezőleg, ezek az üzelmek éppen törvényes alpra támaszkodnak. Ez üzelmek az 1895. évi XLVI. t.-cz. végrehajtási rendeletének abból a hibás követelményéből indulnak ki, hogy hamisítatlan tej zsírtartalma 2.8%-os kell, hogy legyen. Miután azonban a tej zsírtartalma sokszor 3.2-3.6%-ra is fölrúg, a termelőnek és nagykereskedőnek módjában van $\frac{1}{2}$ -1%-nyi zsírtartalmat minden kockázat és kihágási veszély nélkül a tejből lefölezni s az így nyert habtejszint a tejnél jóval magasabb árban értékesíteni. Ennek a manipulationnak másképp nem lehet véget vetni, mint állandó ellenőrzés alá helyezett kevésszámú tejközpontnak a tejellátással való megbízásával.

Az egészséges és teljes tápértékkel bíró tej forgalmához fűződő nagy érdekek megokolttá tennék tehát a tejnagykereskedelemnek városi befolyással való centralisálását.

Hús. A húskiskereskedelemmel épügy vagyunk, mint a tejével. A közönségnek szüksége van arra, hogy lakhelyéhez lehetőleg közel szerezhesse be hússzükségletét és pedig úgy délelőtt, mint délután, mert még a húsvásárlásra képes elemek közt is vannak jégszekrényt nélkülözők. A detailban való húsárúsítás központosítása tehát elérhetetlen ábránd.

Kétségtelen azonban, hogy a húskisárúsók, a mészárosok és hen-

tesek juthatnának olcsóbban is húshoz, mint jelenleg. Ennek módját illetőleg – ismétlések elkerülése végett – utalunk a húsipari érdekeltség részéről ismételten kifejezésre juttatott javaslatokra.

Tojás. A tojás áralakulása a világconjunctura alakulásával áll összefüggésben és soha panaszok nem merültek föl a miatt, mintha a közvetítő kereskedelem okozná a tojás drágulását. Bizonyos azonban, hogy a tojás áralakulását egészségesebb mederbe terelni volna alkalmas egy budapesti tojástőzsde szervezése, a melynek előmunkálatai folyamatban vannak. A tojás is olyan árúszik, a melynek áralakulásával mindenki ki van békülve, miután az a világpiaczi áralakulással párhuzamosan megy végbe. Ép így vagyunk a

czukor, rizs, liszt, kávé, szilva, szilvaíz, szalonna, disznósír, mesterseges ételzsírok, dió, fűszer- s gyarmatárúk és délgyümölcsök dolgában is.

Olyan árúczikkek ezek, a melyek árai declaráltak, s a melyeknek detailárai elegáns és külvárosi, szövetkezeti vagy szatócsüzletekben szinte fillérekig azonosak. A tekintetben sem lehet az e csoportba tartozó árúkra nézve jogosult panaszt felhozni, hogy a kiskereskedelmi árak ne követnék a legelasticsabban a nagybani árak hullámzását, vagy, hogy nagykereskedelmi áraink ne követnék párhuzamosan a világkereskedelem árjegyzéseit. Ennek a jelenségnek okát kutatván, ezt termény-, gyarmat- és fűszerárú nagykereskedelmünk kifejltségében és tőkeerős mivoltában találjuk, valamint abban, hogy nincsen fölösleges láncszem a közvetítésnek ama láncolatában, a mely a fogyasztót kiszolgáló kiskereskedelemmel a termelést összeköti.

Konyhavetemények, burgonya, zöldség, főzelék, vad, hal és baromfi. Ezek a vásárcsarnoki czikkek adnak a legtöbb panaszra okot és ezek tekintetében szükség is volna lényeges reformokra.

E czikkek árusítói gyakran harmad- és negyedkézből szerzik be árúkészletüket, a mi a közvetítői hasznot (ha nem is egy-egy közvetítő részéről, de a maga összességében) csakugyan mértéktelenül megnöveli. A mellett túlsók kisárús kofa működik e téren, a kik egyenkint túlságosan csekély forgalmat bonyolítanak le ahhoz, hogy a kiskereskedelmi ártöbbletük nyomasztólag nem hatna az árakra. Akármilyen csekély 1 – 1 kofa és kisárús standard of life-je és üzleti regie-je, de ha ezt napi néhány koronás bevételből kell ellátnia, lehetetlen ezeknek a konyhai czikkeknek az árait mértéktelenül meg nem drágítania. A nélkül tehát, hogy uzsorás szándék részükről fenforogna és a nélkül, hogy árusításuk révén a legcsekélyebb jóléthez is jutnának, sőt egyébre, mint a legszűkösebb elvegetálásra szert sem téve, sokaságuknál fogva – akarva nem akarva – hatnak árdrágítólag. Miután azonban egyelőre semmiféle eszköz nem áll rendelkezésre a kisárúsok számának apasztására, ellenben

a szóban levő árukkal való kereskedelemnek más bajai is vannak, a reformokat egyelőre ez utóbbiak orvoslásánál lehet csak megkezdeni. Nézzük mindenekelőtt, hogy minő költségek terhelik ezeket a termékeket azalatt, míg termelőiktől a fogyasztó közönséget kiszolgáló utolsó közvetítő elemekig (kiskereskedő, vásárcsarnoki árus, kofa) eljutnak.

	Fillér
1. A fuvar költség a termelés színhelyétől a feladó vasuti állomásig kg.-onként átlag	2—250
2. A vasuti fuvar a budapesti piacot ellátó főbb állomásokról a központi vásárcsarnokig:	
baromfinál kb.	4—
főzelék és zöldségfélénél kb.	204
burgonyánál	102
3. A kirakási költség, kövezetvám, fogyasztási adó és a csarnoki díjak átlag és összesen	6—
4. Elszállítási költség a pályaudvarról a kisárús üzlettelepéig	2—3
5. A megromlás kockázatának átlagos költsége	4—5
összesen	15—205

Egy-egy kg. vásárcsarnoki árút tehát minden közvetítői haszon nélkül körülbelül 20 fillér költség terhel. Közvetítői haszon azonban túlsok elemnek jut. Már a vidéken jut közvetítő haszon ez árúk összevásárlói nak, a kik ezt a vásárcsarnokokban működő bizományosoknak küldik, a kik hasznot fölszámítva adják el ezeket az árúkat kisebbszerű úgynevezett nagykereskedőknek, a kiktől megfelelő haszon hozzászámításával a kiskereskedőhöz jutnak, a kiktől még mindig nem bizonyos, hogy véglegesen utolsó láncszemei-e ennek a közvetítői hosszú láncznak. Ha mindegyik közvetítési actus csak 6Vo-kal drágítja is ezeket a konyhai czikkeket, akkor is 24%-os árdrágítás áll elő.

Ha e láncszemekből két-hármat eliminálni és a romlás folytán beálló indokolatlanul nagy kockázati praemiumot mérsékelni sikerülne, e téren is enyhíteni lehetne az élelmiszerárakat.

Vágó József.

Az őrlési forgalom és a drágaság.

A kormány, parlament és a közvélemény megegyeznek abban, hogy az ország anyagi jóvolta az iparfejlődés mérvétől függ. Mindamellet az iparágról, a mely rövid idő előtt Magyarország büszkesége volt, a melynek virágzása szorosán összefügg a földművelés fejlődésével, már rég esett szó. Mindent elkövetünk, hogy új iparágakat életbe léptessünk; nincs áldozat, a melyet meg nem hoznánk, hogy a gyárak füsttöltő kéményeinek számát gyarapítsuk. De nem akad ember, a ki szót emelne Magyarország legnagyobb és legerőteljesebb iparága érdekében, a malomiparért. Nyíltan kimondom, hogy malomiparunk hanyatlik, őrlési productumainkat mindig nehezebben bírjuk értékesíteni a világpiacon és ha egy pillantást vetünk gazdasági évkönyveink kimutatására, látni fogjuk, hogy malmaink aranykora rég elmúlt. És az a szomorú tény, hogy Magyarország legnagyobb iparága hanyatlásnak indult, alig fogja serkenteni a külföldi tőkét, mikor magyar gyáralapításokban való részesedéséről lesz szó. Hogy is bizhatnának magyar vállalatokban, a mikor szemük előtt áll az a tény, hogy a legnagyobb magyar ipar, a malomipar hanyatlik, a nélkül, hogy az állam e megszorult iparág érdekében valamit tenne.

Malomiparunk stagnálásának korszaka, mint azt minden szakértő tudja, az őrlési forgalom megszűnésével kezdődik. Ismeretes, hogy a magyar állam, engedve az osztrák malomiparosok unszolásának, a kik e célból a magyar agráriusokkal szövetkezve/ 1900. évben megszüntette a malmoknak engedélyezett azon kiváltságot, hogy külföldi gabonát őrlés végett vám nélkül importáljanak és liszt alakban kivihessenek.

Az osztrák malomipar ettől a szabályozástól remélte malmaink őrlőképességének csökkenését és ennek következtében a magyar liszt beözönlését Ausztriába, míg a magyar gazdák, azaz pontosabban azok szószólói, abban a nézetben voltak, hogy a külföldi gabona vámtalan behozatala nyomja a magyar búza árát és a búza ára emelkedni fog az őrlési forgalom megszüntetése után.

De egyik feltevés sem teljesült, a mint azt később látni fogjuk,

ellenben az őrlési forgalom megszüntetése nagy kárral volt malomiparunkra nézve. Vizsgáljuk meg először az őrlési forgalomnak megszüntetését a magyar malomiparra. A mint várható volt, ezen elhibázott rendszabály első sorban csökkentette a liszt kivitelét külföldre, a mi eddig legjövedelmezőbb üzletága volt malmainknak. 1900. év óta liszt-kivitelünk következő módon csökkent. Liszt-kivitelünkben részesedtek 1890-ben:

Angolország	13·7 ^o / _o -kal, a mi már 1905-ben 4·14 ^o / _o -ra csökkent.
Németország	1890-ben 6·55 ^o / _o -ról leapadt 1905-ig 1·93 ^o / _o -ra.
Svájcz	" 1·23 " " " " 0·01 "

1890-ben ezen három ország liszt-kivitele az összkivitel 21·48%-át tette ki, míg 1905-ben már csak 60·8%-ra jutott. Ellenben Ausztria felé a liszt-kivitel növekedett. A míg 1890-ben Ausztria felé a kivitel 69·45%-ot tett ki és 1899-ben, tehát az őrlési forgalom beszüntetése előtti évben, 79·51%-ra rúgott, már 1905-ben ezen arányszám 85·78%-ig emelkedett. Ezek a számok nem jelentenek egyebet, minthogy malmaink őrlési bérének biztosítása külföld felé csökkent és helyette az export Ausztria felé irányult, a mely kivitel fentartása nagy áldozatokat kíván.

A külföldre való liszt-kivitel csakis súlyos áldozatok árán lehetett fentartani, mert a mi eddig legnagyobb támasza volt a kivitelnek, a búza vámnélküli behozatala és őrlés utáni kivitele külföldre, beszüntetett.

Malomiparunk hanyatlását legjobban mutatja a budapesti részvénytalmok üzleti eredményének összehasonlítása, mely czélból felsorolom 4 év eredményét az őrlési forgalom megszüntetése előtt és után.

Az őrlési forgalom beszüntetése előtt (1896—1899):

	Tőke ezer forintokban	Tiszta jövedelem ezer forintokban	Osztalék percentekben
1896	8.600	1,222.088	15·63
1897	8.600	742.992	8·64
1898	9.800	827.788	8·44
1899	9.800	73.298	0·75

A tőke évi átlagos kamatoztatása 8°/_o.

Az őrlési forgalom beszüntetése után (1900—1903):

	Tőke ezer forintokban	Tiszta jövedelem ezer forintokban	Osztalék percentekben
1900	18.844	213.161	1·13
1901	18.844	422.721	2·28
1902	18.744	1,556.703	8·02
1903	19.135	1,505.335	7·87

A tőke évi átlagos kamatoztatása 4·26°/_o.

A budapesti részvénytalmok bevétele tovább is csökken úgy, hogy 1905-ben csak 0.45⁰/o-ot hoztak és pedig 208 millió részvénytőke csak 93.789 kamatot hozott. Ezek a számok tisztán beszélnek.

Ezek bizonyítják, hogy legnagyobb iparunk az őrlési forgalom beszüntetése által csődnek indul. E mellett a malmok mindent elkövettek, hogy eleget tegyenek közgazdasági hivatásuknak, mint a hazai búza legnagyobb értékesítői és őrlőképességüket a legnagyobb erőfeszítéssel emelték.

Míg 1896-1899-ig összesen 28.045 milliót, tehát évi átlagban 711 millió métermázsát öröltek, addig az őrlési forgalom beszüntetése után 1900-1903-ig sokkal nagyobb mennyiséget, 30.270 millió métermázsát, évi átlagban 7.567 millió métermázsát dolgoztak fel. De mindez erőltetett üzem mellett hanyatlott a jövedelem az őrlési forgalom beszüntetése után, mint fentebb kimutattam, körülbelül a jövedelem felére. Ez annak bizonyítéka, hogy malomiparunk állapota nem következménye a csökkent tevékenységnek, hanem egy külső, a malmok munkásságának hatalmán kívül álló tény eredménye. Még hangsúlyoznom kell, hogy összehasonlítás céljából felsorolt 1896-1899. évek nem ölelik fel magukban tisztán a teljes, meg nem szűkített őrlési forgalom képét, mert 1896-ban az őrlési forgalom azt a változást szenvedte, hogy minden behozott métermázsa búza után ugyanannyi lisztet kellett kivinni, mint búzát behoztak, míg azelőtt 100 kg. búza után csak 70 kg. lisztet kellett külföldre kivinni.

Most kutassuk egyszer, milyen következményei voltak az őrlési forgalom beszüntetésének az osztrák malomiparra nézve?

Nem egyéb, mint az, hogy a magyar exportmalmok, a melyeknek a külfölddel való kereskedést megnehezítették, Ausztriába vetették egész erejüket, hogy üzemüket lehetőleg csorbítatlanul fentarthassak. Hogy ebbeli törekvésükben a concurrentia minden megengedett módjához fordultak, magától érthető és önfentartási ösztönük nyilvánulásának tekinthető. A magyar malmok versenye, a mely a fentebb felsorolt arányszámokban kitűnik, természetesen megbénította az osztrák malmok helyzetét, a melyek az őrlési forgalom beszüntetését mentőhorgonynak képzelték. A számos panasz, melyek az osztrák malomiparosoktól áthallatszanak mihozzánk, bűnük beismeréseként vehető és az őrlési forgalom újra életbeléptetését egyre sűrűbben hangoztatják az osztrák malomiparosok körükben. Fékezni szeretnék már most azt a szellemet, melyet felidéztek és az bizonyos, hogy ma már erről az oldalról semmi sem fenyegeti az őrlési forgalom visszaállítását.

A mi pedig az agráriusoknál várt kedvező hatást illeti, az őrlési forgalom beszüntetése által a hazai búza árát illetőleg, az teljesen ki-

maradt. A budapesti búzaár az őrlési forgalom beszüntetésétől kezdve aránylag mindig hanyatló irányt mutat. Így láthatjuk, hogy a búza Budapesten 1899-ben évi átlagban 170 fillérrel drágább volt, mint Newyorkban, amíg 1902-ben ezen viszonylat már 80 fillérrel apadt, míg 1903-ban már 11 fillérrel magasabb volt a búza ára, mint a budapestié. Ugyanezt az arányt látjuk Berlin és Budapest búzajegyzéseinél, 1899-ben csakis 15 fillérrel olcsóbb a búza Budapesten, mint Berlinben. 1900-ban már 151 és 1901-ben 183 fillérrel olcsóbb. 1906-ban pedig már oly alacsonyak búzaáraink, hogy egyenlők az odesszaiakkal. 1906 október 27-én a búza Odesszában, a Fekete-tenger kikötőjében 13.25-14.50 frs. 100 kilogrammonként és a magyar usancebuza ugyaznap Budapesten 14-30 korona 100 kilogrammonként. Tehát Magyarországon legfeljebb odesszai paritás, a mi az őrlési forgalom idejében sohasem volt tapasztalható, mert Odessza és budapesti búza árak között 1891-től 1900 évig rendszer 2-3 korona különbség volt Magyarország javára.

Az őrlési forgalom beszüntetése ellenkező hatással volt a búzaárak alakulására, mint azt az agráriusok várták. A nehézségek a finom liszt kivitelénél nyomást gyakoroltak a hazai búzaárakra, a mennyiben a buza-vagy liszt-többlet értékesítése sokkal nehezebben ment végbe. A magyar földművelés érdeke kívánja elsősorban, hogy utat-módot találjunk, hogy a magyar liszt-kivitel épp oly magas fokra emeljük, mint az előző időben volt. Malmainkat képesíteni kell, hogy az ország búzatöbbletét őrölt állapotban kivihessék külföldre, hogy visszahódítsák a külföldi piacon elvesztett helyüket. Azok a tények, a melyek az őrlési forgalom beszüntetését követték, eléggé bizonyítják, hogy a malomipar és földművelés között nincsen érdekkülönbség. Minden mód, a mely a magyar malmokat képesíti, hogy a magyar kenyérterméket mint lisztet külföldön értékesíthesse, a belföldi búza árának emelkedését elősegíti. A malomipar és földművelés érdekei e tekintetben teljesen congruensek. Ez az értékes felismerés az egyetlen haszon, a melyet az őrlési forgalom beszüntetése eredményezett.

Ezen igazságokból az a tanulság vezethető le, hogy a malomipar felvirágzására az őrlési forgalom visszaállítása az egyedüli mentesség.

Hogy az őrléskikészítési eljárás (őrlési forgalom) visszaállítása biztos eredménnyel fog-e járni a malomiparra és általában a magyar közgazdaságra nézve, legyen szabad még következő adatokkal bizonyítani. Már az eddigi fejtegetéseim azt hiszem eléggé bizonyítják a károkat, melyeket az őrlési forgalom megszűnése az országban okozott, a mely károk az őrlési forgalom vagy mondjuk az őrléskikészítési eljárás újra behozatala által egy csapással megszűnnének, valamint ezen

intézkedések természetes hatása és folyománya többféleképpen nyilvánulna az ország gazdasági életében.

A malomipar az ő szűk térre szorított kellemetlen viszonyaitól megszabadulna, újra fellélekzenék és óriási fellendülésnek nézne elébe, amit külföldön észleltünk is már akkor, mikor ezen országok daczára nagy agrárius mozgalmaiknak az őrléskikészítési eljárást vagy újra bevezették, vagy fentartották vagy javították. Mint józan és gondolkodó állatok, jobban szerették hazájukat, mint ellenségeiket gyűlölték. Sajnos, hazánkban nem voltunk oly szerencsések és most 10 éven felüli szenvedés után (a mi 20 éven felüli visszaesést jelent az országra), próbáljuk a természetes utat hazánk közgazdaságának visszaszerezni. Bárcsak sikerülne!

Hogy Németországban mily lendületet hozott a malomiparra a kikészítési eljárás fentartása, mutatja a következő statistika:

1875-ben volt	438	gőzmalom	15.097	lóerővel
1882-ben	"	1.797	"	"
1895-ben már	3.832	"	96.195	"

Ezen adatok maguktól világosan beszélnek a kikészítési eljárás mellett.

A kikészítési eljárás visszaállítása a magyar általános közgazdasági viszonyok óriási fellendülésén kívül a malomipar felvirágzását fogja eredményezni. Nemkülönbén a magyar fogyasztási közönséget és pedig a magyar sajátosságos viszonyok folytán a szegényebb sorsú fogyasztó közönséget (egy öt igazán önhibáján kívül óriási módon terhelő aránylagos kenyérdrágaságtól) meg fogja szabadítani. Tudniillik a magyar munkásosztály a sötétebb színű lisztfajokat előszeretettel fogyasztja és az őrlési forgalom megszűnése épp ezen lisztfajok aránytalan drágulását idézte elő, mivel a fehér liszt exportja az őrlési forgalom megszűnése folytán lehetetlenné vált és így, mint már előbb fejtegettem, a fehér liszt az osztrák-magyar monarchia területén belül kénytelen elhelyezését keresni, a mi a fehér liszt árának aránytalan lefokozását vonta maga \ után és miután a malmok az őrlési díjat, az ő munkájuk költségét mégis valahol kell, hogy megkapják, úgy a sötétebb fajok drágításában találják ezt meg. Így a szegény proletár ember fizeti meg a malmok és gazdákon kívül Magyarországon az őrlési forgalom eltörlésének helytelenségét. Ezen állításom bővebb magyarázatára szolgáljon egy pár szép példa. Összehasonlítom a sötétebb lisztfajok árát a búzáakkal az őrlési forgalom betiltása előtt és után.

Az őrlési forgalom beszüntetése előtt :

A lisztárak jegyzése					+ drágább - olcsóbb mint buza				
január 1.	5	6	7	7½	A buza ára	5	6	7	7½
	k o r o n a					k o r o n a			
1893.	19—	16·20	13—	—·—	15·80	+ 3·20	+ 0·40	- 2·80	—·—
1894.	18·20	16·40	13·60	—·—	15·20	+ 3—	+ 1·20	- 1·60	—·—
1895.	16·80	14·80	12·60	—·—	13·40	+ 3·40	+ 1·40	- 0·80	—·—
1896.	16·40	16—	13·40	—·—	14·40	+ 2—	+ 1·60	- 1—	—·—
1897.	22·40	21·20	17·40	—·—	17·80	+ 4·60	+ 3·40	- 0·40	—·—
1898.	35·60	34·60	28·80	24·42	26·80	+ 8·70	+ 7·80	+ 2—	- 2·40
1899.	26·20	24·60	20·20	16—	20·80	+ 5·40	+ 3·80	- 0·60	- 4·80
Átlagban 1893-tól 1899-ig						+ 4·35	+ 2·80	+ 0·75	- 3·60

Az őrlési forgalom megszűnése után :

1900.	20·70	19·20	16·60	13·60	14·70	+ 6—	+ 4·50	+ 1·90	- 1·10
1901.	19·80	18—	16—	13·40	15·10	+ 4·70	+ 2·90	+ 0·90	- 1·70
1902.	24—	23—	20·40	18·40	17·25	+ 6·75	+ 5·75	+ 3·15	+ 1·15
1903.	22·40	21·60	19·20	17·20	16·20	+ 6·20	+ 5·40	+ 3—	+ 1—
1904.	21·20	19·40	18·40	16·40	15·75	+ 5·45	+ 3·65	+ 2·65	+ 0·65
1905.	26·80	25·80	24·80	22·80	20·30	+ 6·50	+ 5·50	+ 4·50	+ 2·50
1906.	21·80	20—	17·20	16—	15·80	+ 6—	+ 4·20	+ 1·40	+ 0·20
1907.	19·60	18·60	17—	15·40	15·10	+ 4·50	+ 3·50	+ 1·90	+ 0·30
Átlagban 1900-tól 1907-ig						+ 5·75	+ 4·40	+ 2·40	+ 0·40

Ez összeállításokból világosan kitűnik, hogy az őrlési forgalom beszüntetése mily aránytalanul megdrágította a sötét liszt árát és azáltal a szegény ember kenyerét. Azt hiszem elég tisztán kimutattam, hogy mi az országnak kötelessége.

Herzfeld Frigyes.

Milyen hatása volt az őrlési forgalom megszüntetésének és milyen várható hatása volna újból való megengedésének?

Ez kettős kérdés, mely ketté választandó.

I.

Az első kérdés a drágaság szempontjából lényegében egyértelmű azzal, vajjon volt-e az őrlési forgalom árszabályzó vagy ármódosító tényező, esetleg milyen?

Az őrlési forgalom közrehatását az áralakulásban egy kétkarú emeltyűéhez hasonlíthatjuk, melynek egyik karja a búzaimport, másik karja a lisztexport. Theoretice, jobban mondva, aprioristikusan fogva meg a kérdést, mint import a búzaárak és közvetve a lisztárak csökkenését, mint export a lisztárak és közvetve a búzaárak emelését kell hogy eredményezte legyen. Eme ellentétes irányú kétféle hatásnak voltaképp - átmeneti forgalom jellegével összhangban – egymást közömbösítenie kellett volna, különösen ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy egyidejűleg párhuzamosan ment végbe a két művelet: a búza vásárlása és a liszt eladása. De eltekintve attól, hogy a két momentum időbeli egybeesését lehetetlen ellenőriznünk, a theoria talaján maradván, az őrlési forgalom két emeltyű karját nem vehetjük egyenlő hosszúságúnak, illetve egyensúlyban levőnek. Ugyanis az őrlési forgalombeli korszak (1891-1900) búzatermése átlag évi 36³ millió métermázsa, a kikészítési eljárásban importált búzamennyiség pedig átlag évi 1.425 millió métermázsa. Elhanyagolva azt a momentumot, hogy az import nem folyt egyenesen, tehát igen változó energiával folyt be az árképződésbe: az importnak az áralakulásra gyakorolt hatását – megbízhatóbb formula hiányában – kifejezhetjük a terméshez való arányával 1.4:36.3. A lisztnél egészen más az arány. A kereskedelmi forgalomba kerülő, azaz a magyar kereskedelmi malmok által termelt liszt mennyiségét évenkénti átlagban körülbelül 10 millió métermázsaára tehetni ebben a korszakban, a miből vámkülföldre átlag 955 ezer métermázsa ment. Eszerint az őrlési forgalombeli export áremelő hatása ezzel az arányszámmal fejezhető ki: 9.55: 100. Ehhez

képest a theoretikai praesumptio az, hogy az őrlési forgalom csekély mérvben leszorította a búzaárakat s jóval nagyobb mérvben emelte a lisztárakat. Figyelembeveendő azonban még a következő: A vámvisszatérítési kivitel tárgyául szinte kizárólag finom liszt szolgált, tehát nem ugyanaz a nyerstermék került feldolgozott formában kivitelre, hanem számításba véve, hogy az importált búzából maximum 25% exportálható liszt állított elő, úgy kell calculálnunk, hogy az importált búzamennyiségnek megfelelő 350 ezer mm. finom liszt helyett 955 ezer mm. került kivitelre, azaz az összes, körülbelül 3 millió métermázsányi finom (export-) liszttermelésnek 30%-a. Ennek alapján a fehér lisztnek árára gyakorolt áremelő hatást 3:10 arány által fejezhetjük ki, a mi körülbelül nyolcszorosa annak, a mit az import gyakorolhatott a búzaár lenyomására. Ezzel szemben az importált búzából gyártott sötétebb liszt az országban maradt s a körülbelül négy millió métermázsányi termelést vagy 400 ezer métermázsával, tehát körülbelül $\frac{1}{10}$ -del gyarapította, miáltal annak árait az importnál háromszor erősebb hatást fejtett ki.

A theoria szerint ekkép (fenti számok csak gondolkodásbeli támaszok, nem matematikai relatiók megállapításai akarnak lenni) a feltevés az, hogy *az őrlési forgalom jelentékenyen emelte a fehér liszt árait, mérséklőleg hatott a kenyérlisztekéire és csekély mérvben nyomta a búzaárakat*

Ez a theoretikus deductio, melyről a következőkben meg lesz állapítandó, hogy a valóság mennyire fedi, annyi útbaigazítást mindenesetre ad, hogy az őrlési forgalom hatását az áralakulásra kutatva, első sorban a lisztárakban kell keresnünk, mert közvetlenül csak ott nyilvánulhatott, még pedig legelső sorban s legfőképp a fehér liszt, különösen a vámkivitel tulajdonképi cikkének, a nulláslisztnek árában.

Már pedig a nullásliszt árfejlődése a fenti feltevéssel homlokegyenest ellenkező tanulságot kínál. A mellékelt tábla szerint a nullás ára a 80-as évek elején a búzáénál körülbelül 10 (forinttal, illetőleg 50 kilónként) koronával magasabb árnyiveaun mozgott. E magasságból a nullás megszakítás, szinte megállás nélkül lezuhant, mígnem 1895/6-ban már csak félannyival: 5.25-5.10-zel drágább a búzánál, tehát oly mélyre szállt, hogy a további sülyedésnek éppen csak a veszteséges üzem állandó folytatásának szinte mechanikai lehetetlensége vethetett gátat. 1897/9-ben megint emelkedik, kétségtelenül a magas búzaárak impulsusa alatt, aztán újra alább száll, egy évben (1901-ben) még valamivel a régi mélységi pont alá, egészben azonban az 5.5.50-nívón marad, mígnem az utolsó 3 évben – újra magas búzaárak hatása alatt – felszökik. Kiderült, hogy *1882-1896-ig állandóan olcsóbbodott s hogy azon olcsóság? niveau, melyre ebben a fejlődési folyamatban jutott, oly értelemben stabilizálódott, hogy*

azon csakis igen magas búzaárak instigatiója alatt bír túlelni. Ebben a processusban az őrlési forgalomnak semmiféle specifikus hatása nem fedezhető fel. Megindult a hanyatlás a 80-as években s az őrlési forgalom előtt 1890-ig kitesz métermázsánként 6 koronát (10-6.90), az őrlési forgalom első hat évében pedig további 3.60 koronát. Hogy már most ezen új hanyatlás az őrlési forgalom hatása lenne, annak ellentmond az ezen korszakot megelőzőt nagy hanyatlás, úgy hogy elfogulatlanul ebben az új hanyatlásban lehetetlen egyebet látnunk, mint a régebben megindult folyamatnak az őrlési forgalomtól független folytatását. Épp oly kevéssé azonban kereshetjük az ezután bekövetkezett niveau-emelkedésben az őrlési forgalom hajtóerejének megnyilvánulását: mert ha hat évi fennállása alatt nem bírta megakadályozni a nullásár következetes lecsuszamlását, mi jogosít arra a feltevésre, hogy egyszerre a nullásár emelkedését ő idézte elő? Főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy a fordulat az újabb olcsóbbodás felé beállott, még mielőtt az őrlési forgalom megszűnt volna. Tulajdoníthatjuk-e ily körülmények közt megszüntetésének azt a jelenséget, hogy a megszüntetést követő hat évben az árniveau megint hanyatlott, jobban mondva, hogy a nullásár megint azon a niveauun mozgott, melyen az őrlési forgalom aerája alatt is már mozgott mindaddig, míg a rendkívül magas búzaárak a lisztárak relativ niveauját is nem emelték?

Kiderül így egyrészt, hogy az őrlési forgalom az aprioristikus feltevessel ellentétben nem hozta meg a finomliszt drágulását, másrészt, hogy a nullásliszt áralakulásában egyáltalában nem lehet nyomára akadni annak, hogy az őrlési forgalomnak akár megindulása, akár tartama, akár megszűnése bármilyen irányító befolyással lett volna. S ezzel máris megadhatjuk a választ a fenti első kérdésre, hogy t. i. az őrlési forgalom megszüntetésének – hacsak pillanatnyi conjuncturalis, a fejlődés szempontjából számba nem vehető hatásokra nem gondolunk – *semmiféle hatása nem volt*, sem árdrágító, sem árcsökkentő irányban.

Ennek ellenében azzal argumentálhatna valaki, hogy az őrlési forgalomban mégis rejlett bizonyos, ha nem is a felszínen mutatkozó, de bebizonyítható ártámasztó erő. Az őrlési forgalommal ugyanis csaknem egyidejűleg (1891 őszén) inaurálták a magyar malmok az úgynevezett új számjelzést, mely szerint az addigi 13 lisztfaj (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 8^{1/2} 87-1 s 9) helyett csak 9-et gyártottak (0-8) azaz, az addigi 7-féle (0-6) fehér liszt helyett négyfélét (0-3), míg a 4-féle kenyérlisztfaj (7, 8, 8^{1/2}, 87) új számjelzés alatt (4, 5, 6, 7) változatlanul megmaradt. Ennek az újításnak a nullásliszt szempontjából az volt a következménye, hogy az addigi 5-6%-nyi nullásliszt-termelés helyett 14 s fokozatosan 20%-on felül emelkedő nullásmennyiséggel árasztották el a piacot, a minek természetszerűleg még az eddiginél is jóval nagyobb nullásdeval-

vatiót kellett volna előidézni. Akkora Hullás áradattal nem mondható arányban állónak az új időszak árhanatlása. Kétségtelen retardatio állott be s ebben jelentkeznék tehát az őrlési forgalom ellentálló ereje. Ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az új nullás voltaképe fele, sőt $\frac{2}{i}$ részben régi egyes, a mi magában véve is 25-35 krajczár erejéig látszólagossá teszi az árhanatlást, tehát ugyanannyival kevesebbre kell taksálni az őrlési forgalom praesumált ártartó erejét. Hozzáveendő, hogy az őrlési forgalom előtti korszak hanyatlási folyamata sem egyenletes, azt is megszakította egy-egy pihenő év (1885 s 1888). De még a mennyiben az árhanatlás némi lassúdsát csakugyan az őrlési forgalomnak tulajdonítani hajlandók volnánk, nem zárkozhatunk el az elől, hogy ezen ereje csak az előző korszakhoz viszonyítva érvényesült, de sem absolute, sem a következő korszakhoz viszonyítva nem tűnik ki. Azaz ezen feltetelezett ártámasztása ellenére a nullásár öt év alatt a hanyatlás legalsó határáig sülyedt s az őrlési forgalom abolitíója után sem szállt le ezen niveau alá, az irányváltozást meg mindkét korszakban az őrlési forgalom fennállásától vagy eltörlésétől egészen független ugyanazon tényező: a búza drágulása, hozta létre.

Ha már most az őrlési forgalom hatása ott, a hol hatóerejének döntő eredményeket kellett volna producálni: a nullásliszt áralakulása körül semmiképe sem vehető észre, voltaképe felesleges vizsgálni, hogy gyakorolt-e hatást a kenyérliszt tekintetében. Mert ha itt csakugyan észlelnénk is oly változásokat, melyek az apriori feltevésnek megfelelnek vagy a melyek egyébként az őrlési forgalom hatására vallanának: jogosítva érezhetjük magunkat arra a conclusióra vagy mi biztosítana ezen conclusio helyességéről, hogy itt tényleg az őrlési forgalom hatása nyilvánul-e és nem más tényezőké? Mégis az a megrögzött közfelfogás, hogy az őrlési forgalom a vámkülföldi kivitelnek s az egész malomiparnak lendítő kereke volt s azért megszüntetése rendkívüli bajokat (szükség szerint hol a búza árdevalvatióját, hol meg a kenyérliszt drágaságát) zúdított az országra, nem indokolná, hogy erről az oldalról is külön megvilágítsuk a kérdést.

A kenyérlisztek áralakulását a legfinomabb és a legsötétebb fajtán fogjuk szemügyre venni.

A *legfinomabb*, régebben 7-es, később 4-es számmal jelzett *kenyérliszt* pályafutása a *nulláséhoz hasonlítva* 1890-ig éppen ellenkező irányban halad, azaz e liszt csekély ingadozással állandóan drágul, még pedig ugyanannyival, a mennyivel a nullás olcsóbbodott: 3 forintra. Az őrlési forgalom évtizedében a drágulás folytatódik ugyan, de kevésbé szabályosan. Legmagasabb fokát 1897-ben éri el, mikor ezen kenyérliszt csak 1.45-tel olcsóbb a nullásnál. Midőn a magas búzaárak mellett a nullás

megint drágul, a 4-es relatíve valamivel olcsóbb megint. Az őrlési forgalom eltörlése után újra drágul 1906-ig. Ezt az évet azért kell határvonalnak tekinteni, mivel addig állott fenn az őrlési forgalom aerájával azonos vám és az új vám 1906-ban a recordtermés mellett még nem érvényesült; az új vám érvényesülésével azonban lényegesen megváltozott az ekkor a vámtól teljesen uralt helyzet. A fejlődés átlagban szemléltetve: 1890 előtt az ártávtól a nullástól 4-, az őrlési forgalom alatt 2.10, az őrlési forgalom után 1.70.

Hogy a kenyérliszt az őrlési forgalom eltörlése után drágult, az összhangban áll a neki imputait szereppel, de hogy az őrlési forgalom alatt is drágult, az megint ellenkezik a feltevessel. Csakhogy a drágulási folyamat jóval az őrlési forgalom előtt indul meg, alatta folytatódik: igazolhatja-e tehát az a momentum, hogy megszűnte után még tovább folyt, azt a következtetést, hogy ezt a drágulást az ő megszűntetése idézte elő? Helyesen csak arra a következtetésre juthatunk, hogy ebben a fejlődésben sem volt az őrlési forgalom irányító tényező.

Ezen felfogás helyességét az az észlelet sem döntheti meg, hogy a *búza árához* viszonyítva, ezen kenyérliszt árvonala eltérő alakulást tüntet fel. Az őrlési forgalom előtti korszak elején 4'20-on állt a búzaár felett, honnan még e korban visszamegy egész 3'40-ig, hogy aztán közbeeső emelkedési időszak után (melyben azonban az őrlési forgalom beállta nem jelöl határt) egész 2.80 mélységi pontig süllyedjen, s majd újra emelkedvén, az őrlési forgalom eltörlése után is meglehetősen magasságban mozogjon. Ezen fejlődés menete egészben inkább olcsóbbodás irányában látszik igazodni, legerősebben kidomborodva az őrlési forgalom aerájában. Átlagokkal kifejezve: az első korszakban ezen lisztfaj 3.90 nel drágább a búzánál, őrlési forgalom aerájában 3.60-nal (sőt 1896-ig számítva csupán: 3.30), őrlési forgalom után pedig 1906-ig 355-tel. Nem szólva arról, hogy a különbségek egészben véve (nem a malmok s kereskedelem szempontjából, hanem a fogyasztásból) nem jelentékenyek, annyira, hogy talán egészen elhanyagolhatóknak, szinte az ingerküszöbön alul maradónak tekinthetjük, nyilvánvaló dolog, hogy mérvadóknak sokkal inkább a nulláshoz való viszonyt kell elfogadnunk, mivel a nullás és nem a búza az árirányító. A kenyérliszt relatív drágulása minden kétségen felül áll. Maximum-minimum közt a nullás 5 forintos hanyatlásával a négyesnek csak 1'60-nyi hanyatlása correspondeál. 20 forintos nullás mellett a 4-es 14.50, de 12 forintos nullás mellett még 10 forintos a 4-es. Egyébként elválasztó határt, a mely prononcirozott hatásra következtetni engedne, a négyesliszt számára sem a nullás, sem a búza viszonylatában nem képez az őrlési forgalom.

A *barna liszt* áralakulásának megállapítása többrendbeli nehézségbe

ütközik. Mindenekelőtt abba, hogy a barnaliszt-typusok nem egységek a három korszakon át. A $8\frac{1}{4}$ az új számjelzés elfogadásával 1891-től 1897-ig 7-es jelzés alatt megmarad, ekkor azonban mintegy kettéágazik olyképp, hogy a 7-es mellé a $7\frac{1}{2}$ sorakozik, mint legsötétebb kenyérliszt faj. Ez az állapot tart 1903-ig, mikor a barna lisztek további differenciálódása a 7.7-est hozza felszínre, úgy hogy a régebbi 4-féle kenyérliszt helyett 6-féle kerül forgalomba. Ez a folyamat, melyben technikai s általános árfejlődési momentumok mellett árpolitikaiak is belejátszanak, nagyon megnehezíti az egybevetést. Ha még nagyjában elfogadható, hogy 1891-1897-ig a 7-es azonos liszt faj az előbbi $8\frac{1}{4}$ -essel, de már 1898-1903-ig kétféle liszt faj, azontúl pedig három helyettesíti, melyeknek egyikével sem lehet egyszerűen azonosítani, de a mely hármat egybefoglalva sem lehet az előbbi 7-es aequivalensének venni. Bizonyos határig mégis úrrá lehetünk e nehézségen s egybevetést alapot teremthetünk, ha számbavesszük, hogy a 7-es körülbelül 6%-át teszi a felőrölt terménynek, kettéválása után pedig a 7-es s 7y-2-es együttesen ugyanannyit, körülbelül ily arányban: 7-4%, $7\frac{1}{2}$ -2%. Ezen két liszt faj helyét a $7\frac{3}{4}$ feltűnése után megközelítőleg $\frac{2}{3}$ részben a $7\frac{1}{2}$ s $7\frac{3}{4}$ foglalja el, a hetes, a mennyiben egészen ki nem szorul a legolcsóbb kenyérliszt fogyasztóinak háztartásából, legfeljebb még $\frac{1}{3}$ részig szerepel benne. Ily alapon calculálva, hogy a mindenkori termelés 6%-át kitevő legsötétebb kenyérlisztnak milyen volt az árhelyzete, a fejlődést közös fonalon kísérhetjük végig. Ez a calculatio persze csak cum grano salis fogadható el. Sok szó fér helyességéhez, de minden fogyatékosága mellett is ez a mód összehasonlíthatatlanul correctebb, mint ama közkedvelt, de teljességgel megengedhetetlen módja az egybevetésnek, mely az őrlési forgalom alatti hetest az őrlési forgalom utáni hetessel állítja párhuzamba, ügyet nem vetve arra, hogy a 772 s még inkább a 771 kiválása után a hetes nem ugyanazon classisbeli liszt faj többé, hanem jóval magasabb categoriába előnyomult typus.

Ennek előrebocsátása után áttérhetünk a legbarnább liszt árvonalának megrajzolására.

A 874, majd 7-es, még accentuáltabb drágulási processuson megy keresztül, mint a finom kenyérliszt. 1882-1890-ig rohamosan, a mennyiben 1882-ben még 11-20-szal áll a nullásár alatt, 1890-ben pedig már csak 5-tel. Még ha ezt az utóbbi évet a maga 2.20-nyi páratlan vehemens ugrásával mint abnormis évet kikapcsoljuk, akkor is a közeledés a nulláshoz, azaz relatív drágulás 4 forintnyi. A drágulás a búzához való viszonylatban is kifejeződik azzal, hogy ezen liszt 1882-ben még 1.20-szal a búzaár alatt áll, 1889-ben már 30 krajczár-

rai a búzaár felett. A búzaárhoz való viszony itt annál jelentősebb, mivel a legsötétebb lisztfajok oly néprétegek tápláléka, a melyek liszt-szükségletének árát voltaképp a búza ára és vámörlesztés díja kellene, hogy meghatározza. A további fejlődés részleteibe bocsátkozni szükségtelen; elegendő a táblázatra utalni s az egyes időszakoknak a fentemlített arányszámok figyelembevételével kiszámított átlagait bemutatni következő összeállításban:

Évek	Nullásnál olcsóbb				— búzánál drágább (+) vagy olcsóbb (—).					
	8 ¹ / ₄ (7)	7 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	átlag	8 ¹ / ₄ (7)	7 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	átlag		
1882—90					850					— 15
1891—97	5.30	—	—	5.30	+0.50	—	—	+0.50		
1898—900	5.35	7.30	—	5.95	+1.40	—1.00	—	+0.60		
	1891—1900				550					+ 55
1901—3	3.55	4.75	—	3.95	+1.55	+0.40	—	+1.15		
1904—6	4.—	5.10	6.40	5.20	+1.40	+0.60	—1.15	+0.30		
	1901—6				460					+ 70
1907—10	3.95	5.50	7.55	5.6	+2.65	+1.15	—1.00	+0.95		
(1901—10)					(500)					(+ 80)

A fejlődés tehát ez: az 1882-1890-iki korszakot nagy drágulás jellemzi, mely az őrlési forgalom tartama alatt még jelentékenyen fokozódik, a mi kifejezésre jut abban, hogy az átlag két forinttal közeledik a nulláshoz, a búza áránál pedig 55 krajczárral magasabb az átlag, holott előzőleg még alatta állt. Az őrlési forgalom utáni korszakban az eltolódás a drágaság irányában ugyan tovább folyik, sőt az első három évben erősebb hullámban, 1904-től azonban megint nagyon lepadva, úgy hogy egészben véve a drágulás kisebb mérvű (átlagban nulláshoz visz. 0.90, illetőleg búzához visz. 0.15). A számítási alap és a módszer fogyatékoságánál fogva ezen megállapítások *számszerű* megbízhatóságra nem tarthatnak igényt. De annyit a hibahatár bőséges megszabása mellett is okvetlenül igazolnak, hogy az az árviszony, mely az őrlési forgalom korszakának sajátossága, nem változott annak eltörlése folytán oly mérvben, hogy nem a fejlődés általános tendenciájával s általános okaival, hanem speciálisan ezzel az intézkedéssel kelljen causalis nexust keresni. Beható vizsgálat kétségkívül rávezet azokra az okokra, melyek a lisztárak fejlődését megszabják. Annyi azonban bizonyos, hogy *az irányító tényezők közé az őrlési forgalom nem tartozik, s ennél fogva eltörlése sem.*

Mellőzvéen itt minden kitérést a lisztárak alakulásának dinamikájára, a melyre ezen vizsgálódás csábitana, összefoglalva megállapítjuk, hogy *a finom lisztek árfejlődésében olcsóbbodó, a barnáékban dráguló tendencia nyilvánul, hogy azonban az egész fejlődésben speciálisan az őrlési forgalomnak, illetve megszüntetésének tulajdonítható hatás nem észlelhető.*

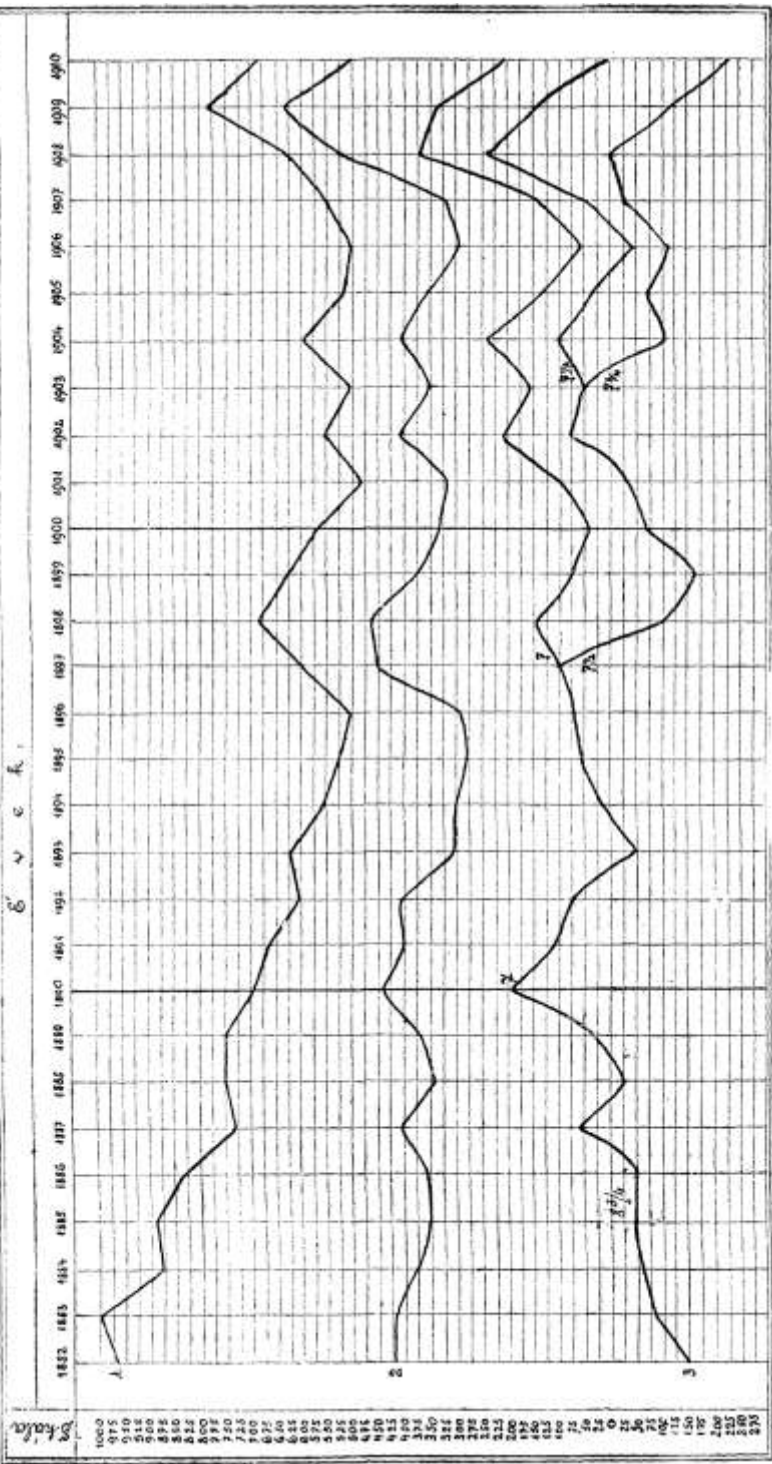
(Szövegrész folytatása 376. old.)

A lisztárak alakulása 1882—1910.

év	Mennyivel drágább (+) vagy olcsóbb (-) a búzándl			Mennyivel olcsóbb a nullás lisztnél	
	a nullás	a finom kenyérliszt 7. ill. 4. sz.	a barna kenyérliszt 8 ^o (7), 7 ^{1/2} , 7 ^{3/4} sz.	a finom kenyérliszt 7. ill. 4. sz.	a barna kenyérliszt 8 ^o (7), 7 ^{1/2} , 7 ^{3/4} sz.
	+	+			
	krajczár 100 kilónként			krajczár 100 kilónként	
1882	970	420	- 120	550	1120
1883	1000	420	- 100	580	1080
1884	880	380	- 035	500	940
1885	885	350	- 050	535	930
1886	830	355	- 055	475	880
1887	735	410	+ 060	325	675
1888	750	340	- 015	410	775
1889	750	370	+ 030	380	720
1890	690	440	+ 150	250	500
1891	670	400	+ 115	270	555
		<u>4. sz.</u>	<u>7. sz.</u>	<u>4. sz.</u>	<u>7. sz.</u>
1892	610	410	+ 075	200	535
1893	625	310	- 065	315	675
1894	560	300	+ 025	260	540
1895	525	280	+ 055	245	470
1896	510	295	+ 075	215	440
1897	600	455	+ 100	145	500
			<u>7^{1/2} sz.</u>		<u>7^{1/2} sz.</u>
1898	680	465	+ 150 - 095	215	535 780
1899	625	375	+ 220 - 165	250	550 790
1900	570	335	+ 045 - 050	235	525 615
1901	480	320	+ 075 - 020	160	380 495
1902	550	415	+ 230 + 080	135	335 470
1903	510	350	+ 155 + 050	160	355 460
			<u>7^{3/4} sz.</u>		<u>7^{3/4} sz.</u>
1904	590	400	+ 240 + 095 - 155	185	350 490 700
1905	520	360	+ 130 + 035 - 075	160	390 485 590
1906	510	295	+ 055 - 050 - 110	215	455 560 625
1907	550	320	+ 140 + 040 - 025	230	410 510 575
1908	625	525	+ 380 + 245 + 005	100	250 385 625
1909	780	630	+ 335 + 165 - 105	150	440 630 900
1910	685	505	+ 200 + 005 - 280	180	480 680 915

Ezen ártávlatok kiszámításánál alapul vett árak a mindenkori január, márczius, július és szeptember eleji áraknak kikerekített átlagai. Csak ezek az adatok álltak az egész korszakra teljes számban rendelkezésemre. Jóllehet így pontosság tekintetében sok kívánni valót hagynak, a fejlődés nagy körvonalait elég megbízhatóan szolgáltatják.

1.: Nullásliszt és buza, — 2.: 4-es liszt és nullásliszt, — 3.: 7 (7^{1/2}, 7^{3/4}) sz. liszt és nullásliszt közötti árfolyatok grafikonja.

A mi alapján egyáltalán nem meglepő. Hisz az őrlési forgalomnak mindenféle feltételezett s életbevágónak kikiáltott közgazdasági hatása egy fictiv feltevésen épül, mely praemissával a következtetések is összedőlnek. Ez a feltevés: hogy az őrlési forgalom a vámkülföldi kivitel legfőbb hajtóereje volt. A közgazdaság terén is vannak legendák. S egyike ezen legendáknak az őrlési forgalom potenciájáról való, áhítatosan ismételt legenda. A közhit szerint egyesegyedül az őrlési forgalom által keletkezett s létezett vámkülföldi liszt kivitelünk. Holott merő legenda, hogy az őrlési forgalom valamikor előmozdította vagy akár csak fentartotta a kivitelt. *Az őrlési forgalom egész aerája a vámkülföldi kivitel erős hanyatlása által jellemzett korszak.* Maximalis kiviteli évében (1896. évi 1.188 millió q) meg sem közelíti az előző korszaknak még csak átlagos kiviteli mennyiségét sem (évi 1.371 millió q), átlagban pedig évi 416.000 métermázsával hanyatlak: évi 955.000 q-ra, a mi nem sokkal több, mint az állítólag az őrlési forgalom megszüntetése következtében pusztult kivitelű következő (1906-ig terjedő) korszak kivitele 796.000 q. (Az egybevetést azért csak 1906-ig terjesztjük ki, mivel 1906 után a fejlődés - mint említettük - már az új, magas gabonavámok jegyében, tehát ezek által dominált egészen új viszonyok közt folyik.) Már pedig az *őrlési forgalom nélküli 6 évi korszak vámkülföldi kivitele mindössze csak átlag évi 160.000 q-val kisebb mint az őrlési forgalombelié. Tehát a maximális potentia, melyet az őrlési forgalomnak tulajdoníthatunk, az, hogy évi 160.000 q-nyi kivitelt teremtett.* Kell-e még bizonyítani, hogy évi 160.000 q, akár mint többlet, akár mint hiány, nem lehet egyéb, mint quantité négligeable, melynek soha sem lehetett az a súlya, hogy az áralakulásban döntsön, évi 4-8 millió q finom liszttermelés s 5-7 millió q kivitel mellett? S így eléggé érthető, hogy hatásának nyomára nem akadhatni és hogy az egyéb tényezők szabta fejlődés irányának sem útjában nem lehetett, sem elő nem mozdíthatta.

II.

A második kérdéssel sokkal rövidebben végezhetünk. Bár az elsőre nyert negatív eredményű válaszból nem szabad kellenél messzebbmenő következtetést vonni, csak éppen annyit, hogy a múlt nem szolgáltatja a várt útbaigazítást a jelenre, illetve jövőre nézve. A történeti tények azon tanulsága ugyanis, hogy az őrlési forgalom a múltban hatástalan intézmény volt, tehát megszüntetésének sem lehet hatást tulajdonítani, mindenesetre óvatossá kell, hogy tegyen minket a helyreállításának várható következményeiről való véleményünk megalkotásában, de nem döntheti el azt a kérdést, hogy minő hatást lehet a kikészítési eljárás vagy

ehhez hasonló rendszabálynak újra való alkalmazásától várni. Még pedig azért nem, mivel az utolsó években a közgazdasági viszonyok gyökeresen megváltoztak: nemcsak, hogy a lisztfogyasztás, az általános standard of life, széles néprétegek élelmezési módja megváltozott, a közös vámterület pedig átalakulóban van buzakiviteli területből beviteli területté, hanem különösen azért sem, mivel a régi 180 s 3-60 koronányi buzavám helyébe a 6”30 koronás védővám lépett. Mindezen körülménynél fogva nem szabad abból, hogy akkoriban hatástalan volt az őrlési forgalom, arra következtetni, hogy most is hatástalannak kellene maradnia. Sőt minden valószínűség a mellett szól, hogy éppen a magas vám kiváltaná belőle azt hatást, melyre az alacsony vámtételek mellett képtelen volt. Hogy ezt a hatást más irányban mint árdragításban, még pedig mind a nyerstermény, mind a liszt, különösen a finom liszt drágításában alig várhatni, arra az a körülmény is utal, hogy mindenütt, a hol hasonló intézmény fennáll, ily irányú hatást tulajdonítanak neki. Ilyféle érezhető hatás előfeltétele azonban, hogy jelentékeny mérvet öltjön a kikészítési forgalom. Csak ha nagyterjedelmű forgalmat tudna ilyféle institutio kifejleszteni, lehetne annak számbavehető hatása. Azonban vajjon ennek bekövetkezése s milyen mérvben várható-e, arra elegendő pozitív támasztékot nem találok s azért nem bocsátkozom ennek fejtegetésébe.

Gärtner Henrik.

Egyéb kisebb közlemények.

Bernát István úrtól, a Magyar Gazdaszövetség igazgatójától a Magyar Közgazdasági Társaság drágasági anyaggyűjtése alkalmával a következő kérdésekre kért feleletet:

Milyen összefüggés áll fenn a lakosságnak városba tódulása és a drágaság között?

Tisztázandó a nagy- és kisbirtok termelőképességének kérdése; melyik, mikor és hol megfelelőbb?

Melyek mezőgazdasági termelésünk hátramaradottságának okai?

Milyen hatása volt az örlési forgalom megszüntetésének és milyen várható hatása volna újból való megengedésének?

Bernát István úr e kérdésekre alábbi sorokban válaszolt:

A Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi január hó 25-én kelt engemet igen megtisztelő levélben arra szólított fel, hogy adnék választ a drágaság ügyét érintő négy kérdésre”.

A levél vétele óta lefolyt idő hosszúsága nem jelenti azt, mintha a Társaság e levelére válaszolni nem lettem volna hajlandó, meg kell azonban jegyezni, hogy a kérdések oly természetűek, melyekre pontosan vagy legalább némileg is használható választ adni, szerfelett nehéz. Nehogy azonban a t. Társaság a mulasztáson kívül udvariatlansággal is vádolhasson, bátor vagyok válaszomat a következőkben összefoglalni, kiemelvén még egyszer, hogy válaszomat magam sem tartom olyannak, mely a szóban forgó nagy probléma tisztázását jelentékenyebben előrevihetné.

Arra az első kérdésre vonatkozólag, hogy milyen összefüggés áll fenn a lakosságnak a városba torlódása és a drágaság között, aránylag könnyű a felelet. A vidéki népség városba özönlése egyrészt apasztja a vidéki munkaerőt, másrészt szaporítja azon elemeket, melyek a mezőgazdasági termeléssel szemben, mint fogyasztók szerepelnek, így ebben a tekintetben a mezőgazdasági termékénél alkalmas arra, hogy a drágaságot fokozza, másrészt azonban, amennyiben a városba tódulás az ipart olcsó munkaerővel látja el, tényezője lehet az iparcikknek olcsóbb termelésének. Tudjuk azonban, hogy ez a hatás a cartellek terjedése folytán paralizáltatik.

A második kérdésre a következőket felelhetem: A nagy- és kisbirtok termelőképességének kérdését egyetlen általánosító válaszzal elintézni nem lehet. Bizonyos cikkeknel a nagybirtok többet és olcsóbban termel, másoknál azonban a kisbirtok van ilyen előnyben. Arra a kérdésre tehát, hogy melyik, mikor és hol megfelelő, felelni in abstracto csak annyit lehet, hogy ott, a hol a nagybirtok, illetőleg kisbirtok által olcsóbban termelt cikkekre van szüksége a fogyasztásnak. A kérdés azonban e válaszzal elintézve nincsen, mert ez nem is érinti azon társadalmi és politikai jelentőséget, melylyel a közép- és nagybirtok egészséges fejlődés mellett bír és bírnia kell.

A harmadik kérdésre nézve, egy rövid levél keretében felelni teljes lehetetlenség, köteteket irtak róla és kimerítve a kérdés még mindig nincs. Ha a szakértelemnek, az olcsó hitelnek, a múlt idők mulasztásainak nagy szerepére hivatkozom, azzal csak olyan dolgokat érintek, a melyet mindnyájan tudunk, a kérdést tehát előre nem vittem. '

A mi az őrlési forgalmat illeti, ez, a mint t. Elnökség bölcsen tudni méltóztatik, vitás. Én a magam részéről, mint az agrárius felfogásnak hive, azokat az állításokat, a melyeket velünk szemben felhoznak, döntőnek nem tekinthetem. A magyar malomipar azon, állítólag nagyon káros hatás mellett is, melyet az őrlési forgalom eltörlése előidézett, megállta a helyét, sőt fejlődik. Bukások elő nem igen fordultak, sőt épen a malomringeknek az a kiépítése, mely ez idő szerint folyamatban van, mutatja, hogy nagytőkések felfogásai szerint, a malomipar nem szűnt meg jövedelmezőnek lenni.

* * *

A *Magyar Gazdaszövetségtől* Magyar Közgazdasági Társaság a következő kérdésekre kért választ:

Milyen okokra vezetendő vissza a földárak emelkedése és milyen szerepe van ennek a drágaság előidőzésében?

A közvetítésnek milyen szerepe van a drágaságban?

Mi lehet a termelő és fogyasztási szövetkezetek szerepe adott esetekben a drágasság enyhítése körül?

E kérdésekre alábbi választ kaptuk:

A földárak emelkedése szerintünk egyrészt az Amerikából hazaküldött igen tetemes összegeknek, s másrészt a belföldön összegyűjtött szintén nem jelentéktelen számú milliúnak köszönhető. Hozzájárul ehhez egyrészt a meggazdagult városi elemeknek, bankoknak stb. földvásárlása, másrészt pedig az a tény, hogy az utóbbi évek folyamán Magyarországon a hitel egészben véve olcsóbbá lett. Több a beruházást kereső belföldi és idegen tőke és az olcsóbb hitel közvetítésével immár az

országnak több mint hatezer községére kiterjedő hitelszövetkezeti hálózat is jelentékeny munkát végez.

A közvetítésnek nagy szerepe van a drágaság előidőzésében azért, mert a közvetítők, a mint ezt a budapesti ipar- és kereskedelmi kamara titkára által kidolgozott s annak idején a pénzügyministeriumban tartott drágasági tanácskozmány alkalmával közétett jelentés kiemeli, szerte-nül megszaporodtak. E mellett a városi és állami fogyasztási adók, a közönség igényeinek növekedése, vásárló képességének fokozódása szintén besorolhatók azon okok közé, a melyek a drágaságot elmérgesíteni segítettek. A termelő és fogyasztási szövetkezetek, nagy és üdvös szerepet tölthetnének be a drágaság enyhítésénél, főleg ha arra is tudnának hatni, hogy a fogyasztók igényeiket leszállítsák. Bizonyos azonban, hogy még a szövetkezetek is kénytelenek számolni az emelkedő termelési költségekkel, a munkabérek emelkedésével stb.

A szövetkezetek hatásukat teljes mértékben nem éreztethetik, mert hiányoznak a nagyobb városokból az eladóhelyek s a hatóságok részéről kellő támogatásban nem részesülnek azért, mert ezek a lármás kisebbség által visszariasztva, rendszerint nem bírnak kellő erélyvel arra, hogy a többség érdekében olyan rendszabályokat léptessenek életbe, melyek a közvetítők ellen irányulnak.

***

Wolff Vilmos úr, főellenőr, a m. kir. államvasutak Budapest-Dunapart teherpályaudvarának raktárfőnöke a Magyar Közgazdasági Társaság következő kérdésre adott választ:

Mennyiben volnának a vasúti tarifák a főváros jobb élelmezése szempontjából reformálandók és várható volna-e ezek révén az árak bizonyos le-szállása?

Milyen hatásuk van a külföldre adott refactiáknak az élelmiszer-árak alakulására?

Melyek azok a berendezések, melyekkel a tarifális helyzettől függetlenül biztosítható a szállítási intézmények aktív közreműködése a drágasági kérdés megoldásában?

A vásárcsarnokok mennyiben szerepelnek, mint a drágaság előmozdítói?

Mi idézi elő az élelmiszerek árában a közvetlen környék és Budapest között mutatkozó rendkívüli differenciákat?

Milyen hatás volna várható az auctiók meghonosításától budapesti piacon?

A válasz a következő:

A vásárcsarnokba rendelt illetve feladott cikkek után hirdetett kedvezményektől a piaci árak alakulása nem várható. A gyors vagy teher darabárúként szállított cikkeknel oly csekély befolyást gyakorol a szállítási kedvezmény az alakulásra, hogy detail-fogyasztásban, a kgr.-kenti egységnel, még filléren is jóval alul marad.

Az egész kocsirakományokban szállított burgonya után járó díj-kedvezmény talán egyedül bír létjogosultsággal, mert ez a legszegényebb néposztálynak állandó táplálékát képezi; mert a központi vásárcsarnokban fél és egész métermázsákban kerül eladásra az ott állandósult kereskedőknél, kik tehát az egységesen fejlődött versenyben kocsinként javukra eső 10-12 korona kedvezményt, az eladási árba becalculálják. A többi kedvezmény, mely a központi vásárcsarnok részére f. évre is hirdettetett, bátran el is ejthető, a piacot nem befolyásolja.

Az élelmi cikkeknel csakis azon díjkedvezményeknek van árszabályozó hatásuk, melyek egy piaci góczpont részére fél és egész kocsirakományokban bizonyos távolságból (legalább 200 km. túl) összpontosítási szándékkal szállított oly cikkek után adatnak, melyekből ezen góczponton megfelelő piacot létesíteni lehet. Önként kialakulnak ily kedvezmény hatása alatt a vidéki gyűjtőhelyek, melyek tehát szintén élénk forgalmat nyernének és honnan azután a kedvezmény igénybevételével a góczpontra oly mennyiség kerül, hogy az ár nivellálódása a felhozatal arányában helyesen kialakulva megadja az illető cikkek napi esetleg heti árfolyamát.

Ily alapon, ily intentióval és feltétellel Budapest részére bizonyos élelmi cikkek után adott kedvezmények, melyek egyaránt érvényesek Budapest minden pályaudvarára, kell, hogy a felhozatalt élénkítsék, hogy a termelőket és kereskedőket a Budapestre való felhozatalra serkentsék; ennek folytán kell, hogy a piaci árakra jótékony hatást gyakoroljanak, ha természetesen megfelelő gondoskodás történik arról is, hogy Budapestről osztrák és külföldi viszonylatokra szintén kedvezményes, illetve kivételes díjszabások létesíttessenek ezen cikkek után, melyek segítségével, a piacz felvevő képességének figyelembe vételével és a helyi szükséglet kielégítése után megadnák a lehetőségét, az árúknak idegen piacokon való elhelyezésére.

Megmaradhatnak e mellett a jelenlegi kivételes osztrák és külföldi díjszabások azon vidéki góczpontállomásokról, honnan ezen élelmi cikkek már eddig is kivitelt képeztek, de hogy a Budapesten át képezett és itt megtört díjtételek összegeinek előnyösebben kell alakulni, mint az ilyen vidéki góczpontokról közvetlenül képzetteknek – az természetes, sőt ha ily eljárás után is meghagyatnók a külföldi relatiókban ma hirdetett 20% kedvezmény – bár maximalis súlyhoz van kötve és bár csak visszatérítés útján engedélyeztetett, úgy a Budapesten át képzett fent említett kivételes díjszabásoknak is legalább 20% engedményt kell, hogy képezzenek a rendes díjtételekhez képest. Véleményem szerint a tarifának ily módon való kezelése üdvös hatással lehetne a felhozatal fokozására s közvetve az árak mérséklésére.

A Budapest részére akként nyújtott kivételes díjszabások alkalmazása alól kiveendők volnának:

- a) az átrovatolások;
- b) hűtőház vagy közraktárak címére rendelt küldemények (hol ezen cikkek az áralakulásra való speculativ célzattal elhelyeztetnek);
- c) az átfuvarlevelezett küldeményekre pedig a Budapestről élvezhető kivételes díjszabás alkalmazható nem lenne.

Hangsúlyozni kívánom, hogy mindezen díjszabási intézkedések teljesen céltalanok, ha előzetes gondoskodás nem történik a budapesti élelmiszerkereskedelem rendezéséről.

Ha az oly tőkeszegény marad, mint jelenleg is; ha a közvetítő kereskedelem nem szabályoztatik; ha a piac felvevőképessége oly silány marad mint ma is; ha a főváros nem gondoskodik arról úgy anyagi, mint erkölcsi támogatásával, hogy Budapesten bizonyos élelmi cikkek forgalmához megkívánt nagy vásár lebonyolítása – hely, alkalom stb. – végrehajtható legyen; úgy bármilyen célzatú, bármily jóindulatú és bármily nagy áldozatot hozó tarifapolitika az élelmiszerek terén feltétlenül meddő marad.

2. Az élelmi cikkek után külföldre adott kedvezményes tarifáknak okvetlen jó hatásuk van, mert lehetővé teszik, hogy az egyes élelmi cikkekben esetleg jelentkező túlermelés (értem: több mint a mi hazai fogyasztásra szükséges) könnyebben elhelyezhető.

A ma fennálló és külföldi viszonylatokra érvényes kivételes díjszabásokon kívül azonban minimális súlyhoz kötött refactia is hirdetve van, mely szerint a díjszabásszerű tételekből, 8, illetve 20 yo vissztérítetik. Ez már károsan hathat az élelmiszerek árának alakulására, mert az ezen refactiát igénybe venni, illetve kihasználni szándékozó fél, tekintet nélkül a helyi szükségletre, az ország piaczi árának alakulatára, minden üzleti agilitását fel fogja használni, hogy a kikötött súlyt megszerezze és elszállítsa. Az agilitása abban áll, hogy áruszerzőket tart a vidéken; a termelőt, a kereskedőt összeköttetésbe hozza a külföldi fogyasztóval; a gyűjtés idejére díjmentes tárolást nyújt; gondoskodik a gyűjtött árúk elosztásáról; szükség esetén a feladási helyen háztól, a rendeltetési helyen házhoz való fuvarozásról; ellátja a vámkezelést; különletek felmerülése esetén kiegyenlít; ha kell, az incassót is ellátja, sőt előleget is nyújt, úgy hogy tökéletes „surveilleur” szerepét viseli csak azért, hogy a refactiát – melyből egy csekély hányadot a megbízójának is ad – maga részére biztosítsa. Ez már formális árszerzés (aquisitio), mely az élelmiszerek honi áralakulására nincs tekintettel s az ily irányú működés már túllépi azon határt, melyet a vasút a kivitel

érdekében nyújtani kívánt, mi által közvetve hátrányos befolyást gyakorol az árak alakulására.

3. a) Hűtőkocsik beszerzése;

b) összes budapesti pályaudvarokon az éjjeli árúkiadási szolgálat rendszeresítése élelmiszerek részére;

c) ahol szükségesnek mutatkozik, a fél, esetleg egész rakományok létesítése érdekében árúgyűjtési szolgálat rendszeresítése;

gyűjtött árúk elosztása a rendeltetési állomáson (hirdetett mérsékelt díj ellenében);

d) „colis agricoles” rendszerének létesítése;

e) megfelelő és czélszerű csomagolóeszközök árusítása az erre alkalmas pályaudvarokon bizományban;

f) közvetlen gyűjtőkocsik szaporítása, a hol csak lehet, az átrakások mellőzése érdekében.

4. A vásárcsarnokok intézménye nagy befektetést képezett a fővárosnál s ezen körülbelül 10 millió koronát kitevő tőkének 4-es, sőt azon felüli kamatoztatását mutatja ki a főváros a csarnokokra vonatkozó évi jelentésében. Hát ez bizony nagy sor! Nem lehet tehát a felett csodálkoznunk, hogy a csarnok igazgatósága minden követ megmozdít ezen százalék elérhetése, illetve jövedelmének fokozása érdekében.

S hogy ezen jövedelem fokozása az árusító közönség terhére megy, s ez a többletet viszont áthárítja a vevőkre, a fogyasztókra: azt magyarázni sem szükséges.

Ezen czéltudatos actiónak tudható azután be, hogy központi vásárcsarnok melletti idénypiaczon körülbelül 8 hónapon át árusító állandó bérlők a központi vásárcsarnokban is megtartják a bérelt területet, hol azután a téli hónapokban árusítanak; a nyári hónapokban persze, ezen területek napi bérlőknek újra kiadatnak, hogy a kocsirakományokban érkező árúk, ha kocsiból való kirakás előtt gazdát cserélnek, mindannyiszor helybérletet fizetnek, valahányszor új kézbe kerül, tekintet nélkül arra, hogy az illetőnek van-e állandó helybérlete vagy nem; hogy a húsipart üzök (legkeresettebb) 3-4-szer oly drágán fizetik a helybárt, mint a többi árúsok. A helyett, hogy olcsó helybérlettel oly tőkeerős és megbízható nagyárúsokat igyekeznének aquirálni, ki aláveti magát a főváros teljes ellenőrzésének és ki a tisztas- és egészséges versenyével szabályozólag hatna az időnként jelentkező mesterségesen felcsigázott áralakulásokra, ilyen kicsinyes és garasos gazdálkodásban merül ki a képessége és ereje.

A drágulást előmozdítja továbbá a központi vásárcsarnok végtelen csekély befogadóképessége. Hiába van időnkint bizonyos cikkekbelől nagyobb felhozatal (pl. ősszel káposzta, zöldség stb.), azokat csak kis

részletekben lehet beállítani. Az első beállítási részletek, melyek a sürgős szükségletet fedezik, magas áron kelnek el, az utolsó csoportban beállítottakra már nincs is kereslet és így egy napon többször is hullámzik ugyanazon cikk piaci ára vagy pedig az első, de magas nívőn tartja magát, mert az utóbb érkezett tömegekre már nem is reflectált senki, ha ugyan ezeket egyáltalán bevihetik a csarnokba és nem bocsájtatik Budapest-Dunaparton a fél rendelkezésére, hol igen gyakran addig hagyja a fél az árút a kocsiban, míg az árak javulnak. Előmozdítja az ingadozó árképzést a központi vásárcsarnok megbízhatlan árjegyzése is. A helyett, hogy az összes budapesti pályaudvarokon beérkezett élelmiszerek mennyiségéről tájékoztatást szerezne és ezt a csarnokokban feltűnő helyen adná az érdeklődők tudomására; az érdekelt felek által jószántukból vagy öletszerűen bemondott árak után állítják össze a jegyzékeket és ez után indul a helybeli és vidéki érdekelt közönség.

Drágító hatással van a központi vásárcsarnok közvetítő kereskedelmének abszolút megbízhatlansága is, mert számtalan beküldőnek, ki ezek némelyikének kezei közé kerül, ugyan elmegy a kedve továbbá is küldeni és a felhozatalt gyarapítani. Drágítja végül azon körülmény, hogy Budapestnek tulajdonképpen egy kialakult egészséges és életképes élelmiszerkereskedése a csarnoki intézmény folytán nem fejlődött, mert az ide mesterségesen koncentrált élelmiszerekhez, a csarnok befogadóképessége, piacának megfelelő felvevőképessége nincs.

5. Mivel – mint több ízben hangoztattam – Budapestnek egészségesen kialakult és életképes kereskedelme nincs (a tőke nagyon rezerváltan viselkedik ezen üzletággal szemben): a felvevőképessége sincs meg, mely körülményt támogatja a közvetítő kereskedelem irrealitása.

Ha egy vidéki termelő vagy kereskedő arra határozza el magát, hogy árúját felhozza és maga árusítja, az rendesen pórul jár. Felvevőképesség hiányában a közvetítők bojkottálják, mert ily eljárás mellett elesnek a haszontól; a kereskedők pedig, kik egyáltalában képesek volnának készpénzért vásárolni, úgy limitálják az árat, hogy árúján túladni egyáltalában nem bír. Viszont az is megtörténik, hogy a napról-napra élő kisárúsók, gyenge kereslet mellett sem engednek a magas árból és inkább pusztulni engedi árúja egy részét. (Sok veszteni valója ugyanis nincs, mert legfeljebb adós marad.) Azt azonban, hogy gyenge felhozatal mellett az élelmiszerek nagy része nem adható el, állítani merem; tapasztalatom ezt nem fedi.

6. Feltétlenül jó hatást várok az auctióktól a budapesti piacon. Javítani fogja a közvetítő kereskedelmet; az árjegyzékek megbízhatóbbak

lesznek és ezen auctióknak feltétlenül szükséges fővárosi ellenőrzése biztatólag fog hatni a vidéki beküldőkre; a napi árak természetesen szabályozódnak önmaguktól s a közönség mindjárt tudomására jöhet minden uzsoraszándéknak. Ha a vásárló közönség csak egy kis ellenőrzést gyakorol; ha felszabadítja magát azon maradi, rossz szokástól, hogy harmadik és negyedik kézből vásároljon; ha a túlkapásokkal szemben csak egy kis megtorlást is alkalmaz, úgy az auctiónak a drágaságra való mérséklő hatása feltétlenül bekövetkezik.

A drágaság kérdése Magyarországon 1901-1910-ben.

A sok tudományos és kevésbé tudományos vita mellett, a drágaságra vonatkozó actualis érdekű röpiratok és cikkek özönének közepette, a melyek az utolsó két év folyamán az olvasni tudó és olvasni szokott közönséget valósággal elárasztották, aránylag keveset foglalkoztak nálunk a drágaság kérdésének a historicumával. Nem a drágaság keletkezésének oknyomozó kutatását értjük ezalatt, hanem azoknak az eseményeknek, tüneteknek, jelenségeknek megállapítását *egy bizonyos*, mondjuk, tíz esztendősi periódusra visszamenőleg, a melyek a drágasággal összefüggésben vannak. Azt lehetne mondani, a megállapítása azoknak a jelenségeknek, a melyeket a drágaság a közönségből kiváltott. Ez a tíz esztendőre visszamenő kronologikus felsorolás mintegy nyomjelzője volna a drágaság menetének és főként arra terjeszkednék ki, hogy ki, mikor és hol javasolt, vagy cselekedett valamit a drágaság elhárítására, vagy súlyának enyhítésére vonatkozólag.

Ennek megállapítása a jelen fejezetnek a célja. Nagyon természetesen egy ilyen munka, különösen a följegyzések nagy hiányossága, az áttekintendő terület rendkívül tág volta miatt nem lehet teljes és tökéletes. Mindamelllett a kérdés történelmi megalapozásához ez is anyagot szolgáltat és megkönnyítheti azoknak munkáját, a kik a kérdéssel elméletileg kívánnak foglalkozni.

Egy megjegyzés, a mit előre kell bocsátanunk, az, hogy ebben az összeállításban eltekintettünk a különböző sztrájkok felsorolásától. A munkabéremeléseket célzó sztrájkoknak a drágasággal való összefüggése kétségbe nem vonható, sőt még az úgynevezett hatalmi kérdésből eredő sztrájkoknak is alapja a végeredményben a megélhetési kérdés. Elhagyásuk mégis, úgy gondoljuk, nem jelent különösebb hiányt, mert a sztrájk állandó kísérője a capitalistikus termelési rendszernek és nem az utolsó évtizedben felfelé haladó árhullámnak valamely speciális jelensége.

A drágulást, mint mindenütt, nálunk is legelőször és legerősebben a fixfizetésűek osztálya, a tisztviselők érezték meg, mint a kiknek nincsen

módjukban jövedelmüket a megváltozott életviszonyokhoz képest szaporítani. Innen van az, hogy az 1897-ben megindult áremelkedés a tisztviselői korból váltotta ki az első jajkiáltásokat. Az 1900. év folyamán különböző tisztviselői gyűléseken, lapokban egymásután hangzanak el óhajtások, hogy az állami tisztviselők fizetése olyan formában rendeztessék, hogy az a drágaság által előidézett jövedelmi hiány fedezésére alkalmas legyen. Típusa mindezeknek a feljajdulásoknak az, hogy a drágaságot nem folyamatnak, hanem befejezett valaminek tekintik, a melyen a fizetésrendezéssel egyszersmindenkorra segíteni lehet.

Positiv alakot ezek az óhajtások, kívánságok az 1901. év folyamán öltének. Hosszas tárgyalások, memorandumok készítése után a tordai állami tisztviselők voltak azok, a kik határozott kezdeményezésre vállalkoztak. 1901. június 6-án tartott ülésükön elhatározták, hogy országos mozgalmat indítanak helyzetük javítása és a fizetésrendezés keresztülvitele érdekében. Június folyamán hasonló állami tisztviselői gyűléseket rendeztek az ország számos más városában, meglehetősen izgatott hangon tárgyalva a helyzetük javításának módzatait. Itt-ott olyan hangok is hallatszottak, hogy a sztrájkyszerű szervezkedéstől sem kell visszaretenni. E mozgalomnak első eredménye lett, hogy a kormány július 6-án ministertanácsi határozat formájában bejelentette, hogy az állami tisztviselők részére országos segély- és hitelegyletet fog alapítani. A kormánynak álláspontja az volt, hogy a tisztviselői karnak az eladósodás legalább is akkora baja, mint a fizetés csekélysége és ezzel a palliatív eszközzel akarta ideig-óráig a mutatkozó nagy elégtelenséget lecsillapítani. Négy nappal később, július 10-én, körmöczbányai beszámoló beszédében Lukács László pénzügyminister erre a ministertanácsi határozatra hivatkozott és vele bizonyította, hogy a kormány jóindulatot tanusít a tisztviselők iránt, másrészt azonban óva intette az állami tisztviselőket a megpendített sztrájkyszerű szervezkedéstől.

Az állami tisztviselők mozgalmánál valamivel később kezdődött az államvasuti tisztviselőknek fizetésrendezési mozgalma. Ezek azonban gyorsabban dolgoztak és szeptember 8-án Budapesten tartott országos gyűlésük már megállapodott a kereskedelemügyi minister elé terjesztendő memorandum végleges szövegében, a mely felsorolja a helyzetük javítására vonatkozólag teendő összes intézkedéseket. Az állami tisztviselők országos congressusukat szeptember 22-én tartották meg és ezen szintén egy, a kormányhoz intézendő memorandumot fogadtak el. A kormány maga részéről ezekkel a mozgalmakkal szemben az ígéretek álláspontján maradt.

Az 1902. év folyamán az előtérbe került politikai és katonai kérdések, a melyekből az első nagy obstructio fejlődött ki, háttérbe szorították ezeket a fizetésrendezési mozgalmakat. Annál inkább foglalkoz-

tattá azonban az élelmiszerek áremelkedése a főváros közéleti intézményeit érintő ügyosztályát. Különböző külföldi városok közéleti intézményeinek tanulmányozása után a tanács javaslatot terjesztett a közgyűlés elé egy házi üzemben tartott sütőműhely felállítására vonatkozólag, melyet a közgyűlés június 10-én fogadott el.

Ez év novemberében kerültek nyilvánosságra az 1906-ban megújítandó német kereskedelmi szerződésre vonatkozó adatok, melyekből kiderült, hogy az új német kereskedelmi szerződés az életet megdrágító magas agrárvámok jegyében fog állani. Természetes visszahatása volt ennek, hogy a magyar agrárius körök hasonlóan megkezdték az agitációt abban a tekintetben, hogy a balkáni kereskedelmi szerződések megújítása alkalmával a magyar mezőgazdasági termények legalább is hasonló védelemben részesüljenek. Első ízben adott ennek határozott kifejezést a „Közlelek” december 3-iki számának „Nehéz helyzet” című vezércikke, a mely a német kereskedelmi szerződés megújításának kérdésével foglalkozott és fokozott vámvédelmet követelt kelet felé a magyar mezőgazdaság számára,

A különböző fizetésrendezési mozgalmak első pozitív sikere gyanánt Lukács László pénzügy miniszter 1903. évi február hó 14-én benyújtotta a képviselőházban az állami tisztviselők fizetésrendezéséről szóló törvényjavaslatot. A javaslat indokolása elsősorban az osztrák állami tisztviselőknek 1898-ban és a véderő alkalmazottainak 1900-ban történt fizetésrendezésére hivatkozott és kiemelte, hogy az államnak kötelessége tisztviselőit a napi kenyér gondjai alól mentesíteni, hogy így működésüket egészében a maga részére biztosíthassa. A javaslat kiterjedt az összes állami tisztviselőkre, számos napidíjast és zsolddal bíró alkalmazottat pedig a fix javadalmazású tisztviselők közé sorozott. A fizetések emelkedése a javaslat szerint átlag 6-44% között váltakozott, átlagban pedig 20%-ra volt tehető. Hibája volt a javaslatnak, hogy főként a kis- és egészen kis fizetésű tisztviselők díjazását emelte, a középső osztályokban levőkét ellenben alig. Ez a javaslat az 1903. év folyamán az obstrukció miatt, a mely a parlament egész évi működését megbénította, nem válhatott törvénygyé.

Egy hatása azonban a javaslatnak volt. Nyomban beterjesztése után hangok hallatszottak a vármegyei tisztviselők köréből, a melyek az ő illetményeik rendezését is kívánták, még pedig az állami tisztviselőkével teljesen azonos alapon. A fizetésrendezési mozgalom így egyre szélesebb köröket ragadott magával. Julius hó 26-án az államvasuti munkások tartottak Budapesten országos congressust, a melynek eredménye ismét egy, a kereskedelemügyi miniszterhez fölterjesztendő memorandum lett, a mely bérrendezést és munkásnyugdíjalap létesítését kívánta.

A fővárosban egyre emelkedő húsárak a várost arra indították, hogy a húsdrágaság enyhítésére intézkedéseket tegyen. E célból tartott május hó 11-én a sertésvásárpénztár létesítésére vonatkozó értekezlet. Az értekezleten csak a kamara nyilatkozott a vásárpénztár létesítése mellett, míg az Országos magyar gazdasági egyesület, a Mészáros- és hentesipartestület, a Kőbányai sertéskereskedelmi csarnok és az Élelmiszerszállító részvénytársaság képviselői azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy az új intézmény illetékeivel csak drágítani fogja a közfogyasztást.

A húsárak emelkedése következtében történt nagyobb levágások több oldalon azt az aggodalmat keltették, hogy az ország dedecoratio felé halad. És érdekes, hogy ennek a félelemnek az agráriusok lapjában adtak először kifejezést. Lestyánszky Sándor, a „Köztelek” 1903. évi november 25-iki számában megjelent cikkében konstatálta, hogy állattenyésztésünk nem tart lépést a fokozódó kereslettel. Igaz, hogy erre nyomban válaszolt Pirkner János, aki tagadta, hogy dedecoratióval állanánk szemben és tagadta ezt Jeszenszky Pál is, aki az OMGE állattenyésztési és állategészségügyi szakosztályának december 9-i ülésén, mely e kérdéssel foglalkozott, mint előadó szerepelt. Ez az ülés az előadó javaslatára határozati javaslatot fogadott el, melynek főbb pontjai voltak: 1. az állatlétszám pontos összeírása, hogy tiszta képet lehessen alkotni az ország állatállományáról, 2. a borjú és növendékmarha tömeges levágása hatósági intézkedésekkel gátoltassék meg, különösen a borjúk utáni fogyasztási adó a háromszorosára emeltessék, 3. a szarvasmarhadíjazások emelése, 4. apaállatok kiosztása. A javaslat elfogadását megelőző tárgyalás során Hammersberg Jenő azt a nézetét fejezte ki, hogy semmiféle különös intézkedésre nincs szükség, mert az árak az új kereskedelmi szerződések megkötése után önmaguktól vissza fognak menni, Vargha Gyula, a statisztikai hivatal igazgatója pedig kijelentette, hogy dedecoratiótól nem kell tartani.

A kérdés felfogására jellemző, hogy 1903-ban a drágaságot még mindig rövid ideig tartó, átmeneti jelenségnek tekintették. *Expressis verbis* így fejezte ezt ki Dorner Béla a „Köztelek” április 3-iki számában és erről tanúskodik a vásárcsarnok igazgatóságának ez évről szóló jelentése is, a mely mechanikai eszközökkel megszüntethetőnek tartja a drágaságot és legfőbb okául az élelmiszer-cartelleket, a péksüteményeknél pedig a péksztrájkot hozza föl. Még nincs meg annak a tudata, hogy tulajdonképpen egy világszerte érezhető jelenségről van szó.

Ugyanekkor a főváros átírt a kereskedelmi és iparkamarához és szakvéleményt kért tőle, hogy vannak-e egyáltalában élelmiszer-cartellek. A kamara az átíratra tagadó választ adott.

Az állami tisztviselőkkel szemben tett ígéreteit a kormány az 1904.

év január hó 29-én szentesített 1904: I. t.-cikkkel váltotta be, a mely azonban a javaslatban contemplait fizetésrendezést sokban megszorította. Az 1904: I. t.-cikk csak pótlékok formájában rendezte a III-XI. fizetési osztályokban levő tisztviselők javadalmazását, kimondotta, hogy a rendezésre fordítandó összes évi 16 millió koronánál nagyobb nem lehet, egészben pedig 51.718 mindennemű állami alkalmazott helyett csak 22.594 személyre terjedt ki.

Az 1904. év egyáltalán a fizetésrendezések esztendeje volt. A május hó 21-én szentesített 1904: X. t.-cikk rendezte a vármegyei alkalmazottak fizetését. A rendezés alapelve egyrészt az volt, hogy az összes közigazgatási tisztviselők fizetése és lakbére, akár kinevezettek, akár választottak, egységes legyen, másrészt az állam fel akart szabadítani bizonyos vármegyei alapokat, hogy azok természetszerű rendeltetésüknek átadhatók legyenek. A rendezés összes költségei 3,577.298 koronára rúgtak, vagyis kereken, a vármegyei alkalmazottak 10,434.144 koronát tevő illetményeinek egyharmadára.

Teljesen egyidejűleg szentesített ki ezzel a törvénnyel az 1904: XI. t.-cz., a mely a községi jegyzők illetményeit rendezi. E törvény megállapította első sorban a segédjegyzői fizetés minimumát, gondoskodott a fizetés fokozatos emelkedésének biztosításáról, a szükségessé vált új állások rendszeresítéséről, ezzel szemben azonban az alkalmazást képesítéshez kötötte. A 4,475.729 K-ra rugó költségeket itt is az állam vállalta magára. -

Közvetlenül e törvények szentesítését megelőzőleg, sőt nagyrészt azok nyilvánosságra jötte következtében tört ki április utolsó napjaiban az öt napig tartó vasutas sztrájk. Az államvasuti alkalmazottak, miután a kereskedelemügyi minister 19-re hirdetett országos gyűlésüket betiltotta, sztrájkba léptek, a mely 25-ig tartott. A sztrájk, mint ismeretes, csak a katonaság igénybevételével, katonai behívók kibocsátásával ért véget, de bár ez alkalommal a kormány a sztrájk leverésében igen nagy erélyt tanúsított, végül is kénytelen volt az izgatottság lecsillapítására a fizetésrendezéshez folyamodni. Az államvasúti alkalmazottak fizetése a július 15-én szentesített 1904: XVIII. t.-cz.-ben rendeztetett, a mely ismét 6,643.400 K terhet rótt az államra. Az ez évben végrehajtott fizetésrendezésekkel az állam összesen évi 30,696.000 K költséget vállalt magára.

Az 1904. évi nagy szárazság különben új lökést adott a drágulásnak. Innen van az, hogy az ősz elejétől kezdve egyre szaporodnak a drágaság elleni hatósági intézkedések. Augusztus 4-én a székesfőváros tanácsa megkereséssel fordult a kereskedelemügyi ministerhez és kéri a Budapestre feladott zöldségfélék önköltségi szállítását. 9-én megkereste a szeszgyárosokat, hogy a szárazság folytán az 1905. év tavaszára várható

húshiányra való tekintettel marhahizlalással foglalkozzanak, 10-én pedig a közélémezési ügyosztály javaslatára felfüggesztette a vásárcsarnoki eladásra vonatkozó összes korlátozásokat. Augusztus 26-án az O. M. G. E. igazgatóválasztmánya foglalkozott a szárazság folytán várható drágulás kérdésével és Forster Géza igazgató előadása alapján elhatározta, hogy az ínségújtotta vidékek részére állami támogatást kér, nehogy a lakosság a marhapusztításhoz legyen kénytelen folyamodni. Ezt október 12-én Tallián Béla földművelésügyi miniszter egy interpellatióra adott válaszában meg is ígérte, sőt kilátásba helyezte azt is, hogy az ínségújtotta vidékeken állami raktárakban élelmiszerek fognak árúsíttatni. Tényleg csak ínségkölcsonök engedélyeztettek igen enyhe visszafizetési feltételek mellett.

Szeptember elején, mikor a főváros közgyűlésén több interpellatio hangzott el az élelmiszerek drágasága ügyében, ismét megszólalt a tanács és terjedelmes előterjesztést tett a közgyűlésnek a drágaságra vonatkozólag. Ez az öt részre osztott elaboratum igen érdekes dokumentuma, hogy a burokokban miként gondolkoztak 1904-ben a drágaságról. Jellemzés kedvéért részben idézetekben adom az előterjesztés tartalmát. 1. Elméleti bevezetés. „Mikor a megdrágult árak fenmaradása inkább valószínűtlennek, mint biztosnak tekintendő” . . . „nem indokolt, hogy a tanács a közélémezés biztosítására és az esetleges visszaélések meggátolására irányuló intézkedésein túlmenő rendkívüli segítő intézkedéseket tegyen.” 2. Felsorolása a már történt intézkedéseknek. 3. Ez a rész tipikus példája a drágaság megszüntetésében a tiszta mechanikai fel-fogásnak. „A vásárcsarnoki árhelyek fölmondandók azokkal szemben, a kik meg nem engedett határokon felüli (!) árakkal a fogyasztók kiszákmányolására törekszenek.” 4. Az esetleg 1905. tavaszán bekövetkező húshiányra való tekintettel javasoltatnak a közvágóhídi díjak mérséklése, vesztegvásár létesítése, a hűtőhelyiségek ingyenes használata, kedvezményes vasúti tarifák, esetleg a városi vám elengedése. 5. A mérnöki hivatal utasíttatik, hogy tegyen előterjesztést a vásárcsarnok bővítésére, nagyvágó felállítására és az 1902. évi június óta függőben levő községi kenyérgyár építésére.

Szeptember 30-án több bizottsági tag előterjesztésére a főváros Halmos János polgármester elnöklete alatt ankétet rendezett a drágaság ügyében. Az ankét főbb felszólalói, a kik pozitív javaslatokat is tettek, a következő álláspontokat képviselték.

Szilassy Zoltán szerint elvitathatatlan, hogy a drágaságnak legfőbb oka a nagy szárazság következtében beállott rossz termés, további oka pedig a közvetítő kereskedelem túltengése. Fogyasztási szövetkezetek létesítését és támogatását, továbbá a központi vásárcsarnokoknak a kis-kereskedők részére való átengedését ajánlja, míg a nagykereskedők

részére másutt volna hely kijelölendő. Szükséges volna hűtőház építése és tarifális kedvezmények engedélyezése a főváros javára.

Elek Pál szerint a rossz termés csak egyik oka a drágaságnak, legfőbb oka a központi vásárcsarnok elégtelensége. Budapest, minthogy közvetlen termelő környéke nincs, az ország távoli vidékeiről kénytelen beszerezni az élelmiszereket, ilyen nagy mennyiségek befogadására pedig a központi vásárcsarnok nem alkalmas. Erre a célra egy nagy raktár kell és igen sok sín pár. A fővárosban a sok közvetítő felesleges, rájuk a vidéken van szükség, hogy az indolens termelőt buzdítsák és kereskedelmi intelligenciára neveljék.

Vámos Gusztáv szintén a rossz termést hozta fel a drágaság okául. Ajánlotta annak megengedését, hogy a hatósági közvetítők saját számlájukra is hozathassanak árút. Szükségesnek látta egy nagy hűtőház létesítését.

Lindmayer György a húsdraágaság egyik főokául a mészáros-melléktermékek rossz értékesítését jelölte meg.

Glücksthal Samu dr. a drágaság ellenszeréül a kereskedelem teljes szabaddá tételét, továbbá a csarnoknak olyan bővítését ajánlotta, hogy az nagy árutömegek befogadására alkalmas legyen. Kívánatosnak jelezte még a rendkívül nagyszámú tőke nélkül dolgozó kiskereskedők és kétes existenciák számának aszptását.

Bittner János a húskereskedelem fejlesztését javasolta, a központi csarnok bővítésével és nagy húscsarnok létesítésével kapcsolatosan.

Fischer Miksa tojástőzsde létesítését ajánlotta a vásárcsarnokban, továbbá Budapestre irányuló tarifák leszállítását.

Ez az ankét két megfigyelésre adhat alkalmat. Az egyik az, hogy mily szívesen hitték el a résztvevők önmagukkal, hogy a drágaság kérdése hatósági intézkedésekkel megoldható, a másik pedig, hogy az ankéten elhangzott gyakorlati irányú javaslatok is milyen szépen belesikerültek az íróasztalok fiókjaiba és hogy tényleg milyen kevés történt a drágaság enyhítésére.

November 1-én a tanács utasította a mérnöki hivatalt, hogy tanulmányozza Catania és Palermo városok kenyérgyártási üzemét és ennek alapján tegye meg a községi kenyérgyár felállítására vonatkozó javaslatát.

November 3-án Pozadovszki német külügyi államtitkár Bécsben, majd 9-én Budapesten tárgyalt a két kormány kereskedelemügyi ministereivel a kereskedelmi szerződés megújításáról és ez alkalommal hivatalosan bejelentette az agrárvámok fölemelését.

Minthogy az 1905. év némileg az ármérséklődés jegyében állott, aránylag ritkák voltak a drágaság ellen irányuló intézkedések. Az év eleje a kereskedelmi szerződési tárgyalások jegyében állott. Január 10-én a Berlinben folytatott tárgyalás alapján létrejött az állategészségi meg-

egyezés az osztrák-magyar monarchia és Németország között, mely a magyar szarvasmarha részére a szabad exportot biztosította, de megállapította Németország részére azt a jogot, hogy határát lezárja, mielőtt nálunk a keleti marhavésznek egy esete is constatáltatik. Ennek az intézkedésnek az a fontos következése, hogy agrárius részről állandóan erre támaszkodva kívánják a balkáni határok lezárását, mert szerintük ezeknek az államoknak állategészségügyi szolgálata nem nyújthat elég biztosságot a keleti marhavész behurczolása ellen. Január 25-én megkötött és február 1-én közzétett a német kereskedelmi szerződés. Ennek közvetlen következeképen a monarchia február 7-én 1906. február 15-re felmondotta a szerb kereskedelmi szerződést és megkezdte a tárgyalásokat Szerbiával az új kereskedelmi szerződés megkötése iránt, melynek előrelátható bázisául az agrárvámok fölemelése és az élőállat-behozatal megtiltása contempláltatott.

Az év folyamán, október 1-én a főváros felállította a lóhúsmészárszékeket, a melyek várakozás ellenére igen jól beváltak. Mint a tapasztalatok mutatták, nem a munkásság, hanem az alsóbb hivatalnoki osztály volt az, a mely legelőször ráadta magát a lóhús fogyasztására.

Október 15-én a budapesti kereskedelmi és iparkamara terjedelmes fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi miniszterhez a húsinség tárgyában, melynek okául a legelők feltörését és a növendékmarha tömeges levágását hozta föl. A drágaság orvoslására javasolta a fogyasztási adók és illetékek mérséklését, illetve eltörlését, a fokozott balkáni behozatalt, marhaconsumvásár létesítését, valamint a növendékmarha-levágás és legelő-feltörés megtiltását.

December 5-én a brassói kereskedelmi és iparkamara fordult a húsdrágaság ügyében terjedelmes fölterjesztéssel a miniszterhez, melyben a drágaság okául a takarmányhiányt és a túlságosan nagy kivittelt jelölte meg. Orvoslás gyanánt ajánlotta a Romániával szemben fennálló állatforgalmi korlátozások megszüntetését, vagy azonnali levágás céljából Vöröstoronyban, Predeálon és esetleg még más helyeken határszéli vágóhidak fölállítását.

1906. Január 1-én a bolgár kormány benyújtotta a szobranjeban a bolgár szerb vámunióról szóló törvényjavaslatot, melynek egyik legfőbb célja, hogy Szerbia függetlenítse magát a monarchia befolyása alól és szabad utat nyerjen a tengerhez. Szerb részről czáfolatok jelentek ugyan meg, ezeket azonban a közös külügyminiszterium nem tartotta kielégítőnek és utasította Czikkann báró belgrádi követet, hogy kérjen magyarázatot a szerb kormánytól. Czikkann báró január 20-án adta át a jegyzéket, melyre kielégítő válasz nem érkezvén, január 23-án a magyar kormány elrendelte a határzárát.

Január 26-án és folytatólag február 3-án az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztálya ülést tartott, a mely számos felszólalás után szükségesnek jelezte a húsárak leszállítása szempontjából az olcsó üzemmel dolgozó húsnagyvágó létesítését.

Február 15-én a szerb kereskedelmi szerződés lejárt és a monarchia Szerbiával szemben szerződésen kívüli állapotba jutott. Minthogy a bolgár vámunió nem jött létre, különböző huzavonák után márczius 17-én egyelőre három havi provisorium jött létre a régi állapot fentartásával, de az új szerződésben contemplalt magasabb vámok mellett.

Julius 20-án, minthogy az új kereskedelmi szerződésben megállapodni nem sikerült és a viszonyok meglehetősen elmérgesedtek, a magyar kormány ismét kimondotta a határozatát és Szerbiával szemben az autonóm vámtarifa lépett életbe. A határozat kimondásától kezdve a szerb húsbehozatal rövid megszakításokkal 1911 elejéig, az élőállatbehozatal pedig teljesen megszűnt. Ugyanezen napon Bécsben osztrák-magyar vámconferentia tartatott a szerb vámconflictus és egyéb balkáni szerződések tárgyában.

Augusztus 2-án a főváros tanácsa memorandumot terjesztett a kereskedelemügyi minster elé a húsdrágaság ügyében, a mely azt javasolja, hogy szarvasmarha csak Budapesten át legyen az országból kivihető, hogy így a drágaságtól legjobban sújtott fővárosnak mintegy elővételi jog biztosíttassék.

Augusztus 8-án népgyűlés volt Budapesten a húsdrágaság ügyében, melynek előadója Leszlauer Gyula jnészármester a húsdrágaság okaiul a szárazságot, a szerb határozatát és főként a vásárpénztár tarifáit jelölte meg. Körülbelül hasonló értelemben beszéltek még Szerdahelyi Henrik dr. állatorvos, Bittner János és Reisz Árpád is. A gyűlés a kormányhoz és a fővároshoz intézendő memorandumban állapodott meg, a mely az állatkereskedelmi korlátozások és a szerb határozat megszüntetését, a darával való etetés és növendékmarha-levágás eltiltását kérte.

Október 26-án a budapesti kereskedelmi és iparkamarában országos kamarai értekezlet volt a drágaság ügyében, a mely a balkán* élőállatbehozatal megengedését kívánta.

November 24-én az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztálya Jeszenszky Pál előadása alapján határozati javaslatot fogadott el, a mely a román állatcsempészet megakadályozását kívánja és tiltakozik az élőállatbehozatal ellen. Ugyanez az ülés foglalkozott a Trencsén vármegyei gazdasági egyesület átiratával, a mely a növendékmarhák levágásának hatósági intézkedésekkel való korlátozását kívánta, de pozitív határozatot ebben a kérdésben nem hozott.

Az 1906. év második felét különösen a drágaságról a napisajtóban

megjelent közlemények hirtelen megsokasodása jellemezte, melyeknek legnagyobb része ezúttal a szerb vámháborút állította a fokozódó drágulás okául. És érdekes, hogy ettől a felfogástól akkoriban az agráriusok sem állottak távol, a kik ma tagadják, hogy az aránylag csekély szerb marhabehozatalnak az árak alakulására lényeges befolyása lehetne. Matlaszkovszky Tádé például augusztus 4-én a következő sorokat írta az agráriusok vezető lapjában, a „Köztelek”-ben: „A szerb határzár következményeképpen – mint előrelátható volt – megdrágult a budapesti piacon a vágómarha és ezzel ismét előtérbe lépett a húsdrágaság kérdése.”

Julius 18-án a budapesti kereskedelmi és iparkamara a lakásdrágaság ügyében intézett fölterjesztést a kereskedelemügyi ministerhez, melyben javasolta 1. az egy-két szobás bér- és családi házak részére 30 évi adómentesség engedélyezését, 2. kislakások építésére második helyen bekebelezendő jelzálogkölcsonök megszerzésének megkönnyítését, 3. munkáslakások építését, 4. alagút- és hidvámok eltörlését, 5. a környékben lakó munkások részére olcsó vasúti menetjegyek engedélyezését.

1907. január 1-én életbe lépett a magy. kir. államvasutak nyugdíjintézetének új szabályzata, mely szerint az intézetbe a női alkalmazottak is felvétetnek és a 24 éven felüli összes szolgálati idő beleszámíttatik a nyugdíjba.

Január 31-én az Omge közgazdasági szakosztálya Szilassy Zoltán előadása alapján foglalkozott a balkán szerződések kérdésével; azok megkötését kívánatosnak jelezte, de tiltakozott az élőállat-behozatal megengedése ellen. Ilyen értelemben nyilatkoztak Zselénszki Róbert gróf, Kodolányi Antal, Lestyánszky Sándor és Dessewffy Aurél gróf is. A határozatokat az igazgató választmány február 20-án terjesztette föl a szakministerekhez.

Junius 1-én megkezdődött az állami elemi iskolai tanítók fizetésrendezése, a mely fokozatosan az év végéig végrehajtatott. Összesen 5.644 tanító fizetése rendeztetett 8,160.000 korona költséggel.

Augusztus 16-án szentesített az 1907: L. t.-cz., a mely az államvasuti alkalmazottak második fizetésrendezéséről intézkedik. Ez a törvény a tulajdonképpen rendezésen kívül a lakbérek *ügyét* is szabályozza és automatikus előléptetést biztosít az alsóbb fokozatokban. Ez a rendezés az előzőnél sokkal nagyobb összegbe, 14,495.150 koronába került, együtt a két rendezés 21,130.550 koronányi összege pedig elérte az államvasuti alkalmazottak 81,483.740 koronára rugó illetményének 25 százalékát.

Az év második felében, nem egyszerre ugyan, hanem fokozatosan az állami díjnokok részére ministertanácsilag megállapított illetményrendezési irányelvek a vármegyei díjnokokra is kiterjesztettek.

Julius folyamán a székesfőváros tanácsa összeköttetésbe lépett a földmívelésügyi ministeriummal és megállapodás történt, hogy a mező-

hegyesi állami ménesbirtokok naponta 53 mm. búza- és rozskenyeret fognak a fővárosba szállítani hatósági elárúsítás céljára. A szállítás megkezdése szeptember 1-re volt kitűzve, ekkor azonban a főváros tanácsa, tekintettel a tervezett kenyérgyár fölállítására, elállott a szállítható mennyiségek igénybevételétől. Az olcsóbb élelmezés előmozdítása céljából a főváros összeköttetésbe lépett a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével a házinyúltenyésztés meghonosítása érdekében, a tengeri hal és halkonzerv nagyobb arányú fogyasztásának előmozdítása érdekében pedig igen jelentékeny kedvezményekkel egy 1200 négyszögöl kiterjedésű területet adott bérbe a Lőportár-dűlőben a Magyar halkonzervgyár és halkereskedelmi részvénytársaságnak. Megengedte ugyanakkor a főváros, hogy minden termelő két sertést hozhasson be díjmentesen a főváros területére.

Szintén július folyamán a budapesti kereskedelmi és iparkamara három fölterjesztésében foglalkozott a drágaság ügyével. Az első a consumvásár létesítését, a második a tojáskereskedelem ügyének rendezését és szabályozását, a harmadik pedig a vásári elővásárlási tilalmak megszüntetését javasolta.

Szeptember 28-án „Köztelek” az Omge.-nek a vidéki gazdasági egyesületekhez intézett felhívását közölte, a melyben felszólította őket, hogy tiltakozzanak a szerb élőállatbehozatal megengedése ellen. Október 25-én már 22 egyesület jelentette be csatlakozását az igazgató választmánynál.

Október 10-én a székesfőváros tanácsa a tejdrágaság ügyében sürgős felterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, hogy a tej szállítási díját legalább 70% o -kai szállítsa le azon 150 kilométeres körzeten kívül levő tejtermelők részére, a kik kötelezik magukat, hogy a tejet literenkint legfeljebb 26 fillérjével árusítják. Ugyanekkor 1908. évi május 31-ig terjedő érvénnyel elengedte a város a vásárcsarnoki helydíjat azon tejtermelők részére, a kik kötelezik magukat, hogy naponta legalább 50 liter tejet bocsátanak a közfogyasztás rendelkezésére. Jellemző a budapesti élelmiszerpiacz szervezetlenségére, hogy mindössze két ilyen czég akadt. Átírt a főváros ugyanakkor az OMGE-hez, hogy tagjai körében indítson propagandát a tejtermelés felkarolása érdekében, a közélélmezési ügyosztályt pedig utasította, hogy tegyen javaslatot egy hatósági tejkezelő és értékesítő állomás felállítása iránt. Szintén a tejdrágasággal kapcsolatban a központi vásárcsarnok igazgatósága 2.016. sz. a. értesítette a tejárúsitókat, hogy azoknak, a kik a tej árát indokolatlanul fölemelik, bérletét felmondja, 2.017. sz. a. pedig megkereste a tanácsot, hogy a drágaságra való tekintettel engedjék meg a hatósági közvetítőknek, hogy tejure és tejtermékekre kötéseknek eszközöljenek.

November 6-án a brassói kereskedelmi és iparkamara teljes ülése foglalkozott a drágaság kérdésével és az állandó bizottság javaslata

alapján úgy határozott, hogy helyi jellegű intézkedések nem teendők. Szükséges azonban az élelmiszerszállítási tarifák reformja, a termelés emelése, az élelmiszerkivitel korlátozása, a friss hús- és élőállat-behozatal megengedése a Balkán felől, a heti vásárokon pedig az árakat mestersegesen megdrágító elővétel megtiltása. Ez értelemben a kamara felterjesztést is intézett az illetékes szakministerekhez.

November 15-én 81.793. sz. a. a kereskedelemügyi minister leiratot intézett a kamarákhoz, melyben közölte, hogy a kormány a drágaság kérdésében állandó bizottságot alakított. E bizottság számára anyaggyűjtésre van szükség, miért is felszólítja a kamarákat, hogy a könnyebb és olcsóbb megélhetés biztosítására vonatkozó javaslataikat tegyék meg. Különösen javaslatokat kért a hús, baromfi, tojás, liszt, főzelék- és zöldségfélék, burgonya, zsír, szalonna, tej, vaj és tüzelőanyagok olcsóbbá tételére vonatkozólag és felszólította a kamarákat a lakásdrágaság kérdésének tanulmányozására is. Hogy ez a leirat mennyire nem volt komoly, legjobban illusztrálja, hogy a minister november 15-iki kelettel november vége előtt kért véleményt erre az óriási anyagcomplexumra vonatkozólag. Így természetesen azoknak a kamaráknak véleménye is, a melyek válaszoltak, csak általánosságokban mozoghatott és a már más oldalról vagy a saját maguk által régebben megtett javaslatokat ismételhették. Választ adtak a következő kereskedelmi és iparkamarák: Marosvásárhely, november 20; Sopron, november 26; Besztercebánya, november 30; Budapest, november 30; Brassó, december 5; Kolozsvár, december 6; Debreczen, december 12; Győr, december 21. Legterjedelmesebben és legbehatóbban a budapesti kamara válaszolt, amelynek elaboratumát Vágó József kamarai jegyző készítette. Ez az elaboratum csoportosítva adja a kamarának vámpolitikai, adópolitikai, tarifális, állattenyésztési és localis jellegű intézkedésekre vonatkozó javaslatait és függelékében behatóan foglalkozik a lakásdrágaság enyhítése érdekében teendő intézkedésekkel is.'

November 19-én a Budapesti mészárosok nagyvágó szövetkezete a főváros által a vásárcsarnokban neki engedélyezett területen megkezdte a marha-, borjú-, bárány- és birkahúsnak kicsinyben való elárúsítását azon kötelezettséggel, hogy a húst mindig 10 fillérrel a napi detail áron alul adja. A kicsinyben való árúkat sikerült így egyidőre bizonyos mértékig nyomni, tartós hatása azonban, minthogy a nagyvágó szövetkezet csak korlátolt mértékben hozta forgalomba a húst, nem lehetett.

December 12-én a debreczeni kereskedelmi és iparkamara anyaggyűjtést indított meg a drágaság kérdésre vonatkozólag, a munkálatok azonban, minthogy a kamarai kerületben megfelelő feljegyzések nem találtak, önmaguktól megszűntek.

1908. február 1-én a Szabadkai magyar húskiviteli részvénytársaság a fővárossal 1907 november 7-én kötött szerződése értelmében megkezdte a központi vásárcsarnokba a tömeges húsfelhozatalt és az árusítást. Októberben azonban már az árusítást beszüntette; forgalomba hozván ez idő alatt 305.854 kg. friss sertéshúst és 9.411 kg. friss marhahúst.

Márczius 3., 4., 9. és 10. napjain a kormány Popovics Sándor államtitkár elnöklete alatt nagyszabású ankétet rendezett a drágaság ügyében. Eddigél ez volt Magyarországon a legjobban előkészítve drágasági ankét, a mely számára előre terjedelmes elaboratumok készültek és csoportosították az addig megtett különböző javaslatok. Részt vettek az ankéten az érdekelt szakministeriumok, a statistikai hivatal, a Máv. igazgatósága és a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági érdekképviseltek. Az ankétre jellemző volt, hogy míg a kormány kiküldöttei már azon állásponton állottak, hogy világjelenségről van szó, addig a főváros képviselői még mindig a helyi intézkedésekkel való orvoslás álláspontján állottak és legfőbb feladatuknak tekintették, hogy a fővárosnak a drágaság ügyében követett sokszor ingadozó és kapkodó politikáját megvédelmezzék. Ez alkalommal kerültek először egymással teljesen szembe a merkantilis és agrárius irány képviselői. Az agráriusok, különösen Bernát István és Jeszenszky Pál, hivatkoztak arra, hogy a drágaság világszerte mutatkozó jelenség, mely az iparczikkeknél még erősebben érezteti hatását, mint a mezőgazdasági terményeknél. Ajánlották egyes kartellek és sindicatusok megrendszabályozását. Valamennyien és velük együtt Serfőző Géza, Pest vármegye gazdasági előadója is, állást foglaltak a szerb marhabehozatal megengedése ellen. Matlekovits Sándor és Melly Béla a szerb marhabehozatal megszüntetésében keresték a húsdrágaság okát. Hegedűs Lóránt a fixfizetésűek nagy számára utalt, a mely Magyarországon teszi a drágaságot a leginkább érezhetővé. Vágó József a szabad pályák nagymérvű hiányára utalt, a mi a nem kvalifikált, vagy más pályán hajótörést szenvedett emberek nagy részét az élelmiszerkereskedelemre utalja, a mely így szintén hozzájárul a vámpolitika által előidézett drágulás fokozásához. A gyakorlati javaslatok a szokott keretekben mozogtak: tarifarevisio, kivitelmegszorítás, hűtőház, állami és fővárosi illetékek leszállítása, növendékmarha-levágás megtiltása, állattenyésztés fejlesztése, szerb marhabehozatal megengedése, stb. Gyakorlati eredménye ennek az ankétnek sem lett, legfeljebb bizonyos változást idézett elő a drágaságról alkotott felfogásban, a mennyiben széles körök kezdtek belátni, hogy a drágaság nem az a kérdés, a melyet a főváros közélélmezési ügyosztálya, vagy a vásárcsarnokok igazgatósága árjegyzések megállapításával, vagy a meg nem engedett árakat

szedő tejárúrok nevének kifüggesztésével meg tudna oldani. Egyáltalán az ankét jellemvonása volt, hogy minden érdekelttség igyekezett a drágítás vádját magáról elhárítani. A vasút kimutatta, hogy nem a tarifák drágítanak, a gazdák arra utaltak, hogy nem a vámpolitika az oka a drágaságnak, a kereskedők és élelmiszer-iparosok ugyanígy másokra tolták a felelősséget. Szóval az ankét eredménye negatív volt az egész vonalon.

Márczius 14-én megkötötték az 1917-ig szóló szerb kereskedelmi szerződés, azon megállapodással, hogy az 1908 végéig a parlamentek által elfogadandó és az erre vonatkozó törvény szentesítendő legyen.

Április 23-án a magyarországi socialdemokrata párt XV. pártgyűlése keretében Buchinger Manó előadása alapján „Lakás- és élelmiszeruzsora” cím alatt foglalkozott a drágaság kérdésével. Az elfogadott határozati javaslat elvileg kijelenti, hogy igazi változás a kizsákmányolás mai rendszerében csak akkor várható, ha a mai capitalistikus termelési rendszert a társadalmi termelés rendszere váltja fel. A jelen pillanatban követeli a lakásuzsora hatósági üldözését, községi mézarszék-ek és sütődék felállítását önköltségi árakkal, az élelmiszerárúrok legszigorúbb hatósági ellenőrzését, a fogyasztási adók teljes eltörlését, gabona- és állatkiviteli korlátozások megállapítását és végül mindennemű állatbehozatali tilalom teljes eltörlését. Ezzel kapcsolatosan az egyes szakszervezetek is számos ülést tartottak a drágaság ügyében, melyeknek határozatait a Szakszervezeti Tanács a fővárossal közölte, kijelentvén, hogy a drágulás folytán bekövetkezett sztrájkokért és következményeikért a felelősséget azokra hárítja, akiknek módjukban lett volna az élelmiszer- és lakásuzsorát megakadályozni.

Június hó 22-én szentesítették a vármegyei tisztviselők lakbérilletményeiről szóló 1908: XXVII. t.-cikk, amely átlagban mintegy 20 százalékos emelést állapít meg a lakberek magassága szerint hét lakbérosztályba sorozott tisztviselők részére.

Julius hó 4-én a kolozsvári kereskedelmi- és iparkamara a húsdrágaságra való tekintettel a takarmányínség által sújtott erdélyi marhaállomány karbantartása érdekében az Erdélybe irányuló széna- és egyéb takarmány tarifák redukálását kérte a kereskedelemügyi minisztertől. Julius hó 23-án a kamara a takarmánykiviteli tilalom elrendelését, a gazdák részére olcsó hitel engedélyezését és a falusi hitelszövetkezetek anyagi támogatását kérelmezte.

Október hó 1-én az augusztus hó 29-én létrejött megállapodás értelmében három havi provizórium lépett életbe Szerbiával a kereskedelmi szerződésben contemplait alapon, hogy egy év alatt legfeljebb 35 ezer darab szarvasmarha és 75 ezer darab sertés hozható be Szerbia-

ból. A határzár ezen feloldása következtében az év végéig 245.007 kg. marha- és 197.505 kg. sertéshúst hoztak fel Szerbiából a budapesti piacra.

Október hó 3-án a Magyar mezőgazdák szövetkezete a főváros tanácsának még 1907. évi felszólítása érdekében megkezdte a házinyúl árusítását a vásárcsarnokban, de nem sok eredménnyel. Sem elég termelő nem jelentkezett, sem a közönség nem mutatott megfelelő érdeklődést a czikk iránt.

Október hó 6-án egy külső politikai esemény történt, Bosznia annexiója, a melynek azonban a hozzáfűződő események révén igen nagy hatása volt a drágaság kérdésének alakulására. Szerbia és a monarchia között az annexio következtében igen feszültté vált a viszony és bár a szerb, osztrák és magyar kormányok, – utóbbi az 1908: LVI. t.-czikkbe foglalt felhatalmazási törvény alapján, – rendeleti úton december hó 28-án további három hónapra meghosszabbították a provisoriumot, előrelátható volt, hogy a szerb kereskedelmi szerződés megkötése elé igen nagy akadályok fognak gördülni. Tényleg 1909. év márczius hó 9-én Forgách János gróf, a monarchia belgrádi követe, közölte a szerb kormányval, hogy Szerbia háborús magatartása következtében a magyar és osztrák kormányok nincsenek abban a helyzetben, hogy a kereskedelmi szerződést a parlamentek elé terjeszthessék. Így márczius hó 31-én a provisorium lejárt és beállott a szerződésen kívüli állapot, melynek legfontosabb következése tárgyunk szempontjából az volt, hogy a szerb marha- és húsbehozatal másfél esztendőnél hosszabb időre teljesen megszűnt.

Még e szerződésen kívüli állapot beállta előtt a Pesti Lloyd társaság szükségesnek látta, hogy az ipari és kereskedelmi érdekképviselőket együttes actióra bírja a Balkánszerződések megkötése érdekében. A márczius hó 7-én megtartott értekezlet előadója, Engel Aurél dr. főként az ipar és kereskedelem szempontjából kívánta a Balkánszerződések megkötését. A Németország által reánk erőszakolt elzárkózási politikának a következése az lett, hogy a Balkán-államok bezárták kapukat előttünk és rovásunkra éppen a német ipar és kereskedelem hódított teret a Balkánon. Bemutatott határozati javaslata szerint a kereskedelmi szerződések sürgősen megkötendők, még pedig úgy, hogy az állatforgalom tekintetében felállítandó korlátozások ne menjenek túl azon a határon, a melyet a német birodalom velünk szemben felállított. A drágaság szempontja Katona Sándor dr. és Szende Pál dr. felszólalásaiban jutott kifejezésre. Az előbbi a depeoratio és a mezőgazdasági extensitás ellen ajánlotta orvosságul a szerb és román élőállatbehozatalt, az utóbbi pedig a kereskedelmi és politikai béke érdekében kívánta a szer-

zódések megkötését és a balkáni államok vitális érdekeit képező állatbehozatal megengedését. Matlekovits Sándor szerint a vámháború kitörésében nem mi voltunk ugyan a hibásak, ez a helyzet nélkülünk állott elő, de mindenesetre segíteni kell rajta. Az állategészségügy, a melyet agrárius részről felhoznak, csak ürügy, a melylyel az élőállatbehozatalt meg akarják akadályozni. Az értekezlet végül kimondotta, hogy az Engl Aurél által beterjesztett határozati javaslatot fölterjeszti a kormányhoz.

Öt nappal később, márczius hó 12-én ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott az Orage igazgató-választmánya, a mely Rubinek Gyula igazgató javaslatára kimondotta, hogy az 1906. évi, de még meg nem kötött szerződésben megállapított agrár védővámok megtartását kívánja és a vámok leszállítása ellen tiltakozik. Az ülésből rögtön küldöttség ment a földművelésügyi ministerhez és tudomására hozta ezt a határozatot.

Április hó 23-án megkötötték a román kereskedelmi szerződés, a mely azonban parlamenti felhatalmazás híjján csak 1910. évi augusztus hó 26-án volt életbeléptethető. A szerződés értelmében Románia az első évben 10.000 szarvasmarhát és 50.000 sertést hozhat be levágott állapotban a monarchia területére, a mely mennyiség azonban a hetedik évben 25.000 szarvasmarhára és 100.000 sertésre emelkedik. E szerződés megkötésénél, melyben Románia a Szerbia részére kilátásba helyezett contingens igen jelentékeny részét is megkapta, elsősorban politikai szempontok voltak irányadók és a monarchia vezető körei Romániának a balkáni krízis alatt tanúsított magatartását' akarták vele megjutalmazni.

Május hó elején bizalmas értekezlet tartott a kereskedelmi ministeriumban a román hús-contingensnek a magyar városok fogyasztása részére leendő biztosítása érdekében, mert úgy hírlett, hogy az osztrák városok az importálható húsmennyiségnek átvételére szervezetet készülnék létesíteni. Az e kérdésre vonatkozólag a budapesti kereskedelmi és iparkamarában tartott folytatólagos tanácskozásokon megállapított azonban, hogy egyrészt Románia egyelőre nem is lesz képes a contingensben biztosított mennyiséget, másrészt a gyengébb román húanyag inkább csak ipari feldolgozásra alkalmas. Kellő érdeklődés híján az actio önmagától megszűnt.

Június hó 6-án a Budapesten tartott országos gazdaggyűlés ismét a balkáni kereskedelmi szerződések kérdésével foglalkozott és Rubinek Gyula javaslatára tiltakozott az ellen, hogy a balkáni kereskedelmi szerződések a gazdákra sérelmes formában lépjenek életbe. Pivkner János előadása nyomán elhatározta a gyűlés, hogy az állattenyésztés intenzívebb támogatását fogja kérni a földművelésügyi ministertől.

Június hó 18-án az Omge tiltakozó felterjesztést intézett a kormányhoz a lengyel clubnak az osztrák kormányhoz intézett azon javaslata

ellen, hogy a közös vámterület búza és tengeri vámjai három hónapra felfüggesztessenek és kérte, hogy e tárgyban az osztrák kormányval még tárgyalásba se bocsátkozzék. Ugyanezen felterjesztésben kérte az Omge az árakat megdrágító fedezetlen határidőüzlet megszorítását. E felterjesztésre a kereskedelemügyi minister augusztus hó 12-iki leiratában válaszolt, melyben kijelentette, hogy a vámok felfüggesztéséhez a magyar kormány amúgy sem járult volna hozzá, a mi pedig a fedezetlen határidőüzletre vonatkozó kérelmet illeti, arra az igazságügyminister van hivatva a választ megadni, a ki a tőzsdereformra vonatkozó törvényjavaslatot még az év folyamán be fogja terjeszteni.

Június hó 24-én Bécsben az osztrák kereskedelmi és ipari érdekvépviseletek Krupp Arthur elnöklete alatt tartott ülésükön kimondották, hogy a Magyarország-Ausztria és a Balkán államok közötti kereskedelmi szerződések sürgős megkötését kívánják, egyrészt az ipari kivitel, másrészt a monarchiában uralkodó nagy drágaság megszüntetése érdekében.

Július hó 15-én a zágrábi kereskedelmi és iparkamara Weiser I. kamarai tag indítványára elhatározta, hogy megkeresi a többi kamarákat és javasolja, hogy a kereskedelemügyi ministerhez a gabonavámok ideiglenes felfüggesztése érdekében egyöntetű felterjesztést intézzenek. A többi kamarák közül Arad július hó 26-án kitérő választ adott, Pécs július hó 22-én csatlakozott a zágrábi kamara javaslatához és elvben kilátásba helyezte támogatását, Fiume július hó 23-án csatlakozott az actióhoz, Budapest július hó 28-án a kérdésnek közös kamarai értekezlet elé utalását javasolta, Debreczen augusztus hó 6-án általános elvi okok alapján a javaslat ellen foglalt állást, Brassó augusztus hó 10-én a budapesti kamara javaslatát fogadta el, Sopron pedig szeptember hó 28-án a gabonavámok leszállítása mellett foglalt állást. Az actio tudunkkal önmagától megszűnt.

Augusztus hó 23-án megnyitotta üzemét a községi kenyérgyár, a mely az összes vásárcsarnokokban bérelt elárusító helyet és számos utczaí üzletet is nyitott és a közönség részéről igen kedvező fogadtatásban részesült. Ennek rögtöni hatása az lett, hogy a kenyér ára kilónként négy fillérrel alábbszállt, a fővárosi kenyérgyár jó üzleti eredményei pedig magánvállalkozókat is rábírtak több hasonló kenyérgyár létesítésére.

Szeptember hó 20-án a soproni kereskedelmi és iparkamara foglalkozott a drágaság kérdésével és minthogy annak legfőbb okát a magas gabonavámokban látta, elhatározta, hogy azok leszállítása érdekében fölír a kormányhoz és csatlakozásra szólítja fel a városi törvényhatóságokat is. Ugyanezen az ülésen elhatározta a kamara, hogy a szerb kereskedelmi szerződés megkötése érdekében fölír a kormányhoz.

Október hó 21-én az Omge igazgatóválasztmánya fölirt a földmí-

velésügyi ministerhez, hogy az osztrák földművelésügyi ministeréhez hasonló támogatást biztosítson a magyar állattenyésztés számára. Indoklásában felhozta, hogy saját állattenyésztésünk intenzív fejlesztésében látja a drágaság orvoslásának legbiztosabb eszközét.

November hó 15-én a magyar kereskedelmi csarnok intézett hosszabb felterjesztést a kormányhoz, kérve a szerb kereskedelmi szerződés megkötését. Indoklásában kifejtette, hogy egyrészt iparunknak fogyasztó piacai csakis a Balkánon vannak, e piacokat pedig csak méltányos kereskedelmi szerződésekkel biztosíthatjuk a magunk számára, másrészt pedig az országban uralkodó drágaság megszüntetésének egyik legfontosabb eszköze a balkáni élőállat- és húsbehozatal.

November 30-án a soproni kereskedelmi és iparkamarában Schwarz Gusztáv beltág indítványt terjesztett elő az élelmiszerek mesterséges megdrágítása ügyében. Javasolta, hogy 1. a kamara kérje a gabonára, lisztre, őrleményekre és élőállatokra, valamint ezek termékeire kivetett vámok ideiglenes hatályon kívül helyezését és a balkáni kereskedelmi szerződések megkötését, 2. a kamarák foglalkozzanak az index-számok megállapításával, 3. élelmiszerhamisításról szóló törvény és codex alimentarius alkottassék, 4. a cukor-surtaxe töröltessék el.

Deczember 20-án a gazdasági egyesületek országos szövetsége a földművelésügyi ministertől a mezőgazdasági terményeknek a termelőre és fogyasztóra egyaránt jobb értékesítése céljából államilag támogatott központi szövetkezet létesítését kérte.

Az 1909. év historicumának kiegészítéséül szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy ez év folyamán a socialdemokrata párt is programjába vette a drágaság kérdésével való foglalkozást és a budapesti párt- és szakszervezetek 263 nyilvános ülést tartottak az élelmiszer- és lakásuzsora ellen.

Az 1910. év első felében, mikor a politikai kérdések állottak az előtérben, a drágaság kérdése meglehetősen a háttérbe szorult. Érdekes jelenség, hogy nálunk a nagypolitika még a megélhetés kérdésével szemben is túlsúlyt tud magának biztosítani. Márczius 20-án a soproni kereskedelmi és iparkamara tárgyalta Schwarz Gusztáv beltagnak az előző év november 30-án tett drágasági javaslatait és úgy határozott, hogy 1. a gabonavámok leszállítására vonatkozólag tett javaslatot, minthogy az Omgenak adott válaszában a kormány kijelentette, hogy ezek leszállítására nem hajlandó, leveszi a napirendről, 2. az index-számok megállapításával, minthogy ez nem a kamara működési körébe tartozik, nem kíván foglalkozni, 3. az élelmiszertörvény alkotását és a codex alimentarius szerkesztését nem ellenzi, de figyelemmel kell lenni rá, hogy ez fölösleges zaklatásokkal ne járjon, 4. a cukor surtaxe eltörlé-

sét, minthogy ez a magyar cukoripar elleni támadással volna egyértelmű, keresztülvihetőnek nem tartja.

Március 18-án az Omge igazgatóválasztmánya Szilassy Zoltán előadása alapján tiltakozását fejezte ki a balkáni kereskedelmi szerződéseknek rendeleti úton való életbeléptetése ellen és a behozható állatmennyiség maximumát a contingensben megállapított mennyiségben kívánta fixírozni.

Április 30-án a Gazdaszövetség közgyűlésén Darányi Ignác nagyobb beszédet tartott a drágaságról, melyben megállapította, hogy a termelés fokozása egymagában nem elégséges az olcsó árak elérésére, ehhez szükséges 1. a termelő és fogyasztó közvetlen kapcsolatba hozatala, 2. a vámvédelem fentartása, hogy a termelők termelésük fokozására ösztönöztessenek, 3. a telepítési és birtokpolitika új alapokra fektetése a földuzsora kikapcsolásával.

Május 8-án a Szabad Lyceum közgyűlésén Hegedűs Lóránt a drágaságról *tartott* előadást, melyben a drágaság általános jelenségeinek vizsgálata után oda *concludált*, hogy Magyarországon a drágaság okozta veszedelem kettős, mert itt a drágaság nemcsak önmagában hat, hanem hatását fokozza az is, hogy a magyar középosztály a nagyon csekély, sőt minimalis rugalmassággal bíró fix fizetésű pályákra rendezkedett be, tehát a folyton fokozódó drágasághoz nem tud alkalmazkodni. 1904-től 1909-ig az állami alkalmazottak száma 226.401-ről 271.429-re emelkedett. A hivatali pályákra való tömeges túdulás, kapcsolatban a drágaság kérdésével a magyar középosztály végzete, melyen csak úgy lehet segíteni, ha a magyar fiatalság nagyobb mértékben megy a szabad pályákra. *Conclusiója* „A társadalmat és az ifjúságot ne nyugdíjképessegre, hanem életképessegre neveljük.”

Június 5-én az Országos Iparegyesület kihirdette báró Kornfeld Móricznak atyja emlékére tett pályadíjának eredményét, melynek címe volt: „Melyek az élelmiszerek drágaságának okai Budapesten és elhárításának módjai.” Pályadíjat nyert Komáromi Sándornak „A drágaság”, Bihari Károly dr.-nak „Az élelmiszerek drágasága” és Zachár Gyula és Bálint Béla dr.-nak „A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai” című munkája. Meg kell állapítani, hogy ez a pályázat, különösen mikor a három pályanyertes munka könyvalakban is megjelent, a közérdeklődést és különösen a sajtó figyelmét rendkívüli mértékben reá irányozta a drágaság kérdésre. Rövidesen a cikkek egész özöne látott napvilágot, a melyek nem sok eredeti tanulmánynyal dicsekedhettek ugyan, de az érdeklődést kétségtelenül állandóan ébren tartották. A három pályamunka és néhány ezt követő önálló tanulmány bizonyos elméleti alapot is szolgáltatott a drágaság jelenségeinek a kutatásához.

Június havától kezdve az Országos magyar kereskedelmi egyesület széleskörű agitációt kezdett a drágaság ügyében és különösen a szerb kereskedelmi szerződés életbeléptetését, az élőállat-behozatal megengedését, továbbá az élelmezést megdrágító adók és illetékek megszüntetését kívánta. A Omke az agitációnak azt a módját választotta, mely szervezetének legjobban megfelelt: gyűléseket rendezett a vidék számos helyén, ismertetve a drágaság ügyében elfoglalt álláspontját. Gyűléseket tartott az Omke karácsonyig a következő helyeken: Szegeden, Pápán, Újvidéken, Baján, Pécsen, Székesfehérvárott, Karánsebesen, Nyitrán, Újpesten, Salgótarjánban, Makón, Keszthelyen, Kecskeméten, Nagybecskerekén, Erzsébetfalván, Losoncson, Kolozsvárott, Turócszentmártonban és Fiúméban. Minden gyűlésen résztvett a központnak egy titkára, a ki szakszerű és a kérdésnek minden részét felölelő előadást tartott a drágaságról.

Julius 27-én megkötötték a szerb kereskedelmi szerződés, a mely azonban már az év folyamán nem lépett életbe. Minthogy az 1906. évi szerződési tárgyalásokban a Szerbia részére contemplait contingens jelentékeny részét az 1909. április 23-án megkötött kereskedelmi szerződésben Románia kapta meg, az új szerződés a Szerbiából behozható állatmennyiséget évi 15.000 darab szarvasmarhában és 50.000 darab sertésben állapította meg. Az állategészségügyi egyezmény szerint ez a mennyiség csakis levágott állapotban, a belgrádi vágóhidnak elkülönített részéből ólmozott kocsikban hozható be a monarchia területére.

Augusztus 26-án a törvényhozási tárgyalás után életbelépett az 1909. április 23-án megkötött román kereskedelmi szerződés. A szerződés életbelépte után rögtön kiderült azonban, a mit előre lehetett sejtetni, hogy Románia a részére megállapított contingenst nem tudja beszállítani és így a román húsbehozatal a magyarországi árakra érezhető hatást nem gyakorolhat.

Szintén augusztus 26-án a főváros tanácsa fölterjesztést intézett a földművelésügyi miniszterhez és hat pontban körvonalozta a drágaság enyhítése érdekében teendő intézkedéseket. Kérte, hogy a levágott állatok behozatala Romániából és Szerbiából, minthogy a szerződések már meg vannak kötve, legkésőbb szeptember elsején kezdetét vehesse, kérte továbbá az élőállatok Horvát-Szlavonország és Bosznia területéről való korlátlan behozatalának megengedését és különböző tarifális intézkedéseket javasolt, a melyek alkalmasak volnának, hogy a hús- és élőállatforgalom a mainál nagyobb mértékben Budapestre tereltesse.

Szeptember 9-én a kamarai titkároknak Kassán tartott országos értekezlete foglalkozott a drágaság kérdésével. A kérdést Holesch István dr. besztercebányai kamarai titkár ismertette. Positív határozatot nem hoztak, minthogy az értekezletnek csak az volt a célja, hogy a

nézetek kicserélése után a jövőben bizonyos egységes eljárás biztosítottassék. Ez ülés eredményeként a budapesti kereskedelmi és iparkamara fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez az állatszállítási díjtételeknek olyan megállapítása érdekében, a mely a kivitelnek való kedvezés helyett első sorban a székesfővárosnak hússal való jobb ellátását alkalmas biztosítani. Az actiónak volt is valamelyes, bár igen csekély hatása, a mennyiben a Máv.-nak és a Déli vasútnak egyes visszaszállítási díjtételei megváltoztattak.

Szeptember 20-án a Magyar Gazdaszövetség Nyíregyházán tartott nagygyűlése Darányi Ignác, Mezőssy Béla és Meskó Pál felszólalásai után határozati javaslatot hozott, a mely 1. száj- és körömfájás behurczolására való tekintettel tiltakozik a balkáni élőállat-behozatal megengedése ellen, 2. a mai behozatali húscontingensben a magyar állattenyésztés garantialis védelmét látja, miért is annak felemelését megengedhetőnek nem tartja, 3. az argentinai húsbehozatalt, a mely csak Ausztriának az érdeke, ellenzi, 4. az állattenyésztésnek az ausztriaihoz hasonló állami támogatását kívánja, 5. a fölös közvetítésnek a szövetségi eszme terjesztésével való kiküszöbölését szükségesnek látja és 6. az elnökséget megbízta, hogy ezeket a pontokat a kormánynak tudomására hozza. A többi felszólalók közül Károlyi Mihály gróf és Wittmann János, hivatkozással arra, hogy Magyarországon az agrár érdekek a legsúlyosabbak, első sorban ezek figyelembe vételét kívánták, Mezey Gyula pedig a gyűlés nevében tiltakozását fejezte ki a gazdaközönség ellen mercantilis részről megindított agitatio ellen.

Szeptember 21-én a fiumei kereskedelmi és iparkamara a bécsi kereskedelmi és iparkamara, valamint a fiumei uruguayi konzul átirata alapján foglalkozott a tengerentúli húsbehozatal kérdésével és Righini beltag indítványára elhatározta, hogy a tengerentúli húsbehozatal megengedése érdekében felír a kereskedelemügyi ministerhez, kérve egyben közvetlen hajóvonalak létesítését a délamerikai hústermelő államokba.

Szeptember 23-án Lánczy Leó kamarai elnöki székfoglalójában foglalkozott a húsdrágaság és húsínség kérdésével és az argentinai húsbehozatal helyett, a melyért ellenértéket aligha lehet kapni, a szerb húsbehozatali contingens emelését ajánlotta a kormány figyelmébe, mint a mely Szerbiával szemben fennálló politikai érdekeinknek is javára válnék.

Szeptember 29-én a győri kereskedelmi és iparkamara Szendrői Mór dr. titkár előterjesztése alapján felirt a kereskedelemügyi ministerhez, hogy Szerbiából az élőállatok behozatala megengedtesse. Indoklásában a kamara kiemelte, hogy csakis ilyen módon várható állatlétszámunk szaporítása és a húsdrágaság enyhítése.

Szeptember 29-én a debreczeni kereskedelmi és iparkamara köz-

gyűlésén foglalkozott a húsdrágaság kérdésével és elhatározta, hogy e tárgyban felterjesztést tesz a kormányhoz, melyben kéri, hogy minden egyoldalú, önző érdekek félreszorításával, az ország népességének kétségbevonhatatlan közérdekében, piacainknak megfelelő húsellátása érdekében haladéktalanul országos intézkedések tétessenek. Ezek között a kamara első sorban a szerb és román határnak élőállatok számára való megnyitását jelölte meg.

Ugyanezen napon a budapesti kereskedelmi és iparkamara a szerb kereskedelmi szerződés sürgős parlamenti tárgyalása és életbeléptetése iránt intézett a kormányhoz fölterjesztést.

Október 21. és folytatólag 24. napján a főváros közgyűlése a tanácsnak a húsdrágaság ügyében beterjesztett határozati javaslatát tárgyalta. A javaslat szerint 1. a közgyűlés a Szerbiával megkötött kereskedelmi szerződés sürgős életbeléptetése iránt felterjesztést intéz a kormányhoz, kérve az élőállatok szabad és korlátlan behozatalát, 2. küldöttéleg megy a miniszterelnökhöz, kereskedelemügyi és földművelésügyi miniszterhez és átnyújtja erre vonatkozó felterjesztését, 3. felkéri a főváros országgyűlési képviselőit e határozat támogatására, 4. csatlakozásra szólítja fel az összes magyarországi városokat, 5. utasítja a tanácsot, hogy a drágaság ügyét minden oldalról megvitató ankétre az előkészületeket tegye meg. A javaslat ellen szólalt fel Polónyi Géza, a ki az aránylag korlátolt szerb állatbehozatalt nem tartotta alkalmasnak a húsdrágaság megszüntetésére. Szterényi József az élőállat-behozatal helyett a contingens eltörlését és a húsbehozatal szabadabbá tételét ajánlotta. Melly Béla és Vázsonyi Vilmos az élőállat-behozatal megengedése mellett nyilatkoztak, a közgyűlés pedig a határozati javaslatot változatlan szövegében fogadta el.

Október 24-én Komáromi Sándor felolvasást tartott a húsdrágaság kérdéséről az Országos Iparegyesületben, a melynek végén pozitív javaslatokat terjesztett az egyesület elé és pedig 1. az egyesület kérje a kormánytól, hogy az az állatmennyiség, a mely a balkáni szerződések tartamára contemplait három első évében mint hús nem volt behozható, élőállat formájában legyen behozható, 2. tegyen intézkedéseket, hogy a fogyasztó közönség a rendelkezésére álló húsok megismerésére és felhasználására kitaníttassék, 3. végül, hogy azok az iparok, melyek a hús feldolgozásával foglalkoznak, akár az ipartörvény rendelkezéseinek segítségül vételével is rationalisabb üzemekre vezettessenek át. Az egyesület végrehajtó bizottsága október 25-iki üléséből kifolyólag el is határozta, hogy az állatbehozatal szabadabbá tétele érdekében felterjesztést intéz a kormányhoz, a másik két javaslatot pedig elintézésre húsipari szakosztálynak adta ki.

November legelején az Országos magyar kereskedelmi egyesülés,

hogy a szerb húsbehozatal kérdésében minden irányban pontos adatok álljanak rendelkezésére, Balkányi Kálmán dr. titkárt hosszabb tanulmányútra küldötte Szerbiába és Romániába, hogy a szerb és román szerződés végrehajtásának lehetőségeiről, az állatállomány mennyiségéről, a behozatal esélyeiről és költségeiről tájékoztatást szerezzen. Az így nyert kimerítő és értékes anyagot az egyesület a különböző szaktanácskozások, valamint az agitatio folyamán érvényesítette.

November 2-án a brassói kereskedelmi és iparkamara a grácsi kamara átirata alapján foglalkozott az argentinai fagyasztott hús behozatalának kérdésével és elhatározta, hogy készséggel támogatja azon törekvéseket, melyek az argentinai húsbehozatalra irányulnak, tekintettel azonban azon komoly helyzetre, melyet a rendkívüli, tartós húsdrágaság és húsínség teremtett, a kamara azt a sürgős kérést intézte ezenkívül a kormányhoz, hogy tegye szabaddá az élő marhának és friss húsnak mérsékelt vámok mellett és minden contingentais nélkül való behozatalát Romániából és Szerbiából mindaddig, a míg a hazai marhaállomány megint képes lesz a fogyasztás igényeit elviselhető áron kielégíteni. E mellett a három éven aluli növendékmarhának levágatása és kivitele is bizonyos időre tiltású.

November 7-én és 8-án az országos tanárcongressus szenvedelmes hangon tárgyalta a tanárok fizetésrendezésének kérdését és kívánta az 1909-ki költségvetésben kimondott fizetésrendezés végrehajtását, olyformán, hogy a rendes tanárok a IX., VIII. és VII. fizetési osztályokban megharmadoltassanak és hogy a főigazgatók, igazgatók, gyakorló főgymnasiumi tanárok és tornatanárok fizetése is ezen elveknek megfelelően rendeztessék. Az elfogadott határozati javaslatot Négyessy László vezetésével küldöttség adta át Berzeviczy Albert képviselőházi elnöknek és Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a ki azonban a rossz pénzügyi helyzetre való hivatkozással kitérő választ adott. A csaknem passiv resistentiaig fokozódott elégedetlenségnek csak a miniszternek egy későbbi kedvező kijelentése vetett véget.

November 9-én a földművelésügyi miniszter válaszolt a fővárosnak a húsdrágaság ügyében augusztus 26-iki kelettel hozzá intézett fölterjesztésére. Leiratában kifejtette, hogy a román húsbehozatalt illető kérdés, minthogy a kereskedelmi szerződés időközben életbelépett, tárgyalanná vált, a szerb behozatalt ellenben, minthogy a július 27-én megkötött szerződés életbeléptetésére törvényhozási felhatalmazás nincs, nem engedélyezheti. A mi a Horvát-Szlavonországból és Bosznia-Hercegovinából való élőállat-behozatalt illeti, az az állategészségügyi rendelkezések figyelembevételével szabad. A tarifális javaslatokat érdemleges elintézés céljából áttette a kereskedelemügyi miniszterhez.

November 10-én a kereskedelemügyi minister válaszolt a fővárosnak ugyanezen fölterjesztésére és kijelentette, minthogy a húsdrágaság előidézésében az államvasutak árúdíjszabásának szerepe nincs és minthogy a tarifák mérséklése esetén aránytalanul kis összeg engedtetnék el minden métermázsa húsnál, a kívánt díjkedvezmények engedélyezését indoklnak nem találja.

Ugyanezen napon a magyar Gazdaszövetség igazgatóválasztmányára foglalkozott a húsdrágaság kérdéseivel és Darányi Ignác elnök, Dessewffy Aurél gróf, Károlyi Mihály gróf és Wittmann János felszólalása után határozati javaslatot fogadott el, a mely tiltakozik az argentinai húsbehozatal és a Balkánról való élőállat-behozatal ellen.

Szintén november 10-én a magyar kereskedelemügyi ministeriumban értekezlet volt a húsdrágaság tárgyában, a melyen résztvettek a magyar kormány képviselőiben Hieronymi Károly kereskedelemügyi és Serényi Béla gróf földművelésügyi ministerek, az osztrák kormány képviselőiben pedig Weisskirchner kereskedelemügyi minister és Pop lovag osztályfőnök, a földművelésügyi ministerium vezetője, valamint a ministeriumok szakreferensei. Az értekezleten megvitatták a húsdrágaság elhárítása érdekében teendő intézkedéseket és elhatározták, hogy a ministerek ezen az alapon kormányaiknak megfelelő javaslatokat fognak tenni.

November közepén a drágasággal kapcsolatos eseményeknek egyik legérdekesebbje játszódott le, a fogarasi asszonyok bojkottja, a mely a piaci árúk (csirke, tojás, vaj, túró, gyümölcs) megdrágítása ellen irányult. Kimondták, hogy bizonyos limitált áraknál drágábban nem vásárolnak és ezt a határozatot bizonyos időre sikerült is keresztülvinni. Az árak néhány napra határozottan csökkentek, a kellő összetartás hiánya és még inkább a szükség azonban önmagától a bojkott megszűnésére vezetett.

November 16-án a bécsi gazdasági egyesületben Ausztriára, Magyarországra és Németországra kiterjedő nemzetközi gazdaértekezlet volt, a melyen résztvettek az osztrák gazdasági egyesület, számos tartományi gazdasági egyesület, a tartományi gazdatanácsok nagy része, az Omge és a német Bund der Landwirte. Az értekezlet két határozati javaslatot fogadott el. Az első tiltakozik azon fölfogás ellen, mintha a drágaságot az agrárius védvamos politika idézte volna elő; ennek oka a pénz értékcsökkenésében, a munkabérek emelkedésében, a cartellek és tőzsdei üzérkedés visszaéléseiben, valamint a közvetítő kereskedelem uzsorájában keresendő. A másik határozati javaslat csak a magyar és osztrák tagokra vonatkozott. Ez szövetkezeti pékműhelyek és húsnagyvágók létesítését, az állatvásárok rendezését, a bécsi húspiacz decentralisálását, a fölösleges közvetítő kereskedelem kiküszöbölését, a fedezetlen határidőzlet megszüntetését, a sztrájkok megrendszabályozását kívánta és tiltakozását

fejezte ki a szerb élőállat-behozatal és az argentinai húsbehozatal megengedése ellen.

Válaszul erre a nemzetközi agrárius conferentiára a Niederösterreichischer Gewerbeverein javaslatba hozta, hogy Bécsben a német, osztrák és magyar kereskedelmi egyesülések rendezzenek nemzetközi értekezletet a drágaság és a vámpolitika kérdésében. Az értekezlethez elvi hozzájárulását fejezte ki az Országos Iparegyesület és Országos magyar kereskedelmi egyesülés, maga a conferentia azonban egyelőre elmaradt.

Szintén november hó 16-án a nagyváradai kereskedelmi és iparkamara fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, melyben 1. a hús- és élőállatbehozatalnak a vámok lefizetése mellett való korlátlan engedélyezését, 2. a Szerbiával kötött szerződés életbeléptetését és a többi Balkánszerződések megkötését és végül 3. az államvasutak hús- és élőállatszállítási tarifáinak revisióját kérte.

November 19-én a budapesti kereskedelmi és iparkamara teljes ülése Székács Antal kamarai tag javaslatára megbízta irodáját, hogy szemben azokkal a vádakkal, melyek szerint a kereskedelem drágítja meg az árúkat, adatszerűen állapítsa meg a kereskedelem szerepét a drágulásban és indítson adatgyűjtést a drágulás igazi okainak megállapítására.

November hó 20-án és 21-én a Saskör Polónyi Géza elnökle alatt húsdrágasági ankétet rendezett. Az ankétén főként a Polónyi Géza vezetése alatt álló bizottsági tagok, valamint egyéb meghívottak vettek részt. Az értekezlet tulajdonképeni célja volt állást foglalni a főváros közgyűlésének többségével szemben, a mely a szerb élőállatbehozattal akarta a húsdrágaság kérdését megoldani. Az értekezlet, melynek főbb felszólalói Polónyi Géza, Dévényi Jenő főintendáns, Bittner János, Serbán János és Ziegler Ferencz voltak, különböző palliativ javaslatokat tett, így például a fővárosi illetékek redukálása, az állami és városi fogyasztási adók eltörlése, a vasúti tarifák revisiója és a Horvát-Szlavonországból való húsbehozatal. Az értekezlet jegyzőkönyvét a főváros közgyűlése elé terjesztette.

November hó 22-én az Omge állattenyésztési és állategészségügyi szakosztály Jeszenszky Pál előadása alapján foglalkozott a diágaság kérdésével, a ki ennek orvosszeréül elsősorban a hazai állattenyésztés intensiv fejlesztését ajánlotta. A többek hozzászólása után elfogadott határozati javaslat az állattenyésztésnek állami eszközökkel való támogatását és a szövetkezetek fejlesztését, valamint az ország állatlétszámának minét előbb való pontos összeírását kívánja.

November hó 23-án a központi demokrata kör Lánczy Leó elnökle alatt ülést tartott, a melyen elhatározta, hogy december hó 4-ére a

vigadóban nagy tiltakozó népgyűlést hív össze az életet megdrágító agrárius politika ellen. (Ennek a népgyűlésnek az összehívása a közbejött események folytán nem történt meg.) Az ülés határozati javaslatot fogadott el, a mely 1. a szerb élőállat- és a tengerentúli húsbehozatal megengedését, 2. a fogyasztási adók és élelmiszerekre, vetett városi vámok eltörlését, 3. húsnagyvágó, hús vásár és consumvásár létesítését kívánja.

Csaknem egyidejűleg, november hó 28., 29. és 30. napjain a főváros, december 1., 2., 3. és 6. napjain pedig a Magyar közgazdasági társasággal karöltve a Magyar gyáriparosok országos szövetsége rendezett ankétet az általános drágaság ügyében. A fővárosi ankét bizonyos mértékig meghatározott czállal rendeztetett, a mennyiben a főváros nemcsak véleményeket akart hallani ezen az ankéten a drágaság kérdésre vonatkozólag, hanem a főváros közgyűlésének többsége mintegy igazolni kívánta e helyen a szerb élőállatbehozatal kérdésében már eleve elfoglalt álláspontját. Épen ezért ezen az ankéten nagyon erősen kifejezésre jutottak az agrar-mercantil tendenciák, belecsaptak a politikai szenvedelmek, a szerb marhabehozatal kérdése pedig Polónyi és Vázsonyi felszólásaiban egyaránt felekezeti jelleget öltött magára. Egészben véve a főváros ankétjén a drágaság kérdése annyira a szerb marhabehozatal kérdésre localisálódott, mintha ez képezné a magyarországi drágaság megszüntetésének egyedüli panaceáját. Határozatot az ankét nem hozott.

A másik ankéten már a tudományos szempontok is kifejezésre jutottak, különösen Hegedűs Lóránt és Matlekovits Sándor vitájában, a kik közül az előbbi az arany depreciációjára mutatott rá, mint a drágaság okára, az utóbbi pedig ezzel szemben a vámpolitika drágító hatását fejtegette. Fenyő Miksa igen terjedelmes elaboratumában szintén a drágaság általános és helyi okait kutatta. Mindkét ankéten az agráriusok igen erősen vonultak föl és különösen Rubinek Gyula, Szilassy Zoltán és Pirkner János felszólalásának eredménye gyanánt bizonyos közeledés jött létre a két álláspont között, a mely abban nyilvánult meg, hogy többen a húsbehozatal szabaddá tételét javasolták az élőállat-behozatal helyett a drágaság enyhítésének orvosszerűl. Ezek az ankétek különben, bár nem positiv határozathozatal, hanem a kérdés elméleti tisztázása volt a főczéljuk, igen terjedelmes hírlapi polémiaát provokáltak és nyomukban ismét több tanulmány jelent meg a drágaság kérdéséről. Megemlítendő, hogy a Gyáriparosok ankétjén toltult előre nálunk első ízben a gabonavámok kérdése, melyekről a jövőben még kétségtelenül igen sokszor lesz szó a drágaság ügyének tárgyalásánál.

November 30-án a Magyar gazdaszövetség terjedelmes memorandumot intézett a képviselőházhoz, a mely abból indult ki, hogy a drá-

gaság az iparcikkekénél sokszor még nagyobb, mint a mezőgazdasági terményeknél és nem is Magyarországon a legnagyobb. Orvoslását nem a magyar gazdasztály tönkretételében, hanem csakis az állattenyésztés fejlesztésében kell keresni, miért is az 1911. évi költségvetés keretébe tetemes összeg állítandó be állattenyésztési célokra. Végezetül a memorandum tiltakozását fejezi ki úgy a szerb élőállat-behozatal, mint az argentinai húsbehozatal ellen.

December 1-én a főváros elnöki ügyosztálya kiadta a főváros közigazgatási személyzetére vonatkozó fizetésrendezési javaslatokat, melyek szerint különösen a kezdő fizetések és e legsó fizetési fokozatokban levő tisztviselők illetményei emelkednek. Összesen ez a fizetésrendezés évi 497.136 korona költséget fog igényelni.

December 3-án Nagyvárad város törvényhatósága fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi ministerhez, a melyben kijelentette, hogy csatlakozik Budapest törvényhatóságának a szerb és román határ teljes megnyitását követelő köriratához.

December 4-én a zágrábi banktisztviselők egyesülete a magántisztviselők, egyéb kereskedelmi és ipari érdekképviseletek és a tanítóság bevonásával népgyűlést rendezett a drágaság ügyében Ivancevic bankigazgató elnökle alatt. A gyűlés leginkább localis jellegű kérdésekkel foglalkozott és egyedül Bukseg, a horvát socialdemokrata párt egyik vezető embere volt az, a ki a vámpolitikában kereste a drágaság okát. Anzel községtanácsost, a ki a város közélélmezési politikáját akarta védelmezni, nem hallgatták meg. Végül a gyűlés határozati javaslatot fogadott el, mely az agrárius vámpolitika ellen irányul, a szerb és román határzár megszüntetését, valamint az argentinai húsbehozatal megengedését kívánja. A határozati javavaslatot megküldték a magyar országgyűlés horvát tagjainak.

December 6-án Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi minister a képviselőház pénzügyi bizottságában bejelentette, hogy a középiskolai tanárok fizetés- és statusrendezését az 1911. évi költségvetés keretében megkezdi és az 1912. évi költségvetésben teljesen keresztül fogja vinni. A tanárok mozgalma ezzel a kijelentéssel egyelőre lezárult.

December 7-én a főváros közgyűlésén Bittner János indítványozta, hogy a tanács a legközelebbi közgyűlésen tegyen előterjesztést mindazokról az intézkedésekről, a melyeket a drágaság megszüntetése érdekében tett, egyúttal irjon fel a kormányhoz, hogy Horvát-Szlavonországból és Bosznia-Hercegovinából ugyanolyan feltételek mellett legyen szarvasmarha és sertés a budapesti piacra felhozható, mint más magyar vidékekről. A közgyűlés a sürgősséget és az indítványt vita nélkül elfogadta.

December 7-én a földművelésügyi minister értesítette az Élelmiszer-szállító részvénytársaságot, hogy a társasággal régebben kötött subventiós szerződésének az exportra vonatkozó rendelkezéseit felfüggeszti és arra hívta fel a társaságot, hogy az eddig vámkülföldre szállított vadból és baromfiból lehetőleg nagy mennyiséget a budapesti piacon értékesítsen.

December 11-én a Húsiparosok országos szövetségének közgyűlése Bittner János és Soltész Adolf dr. előadása alapján elhatározta, hogy a kormánytól kérni fogja, hogy legalább arra az időre, míg a honi szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztés a belföldi fogyasztás és az export fennálló szükségletét a törzsállomány megtámadása nélkül fedezni nem képes, engedélyezze a szerb vágóállatoknak és más országok tenyész- és haszonállatainak a szükséghez mért számban való behozatalát.

December 12-én a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének nagygyűlésén Rubinek Gyula előadást tartott a drágaság kérdéséről, melynek alapján a nagygyűlés a következő határozatot hozta: 1. A mezőgazdasági vámvédelem a paritás elvéből következik, minthogy az ipar is jelentős vámvédelmet élvez. A mezőgazdasági vámvédelem fentartandó, mert recompensatióját képezi annak a vámtehernek, a melyet Magyarország évtizedeken át fizetett az egyoldalú ipari vámvédelem folytán. 2. A drágaság előidézésében legfőbb szerepük van a bérharczoknak, a közvetítésnek és az arany vásárló ereje csökkenésének. 3. Visszautasítja azt a vádat, mintha a drágulás a földbirtokos-osztálynak a fogyasztók kiuzsorázására induló törekvéséből eredne. 4. A drágulás pillanatnyi intézkedésekkel nem orvosolható, hanem csakis a termelés emelése és szervezése révén, miért is a nagygyűlés megbizta a végrehajtó-bizottságot, hogy jövőre ilyen irányú kidolgozott memorandumot terjesszen elő. 5. A nagygyűlés fölterjesztést intéz a kormányhoz, melyben tiltakozik, hogy Szerbiából és Romániából a contingensen túlmenő húsbehozatal engedélyeztessék meg és örömmel veszi tudomásul, hogy a kormány állást foglalt az osztrák kormánynak az argentinai húsbehozatal kiterjesztésére irányuló törekvéseivel szemben, 6. továbbá felkéri a kormányt a balkáni határ szigorú ellenőrzésére és a magyar állatállományt veszélyeztető csempészet megakadályozására.

December 17-én a Magyar közgazdasági társaságban Jankovich Béla dr. előadást tartott a drágulásról és a pénz értékváltozásáról, a melyben oda concludált, hogy az arany értékcsökkenéséről tulajdonképen beszélni nem lehet, mert az arany depreciációját egész terjedelmében áttolta az ezüstre. A drágulás igazi oka a vámpolitika és kétségtelennek látszik, hogy a continentalis államok vámpolitikája rövidesen más irányt fog venni.

December 20-án a fiumei rappresentanza felterjesztést intézett a földművelésügyi ministerhez, a melyben a város különleges helyzetére való tekintettel a saját fogyasztás céljaira argentinai és uruguayi hús behozatalának engedélyezését kérte. Öt nappal később adott leiratában a minister ezt a kérelmet teljesíthetőnek nem találta.

A socialdemokrata párt ez évben is számos népgyűlést szervezett a drágaság ügyében. Egyenkint való felsorolásuk és határozataik ismertetése lehetetlen; számuk azonban az év folyamán 700-ra emelkedett. Majd mind az 1908. április 23-i resolutio alapján állottak.

December 28-án a magyar parlament, 29-én pedig a szerb skupstina megkezdte a kereskedelmi szerződés tárgyalását és a jelekből ítélve előrelátható volt, hogy ez rövid időn belül meg fog köttetni.

A jelen fejezetben foglaltakkal a drágaság történetének kronologikus felsorolása természetesen távolról sincsen kimerítve, sőt még nagyon sok pótlásra szorul, akár a hiányzó adatokat pótlását, akár a kronológiának a jelen pillanatig való kiegészítését illetőleg. Minthogy az 1911. évre már részletesen nem terjeszkedhetünk ki, szükségesnek látjuk legalább jelezni azokat az eredményeket, a melyek még az 1910. évről átmenőleg ez évben történtek és a drágaság kérdésével összefüggésben vannak.

Legfontosabb ezek között a szerb kereskedelmi szerződés életbe léptetése, a melynek időpontjától kezdve a szerb marhának és sertésnek levágott állapotban a budapesti és általában a monarchiabeli piacokra való behozatala megindult. Mint előrelátható volt, lényeges enyhülést az árakban ez a behozatal nem hozott, sőt az év végén a húsarak az ellenkező jóslások daczára ismét tetemesen emelkedtek. A másik vámpolitikai jellegű kérdés, a mely ez évben is erősen szerepelt, az argentinai hús behozatala. Az osztrák kormány a magyar kormányval megegyezőleg engedélyt adott néhány esetben az Austro-Americana hajóstársaságnak argentinai fagyasztott húsnak korlátolt mennyiségben való behozatalára. Júniusban a társaság újabb engedelem nélkül hajózott be fagyasztott húst Triesztbe való szállításra. Mikor ez kiderült, a magyar kormány tiltakozását fejezte ki minden ilyen újabb engedély megadása ellen, mint a mely szerinte a magyar mezőgazdaság és állattenyésztés érdekeit érzékenyen sérti.

A város november végén tartott ankétjének hatása alatt Vázsonyi indítványára határozatot hozott, mely szerint a baromfira, vadra és vadhúsról kivetett fogyasztási adó pótlékát eltörli és fölír a kormányhoz az állami fogyasztási adó eltörlése iránt. Ugyanekkor kérelmezte a magyar élelmiszerszállító r.-t., hogy a vad leplombázva a hűtőházból tilalmi időben is árusítható legyen.

Januárban a Niederösterreichischer Gewerbeverein azt kezdeményezte, hogy a német, osztrák és magyar agráriusoknak Bécsben tartott nagygyűléséhez hasonlóan ugyanezen országok mercantilis érdekképviseletei is rendezzenek egy conferentiát, melynek feladata lesz a képviselt érdekköröknek az élelmiszerdrágaság ügyében elfoglalt álláspontját kifejteni és követendő politikáját fixírozni. Ez az értekezlet, minthogy egyes helyeken megtartásáért iránt aggályok merültek föl, nem tartott meg.

Meg kell emlékezni még arról a nagy fellendülésről, a mely a szövetség terén az utolsó évek folyamán tapasztalható volt. A „Hangya” már ezredik fiókját állította föl és a munkások általános fogyasztási szövetsége is erősen terjeszkedik. Úgy látszik, a szövetség ügye, a támadások dacára, erősen hódít és Németország mintájára ez lesz az a tér, a hol a munkások és polgári osztály találkozni fog a drágaság elleni küzdelemben.

A nagyszámú polémiák közül, melyeket a drágaság kérdése szült, csak kettőt kívánok fölemlíteni. Az egyik Rubinek Gyula és Sándor Pál, a másik Tisza István gróf és Komáromi Sándor között folyt le. Rubinek könyvalakban kiadta 1910 december 12-én a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének nagygyűlésén mondott beszédét, melyben erősen elítélte az Omkének a drágaság ügyében folytatott nagybirtokellenes akcióját. Erre Sándor Pál a képviselőházban szintén éles hangon felelt, mire Rubinek „Válasz Sándor Pálnak” címmel viszonzólevelet írt. Tisza István a „Magyar Figyelő” hasábjain „A drágaság körül” című két cikkében általános fejtegetések mellett megbíráltta Komáromi Sándornak „A drágaság” című munkáját, a ki a „Magyar Ipar” február 5-iki számában adott viszonzólevelet. Úgy ez a két, mint a többi hasonló polémia meglehetősen sok érdekes anyagot hozott felszínre, részletes ismertetésüket azonban, minthogy nagyrészt önálló formában is megjelentek, nem tartjuk idevalónak.

Tonelli Sándor.

Drágaságra vonatkozó tanulmányok.

Az alábbiakban több olyan műnek és kisebb tanulmánynak ismertetését nyújtjuk, a melyek vagy a bennük kifejtett általános szempontoknál fogva, vagy mint egy-egy specialis álláspontnak képviselői különösebb figyelmet érdemelnek. A bírálattól ezekben az ismertetésekben tartózkodtunk, inkább csak a tartalom és a gondolatmenet vázolására szorítkoztunk. A több rendkívül nagyszámú idevágó közleményt illetőleg utalunk „A drágaság bibliographiája” című összeállításra, a mely az idevonatkozó anyagot 1911. év végéig adja.

Bauer Otto: *Die Teuerung*. Eine Einführung in die Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie. Wien 1910. 8° (100).

Egyike a drágaság kérdéséről írott legjobb és legvilágosabb műveknek, melynek értékét csak az csorbítja némileg, hogy teljesen socialdemokrata alapon állva pártszempontból vizsgál meg olyan kérdéseket is, melyeknél ennek nem volna helye. A mai termelési rendszer teljesen capitalistikus alapokon áll. A capitalismus volt az, a mely a termelő erők óriási kifejlődését lehetővé tette, egyúttal a capitalismus volt az a factor is, a mely a mai termelés anarchiáját okozta. Ezt az anarchiát a capitalistikus vállalkozók cartellek és trustök alkotásával igyekeznek megszüntetni, egyúttal azonban arra is törekszenek, hogy az árakat megállapodások révén emeljék. Ebben segédkezet nyújt nekik az uralkodó osztályok érdekét szolgáló állam, a mely az állítólag a nemzeti termelés védelmére szolgáló vámtarifákkal módot ad az iparban a cartellszerű ármegállapításokra, a mezőgazdaságban pedig az élelmiszerek árának emelésére. A capitalista érdekek szolgálatában álló sajtó és tudomány az ódiomot a munkásságra szeretné áttolni, mondván, hogy a munkásság folytonos munkaidő megrövidítéseivel és béremeléseivel drágítja meg a termelést. Ennek megczáfolására hosszasan elemzi a munkabéreknek a többi termelési költségekhez és az árakhoz való viszonyát. A drágaság egyik általános oka még az arany termelési költségeinek a leszállása és az aranytermelés óriási emelkedése, a mely egyrészt az árúk iránti keresletet fokozza, másrészt azok árát felszökteti.

A drágaság legfontosabb következménye az osztályellentétek kiélesedése, a mely a socialismust erősebb politikai és gazdasági actióra serkenti. A gazdasági actio módja a fogyasztók szervezése szövetkezetekben és szövetkezetek szövetségeiben, hogy minél nagyobb testületek kerüljenek szemben a cartellekkel és trustökkal az ármegállapításokért vívott harcban. A drágaság ellen vívott harc végül a socialis forradalomban fog betetőződni.

* * *

Bihari Károly dr.: *Az élelmiszerek drágasága*. 8°. (111.) 9 grafikai táblával. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. II. kötet.

A könyv az Országos Iparegyesület 1910. évi drágasági pályázatán pályadíjat nyert. Csak az élelmiszerek drágaságával foglalkozik, különösen a budapesti piacra való tekintettel. Szerinte a drágaság helyi, alkalmi és általános. A helyi drágaság okai a szűk termékek és a rendszertelen közvetítés, az alkalmi drágaságé az élelmiszerek esetről-esetre történő apadása, az általános drágaság oka pedig a kereset és kínálat közötti aránynak a megbillenése. Megállapítja a normális felnőtt ember élelmiszer-szükségletét, ezzel szemben a szükséglet beszerzésének a költségeit és azokat a következményeket, a melyek akkor állanak elő, ha a költségek oly mértékben növekednek meg, hogy a beszerzés nehézségekbe ütközik. A népesség satnyulása, a halandóság nagy százaléka, a kivándorlás emelkedése és a socialis harcok erősödése mind kapcsolatos a mai drágasággal. Hogy azonban a drágulás nem mai jelenség, nagyon jól tudja, mert egy érdekes fejezetben foglalkozik a drágaság elleni küzdelem történetével. Általában a szerző figyelme az élelmiszer-drágaság minden momentumára kiterjed, de a kérdések kezelése nem egyenletes, majdnem rapsodikus. Mindent érint, de keveset bizonyít. Felfogása mechanikai és azon a véleményen van, hogy javaslatainak megvalósítása esetén az élelmiszer-drágaság megszüntethető.

* * *

Board of Trade. Cost of Living in the United Kingdom. 1908. (LIU. 616); German Empire 1908. (LXI. 548.). France 1909. (XL. 460.) United States of America 1911. (XLII. 533.).

Az angol Board of Trade-nak a parlament elé terjesztett jelentései, melyek a munkabérekre, lakbérekre és élelmiszerek detail-áaira terjeszkednek ki, a drágaság kérdésének egyes országokra vonatkozólag a legteljesebb és relatíve nagyon megbízható anyaggyűjteményét nyújtják. Összehasonlítások szempontjából megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek, annál is inkább, mert egyrészt az egész anyag teljesen azonos alapelvek szerint van feldolgozva és másrészt mindenütt utalások történnek az

eltérő viszonyokra, melyeket a tanulmányozásnál tekintetbe kell venni. Véleményektől, javaslatoktól a kötetek szerkesztői tartózkodtak, csak alapot kívántak szolgáltatni a parlamenti tárgyalásokhoz és a mások által eszközözendő tudományos vizsgálódásokhoz.

****

Brentano Lujo: *Die deutschen Getreidezölle*. Leipzig und Berlin. 1910. J. G. Cotta'sche Buchhandlung. 4°. (67.)

A tanulmány bevezető részében a mai német vámpolitikai irányzat történetét ismerteti, majd a hatásokat kutatja, amelyeket a magas agrárius vámvédelem a mind erősebben industrialisálódó Németországban előidézett. Bismarck azt állította, hogy a mezőgazdasági vámokat a külföld fogja viselni, amely kénytelen gabonáját Németországnak eladni, a tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy a vámok a német fogyasztót sújtják legsúlyosabban és a gabona ára Németországban a világpiaczi árnál állandóan magasabb. Igaz, hogy az állam bevételei így magasabbak, de ez nem lehet ok egy közgazdaságilag teljesen káros intézmény fentartására. A gabonavámok ugyanis nemcsak az ipar fejlődését nehezítik meg és a munkásosztályt sújtják, hanem a mezőgazdaságnak sem használnak. Minden vámemelés ugyanis tőkésítve kifejezésre jut a birtokok áremelkedésében, megdrágítja a bérleteket, vételek alkalmával új meg új kölcsönök fölvételére kényszeríti a vásárlókat és így növeli a mezőgazdaság adósságterhet. A vámemelések tehát csak azoknak használnak, akik birtokukat eladva, megszűnnek mezőgazdák lenni. A nagy adósságteher a földbirtokos osztályt arra kényszeríti, hogy mindig újabb vámokat követeljen, mert a rentabilitást csak így biztosíthatja s így egy olyan circulus vitiosus képződik, melyből nincsen szabadulás. A helyzet Németországban az, hogy milliók kevesek rosszul felfogott érdekének és téves politikájának vannak kiszolgáltatva; innen származik a birodalom állandóan rossz pénzügyi helyzete és a gabonavámok által érintett néposztályok fokozódó elégtelensége. Ha ez a politika tovább folyik, a földbirtok, mint magántulajdon el fogja veszteni erkölcsi jogosultságát. Ezt a gondolatmenetet részint a szövegben, részint a függelékben gazdag statisztikai anyag van hivatva igazolni.

***

Budapest. *A húsdrágaság kérdésében Budapest székesfőváros által 1910. évi november havában megtartott szakértekezlet számára egybeállított adatok*. Különnyomat a *Fővárosi Közlöny* 1910. évi november hó 15-i 85. száma mellékletéből. 4°. (139.)

A terjedelmes füzet tartalmazza a székesfővárosnak a szerb élőállat-behozatal ügyében megindított actiójára vonatkozó irományokat, az

ankét elé terjesztett kérdőpontokat. 63 táblázatban a Magyarország hús- és egyéb élelmiszertermelésére, ezek bel- és külkereskedelmi forgalmára, a székesfőváros élelmiszer-fogyasztására, a piacok és vásárcsarnokok árstatisztikájára vonatkozó adatokat stb., továbbá az élelmezést terhelő adók, illetékek, díjak kimutatásait és az erre vonatkozó szabályrendeleteket.

* * *

Budapest. *A húsdrágaság kérdésében Budapest székesfőváros által tartott szakértekezlet 1910. évi november 28. 29 és 30-án.* 4°. (191.) A főváros kiadványa.

Az ankét, mint a tárgyalásairól kiadott jegyzőkönyv mutatja, tisztán a húsdrágaság kérdésével foglalkozott, sőt ez a kérdés is a főváros közgyűlésének egy előző állásfoglalása folytán nagyrészt a balkáni határok megnyitásának ügyére és a fővárosban létesítendő közélelmezési intézményekre localisálódott. Az elmélet szempontjából így ez az ankét nem sok eredménnyel járt, igen lényegesen hozzájárult azonban az actualis napikérdések tisztázásához. A felszólalások nagyjából két ellentétes álláspontot képviseltek a szerint, a mint a szónokok az agrárius vagy mercantilista táborhoz tartoztak. Tekintettel a kérdés általánosan ismert voltára, az egyes felszólalások részletes ismertetését el mellőzzük, csak a felszólalók névsorát adjuk: Bársony István, Polónyi Géza, Pető Sándor, Rubinek Gyula, Bernát István, Havas Rezső, Varjassy Lajos, Havas Mór, Bittner János, Urbanovich Tihamér, Lindmayer György, Leszlauer Gyula, Bruszt Adolf, Kraemer József, Glücksthal Samu, Szende Pál, Pajzs Gyula, Eulenburg Salamon, Szekula Gyula, Wittmann János, Jeszenszky Pál, Folkusházy Lajos, Demkó Dezső, Vázsonyi Vilmos, Jankó Zoltán, Salgó József, Vámos Károly, Halász Ferencz, Wolff Vilmos, Kűszler Henrik, Gundel János, Serfőző Géza és Osztrólczy Miklós. Írásban terjesztették be szakvéleményeiket: Aranyosi András, Húsiparosok köre, Hercz Lajos, Komáromi Sándor, Halkereskedelmi részvénytársaság, Turul részvénytársaság, Alimentaria részvénytársaság. Határozatot az ankét nem hozott.

* * *

Budapest. *Kereskedelmi és iparkamarai jelentés a hazai iparnak a tömeges bérharczok által okozott hátrányok tárgyában tartott szakértekezletről.* 1904. 4°. (72.)

Ez a jelentés a drágaság kérdését annyiban érinti, amennyiben a sztrájkok és kizárások hatásainak ismertetésénél foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a bérharczok és amerikázások mennyiben folynak be a termelési költségek és az árak emelésére is, más oldalról pedig kutatja, hogy a megélhetés drágasága mennyiben szerepel a bérharczok előidéző okai

között és kimutatja, hogy a fővárosban a munkás megélhetése drágább, mint a szomszéd iparállamok nagy városaiban. A többi részek az összefüggések vizsgálata szempontjából bírnak érdekességgel.

* * *

Budapest. *A kereskedelmi és iparkamara előterjesztése a megélhetés drágasága ügyében.* 28.893/1907. sz. 4°. (27.)

Ez a kereskedelemügyi ministerhez intézett felterjesztés a drágaságot vámpolitikai, adópolitikai, tarifapolitikai intézkedésekkel kívánja enyhíteni és különleges javaslatokat tesz úgy a fővárosi élelmiszerdrágaság, mint lakásdrágaság enyhítésére vonatkozólag is. Elméleti rész nincsen benne; maguk a javaslatok egyenkint ismertetve vannak a drágaság történetéről szóló fejezetben. A füzetet e helyen mint a kamara különböző régebbi állásfoglalásainak összefoglalását regisztráljuk.

* * *

Cost of Living. *Report of the Massachusetts Commission on Cost of Living.* Boston 1910. Wright and Potter Co. 8» (752).

Egyike a drágaság kérdésével foglalkozó legterjedelmesebb és legalaposabb munkáknak. A kérdés vizsgálatára kiküldött bizottság a drágaságot minden vonatkozásában tanulmány tárgyává tette. Kiváló szaktekintélyek véleményét kérte ki az általános okokra vonatkozólag, termelők és iparosok, valamint munkásszervezetek véleményét hallgatta meg az egyes mezőgazdasági termelési ágakat és iparágakat illetőleg. A nagyon sok szakértő meghallgatása és ezek véleményének közlése teszi, hogy a munka veszít egységességéből és inkább a még véglegesen feldolgozandó anyaggyűjtemény jellegével bír. Számos igen fontos kérdésben a bizottság nem is tudott végleges megállapításhoz jutni, hanem egymás mellett közli és az olvasó ítélete alá bocsájta az egymásnak ellentmondó véleményeket. Az aranyat illetőleg a bizottság némi módosításokkal a kvantitási elméletet tette magáévá. Érdekes annak megemlítése, hogy – hihetőleg az amerikai védvamos irányzat nyomása alatt – a bizottság nem tudott, vagy nem akart olyan körülményeket találni, a melyek a vámoknak az élet megdrágulására gyakorolt hatását bizonyították volna. Igen érdekesek a kötetben közölt összehasonlító graphikai táblázatok és a függelékben csatolt ártabellák, családi költségvetések, valamint a drágaság kérdésével foglalkozott amerikai szerzők véleményeinek csoportosítása, a drágaság kérdésében elfoglalt álláspontjuk szerint.

* * *

Drágasági ankét. 8 füzet. Budapest. Államnyomda. 1908. 4°.

Ez a terjedelmes gyűjtemény a m. kir. pénzügyminis-
teriumban 1908. március 3., 4., 9. és 10-én tartott értekezlet számára összeállított anyagot
és az értekezletnek a jegyzőkönyvét foglalja magában. Az egyes füzetek
a következőket tartalmazzák: 1. *Krejcsi* Rezső: Előterjesztés az élelmi-
szerek drágasága tárgyában és *Zawadovski* Alfréd: A pénz és árúk
közti értékviszonynak az utóbbi években való alakulása; 2. *Serfőző*
Géza: Előterjesztés az élelmiszerek megdrágulása mérvének megállapí-
tása és okainak kutatása tárgyában; 3. Az élelmiszerek megdrágulása
elleni intézkedésekre vonatkozó javaslatok csoportosítása; 4. Törvény-
hatósági joggal felruházott városok, vármegyék és bányakapitányságok
javaslatai; 5. Az osztrák kormányactio eredményeinek ismertetése; 6.
Statistikai adatok az életszükségleti cikkek áremelkedéséről; 7. Az ankét
jegyzőkönyve.

Ezeket egy bevezető füzet előzi meg, a melyben a pénzügyminis-
terium ismerteti az ankét előzményeit, az előmunkálatokat, az adatgyűjtés
forrásait, közli az egyes hatóságokhoz intézett kérdőpontokat és az 1907.
november 30-án a földművelésügyi ministeriumban tartott intern ankétnek
a megállapításait. Magának az anyaggyűjteménynek részletes ismertetése
nem tartozván ide, csak azt említjük meg, hogy a pénzügyminis-
teriumnak az ankét előkészítésére alakított belső bizottsága az árak emelkedését
legfőként a pénz és árúk értékviszonyában beállott változásnak tulajdo-
nította. A mi az előadói munkálatokat illeti, *Krejcsi* és *Serfőző* főként a
magyar viszonyokkal foglalkoztak, míg *Zawadovski* az általános okokat,
különösen az aranytermelés emelkedésének az árak emelkedésére gya-
korolt hatását kutatta. Utóbbi tanulmány a quantitási elmélet alapján áll,
de nagy számmal sorol fel egyéb tényezőket is, melyek az árak alaku-
lásában közreműködnek.

* * *

Franciaország. *Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.*
Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale. Paris. 1911. Imprimerie Nationale
8°. (529).

A kiadvány a francia munkaügyi ministerium által 1911. elején
rendezett széleskörű anyaggyűjtésnek az eredménye, a mely a legtöbb
ipari szakmánál és a legtöbb cikknél és a lakásbéreknél az ötvenes
évektől kezdve adja az árak alakulását. Körülbelül 100 oldalon a kötet
a jelenségeket ismerteti, kritikai megjegyzésekkel kapcsolatban, a többi
400 oldalon pedig a statistikai összeállításokat és bizonyító anyagot közli,
mindenütt részletesen megjelölve a forrásokat, ahonnan az adatok vétet-
tek. A munkabérek először általánosságban, azután szakmák és vidékek

szerint vannak csoportosítva. Az életre szükséges anyagoknál, illetve szükségletknél tekintetbe vannak véve a cikkek en gros és detail árai, a háztartási költségvetések alakulása, a lakbér-kiadások figyelembe vételével és anélkül, továbbá a névleges és effectiv árak egymáshoz való viszonya. A terjedelmes kötethez Lucien March irt rövid, de lapidarisan az összes eredményeket összefoglaló előszót. Legfontosabb megállapítása, hogy a munkásságnál az életfentartási költségek teljesen a munkabéreknek megfelelően alakulnak és azoknak hatását tükröztetik vissza. Ennélfogva szerinte az életfentartási költségek vizsgálatánál két különböző szempontból kell eljárni:

1. Az első szempont olyan életmódú csoportokra vonatkozik, melyeknél az életmód idő, hely, szokás, ízlés, socialis viszonyok szerint változásoknak van alávetve. Ezeknél az életfentartási költségek változása a gyakorlatban összeesik a jövedelem, illetve a munkásoknál a munkabérek változásaival.

2. A második szempont a változatlan életmódú csoportokat illeti, melyeknél az életfentartási költségek változása az árváltozások vizsgálatát is szükségessé teszi.

A kötethez csatolt grafikai táblák a munkabérek változásait ismeretik 1806-tól 1911-ig, továbbá a munkabérek, életfentartási költségek és a vásárló képességnek görbéit és a háztartási kiadások vonalának alakulását tüntetik föl.

Mint anyaggyűjtemény, a kötet a legelsőrendűek közül való.

* * *

Guyot ives: *La Cherté et le Protectionnisme* és *La production de l'Or et les Prix*. Journal des Économistes. 1911. október 15. és november 15. szám.

Az első tanulmány Davenant és King formulájából indul ki: Midőn két cserébe ajánlott árú mennyiségének viszonya számtani haladvány szerint növekszik, az illető két árú viszonya mértani haladvány szerint növekszik. Ez okozza, hogy a szükségleti cikkek ára, ha bennük hiány tapasztalható, gyorsabban emelkedik, mint azt tulajdonképen a hiány indokolná. A drágaság orvoslásának eszköze tehát más nem lehet, mint a szükségleti cikkeket minél nagyobb mennyiségben vetni a piacra. Mindazok a kísérletek, melyeket a radicalis-socialista városi tanácsok tettek Franciaországban a drágaság ellensúlyozására és a melyeket a tanulmány részletesen ismertet, mint hatósági üzemek hatósági részvénytársaságok, szövetkezetek, maximalis árak megállapítása, szükségképen hiábavalók. A szerző utal e tekintetben a forradalom idejére, mikor a nemzeti convent is kísérletezett az árak fixírozásával, az eredmény pedig az lett, hogy az élelmiszereknél két piac képződött, egy

hivatalos, a melyen árút nem lehetett kapni és egy nem hivatalos, a hol az árak a kereslet és a kínálat idézett törvényének megfelelően alakultak. Az orvoslás tehát csak abban lehet, hogy Franciaország szakít a mai magas mezőgazdasági vámok politikájával és visszatér az 1883. vagy 1863. évi alacsonyabb vámokhoz és előkészíti a szabad kereskedelemre való áttérést. A másik tanulmány, a mely az aranytermelés és az árak emelkedése közötti viszonyt vizsgálja, részletesen ismerteti az aranytermelés emelkedését, majd szembeállítja vele a különböző iparágakban és a világkereskedelemben tapasztalt fejlődést és arra a conclusióra jut, hogy az utóbbi az aranytermelés növekedését többszörösen túlhaladta. Az indexszámok vizsgálata azt mutatja, hogy az aranytermelés emelkedése nem is vág össze a drágulás processusanak menetével. Ezeknek a megállapításoknak a figyelembevételével a következő eredményre jut:

1. Az aranytermelés növekedése lassúbb, mint a legfőbb iparágak fejlődése.

2. Az aranytermelés mint ipar, nagyon kicsiny.

3. Az aranytermelés növekedése eredményezett ugyan aranybőséget, de a kereslet a kínálatot állandóan meghaladta.

4. Ennek következtében az aranytermelésnek az utolsó években történt emelkedése bizonyos árucikkek árának emelkedésére befolyást egyáltalán nem gyakorolhatott.

5. A quantitási theoria a tények controllja alatt nem állhat meg.

* * *

Hegedűs Lóránt: *A magyar középosztály végzete*. A Szabad Lyceum 1910. május 8. ülésén tartott előadás. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége kiadása. 1910. 8o. (16).

A magyar középosztály végzete az állami és egyéb hivatalok után való tolongás, a fix fizetésű állások rettenetes elszaporodása. Óriási nagy százaléka az ország kereső népességének olyan, mely nem képes jövedelmét a szükséglethez képest szaporítani. Természetes, hogy a drágulás áradata ezt az elemet fenyegeti leginkább elborítással. A veszedelem annál nagyobb, mert a tapasztalatok szerint a fix fizetésűek számának legnagyobb szaporodása épen a mostani drágulás időpontjára esik. Ez a gondolatmenet statikai adatokkal van igazolva.

* * *

Herber Johann dr.: *Die Fleischteuerung in Wien*. Herausgegeben vom Gremium der Wiener Kaufmannschaft. Wien, 1910. 8°. (43.)

A füzet teljesen az osztrák ipari fogyasztó közönség álláspontján áll. Ismerteti egy évtizedre visszamenőleg a bécsi húspiacz ellátási viszonyait, az en gros és detail árak alakulásait, – mindezt a város

hivatalos árjegyzései alapján, – az élómarha behozatali és kiviteli viszonyait és mindezek alapján arra a megállapításra jut, hogy a monarchia hústermelése nem képes a fokozódott fogyasztási szükségletnek megfelelni. Ennek következtében a belföldi marhaállomány quantitativ emelésén kívül szükségesnek látja az élőállatok és vágott hús korlátlan behozatalának megengedését, úgy a Balkán-államokból, mint Argentínából, annál is inkább, mert az utóbbi concessiónak nemcsak közvetlen gazdasági, hanem kereskedelempolitikai hatása is volna. A közölt statisztikai összeállítások igen jók és érdekesek.

* * *

Hooker R. H.: *The Course of Prices at Home and Abroad 1890-1910*. Journal of the Royal Statistical Society. 1911. Vol. LXXXV. 8°. (50).

Ez a tanulmány, melyet a szerző a Royal Statistical Society 1911. november 21-i ülésén mutatott be, rendkívül élelemjű vizsgálódásokat tartalmaz az utolsó húsz évi áralakulásokról. Összefoglalva a szerző az 1911. évi drágaság okait két ideiglenes és egy állandó természetű okban találja; ezek egyrészt az árúkat után periodusonként mutató nagyobb kereslet, a melynek hullámában ma bent vagyunk és az 1911. évi nagy szárazság, másrészt pedig az aranyak a nagy termelés folytán való depreciiálódása. Erős védvámokkal dolgozó országokban még a vámok is hozzájárulnak a különböző fogyasztási cikkek, különösen az élelmiszerek megdrágításához. Különösen értékesnek teszi ezt a tanulmányt más hasonló munkálatokkal szemben azok a kritikai szempontok, melyeket a szerző a különböző index számrendszerek összehasonlítása alkalmával kifejti. Ezek figyelembevételére nagyon alkalmas arra, hogy a kutatókat visszatartsa különböző tévedésektől, melyek a statisztikai adatok és tabellák helytelen értékeléséből származnak. A tanulmányhoz az előadás nyomán kifejlődött vita jegyzőkönyve csatlakozik, a mely Cragie őrnagy, T. A. Walton, Percy Wallis, Sir Gerald Ryan, Sir James Wilson, Sir Athelstane Baines, J. M. Keynes és W. M. Acworth felszólalásait közli. Mindezek a felszólalások, melyek a tanulmánynak részben correctivumát, részben kiegészítést adják, részint pedig más szempontokból világítják meg az áralakulás kérdését, feltétlenül figyelembe veendő minden oly tanulmánynál, a mely akár az áralakulás kérdésével általánosságban, akár pedig a mai drágasággal speciálisan kíván foglalkozni.

***

Jeszenszky Pál: *Állattenyésztésünk fejlesztésének eszközei*. Melléklet a »Köztelek« 1910. évi 90. számához.

Ez a tanulmány, a mely az Omge. állattenyésztési és állategészségügyi szakosztályának 1910. november 22-i ülésén adatott elő, a magyar

marhaállomány állapotát ismerteti és oda concludál, hogy a marhaállomány, az utolsó tíz év alatt végbement minőségi és fajbeli változások folytán elegendő a fokozott hússzükségletnek kielégítésére és így külföldi hús igénybevételére nincs szükség. Erősen polemikus, az agrárius álláspontot védő tanulmány, melyben az agráriusok érvei vannak csoportosítva. Noha nem egyetemes szempontból vizsgálja a drágaság kérdését, mint egy szélső nézet képviselője, regisztrálandó. A tanulmányhoz fűzött javaslatok e kötetnek a drágaság történetéről szóló fejezetében vannak ismertetve.

* * *

Kobatsch Rudolf: *Die Teuerung*. Österreichische Rundschau. 1911. májusi.

Rövid, de tudományos alapokon nyugvó jó összefoglalása a drágaság általános okainak és ezek viszonylagos fontosságának vizsgálata. Az aranyat illetően a kvantitási elmélet alapján áll, de elismeri, hogy vannak olyan tényezők, amelyek a nagyon megszorított aranytermelés hatását paralizálják. Egyéb okok a magas védvámok politikája, a fegyverkezési kiadások növekedése, a béremelések, a termelés elmaradása a szükséglet mögött és a közvetítés szervezetlensége. A követendő politika a termelés intenzívebbé tétele, a fogyasztók szervezkedése és a mai vámpolitikai rendszer megváltoztatása.

* * *

Komáromi Sándor: *A drágaság*. 8^a. (198.) Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. I. kötet.

A könyv az Országos Iparegyesület 1910. évi drágasági pályázatára készült és első díjat nyert. A munka teljesen mercantilista állásponton van. A szerző a világconjecturák vizsgálatából indul ki és mindenképpel arra mutat rá, hogy a drágaság csak viszonylagos fogalom. A viszonylagosságot azonban csak abban látja, hogy voltak régebben élelmiszerek, amelyek ma olcsóbbak és vannak, amelyek azóta nagyon megrágultak. A drágulás és a kereseti viszonyok közötti összefüggés rejtve marad előtte. A drágaság legfőbb okát abban látja, hogy a termelés nem tud lépést tartani a fogyasztással. A közterhek, adók, a militarizmussal és culturával járó kiadások, valamint az agrárvámok egyaránt igen fontos tényezői a drágaságnak, ezek azonban a mai viszonyok mellett meg nem szüntethetők. Egyelőre tehát nem lehet mást tenni, mint mérsékelni azokat a helyi jellegű tényezőket, amelyek szintén előmozdítólag hatnak a drágaságra. Ezeket a megállapításokat rendkívül széles, sok helyütt a túlságba menő adathalmazal igazolja. (A 198 oldalas munka 34 oldalon a Központi Vásárcsarnok árjegyzéseit közli.) Statistikai adataiból levont következtetései azonban nem mindig szeren-

esések, mert a statistikát kevésbé ellenőrzi. A termelt élelmiszerek és a lakosság számának összehasonlításánál elhagy egyes országokat, melyeknek termelése pedig az utolsó években erősen megnövekedett és így a valónál kedvezőtlenebbnek tünteti fel az arányt. Az adójövedelem emelkedését eo ipso százalékos tehernövekedésnek veszi, holott ezt csak az adókulcs nagyobbodásánál lehet állítani. Tagadja a közvetítő kereskedelem drágító hatását. Legerősebb a könyv a budapesti helyi viszonyok, különösen a localis húsdrágaság okainak a kutatásában, a minthogy különben is a drágaság kérdéséből csak a húsdrágaságra helyezett nagyobb súlyt. Ennél az egy kérdésnél a könyv kellő kritika mellett, mint forrásmunka igen jól használható. A kötethez Matlekovits Sándor irt előszót, a mely azonban a pályázaton díjat nyert másik két munkát is méltatja. Komáromi és a másik két kitüntetett szerző munkájának egyik jelentősége volt, hogy nagyobb mértékben rátereltek a közönség figyelmét a drágaság kérdésre és számtalan czikk megírására nyújtottak anyagot, melyekben természetesen nagyrészt csak az ő felfogásuk tükröződik vissza.

* * *

Leroy-Beaulieu Paul: *La renchérissement de la Vie*. Economist Français. 1911. 40., 41., 42., 43., 44. szám.

A tanulmány a drágaság kérdését nem általánosságban, hanem csak bizonyos szempontokból vizsgálja: egyrészt elemzi a drágulás mérvét az egyes czikkeknél, az „Economist” index számainak alapul vételével, másrészt vizsgálja - a munkabérek emelkedését Franciaországban és kutatja ezeknek a drágaságra gyakorolt hatását. Utóbbinál a francia munkaügyi ministerium által kiadott monográfiát veszi alapul. Ez a monográfia igen beható statistikai felvételek alapján a munkabérek emelkedését Franciaországban az utolsó ötven év alatt körülbelül 120%-ra teszi. Leroy-Beaulieu az utolsó évek drágulási processusát különösen a következő körülményekre vezeti vissza. Az utolsó évek folyamán több rossz termés követte egymást, amelyek a gabonatermelésben érezhető hiányt okoztak; nagy állatbetegségek tizedelték meg az állatállományt; a standard of life erősen emelkedett; a munkabérek emelkedése a termelési költségeket megdrágította és különösen a kis existenciák, a kik a fogyasztó közönséggel közvetlen összeköttetésben vannak, voltak kénytelenek áraikat emelni. A vámvédelem és drágaság összefüggése, minthogy a tanulmány inkább csak az említett statistikai felvételek ismertetését és méltatását czélozza, csak érintve van, de részletesen nincs kifejtve. Foglalkozik ellenben a tanulmány a drágulásnak az egyes családi háztartásokra gyakorolt hatásával és az eltolódásokkal, melyek a háztartási kiadások tételeinél a drágulás folyamán beállottak.

* * *

Lexis Wilhelm: *Goldproduktion und Goldwert*. Neue Freie Presse. 1911. évi január 6.

A kiváló tudós e cikkében rendkívül tömören, de erős bizonyító anyag kapcsán foglalja össze az aranytermelés hatására vonatkozó nézeteit. Eszmemenete a következő. Ha az arany értékcsökkenését vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy az magából az aranyból indul-e ki, vagy az árúk érték- és áralakulásának a következtése. Az arany belső értékcsökkenése igen kényelmes föltevés, a mely felmenti a kutatókat a további okoskodás alól, épen ezért csatlakoznak hozzá oly szívesen. Hogy azonban ezt jogosan elfogadhassuk, az utolsó évek kétségtelenül nagy aranytermeléséből le kell ütnünk az ipari célokra és valutarendezési célokra felhasznált arany mennyiséget. A nagykereskedelmi árak vizsgálata azt mutatja, hogy az árak emelkedése nem áll arányban az aranytermelés szaporodásával, különösen nem tulajdoníthatunk pedig túlságosan nagy hatást az aranytermelés növekedésének, ha egy régebbi időpont arany mennyiségét és a mai arany mennyiségét az akkor, illetőleg a ma termelt és a kereskedelemben megforgatott árúk mennyiségével és értékével hasonlítjuk össze. A gazdasági élet összessége sokkal nagyobb arányokban fejlődött, mint az aranytermelés. A fedezetlen jegyek és az aranyat helyettesítő hiteleszközök nagy megszorodása szintén azt mutatja, hogy az aranytermelés még nem ért el arra a fokra, melyen az aranybőség belső értékcsökkenést idézne elő.

Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége drágasági ankétje 1910. évi december hó 1-4-én. Megjelent a *Közlemények* 1910. évi decemberi számában.

Az ankéten, melyet a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége a Magyar Közgazdasági Társasággal közösen rendezett az általános, elméleti okok kezelése, leszámítva Hegedűs Lóránt, Fenyő Miksa és Matlekovits Sándor beszédeit, valamint néhány más felszólalás egyes részleteit, meglehetősen háttérbe szorult. Minthogy az ankéten inkább a gyakorlat emberei voltak jelen, természetsszerűleg a gyakorlat kérdései toltak előtérbe. A kérdés tisztázása szempontjából azonban ez is jelentőséggel bír, mert sok anyag gyűlt össze azok számára, a kik később az általános következtetések levonására vállalkoztak. Hegedűs Lóránt előadói beszédében¹⁾ a drágaság okai gyanánt az aranytermelés óriási emelkedését és ezzel kapcsolatosan az áruoldalon az árak felszökkenését, a megszorodott clearing-forgalom következtében az arany értékének leszállítását és a vámpolitikai dilemmát jelölte meg, melybe Bismarck

¹⁾ *A drágaság politikája* címmel önállóan is megjelent a M. Gy. O. Sz. kiadásában.

vámpolitikája az osztrák-magyar monarchiát belekényszerítette és a mely keleti határaink elzárására vezetett. Hogy a drágaság nálunk sokkal inkább érezhető, mint másutt, azt a fix fizetésű alkalmazottak túlságosan nagy számával indokolta. Fenyő Miksa előadásában nagyrészt ugyanezen okokra hivatkozott, de egyúttal a részletes bizonyító anyagot is bemutatta. Matlekovits Sándor Hegedűssel szemben az arany megszaporoadásának nem tulajdonított nagyobb jelentőséget és a nálunk mutatkozó drágaság legfőbb oka gyanánt a vámpolitikát jelölte meg és orvoslás gyanánt az őrlési forgalom visszaállítását és az élőállatbehozatalnak a Balkán felől való megengedését javasolta. Szilassy Zoltán és Pirkner János az állattenyésztés előmozdításának eszközeit ismertették, Hatvány József báró pedig a drágaság és a pszichológiai tényezők kölcsönhatását kutatta. Az ankéten felszólaltak a következők: Chorin Ferencz, Hegedűs Lóránt, Fenyő Miksa, Matlekovits Sándor, Pirkner János, ifj. Leopold Lajos, Szilassy Zoltán, Hatvány-Deutsch Sándor báró, Tonelli Sándor, Szende Pál, Balkányi Kálmán Bacher Emil, Havas Mór, Hatvány József báró, Kreutzer Lipót, Hirsch Albert és Pick Jenő.

Myrbach, Franz, Freiherr von: *Über Teuerung*. 1910. Leipzig und Wien. Franz Deuticke. 8° (47).

Teljesen popularis modorban tárgyalja a drágaság általános okait, mint maga mondja, azzal a közönséggel akarja megismertetni a kérdést, a melynek általános képzettsége van, de nemzetgazdasági ismeretei nincsenek. Ismerteti az árképződést, a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyát, a kvantitási elmélet alapján a viszonyt, a mely az arany és árúk között fennáll. A jelenlegi drágaság okai gyanánt felsorolja a védvámrendszert, a mely a kereslet és kínálat szabad alakulását lehetetlenné teszi, az aranytermelés nagyarányú emelkedését és ezzel egyidejűleg a pénz forgási sebességének gyorsulását és a clearing-forgalom terjedését, a mely az aranyat fölöslegessé teszi, a mezőgazdaság elmaradását az ipari termelés mögött, a cartellek és trustok árdrágító hatású működését. A kis tanulmány nagyon világos, áttekinthető, de sok tekintetben téves alapokra van fölépítve.

* * *

Pantz, Ferdinand, Reichsritter von: *Die Hochschutzzoll Politik Hohenblums und der österreichische Bauernstand*. Wien 1910. 8° (48).

Ennek a kis röpiratnak, a mely Ausztriában óriási feltűnést keltett és messzemenő következtetésekre adott alkalmat, történetét a bevezető részben a szerző mondja el. A szerző kérésére, a ki akkor birodalmi gyűlési képviselő volt, dr. Bráf földművelésügyi miniszter 1906-ban meg-

bizta Hoffmeister Károly ministeri titkárt, hogy gazdálkodási típusonként (gabonatermő vidék, szőlőtermő vidék, erdővidék, hegyvidék és gabonatermelésre alkalmatlan területek) igen részletes fölvételeket eszközöljön annak megállapítására, hogy az 1906. évi agrárvámok a parasztlakosság gazdasági viszonyaira milyen hatást gyakoroltak. Az anyag össze is gyűlt, a minister azonban a politikai következményekre való tekintettel nem merte közzétenni és így a publicálás – legalább részben – a szerzőre maradt. Az adatokból ugyanis az derült ki, hogy a tíz holdon aluli birtokkal bíró parasztlakosság a magas gabonavámok okozta áremelkedés hasznát nem látja, mert a gabonatermelésben való érdekeltsége csekély, ellenben, mint az ország legnagyobb állattenyésztő osztálya igenis nagyon megsínyli a mesterségesen felszoktetett takarmányárakat. Ez azt bizonyítja, hogy az 1905. évi agrárvámok kizárólag a nagybirtok érdekeit szolgálják és a kisbirtokosnak érdekei nem vele, hanem a városi lakossággal közösek. Pantz tanulmánya a mi szempontunkból azért kiválóan fontos, mert nálunk is nagyrészt ez adta meg az impulzust hasonló kutatások megejtésére, illetőleg az ő megállapításainak eredményét applicálták sokan a magyar viszonyokra is.

* * *

Pistor E. dr.: *Bericht des Ausschusses für Export- und verwaltungsrechtliche Fragen über die Vieh- und Fleischsteuerung und ihre Abwehr.* Wien. Handels- und Gewerbekammer. 1910. 4°. (12).

Ez kétségtelenül igen jól megírt, frappáns statisztikai adatokkal dolgozó füzet a bécsi kereskedelmi- és iparkamarának és közvetve az osztrák merkantilis köröknek a húsdrágaság kérdésében elfoglalt álláspontját ismerteti. Kifejti, hogy a monarchia mezőgazdasági termékeket exportáló területből mindinkább import területté válik és így a mai kereskedelempolitikai rendszer, a mely a vám- és kereskedelmi szerződésektől független határelzárásokkal dolgozik és a belföldi agrárius köröknek monopóliumokat biztosít, fenn nem tartható. Erre való tekintettel a szerb élőállat- és argentinai húsbehozatal korlátlan megengedését kívánja, sőt jóslásokba bocsájtkozva, kifejti, hogy a közel jövőben már ez sem lesz elegendő a monarchia szükségletének fedezésére, hanem Oroszország és Bulgária állatállományát is igénybe kell majd venni. A füzet különben indokolása volt annak a beadványnak, a melyet a kamara a húsdrágaság kérdésében az osztrák összministeriumhoz intézett.

* * *

Rubinek Gyula: *A drágulás kérdése.* Budapest, 1911. Pátria irodaim, r. t. 8° (74).

A könyv főként azt czélozza, hogy a mezőgazdasági köröknek a drágaság kérdésében elfoglalt álláspontját ismertesse és hogy egyúttal

a birtokos osztály igazát az ellene e kérdésében megindult agitációval szemben megvédje. A támadásokkal szemben, a melyek a nagybirtokot érték, Rubinek különösen két szempontot domborít ki. Az egyik, hogy a nagybirtok politikai és elvi ellenségeinek tulajdonképen örömmel kellene üdvözölni a mai drágaságot, mert az a nagy- és középbirtok parcellázásának legbiztosabb előmozdítja. A másik szempont a kereskedelmi mérleg. A közös vámterületen a túlnyomólag agriculturalis Magyarország viseli az iparos Ausztria vámterhet és megfordítva. Az-1906. évi vámtarifa óta, a melynek agrárvámjai magyar mercantilis részről olyan erős támadásoknak vannak kitéve, a netto vámteher mérlege Magyarország javára tolódott el. Az agrárius vámvédelem megszüntetésével tehát Magyarország csak Ausztriának tenne szolgálatot. Rubinek itt az öszszeségnek vett ország érdekeit állítja szembe az egyes fogyasztó érdekével. Meglehetősen bő statistikai anyaggal bizonyítja, hogy a munkabérek százalékszerű emelkedése nagyobb, mint az élelmiszerárúk drágulása, keresi továbbá a különbséget a mezőgazdasági és ipari termények drágulása között, valamint a közvetítő kereskedelemnek a drágulásban való szerepét. A statistikai bizonyító anyagnak elemzésébe és vizsgálatába e helyen nem bocsátkozunk. A tanulmány végén a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének a drágaság ügyében elfogadott és a jelen kötet más helyén ismertetett határozati javaslata van lenyomatva.

* * *

Stockert Kurt dr. -. *Argentinisches Fleisch für Österreich*, Karl Fromme. Wien und Leipzig. 1911. 8°. (62).

A húsellátás kérdését tudományos szempontból tárgyaló munka. Ismerteti a különböző élelmiszerek tápértékét, áralakulását, Európa egyes államainak állatállományát, a húsbeszerzési viszonyokat és a modern szállítási eszközök által nyújtott élelmezési lehetőségeket. Kifejti, hogy a húshiány leküzdésére nemcsak nekünk, de egész Európának a tege-rentúli termelő területekhez kell fordulnia, annál is inkább, mert azok az ellenvetések, a melyek egészségügyi szempontból tétettek, nem állhatnak meg. A statistikai anyag nem csupán a húsról, hanem az összes fontosabb élelmiszerekre is kiterjed.

* * *

Thirring Gusztáv: *Adalékok a drágaság kérdéséhez*. I. A lakásbérek. II. Az élelmi-cikkkek árai. Városi Szemle. 1908. 2. és 3. szám. (16 old.).

Ennek a kis statistikai tanulmánynak az adatai már nagyrészt idő-szerűtlenek, magáról a tanulmányról azonban meg kell emlékezni, mert nálunk körülbelül ez volt az első rendszeres kísérlet a magyarországi

drágaság mértékének megállapítására nézve. Általános szempontokat elmellőzve, a szerző a budapesti árakat a többi nagy európai városok áraival állítja szembe és százalékszámokban fejezi ki a drágulás mértékét az egyes városokban. A húсарakat illetőleg a magyar vidéki városok áraira is kiterjeszkedik. A javaslatoktól eltekintve, kizárólag a tényeket mutatja be és megállapítja, hogy az áralakulás kedvezőtlen conjuncturái valamennyi nagy város közül Budapestet sújtották a leg-erősebben.

* * *

Tisza István: *A drágaság körül*. Magyar Figyelő. 1911. I-11. szám.

Ez a kettős cikk különösen Komáromi Sándornak az Országos Iparegyesület pályázatán díjat nyert munkájával és Rubinek Gyulának „A drágulás kérdése” című művével foglalkozik, de a szerzőnek saját nézete is kifejezésre jut. Védelmezi az agrárvámok rendszerét, melyek szerinte az európai mezőgazdaságot mentik meg a tengerentúli államok fojtogató versenyétől. A helyi drágaság okai közül, különösen a húsipar kezdetleges állapotát domborítja ki és statisztikai adatok alapján elemzi azt a differentiát, a mely az élő marha és hús ára között Magyarországon és Németországban fönáll. Helyesen mutat rá azokra a következményekre, a melyek e statisztikai adatoknak önkényes vagy kritika nélküli felhasználásából származhatnak.

* * *

Torino. *Relazione della Commissione incaricata di studiare i provvedimenti adatti a risolvere il problema del caro dei viveri*. Relatore prof. Achille Loria. Torino, 1910. 8. (27.)

Ez a jelentés, a mely Torino város polgármesteréhez van intézve, igen röviden, de plastikusan csoportosítja a drágaság általános jelenségeit és okait. Bővebb bizonyítékokat nem tartalmaz, csak rámutat az okokra. Javaslatai localis jellegűek és így a magyar közönségre nézve nagyobb értékkel nem bírnak. A mellékletek az olaszországi élelmiszerárakat, munkabérekét és ezek index-számait közlik.

Zachár Gyula és Bálint Béla dr.: *A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai*. 8°. (93.) Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. III. kötet.

A könyv az Országos Iparegyesület 1910. évi drágasági pályázatán pályadíjat nyert. A mű a drágaságot mint nemzetközi jelenséget vizsgálja, de csakis az élelmiszerek szempontjából. Ismerteti London, Paris és Berlin közélélmzési berendezéseit és a nálunk részben történt, rész-

ben kívánatos hatósági intézkedéseket. A szerzők a hatósági intézkedésektől igen sokat várnak, ezenfelül javaslatba hozzák egy^társadalmi alapon álló közgazdasági védőegyesület létesítését, a mely öt szakosztályban, – lakásdrágaság, építkezési drágaság, élelmiszerdrágaság, élelmiszerhamisítás, ruházkodási drágaság – végezné működését. A kötet ennek az utopistikus egyesületnek alapszabálytervezetével végződik.

* * *

Ziegler Nándor: *Az élelmiszerdrágaság okainak fejtegetése kapcsolatban közlelmezési viszonyainkkal.* Budapest székesfőváros vásárcsarnokainak évkönyve az 1909. évről (169-209. old.)

Ez a tanulmány elsősorban a localis drágaságnak az okait és remediáumait kutatja. Alapgondolata minél nagyobb mennyiségű élelmiszert hozni a fővárosba és ezzel leszorítani a mai magas árakat. Ennek a szolgálatába kell a vasúti tarifapolitikát és városi élelmezési politikát egyaránt állítani. Nálunk rendszeres élelmiszerkereskedelem nincs; különösen a detailelárusítók nagy száma járul hozzá az árak emeléséhez. Ellene van az auctiónak, a melyek szerinte a specialis budapesti viszonyoknál fogva úgy sem vihetők keresztül és nem tulajdonít hatást a fogyasztást terhelő adók és illetékek leszállításának, mert ez szerinte a közvetítő kereskedelemnek nyújtott olyan ajándék, a mely a fogyasztóig nem jut el. Noha a tanulmány nem rendszeres, organikus ismertetése a drágaság kérdésének, különös figyelmet érdemel abból a szempontból, mert a vásárcsarnokok jelenlegi vezetőségének álláspontját ismerteti a felhozott különböző javaslatokkal és az elhangzott kritikákkal szemben.

A drágaság bibliographiája.

Áttekintés: I. A drágaság kérdésének elmélete. – II. Élelmiszer-árak. – III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem. – IV. Fogyasztás. – V. Városok élelmezése. – VI. Háztartási költségvetések. – VII. A drágaság Magyarországon. – VIII. A drágaság külföldön.

I. A drágaság kérdésének elmélete.

- Adler Georg: Der Kampf wider den Zwischenhandel. Nebst einer Einleitung über Illusionen in der Sozialpolitik. Berlin: D. Häring 1896. (31) 8°.
- Agrárius: A drágaság. = Magyar Gazdák Szemléje. 1910. október. 65-77 old.
- Balkányi Béla: Munkások élelmezése. Huszadik Század. 1910. október (295-296).
- Bauer Otto: Die Teuerung. Eine Einführung in die Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie. Wien: Brand 1910. (100) 8°.
- Bernát István: Az agrárprogramm ellen. Magyar Gazdák Szemléje. 1910. április. 193-204 old.
- Cazalis (Jean Lahor) & Lucien-Graux: L'alimentation à bon marché, saine et rationnelle. Paris: Alcan 1907.
- La cherté de l'existence. Le Congrès du Free Trade à Anvers. = Journal des Économistes. No. du 15 Octobre 1910.
- Cohnheim H.: Verdauung und Ernährung. Wien: Urban u. Schwarzenberg 1903. (484) 8°. (Értékes adatok a physiologiai élelmiszerszükséglet és tápszermennyiség stb.-ről.)

Cs[etényi] Jfózsef]: A szövetkezés és a drágaság. = Budapesti Hírlap. 1910 november 30.

U. az, u. azon cím alatt. 1910. decz. 14.

Drágaság és társadalmi rend. = Budapesti Hírlap. 1811. nov. 30.

A drágaság és a kartellek. = Magyar Gyáripar. 1911. decz. 1.

Élelmipiacunk drágasága és a mesterséges tápszerek hygienája. = Jó egészség. 1908. 15. (179-180.)

A drágaság és a szövetkezet. = Népszava, 1911 november 16.

A drágaság általános okai. = Budapesti Hírlap. 1912. január 13.

Farkas Jenő: Élelmezés. Farkas Jenő munkái, kiadja a Budapesti orvosi kör, összeállította Schächter Miksa. Bpest: Franklin-társ. 1901. (IV. 569) 8°.

Farkas Jenő: Élelmezés Magyarországon. F. J. munkái (72-120.)

Farkas Jenő: A magyar munkás táplálkozása. U. o. (121-37, 138-54.)

Fekete Izsák: A drágaságról. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaság társadalomtudományi osztályának 1911. január 15-i ülésén tartott felolvasás. = Erdélyi Pénzügy 1911. február 1-i számának mell.

Fischer Alfons: Über Volksernährung. Vortrag. Gautzsch: Dietrich 1909. (14) 8°. = Kultur u. Fortschritt. Nr. 257.

- Die Fleishteuerungen, ihre Ursachen und Mittel zur Abhilfe. M. Gladbach: 1907. (16.) = Soziale Volksbibliothek Nr. 5.
- Földes Béla: Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten. – Jb. f. Nationalök. u. Stat. III. F. 31. (744-.)
- Fröchtling A.: Über den Einfluss des Getreideterminhandels auf die Getreidepreise. – Jb. f. Nationalök. u. Stat. III. F. 37. (577-.)
- Geldwertes, Sinken des.= Der Deutsche Oekonomist 5. November 1910(651-652).
- Getreidezölle, über Wirkung der. = Der Deutsche Oekonomist. 12. November 1902 (663-665).
- Gothein Georg: Mittelstand u. Fleischnot. Nach einem Vortrage. 2. Aufl. Berlin: 1906. (42) 8°.
- Grotjahn Alfred: Über Wandlungen in der Volksernährung. Leipzig: 1902. = Staats- und sozialwissenschaftl. Forschungen. Nr. 2.
- Günther Franz: Die allgemeine Teuerung. Ursachen und Bekämpfung vom Standpunkte der Land- und Forstwirtschaft, der Industrie, des Handels und der Konsumenten. Wien und Leipzig. Wilhelm Frick, k. und k. Hofbuchhändler 1910. 8°. 39 old.
- Guyot Yves: La cherté et le protectionisme. = Journal des Economistes. 1911 okt. 15. ■
- Guyot Yves: La production de l'or et les prix, ajournai des Economistes. 1911 nov. 15.
- Guyot Yves: La production de l'or, la production agricole et les prix. Institut international de Statistique. XIII. Session. Septembre 1911. Rapports No. 19.
- Häne A.: Wie ernährt man sich am besten und billigsten? Vortrag. 2. Aufl. Rohrschach: 1890. (28) 8°.
- Harms: Praktische Maassnahmen zur Erleichterung, Verbesserung und Verbilligung der Ernährung des Volkes. = Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann 1895. (245-307.)
- Hegedüs Lorant dr.: A drágaság politikája. Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége. 1910. 8°. 17 old.
- Hegedüs Lóránt dr.: A magyar közeposztály végzete. Különlenyomat a »Szabad Lyceum« 1909-910. évi értesítőjéből. Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége. 1910. 8°. 16 old.
- Hell Lajos: Az elemleszerértékesítés kézikönyve. (1907.) 4. kiad. Bp.: Radó I. ny. 1908. (179) 8°.
- Kalle F.: Verbreitung der Kenntnisse rationeller Ernährung. = Schriften d. Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann, 1895. (209-244.)
- Keleti Károly: Magyarország népességének élmezései statisztikája physiologiai alapon. Bpest: 1887.
- Kobatsch, Rudolf: Die Ursachen der Lebensmittelteuerung. == Wochenschr. d. nö. Gewerbevereins 70 (489-90.)
- Kobatsch Rudolf dr.: Die Teuerung. - Österreichische Rundschau. Mai 1911. D. XXVII. Heft 3(175-182.)
- Kobatsch Rudolf dr.: Die volks- und staatswirtschaftliche Bilanz der Rüstungen. Mit 29 Tabellen. Wien: 1911. Karl Konegen (79) 8°.
- König F.: Die menschlichen Nahrungs- und Genussmittel. Berlin: 1893.
- König J.: Theorie der Volksernährung. = Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann 1895. (180-209.)
- Kovács Lipót dr.: A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. Budapest, 1911. Lampel Róbert könyvkereskedése r.-t. (163) 8°.
- Einfluss der Krisen und der Steigerung der Lebensmittelpreise auf das Gesellschaftsleben. Eine statistische Studie von J. S. 2. Aufl. München: M. Ernst 1894. (71) 8°.
- Kurella Hans: Der neue Zolltarif und die Lebenshaltung des Arbeiters. Berlin: Springer 1902 (45.) = Handelspol. Flugschr. 3.

- Einfluss der Krisen u. der Lebensmit-
telpreise auf das Gesellschaftsleben»
Eine statist. Studie von J. S. München:
1894, M. Ernst (24) 8. = Sammlung
gesellschaftswissenschaftl. Aufsätze.
Herausg. v. E. Fuchs. 7. Heft.
- Lebensmittelteuerung und Zwischen-
handel. = N. Wiener Tagbl. 1909.
(Nr. 224.)
- Leroy-Beaulieu Paul: La hausse gé-
nérale des prix dans les derniers
temps et ses causes principales. =
L'économiste franc. 36. (109-112.)
- Lexis Wilhelm: Goldproduktion und
Goldwert. = Neue Freie Presse. 1911.
6. Januar.
- L[ux] T[erka]: A drágaság lélektana. =
Pesti Hirlap. 1911. október 20.
- Masolov P.: Die Wirtschaftssysteme
und die Teuerung. = Neue Zeit. 29.
2. 1911. (76-80.)
- Maurus Heinrich: Über die Ursachen
der herrschenden allgemeinen Teue-
rung, Heidelberg: 1874.
- Mendel-Steinfelds: Der Zwischenhan-
del, seine Bedeutung, seine Gefahren
für die Produktion, insbesondere
für die Landwirtschaft. Berlin: Verl.
d. Bureaus der Vereinigung der Steuer-
und Wirtschaftsreformer. 1888.
- Mombert Paul: Die Belastung des
Arbeitereinkommens durch die Korn-
zölle. Verlag von Gustav Fischer.
Jena 1910. 8°. (60).
- Myrbach Franz Frhr. v.: Über Teue-
rung. Vortr. Leipzig: Deuticke 1910.
(47) 8».
- Nemzetközi gazdacongressus fjöjelen-
tése 1896. Bp.: Pallas 1897. 1. 2.
(662, 534.) 8°.
- Neumann F. X.: Teuerung der Le-
bensmittel. = Holtzendorff: Deutsche
Zeit- u. Streitfragen. Jg. III.
- Paish George: The Rise in the Cost
of Living. Daily Mail Year-Book 1911.
(5-9 and 2 diagrams.)
- Pâtüre! Germain: Le protectionisme
le coût de la vie dans les familles
ouvrières. = Journal des Econo-
mistes. 15. Juin 1911. (384-406.)
- Pease j.: A revised Index-Number for
measuring the rise in prices. = The
Quarterly Journal of Economics (Bos-
ton). August 1910.
- A pénz vásárlóereje. Jegyzetek a drága-
ságról. = Pesti Napló. 1911. márcz. 5.
- Rubinek Gyula: A drágulás kérdése.
A Gazdasági Egyesületek Országos
Szövetsége nagygyűlésén tartott elő-
adás. Budapest. Pátria irodalmi
vállalat és nyomdai részv. társ. 1911.
Nagy 8°. 74 old.
- Rubner Max: Volksernährungsfragen.
Leipzig, 1908. Akad. Verlagsgesellsch.
(143) 8°. (Az ember fehérjeszükséglet-
minimumának kérdése. A szegénnytáp-
lálék közgazdasági hatásai.)
- Rubner Max: A tápanyagok és a táp-
lálkozás tana. 2. bőv. kiad. Buda-
pest: Légrády 1909. (142.) = Egész-
ségápolás könyvtára 16.
- Schelle Gustave: La politique du pain
cher, = Journ. des Économistes
1909. 3. (P. 328-31.)
- SchÖller Hermann: Wider den Brot-
wucher. Ein Leitfaden im Kampfe
gegen Erhöhung der Lebensmittelzölle
und für Fortführung einer volksfreund-
lichen Handelsvertragspolitik. Berlin:
Hugo Steinitz, 1901. (204) 8°.
- Schweiger Alois: Die Lebensmittel-
teuerung und die Industrie. = N.
Wiener Tagbl. 1909. (Nr. 222.)
- Stille: Über Volksernährung. = Therap.
Rschau 1909. 38. (596-8.)
- Teifen T. W.: Wie die Zölle Fleisch
und Brot verteuern und wer diesen
Raubzug am Volke einsteckt. Wien:
Ign. Brand, 1903. (32) 8°.
- A termésbecslések és árhullámzás. =
Munkásügyi Szemle 1. 6. (193-7.)
- Teuerung. = Der Deutsche Ökono-
mist. 28. Oktober 1911.
- Teuerungsfragen auf dem zweiten
Freihandelskongress. Neue Freie
Presse. 1910. augusztus 19.
- Thirring Gusztáv: A drágaságról. =
Közp. Szemle 27. köt. (306-310.)
- Tonelli Sándor: A drágaság és az
ipar. = Honi Ipar. 1910. 16. sz.

- Tonelli Sándor és Wolff Vilmos. Adalékok az élelmiszerdrágaság/kérdéséhez. Közgazdasági Szemle. XXXIV. évf. 44 köt. 3. szám. (583-610.)
- Van der Borght R.: Der Einfluss des Zwischenhandels auf die Preise auf Grund der Preisentwicklung im Aachener Kleinhandel. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888. = Schriften d. Ver. f. Sozialpol., 36.
- Vj. (Varga Jenő): A drágaság. = Népszava. 1910. december 25.
- Verkauf Leo: Warum wird alles teuer? Gegen den Brot- und Kohlenwucher. Wien: J. Brand (20) 8°.
- Villard A.: La vie à bon marché. Société de consommation et d'alimentation, cuisines économiques. Paris: 1885. (II. 72.)
- Waxweiler E.: Quelques aspects sociologiques de l'alimentation ouvrière. = Bull. d. Soc. d'antr. de Bruxelles 1909. 3-4. (LXXXVI-XC.)
- Waxweiler E.: Une Enquête sur l'alimentation ouvrière. = Aide Soc. 1909. 14. 14. (472-5.)
- Weichs-Glon Friedr. Frh. v.: Die Brotfrage und ihre Lösung. Leipzig: Duncker & Humblot, 1898. (V, 110) 8°.
- Weichs-Glon Friedr. Frh. v.: Teueres Brod. = Das Leben. 2. 1898. (199-227.)
- Wolf Julius dr.: Die Teuerung in der Volks- und Weltwirtschaft. = Neue Freie Presse. 1911 decz. 21. és 22.
- Ziegler Nándor: A drágaság. Az élelmiszerdrágaság okainak fejtegetése, kapcsolatosan közéleti viszonyainkkal. Független a vásárcsarnok igazgatóságának 1909. évről szóló jelentéséhez. Budapest, 1911. (167-203.)
- Jahrzehnten. Eine statist.-volkswirtschaftl. Studie. Berl.: Puttkammer¹ Mühlbrecht. 1899. (IV. 245.) 8°.
- Bewegung der Warenpreise im Jahre 1908. = D. Wirtsch. Ztg. 1909.2. (Sp. 92-3.)
- Bienaimé: Prix des principaux objets de consommation à Paris. = Annuaire stat. de Paris, 1895. (p. 383. et s.)
- Bullock Charles J.: Variation in the prices of agricultural products. = Bullock: Selected readings in economics 1907. (363-7.)
- Calwer Richard: Das Elend der Lebensmittelpreisstatistik. = Die Konjunktur. 11. Okt. 1911.
- Dade Heinrich: Die wichtigsten Erscheinungen des wirtschaftlichen Lebens in neuester Zeit. I. Theil. Preise und Lohnreferat, erstattet in der 33. Generalversammlung der Vereinigung der Steuer- und Wirtschaftsreformer in Berlin am 18. Februar 1908. Berl.: 1908. Verl. d. Bureaus d. Vereinigung der Steuer u. Wirtschaftsreform. 1908. (16) 8°.
- Departement of Commerce and Labor: Wholeral prices 1890-1908 = Bulletin of the Bureau of Labor. Nr. 81. March 1909. (195-382.) Washington 1909.
- Durchschnittspreise der wichtigsten Lebensmittel in Preussen 1908. = Stat. Korr. 1909. (3. Sp.)
- Ecsery Lajos: A magyar búzaárak alakulása a múlt század közepétől fogva és az új mezőgazdasági vámok várható hatása. = Közg. Szemle 30. évf. 36. köt. (505-30.)
- English meat prices and supplies. = The Economist. 29. October 1910 (853-854).
- Földes Béla: Statisztikai vizsgálódások a 19. század gabonaárainak alakulásáról. Bp.: 1905. (102) 8°. = Értekezések a társad. tudom. köréből. 13. kötet. 4. sz.
- Gärtner Henrik: A búzaár alakulása. = Közg. Szemle 32. évf. 40. kötet. (449-533.)

II. Élelmiszerárak.

Apelt Kurt: Die Konsumtion der wichtigsten Kulturländer in den letzten

- Gerster Miklós: A kenyérgabona árának alakulása. = Közgy. Szemle 30. évf. 35. köt. (361-379.)
- Grudze Hans: Die Brotpreise in Berlin 1899-1908. = Jahrb. f. Natök, & Stat. III. 37. (807-12.)
- Hirscheberg E.: Brotpreise in Berlin: Jb. f. Nationalök. u. Stat. 1888. N. F. XVIII. 431. – 1889. N. F. XX. 205. – 1890. III. F. I. 120. – 1891. III. F. 111 285. – 1893. 111. F. VII. 454. – 1894. III. F. IX. 213. – 1895. III. F. XI. 134. – 1896. III. F. XIII. 111. – 1897. III. F. XV. 369. – 1898. III. F. XVII. 255.
- Hooker R. A.: The Course of Prices at Home and Abroad 1890-1910. (With Discursion.) – Journal of the Royal Statistical Society 1911 decz. szám. (1-50.)
- Kleinverkaufpreise der wichtigsten Lebensmittel und der Einfluss der Preisänderungen auf das Ausgabebudget einer Arbeiterfamilie. = Mitteilungen d. stat. Amtes. Dresden: 1907. (81-93.)
- Klinkerfues Friedr.: Ist die Brot- und Fleischnotfrage ein lösbares Problem? Ludwigshafen a. Rh.: G. Biller 1908. (54) 8°
- Die Lebensmittelpreise in England und Deutschland. Antrag von Dade. Verhandlungen der 35. Plenarversammlung des deutschen Landwirtschaftsrats 1907. Berlin: P. Parey 1907. (543-573.)
- Levasseur É[mile.]: Enquête sur le prix des denrées alimentaires depuis un quart de siècle dans 70 lycées. Bruxelles: Off. de la Revue écon. intern. 1909. (53, XV) – Extr. de la Revue écon. intern.)
- Levasseur Emile: Enquête sur le prix des denrées alimentaires, depuis un quart de siècle. = Jour. Soc. de stat. Paris, 50. 1909. (314-49.)
- Levasseur E.: Le coût de la vie. (L'enquête de 1908 et l'enquête de 1910. II. Le résultat global de l'enquête de 1910. III. Les différences de prix des 70 lycées par régions. IV. Le nombres indices de chacune des 20 denrées. V. Comparaison des prix réels des denrées par groupes de marchandises. VI. Observations sur les prix dans les 70 lycées pour les années (1908, 1909, 1910). = Revue Économique internationale. Novembre 1910. (213-238).
- Levasseur E.: Les périodes de l'histoire des prix en France au XIXe et au XXe siècles. = Revue Économique internationale. Novembre 1910. (239-273).
- Newmann Robert: The relation of retail prices to wholesale – Bullock: Selected readings on economics 1907. (p. 354-63.)
- Preisbewegung der hauptsächlichsten Lebensmittel im Jahre 1908. = Reichs-Arbbl. 1909 Apr. (p. 304-7.)
- Wholesale prices 1890 to March 1910. = Bulletin of the Bureau of Labour. 1910. (377-582.)
- Ravizza Caspare: Statistica dei Prezzi del Frumento, del Pane, del Vino, delie Carni, del Burro e del Riso in Milano. Stab. Tipo Lit. G. Civelli Milano. (A város kiadása). 13 old. és XI grafikai tábla.
- Sauerbeck Augustus: The course of average prices of general commodities in England. London: King 1908.
- Sauerbeck Augustus: Prices of commodities in 1908. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (68-90.)
- Schmitz Otto: Die Bewegung der Waarenpreise in Deutschland von 1851 bis 1902, nebst Bankdiskont, Goldproduktion und Warenpreisstand, der Weizenpreis von 400 v. Chr. bis 1900. Berlin: F. Siemenroth 1903. (443) 8°.
- S. J.: A tej, hus és a kenyér ára. = Pesti Napló. 1911 decz. 3
- Stubenrauch Wilhelm: Zur Entwicklung der Schlachtviehpreise u. Fleischversorgung in Deutschland. = Ztschr. f. Agrarpolitik 1909 Mai. (Sp.235-44.)
- Thirring Guszt.: Adatok a drágaság

- kérdéséhez. 1. A lakásbérek. 2. Az élelmiszerek árai. = Városi szemle 1. 1908. (104-12, 198-203.)
- Varjassy Lajos: Az élelmiszerek árának statisztikája. = Honi Ipar. 1912 január 15.
- Wieth-Knudsen K. A.: Le coût de la vie à Paris depuis cinquante ans. = „Rev. écon. intern. 5. vol. 2., no. 1. (172-187.)
- Zolla Daniel: Le blé et les céréales. Paris: Doin 1909. (286) (Encyclopédie scientifique.)
- Zuppinger E.: Die Statistik der Lebensmittelpreise in der Schweiz während der letzten fünf Jahren. = Zeitschr. f. Schweiz. Statistik. 47. 1911. (144-156.)
* * *
- Bajorország. Preise der wichtigsten Lebensbedürfnisse und Verbrauchsgegenstände im J. 1905. = Z. d. bayer. Stat. Bur. 8. Nr. 1. (83-88.)
- Bulgária. Statistique des prix moyens des animaux domestiques des principaux articles alimentaires et des salaires des ouvriers en Bulgarie 1893-1902. Sofia, 1906. (XVII, 121.),
- Egyesült-Államok. Wholesale prices of commodities, 1890 to 1908. = Bull. Bureau of labor No. 81. 1909. (195-382.)
- Egyesült-Államok. Retail prices of food, 1890 to 1907. = Bull. Bureau of labor 17. 1908. (181-332.)
- Hollandia. Zur Statistik der Lebensmittelpreise in den Niederlanden. = Reichsarbeitsblatt. 9. 1911. (373-374.)
- Leipzig. Die in den städtischen Markthallen zu Leipzig im Kleinhandel verlangten Lebensmittelpreise in den Jahren 1906-7. Aufgestellt im Statist. Amt. Leipzig. (1909.)
- Nagybritannia. Report on wholesale and retail prices in the United Kingdom in 1902, with comparative statistical tables for a series of years. London: Darling 1303. (LIU, 456), 8°.
- Németbirodalom. Zur Statistik der Preise. Grosshandelspreise wichtiger Waren an deutschen Plätzen in den Jahren 1889-1908. (S. A. aus: Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs.)
- Németbirodalom. Zur Statistik der Preise. Grosshandelspreise wichtiger Waren an deutschen Plätzen im Jahre 1903-1908 und in den 20 Jahren 1884 - 89 . bis 1903 - 1908. (Berlin) 1904-1909. 6 He. 4°. (S. A. aus Vierteljahrheften zur Statistik des Deutschen Reichs.)
- Németbirodalom. Fontosabb élelmiszerek átlagos árai a Németbirodalomban az 1910. évben. = Közgazdasági Értesítő. 1911. 39. szám. (683-689.)
- Olaszország. Milano. Comune. Statistica dei prezzi del frumento, del pane, del vino, delle carni, del burro e del riso in Milano. (Prezzi del frumento, 1700-1908, per gli altri generi, 1801-1908.) Milano: Civelli 1901. (L3, XI tav.) 4° (Dal: Dati statistic! del comune di Milano, 1908.)
- Olaszország. Prezzi al minuto di genere e derrate di consumo popolare. = Bolletino dell'Ufficio di Lavoro. 15. 1911. (631-659.)
- Olaszország. Prices of wheat, bread etc. In Milan, Italy, from. 1801-1908. = Bulletin of the Bureau of Labour. 1910. (599-607.)
- Oroszország. Prix moyens des marchandises en gros sur les principaux marchés de la Russie pour les années 1890-1899, St Petersburg: 1900.
- Wiesbaden. Die Vieh- und Fleischpreise in der Stadt Wiesbaden in den Jahren 1900-1908 (13) XXX, 4°. = Mitt. d. Stat. Amts d. St. Wiesbaden. Nr. 3.

III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem.

Állatszámolás, az 1909. évi országos, eredményei. Földm. Ért. 1909. (1189-1224.)

- Allatszámolás. = Köztelek. 1911. febr. 22.
- Apáthy István dr.: A magyar búza és az idegen. Világ. 1910. december 25.
- Balkányi Béla: Több termelés. = Huszadik Század. 1911. június. 24. kötet. 6. szám. (670-678.)
- Bizony László: A magyar tojás viszonyosságai. = Pesti Hírlap. 1911. aug. 13.
- A budapesti kereskedelmi és iparkamara előterjesztése a tojáskereskedelem fejlesztése ügyében. 1904. évi 5. sz. jegyzőkönyv. (59-65.)
- Darimont A.: Volksnahrung. Ziegen- und Kaninchenzucht. Trier: Paulanus-Druckerei 1909.
- Düsing M.: Ausdehnung unseres Butterabsatzes auf das Ausland. = P. Lloyd 56. (201.)
- Ein Fleischkartell? = Berliner Tagebl. 36. (N° 654.)
- Ein Epilog zur Fleischfrage. = Die Industrie. Wien. 6. August 1911.
- Les forces productives de la France. Conférences organisées à la Société des anciens élèves de l'École libre d. sciences polit. Paris: Alcan 1909 (256.) 16°.
- Gerlei Lajos: Nagyvárosok tejjellátása. Különös tekintettel az 1895: XLVI. t.-cz. tervbe vett revíziójára. Budapest, 1911. A Nap nyomdája. (72) 8°.
- Gerlich; Die voraussichtliche Entwicklung der deutschen Fleischproduktion durch Steigerung d. einheimischen Futtermittelproduktion. = Z. f. Agrarpolitik 1909 Aug. u. Sept. (420-50.)
- Hollmann Hailer und J. Frost: Der Butterhandel in Dänemark, Frankreich und den Niederlanden. Berlin: D. Landwirtsch. Gesellsch. 1906. (38) (Berichte über Land- und Fortswirtschaft im Auslande.) 13.
- Holló József: A baromfityezés és a kereskedelem. Jelentés a m. kir. földmívelésügyi ministerhez. Kiskunfélegyháza: Vesszősi J. 1901 (65) 8°.
- Holló József: Élelmiszerkivitelünkről. Magyarország. 1910. december 25.
- Horváth Jenő: A husdrágaság és szarvasmarhatenyésztésünk. = Köztelek. 1911 nov. 22. és 29.
- Husipari és állatforgalmi évkönyv. XI. Évfolyam. Megjelenik minden év elején. = Mészárosok és Hentesek Lapja kiadása.
- Jeszenszky Pál: Állattenyésztésünk fejlesztésének eszközei. (Melléklet a »Köztelek« 1910. évi 90. számához). Folio 8 old.
- Komáromi Sándor: Állattenyésztésünk fokozása. = Politikai Hetiszemle, 1911. 1. sz. (8-9).
- Liebscher H[einrich]: Anlage, Besatz und Ausnützung von Fischteichen. Lpzg: Fritzsche & Schmidt. 1906.
- Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában 1907-1909. Bpest: Pallas 1909. (186) 8°. (Földmív. min. kiadv.) (186) 8°.
- Monostori Károly: A lóhus. Népszerű ismertetés. A közlelmezés, lótenyésztés és állatvédelem érdemeire való tekintettel. Bpest: Grimm Gusztáv, 1897. (32) 8°.
- Niczky András gróf: Állat- és terménykereskedelmünk rendezése. Budapest: (1907). Nagel O. (93) 8°. (Nagyrészben agrárpolitikai tartalmú röpirat.)
- Pirkner, Johann: Die Zukunft der Hornviehzucht u. der Milchwirtschaft Ungarns. = P. Lloyd 56. (Jul. 17.)
- Preuss P[aul]: Wie baut der Landwirt zeitgemäss und billig? Lpzg: Fritzsche á Schmidt 1905.
- Répássy M.: Édesvízi halászat és halgazdaság. Budapest: Vitéz A. 1909. (502) 8°.
- Révész István: Az élelmiszerek jutányosabb termesztéséről. Az O. M. G. E. növényteni szakosztályának 1908. évi nov. hó 27-diki ülésén tartott előadás. (Gyakori, utasítások a városoknak konyhai növényekkel való ellátására). Budapest: Pátria, 1909. (40) 8°.
- Rubinek Gyula: A mezőgazdasági statisztika reformja. Melléklet a »Köztelek« 1911.26. számához (6.)

- Szegh Dezső: Szerbia állattenyésztése és annak problémája. = M. Gazg. Szeml. 14. 2. (154-61, 222-40.)
Tojásbörze. = Világ. 1910. decz. 4.
- Tonelli Sándor: Szerbia a vámháború után (Szerbia hústermelése). = Melléklet a »Magyar Ipar« 1911. évi 12. számához (9) 4°.
- Uruguayi főkonzulátus, Fiume. Szemlények Magyarország és az Uruguay köztársaság közötti kereskedelemről. Statisztikai adatok a kereskedelemről és pénzügyről. Uruguay kivitelképessége fagyasztott hus, valamint fajbéli és vágóállatokban. (Csatolva: Uruguay húskivitele a tengerentúlra). Magyar és olasz nyelven. Folio. 20 + 8 old.
- Vámos Jenő: Állattenyésztésünk önálló vámterületen. Bpest: Állatorvosi Közi. kiadása 1905. (38) 8°.
- A Vázsonyi-féle kisemberekről. = Népszava. 1911. nov. 17.
- Weinhausen: Wie können wir den breitesten Volksschichten mehr als bisher den Genuss von Obst u. Gemüse verschaffen? Berlin 1909. Landbuchh. (8) 8°.
- Zehetmayr Johann: Die Hebung der Viehzucht als wirkungsvollste Massnahme gegen Fleisch- und Milchtheuerung, eine Aufgabe des Staates. = Neue Freie Presse. 1911. június 29.
- Harcz az élelmiszeruzsora ellen. (Az általános fogyasztási szövetkezetről.) = Népszava, 1908. jan. 26. (A szövetkezet propagáló és ismertető röpirat.)
- Der Fleischverbrauch in Deutschland. = Mitt. d. Zentralst. d. preuss. Landw. Kammern. 1709. 2. (6 7.)
- A magyar köztisztviselők fogyasztási szövetkezetének alapszabályai. Bpest, O. K. közs. ny. rt. 1906. (15) 8°.
- Die Frage nach der Höhe des deutschen Fleischkonsums. = Mitt. d. Zentralstelle d. preuss. Landw. Kammern. 1908. 52. (329-30.)
- Katonai husszállítás Budapesten. Mérszorosok és hentesek L. 17., 40. sz. (1-4.)
- Jahrbuch des Zentralverbandes österreichischer Konsumvereine. Wien: Zentralv. österr. Konsumv. 1909.
- Katscher, Leopold: Käuferorganisation und Konsumentenmoral. Gautzsch: F. Dietrich, 1909. (9) 8°. = Kultur u. Fortschritt, 252.
- Kautsky Karl: Konsumvereine und Arbeiterbewegung. Wien: Ign. Brand. 1897. (92) 8°.
- Kozma Dénes: Tejfelék és tejtermékekről a fogyasztók szempontjából. Előadva a budapesti »Erzsébet« népkadémiaiban 1904/5-ben. Budapest, Müller K. 1905. (64) 8».
- Laur E.: Wirtschaft!. Betrachtungen zur Versorgung der schweizerischen Bevölkerung mit Nahrungsmitteln. = Mschr. f. ehr. Soz.-Ref. 1909. 5. (257-89.)
- Zur Statistik der Preise. --= VJH. z. Stat. d. D. R. 1908. IV. (65-72.)
- Steuer Gyula: A falusi nép táplálkozása. = Szövetkezés 20. 2. (1411 - 13.)
- Szövetkezetekről. A fogyasztás és a termelő. Be a szövetkezetbe! Szervezzük a fogyasztást! Kiadja a szövetkezeti mozgalom szervező-bizottsága. Bpest, Világosság r.-t. 1906. (13) 8°.
- Totomjanz, V.: Die Konsumgenossenschaften in Russland. = Arch. f. Sozialw. u. Sozialpol. 23. (104-127.)

IV. Fogyasztás.

- Barabás Endre: A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében. = Közg. Szemle. 31. 37. (37-49.)
- Beck Géza: Fogyasztók és szövetkezetek. = Kereskedők évkönyve 1908. (157-161.)
- Bernát István: A búza ára és a fogyasztás. = Köztelek. 1909. 46-ik szám.
- Correard J.: Les sociétés coopératives de consommation en France et à l'étranger. Paris: Lethielleux, 1908.

V. Városok élelmezése.

- Alap Dezső: A vásárcsarnoki kereskede-
 dés kézikönyve. Bpest: O. K. közs.
 ny. rt. 1901. (74) 8°. Közigazg. kv tár,
 szerk. Kampis J. 3. évf. 10. sz.
- A belga főváros húsellátása. = Vágó-
 hídi Szemle. 1911. márczius 1.
- Brandt Paul: Die Fleischversorgung
 von Karlsruhe, Mannheim und Lud-
 wigshafen a. Rh. Karlsruhe: G. Braun
 1901. (146.) = Volkswirtsch. Abhandl.
 d. Badischen Hochschulen Bd. 9, H. 6.
- Cadoux, G.: L'approvisionnement en
 viandes de Paris en 1907. ---= Journ.
 de la Soc. de Stat. 1908. i342-4.)
- Creuzbauer August: Die Versorgung
 Münchens mit Lebensmitteln. Eine
 Volkswirtschaftliche Studie mit 135
 Tabellen, 1 Abbildung u. 1 Karten-
 skizze. München: E. Reinhardt, 1903.
 (IX, 306) 8°.
- Fabrizky Nándor: Konzumvásár a
 vágóhídi istállóknban. = Állattenyész-
 tési és tejgazdasági lapok. 1910. X.
 27. sz.
- Die Fleischversorgung der deutschen
 Städte und die Schädigung ihrer Be-
 völkerung durch die gegenwärtige
 Fleishteuerung. Referenten: Dove,
 Körte und Beckh. = Verh. des 1.
 deutschen Städtetages. 1905. (10-31.)
- Fuchs Philipp: Die Städteversorgung
 mit Milch und Säuglingsmilch. Ein
 Beitrag zum Kapitel der Volkser-
 nährung. Mannheim: 1905. (176.) 8°.
- Gemeindebetriebe. Neue Versuche und
 Erfahrungen über die Ausdehnung
 der kommunalen Tätigkeit in Deutsch-
 land und im Ausland. Im Auftrage
 des Vereins für Sozialpolitik heraus-
 gegeben von Karl Johannes Fuchs.
 Leipzig 1908. Duncker und Humblot.
 XII. és 440.
- Városok élelmezésére vonatkoznak:
Spiegel Leopold Dr. Kommunale Milch-
 versorgung. *Ehler* Joseph Dr.: Geme-
 indeschlächtereien. *Fürth* Emil Dr:
 Die städtische Übernahmestelle für
 Vieh und Fleisch in Wien. *Wormser*
- Lia: Die kommunale Schweinemast
 in Karlsruhe.
- Gossner, Erich: Über „die Entwick-
 lung und heutige Organisation des
 Berliner Viehmarktes. Leipz.: Duncker
 & Humblot, 1901. (VI, 93) 8°. Staats-
 u. sozialwiss. Forschungen. Hg. v. G.
 Schmoller Bd. 19. Heft 5.
- Halle: Die Organisation des Berliner
 Fleischmarktes. Schmollers Jb. für
 Gesetzg., Verw. Jg. 16.
- Heber Johann dr.: Die Fleishteuerung
 in Wien. Eine systematische Darstel-
 lung der Fleischapprovisionierung
 der Stadt Wien in den letzten zehn
 Jahren. Über Auftrag des Präsidiums
 des Gremiums der Wiener Kauf-
 mannschaft. Wien, 1910. 4°. 43. old.
- Husson Armand: Les consommations
 de Paris. 2. ed. Paris: Hachette 1875.
- Jászi Oszkár: A kifosztott Budapest. =
 Világ. 1911. augusztus 12.
- Kasdorf Otto: Die Milchpreiserhöhun-
 gen und die Milchversorgung der Stadt
 Wien. Wien: Suschitzky 1910. (40) 8°.
- Kiss Gyula dr.: A budapesti tejség.
 = Városi Szemle. 1911. 6. sz. (401 -
 408.)
- Kozma Dénes: Budapest székesfőváros
 Dunapartja jövedelmezősége és fel-
 ügyelete. Bpest: Müller K. 1905.
- Kresz Géza: Miként lehetne Budapes-
 tet jó, egészséges tejjel és gyermek-
 tejjel ellátni? Budapest: 1883.
- Krick Aladár: Előterjesztése a hivata-
 los árjegyzések megfelelőbbé tétele
 tárgyában. Bpest: Pesti könyvny. r.-t.
 1890. (42) 40.
- Lawson Dodd F.: Municipal Milk and
 Public Health. London 1905. Fabian
 Society. (19) 8°.
- Matlekovits Sándor: A kenyér a nagy-
 városok élelmezésében.=Akad. Ért. 1.
 160.
- Martiny Benno: Die Milchversorgung
 Berlins. Leipzig: Heinsius, 1891.
- Matuska Alajos: Előterjesztés Buda-
 pest főváros élelmezése tárgyában.
 Budapest: Pesti könyvny. r.-t. 1883.
 (59) 8°.

- Messing Ludwig: Die Wiener Fleischfrage mit Ausblicken auf Produktion, Gewerbe- und Konsumverhältnisse. Wien: Wilh. Frick, 1899. (58) 8°.
- Milchversorgung. Von Fb. = Komm. Praxis 9. Nr. 47. (1462-1470.)
- Neugebauer Hans: Die Fleischversorgung der Stadt Magdeburg. Diss. Magdeburg: E. Baensch 1906. (102.)
- Pfundt K.: Die Milchversorgung grosser Städte mit besonderer Berücksichtigung Dresdens. Dresden: 1905.
- Ring Ernst: Die Versorgung der Grossstädte mit Milch und der Kampf um den Milchpreis. Vortrag, gehalten in der ökonomischen Gesellschaft im Königr. Sachsen. Dresden, am 11. Nov. 1904. Leipzig: R. C. Schmidt & Co. 1905. (30) 8°.
- Schiemenz Paulus: Unsere Versorgung mit frischem Fischfleisch. Festrede. Berlin: 1907. (27.) 8°.
- Schmid Eduard: Gegen den Fleischwucher! Ein Beitrag zur Frage der Fleischversorgung in grossen Städten. München: Birk & Co. 1904. (39) 8°.
- Sociale Zeitfragen H. 2.
- Spiegel Leopold: Kommunale Milchversorgung 1908. = Schriften d. Ver. f. Sozialpol. 128. (219-243.)
- Sugár Ignác: Vidéki városok élelmezése. = Közt. VII. 24.
- Sulyok Imre: Budapest forgalma. (Élelmiszerek és fűtőanyag.) = Vasúti és hajózási hetil. 5. (173-178.)
- Tenerelli F. G.: La municipalisation du pain. Étude sur les boulangeries communales de Catane et de Palerme. Roma: Forzani & Co. 1905. (66.) 8°.
- Urs Nándor: Beadvány a f. tanácsához az élelmezés tárgyában. Bp.: 1886.
- Weber Adolf: Die Grosstadt und ihre sozialen Probleme. Leipzig: Quelle & Mayer. 1908. (VIII. 140.) 8°. - Wissenschaft & Bildung, Herausg. P. Herre. No. 33.
- Wieth-Knudsen K. A. La consommation et la dépense alimentaire à Paris. = Rev. écon. intern. 4. vol. 3. No. 3. (570-588.)
- Zahnbrecher & Otto Süskind: Die Fleischversorgung der Grossstädte u. die genossenschaftliche Vihverwertung in Bayern. München: Wild, 1909. (99) 8°.
- Ziegler Nándor: A vásárcsarnoki intézmény ismertetése. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben tartott előadás külön lenyomata. Székesfővárosi háziyomda. Budapest, 1899.
- * * *
- Budapest közélmezése. = Bp. Hirl. 1910 mára 13. 61. sz.
- Budapest. Tanács. A tanács VIII. ügyosztályának előterjesztése a fővárosnak tejjel való ellátása és a tejkereskedelem rendezése tárgyában. = Föv. Közi. 20, 1909. 78. sz. Mell.
- Budapest. Budapest főváros húsbehozatali szabályai [és] 1 pótlék. Bpest: Háziy. 1905. (3.) 4°.
- Budapest. Az alsóbbrendű vasutakról szóló új törvény kihatása a főváros lakás-, élelmezési és közlekedési viszonyaira. Több fővárosi polgár. Bpest: Heisler & Kózol 1908. (6) 4°.
- Budapest. A budapesti közvágóhidak és állatvásárok 1873-1903. Kiadja: Budapest székesfőváros. I-II. Bpest.: Pesti könyvnyomda r.-t. 1900. (154., Vili., 344.) 4°.
- Budapest. Budapest élelmezési viszonyai 1903-ban. = Vasúti és hajóz. hetil. 7. (52-4.)
- Budapest. Budapest állatkereskedelme. = Vasúti és hajózási hetil. 3. (51-3.)
- Budapest. Budapest főváros húsbehozatali szabályai 1. pótlék. Bpest: Háziy. 1905. (3.)
- Budapest. A városi vásárpénztár. = Pesti Napló. 1907. (301. sz.)
- Budapest. Bpest székesfőváros vásárcsarnokainak évkönyve. 1 -11. év. Bp. szföv. háziyomda.
- Paris. Enquete sur l'alimentation. Paris: Masson 1905.
- Markthalle in Stuttgart. = Deutsche Konkurrenzen. 25 H. 1911. (32.)

Wien. Enquête über die Approvisionierung Wiens. Herausgegeben vom kais. kön. Handelsministerium. I. Theil: Schlachtvieh und Fleisch. II. Theil: Lebensmittel (ausgenommen Fleisch.) Brennholz und Mineralkohle. Wien: Hof und Staatsdruckerei. 1870-1871. (579., 528. CCLVII.) 8°.

VI. Háztartási költségvetések.

Barmen, Statistisches Amt der Stadt: Haushaltsrechnungen von zehn Barmer Arbeiterfamilien. Lo Langewiesche. Barmen 1909. (32) 8°.

Board of Trade: Cost of living of the working classes. London, 1908. (LUI és 616) 8°.

Board of Trade: Cost of living in German Towns. London, 1908. (LXI. és 548) 8°.

Board of Trade: Cost of living in French Towns. London, 1908. (LIV. és 430) 8°.

Conrad Else: Lebensführung von 22 Arbeiterfamilien Münchens. München: Lindaur 1909 (80.) = Enizelschriften d. Statist. Amtes d. stad München, 8.

Il costo della vita per la classe operaia nelle maggiori città industriali della Francia: Boll. dell'Ufficio del lavoro. 1909. Apr. (p. 777-81.)

Cost of living in french towns. – Labour Gazette 1909. marc. (75-6.)

Engel E.: Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien früher u. jetzt.=Arch. f. soz. Gesetzg. 8. (p. 707-.)

Fürth Henriette: Ein mittelbürgerliches Budget über einen zehnjährigen Zeitraum nebst Anhang „Die Verteuerung der Lebenshaltung im Lichte des Massenkonsums“ Jena: G. Fischer, 1907. (131.) 8°.

Haushaltsrechnungen von Metallarbeitern. Bearbeitet u. herausgegeben vom Vorstand d. Deutschen Metallarbeiter-Verbandes. Stuttgart: Schlicke & Co. 1909.

Haushaltungsstatistiken Münchener Arbeiterfamilien. = Soc. Prax. 1909. 1. IV. (712-4.)

Kleinverkaufspreise der wichtigsten Lebensmittel und der Einfluss der Preisänderungen auf das Ausgabebudget einer Arbeiterfamilie. = Mitt. d. statist. Amtes Dresden. 16. 1907. (81-93.)

Mulert Oskar: 24 ostpreussische Arbeiter und Arbeiterfamilien. Ein Vergleich ihrer städtischen und ländlichen Lebensverhältnisse. Diss. Jena: G. Fischer 1909. (45) 8°.

Prokopowitsch Sergej: Haushaltsbudgets Petersburger Arbeiter. = Arch. f. Sozw. u. Szpol. 30. (66-100.)

Woycicki Alexandre: L'ouvrier polonais. Vie de famille. Budget. = Réf. Soc. 1909. 1. Avr. p. 433-43.; 16. Avr. p. 487-505.

* * *

Németbirodalom. Erhebung von Wirtschaftsrechnungen minderbemittelter Familien im Deutschen Reiche. Bearb. im kais. statist. Amte Abt. f. Arbeiterstatistik. Berlin: Heymann 1909. (77, 229.) 4°. = Sonderhefte 2. Reichs-Arbeitblatt 2.

VII. A drágaság Magyarországon.

Az argentinai hús körül. = Honi Ipar. 1911. szept. 1.

Bakonyi Miksa: A drágaság. – Az újság. 1910, márcz. 27.

A kis bankok és a drágaság. = Pesti Hírlap 1911. nov. 17.

A bécsi statisztika. = Budapesti Hírlap. 1911. szept. 13.

Bihari Károly dr.: Az élelmiszerek drágasága. Az Országos Iparegyesület által megjutalmazott pályamunka. Budapest, 1910. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. 8°. (111. old. és 9 grafikai tábla.)

b[reztovszky] e[rnő:] Uzsorások ankétje az uzsora ellen. [A pénzügyminiszeriumban tartott drágasági ankétról.] = Népszava 36. (59. sz.)

Bródy Ernő interpellációja a megélhetési viszonyok könnyítése tárgyában. = Orszgy. Ért. 1908. 48. sz.

Buchinger Manó: Lakás- és élelmiszeruzsora. [Vitával.] = Magyarország. szociáldem. párt 15 pártgyűlésének jegyzőkönyve. 1908. (223-31.)

Budapesti Hírlap körkérdése a vámpolitika és drágaság kérdésében. 1911 decz. 24. Bernáth István, Fürst Bertalan, Kossuth Ferencz, Matlekovits Sándor, Rubinek Gyula, Szabó István, Wekerle Sándor.

A családi pótlék. = Budapesti Hírlap. 1911 nov. 20.

Csernay Ödön: A drágaság orvosszerrei. (A magyarországi szövetkezetek szövetsége filléres könyvtára.) Budapest, 1910. Pátria irodalmi váll. és nyomdai rt. 8°(30).

Dániel Arnold: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok. = Huszadik Század. 1910. évi december. (481-490.)

Dán Leó: A drágaság és a gazdák. = Honi Ipar 10. (13. sz.)

Darányi a drágaság kérdéséről. (Magyar Gazdaszövetség 1910. április 30-iki közgyűlésén elmondott beszéd.) = Köztelek. 1910 35. szám.

D[orner] B[éla]: A sertéshiány és a húsdrágaság. = Köztelek. 1903 április 4.

Az élet drága. = Magyarország 14. (294. sz.)

Kenyér és hivatal (Drágaság okai.) = Az újság 1907. decz 22.

A drágaság. = Budapesti Hírlap 27. évf. (236. sz.)

Mikor még nem volt drágaság. = Dél-magyarország. 1911. június 13.

A drágaság: (A vasúti hivatalnokok és alkalmazottak szempontjából. = Vasúti hajózási hetil. 6. (343-4.)

Drágaság. = Pesti Napló. 1911. okt. 11.

Drágaság és politika. = Pesti Hírlap. 1911. okt. 14.

Drágasági ankét. Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének ankétje a drágaság ügyében. Gyorsírói felvétel Budapest, M. Gy. O. Sz. „Közlemények” 1910. évi decz. száma. 8^{II}. 184. old.

[Drágasági ankét.] 8 f. Bpest: Államny. 1908. 4°.

1. *Krejsi* Rezső: Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában. (34) A) Melléklet: *Zawadowski* Alfréd: A pénz és az árúk közti értékviszonyoknak az utóbbi években való alakulása. (36, 23. t.)

2. *Serfőző* Géza: Előterjesztés az élelmiszerek megdrágulása mérvének megállapítása és okainak kutatása tárgyában. (23.)

3. Bizottsági javaslatok az élelmiszerek megdrágulásával szemben teendő intézkedésekre nézve. (7.)

4. A törvényhatósági joggal felruházott városok, vármegyék és bányakapitányságok részéről előterjesztett javaslatok. (101.)

5. Az élelmiszerek árainak, különösen pedig a húsáraknak rendkívüli emelkedésével szemben Ausztriában megindított kormányakció eddigi eredményei. (4.)

6. Statisztikai adatok az életszükséglet cikkke áremelkedéséről. (148.)

7. A közéleti viszonyok rendezése tárgyában 1908. március 3., 4., 9. és 10-én a pénzügyminiszeriumban tartott értekezletek jegyzőkönyve. (41.)

Dögvész. (Élelmiszeruzsora ellen.) -- Népszava 36. (50. sz.)

Az élet megdrágulása. = Pesti Hírlap. 1911. július 2.

Erekly Károly: A nemzeti termelés szervezetlensége. = Bpesti Hírlap 1905. (150. sz.)

Fabrtcius Endre: Húsdrágaság és a szerb határzár. = Köztelek. 1907 21. szám.

Fabriczius Endre: Húsdrágaság és a szerb határzár. = Köztelek 17. 1. (557-8.)

- Fenyvessy József: A drága kenyér. = Közg. Szemle 22. 1898. (89-110.)
- Gazdák a drágaságról. = Köztelek. 1911. február 22.
- Ghyczy Elemér: Az élelmiszercikkuszoráról. – Huszadik Század. 1910 május. (556-558.)
- Győri Emil dr.: A húsrágaság körül. = Pesti Hírlap. 1911. február 10.
- Hatóságok és drágaság. = Pesti Napló. 1910 június 14.
- Havas Mór: Az új városi vám. = Vasúti és hajózási hetil. 4. (265-267.)
- [H]afvas Mór]: Budapesti tojásértékesítő központ. = Vasúti hajózási hetil. 5. (72.)
- [Ha]v[as Mór]: Az új városi vám. = Vasúti hajózási hetil. 4. (441-443.)
- Hegyí Gyula: Az általános drágaság orvosszerei. = Újság (Kolozsvár) 10. (35-42.)
- Horánszky Lajos: Gazdasági pusztulás. = Budapesti Hírlap. 1903 november 15. Hús. = Az Újság. 6. (4. sz.)
- A húsnagyvásár. = Budapesti Hírlap. 1911. február 5.
- A húsrágaság. = Közied. 16., 2. (1330-1., 1355-6.)
- Jászberényi András: A húsrágaság és a magyar szarvasmarha. = Pesti Hírlap. 1911. január 1.
- Jászberényi András: A húsrágaság és a magyar szarvasmarha. = Köztelek. 1911. márczius 15.
- Kállay András: Húsrágaság. = Köztelek. 17.1. (818-9.)
- Katona Alexander: Die Teuerung. = Pester Lloyd. 56. (266.)
- Katona Sándor: Az élelmiszerdrágaságról. = Huszadik Század. 21. köt. (152-154.)
- [Koba]tsch [Rudolf dr.]: Eine ungarische Teuerungs-Enquete. (A magyar gyáriparosok országos szövetségének ankétje.) = Wochenschrift des Niederösterreichischens Gewerbevereins. 1911. Nr. 2. (21-23.)
- Komáromi Sándor: A közéleti intézmények terhei. = Mészárosok hentesek lapja. 17. 1909. 4. sz. (1-2.)
- Komáromi Sándor: Húsrágulás? = Mészárosok és hentesek lapja. 17., 43. sz. (1-3.)
- Komáromi Sándor: Fogy az állatállomány. = Mészárosok hentesek lapja. 17., 47. sz. (1-3.)
- Komáromi Sándor: A drágaság. Az Országos Iparegyesület által megjutalmazott pályamunka. Matlekovits Sándor előszavával és a bírálatról szóló jelentéssel. Budapest, 1910. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. 8°. (198.)
- Komáromi Sándor: A húsrágaság. Politikai Hetiszemle. 1910. 52. szám. (5-7.)
- Komáromi Sándor: Tisza István a húsrágaságról. = Magyar Ipar. 1911. 2-ik sz. (33-40.)
- Komáromi Sándor: Politika a gyomor körül. = Politikai Hetiszemle. 1911 december 24.
- Kőrösy József: Az élelmi cikkek drágulása a kicsinybeni eladás által. Statist. havi füzetek. 1889. 17. évf., (77-78).
- Közéleti viszonyaink. = Vasúti hajózási hetil. 5. (1-4., 16-19.)
- A közönség és a drágaság. = Magyarország. 1911. február 10.
- Lakásdrágaság. = Magyarország. 1910 december 25.
- Lázár Pál: A drágulás kérdése a parlamentben. = Magyarország. 1910 december 18.
- Löherer Ador: A drágaság kérdéséhez. = Pesti Hírlap. 1910 december 11.
- Magyar Gazdaszövetség: A gazdák és a drágaság. (A Magyar Gazdaszövetség nov. 10-én Darányi Ignác elnöke alatt tartott igazgatóválasztmányi ülésének naplója).⁰ Kis. 8°. 55. old.
- Magyar Gazdaszövetség: Nyíregyházi nagygyűlésünk (Állásfoglalás a szerb élőállat- és argentinai húsbehozatal ellen). 8°. 52. old.
- M[atlaszkovszky] T[ádé]: A húsrágaság. = Köztelek. 1906 augusztus 14.

- M[atlaszkovszky] T[ádé]: Élelmiszer-drágaság. = Köztelek. 1904 augusztus 17.
(A *pénzügyministerium*beli drágasági ankétról.) = Népszava, 1908. márcz. 21. és 22.
- M[atlakovszky] T[ádé]: Élelmiszer-drágulás. = Köztelek. 14., 2. (1355-1356.)
- A megélhetés kényszere. = Az Újság. 1911. szept. 10.
- Melly Béla: A húsdrágaság. = Pesti Hírlap. 1910 november 15. és 16.
- Metzker Károly: A drágaság oka (állattenyésztés hiánya). = Bpesti Hírlap, 1908. jan. 22.
- Moldován Gyula: Az élelmezési kérdés. A vásárpénztár és a huspiacz. = Magyarország, november 30., december 7.
- Monostori Károly: A borjupusztítás és húsdrágaság kérdéséhez. = Állattenyésztési és tejgazdasági lapok. 1910. X. 27. sz.
- M[utschenbacher] E[lemér] dr.: Mezőgazdasági érdekeink és a Balkán szerződések. = Köztelek. 1907. 44. szám.
- Országos gazdagylés tárgyalásainak jegyzőkönyve. (Balkán kereskedelmi szerződések ügye.) Gyorsírói felvétel. = Köztelek 1909. 45. számú melléklete.
- Paul Wilhelm: Die Vieh- und Fleischnot. = Pester floyd. 1910 november 24.
- A pénzügyminister leirata Budapest polgármesteréhez a megélhetési viszonyok könnyítése tárgyában. = Fővárosi Közi., 18. (3053-3058.)
- Pirkner János: A depeccatatio veszélye közgazdasági szempontból. = Köztelek. 1903 november 18.
- Rubinek Gyula: Válasz Sándor Pálnak. Budapest: Pátria irodalmi vállalat és nyomdai r.-t. 1911. (16) 8°.
- Sólymos Gusztáv: Miért drága a hus? Egy gazda leleplezése. (A magyar gazdák értékesítő szövetkezete ellen.) = Az Újság, 1909. jan. 12.
- Sperker Ferencz: A húsdrágaság és a magyar szarvasmarha. = Köztelek 1911. február 11-iki számának melléklete.
- Szende Pál: A nagybirtok és Magyarország jövője. A Galilei-kör 1911 decz. 7-iki ülésen tartott felolvasás. 8° (32).
- Szendrói Mór: A drágaságról. = Honi Ipar. 1912 jan. 1.
- Sz[ilassy] Z[o]ltán: Húsdrágaság. = Köztelek. 1906 november 17.
- Szilassy Zoltán: Húsdrágaság. = Köztelek. 16. 2. (1968-9.)
A tej. = Pesti Hírl. 29. (295. sz.)
- A tejkartel. Irta K. G. = Bpesti Hírlap, 1907. okt. 12.
- Tisza István: A drágaság körüi. Magyar Figyelő. 1911. 1. szám. 8-19. old. U. ott. 1911. 2. szám. 127-142. old.
- A tisztviselők és a drágaság. = Budapesti Hírlap. 1911 decz. 20.
- T[onelli] S[ándor]: Vidék, kultúra, drágaság. = Pesti Napló. 1910 november 13.
- Tonelli Sándor: A drágaság kérdése Magyarországon 1901 -1910-ben. = Közg. Szemle 1911. márcz. 45. kötet. 3. szám. (145-173.)
- Thomas Moritz: Die Teuerung. = Kronstädter Zeitung. 1910 február 22-23.
- A vadfogyasztási adó. = Budapesti Hírlap. 1911. július 2.
- A vámtarifa hatásának vizsgálata. = Köztelek. 1911. márczius 8.
- Varga Jenő: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok. = Huszadik Század. 1910 november (383-390).
- U. azon cím a. Huszadik Század. 1911. február. (213-119.)
- Vasutak és drágaság. = Pesti Napló. 1910 szept. 17.
- Villax Béla: A drágaság ellenszere. = Független Magyarország. 1910 december 21.
- Zachár Gyula és Bálint Béla: A drágaság okai Budapesten és elhárításoknak módjai. Az Országos Ipari egyesület által megjutalmazott pályamunka 8° (93.)

Zselenszki Róbert gróf: Drágaság, vámvédelem és speculáció. = Köztelek. 1910 május 7.

***

Az éhezõ Budapest. = Pesti Napló. 1911. aug. 9.

Budapest. A fõvárosi közélémezési bizottság által a gabonát, hüvelyes veteményeket, lisztet, darát és kenyeret; a fõzeléket, a zöldséget és gyümölcsöt, az állati terményeket, végre a tüzelési és fûtési anyagokat illetõleg tartott ankét. Gyorsírói felvétel. Budapest: Pesti könyvny. rt. 1881. '55) 4°.

Budapest. Kereskedelmi és iparkamara. Elõterjesztés a megélhetés drágasága ügyében. 2. sz. függelék az 1907. évi december hó 19-iki teljes ülés jegyzõkönyvéhez. (27) 8^U.

Budapest. Kereskedelmi és iparkamara. Elõterjesztés a húsdrágaság ügyében. Bp.: Pesti könyvny. r.-t. 1908. (12) 8°.

Budapest. Polgármester. A polgármester felirata a m. k. pénzügyminis-ter leiratára a megélhetési viszonyok könnyítése érdekében teendõ intézkedések iránt. = Fõv. Közi. 1907. 94. sz.

Budapest székesfõváros által a húsdrágaság kérdésében tartott szakértekezlet 1910. nov. 28, 29 és 30-án A fõváros kiadványa. 4°. 193.

Budapest székesfõváros: A húsdrágaság kérdésében Budapest székesfõváros által 1910 novemberében megtartott szakértekezlet számára egybeállított adatok. Egybeállította a tanács Vili. közzgazdasági és közélémezési ügyosztálya. Budapest, 1910. 4°. 133. old. mellékelt táblázatokkal.

Budapest. Tanács. Budapest székesfõváros tejkereskedelme ügyében tartott értekezlet, 1901. decz. 16-17-én. Bp.: a fõváros kiadv. 1902. (46) 4°.

Miskolcz. Kereskedelmi és iparkamara. Felterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában. Miskolcz: Keresk. és iparkam. 1908. (7) 8°.

VIII. A drágaság külföldön.

Brentano Lujó: Die deutschen Getreidezölle. Eine Denkschrift. Stuttgart 1910. Cotta (67) 4°.

Cazalis: Enquête sur l'alimentation à bon marché en Suisse et en Allemagne. Paris: A. Rousseau 1907. (145-177) (Le Musée Social. Mémoires & documents.)

Cost of Living. Report of the Commission. Parliamentary Papers. No. 1750. May 1910. Boston. Write and Potter (751) 8°.

Le coût de la vie et les salaires en France d'après l'enquête du Board of trade (1905-8). = Bull. off. d. trav. 16. 1909 (503-14).

Salaires et durée du travail, coût de la vie pour certaines catégories d'ouvriers en 1906, Paris: Impr. nationale 1908. 8°

Application de la loi sur les denrées alimentaires. Le mécontentement grandit. = Bull. Comm. Suisse 16. No. 22. (330-331.)

Fleischteuerung, die. = Deutsche Tageszeitung. Berlin. 1910 szept. 19.

Die Fleischteuerungen, ihre Ursachen und Mittel zur Abhilfe. M. Gladbach: 1907. (16) = Soziale Volksbibliothek 5.

Gothein Georg: Teuerung und Reichstag. = Mitteilungen des Handelsvertragsvereins. 1911 decz. 5.

Gradt Julius: Österreichische Approvisionierungs- und Handelsbank. Eine Studie. Wien: Hermann Goldschmied 1906. (23) 8°

Hoffmann Paul Dr. Die Fleischeinfuhr aus Argentinien und das Einvernehmen mit Ungarn. = Der Oesterreichische Volkswirt. 1910. Nr. 2. (21-23).

Höger Karl: Die Lebensmitteltheuerung. Wien: L. A. Bretschneider 1892. (52) 8° - Wiener politische Volksbibliothek 34.

Hooker R. H.: The meat supply of the United Kingdom. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (504-86.)

- Horovitz Alexander: Die Lebensmittelteuerung und der Getreidehandel. = N. Fr. Pr. 1909. (No. 16234.)
- Karpeles B.: Der Kampf gegen die Lebensmittelteuerung in Österreich. = Verh. d. Parteitages d. D. sozialdem. Arbeiterpartei in Österr. 1907. (214-27)
- k. 1.: Pokorny asszony és társai. = Pesti Napló. 1911. szept. 8.
- Lagorgette J.: Conditions d'existence de l'étudiant (alimentation etc.) Moyen de les améliorer. Paris: Giard et Brière 1908.
- Zur Lebensmittelteuerung. = Industrieller Klub 1910. No. 171. (4-10.)
- Lebensmittelteuerung die, im österreichischen Reichsrathe. = N. Fr. Pr. 1909. (16.231, S. 2.)
- Stenographisches Protokoll über die Expertise in Angelegenheit der Lebensmittelteuerung, und der Massnahmen zu ihrer Beseitigung, abgehalten am 3. und 4. Dezember 1907 im k. k. Ackerbauministerium. Wien: Hof- u. Staatsdruckerei 1907. (93) 8°.
- Gegen die Hunger-Politik! Die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses über die sozialdemokratischen Dringlichkeitsanträge Schrammel – Renner betreffend die Lebensmittelteuerung. Nach dem stenographischen Protokoll (33. bis 27. Sitzung vom 12. bis 26. November 1907.) Wien: J. Brand 1907. (88) 8°.
- Leitgeb Imre: Közgazdasági tanulmányok. 4. Ausztria élőállat- és nyerstermelvényforgalma, különös tekintettel Magyarországra. 5. Szerbia élőállat- és nyerstermelvényforgalma, különös tekintettel Magyarországra. Bpest: Hornyánszky 1901. (152) 8°.
- Lindet L.: Le lait, la crème, le beurre, les fromages. Paris: Gauthier-Villars 1907 (X. 347) 8°.
- Loewenfeld Walter: Die Ursachen der Fleischteuerung in Wien. – Zeitschr. f. Volksw., Sozialp. á Verw. 18. 1909. (449-82.)
- Loria Achille: Relazione della Commissione incaticata di studiare i provvedimenti adatti i risolvere il problema del caro dei viveri. Torino, 1910. Tip. G. B. Vassallo (28) 4°.
- March Lucien: Die Bewegung der Kosten des Lebensunterhaltes in Frankreich. = Neue Freie Presse. 1911. 14. Okt.
- Matlaskovszky Tádé: A husdrágaság kérdése Németországban. = Köztelek 16. 1. (184-186.)
- Müller August: Die Abwehrbewegung der Konsumvereine des Zentralverbandes gegen die preussische Gesellschaftssteuer. Hamburg 1910. Verlagsanstalt des Zentralverbandes deutschen Konsumvereine (71) 8°.
- Die Not des höheren Mittelstandes und Massregeln gegen Teuerung und Luxus. Von einem höheren Verwaltungsbeamten. Berlin: Weber 1910. (VI, 94) 8°.
- Pantz Ferdinand, Reichsritter von: Die Hochschutzzoll – Politik Hohensblums und der österreichische Bauernstand. Eine kritische Studie nach den von Professor Dr. Karl Hoffmeister im Auftrage des Ackerbauministers Dr. Bráf gepflogenen statistischen Erhebungen über die Rentabilität der Bauerngüter. Wien 1910. Kommissionsverlag Wilhelm Frick 8°. 48. old.
- Pistor E.: Bericht des Ausschusses für Export- und verwaltungsrechtliche Fragen über die Vieh- und Fleischteuerung und ihre Abwehr. (Angenommen in der Sitzung am 24 August 1910). Handels- und Gewerbekammer in Wien. 4° (12).
- Sauveur Maurice: Variation des prix en Belgique de 1881 a 1909. Institut international de Statistique. Août 1911.
- Schöne B.: Die Fleischversorgung der Provinz Sachsen, Halle a S.: O. Thiele 1907. (89.) 8°.
- Scuart William: Must prices fall? = Studies in economics 1895. (161-188.)
- Starzengruber Theodor: Die Wahrheit über die Fleischteuerung in Wien. Wien: 1882. (122) 8°.

- Stockert R. dr.: Argentinisches Fleisch für Österreich! Wien und Leipzig, 1911: Carl Fromme (62) 8°.
- Stoll Karl: Die Verteuerung der Lebenshaltung und die Einkommensverhältnisse der Handelsangestellten. Zürich: Schweiz. Kaufmann. Ver. [1908.] (28)(S. A. aus: Schweiz. Kaufm. Centralblatt.)
- Die grosse Teuerung. Von R.M. = Kaufmännische Ztschr. 35. Jg. (416-417.) (Rendort ármmaximumok megszabása ellen tiltakozik.)
- Zur Frage des Teuerungspblems. = Die Industrie (Wien) 1911. szept. 7.
- Wilhelm Julius · Teuerung und Handelspolitik in Frankreich. = Das Handelsmuseum (Wien) 1911. aug. 24.
- Wood George H.: Real wages and the standard of comfort since 1850. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (91-103.)
- * * *
- Ausztria. Der niederösterreichische Gewerbeverein über die Lebensmittelteuerung. = Wochenschr. d. niederöstr. Gewerbevereins. 70. (43. sz.)
- Ausztria. Dringlichkeitsantrag der Abgeordneten Renner, Filipinsky, Huder, Oliva, Wityk und Genossen betreffend Massregeln gegen die Lebensmittelteuerung. = 564. d. Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVIII. Session, 1907. (5.)
- Ausztria. Antrag des Abgeordneten Gall und Genossen wegen Aufhebung der Grenzzone auf Brotfrüchte (Roggen und Weizen) ausländischer Provenienz für die ersten sechs Monate des Jahres 1908. = 645. der Beilagen zu den Stenograph. Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVIII. Session 1907.
- Franciaország: A drágaság Franciaországban. – Budapesti Hirlap. 1911. szept. 6.
- Franciaország. Salaires et coût de l'existence à différentes époques jusqu'en 1910. Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale, imprimerie nationale. Paris 1911. (525.)
- Nagybritannia. Committee on combinations in the meat trade. Report of the departmental committee appointed to inquire into combinations in the meat trade, with appendices. London: Truscott, 1909. (27) 4°.
- Nagybritannia. Board of Trade. Cost of living of the working classes. Report of an enquiry by the Board of trade into working class rents, housing and retail prices, together with the standard rates of wages prevailing in certain occupations in the principal industrial towns. [1-3.] London: Darling, 1908-9.
- [1.] United Kingdom. With an introductory memorandum. 1908, (LIU. 616.)
- [2.] German empire. With an introductory memorandum and a comparison of conditions in Germany and the United Kingdom. 1908. (LXI, 548.)
- [3] France. 1909. (460.)
- [4] Cost of Living in American Towns. 1911. (534.)
- Németbirodalom. Entwurf eines Gesetzes betr. die Preisfeststellung beim Markthandel mit Schlachtvieh, Berlin: C. Heymann, 1908. (17) 4°.
- Német birodalom. Die Fleischfrage in Deutschland. = Das Handelsmuseum (Wien) 1911. okt. 19.
- Olaszország. Relazione della commissione per lo studio intorno al costo dei viveri e dei fitti e ai pubblici servizi, Roma: Tip. Frat. Pallota, 1907. (34) Unione romana.

Gyűjtötték: *Tonelli Sándor és Varró István.*

Tartalom.

Lap

Bevezetés	III-XIII
Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világitásban. Az áralakulás. — A drágaság lényege. — Pénz és ár. — A javak kicserélési viszonya. — Általános és részleges drágaság. — - Mi a drágaság? — A drágaság és a jövedelem eloszlás kérdése. — Termelési költségek. — Egyes osztályok érdekeltsége a drágaságban. — Termelők és fogyasztók. — Vállalkozók és munkások. — A fogyasztó és a piaci viszonyok. — Árhátárok. — Monopolistikus jelenségek a termelésben. — A fogyasztói járadék. — A vállalkozói nyereség határa. — A népesség szaporodása és a drágaság. — A munkabérek leszállása és a bérküzdelem. — Ennek hatása a vállalkozóra, fogyasztóra és munkásra. — A vállalkozók szervezkedése: cartellek és trustók. — Földjáradék, ipari járadék és ennek tőkésítése. — A pénz értékcsökkenése. — KÖZvagyonosodás és drágaság. — Osztályok helyzetének eltolódása a drágaság következtében. — A jelenlegi drágaság okai. — Ricardo és Malthus elmélete. — A capitalistikus termelés befolyása az áralakulásra. — A szabad verseny korlátozásai. — A gazdasági szabadság háttérbe szorulása. — A vámvédelem. — A socialis terhek emelkedése. — A közterhek emelkedése. — Socialis vonások a drágaságban. — A jövő kilátásai.....	1
Tonelli Sándor: A drágaság a világpiacson és nálunk.	
I. <i>A drágulás mértéke.</i> A drágulás mérésének módszerei.,.*«- Index számok. - Economist és Sauerbeck index-számai; ezek összehasonlítása. - A drágulás árucsoportok és országok szerint. — Általános és részleges okok	77
II. <i>A termelés.</i> A termelés állítólagos elégtelensége. — A termelési statisztikák hibái. — Különböző statisztikák összehasonlítása. — Közlekedési viszonyok befolyása a termelésre és fogyasztásra. — Az állatállomány becslése. — A világ gabonatermése. — Vámok és szállítás zavaró hatásai. — Városi és vidéki lakosság megoszlása. — A városi lakosság húsfogyasztásának biológiai oka. — A termelés fokozásának lehetőségei. — Javuló terméseredmények. — Egyenlőtlen fejlődés az ipari és” mezőgazdasági termelésben. — Az egyenlőtlenség, mint a drágulás általános oka	86
III. <i>Az aranytermelés és a drágaság.</i> A kvantitási elmélet. — Az aranytermelés rendkívüli emelkedése. — Vélemények az aranytermelés határsáról. — Lexis elmélete. — Az aranytermelés szembeállítva a többi árú termelésével. — Az arany felhasználása. — A fedezetlen hitel-eszközök szaporodása. — Oka-e az aranytermelés növekedése a drágaságnak?.....	95

- IV. *Az állam és a közterhek.* Az állami kiadások rohamos emelkedése.
 - Egyéb közterhek növekedése. - Fix fizetésű alkalmazottak szaporodása. - Drágító hatású törvényhozási intézkedések. - Productiv és improductiv kiadások. - A militarismus. - Munkaerő elvonása a termelés munkájától. - A háború és a drágaság. - A mai drágaság összefüggése az utolsó háborúkkal 105
- V. *A vámvédelem.* Szabad kereskedelem és vámvédelem. - A vámteher nagysága. - Gabonavámok és ezek hatása. - Kinek használ az agrárius vámvédelem. - Brentano és Ruhland elmélete. - Vámvédelem, földárak és parcellázás. - A húsárak alakulása. - Az ipari vámvédelem; nyersanyagok, félgyártmányok, gyártmányok váma. - Cartellek és trustök, - A fogyasztó kizsákmányolása. - Kis és nagy gazdasági területek. - A dumping. - Agrárvámok és ipari vámok összehasonlítása. - A jövő vámpolitikája 111
- VI. *A közvetítő kereskedelem.* Az agráriusok és mercantilisták harca. - A közvetítés szükségessége. - A nagykereskedelem hiánya nálunk. - A kis élelmiszerület túltengése és ennek oka. - Loria véleménye - Nagy és kiskereskedelmi árak. - Rank törvénye. - Tápérték és élelmiszerárak. - A szövetkezeti mozgalom. - A szövetkezet, mint a jövő közvetítés formája. - A parcellázások. (A fejezethez Székács Antal nagykereskedő és Ziegler Nándor vásárcsarnoki igazgató szakvéleményei) . 130
- VI. *A munkabérek.* A munkabérek általános emelkedése. - A munkabéremelkedés összefüggése a drágasággal. - Socialista vélemények.
 - Az állandó és bértöke viszonya. - Nagyipar és kisipar. - Mezőgazdaság. - A munkásság életszínvonalának emelkedése 140
- VIII. *A drágaság és a jövedelemeloszlás problémája.* Agrár és industrialis államok. - Nemzeti mérleg és egyéni érdek. - Magyarország és Ausztria viszonya. - A vámok okozta drágulás és az egyes birtokkategóriák érdeke. - A magas gabonaár a nagybirtok, a magas húsár a kisbirtok érdeke. - Az áthárítás kérdése. ... A drágulás és a állalkozók csoportja. - Az aranytermelés és jövedelemeloszlás. - Állami kiadások és jövedelemeloszlás 149
- IX. *Hatóságok és drágaság.* A közéletrendezés ügyének rendezetlensége.
 - Fogyasztási adók. - Tarifális kérdések. - A vásárcsarnokok.
 - A vasút szerepe. - A tarifapolitika, mint a felhozatalok irányítója.
 - Kiviteli kedvezmények. - Tarifális kívánalmak. - Collis agricoles.
 - Postai csomagdíjtételek reformja 158
- X. *A vásárcsarnok és egyéb intézmények.* A vásárcsarnok feladata. - A vásárcsarnok mint jövedelmi forrás. - A csarnokok elégtelensége. - Árindozások a vásárcsarnokban. - A felhozatal és speculatio. - Az auctio. - A központi vásárcsarnok kibővítése. - Vásárpénztár és vágóhíd. - A vendéglői és kávéházi ipar. - Mészáros- és hentesipar. (A fejezethez Ziegler Nándor vásárcsarnoki igazgató és Glück Frigyes szállodás szakvéleménye.) 167
- XI. *A húskérdés.* A húsárak emelkedése nálunk és a külföldön. - Miért nagyobb a százalékos emelkedés Magyarországon. - Állatszám-lálások és állatösszeírások Magyarországon. - Az állatállomány

megváltozása. – A belőgyasztás és kivitel emelkedése. – Van-e de- pecoratio? – A balkáni behozatal jelentősége. – Élőállat- vagy hús- behozatal? – A szerb állattenyésztés. – A contingentálás elejtése.	Lap Van-e de- vagy hús-
— Az argentiniai húsbehozatal. – A húsfogyasztás mesterséges meg- drágítása. – Összehasonlítás a bécsi és budapesti illetékek között.	mesterséges meg-
— A húsipar kezdetleges állapota. – A nagy üzemek előnye. – Allát- es húsarak a magyar és német piacokon. – Nagy üzemek előnye.	előnye. – Allát-
— Az állatállomány fejlesztésének eszközei. – Ideiglenes intézkedések. (A fejezethez Herzfeld Frigyes és Herz Lajos szakvéleménye.)	180
XII. <i>Egyéb élelmiszerek.</i> Vad és vadhús. – Baromfi. – Tojás. – Tej és tejtermékek. – Zöldség. – Burgonya	194
XIII. <i>Megállapítások, eredmények és javaslatok.</i> A drágaság általános okainak összegezése. – A közönség és a drágaság. – A pszichológiai mo- mentum. – Hogy kezelték nálunk a drágaság kérdését? – Fizetés- rendezések és ezek költségei. – A drágaság és a fixfizetésűek szapo- rodása. – Egyes érdekcsoportok állásfoglalásai. – Az ankétek ered- ménye. – Közélelmészeti intézmények létesítése. – Javaslatok.	okainak momentum. szapo- ered-
A fogyasztási adok és illetékek leszállítása. – Közélelmészeti hivatal – A contingentálás elejtése. – Tariffarevisio. – Vásárcsarnok. – Ható- sági üzemek. – Élelmiszerkereskedelem. – Collis agricoles. – Állat- tenyésztés. – Szövetkezetek. – Húsipar. – Hivatalnoklétszám csök- kentése	hivatal Ható- Állat- csök- 203
Varga Jenő: A drágaság. Mi a drágaság? – A munkásosztály és a drágaság.....	216
I. <i>Az aranytermelés és a drágaság.</i> Idevonatkozó vélemények ismertetése. – A kvantitási teoria hibái. – Eltérés az arany és egyéb csere- eszközök természete között. – Az aranytermelés adatai. – A termelési költség kérdése. – Az arany és a fedezetlen jegyek viszonya. – Az aranytermelés és a gazdasági élet általános fejlődése	218
II. <i>A világpiacon drágulás nagysága és okai.</i> Az index-számok. – Nagyipar- cikkek drágulása és a cartellek. – A finance-tőke behatolása az iparba. – Cartellek és védővámok. – A surplus-profit. – Mezőgazda- sági drágulás. – A világtermelés elégtelensége. – Munkaoptimum és profitoptimum. – A monarchia árai. – Az agrárvámok hatása. – Hogy érvényesülnek a vámok gabonánál és húsnál? – Összefoglalás.....	231
III. <i>A munkabérek.</i> Drágító tényező-e a munkabér emelkedése? – Magas munkabér – olcsó termelés. – Zeiss-féle kísérletek. – Brassey tapasztalatai. – Taylor rendszere. – Miért igyekeznek a drágítás ódiomát a munkásokra áttolni? – A mezőgazdasági munkabérek és ezek hatása	249
IV. <i>A capitalistikus termelési rendszer anarchiája mennyiben függ össze a drágaság kérdésével?</i>	258
V. <i>A Standard of Life-ben történt emelkedésnek van-e szerepe a drágaság- ban?</i>	258
VI. <i>Az utolsó tíz év legfontosabb ipari sztrájkjai</i>	260
Bud János: Árstatistika. A drágaság és az árstatistika. – Árstatiskai föl- vételek Magyarországon. – Régi árfeljegyzések. – Diocletianus edic-	

	Lap
tunia. – Középkori áradatok. – Újkor. – Kísérletek nemzetközi árstatistikára a XIX. században. – A különböző rendszerű index-számok. – Angol árjegyzések. – Egyesült Államok. – Német birodalom. – Belgium. – Franciaország. – Ausztria. – Összehasonlítások. – Egyes cikkek áralakulása. – Munkabérek. – A m. kir. statisztikai hivatal tevékenysége. – Az árstatistika reformja. – Nagy- és kiskereskedelmi árak fölvétele. – A helyes ármegállapítás föltételei.....	264
Jankovich Béla: Osztrák-magyar index-számok 1867-1909. A táblázatok összeállításának módszere. – Index-számok nálunk és Angliában. A számok vizsgálata árúcsoportok szerint. – A gabonafélék árváltozásának okai. – A húsárak változásának okai. – Valuta és árképződés. – Árjegyzések forrásai. – Táblázatok.....	314
Katona Sándor: A világpiacon és hazai drágaság okairól. A drágulás lényege. – Világpiacon drágaság. – A hazai drágaság.....	334
I <i>A világpiacon drágaság okai.</i> Nemesfémek termelése és drágaság. – A munkabérek. – Névleges és valóságos munkabér. – Standard of life. – A mezőgazdasági és ipari termelés disparitása. – A gabona áremelkedése. – Ipari drágaság: cartellek és trustók.....	336
II <i>Drágaság a hazai piacon.</i> A vámvédelem és hatása. – A kiskereskedelem nagy Jelszaporodása. – Az értékesítés bajai. – A szövetkezetek.....	342
Vágó József: Kiskereskedelem és áralakulás. A kiskereskedelem áremelő hatásának formulája. – Az üzleti költségek emelkedése. – A legitim haszon határvonala. – A szövetkezetek. – Budapesti kereskedők és szövetkezeti boltok ártáblázatai. – Egyes cikkek áralakulása. – Tej. – Hús. – Tojás. – Czukor, liszt stb. – Konyhavetemények, hal, vad, baromfi, stb.....	349
Herzfeld Frigyes: Az őrlési forgalom és a drágaság.....	361
Gärtner Henrik: Milyen hatása volt az őrlési forgalom megszüntetésének és milyen várható hatása volna újból való megengedésének?.....	367
Egyéb kisebb közlemények. Bernát István, a Magyar Gazdaszövetség és Wolff Vilmos szakvéleményei.....	378
Tonelli Sándor: A drágaság kérdése Magyarországon 1901-1910-ben. A drágaságra vonatkozó események és a vele kapcsolatos jelenségek kronologikus felsorolása.....	386
Drágaságra vonatkozó tanulmányok. A legfontosabb idevonatkozó tanulmányok, jegyzőkönyvek, statisztikai kiadványok tartalmi ismertetése.....	416
Tonelli Sándor és Varró István: A drágaság bibliographiaja. A drágaság kérdésének elmélete. – Élelmiszerárak. – Élelmiszerelőállítás és élelmiszerkereskedeleme. – Fogasztás. – Városok élelmiszerzése. – Háztartási költségvetések. – A drágaság Magyarországon. – A drágaság a külföldön.....	433